

ئىسمائىل تۆمۈر

توختى جانباي

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: غەيرەت خالىق
قىسئورما رەسىملەرنى سىزغۇچى: بايىز سەيدۇللا

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
توشىق رايونى بىرلەشمە نەشرىياتى

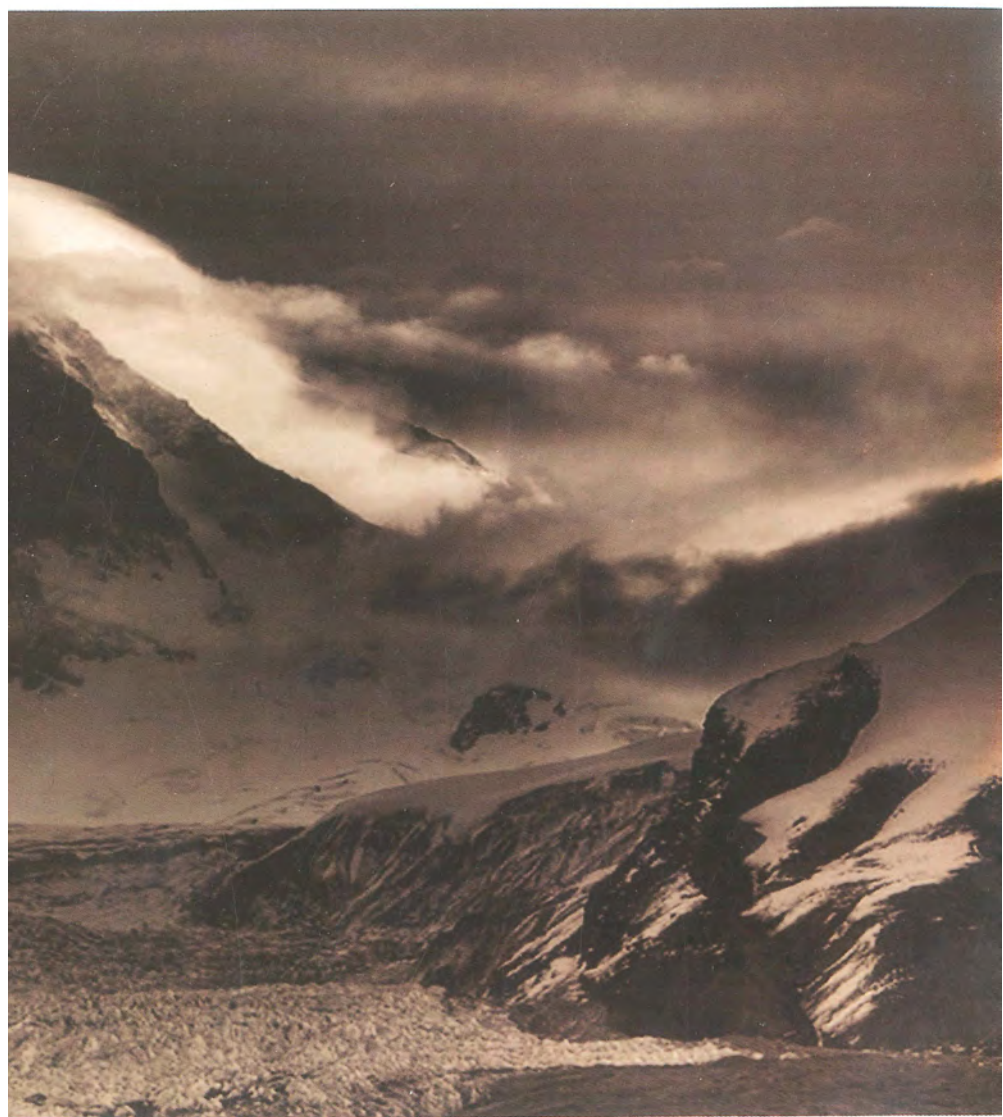
تۇنجى چاپىز

ISBN 978-7-5373-2575-2

9 787537 325752 >

(民文) 定价:

ئىسمائىل تۆمۈر

توختى جانىز

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

本书主要介绍托合提拳把戏苦链式术成为一代宗师后为人民造福的故事。

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەت ئابلىز بۆرەيار
مەسئۇل كوررېكتورى: گۈلباھار مۇھەممەتتىمىن

توختى جانباز (تارىخىي رومان)

ئاپتورى:	ئىسمائىل تۆمۈر
نەشرىيات:	شەنجاڭ نىلقا باش نەشرىياتى
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى	
تېلېفون:	0998 — 2653927
ئادرېسى:	قەشقەر شەھىرى تار بوغۇز يولى 14 - قورۇ
پوچتا نومۇرى:	844000
تارقاقچى:	شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
زاۋۇت:	شىنجاڭ يېنەيفىڭ باسما چەكلىك شىركىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى:	880×1230 م 1 / 32
باسما تاۋىقى:	14.5
نەشرى:	2013 - يىلى 3 - ئاي 1 - نەشرى
بېسىلىشى:	2013 - يىلى 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى:	1 — 3000
باھاسى:	46.00

ئاپتوردىن

كىچىكىمدە يۇرتۇمدىكى ئاغىنەم مەمەتتىن توختى ئاخۇن جانباز ھەققىدە خېلى جىق ھېكايىلەرنى ئاڭلىغانىدىم، مەمەتكە ئۇ ھېكايىلەرنى ئاتىسى باسىت ئاخۇن سۆزلەپ بەرگەنىكەن. باسىت ئاخۇن ئاكا گۇچۇڭدىن بىزنىڭ يۇرتقا بېرىپ تۇرۇپ قالغان ئادەم ئىدى. بۇ ئادەم توختى ئاخۇن جانبازنى كۆرگەنىكەن.

ئۆسمۈرلۈك ۋە ياشلىق مەزگىللىرىدە ئادەمدە ھەرخىل ئارزۇ - ھەۋەسلەر بولىدىكەن. بالىلىق چاغلىرىمدا مەنمۇ جانبازلىققا ھەۋەس قىلىدىم، بۇ بەلكىم توختى ئاخۇن جانباز ھەققىدە ئاڭلاپ يۈرگەن ھېكايىلەرنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك. توخۇمۇ بىلگىنىنى چىلاپتۇ دېگەندەك، ئاغىنىلەر بىلەن ئاز - تولا مەشىقمۇ قىلىپ باققان بولدۇق. يىراق، «ئۇستا كۆرمىگەن شاگىرت ھەر ماقامغا يورغىلايدۇ» بولدى، خالاس. بالىلىقتىكى شۇ ھەۋەس خۇددى كۈلگە كۆمۈلگەن سۆكسۆك ئوتۇن چوغىدەك، يۈرەكنىڭ چوڭقۇر قېتىدا كۆمۈلۈپ قېلىۋەردى.....

تەقدىر - قىسمەت بىلەن ئالىي مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇشقا، مەكتەپ پۈتكۈزگەندىن كېيىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىيات تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىدا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئەھمەد زىيائى قاتارلىق ئەدىب، يازغۇچى، شائىرلارغا شاگىرت بولۇش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولدۇم. ئوتتۇز يىلچە شۇغۇللانغان تەتقىقات خىزمىتى، يېتۈك ئالىملار بىلەن بىرگە ئىشلەش مېنىڭ «قانات - قۇيرۇق» مېنى يېتىشتۈردى. بۇنداق ئىمكانىيەت مېنىڭ قولۇمغا قەلەم ئېلىپ، بىرەر رومان يېزىشىمغا شارائىت ياراتقان

بولدى. بالىلىقتىكى ئارزۇ - ھەۋەس چوغى قايتىدىن يېلىنچىدى.
گۇچۇڭلۇق زىيالىيلاردىن كەچلىك گېزىتىنىڭ سابىق باشلىقى
ئابلا ئىمىن، تۈرك تىلى ئۇستازىمىز، تەتقىقاتچى مۇمىن ئابلا
ئەپەندى، مەمەت مۇتەللىم، مەركەز تەرجىمە ئىدارىسىدە ئىشلىگەن
پېشقەدەم رەھبەر قېيىم ۋاھىدى، تىجارەتچى ئىسمائىل ھاجى،
«گۈلشەن مەكتىپى» نىڭ تارىخىنى يېزىپ چىقىشقا ئالاھىدە
تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتقان ئوقۇتقۇچى ساتتار ئەپەندى قاتارلىقلار
مېنىڭ بۇ تارىخىي روماننى يېزىپ چىقىشىمغا ئالاھىدە ياردەم
قىلدى ۋە قىزغىن رەۋىشتە قوللاپ، مەدەت بەردى. ئابلا ئەپەندى
ئۆزى يازغان «توختاخۇن جانىياز» ناملىق كىنو سىنارىيەسىنىڭ
كوپىيەسىنى، توختى ئاخۇن جانىيازنىڭ سۈرىتىنى، ئۆزى ساقلاپ
قويغان — توختى ئاخۇن جانىياز ھەققىدە كەچلىك گېزىتتە ئېلان
قىلىنغان ھېكايە، رىۋايەتلەرنى، «شىنجاڭ تەنتەربىيەسى» ناملىق
ژۇرنالنىڭ مۇناسىۋەتلىك سانىنى سېخىيلىق بىلەن ماڭا ئىنئام
قىلدى. ئابلا ئىمىن ئەپەندىگە ئالاھىدە رەھىمىمنى بىلدۈرمىەن.
گۇچۇڭغا جۇغراپىيەۋى مۇھىتنى كۆرگىلى بارغىنىمدا،
ئىسمائىل ھاجى بىلەن ساتتار ئەپەندى ماڭا ئالاھىدە ياردەم
قىلدى. ئىسمائىل ھاجى مېنى تۇغقىنى ساتتار ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە
باشلاپ باردى. ساتتار ئەپەندى مېنى قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە توختى
جانىيازنىڭ كونا مەھەللىسى، غول بويلىرى، سېپىل ئەتراپى، لىخۇا
جەنزە مەيدانلىرى، خانئېرىق كوچىسى، چوڭ مەسچىت، دامياۋ،
نياڭ نياڭ بۇتخانىلىرى تەرەپلەرنى ئېرىتمەي ئايلاندۇردى ھەم ماڭا
گۇچۇڭ بازىرىنىڭ كىچىكلىتىلگەن ئاددىي ئىسكىمىسىنى
«خەرىتىسىنى» سىزىپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن روماننىڭ
جۇغراپىيەۋى جەھەتتىكى ماتېرىيالى ئاساسەن پۈتتى. مەن بۇ
بۇرادەرلەرگە ئالاھىدە رەھىمىمنى بىلدۈرمىەن.

بۇ روماننىڭ ئاساسلىق سۈرئىتى، پېرسوناژلىرى،
كۆرۈنۈشلەرى، تارىخىي ۋەقەلىكلەر ۋە توختى ئاخۇننىڭ

كەچمىشلىرىنى ئاجايىپ ئىدىتلىق سۆزلەپ بەرگۈچى بەكرى ھاجىم ئوغلى ئابدۇسالام ئىدى. ئۇ جانبازلارنىڭ ئەمەلىي ھەرىكەتلىرىنى ماڭا نەمۇنە قىلىپ كۆرسەتتى، ھەتتا نىزامىدىن ئاكىنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلانغان ئۇنئالغۇ لېنتىسىنى بەردى ۋە ئۆزى ئاڭلاپ ئېسىدە مەھكەم ساقلاپ يۈرگەن توختى ئاخۇن ھەققىدىكى نازۇك تەرەپلەرنى، توختى ئاخۇننىڭ خەنزۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر بولۇپ جەمئىي يەتتە ئۇستىنىڭ قولىدا ماھارەت ئۆگىنىپ كامالەتكە يەتكەنلىكىنى ئىنتايىن تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى. جانبازلارنىڭ خەنزۇچە ئاتالغۇلىرىنى ئۇيغۇرچە ئېلىشقا ھەم كۆپ ئەجىر سىڭدۇردى. قىسقىسى، توختى ئاخۇننىڭ چوڭ شاگىرتى ھىدايتۇللا خەلىپەنىڭ ئوغلى ئاتاۋۇللا قارىنىڭ جانبازلارغا ئۆزۈپ چىققان ئابدۇسالام ئاتلىق بۇ شاگىرتى بولمىغان بولسا، بۇ روماننىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ھەقىقەتەن تەسكە چۈشەتتى. مەن بۇ يەردە ئابدۇسالامغا ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن.

ئۇيغۇر پىروژىچىلىقىدا بەزى تېمىلارغا قەلەم تەۋرىتىلمىگەنلىكىدەك، جانبازلارنىڭ تېمىسى توغرىسىدىمۇ بىرەر يېرىك ئەسەر ۋۇجۇدقا كەلمىدى. دېمەك، بۇ رومان نەمۇنە بولمىغان ئەھۋالدا يېزىلدى. جانبازلارنىڭ، گۇچۇڭلۇقلارنىڭ، جۈملىدىن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېستېتىك زوقىغا مەزكۇر يازمىنىڭ مەنزۇر بولۇشىدىن گەپ ئېچىش تەس. شۇنداقىمۇ، كەڭ جامائەتچىلىك كىمىزنىڭ توختى ئاخۇن جانبازا بولغان سېغىنىشى، تەلپۈنۈشى ۋە مىللەتداش يېتۈك جانبازا بولغان غايىبانە ئىززەت - ھۆرمىتى تۈرتكىسىدە مەيدانغا كەلگەن بۇ روماننى جۈرئەت بىلەن نەشرگە سۈندۈم. مۇكەممەللىك كېيىنكى قەلەمكەشلەردىن ھاسىل بولغۇسى.

مۇندەرىجە

1.....	ئاتا ئارزۇسى	بىرىنچى باب
35.....	يېتىمنىڭ قاياشى يېتىم	ئىككىنچى باب
85.....	كىشىلەر ئىشىكىدە	ئۈچىنچى باب
108.....	سەھرا سەيلىسى	تۆتىنچى باب
132.....	خاماندىكى توقۇنۇش	بەشىنچى باب
155.....	مەشرەپتىن يانغاندا	ئالتىنچى باب
180.....	مەيداندىكى ئېلىشىش	يەتتىنچى باب
193.....	مەيدان بۇزغان توختى	سەككىزىنچى باب
218.....	نورۇز كۈنىدە	توققۇزىنچى باب
242.....	تۆت جانباز	ئونىنچى باب
259.....	كېچىدىكى قاراۋۇل	ئون بىرىنچى باب
279.....	توختى ئاخۇنى ئىزدەپ كەلگەنلەر	ئون ئىككىنچى باب
306.....	قول بېرىشكەن ئاغا - ئىنىلەر	ئون ئۈچىنچى باب
319.....	ئالتاي - چۆچەك يولىدا	ئوت تۆتىنچى باب
348.....	نېزامىدىن بىلەن ئەلى تۆگە	ئون بەشىنچى باب
361.....	ئاتا - بالىنىڭ ئېلىشىشى	ئون ئالتىنچى باب
369.....	گۈلشەن مەكتىپى	ئون يەتتىنچى باب
394.....	توختى ئاخۇن تۇرپاندا	ئون سەككىزىنچى باب
412.....	ماجۇگىيىڭ گۇچۇڭدا	ئون توققۇزىنچى باب
425.....	ساتىراشخاندا	يىگىرمىنچى باب
449.....	يۇلتۇز ئۆچتى	يىگىرمە بىرىنچى باب

بىرىنچى باب

ئاتا ئارزۇسى

مىلادىيە 1887 - يىلى كۈز.

تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي شىمالىي تەرىپىگە جايلاشقان قەدىمىي يۇرت گۇچۇڭ شەھىرى ئۈستىدىن تۈن پەردىسى ئاستا - ئاستا تارقىلىشقا باشلىدى. ئادەملەر يېڭى بىر كۈنلۈك تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۈرۈشتى.

گۇچۇڭ بازىرى كوچىلىرى بەش تەرەپكە سوزۇلغان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ ئۇچى بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا تۇتاشتى. كوچىلارنىڭ باش تەرىپى پارا - پارا كەڭ يېزا - قىشلاقلارغا يېيىلسا، مەيدانغا تۇتاشقان تەرىپى ساپان چىشى شەكلىنى ھاسىل قىلغانىدى. مانا مۇشۇ ساپان چىشى شەكلىدىكى كوچىنى يەرلىك خەنزۇ، خۇيزۇلار «لىخۇا جەنزە»^① دەپ ئاتىشاتتى. مەشرىقتىن باشلانغان بىر ئۆستەڭ شەھەرنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىگە سوزۇلغان. بۇ ئۆستەڭنىڭ باش تەرىپى تۈگمەنچىسى مەھەللىسى دەپ ئاتىلاتتى. بۇ مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە «سەككىز قورۇ»، ئۇنىڭ نېرىسىدا ئېرىق كوچىسى، خانئېرىق كوچىسىنىڭ

① لىخۇا جەنزە — گۇچۇڭدا بەش كوچا ئېغىزىغا جايلاشقان چوڭ بازار، ئورنى ئۈچ بۇرجەك بولۇپ، شەكلى ساپاننىڭ پولات چىشىغا ئوخشاغاچقا، خەنزۇچە شۇنداق دەپ ئاتالغان — ئاپتوردىن.

شەرقىي شىمال تەرەپىگە چوڭ مەسچىت مەھەللىسى جايلاشقان. ئۆستەڭ ئەنە شۇ چوڭ مەسچىتنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، «تۈتۈڭ»، «ئېرتۈڭ»، «سەنتۈڭ» تەرەپكە سوزۇلاتتى. بۇ ئۆستەڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەر ئۇيغۇر مەھەللىلىرى ئىدى. «شەلەيشاڭ كوچىسى» مەغرب تەرەپتە بولۇپ، ئۇ يەردە مانجۇ، خەنزۇ، خۇيزۇ مەھەللىلىرى بىرى - بىرىگە چەتلىش جايلاشقاندى. شەھەر چۆرىسىدە يېڭىدىن سوقۇلۇۋاتقان سېپىل بار ئىدى.

گۇچۇڭنىڭ شەرقىي شىمال تەرەپى مورى دېگەن يۇرتقا، بېيتىڭ تاغلىرىغا، چۆرىن ئوتلاقلىرىغا تۇتىشاتتى. كەڭرى كەتكەن غول ئېقىن سېپىلنىڭ سىرتىدا - شەرقتىن مەشرىقتىن مەغربكە سوزۇلۇپ ياتاتتى.

ئەنە شۇ خانئېرىق كوچىسى مەھەللىسىنىڭ شەرقىي شىمال تەرەپىگە جايلاشقان چوڭ مەسچىتتىن بامدات نامىزىدىن ئالدىراش يانغان ئىككى ئادەم شەھەر مەركىزىدىكى مەيداندا توختىدى. بۇلارنىڭ بىرى، ئېگىز بوي، قارامتۇل، تەمبەل كەلگەن 30 ياشلار ئەتراپىدىكى تۆمۈرچى ئۇستا گۆھەردىن؛ يەنە بىرى، ئوتتۇرا بوي، كەڭ مۈرىلىك، ئاق سېرىق كەلگەن، ئاقا شەكىللىك ساقال - بۇرۇت قويغان ئەسمۇللا ئىسىملىك ئادەم ئىدى.

— سىلى ئۆيگە بېرىپ ئېغىلدىكى قارا قويىنى ئەچىقىپ ھويلىدا سويغاچ تۇرسىلا ئەسلا بەگ ئاغا، ئەستاغپۇرۇللا! سىلىنى يەنە يۇرۇنقى ئىسىملىرى بىلەن ئاتاپ سايتمەن. مېنىڭ مۇشۇ ئەس - يادىمىزە! — گۆھەردىن ئۇستا كۈلگىنىچە شۇنداق دېدى - دە، شەلەيشاڭ تەرەپكە ئالدىراپ ماڭدى، — مەن خۇيزۇلار مەھەللىسىگە بېرىپ دىڭ ئاخۇننى چوڭ مەسچىتتىن^①،

^① دىنىي مەزھەپ تۈپەيلى خۇيزۇ مۇسۇلمانلار چوڭ مەسچىت، كىچىك مەسچىت دەپ ئايرىلىدۇ — ئا.

گا ئىمامنى ^① كىچىك مەسچىتتىن تىپىپ ئوغلۇم توختىنىڭ سۈننەت توپىغا ئېيتىپ قويماي. بۈگۈن جۈمە، بۇ مۆتىۋەرلەرنى بالدۇرراق ئېيتىپ قويىمىساق بىزلەرنىڭ داستانىمىزغا چولپىسى تەگمەي قېلىشى مۇمكىن!

— بولىدۇ، سىلى مېڭىۋەرسىلە! — ئەسمىتۇللا گۆھەردىن ئۈستىغا قولىنى پۇلاڭلاتتى - دە، ئىچىدە: «مۇشۇ گۆھەردىن ئۈستىنىزە، بەزىدە توختاملىق، بەزىدە ئالدىراڭغۇ ئادەم - دە بۇ، ئالدىرىغاندا ئاغزىغا كەلگەننى بوغۇزىغا يۇتماي دەۋىرىدۇ، مېنىڭ ئەسلىي ئىسمىمنى ئاغزىڭدىن چىقارما، دەپ قانچە قېتىملاپ ئېيتتىم. مېنىڭ تېگى - تەككىمنى، ئەسلىي زاتىمنى كىشىلەر بىلىپ قالمىسۇن دەپ ئەنسىرىگەنچە ھەي، بۇ ئادەمنىڭ يادىدا گەپ تۇرمايدۇ ئالدىراڭغۇلۇقىدىن ئەمدىلا بەش ياشقا كىرگەن ئوغلىنى خەتنە قىلدۇرىمەن دەپ يۈرىدۇ بۇ ئادەم» ئەسمىتۇللا شۇنداق غۇدۇرىغىنىچە گۆھەردىن ئۈستىنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

ئەسمىتۇللانىڭ ئەنسىرىشىدە ئالاھىدە سەۋەب بار ئىدى مىلادىيە 1864 - يىلى كۇچادا دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلگەن. ئۈرۈمچىدە خۇيزۇلار قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ خەنچىڭ قەلئەسىنى ئىشغال قىلىۋالغان. ئېلى، قەشقەر، خوتەن ئارقا - ئارقىدىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن ^②. شۇ قاتاردا تۇرپان، پىچان تەرەپلەردىمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن. لۈكچۈن ۋاڭى ئەفرىدۇن (1827 - 1873 - يىللار) جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ كەتكەن.

^① پاكىر، دىقماق كەلگەن خۇيزۇ ئىمامنى كىشىلەر «گائىمام» دەپ ئاتاشقان.

^② «شىنجاڭنىڭ يەرلىك تارىخى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلغان ئۇيغۇرچە كىتابنىڭ 750 - ، 751 - بەتلەرگە قارالسۇن. بۇ كىتاب 1994 - يىلى 1 - ئايدا ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان.

ئۇنىڭ ئورنىغا ئوغلى مامۇت 1881 - يىلى ئىنانچىخان بولغان. ئەنە شۇ لۈكچۈن ۋاڭلىرىغا كاھ بېگى بولغان ئەسلا بەگ دېھقانلارغا ھېسداشلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئوردىدىن جازالمىچى بولغاندا، گۇچۇڭغا قېچىپ چىقىپ، ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە ئىشلەپ جان بېقىپ يۈرگەن. ئىسمىنى ئەسمتۇللا دەپ ئۆزگەرتكەن. شۇ چاغلاردا گۇچۇڭ شەھىرىنىڭ سېپىلى ئېگىزلىتىلىپ سوقۇلۇۋاتقان. ئىشلەمچىلەر قاتارىدا ئەسلا بەگمۇ سېپىل سوققان ھەم گۆھەردىن ئۇستا بىلەن تونۇشۇپ، چىقىشىپ قالغان. گۆھەردىن ئۇستا ئەسمتۇللانى مۇساپىر بىلىپ، ئۆز ھويلىسىدىكى بىر ئېغىز ئۆيىنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ئاش - تاماقتا بىرگە بولغان. ئالتە ئايدىن بېرى ئەسمتۇللا گۆھەردىن ئۇستا بىلەن سىردىشىپ، سۆھبەتلىشىپ، ئۆزىنىڭ كەچمىشلىرىنى سۆزلەپ بەرگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ ئادەملىرى تەرىپىدىن سېزىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرگەنىدى. ئەسمتۇللانىڭ ئەسلى ئىسمىنىڭ ئەسلا بەگ، لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ كاھ بېگى ئىكەنلىكىنى گۇچۇڭ تەۋەلىكىدە گۆھەردىن ئۇستىدىن باشقىلار بىلمەيتتى.

گۆھەردىن ئۇستا تېگى - تەكتىدىن گۇچۇڭنىڭ يەرلىك ئادەملىرىدىن بولۇپ، ھازىرقى تۈگمەنېشى مەھەللىسىدە ئاتا - بوۋىسى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ھويلىدا دۇنياغا كۆز ئاچقان. بۇ مەھەللىدە بۇرۇندا بىر تۇر قەلئە بولۇپ، كىشىلەر شۇ تۇرا ئەتراپىنى چۆرىدەپ مەھەللە قىلىشقان. گۇچۇڭنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى نامى «پۇلوي»^① ئىكەن، كېيىنچە ياڭبالىق ئاتىلىپتۇ. ئىسلام دىنى

^① قەدىمدە گۇچۇڭ بىرىنچى پۇلوي، مۇرى ئىككىنچى پۇلوي دەپ ئاتالغان. ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى گۇچۇڭ - جىمىسارنى يازلىق پايتەخت قىلغاندا، بۇ خانلىق دائىرىسىدىكى بەش شەھەرنىڭ بىرى قانئۆگەربالىق، گۇچۇڭ ياڭبالىق دەپ ئاتالغان — ئا.

بۇ يەرلەرگە تارالغاندا ئاشۇ تۇر قەلئە بار جاي پارسچە «ئابدارتورا» دەپ ئاتىلىپتىكەن. «يىپەك يولى» دەپ ئاتىلىۋاتقان ئۈچ لىنىيەنىڭ شىمالىي لىنىيەسىدىكى بۇ مۇھىم تۈگۈن — سۈيى ئەلۋەك، يايلاق - ئوتلاقلىرى كەڭرى، ئاشلىق كۆپ چىقىدىغان مۇنبەت زېمىن بىرىنچى پۇلۇي يەنى ياڭبالىقنىڭ نامى ئۇيغۇرچە ۋە پارسچە ناملىرىدىن خەنزۇچە نامغا ئۆزگىرىپ «گۈچۈك» — «قەدىمىي شەھەر» دەپ ئاتالغان. گۆھەردىن ئۇستا مانا مۇشۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ يەرلىك پۇقرالىرىدىن ئىدى.

دەرۋەقە، گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئالدىرىغىنى راست ئىدى. چۈنكى، گۆھەردىن ئۇستا «توخنى ئىسىملىك بۇ ئوغلنىڭ بەش ياشقا — خەتنە^① قىلىش يېشىغا توشۇشنى تۆت كۆزى بىلەن كۆتكەنىدى.....»

گۆھەردىن ئۇستا ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ ئىككىنچى يىلى بىر ئوغۇل پەرزەنتلىك بولدى. بۇنىڭدىن سۆيۈنگەن گۆھەردىن ئۇستا قولىنىڭ قىسقىلىقىغا قارىماي، خېلى كەڭرى داستىخان راسلاپ ئات تويى قىلىپ بەردى. بالىنىڭ قىرقى توشقاندا مەھەللە - كوينى، ئۇرۇق - تۇغقان، يېقىن - يورۇقلارنى چىلاپ بۆسۈك تويى ئۆتكۈزدى. نېھايەت، تۇنجى ئوغۇل بۇدۇرۇق چوڭ بولۇپ، ئالتە ئايلىق بولغاندا — ئادەمنىڭ مەستلىكى كەلگۈدەك «پاقلان» بولغاندا، تۇيۇقسىز تارقالغان قىزىل كېسەللىكى سەۋەبلىك چاچراپ كەتتى. گۆھەردىن ئۇستا ئايالى بىلەن خېلىغىچە قايغۇرۇپ - يىغلاپ يۈردى. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندە گۆھەردىن ئۇستا ئىككىنچى پەرزەنت يۈزىنى كۆردى.

^① ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندا ئەرەبلەرنىڭ ئوغۇل بالىنى خەتنە قىلىش ئادىتىنىمۇ بىرگە قوبۇل قىلغان. ئوغۇل بالا بەش ياشقا ياكى يەتتە ياشقا توشقاندا خەتنە قىلىنىدۇ — ئا.

تۇنجى بالىسىدىن ئايرىلىپ قالغان گۆھەردىن ئۇستا چوغلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە كىچىكرەك بىر مۇراسىم ئۆتكۈزدى. مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈنى ئەتىگەلىكى گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ھويلىسىدا قۇيماق - پوشكال سېلىنىپ ياغ پۇرتىلدى. گۆھەردىن ئۇستا ئۆز قولى بىلەن قوي سويۇپ قان قىلدى. ئۆيگە تۆت - بەش نەپەر بۇۋى، يەتتە - سەككىز نەپەر كۆپ بالىنى قاتارغا قوشقان ئاياللار، يېقىن ئايال تۇغقانلار چاقىرىلغانىدى. گۆھەردىن ئۇستا قوينى سويۇپ، گۆشنى پارچىلاپ بولغاندىن كېيىن، تۇغۇتلۇق ئايالى ياتقان ئۆينىڭ بوسۇغۇسىنىڭ ئاستىدىن ئادەم زوڭىرىپ ئۆتكۈدەك بىر تۆشۈك ئېچىپ بېرىپ، ھويلىدا تەرىنى سۈرتكەچ ئولتۇرۇپ مۇراسىم تەرتىپلىرىنى كۆزەتتى.

ھەممە ھازىرلىقلار پۈتكەندىن كېيىن بۇۋىلەر خەتمە ئوقۇشقا كىرىشتى. خەتمە ئوقۇش تاماملانغاندىن كېيىن داستىخان سېلىندى. بۇۋىلەر مېھمان قىلىنغاندىن كېيىن داستىخان يىغىلىپ، بوۋاق چىرايلىق زاكىلىنىپ، ئانىسى قولىغا ئېلىپ ئولتۇردى. بۇۋىلەر ئىچىدىكى پېشقەدەملەردىن ئىككىسى بىرى قولىغا قايچا، بىرى قولىغا رەڭدار لاتىنى ئېلىپ، بالا تىلىنى ھەر قېتىم چىقارغاندا لاتىنى بىر پارچىدىن كېسىپ چىقتى. لاتا كېسىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاشۇ پۇرۇچلاردا ھەممە قولمۇقول بىر قۇراق چاپان تىكىپ بالىغا كىلدۈردى. ئاندىن بالا ئۆگزىدىكى تۈڭلۈكتىن ئۆيگە چۈشۈرۈلۈپ، بوسۇغا ئاستىدىن ئۆتكۈزۈلدى. ئۇدا بالىلىق بولغان پېشقەدەم ئايالدىن بىرى بالىنى كۆتۈردى. يەنە بىرى دۈمبىسىگە بىر خۇرچۇن ئارتىپ، ئىككىسى بىرلىكتە مەھەللە ئارىلاپ، توققۇز ئۆيدىن بىر سىقىمدىن ئۇن، بىر قوشۇقتىن سۈيىغى تىلەپ قاينىتىپ كېلىشتى. تىلەپ كېلىنگەن ئۇن - ياغدا كىچىك - كىچىك قازان قاتلىمىسىدىن يەتتە - سەككىزى راسلاندى، قاتلىما راسلىنىۋاتقاندا مەلۇم بىرىنىڭ ئىچىگە بىر دانە

كۆز مونچاق سېلىپ قويۇلدى. قاتلىما ئاياللارنىڭ ئالدىغا قويۇلۇپ يېيىلگەندە، ھېلىقى كۆز مونچاق ئاياللارنىڭ بىرىگە چىقىۋىدى، شۇ ئايال بالىنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن گۆھەردىن ئۇستا يەنە بىر مال سويۇپ، قايسى كۈنى مۇراسىمغا قاتناشقان ھېلىقى ئاياللارغا قايتىدىن داستىخان راسلاپ مېھمان قىلدى ۋە بالىنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتكەن ئايالنى ئوبدان رازى قىلىپ، بالىنى «تىلەپ» قايتۇرۇپ كەلدى. بالىنىڭ ئىسمىنى سېتىۋالدى قويدى. ئەمما، ئۈچ ئايدىن كېيىن بۇ بالىمۇ چاچراپ كەتتى.....

ئۈچىنچى بالىمۇ تۇغۇلدى - يۇ، يەتتىنچى كۈنى ئۇمۇ چاچراپ كەتتى. ئائىلىدە ئاز - تولا كۆڭۈلسىزلىكلەرمۇ بولۇپ ئۆتتى. پۈتىنىڭ ئۈچىغا قارايدىغان قولۇم - قوشنىلاردىن گۆھەردىن ئۇستىغا: بالىسى توختمايدىغان مۇنداق خوتۇننى قويۇۋەتكىن، دېگۈچىلەرمۇ بولدى. ئۇرۇق - تۇغقانلاردىن: بۇ كونا ئۆيۈڭلەردىن كۆچۈپ كېتىڭلار، دېگۈچىلەرمۇ ئوتتۇرىغا چىقتى. لېكىن، گۆھەردىن ئۇستا ھەر ئىككىلا «مەسلەھەت» كە كۈنىمدى. ئۇ يۈرىكىدە يىغلاپ، تەڭرىگە ئىلتىجا قىلىپ يۈردى. لېكىن، ھويلىسىدىكى تۆمۈرچىلىك دۈكىنىدا ئىزچىل ھۈنەر قىلىدىغان ئادىتىنى تاشلاپ، بۇيرۇتما ئىشلارنىمۇ قوبۇل قىلماي، مەلۇم ۋاقىت تاغ - ئېدىرلار ئىچىدە قازاق ئاۋۇللىرىنى ئارىلاپ، ئات - ئۇلاق تاقىلاپ يۈردى. سېپىل سوققان يەرلەردە ئىشلىدى. ئورما ئودى، بىراق بۇمۇ ئەپەلەشمىدى. مۇنداق يۈرۈشتىن نېمىش ھاسىل بولۇر ئەمدى؛ «ئائالىمساڭ ئوقۇڭدىن، چىچالمىساڭ پوقۇڭدىن» كۆرۈپ يۈرگۈلۈكمۇ؟ جاننى ئالسا ئىگەم ئالدى، بەندىدە نېمە ئامال؟ خوتۇندا نېمە گۇناھ؟ تۇغۇلغان بالىلارنى گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئايالى ھاشىخان خۇددى كەپتەرلەر باچكىسىنى باققاندىكە بېقىشتىغۇ؟.....

كۈنلەر ئۆتۈۋەردى. بىر مەزگىل تالا - تۈزدە ئىشلەپ يۈرگەن گۆھەردىن ئۇستا ئۆيىدە مۇقىم تۇرۇپ، ئاتا كەسپىنى يەنە داۋاملاشتۇردى. ئۇ گۈچۈڭ تەۋەسىدە خېلى كامالەتكە يەتكەن تۆمۈرچى ئىدى. بۇيرۇتما ئىشلار ئۇنىڭغا ھەردائىم كېلىپ تۇردى. ئۇ ئۇستا پۈلۈپەز ئىدى. توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا پات - پاتلا تەكلىپ قىلىنىپ، داشقازانلاردا ئوخشىتىپ پۈلۈ ئېتەتتى. ئۇ ھەم ماھىر چېلىشچى ئىدى. تويلاردا، نورۇز پەسىللىرىدە چېلىشقا چۈشۈپ ئارىلاپ كالا بېشى ئالاتتى^①. ئۇ دوستلار ئارا ئۆتكۈزۈلىدىغان مەشرەپ - ئولتۇرۇشلاردا ئۇستا ئۆسسۈلچى، قىزىقچىلاردىن بىرى ئىدى. مانا ئەمدى ياز كۈنلىرىدىكى باغ - باراۋەتلەردە، قىشلىق مەشرەپلەردە ئۇمۇ دوستلىرىدىن چەتتە قالمايدىغان بولدى. ئۇنىڭ كۈنلىرى، تۇرمۇشى ئىلگىرىكى ئىزىغا چۈشتى.

ئۈچ يىلدىن كېيىن گۆھەردىن ئۇستا يەنە ئوغۇللۇق بولدى. بۇ بالا يېشىغىمۇ يەتتى، ئۈچ ياشقىمۇ كىردى. بالا ئوتىدا يۈرىكى كاۋاپ بولۇپ كەتكەن ئاتا - ئانا ئۇنىڭغا، «توختى» دەپ ئىسىم قويۇپ، مۇشۇ تۆتىنچى بالىسىنىڭ بولسىمۇ توختاپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلىشتى. بۇ بالا ئاتا - ئانىسىنىڭ ئارزۇسىغا يارىشا تۇغۇلۇشىدا ناھايىتى سەردان تۇغۇلدى. ئۇ بىر ياشقا كىرگەندىلا ماڭدى. ئۈچ ياشقا كىرگەندە بەش - ئالتە ياشلىق ئوغۇل بالىلارچىلىك بوي تارتىپ، ناھايىتى تىمەن چوڭ بولدى. ئۇنىڭ تۇرقى خۇددى رىۋايەتلەردىكى ئوغۇزخانغا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ پۇتى يۇقا پۈتتەك، بېلى بۆرى بېلىدەك، مۇرىسى قارا بۇلغۇن مۇرىسىدەك، كۆكسى ئېيىق كۆكسىدەك ئىدى. پۇت - قوللىرىدا قويۇق تۈكلەر

^① ئىلگىرى چېلىشتا ئۆتۈپ چىققانلارغا مەرىكىدە سويۇلغان كالا بېشى ئىنىئام قىلىناتتى - ئا.

بار ئىدى. گۆھەردىن ئۇستا بۇ بالىسىغا تولىمۇ ماز بولاتتى^①. ئۇ ھەم ئەندىشە - ئەنسىزلىكتە ئىدى. ئۇ بالىسىغا ئىسمىمۇ زەم يېزىلغان تۇمار، كۆز مۇنچاق، تىلتۇمار دېگەنلەرنى قوشلاپ ئېسىۋەتتى. پەيشەنبىلەردە چامىنىڭ يېتىشىچە ئەۋاھلار روھىغا ئاتاپ، بالىنىڭ ئامان - ئېسەنلىكى ئۈچۈن ياغ پۇرتىپ تۇردى. مانا ئەمدى بالا ئامان - ئېسەن بەش ياشقا توشتى. ئامانەتلىك بۇ پانىي ئالەمنىڭ خۇي - پەيلىنى كىم مۇلچەر قىلالىسۇن؟ گۆھەردىن ئۇستا ئالدىرىماي تۇرالامتى؟

— ھوي، ئەسمىتۇللا ئاغا، پۇت - قوللىرى چاپسان، چېۋەر ئادەم جۇمۇ سىلى، قوينى بىردەمدىلا سويۇپ بويتىلغۇ! — گۆھەردىن ئۇستا ھويلا ئىشكىدىن چوڭ - چوڭ چامدىغىنىچە كىرىپ كەلدى.

ئەسمىتۇللا ئاغا گۆھەردىن ئۇستامدىن ئايرىلىپ ھويلىغا كىرىپلا تاھارىتى سۇنماستا قوينى بوغۇزلاپ، ھويلىدىكى يوغان قارا تالنىڭ شېخىغا ئاغامچا سېلىپ، ئۆزى يالغۇزلا كۆتۈرۈپ ئېسىپ، تېرىسىنى ئاجرىتىپ، ئۈچەي - باغرىنى ئەمدىلەتن تارتىۋاتاتتى.

— گۆھەردىن ئۇستا، ئەمدى گۆشنى پارچىلايمەن، سىلى دېسىلە، گۆشنى قازاقچە ئۆگە - ئۆگىلەپ پارچىلامدىم ياكى پالتا بىلەن چاناپلا پارچىلايمۇ؟ — دېدى ئەسمىتۇللا ئاغا.

— سىلىنىڭ تۇرپان، پىچانلىرى ئەمەس بۇ يەر، ئۆگە - ئۆگىلەپ پارچىلىسىلا، گۆشنى مېھماننىڭ ھۆرمىتىگە بېقىپ ئالدىغا قائىدە بىلەن قويىمىز. سىلى كۆپنى كۆرگەن، كۆپ يۇرت ئارىلىغان ئادەم، شۇنىمۇ سوراپ تۇراملا؟ — گۆھەردىن ئۇستا

^① ماز بولماق — مەزۇلانماق، شەرقىي شىنجاڭ شېۋىسى، ھەۋەسلەنمەك مەنىسىدە — ئا.

خۇشال ئىدى. ئۇ ھەربىر سۆز - ھەرىكىتىدە ئىچىگە سىغمايۋاتقان خۇشاللىقىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى.

— گۇچۇڭ - جىمىسار، مورى دېگەنلىرىمۇ تۇرپان، پىچان، توقسۇنلاردىن كەلگەن قېرىنداشلار بىلەنلا يۇرت بولغان، — ئەسمىتۇللا ئاغىمۇ بوش كەلمىدى.

— ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن بۇ يەرنى «تاغ ئارقىسى» دەيدۇ. بۇ يەردە قازاقلاردا ساقلانغان بەزى ئادەتلەرمۇ بار، شۇڭا دەيمىنا، — گۆھەردىن ئۇستا كۆپنى كۆرگەن ئەسمىتۇللا ئاغىنى ھۆرمەت قىلاتتى. چۈنكى، ئۇ ئوقۇغان، ئوردىدا بەگ بولغان، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئىدى. شۇڭا، گۆھەردىن ئۇستا گېپىنىڭ ئاخىرىنى سىلغايتىپ چۈشۈرگەنىدى.

— قەدىمىي قائىدىمىز بويىچە پارچىلىسىلا دېمەكچىكەنلىغۇ سىلى، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، موللا ئادەمدىن ھېچ نەرسە قېچىپ قۇتۇلمايدىكەنغۇ، — گۆھەردىن ئۇستا كۈلۈپ كەتتى سۆيۈنگەنلىكىنى يۇشۇرالمىي.

گۆھەردىن ئۇستا ھويلىنىڭ مەغرىب تېمىغا يۆلەپ ئوچاق سېلىشقا تۇتۇندى. ئۇ ئوچاققا كېرەكلىك كېسەكلەرنى ھويلىغا يۆتكەپ بولۇپ، لاي ئەتمەكچى بولۇپ قولىغا گۈرجەك ئېلىپ تۇرۇشىغا، ئايالى ھاشىخان توختىنى چىرايلىق كىيىندۈرۈپ، قولىدىن يېتىلەپ ھويلىغا ئېلىپ چىقتى. توختى خۇشال ئىدى. ئۇ قاپقارا قوي كۆزلىرىنى ئاتىسىغا تىكىپ:

— ئاتا، ئاتا، ئەمدى مەن ئاغىنىلىرىم بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلارنى خەتمە تويۇمغا ئېيتقىلى چىقسام بولامدۇ؟ — دەپ چۇرقىراپ سۆزلىدى.

گۆھەردىن ئۇستا گۈرجەكنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، قوللىرىنى قېقىشتۇرۇپ ئوغلى توختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ زوڭزىيىپ ئولتۇردى.

دە، ئۇنىڭ ئۈستىبېشىغا سەپسالدى؛ توختى بېشىغا زەڭگەر دۇخاۋىغا گۈل قوندۇرۇلغان چىرايلىق بۆك، ئۇچىسىغا كۆك تېرىكىدىن ئەستەرىلك، تىك ياقىلىق چاپان، ئىچىگە ئاق چۆچۈنچىدىن چامچا^①، قارا كاجىدىن ئىشتان، پۇتىغا يارىشىملىق ئۆتۈك كىيگەنىدى. ئۇ كىچىكلىتىلگەن يىگىتكە ئوخشاپ قالغانىدى.

— پاھ - پاھ! مېنىڭ ئوغلۇم چوپچوڭلا بىر يىگىت بولۇپ كېتىپتىغۇ! — گۆھەردىن ئۇستا ئوغلغا ھەۋىسى كېلىپ ئۇنى باغرىغا بېسىپ، پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى ۋە ئۇنىڭ تۇرقىغا قايتا قاراپ چىقىپ:

— ئاناڭنىڭ قولى گۈل جۇمۇ ئوغلۇم، سېنى تويى بولىدىغان يىگىتلەردەكلا ياساندۇرۇپتۇ ئەمەسمۇ؟! — گۆھەردىن ئۇستا ئايالى ھاشىخانغا مەمنۇنلۇق بىلەن قارىدى.

— قولىمىز قىسقا بولۇپ قالمىغان بولسا، ئوغللىمىزنى شاھزادىلەردەك ياساندۇرغۇم بار ئىدى، — دېدى ھاشىخان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ھاشىخان ئورتا بوي، قارا قۇمچاق، بېجىرىم، مېھرىلىك، يىگىرمە بەش ياشلار چامىسىدىكى ئايال ئىدى. ئۇ بېشىغا ناۋات رەڭ ياغلىق ئارتقان، ئۇچىسىغا گۈلى چوڭ، تېگى شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك ئاددىي رەختتىن تۈز كۆڭلەك كىيگەن، پۇتىغا شاقىلداق كىيىپلا ھويلىغا چىققان بولۇپ، قۇلىقىغا كىچىكرەك زىرە سالغان، قول بارماقلىرىغا نە ئۈزۈك، نە بىلەزۈك سالمىغان، ئاددىي كىيىنگەن تۇرۇقتا ئىدى.

— ھېلىمۇ كاتتا ياساندۇرۇپسەن ئانىسى، تۆمۈرچىنىڭ

^① شەرقىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى ئوغلۇلار — ئەرلەر كىيىدىغان كۆڭلەكنى «چامچا» دەپ ئاتايدۇ — ئا.

ئوغلنى بۇنىڭدىن پۇرۇر ياساندۇرساڭ خەقلەرنىڭ كۆزى تېگىدۇ. ھە راس، بالغا تىلتۇمار، كۆز مونچاقلارنى ئاسقانمىدىڭ؟ — گۆھەردىن ئۇستا بالىنىڭ بويىغا قارىدى. توختىنىڭ بويىدا يىپەك يىپ بىلەن چىڭ چېگىلگەن تىلتۇمار ئېسىقلىق تۇراتتى، — كۆز مونچاقنى ئاسماپسەنغۇ ئانىسى؟ — گۆھەردىن ئۇستا بالىنىڭ ئۇ يەر، بۇ يېرىنى سىلاشتۇردى.

— چاپاننىڭ ياقىسىنىڭ كەينىگە قارىسلا، — دېدى ھاشىخان.

— ھە، مانا ما يەرگە قاداپ قويۇپتىكەنسەن — دە، ئانىسى.

— سىلىچە بولغاندا ھەممىنى ئوغللىرىنىڭ بويىغا ئېسىپ، ئۇنى مەپىگە قوشىدىغان ئارغىماقتەك بېزۋەتسەم بويىتىكەن — دە؟ گۆھەردىن ئۇستا ھاشىخاننىڭ چاقچاق ئارىلاش گېپىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ، توختىنىڭ ئۈستىبېشىغا قايتىدىن سىنچىلاپ قاراپ چىقتى ۋە بىردىنلا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ:

— بالىنىڭ بېلىگە باغلايدىغان پوتا قېنى؟ ئوغۇل بالا بېلىگە پوتا باغلىمىسا ئۇ قانداقمۇ بېجىرىم يىگىت بولۇپ يېتىلەلەيدۇ؟ — دېدى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— ۋاي ئېسىم قۇرۇسۇن، پوتىنى راسلاپ قويۇپ باغلىمىغىنىمنى كۆرۈڭ، راست ئەمەسمۇ، ئوغۇل بالا بېلىگە پوتا باغلىمىسا دۇرۇس بولمايدىغۇ، مانا ھازىرلا ئەچىقاي، — ھاشىخان شاقىلىدىقىنى شاقىلداقنىچە ئۆيگە كىرىپ، مەللە رەڭ پوتىنى ئېلىپ چىقىپ ئوغلنىڭ بېلىگە باغلاشقا تەمىشلەيدى.

— ھوي ئانىسى، بۇ پوتىنى ئوغللىرىنىڭ بېلىگە باغلىساڭ قانداق بولىدۇ؟ ماڭ، مېنىڭ كۆك پوتامنى ئېلىپ كەل! — گۆھەردىن ئۇستا سەل رەنجىگەندەك قىلدى. ئۇنىڭ ئۆيىچە، مەللە رەڭ ماتا پوتا ئوغلنىڭ يېڭى ئۈستىبېشىغا پار كەلمەيتتى.

ھاشىخان بايام گۆھەردىن ئۇستا ئوچاق سېلىشقا تۇتۇنغاندا چاپان - چارسىنى سېلىپ قويغان يەردىن كۆك رەڭلىك ئۇزۇن پوتىنى كۆتۈرۈپ كەلدى. گۆھەردىن ئۇستا كەڭ پوتىنى ئوتتۇرىسىدىن يىرتىپ قاتلاپ، ئوغلى توختىنىڭ بېلىگە ئىككى يۈگەپ چىڭ چىگدى - دە:

— مانا ئوغۇل بالا دېگەن مۇنداق بولۇشى كېرەك! —
دېدى توختىنىڭ تۇرقىغا زوقلىنىپ.

— ھە مانا - مانا، توختى ئوغلۇم ئەمدى رەسمىي چېلىشچى گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئوغلىغا ئوخشاپسەن! — ئەسمىتۇللا ئاغا قوينىڭ گۆشىنى پارچىلاپ بولۇپ، قولىنى يۇيۇپ بېلىدىكى پوتىسىغا سۈرتكەچ، بۇ تەرەپكە كەلدى ۋە تۆش يانچۇقىدىن ئون دانە يارماقنى چىقىرىپ، — مانا بۇ يارماقلارنى ئالە ئوغلۇم، سېنىڭ سۈننەت تويۇڭنى قۇتلۇقلىغىنىم بولسۇن! — دېدى ۋە توختىنىڭ بۇدۇرۇق قولىنى تۇتۇپ يارماقلارنى ئۇنىڭ ئاللىقىغا سالدى.

— رەھمەت ئەسمىتۇللا چوڭ ئاتا! توختى چۈچۈك تىلىدا رەھمەت ئېيتىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

— جۇۋاپ كېتىپلا، ئەسمىتۇللا ئاغا!؟ — گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ھاشىخان تەڭلا ھەشقاللا ئېيتتى.

شۇ ئارىدا مەھەللىدىكى بالىلاردىن ئىككى - ئۈچى — توختىنىڭ تەڭتۇشلىرى ئاخشامقى كېلىشكىنى بويىچە توختى بىلەن بىللە يېقىن - يورۇقلارنى سۈننەت تويغا ئېيتىش ئۈچۈن ھويلىغا كىردى. ئۇلار ئەسمىتۇللا ئاغا، گۆھەردىن ئۇستا ۋە ھاشىخانلارغا «ئەسسالامۇئەلەيكۇم!» دەپ سالام بېرىشتى ۋە سالام ئېلىك ئېلىنغاندىن كېيىن، توختىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سىرتقا مېڭىشتى. بۇ ئۈچ بالا توختىنىڭ ئاغىنىلىرى بولۇپ ساتتار، قادىر، مەمەتلەر ئىدى.

— ھەي ئىست، قولۇم قىسقا بولمىغان بولسا، ئوغلۇمغا چىلان تورۇق تايىدىن بىرنى مىندۈرگەن بولسام قانداق ياخشى بولاتتى - ھە؟! — گۆھەردىن ئۇستا ئاغزىنى چىكىلداتتى. ئادەتتە ئىمكان يار بەرگەن ئائىلىلەر سۈنەت توپىنى قىلىدىغان ئوغلنى ئاتقا مىندۈرۈپ، مەھەللە - كۆيدىكى يېقىن - يورۇقلارنى سۈنەت توپىغا ئېيتقۇزاتتى.

— ھازىر مىنىمىسە كېيىن مەنر ئىلاھىم، — ھاشىخانمۇ شۇ ئارزۇدا ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

— ئوغلۇ بالا چوڭ بولغاندا پىيادە يۈرەمدۇ ياكى ئاتقا مىنىپ يۈرەمدۇ، بۇ ئاتا - ئانىنىڭ ئوغلنى قانداق تەربىيەلىشىگىمۇ باغلىق، — دېدى ئەسمىتۇللا ئاغا.

— شۇنداق، شۇنداق، ھەق گەپنى ئېيتتىلا ئەسمىتۇللا ئاغا! — گۆھەردىن ئۇستا ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى. ھويلىغا قولۇم - قوشنىلار بىرلەپ، ئىككىلەپ كىرىشكە باشلىدى. سالام - سەھەتتىن كېيىن ھەركىم ئۆزىگە يارىشا ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇشتى.

×

×

×

توختى ئاغىنىلىرى بىلەن ھويلىدىن چىقىپ تۈگمەنېشى، سەككىز چوڭ قورۇ، خانئېرىق كوچىسى مەھەللىسى ۋە چوڭ مەسچىت مەھەللىلىرىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلارنى، ئاتا - ئانىسىنىڭ يېقىنلىرىنى ئارىلاپ جۈمەدىن يېنىپ ئۆتكۈزۈلىدىغان سۈنەت توپىغا ئېيتىپ ماڭدى. ئۇرۇق - تۇغقان ۋە يېقىن - يورۇقلارنىڭ بەزىلىرى توختىنىڭ يانچۇقىغا بىرنەچچە يارماق سېلىپ قويدى، بەزىلىرى بىرەر پارچە رەختنى توختىنىڭ مۈرىسىگە ئارتىپ پوتىسىغا قىستۇرۇپ قويدى، يەنە بىرىكىملەر رەختنى ئۇنىڭ

بېلىگە چىگىپ قويدى. ئۇلار ئەمدى لىخۇا جەنزە مەيدانىدىكى دۇكانلار تەرەپكە ماڭدى. ئۈستىبېشىغا ھەرخىل رەختلەر ئارتىلغان توختىنى كۆرگەن مانجۇ، خەنزۇ، خۇيزۇلار ئۇنىڭ ئۈستىبېشىغا نېمىشقا شۇنچە جىق تۇرلۇك رەڭدىكى رەختلەرنى ئېسىۋالغانلىقىغا ھەيرانلىق بىلەن قاراشسا، بازار ئارىلاپ يۈرگەن ئۇيغۇر، قازاق دۇكاندارلار: ھەبەللى، چوڭ بولۇپسەن، سۈننەت تويۇڭ بولىدىكەن - دە؟ ياراملىق، باتۇر يىگىت بول جۇمۇ؟! دېيىشىپ توختىنى ئەركىلىتىپ قويۇشاتتى. توختى يانچۇقىدىكى مىس يارماقتىن بىر ئوچۇم ئېلىپ ئاغىنىلىرىگە ئورۇستىن كەلگەن كەمپۇت؛ تاڭگاچىنىڭ يايىمىسىدىن ھەربىر ئاغىنىسىگە بىر تالدىن كۈنجۈت سېپىلىگەن تاڭگا ئېلىپ بەردى ۋە ئۆزىمۇ يېگەچ ماڭدى.

— كۆز كىرىسىمۇ كۈن ئىسىپ تۇرىدىغۇ؟ — دېدى ساتتار بۆكىنى قولغا ئېلىپ ئۆزىنى يەلىۋگەچ.

— ئاپتاپ چىقمىسا ئېتىزلىقتىكى قوناقلار قانداق پىشىدۇ؟ — دېدى قادىر.

قادىر سەھىرالىق بالا بولۇپ، بۇلتۇر سەنتۇڭ تەرەپتىن مۇشۇ تۈگمەنېشى مەھەللىسىدىكى سادىق قارىي دېگەن تۇغقىنىنىڭكىگە دىنىي ساۋاتىنى چىقارغىلى كەلگەن. توختىدىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭ بولغىنى بىلەن جۇغى كىچىك ئىدى. ئۇ بىر يىلدىن بۇيان توختى، ساتتار، مەمەتلەر بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ ئاغىنە بولۇپ قالغانىدى.

— ھەي ئاغىنىلەر، ئەمىسە غول تەرەپكە مېڭىپ مەھەللىگە دەرەخلىق ئارىلاپ قايتمايمىزمۇ؟ — دېدى مەمەت.

— شۇنداق قىلايلىچۇ، مۇنچە جىق رەخنى ئۈستىبېشىمغا چىگىۋېلىپ مەنمۇ ئىسقىلاپ كەتتىم، — توختى بېشىدىن بۆكىنى ئېلىپ ئۆزىنى يەلىۋىدى. ئۇنىڭ بېشىدىكى تەر مونچاقلىرى ئاپتاپتا خۇددى بۆككە قوندۇرۇلغان ئاق ئۈنچىلەردەك يالتىراپ تۇراتتى.

باللار غول تەرەپكە يۈزلەندى. ئۇلار دامياۋ (چوڭ بۇتخانا) ۋە نياڭ نياڭ مياۋ (ئۇماي ئانا بۇتخانىسى)^① ئالدىدىن ئۆتۈپ، چوڭ مەسچىتنىڭ يېنى بىلەن غول تەرەپكە چۈشىدىغان كونا ھارۋا يولىغا چىقتى. ساتتار يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۆستەڭ بويىدىكى قارا تالدىن تۆت - بەش تال چۈپنى ئۈستۈپ كېلىپ ئاغىنىلىرىنىڭ ھەربىرىگە ئات قىلىپ مىنىشكە بىردىن بەردى. باللار تال چۈپنى ئات قىلىپ مىنىشىپ غول ئېقىن تامان خۇشال چېپىشىپ كەتتى.

— ھاۋ - ھاۋ - ھاۋ، — توساتتىن باللارنىڭ ئالدىنى بىر كۈچلۈك توسۇۋالدى. باللار ئات قىلىپ مىنگەن چۈپلىرىنى ئالمان - تالمان قوللىرىدا تۇتۇپ، كۈچۈكنى ئۇرۇشقا تەمشەلدى. شۇ ئەسنادا قورۇ ئىچىدىن ئون ياشلار چامىسىدىكى ئۆسكىلەڭ بىر ئوغۇل بالا چىقىپ توختىلارغا قاراپ:

— قايسىڭ سەن، مېنىڭ ئالامويناق كۈچۈكۈمگە چېقىلغان؟ — دېدى كۈچۈكنىڭ يېنىغا كېلىپ تەرىنى تۈرگىنىچە ۋارقىراپ. ئۇنىڭ ئەلپازىدىن بىشەملىك چىقىپ تۇراتتى. غول تامان سوزۇلغان كونا ھارۋا يولىنىڭ مۇشۇ دوقمۇشىدا ھويلىسى كەڭرى، ھويلىنىڭ بىر تەرىپىگە قوتان سېلىنغان بىر قورۇ بار بولۇپ، بۇ روزى قاسساپ دېگەن كىشىنىڭ قورۇسى ئىدى. كۈچۈكنىڭ ھاۋىشى بىلەن يۈگۈرۈپ چىققان ئۆسكىلەڭ بالا ئەنە شۇ روزى قاسساپنىڭ ئوغلى مامۇت ئىدى.

— بىز كۈچۈكۈڭگە چېقىلمىدۇق، ئۇ ئۆزى ھاۋىشى بىزنىڭ ئالدىمىزنى توستى، — دېدى توختى.

^① نياڭ نياڭ مياۋ بۇتخانىسى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان پۇقرالار، جۈملىدىن خەنزۇلارنىڭ تۇغمىغان ئاياللار بالا تىلەپ تاۋاپ قىلىدىغان بۇتخانىسى — ئا.

— سىلەر چېقىلمىساڭلار كۈچۈكۈم بىكاردىن - بىكار
ھاۋشۇمايدۇ. ئېيتىشە، زادى قايسىڭ چېقىلدىڭ؟ — مامۇت بۇ
تۆت بالىنى كىچىك كۆرۈپ، مەھەللىسىگە كېلىپ قالغان بۇ
«شۇمتەك» لەرنى بوزەك قىلاي دەپ ئويلىغانىدى.

بالىلار بىر - بىرىگە قاراشتى، توختىنىڭ قوشۇمىسى
تۇرۇلدى. ئۇ بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ:

— بىز غول يۇقىرىلاپ ئۆيىمىزگە قايتىش ئۈچۈن بۇ
يولدىن ماڭغانىدۇق، كۈچۈكۈڭ ھويلىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ بىزگە
قاراپ ھاۋشىدى، بىز كۈچۈكۈڭگە چېقىلمىدۇق، — دېدى.

— چېقىلىشىمىساڭ كۈچۈكۈم بىكاردىن - بىكارغا
ھاۋشامدۇ؟ يالغان ئېيتما؟!

— ئىشەنمىسەڭ كۈچۈكۈڭدىن سوراپ باق! — توختىنىڭ
ئاچچىقى تۇتتى. ئۇنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلىپ، بۇدۇققىنا
مۇشتۇمى تۈگۈلدى.

— ئەجەب چوڭ گەپ قىلىسەنغۇ شۇمتەك، كۈچۈكىنىڭ
گەپ قىلغىنىنى سەن نەدە كۆرگەنىدىڭ؟! — مامۇت قوللىنىڭ
دۈمبىسى بىلەن بۇرنىنى سۈرتۈپ، يەرگە «چىرت» قىلىپ بىزنى
تۈكۈرۈۋېتىپ، توختىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى.

شۇ ئارىدا غول تەرەپتىن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم كۆتەك
ھارۋىغا تال شوپۇرىدىن لىق بېسىپ كېلىپ، يول ئۈستىدە بىر -
بىرىگە ھۇرىيىپ تۇرغان بالىلارنى كۆرۈپ ھارۋىسىدىن چۈشۈپ
قاراپ تۇردى.

— مېنى شۇمتەك دېمە، مەن چوڭ بولدۇم، بۈگۈن سۇن -
نەت تويۇم بولىدۇ، — دېدى توختى قوشۇمىسىنى تۈرگەن يېتى.
مامۇت ئوڭ قولى بىلەن توختىنىڭ مۇرىسىدىن ئىتتەردى.
لېكىن، توختى، ئورنىدا مىختەك تۇردى.

— چوڭ بولغان بولساڭ مەن بىلەن چېلىشالامسەن؟ ئەگەر

چېلىشىپ مېنى يىقىتالساڭ بۇ يولدىن ئۆتسەن، بولمىسا كەينىڭگە يانسەن؟! — دېدى مامۇت كۆرەڭلەپ.

— ئۇ ئەمدى بەش ياشقا كىرگەن تۇرسا، سەن دېگەن ئون ياشقا كىرگەن تۇرساڭ، سېنىڭ بىلەن قانداق چېلىشقۇدەك توختى؟ — دېدى ساتتار ئارىغا كىرىپ، ساتتار بۇ مامۇت ئۇششۇقنى تونۇيتتى.

— مەن چوڭ بولدۇم دەيدىغۇ ئەمەسە، بۇ ھارامزادە؟

— تىللىما! — دېدى توختى.

— ئەمەسە مەن بىلەن چېلىشالمىسەن؟

— چېلىشىمەن! — توختى شۇنداق دېدى - دە،

ئېتىلىپ بېرىپ مامۇتنى قاق بەلدىن تۇتۇپ بىرلا چىرماق بىلەن ئوڭدىسىغا ئۇچۇرۇۋەتتى. بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن ئوڭدىسىغا چۈشكەن مامۇت ئورنىدىن قوپۇپ قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن بۇرنىنى شارىتىدە ئېرىتتى - دە، «چىرت» قىلىپ بىرنى تۈكۈرۈۋېتىپ:

— كېلە شۇمتەك! — دېدى ۋە ئېتىلىپ كېلىپ توختىغا

قول سالدى.

توختى مامۇتنىڭ ئانچە كۈچى يوقلۇقىنى بىرىنچى تۇتۇشتىلا بىلىپ بولغانىدى. ئۇ يۈرىكىنى توختىتىپ، ئۇياققا، بۇياققا بىر - ئىككى قېتىم چايقىلىپ تۇرۇپ مامۇتنى كەينىگە بىر قەدەم سۈردى. دە، شۇ دەقىقىدە ئۇنى ئوڭ يانپاشقا ئېلىپ يەرگە ئاتتى. توختىنىڭ ھەمراھلىرى چۇرقىرىشىپ كەتتى ۋە تارتقۇشلاشتا يەرگە چۈشۈپ كەتكەن رەختلەرنى ئېلىپ قېقىشتۇرۇپ، توختىنىڭ بېلىگە باغلاشتۇردى.

— ھۇ، ئاناڭنى شۇمتەك، ئاياپ قويسام مېنى تۇيۇقسىز

يىقىتۇۋەتتىڭا؟! — مامۇت ئورنىدىن قوپۇپ يەنە چېلىشماقچى بولۇپ ئالغا ئىتىلدى.

— بولدى قىل ھوي مامۇت! — دېدى ياياتىن بېرى
باللارنىڭ چېلىشقىغا قاراپ تۇرغان — ھارۋىغا شوپۇر بېسىپ
كەلگەن ئادەم. بۇ مۇشۇ غول ياقىسىدىكى يانباغرىلىقتا
ئولتۇرىدىغان سېتى دېگەن ئادەم ئىدى، — ئىككى قېتىم
يېقىلغان ئادەم يېڭىلىگەن بولىدۇ. سەن يېڭىلىدىڭ، بولدى قىل!
ئۇنىڭ ئۈستىگە مەھەللىسىدىن ئۆتكەن باللارنى بوزەك قىلىمەن
دېگەن ئادەم ئوغۇل بالا ھېسابلانمايدۇ!

سېتى مامۇتقا ھاي بېرىپ توختىتىپ تۇرغاندا، ۋاڭ - چۇڭنى
ئاڭلاپ ھويلىسىدىن چىققان ئېگىز بويلۇق روزى قاسساپ يېتىپ
كەلدى. ئۇ مەھەللىدىشى سېتى بىلەن سالاملىشىپ بولۇپ ئەھۋالنى
ئۇقتى ۋە ئاچچىقىدا، نامەردلىك قىلغان ئوغلى مامۇتنى ئىككى
شاپلاق سېلىۋەتتى. مامۇت يىغلىغىنىچە بۇرنىنى تارتىپ ھويلىسىغا
كىرىپ كەتتى. روزى قاسساپ توختىنىڭ گۆھەردىن ئۈستىنىڭ
ئوغلى ئىكەنلىكىنى، بۈگۈن ئۇنىڭ سۈننەت تويى بولىدىغانلىقىنى
ئوقۇپ، يانچۇقىدىن بىرنەچچە يارماق چىقىرىپ توختىغا تۇتقۇزدى
ۋە:

— بۈگۈن سېنىڭ سۈننەت تويۇڭگەن بالام، قۇتلۇق
بولسۇن، ئاتاڭغا سالام ئېيتقىن، — دېدى ھەم ئۇنىڭ ئۈست -
ياشلىرىنى سلاشتۇرۇپ يولغا سېلىپ قويدى. روزى قاسساپ
توختىنىڭ بەدەنلىرىنىڭ مىقتىلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ئۇ
ئىچىدە «چېلىشچىنىڭ بالىسى پەنلا چېلىشچى بولىدىكەن -
دە!» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئوغلى مامۇتنىمۇ مىقتا يىگىت قىلىپ
ئۆستۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى - دە، سېتى بىلەن خوشلىشىپ
ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى.

×

×

×

چۈمە نامىزىدىن كېيىن مېھمانلار كېلىشكە باشلىدى. يۇرت

مۆتىۋەرلىرىدىن سەمەتھاجى، ئىمىنباي، قارىھاجى، ئابدۇكېرىم ئاخۇن، خۇيزۇ مۆتىۋەر دىڭ ئاخۇن قاتارلىقلار ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىشتى. گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسمىتۇللا ئاغا دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ مېھمانلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. سۈننەت توپىغا چاقىرىلغان مۆتىۋەرلەردىن پەقەت گا ئىماملا كەلمىگەنىدى. چۈنكى، ئۇ سۈننەت توپىغا چوڭ مەسچىتتىن دىڭ ئاخۇننىڭ تەكلىپ قىلىنغانلىقىنى ئۇققانىدى. ئۇ ئاغزىدا «بارىمەن» دەپ قويدى - يۇ، كەلمىدى. خۇيزۇلاردىكى دىنىي مەزھەپ تۈپەيلى چوڭ مەسچىت، كىچىك مەسچىت مۇسۇلمانلىرى ئاسانلىقچە بىر يەردە بولۇشتىن ئەيمىنىشەتتى. خەيرىيەت، مۆتىۋەر مېھمانلار بىلەن باشقا مېھمانلار ئايرىم ئۆيلەرگە ئولتۇرغۇزۇلدى.

مېھمانلار مەسە ئۈستىگە كىيىۋالغان كۆن سايىقلىرىنى^① پەگاھتا سېلىشىپ تۆرگە چىقىپ ھۆرمەت، مەرتىۋىلىرى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. ئولتۇرىدا سەمەتھاجى ئولتۇردى. بۇ كىشى گۇچۇڭ تەۋەسىدىكى ئەڭ ھۆرمەتلىك دىنىي مۆتىۋەر ئىدى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئىمىنباي ئولتۇردى. بۇ ئادەم بايلارنىڭ ئالدى ئىدى. سەمەتھاجىنىڭ سول يېقىغا يۇرتىنىڭ ئاخۇنى ئۇيغۇر مەھەللىسىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ خاتىپى ئابدۇكېرىم ئاخۇن جايلاشتى. ئىمىنبايىنىڭ يېنىدا دىڭ ئاخۇن ئولتۇردى. ئابدۇكېرىم ئاخۇننىڭ يېنىدا چوڭ مەسچىتنىڭ ئىمامەتچىلىكىنى قىلىدىغان قارىھاجى دېگەن كىشى ئولتۇردى. قالغان مېھمانلارمۇ تېگىشلىك جايدىن ئورۇن ئېلىشتى.

مېھمانلار جايلىشىۋالغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈشۈپ، گۆھەردىن ئۈستىنىڭ ئۆيىگە بەرىكەت تىلىدى. ئوغلنىڭ سۈننەت

^① سايىقاي - كۆندىن تىكىلگەن كالاچىسىمان ئاياغ، مەسىنىڭ ئۈستىگە كىيىلىدۇ - ئا.

تويىنى قۇتلۇقلىدى. ئاخىرىدا ئەل - يۇرتقا تىنىچ - ئامانلىق تىلىشىپ، يۈزلىرىنى، ساقاللىرىنى سىپاشتى. ئىشىكتە قولىدا چېلاپچا - ئىۋرىق تۇتۇپ تۇرغان ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالا مۇرىسىگە گۈل كەشتىلىگەن چۈچىلىق ئۇزۇن ياغلىقنى سېلىپ، مېھمانلارنىڭ چوڭىدىن باشلاپ قوللىرىغا سۇ بەردى، ئاندىن داستىخان سېلىنىپ، داستىخانغا سۈت قوشۇپ يېقىلغان توقاچلار، ئالاھىدە يېقىلغان چېكىم نانلار، ھېجىرلاردا قايماق، قېتىقلار، گۈلە - قاق، ياڭاق، چىلان، قۇرۇق ئۇزۇم قاتارلىق يېمىشلەر، تىلىنغان قوغۇن - تاۋۇزلار تىزىلدى، سىنچايدىن كېيىن ئاپقۇرلاردا قايماق چاي كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار داستىخاندىكى مول نېمەتلەرگە ئېغىر تەگكەچ پاراڭلاشتى.

— ھازىر جاھان بىرئاز تىنچىپ قالىدغۇ دەيمەن؟ — دەپ گەپ باشلىدى سەمەتھاجى.

— شۇنداق، زوزۇڭتاڭ ھەزرەتلىرى ياقۇبىيەگىنى — بەدەۋلەتتى ^①يوقاتقاندىن كېيىن، پامىر تاغلىرىدىن تارتىپ خوتەن چۆللۈكلىرىگىچە بولغان كەڭ زېمىن بۈيۈك چىڭ سۇلالىسىنىڭ تەسەررۇپىغا ئۆتتى. جاھان تىنچىپ قالغاندەك بولدى. ئېيتىپ باقسىلاچۇ ئىمىنباي، سىلى دائىم چېگرا ئاتلاپ سودا قىلىدىغان ئادەم؟! — دېدى ئابدۇكېرىم ئاخۇن ئىمىنبايغا قاراپ.

— توغرا، ھازىر جاھان سەل تىنچىپ قالدى، مۇشۇ تۆت - يەش يىل مابەينىدە جۇڭگو بىلەن رۇسىيە «ئىلى چېگرا

^①بەدەۋلەت — قوقانلىق ياقۇبىيەگىنىڭ نامى. ئۇ مىلادىيە 1865 - يىلى ئەسكەر باشلاپ قەشقەرگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن. جەنۇبىي شىنجاڭنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ «يەتتە شەھەر دۆلىتى» نى قۇرغان. چىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارى زوزۇڭتاڭ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىپ ئۆلگەن. 1884 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىسى قۇرۇلغان — ئا.

شەرتنامىسى»، «قەشقەر چېگرا شەرتنامىسى»، «تارىباغاتاي غەربىي جەنۇبىي چېگرا شەرتنامىسى»^① دېگەندەك شەرتنامىلەرنى ئىمزالىغاندىن كېيىن چېگرا تەرەپلەر خېلى تىنچىپ قالدى، بىزنىڭ سودىمىزمۇ كاپالەتكە ئىگە بولۇپ قالدى، — دېدى ئىمىتباي. ئۇ گۇچۇڭ، مورى، جىمىسار تەۋەسىدىن يۇڭ - تېرە يىغىپ رۇسىيە بىلەن چېگرا سودىسى ئېلىپ بارىدىغان ئادەم ئىدى.

— سىلى دەپ باقسىلا دىڭ ئاخۇن، ئىلگىرى جاساقلىق تۈزۈمى ۋە نەسەبى بەگلىك^② بىلەن يۇرت باشقۇرۇلاتتى، ھازىر نېمە بولدى بۇ يۇرت باشقۇرۇش ئىشلىرى؟ خەنزۇ، خۇيزۇلارنىڭ «قۇلىقىڭلار ئۇزۇن» كېلىدۇ، سۆزلەپ باقسىلا؟ — سەمەتھاجى ئوڭ تەرەپكە قاراپ دىڭ ئاخۇندىن سورىدى.

دىڭ ئاخۇن ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە ئۇستا، ئېغىر - بېسىق كەلگەن، يەرلىك مۆتىۋەر خۇيزۇ ئاخۇن ئىدى. ئۇ سەمەتھاجىنىڭ چاقچاق ئارىلاش سۆزىگە لايىق گەپ قىلىپ:

— مېنىڭ قۇلىقىمۇ سىلنىڭ قۇلاقلىرىغا ئوخشاشلا ئەتىگەندە مايزىنىڭ ئەزان ئېيتقىنىنى، خورازنىڭ چىلىغىنىنى ئاڭلاپ تۇرىدۇ، — دېدى كۈلۈپ، — سىلى ئويلانغاندەك، دەرۋەقە، خەنزۇ، خۇزۇ قېرىنداشلىرىمىز ئىچىدە ئىچكىرىگە، دىخۇاغا^③ بېرىپ - كېلىپ تۇرىدىغانلار بار، شۇنداقلا گۇچۇڭغا ئىچكىرىدىن سودا قىلىش يولى بىلەن كېلىدىغانلار، دار ئاستىدىن قېچىپ كېلىدىغانلار، ئاستىرتىن خانلىق مۇپەتتىشى بولۇپ كېلىپ

① بۇ مەلۇماتلار ئۈچۈن «شىنجاڭنىڭ يەرلىك تارىخى» غا قارالسۇن. بۇ كىتاب شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەشۋىياتى تەرىپىدىن 1994 - يىلى 1 - ئايدا ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان — ئا.

② نەسەبى بەگلىك — بەگلىك ئاتىدىن بالىغا قالدىغان تۈزۈم.

③ ئۈرۈمچىنىڭ ئەينى چاغدىكى خەنزۇچە ئاتىلىشى — ئا.

تەكشۈرۈپ كېتىدىغانلار بار، ئۇلار ئاشۇ يامۇل ئورۇنلاشقان ھەم مانجۇ، خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان شىلەيشاڭ مەھەللىسىگە ئورۇنلىشىدۇ. بىزنىڭ شۇ يەردىكى بۇرادەرلىرىمىزنىڭ قۇلىقى سەل ئۇزۇن، شۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، زورۇڭتاڭ ھەزرەتلىرى بەدەۋلەتنى يوقاتقاندىن كېيىن ئىلگىرى غەربىي يۇرت دەپ ئاتالغان بۇ زېمىن «شىنجاڭ ئۆلكىسى» بولۇپ قۇرۇلدى. ھازىر يۇرتىمىزدا ئۆلكە، ۋىلايەت، ناھىيە تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ليۇجىڭتاڭ شىنجاڭنىڭ سەييارە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، ۋېي گۇاڭشۈ شىنجاڭ پەرمانبېگى قىلىپ تەيىنلەندى.

مانا - مانا، دېمىدىمۇ، دىڭ ئاخۇننىڭ قۇلىقى ئۇزۇن، كۆپىنى بىلىدۇ دەپ، بىزلەر بولساق تېخىچىلا پالانى يۇرتتا پالانى بەگ، پالانى ئاخۇن، پالانى ھاجىم بار دېگەننىلا يادىمىزدا ساقلاپ يۈرمىزكەن. يۇرتقا كىم سۇلتان، كىم ھاكىم بولىدىسىغا ئانچە پەرۋا قىلىپمۇ، دىققەت قىلىپمۇ كەتمەيدىكەنمىز، — دېدى سەمەتھاجى.

— يوغىسۇ، بىزلەر يۇرت ئىچىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئاز - تولا قۇلاق شىڭشايتىپ قويغىنىمىزلا بار. ئىمىنبايدەك كىشىلەر دۆلەت سىرتىدىكى ئەھۋاللارنى، چېگرا تەرەپلەردە بولۇۋاتقان ئىشلارنىمۇ بىلىپ تۇرىدىكەن ئەمەسمۇ؟ — دېدى دىڭ ئاخۇن سەمەتھاجىنىڭ گېپىگە قارىتا.

بىزلەر كەسپىي سودىگەرلەرغۇ، يىراق يەرنىڭ خەۋىرىنى كارۋان يەتكۈزەر دېگەندەك، شۇ سودا يوللىرىغا مۇناسىۋەتلىك گەپلەرلا قۇلقىمىزغا كىرىپ قالدىكەن، — ئىمىنباينىڭ سۆزى بىلەن ۋەزىيەت توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر تۈگەللەنگەندەك بولدى.

— ھە، قېنى گۆھەردىن ئۇستا، خەتنىسى قىلىنىدىغان ئوغۇللىرى، — سەمەتھاجى گۆھەردىن ئۇستىغا قارىدى.

گۆھەردىن ئۇستا ھويلىدا ئاغىنىلىرى بىلەن ئويناپ يۈرگەن توختىنى چاقىرىپ ئۇنىڭغا ئۆي ئىچىدىكى چوڭلارغا سالام بېرىشنى ئېيتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — توختى ئۆي ئىچىگە كىرىپ چوڭلارغا تۈرگۈنلۈك بىلەن سالام بەردى.

— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام، ئىسىمىڭ نېمە ئوغۇل؟ — سەمەتھاجى بالغا سەپسالغاچ، سورىدى.

— ئىسىمىم توختى.

— قانچە ياشقا كىردىڭ؟

— بەش ياشقا.

— ھىم، خېلى تۈرگۈن بالا بوپسەن، چوڭ بولغاندا نېمە ئىش قىلاي دەيسەن؟

— تۆمۈرچى بولمەن.

— ھا - ھا - ھا! — سەمەتھاجى ۋە باشقىلارمۇ يەڭگىل كۈلۈپ قويدى، — مال ئىگىسىنى تارتىمىسا گۆشى ھارام دېگەن شۇ. دە! گۆھەردىن ئۇستا، ئوغۇللىرى خېلى تىمەن چوڭ بوپتۇ، بالىنى ئوقۇتاي دەملا ياكى ھۈنەر ئۆگىتەي دەملا!

گۆھەردىن ئۇستا كۆڭلىدە سەمەتھاجىغا نارازى بولۇپ «تېلىڭغا تاش» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئوغلىغا «تىل تېگىش» تىن بەكمۇ ئەنسىرەيتتى. ئۇ ئۆزىنى توختىتىپ:

— ئوغللىمىز ساق - سالامەت بەش ياشقا توشتى، ئىنشائاللا، تەڭرى ئۆمرىنى بەرسە ئۇنى ياراملىق قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقىدىغان ئارزۇيۇم بار. مانا، بالا ھەرقايسىلىرىنىڭ ئالدىلىرىدا ھازىر بولۇپ تۇرۇپتۇ، بىزدە «ئاتاڭنىڭ بالىسى بولغۇچە، ئەلىنىڭ بالىسى بول» دەيدىغان گەپ بار. ھەرقايسىلىرى يۇرتىمىزنىڭ مۆتىۋەرلىرى، ئەقىل ئۆگىتىشسىلە! — دېدى.

— ئوقۇتۇپ موللا قىلسىلا! — دېدى خاتىپ ئاخۇن

ئابدۇكېرىم.

— سودىغا سالىسلا، يەتتە ئىقلىمنى ئايلىنىپ يۇرت كۆرىدۇ، ئالتۇن - كۈمۈش يىغالايدۇ، ئالەم كېزىپ كۆرى ئېچىلىدۇ، — دېدى ئىمىنباي.

— شۆتاكدا^① ئوقۇتۇپ ئەمەلدار قىلىسلىمۇ بولىدۇ، گۆھەردىن ئۇستا، — دېدى قارىھاجى ئىمام.

باشقىلارنىڭ گەپلىرىنى بىرھازا تىڭشىغان سەمەتھاجى ئۇزۇن قارا ساقىلىنى تۇتالماپ سىيرىپ ئولتۇرۇپ گەپكە كىرىشتى:

ئوغۇل بالا ھۈنەرلىك، ئوقۇمۇشلۇق، پۇلدار بولۇپ ئۆتسە بۇ جاھاندا نامدار بولۇپ ياشايدۇ. ئەڭ مۇھىمى، مۇسۇلمان بەندە ئالدى بىلەن دىن يولىنى تۇتۇشى، تەقۋا بولۇشى، ئاندىن پۇل تېپىپ، مۇسۇلمانچىلىقنىڭ بەش پەرزىنىڭ بىرى بولغان ھەج - ھەرەم قىلىشى كېرەك. مۇشۇنىڭدا ئاندىن ئۆمرىنى زايە قىلمىغان بولىدۇ، قانداق دېدىم بۇرادەرلەر؟
— ھەق گەپ!

— ئالتۇندەك گەپ قىلدىلا سەمەتھاجىم، ئالتۇندەك گەپ!

— ھېكمەت دېگەن مانا شۇ!

سورۇندىكىلەر سەمەتھاجىنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى بىر ئېغىزدىن تەستىقلاشتى. گۆھەردىن ئۇستىمۇ پەگاھتا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى.

— سەمەتھاجىمدىن سورىۋالدىغان بىر گەپ بار ئىدى، —

دېدى سۇپىنىڭ لېۋىدىرەك يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئەسمىتۇلا ئاغا.

— خوش، نېمە گەپتى ئۆزى، سورىسلا، — سەمەتھاجى

ساقىلىنى تۇتالماپ سىيرىپ ئولتۇرغاچ ئەسمىتۇلا ئاغىغا قارىدى.

ئىلگىرى ئۆتكەن ئۆلىمالىرىمىزدىن بىرى يېزىپ قالدۇرغان

① شۆتاك — خەنزۇچە مەكتەپ — ئا.

نادىر كىتابتا «بۇ دىن دالى دۇنيا دالى قارىشىدۇر»^① دېگەن بىر مىسرا بارلىقى ئېسىمدە. سىلىنىڭ بايا ئېيتقان گەپلىرىگە قارىغاندا، ئادەملەر ھەم دىن يولىغا، ھەم دۇنيا يىغىشى يولىغا تەڭ ئاتلىنىشى كېرەكتەك قىلىدۇ. بۇ ئىككى يول بىر - بىرىگە قارشى ئەمەسمىدۇ؟

سەمەتھاجى خېلى تېرەن موللىلاردىن يەنى گۇچۇڭ دائىرىسىدە قازىلىق قىلىۋاتقان ئۆلىما ئادەم بولسىمۇ، ئەسمىتۇلا ئاغا سورىغان سوئالغا بىردەم تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى ۋە بىرھازا ساقىلىنى تۇتامداپ سىيرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— ئاخىرەت ئۈچۈن مۇسۇلمانغا تەقۋادار بولماق زۆرۈر، تىرىكچىلىك ئۈچۈن مال - دۇنيا يىغىمۇ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە، — دېگەچ گۆھەردىن ئۈستىغا قارىدى، — بۇ بۇرادىرىمىز كىم بولىدۇ ئۆزى؟

— بۇ موللا ئاغىمىزنىڭ ئىسمى ئەسمىتۇلا، مېنىڭ بىر نەۋرە ئاغام بولىدۇ، تۇرپاندىن كېلىشى، — دېدى گۆھەردىن ئۈستە.

— ياخشى، ئۆزىمۇ موللا سۈپەت ئادەمكەن، ئىلىمىمۇ خېلى تېرەن ئوخشايدۇ، — دېدى سەمەتھاجى ئەسمىتۇلا ئاغىغا سىنىچىلاپ قارىغىچ، — سىلى نەدە ئىلىم تەھسىل قىلغان ئىدىلە؟

ئەسمىتۇلا ئاغا «مەن لۈكچۈن مەدرىسەسىدە ئوقۇغان»

^① بۇ «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ مىسراسى. بۇ سۆز ئويۇنى قىلىش ئارقىلىق مەنە يېشىپ بېرىلگەن مىسرا يەنى «دىن» سۆزىدىكى «د» بىلەن «دۇنيا» سۆزىدىكى «د» ھەرپى ئەرەبچىدە «دال» ئوقۇلىدۇ. مەنىسى: دىن يولىنى تۈتسەڭ دۇنيا يولى قالىدۇ. دۇنيا يىغساڭ دىن يولىغا تولۇق ماڭالمايسەن، دېمەكچى.

دېمەكچىدى، لېكىن ئۆزىنىڭ تېگى - تەكتىنىڭ سېزىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ:

— مەن ئاتامدا ئوقۇغان، — دەپ يالغان ئېيتتى.
ئەسمىتۇللا ئاغىنىنىڭ نەزەرىدە، گەرچە يالغان ئېيتىش گۇناھ بولسىمۇ، ئەمما بەزىدە پايدىلىق يالغاننى ئېيتمايمۇ بولمايتتى.
— ھىم، ياخشى، — دېدى سەمەتھاجى دېمىقنى قاققانداك قىلىپ.

— ئاتىلىرىنىڭ ئىسىم - شەرىپى كىم بولغىدى؟ —
خېلىدىن بېرى گەپ قىلماي ئولتۇرغان قارىھاجى ئىمام سوراپ قالدى.

— ئاتامنىڭ ئىسمى سابىت ئاخۇن، — دېدى ئەسمىتۇللا ئاغا يەنە بىر يالغاننى توقۇپ.

— سابىت ئاخۇن..... سابىت ئاخۇن..... — دەپ تەكرارلىدى قارىھاجى، — ئەجەب ئاڭلىمىغان ئىسمىمىز بۇ؟ سىلى تۇرپاننىڭ نەزەرىدىن؟ — قارىھاجى ئىنچىكىلەپ سورىدى. بۇ ئادەمنىڭ مۇنداق ئىنچىكىلەپ سورىشىدا سەۋەب بار ئىدى. قارىھاجى ئەسلىي تۇرپان شەھەر ئىچىدىن بولۇپ، يېقىندىلا گۇچۇڭغا چىقىپ تۇرۇپ قالغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ مۇڭلۇق قىرائىتى بىلەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ھۇجۇدىنى لەرزىگە كەلتۈرەلەيتتى. ئۇ يېتىشكەن قارىي قۇرئان بولۇپ، تۇرپان شەھىرىدىكى بىر مەسچىتتە ئىمام ئىدى. گەرچە بۇ ئادەم خېلىلا ئىلىملىك بولسىمۇ، ئەپسۇس، قىمارغا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىدى. ئۇ كۈندۈزلىرى ئۆيىدە، مەھەللە - كويدا يۈرۈپ، بەش ۋاق ناماز ۋاقتىدا مەسچىتتە ئىمامەتچىلىك قىلىپمۇ، كېچىسى «ئويمانداڭ» دېگەن يەردە بولىدىغان قىمار سورۇنىغا كىرەتتى. ئۇ بۇ ئادىتىنى ھەرگىزمۇ تاشلىۋېتەلمىدى. خۇددى «مەسچىتنىڭ مورىسى يوق، ئادەتنىڭ دورىسى يوق» دېگەندەك. قىمارۋازلىق ئۇنىڭ ئادىتىگە

ئايلانغان شۇ مەزگىللەردە، بىر كېچىسى ئويمان دەڭدىكى قىمار
 تاڭغا سوزۇلۇپ كەتتى. قارىھاجى بۇ كېچە ئامەتتىن مەھرۇم
 بولۇپ، ئۆتتۈرۈپ قاقسەنەم بولۇپ كەتتى. «يىقىلغان چېلىشقا
 تويماپتۇ» دېگەندەك، «مانا ئۆتۈۋالسىمەن، ئەنە ئۆتمەن» بىلەن
 ناماز ۋاقتىغا يەتتى. تۇيۇقسىز ئەتراپ مەسچىتتە ئۇرۇلغان تاڭ -
 تاڭ ئاۋازىدىن چۆچۈگەن قارىھاجى ئوپۇل - توپۇلا تۆت
 ئوشۇقنى تاشلاپ، ئۆزى ئىمامەتچىلىك قىلىدىغان مەسچىت
 تامان يۈرگۈردى. ئالمان - تالمان تاھارەت ئېلىپلا مېھرابقا
 چىقتى. ناماز باشلاندى، باشلاندى - يۇ، بىرىنچى رەكەت
 نامازنىڭ تۇنجى سەجدىسىگە باش قويغان قارىھاجى ئۇيقۇغا
 ئەسىر بولۇپ قالدى. ئىمامغا ئىقتىدا قىلىپ سەجدىگە چۈشكەن
 نامازخانلار «سۇبھاناللا، سۇبھاناللا» دەپ قايتا - قايتا پىچىرلاپ
 باقدى. لېكىن، ئىمامنىڭ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ سەجدىدىن
 باش كۆتۈرگىنىنى سەزمىدى. ئۇلار يەنە بىرقانچە رەتتىن
 «سۇبھاناللا» دەپ پىچىرلاپ بېقىشتى - يۇ، ئىمامنىڭ
 سەجدىدىن باش كۆتۈرگىنىنى زىنھار سېزىشىمىدى. قېنى
 قىزىقراق نامازخانىدىن بىر - ئىككىسى ناماز قائىدىسىنىڭ
 بۇزۇلۇشىغا قارىماي بېشىنى كۆتۈرۈپ مېھراب تەرەپكە قارىدى،
 ئىمام يېنىك خورەك تارتىۋاتاتتى..... نامازخانلار ئىلگىرى -
 كېيىن سەجدىدىن باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، ئىمامنىڭ ئۇخلاپ
 قالغىنىنى كۆرۈپ غۇدۇراشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا ئىمام
 تۇيۇقسىزلا، خۇددى كۆلدە سۇغا چۆمۈلۈۋېتىپ چۆكۈپ چىققان
 بالىلارغا ئوخشاش سەجدىدىن باش كۆتۈردى. باش كۆتۈردى -
 يۇ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېيىشنىڭ ئورنىغا، «دەتتىكام!» دەپ
 توۋلاپ سالدى! مەسچىتتە ئاۋۋال كۈلكە، ئارقىدىن غۇدۇراش
 باشلاندى. ئىمان ئىشىنى بۇزۇپ قويغانلىقىنى سەزدى - دە،
 يەردىن قۇيۇنتار كۆتۈرۈلگەندەك تېزلىكتە ئورنىدىن تۇرۇپ،
 غۇيۇلىدىغىنىچە مەسچىتتىن چىقىپ، ئۆزىنى تۇن قاراڭغۇسىغا

ئاتتى..... قارىھاجى ئاتالغان بۇ ئادەم شۇ يىتكىنىچە تۇرپان شەھىرىدىن يوقىلىپ، گۇچۇڭدا پەيدا بولدى. گۇچۇڭدا ئۇ ئۆزىنىڭ دىللارنى ئەزگۈدەك مۇڭلۇق قىرائىتىنىڭ كۈچى بىلەن ئۆستەڭ بويىدىكى چوڭ مەسچىتكە ئىمام بولۇپ قالدى..... گۇچۇڭ تەۋەلىكىدە ئۇنى تونۇيدىغان ئادەم چىقمىدى. لېكىن، ئۇ تۇرپان تەۋەسىدىكى ئەھلى ئىلىملەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك تونۇغاچقا، ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ «مەن تۇرپاندىكى سابىت ئاخۇننىڭ بالىسى، ئاتامدا ئوقۇغانمەن» دېگىنىگە شۈبھىلىنىپ، تەپسىلىي سوراپ كەتكىنى ئىدى.

ئەسمىتۇللا ئاغا ئۇنىڭ شۈبھىلەنگىنىنى سېزىپ، يەنە بىر رەت يالغان ئېيتتى.

بىزنىڭ تېگىمىز تۇرپانلىق، ئاتام كېيىنچە ئۆيىمىزنى توقسۇننىڭ قاغىچاق دېگەن يېرىگە كۆچۈرۈپ كېتىپتىكەن.

— مۇنداق دېسە، — دېدى قارىھاجىنىڭ كۆڭلى ئەمدى ئىزغا چۈشكەندەك بولۇپ، ئۇ ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ ئۆزىنىڭ تېگىنى بىلىپ قالدىغان بىرەر ئادەم بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى.

— بالىنى بىرەر موللىغا بېرەلا، گۆھەردىن ئۇستا؟ — دېدى سەمەتھاجى.

— ئەسلىدە ھەرقايسىلىرىغا ئوغلۇم توختىنى «گۆشى سېنىڭ، ئۇستىخنى مېنىڭ»^① دېگەن قائىدە بويىچە تۇتۇپ بېرىپ دەپ ئويلاپ يۈرۈۋىدىم. ئەسمىتۇللا ئاغام يۇرتتىن چىقىپ قالدى. بۇ ئادەمگە يۇرتىمىز گۇچۇڭ يېقىپ قالغان ئوخشايدۇ، بىر مەزگىل تۇرىدىغان چېغى، بالىنىڭ ساۋاتىنى مەن چىقىرىپ قويماي دەۋاتىدۇ، — دېدى گۆھەردىن ئۇستا تەۋەزۇ بىلەن.

^① بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى موللىغا ئوقۇتقۇلى بەرگەندە شۇنداق دەيتتى — ئا،

— ياخشى بوپتۇ، — دېيىشتى سورۇندىكىلەر بىر ئېغىزدىن.

خېلىدىن بېرى گەپ قىلماي ئولتۇرغان دىڭ ئاخۇن سىنچى كۆزلىرى بىلەن ئەسمىتۇللا ئاغىغا قاراپ ئېغىز ئاچتى.

— گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئوغلى توختىنى سىلى ئوقۇتىدىغان بولدىلىمۇ بۇرادەر؟

— نەۋرە ئىنىمنىڭ كۆڭلىنى دەپ توختىنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىپ قويماي دەيمەن.

— بۇ بالىنىڭ دىنىنى دەڭسەپ كۆردىلىمىكىن؟ ئۇيغۇرلاردا «بالاڭنىڭ ئوينىشىغا باق، قازىنىڭنىڭ قاينىشىغا باق» دېگەن گەپ بارغۇ؟

— دەڭسەپ كۆردۈم، توختى زېرەك، ئەقىللىك، چىدامچان، غەيرەتلىك بالا ئىكەن. «موللا ئوقۇپ يەر، قاغا چوقۇپ يەر» دېگەندەك، ئەگەر موللىلىققا يېتىپ قالسا ئوقۇپ يەر، ھۈنەردە يېتىلىپ قالسا، ئىنشائاللا، شۇ ھۈنەرنىڭ ھورىدا ياشار. سەمەتھاجىم بايا ئوبدان گەپ قىلدى. تىرىكچىلىك ئۈچۈن پۇل تاپماي بولمايدۇ. كىشىگە خار بولماي ياشاش ئۈچۈن ھۈنەرلىك بولماي بولمايدۇ. بىزدە: «باي — يۇرتنىڭ ئوزۇقى» باتۇر — يۇرتنىڭ قوزۇقى» دەيدىغان گەپ بار، — دېدى ئەسمىتۇللا ئاغا. ئۇ بايا دەرۋازا تۈۋىدە مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندە، دىڭ ئاخۇننىڭ يېتىلگەن بىر جانباز ئىكەنلىكىنى پەملىگەنىدى. دىڭ ئاخۇننىڭ بايامقى سۆزلىرىدىنمۇ بىرەر مەنىنى سەزگەندەك قىلغان ئەسمىتۇللا ئاغا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ماقال - تەمسىل بىلەن چۈشۈرگەنىدى.

سىنچى دىڭ ئاخۇن ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ تېرەن موللا، سەزگۈر، زېرەك ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۇنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن، بەرگەن جاۋابىدىن سېزىپ، بېشىنى لىڭىستىپ، قايىللىقنى

بىلدۈردى. سەمەتھاجىمۇ ئەسمتۇللا ئاغىنىڭ دانىشمەن ئادەم ئىكەنلىكىنى پەملىگەن بولسىمۇ، ئانچە چىراي ئاچماي ئولتۇرغانىدى. چۈنكى، «ئىككى قوشقارنىڭ بېشى بىر قازاندا قاينىمايدۇ» غانىلىقى ئايان ئىدى. لېكىن، ئەسمتۇللا ئاغا سۆز ئارىسىدا سەمەتھاجىنىڭ بايامقى سۆزىنىڭ توغرىلىقىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىگە قاراپ، ئۇنىڭمۇ بۇ ئادەمگە قايىللىقى ئېشىپ، چىرايى ئېچىلدى. مانا مۇشۇ چاي داستىخنى ئۈستىدىكى قىسقىغىنە سۆھبەتتە بۇ بىرقانچە مۆتبەرنىڭ نەزەرىدە پەگاھ تەرەپتە ئولتۇرغان ئەسمتۇللا ئاغىنىڭ سىماسى بارا - بارا يۈكسىلىپ باردى. بۇرۇنقى ئۆلىمالىرىمىزدىن بىرى مۇشۇنداق كەيپىياتقا بېغىشلاپ، مۇنداق ئىككى مىسرا يېزىپ قالدۇرغانىكەن:

گەر ئالىمنىڭ ئورنى پەگاھ بولسا، كۆر،
بۇ تۆر بولدى پەگاھ، پەگاھ بولدى تۆر^①.

چاي داستىخنى يىغىلىپ قايتىدىن سېلىندى. داستىخانغا گۆھەردىن ئۈستە ئۆز قولى بىلەن ئەتكەن پولى تارتىلدى. سەمەتھاجىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان پولۇغا قوينىڭ يانپاش گۆشى، ئىمىنباي بىلەن دىڭ ئاخۇن ئالدىغا قويۇلغان پولۇغا باش ئىلىك، ئابدۇكېرىم ئاخۇن بىلەن قارىھاجىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان پولۇغا ئوتتۇرا ئىلىك بېسىلغانىدى. قالغان مېھمانلارغىمۇ تېگىشلىك رەۋەشتە گۆش بېسىلىپ تاۋاق تارتىلدى. مېھمانلار يانلىرىدىن قەلەمىتراچلىرىنى چىقىرىپ پولۇغا بېسىلغان گۆشلەرنى پارچىلاشقا باشلىغاندا، سەمەتھاجى ئالدىدىكى تاۋاققا بېسىلغان يانپاش گۆشتىن بىر پارچىنى ئىككى قوللاپ ئەسمتۇللا ئاغاغا سۇندى.

① «قۇتادغۇبىلىك» داستانىدىن.

مەرىكە سورۇنلىرىدا قويىنىڭ يانپاش گۆشى ئەزەلدىن ئەڭ
ھۆرمەتلىك ئادەمنىڭ ئالدىغا قويۇلاتتى. ئەسمىئۇللا ئاغا گۆشنى
ئىككى قوللاپ ئېلىپ «ھەشقاللا» دېدى. مېھمانلار ئاشقا
بېقىشتى.

داستىخان يىغىلىشتىن ئىلگىرى يەنە ھەربىر مېھماننىڭ
ئالدىغا يۇمشاق ناننىڭ ئۈستىگە بىر پارچىدىن پىششىق گۆش
بېسىلغان «زەلە» قويۇلدى. مېھمانلار پاتىھە قىلىشىپ
داستىخاندىن ياندى. دىڭ ئاخۇن ھويلىغا چىققاندا قولىدىكى
زەلەنى ئويناپ يۈرگەن بالىلارنىڭ بىرىگە تۇتقۇزۇپ، گۆھەردىن
ئۈستۈ ۋە ئەسمىئۇللا ئاغا بىلەن خوشلىشىپ ياندى. سەمەتھاجىمۇ
خوشلاشقاندا ئەسمىئۇللا ئاغىنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ ياندى.

×

×

×

مېھمانلار ئۇزىغاندىن كېيىن ھاشىخان مۆتىۋەرلەرگە داستىخان
راسلىغان شۇ ئۆيىگە توختىغا ئاتاپ تىككەن يېڭى يوتقان -
كۆرپىنى سالدى. توختى ئىشتىنىنى ئۆزى سېلىپ ئورۇنغا ياتتى.
ئۇنىڭدا نە خۇدۇكسىرەش، نە قورقۇش ئالامەتلىرى كۆرۈلمەيتتى.
تۈنۈگۈندىن بېرى ساتتار، قادىر ۋە مەمەت ئاغىنىلىرى خەتنەگىنى
قىلسا ئۇنداق ئاغرىيدۇ، مۇنداق ئاغرىيدۇ، دەپمۇ باققانىدى (بۇ
بالىلار توختىدىن 2-3 ياش چوڭ بولۇپ، خەتنىسى قىلىنىپ
بولغان). لېكىن، توختى ئۇ گەپلەردىن ئانچە «ئۈركۈپ»
كەتمىدى. ئۇنىڭ يادىدا ئاتىسى گۆھەردىن ئۈستىنىڭ «ئوغۇل بالا
چىداملىق بولۇشى كېرەك. ئوغۇل بالا قورقۇنچاق بولسا ئوغۇل بالا
ھېسابلانمايدۇ» دېگەن گېپى مەھكەم ساقلانغانىدى. ئۇ كىچىك
چېغىدىن تارتىپلا مۇدۇرۇپ - يىقىلىپ كەتسىمۇ، پۇت - قوللىرى
قاناپ كەتسىمۇ يىغلىمايتتى. يىقىلسا ئورنىدىن ئۆزى تۇراتتى.....

ئەسمىتۇللا ئاغا قومۇش قىسقۇچ ۋە ئۇستۇرىسىنى بىر پارچە پاكىز لاتىغا ئوراپ كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇ توختى ياتقان يەرگە كېلىپ ئەپلىك جايلىشىپ ئولتۇردى - دە، يوتقاننى ئېچىپ توختىنىڭ «چۇمىسى» نىڭ ئۈچىنى سىلاپ تۇرۇپ «قورقما بالام، ھېچ ئىش يوق، ئاغرىمايدۇ جۇمۇ» دېدى. ساتتار، قادىر، مۇھەممەتلەر پەگاھتا قارىشىپ تۇراتتى. گۆھەردىن ئۇستا ھويلىغا چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئەر تۇغقانلىرىدىن بىر - ئىككىسى ئەسمىتۇللا ئاغانىڭ يېنىدا ياردەملىشىشكە تەييار تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قولىدا پىشۇرۇلغان تۇخۇم تۇخۇمى ئاقلىنىپ تەييارلانغانىدى. ئەسمىتۇللا ئاغا شىپالىق قوللىرى بىلەن توختىنىڭ چۇمىسىنىڭ ئۈچىنى قومۇش قىسقۇچ بىلەن قىسىپ تۇرۇپ ئىتتىك بىلەنگەن ئۇستىرا بىلەن شارىلا قىلىپ ئازراق تېرىسىنى كەستى. «چىم» قىلغانى سەزگەن توختىنىڭ چىرايى سەل تاتىرىپ توختىدى، لېكىن ئۇ يىغلىمىدى. تۇخۇم تۇتۇپ تۇرغان كىشى تۇخۇمنى توختىنىڭ ئاغزىغا سالدى. شۇ ئەسنادا يەنە بىر ئەر تۇغقان كۆيدۈرۈلگەن پاختا كۈيۈندىسىنى تەخسىدە ئېلىپ كېلىۋىدى، ئەسمىتۇللا ئاغا ئۇنىڭدىن بىر چىمدىم ئېلىپ توختىنىڭ چۇمىسىنى كەسكەن يەرگە بېسىپ، قاننى توختاتتى. توختىنىڭ پەگاھتا قارىشىپ تۇرغان ئاغىلىرى ئۇنىڭ «پىڭگىدە» ئاۋاز چىقارمىغىنىنى كۆرۈپ، ھەيرانلىقتا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىشىپ تۇرۇشتى. سۈننەت قىلىش ئاخىرلاشتى. گۆھەردىن ئۇستا ئايالى ھاشىخان بىلەن ئۆيگە كىرىپ، پەتنۇسقا سېلىقلىق بىر كىيىملىك رەخت ۋە رەخت ئۈستىگە قويۇلغان ئازراق پۇل بىلەن ئۆزلىرىنىڭ رەھمىتىنى بىلدۈردى. ئەسمىتۇللا ئاغا دۇئاغا قول كۆتۈرۈۋىدى، باشقىلارمۇ ئەگەشتى. دۇئادىن كېيىن ئەسمىتۇللا ئاغا رەخت ئۈستىدىكى پۇلنى توختىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى ۋە ئۆزرە ئېيتىپ

رەختنى ھاشىخانغا قايتۇردى. چۈنكى، ئەسمىتۇللا ئاغا مۇشۇ ھويلىدا يېتىپ قويۇپ، ئۇلار بىلەن بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك بولۇپ قالغانىدى.

چوڭلار ئۆيدىن چىقىپ كېتىشى بىلەنلا ساتتار، قادىر، مۇھەممەتلەر توختىنىڭ چۆرىسىگە ئولاشتى.

ئىككىنچى باب

يېتىمنىڭ قاياشى يېتىم

ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتتى. بەشىنچى ئاي كىرىشى بىلەن دەل -
دەرەخلەر باراقسانلاشتى، غول ئېقىن ئىچىدىكى چىملىق -
سازلىقلار يېشىل مەخمەلگە ئوراندى. دەرەخلىقلەردە كاككۇكلار
تىنماي سايىرىشاتتى. مەھەللە - كويدا كىچىك ئوغۇل بالىلار تال
چىۋىقلارنى ئات ئېتىپ قىيغىتىشىپ ئويناشسا، كىچىك قىزلار
سۆڭەت نوتىلىرىنىڭ يۇمران پوستلىرىنى سويۇۋېلىپ چاچ ياساپ
ئويناشماقتا. دېھقانلارنىڭ ئەتىيازلىق تېرىلغۇدىن قولى
بوشىغاندەك، گۆھەردىن ئۈستىمۇ ساپان چىشى، تىرنا - سۆرەم،
كەتمەن - ئوتغۇچىلارنى ياساش، رېمونت قىلىشتەك ئىشلارنىڭ
جىددىيچىلىكىدىن سەل ئارا - چولا بولۇپ قالغان مەزگىلى ئىدى.
تاڭغا يېقىن سىم - سىم ياغقان يامغۇر ھاۋانى نەمخۇش
قىلغانىدى. چاشگاھ ۋاقتى بىلەن ھاۋا سۈرۈلۈپ، كۈن پارقىراپ
چىقتى، كەڭ تەبىئەت خۇددى يۇيۇنۇپ - تارانغان قىزدەك تۈسكە
كىرىپ، كىشى كۆڭلىنى سۆيۈندۈرەتتى.

ناشتىدىن كېيىن گۆھەردىن ئۈستە قوتاندىكى ئىككى قويغا
بوغۇز تۆكۈپ بېرىپ قولىنى يۇيۇپ بولۇپ، بىرىنچى خىيال
قىلغاندەك ھويلىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى. ئۈستەك
بويلىرىنى ئايلىنىپ كىرگەن ئەسىمتۇللا ئاغا گۆھەردىن ئۈستىغا
قاراپ:

— گۆھەردىن ئۇستا، بۈگۈن ھاۋا ناھايىتى ياخشىكەن،
غول بويلىرىنى بىردەم ئايلىنىپ كېلەيلىمۇ؟ — دېدى.

— ماقۇل، ئەسمىتۇللا ئاغا، بارساق بارايلى، ئەتىيازنىڭ
پەيزىنى سۈرمەكمۇ بىر ھۇزۇر، — گۆھەردىن ئۇستا شۇنداق دېگەچ،
ئۆيگە كىرىپ تۇرپان ئاستانىدە توقۇلغان يوللۇق پالازدىن بىرنى قاتلاپ
قولتۇقىغا قىستۇرۇپ چىقتى، — بىردەم - يېرىمدەم ئولتۇرۇپ ئارام
ئالساق يەرگە سېلىپ ئولتۇرۇمىز دەپ ئېلىۋالدىمغۇ، بۇ پالازنى؟

ياخشى قىپلا، — ئەسمىتۇللا ئاغا قىسقىلا جاۋاب بەردى.
ئىككى بۇرادەر ھويلىدىن سىرتقا چىقىشتى. دەرۋازا ئالدىدا توختى
ئاغىنىسى ساتتار بىلەن چىپاق^① ئويناپ ئولتۇراتتى. توختى ئاتىسى
گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئۇستازى ئەسمىتۇللا ئاغىنىنىڭ بىر ياققا
ماڭغانلىقىنى بىلىپ:

— ئانا، نەگە ماڭدىڭلار؟ — دەپ سورىدى.

— غول بويلىرىنى ئايلىنىپ كېلەيلى دەپ چىقتۇق.

— بىزمۇ بىرگە بارايلىمۇ؟

— گۆھەردىن ئۇستا ئەسمىتۇللا ئاغىغا قارىدى، چۈنكى
گۆھەردىن ئۇستىنىڭ پەمچە، ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ غول بويىدىكى
خالىي يەردە پاراڭلاشقۇسى باردەك ئىدى. ئەسمىتۇللا ئاغا
ئىككى - ئۈچ كۈن ئىلگىرى جىمجىتلا يوقاپ كېتىپ، ئىككى كۈن
ئۆتكەندە يەنە پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئەسمىتۇللا ئاغا باش
لىڭشىتىپ قويدى. توختى بىلەن ساتتار چوڭلارنىڭ ئالدىدا غول
تامان سوزۇلغان يولدا يۈگۈرۈشۈپ كەتتى.

^① ئەتىياز كۈنلىرى بالىلار سۆڭەك نوتىلىرىدىن قىسقا - قىسقا قىلىپ كېسىۋالغان
ياغاچلىرىنى قولنىڭ دۈمبىسىگە قويۇپ ئاسمانغا ئېتىپ، قولنىڭ ئالدىنى بىلەن
تۇتۇپ ئوينايدىغان ئويۇن. بۇ قىسقا ياغاچلار قويغا سىمۋول قىلىنغان بولۇپ، ئارىدا
ئاچىماق ياغاچ قۇشقار ھېسابلىنىدۇ. قۇشقار بىرقانچە قويغا ھېسابلىنىدىغان، ئۇتۇپ
ئوينايدىغان ئويۇن — ئا.

ئەسمىتۇللا ئاغا گەپكە ئېغىز ئاچتى:

— گۆھەردىن ئۇستا، مەن بىر مەزگىل ئۆزۈمنى دالدىغا ئېلىپ تۇرايمىكىن دەيمەن.

— نېمىش بولدى ئەسمىتۇللا ئاغا؟

— ھازىرچە بىرەر ئىش بولغىنى يوق، «سۇ كەلگۈچە توغان سال» دەيتىكەن.

— بىرەر خەۋەر، شەپە ئاڭلاپ قالدىلىمۇ؟

— ئالدىنقى جۈمە كۈنى بازار ئارىلاپ يۈرگىنىمدە، رەستىدە لۈكچۈن ۋاڭنىڭ كاھلىرىدىن ئىككىسىنى كۆرۈپ قالدىم، ئۇلار چوقۇم مېنى ئىزدەپ تىمسىقلاپ يۈرگەن نېمە، تايىنلىق.

— «گۇمان ئىماننى قاچۇرار» دەيتىكەن، بېھۋەدە شۈبھىلىنىپ يۈرمىسلە.

— ياق، كۆڭلۈم تۈيۈپ تۇرىدۇ. ئۇلار چوقۇم مېنى ئىزدەپ كەلگەن نېمىلەر.

گۆھەردىن ئۇستا سەل ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى، ئەسمىتۇللا ئاغا تۆت - بەش قەدەمچە ئىلگىرى كەتتى.

— ئەگەر سىلنى بۇرۇنقى خىزمەتلىرىگە قويغىلى ئىزدەپ كەلگەن بولسۇچۇ؟

— مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى مەن ئادالەت ياقلايمەن، دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلارنىڭ دۈمبىقىنى چالغانىدىم. ئوردا مېنى «كۆزگە قادالغان مىخ» ھېسابلاپ، ھەپسىگە ئالماق بولغاندا، بۇ ئىش ماڭا ئالدىن تۈيۈك بولۇپ قېلىپ، لۈنچۈندىن قېچىپ چىققانىدىم، ئوردىدىكىلەر قارا سانىغان ئادەمنى ئامان قويمايدۇ.

گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسمىتۇللا ئاغا بىردەم جىم - جىم مېڭىشتى. گۆھەردىن ئۇستىنىڭ بۇ بۇرادەردىن ئايرىلغۇسى يوق ئىدى. ئەسمىتۇللا قولى گۈل، كۆپ ئىقتىدارلىق ئادەم بولۇپ،

كۈندۈزلىرى گۆھەردىن ئۈستىغا ھەمدەملىشىپ تۆمۈرچىلىك قىلسا، ئەتىسى - ئاخشىمى ئوغلى توختىغا ساۋاق بېرەتتى. توختىغا دىنىي ساۋاق، ھېساب، ئەرەب، پارس تىلى، شېئىرىيەت قاتارلىقلاردىن تەلىم بېرىپلا قالماي، ئەڭ مۇھىمى، ئەخلاق - پەزىلەت، ئادەم بولۇش يوللىرىنى خېلى ئوبدانلا ئۆگىتىپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئەسمىتۇللا ئاغا توختىغا پەي سوزۇش، ئات مېنىش شەكلىدە تۇرۇش، قۇم خالتىغا ئۇرۇش، يەڭگىللىك ماھارىتى قاتارلىق جانبازلىق ھەرىكەتلىرىنى ئەتىسى - ئاخشىمى ئەستايىدىل ئۆگىتىۋاتاتتى؛ چېلىشىشنىڭ يانپاشقا ئېلىش، مۈرە تولغاش، چىرىماق سېلىش، كۆتۈرۈپ تاشلاش قاتارلىق پەنلىرىنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىتىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن گۆھەردىن ئۇستا تولىمۇ خۇرسەن ئىدى. گۆھەردىن ئۇستا ئۆزىمۇ چېلىشچى ئادەم بولغاچقا، ئوغلىنىڭ ھەم ساۋاتلىق، ھەم ئاتا ئىزىنى باسقان چېلىشچى بولۇپ يېتىلىشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. بالىنى باشقا بىرەر موللىغا بەرسە مۇنداق ئەتراپلىق تەربىيەلىنىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسمىتۇللا ئاغا گۆھەردىن ئۈستىنىڭ تىرىكچىلىك ئىشلىرىدىمۇ تېپىلغۇسىز بىر ياردەمچى بولۇپ قالغانىدى.

— بىزدىن كۆڭۈللىرى قالدۇمۇيا ئەسمىتۇللا ئاغا؟ —

گۆھەردىن ئۈستىنىڭ ئىمكان بار ئەسمىتۇللا ئاغىنى تۇتۇپ قالغۇسى بار ئىدى.

— يوغىسۇ، سىلى ماڭا ئۆز ئىنىمىدىنمۇ چارە بولۇپ قالدىلا،

مۇساپىر بولۇپ يۈرگىنىمدە ياشاپاناھ بولدىلا، بۇنىڭ ئۈچۈن سىلىگە مىڭ مەرتىۋە رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتىشىم كېرەك، شۇغىنىسى، زامان ساڭا باقمىسا سەن زامانغا باق، دەيتىكەن ئۇلۇغلار، جاھان كەڭرى بولغان بىلەن ماڭا زامان تار بولۇۋاتىدۇ. لۈكچۈن ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئىنسابىنى تىلەپ يۈرگۈچە، ئۆزۈمنىلا

دالدىغا ئېلىپ تۇراي.

گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسمىتۇللا ئاغا يەنە بىردەم جىم -
جىم مېڭىشتى.

— نەدىرەك پاناھلىنىپ تۇراي دەيلا؟

ئەسمىتۇللا ئاغا تۆت ئەتراپىغا قارىۋېتىپ:

— نەچچە كۈن ئىلگىرى مەن گۇچۇڭنىڭ چۆرىن دېگەن
يېرىنى ئايلىنىپ كەلدىم، ئۇ يەر كەڭرى كەتكەن چىغلىق، ئوتلاق
ئىكەن، شۇ جايدا بىر خۇرجا^① بىلەن سۆزلىشىپ قويدۇم، ئاشۇ
پىنھان جاي ماڭا باب كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇ يەرگە ئادەم -
ئىنسان بەك ئاز بارىدىكەن. شۇ خۇرجاننىڭ قوينى ئاشۇ كەڭرى
كەتكەن جاڭگالدا بىر مەزگىل بېقىپ تۇرايمىكىن دېدىم، -
دېدى.

گۆھەردىن ئۇستا گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللىدى - يۇ،
نېمە دېيىشنى بىلەلمەي ئېغىز ئاچالمىدى. ئۇ نېمىمۇ دېيەلسۇن؟!
زاماننىڭ پەيلى شۇنداق تۇرسا، ياخشىغا كۈن يوق، يامانغا ئۆلۈم!
مىڭلاپ نادان، يۈزلەپ قارامدىن مۇشۇنداق كاتتا ئادەمنىڭ
بىرىنىڭ ياشىغىنى ئەلا ئەمەسمۇ؟ ئەمما، بۇ تەڭشەلمىگەن ئالەم
ئىكەن، ئوتى بار يەرنىڭ سۈيى يوق، سۈيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق
ئىكەن!

ئەسمىتۇللا ئاغا گۆھەردىن ئۇستىنىڭ دېيەلمەيۋاتقان بىر
گېپىنى ئۆزى ئېيتتى:

— توختى زېرەك، غەيرەتلىك بالا بولغان، بىراق مەن
ئامالسىز سىلەردىن ئايرىلىپ كېتىدىغان بولدۇم، ساۋاقنى يېرىم
يولدا توختىتىشقا مەجبۇر بولدۇم، مەن چۆرىنگە جايلىشىۋالغاندىن

^① خۇرجا — خەنزۇچە يەر ئىگىسى دېگەن مەنىدە، بۇ سۆز شەرقىي شىنجاڭ
رايونىدا ئىستېمال قىلىنىدۇ — ئا.

كېيىن، ئەھۋالغا قاراپ توختىنى يېنىمغا ئەكەلدۈرەرمەن. مەن قويىنى باقىدىغان باينىڭ ئىسمى قۇنانبايكەن، ئەسلىرىدە تۇتسلا.

گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسمتۇلا ئاغا سۆزلەشكەچ، ھەر يىلى نورۇز پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلىدىغان كۆكۈلمەيدانغا يېتىپ كەلدى. ساتتار بىلەن توختى بۇ يەرگە ئاللىقاچان كېلىپ بولغانىدى. ئۇلار چوڭلارنى ساقلىغاچ چىپاقلارنى ئويناپ ئولتۇراتتى.

گۆھەردىن ئۇستا پالازنى يوغان سۆگەتنىڭ ئاستىغا سېلىپ، ئەسمتۇلا ئاغىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار پاراڭلاشقاچ ئەتراپتىكى مەنزىرىنى تاماشا قىلىشتى: غول ئېقىن كەڭرى كەتكەن دەرەخلىق ئارىسىدىن ئېقىپ ئۆتەتتى. غول ئېقىنىنىڭ ئىككى قىرغىقى چىملىق - سارلىق بولۇپ، سارلىق لۆمۈلدەپ تۇراتتى. ئۇ يەر، بۇ يەردە بۇلاق كۆزلىرىدىن سۇلار ۋىلىقلاپ ئۆرلەپ تۇراتتى. غولنىڭ ئىككى ياقىسىدا سۆگەت، قىرچىن، تېرەك، قارىياغاچلار بۈككىدە ئۆسكەن، بەزى جايلاردا ئازغان، بەزى جايلاردا ماڭدار ئۆسكەن بولۇپ، دەرەخلىقتە بۇلبۇل، قارىغوجا، كاككۇك، تاغ قۇشقاچلىرى چاڭگىلداپ سايىراپ تۇراتتى. غول ئىچى ھەقىقەتەن ياخشى بىر ئارامگاھ ئىدى. گۈچۈڭلۇقلار بۇ غول ئېقىنىدا نورۇز پائالىيىتىدىن تارتىپ ھەرخىل باراۋەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. بۇ غول ئىچىنى گۈچۈڭنىڭ بىر «جەننىتى» دېيىشكىمۇ بولاتتى.

— ساتتار بىلەن توختىنى چېلىشقا سېلىپ باقايلىمۇ گۆھەردىن ئۇستا؟ — ئەسمتۇلا ئاغا تۇيۇقسىز سوراپ قالدى. ئۇنىڭ خىيالچە، ئىككى - ئۈچ يىلدىن بۇيان توختىغا ئۆگەتكەن چېلىش ماھارەتلىرىدىن بىر «ئىمتىھان» ئېلىپ، بۇ كىچىك شاگىرتىدىن ئايرىلىش ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا سىڭدۈرگەن ئەجرىنىڭ «ئۈنۈمى» نى كۆرۈپ باققۇسى باردەك قىلاتتى.

— بولدۇ، مەنمۇ شۇنداقراق خىيالىنى سۈرۈپ تۇراتتىم ئەسمىتۇللا ئاغا، ھوي توختى، ساتتار! بېرى كېلىڭلار، بالىلىرىم! — دەپ توۋلىدى گۆھەردىن ئۇستا.
ساتتار بىلەن توختى قوللىرىدىكى چىپاقلارنى چاپنىنىڭ يانچۇقلىرىغا سالغاچ يۈگۈرۈپ كەلدى.
— نېمىش قىلىمىز ئانا؟ — سورىدى توختى.
— ئاغىنەڭ بىلەن ئىككىڭلار بىر مەرتەم چېلىشىپ باقامسىلەر؟

توختى بىلەن ساتتار بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى.
— بېرىڭلار، ئۈچ مەرتەم چېلىشىڭلار، ئىككىدە بىر بويىچە بولسۇن!

توختى بىلەن ساتتار يۈتسىغا باغلاش ئۈچۈن بېلىدىكى پوتىلىرىنى يېشىشتى، پوتا سەل ئۇزۇن كەلگەن بولسىمۇ، ئىككى - ئۈچ ئايلاندۇرۇپ چىگىپ، ئۇچىسىدىكى ئەستەرلىك چاپانلىرىنى سېلىۋېتىپ، چېلىشىپ كەتتى.

ساتتار توختىدىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. شۇنىڭغا قارىماي، توختىنىڭ بويى ساتتار بىلەن تەڭ كېلەتتى. قادىر ئىككى ئاي ئىلگىرى ئۆزىنىڭ تۇغقىنى سادىق قارىيدىكى ئوقۇشنى تاماملاپ، سەھراسىغا قايتقان. مۇھەممەت بىر يىل ئىلگىرىلا بىر باينىڭ مېلىنى بېقىشقا يىللىقچىلىققا كەتكەنىدى. پەقەت مۇشۇ ساتتارلا توختى بىلەن بوش ۋاقىتلىرىدا دائىم بىللە ئويناپ، چېلىشىپ - پوملاقلىشىپ يۈرەتتى.

بىر - بىرىنىڭ يەنت ئۇسۇللىرىنى ئوبدان بىلىشكەن بۇ ئىككى ئاغىنە خېلىغىچە بىر - بىرىنى ئاتالىمىدى. ئۇلارنىڭ بۇرۇنلىرىنىڭ ئۈستىدە مونچاقتەك تەرلەر پەيدا بولدى، قۇلاقلىرىنىڭ ئارقىسىدىن تەرلەر سىرغىدى. كىيگەن ماتا چامچىلىرى نەملەشتى. ئىككىسى ئالدىغا، كەينىگە ئىتتىرىشىپ

تۇرۇپ توختى بىرلا تولغىتىپ ساتتارنى يانپاشقا ئېلىپ يەرگە ئاتتى.

— بارىكالا! — بارىكالا! چېلىشچىنىڭ بالىسى يەنىلا چېلىشچى بولىدىكەن — دە! — بۇ يېڭىدىن قىزىلغان ئون نەچچە قوينى غول يۇقىرىلاپ ھەيدەپ كەلگەن روزى قاسساپ ئىدى. ئۇ قويلارنى ئوغلى مامۇتقا قالدۇرۇپ، ئۆزى چوڭ — چوڭ دەسسەپ گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسمىتۇلا ئاغا ئولتۇرغان يەرگە كېلىپ:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! ياخشى تۇردىلامۇ ئەسمىتۇلا ئاغا، سالامەتمۇ سەن گۆھەردىن ئاغىنە؟ — دەپ قىزغىن كۆرۈشتى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، بىزلەر ئامان — ئېسەن، ئۆزۈڭچۇ، ئاغىنە روزاخۇن؟ — گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسمىتۇلا ئاغا جاۋابەن سالام قايتۇردى.

— خۇداغا شۈكرى، مۇشۇنچىلىك تۇردۇق.
— بازاردىن قوي سېتىۋالغان ئوخشىمامسەن، قاسساپ ئاغىنە؟

— ياھەي، بۇ قويلارنى بىر ئاي ئىلگىرى ئالغانىدىم، كۆككە بىر تويغۇزۇپ ئاندىن يەم — بوغۇزغا قويماي دەپ ئوتلىتىپ يۈرگىنىم، سىلەرچۇ؟ بۇ يەردە بىر ئوبدانلا چېلىشىش سورۇنى قۇرۇپسىلەرغۇ؟

— ئالدىراش ئىشلار تۈگەپ قولىمىز بوشاپ قاپتۇ، خېلىدىن بېرى غول تامان ئۆتمەپتىمىز. ئەتىيازنىڭ پەيزىنى سۈرۈپ باقايلى دەپ كېلىۋىدۇق، بالىلارمۇ ئەگەشتى. شۇلارنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈپ ئولتۇردۇق. قانداق؟ چېلىشىش خۇمارىڭ تۇتۇۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟ بەل تۇتۇشۇپ باقمىدۇق؟ — گۆھەردىن ئۇستا روزى قاسساپقا چاقچاق قىلدى. گۆھەردىن ئۇستا بىلەن روزاخۇن بىر مەھەللىلىك تەڭتۇشلەردىن ئىدى. ئۇلار كىچىكىدە دائىم بىرگە

چېلىشىپ ئوينىتتى. چوڭ بولۇپ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولغاندىن كېيىن، روزى قاسساپ ئۆي ئايرىپ، قاسساپلىق كەسپىگە ماس كېلىدىغان مۇشۇ غول ياقسىدىكى تۆپىلىككە قورۇ - جاي سېلىپ كېلىۋالغان، تىرىكچىلىك ھەلەكچىلىكىدە بۇ قەدىناسلار كەمدىن - كەم ئۆچرىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

روزى قاسساپ ئەسىمتۇللا ئاغىدىن ئەيمەندى بولغاي:
— ئەمدى ئىككىمىز چېلىشىپ يۈرسەك ئەپسىز بولۇر،
ئوغۇللىرىمىز چېلىشىپ باقسۇن، — دېدى روزى قاسساپ نېرىراقتا
قويلارنى ئوتلىتىۋاتقان ئوغلى مامۇتنى توۋلاپ، — ھاي مامۇت!
قويلارنى يانباغرىلىققا ھەيدەپ قويۇپ بېرى كەل!
مامۇت كېلىپ گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئەسىمتۇللا ئاغىغا سالام
بەردى. ئۇ ئاتىسىغا ئوخشاش ئېگىز بوي، شادا پاچاق، قوللىرى
ئارىدەك، بېلى ئۇرۇن، مۈرىلىرى كەڭ، بۇرۇتى خەت تارتىپ
قالغان ئۆسكىلەڭ بالا ئىدى.

— گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئوغلى بىلەن چېلىشىپ باق، بىزمۇ
كىچىكىمىزدە پات - پات چېلىشىپ ئويناتتۇق، قانداق،
چېلىشالامسەن؟ — روزى قاسساپ ئوغلىغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن
قارىدى.

— چېلىشمەن! — مامۇت قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن بۇرنىنى
ئېرتىپ قويۇپ، يانغا «چىرت» قىلىپ بىرنى تۈكۈردى.
توختى يوتىسىغا ئۆزىنىڭ يوتىسىنى، مامۇت ساتتارنىڭ
يوتىسىنى چىگدى. ئىككى بالا چېلىشىشقا ھازىرلاندى.
گۆھەردىن ئۇستا بىردە مەيداندا تۇتۇشۇۋاتقان بالىلارغا،
بىردە ئەسىمتۇللا ئاغىغا قاراپ قوياتتى. ئەسىمتۇللا ئاغا گۆھەردىن
ئۇستىنىڭ كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى چۈشەنگەندەك قىلىپ
«ئالدىڭغا قارا» دېگەندەك، ئىما - ئىشارەت قىلدى ۋە مېيىقىدە
كۈلۈپ قويۇپ، خاتىرجەم ئولتۇردى.

مامۇت ھەدەپ كۈچەپ توختىنى يەردىن ئۈزۈۋېلىشقا تىرىشاتتى. توختى بولسا مۇرىسىنى مامۇتنىڭ مەيدىسىگە تىرىۋېلىپ، تىرەجىگەن پېتى مامۇتقا ھېچىر ئىمكان بەرمەيتتى. مامۇت ئۇسۇلنى ئۆزگەرتىپ، شادا پاچاقلىرىنى ئىشقا سېلىپ، توختىنى ھېلىدىن - ھېلىغا چا پۇتلايتتى. لېكىن، مامۇتنىڭ ئورۇق پاچاقلىرى يەرگە قاققان قوزۇقتەك مىقتا تۇرغان توختىنىڭ ئوم پاچىقىغا تەسىر قىلمايتتى. مامۇت پەنتىنى ئۆزگەرتىپ توختىنى ئالدى - ئارقىغا ئىتتىرىپ باقتى. بىراق، توختى مامۇتنىڭ مەيدىسىگە مۇرىسىنى تىرەپ تۇرۇۋېلىپ، خۇددى سەندەل كۆتىكىدەك تەۋرەنمەي تۇرۇۋالدى. مامۇت مۇرە تولغاپ كۆردى، ئوڭ - سولغا چايقىدى. پەيتىنى پەملەپ تۇرغان توختى مامۇت ئۇنى ئوڭ - سولغا چايقىغاندا، شۇنداق چەبدەسلىك بىلەن يانپاشقا ئېلىپ يەرگە ئۇردى.....

ئىككىنچى قېتىمدا توختى مامۇت بىلەن بەل تۇتۇشقان ھامانلا ئۇنى يەردىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ خۇددى تاغارنى تاشلىغاندەك چۆرۈۋەتتى. مامۇت يەردىن قاڭقىغاندەكلا ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە چې - لىشماق بولۇپ ئىنتىلىۋىدى، روزى قاسساپ زەردە بىلەن ۋارقىرىدى: — بولدى، يېڭىلىدىڭ! ماڭ يۈگۈر، بېرىپ قويلارنى كەينىگە ياندۇر!

مامۇت قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن بۇرنىنى ئېرتتى - دە، «چىرت» قىلىپ بىرنى تۈكۈرۈۋېتىپ، بېشىنى ساڭگىلاتقان پېتى يانباغرىلىققا قاراپ ماڭدى. كەينىدىن ساتتار يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇنىڭ يوتىسىغا چىگىلگەن پوتىسىنى تارتىۋىدى، مامۇت ئۇنىڭ قولىنى سىلكىۋېتىپ، ئۆزى يېشىپ پوتىنى نېرىغا چۆرۈۋەتتى، ئۇ خۇددى يېقىلغىنىنى ساتتارنىڭ پوتىسىدىن كۆرگەندەك، سەتلەشتى. روزى قاسساپ سەل تاتارغاندەك قىلدى - يۇ، دەماللىققا يەنە چىرايىغا كۈلكە ياماشتۇردى ۋە تەۋەزۇلۇق بىلەن:

— مامۇت تېخى خام ئىكەن، ئۇنى يەنىمۇ پىشلىدۇرسام بولغۇدەك، — دېدى. دە، — ئۆيى سايەن بېرىشاملا؟ — دەپ ئەسمىتۇلا ئاغىغا تەكەللۇپ قىلدى، — قويلارنى قوتانغا ياندۇراي ئەمدى، — روزى قاسساپ شادا پاچاقلرىنى كەڭ كەرگىنچە گۈس - گۈس چامداپ يانباغرىلىققا قاراپ كەتتى. ئۇ كېتىۋېتىپ ئۆز - ئۆزىگە غودۇڭشىدى: «بۇ گۆھەردىن ئوغلىنى نېمە بىلەن باقىدىغاندۇ؟ توختى مامۇتنى ئۆزىنىڭ سۈننەت توي كۈنى چېلىشىپ يىقىتقاندىن كېيىن، مەن مامۇتنىڭ ئۆزىگەدىن بەش ياش چوڭ تۇرۇپ يىقىلىپ قالغىنىدىن قاتتىق نومۇس قىلىپ، ئۇنىڭ چېچىنى ئىككى كۈندە بىر سىيرىپ چۈشۈرۈپ، كۈندە بىر جىڭ گۆش بىلەن ئۈچ يىل باققانىدىم. مامۇت توختىدىن يەنىلا يىقىلدى. ئالتە ئاي ئاتقان پاختام بىر چاپانغا يەتمىدى..... گۆھەردىن ئوغلىنى نېمە بىلەن باقىدىغاندۇ.....؟»

گۆھەردىن ئۇستا ئەسمىتۇلا ئاغى بىلەن بالىلارنى باشلاپ بازارغا بېرىپ ئاشپۇزۇلغا كىردى. ئاشپۇزۇلغا ناھايىتى ئاز كىرىدىغان گۆھەردىن ئۇستا بۈگۈن خۇشاللىقىدا ئەسمىتۇلا ئاغى بىلەن توختى ھەم ئۇنىڭ ئاغىسى ساتتارنى كەڭ قوللۇق بىلەن مېھمان قىلدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئوغلى توختىنىڭ ناھايىتى تىمەن، قاۋۇل چوڭ بولغىنىغا مازۇزلانغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەسمىتۇلا ئاغىنىڭ توختىنى ئوبدان تەربىيەلىگەنلىكىدىن مەمنۇن بولغانىدى.

ئەسمىتۇلا ئاغى ئەتىسى بامداتتىن يېنىپلا يەڭگىل كۈدە - كۆرپە بىلەنلا گۈچۈڭ شەھىرىدىن ئايرىلىپ، چۆرىن تامان يول ئالدى. گۆھەردىن ئۇستا بىلەن توختى مەھەللىنىڭ سىرتىغىچە ئۆزىتىپ چىقىپ، قول پۇلاڭلاتقىنىچە خوشى ئېيتىپ قالدى.

ئىسلام دىنى رىۋايەتلىرىدە ئېيتىلىشىچە، ئادەم لايدىن ياسالغان بولۇپ، توپىنى لاي ئەتكۈچە ئىشلەتكەن سۇنىڭ ئوتتۇر توققۇز قېتىمى قايغۇ - ھەسرەت دەرياسىدىن ئېلىپ كېلىنىپ، بىر قېتىملىقى شادلىق دەرياسىدىن كەلتۈرۈلگەنىكەن. شۇڭا، ئىنسان ھاياتىدا شادلىق - خۇشاللىق ئاز، قايغۇ - ھەسرەت كۆپ بولىشى. بۇ گەرچە رىۋايەت ياكى ئەپسانە بولسىمۇ، نۇرغۇن كىشىلەر ھاياتىدىكى سەرگۈزەشتە - كەچمىشلىرىنى مۇشۇ رىۋايەت ياكى ئەپسانىگە تەققاسلايمۇ ئېيتىشىدۇ. ئېيتقاندىكە، بەزىلەرنىڭ سەرگۈزۈشتىلىرى ئاشۇ رىۋايەت ياكى ئەپسانىنىڭ مەزمۇنىغا ئوخشىشىپمۇ قالىدۇ.

توختى گەرچە ھايات مۇساپىسىگە ئەمدىلا قەدەم باسقان بولسىمۇ، ئۇ قايغۇ - ھەسرەتلىك كۈنلەرگە دۇچار بولدى - ئەمدىلا توققۇز ياشقا كىرگەن توختىنىڭ باشپاناھى بولغان ئاتىسى گۆھەردىن ئۇستا سەكتە كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ تۇيۇقسىزلا ۋاپات بولدى. ئۆيدە توختى، ئانىسى ھاشىخان ۋە ئەمدىلا ئايىغى چىققان سىڭلىسى رايىمانخان يۆلەنچۈكسىز قالدى.

ھاشىخان قەيسەر ئايال بولۇپ، ئۇ جاپا - مۇشەققەتكە چىداملىق ئىدى، ئىككى بالىنى بېقىپ قاتارغا قوشۇشقا بەل باغلىغانىدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئىچىنى بىرنېمە تاتىلاپلا تۇراتتى. ئۇ بولسىمۇ توختىنىڭ ئوقۇشىسىز، تەربىيەتسىز قېلىۋاتقىنى ئىدى.

- بالام توختى، - دېدى ھاشىخان ئانا بىركۈنى ئەتىگەندە ناشتىدىن كېيىن، - سەن ھازىر ئوقۇشىسىز، تەربىيەتسىز قېلىۋاتىسەن. مۇنداق بولۇۋەرسە رەھمەتلىك ئاتاڭنىڭ بېشى يەردە تىنچ ياتمايدۇ. سەن ئوقۇشۇڭنى داۋاملاشتۇرۇشۇڭ

كېرەك. بىراق، سېنى بىرەر موللىغا تۇتۇپ بېرەي دېسەم، ھەر دائىم پەيشەنبىلىك^① ئاپىرىشقا قوللىنىمىز قىسقا كېلىپ قالغۇدەك. ئاتاڭ كۆز يۇمىدىغان چاغدا سېنى ئوقۇشىمىز قالمىسۇن، مەندىن كېيىن قالغاندا ئەسلىمىزلا ئاغامنى ئىزدەسۇن، دەپ ۋەسىيەت قالدۇرغانىدى. بالام، ئۇ ئادەم چۆرىن دېگەن يەردە قۇنانباي دېگەن كىشىنىڭ مېلىنى بېقىۋېتىپتۇ. چۆرىن بۇ يەردىن قىرىق چاقىرىمچە كېلىدۇ. سەھەر ماڭساڭ كەچكىچە تېپىپ بارالايسەن، — ھاشىخان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ھەرقانچە تىرىشىمۇ، كۆز چانقىدا ياش لىغىرلاپ قالىدۇ.

— مەن كەتسەم سىڭلىم بىلەن ئىككىڭلار قانداق قىلىسىلەر؟ — توختى چوپچوڭ ئەر كىشىلەردەكلا سورىدى.

— خۇدايىم كەچ قويسىمۇ ئاچ قويماس، دەپتىكەن بالام، ئۇرۇق — تۇغقانلار، قولۇم — قوشنىلار بار ئەمەسمۇ، — ھاشىخان توختىنىڭ كۆڭلىنى تىندۈرۈشقا تىرىشاتتى.

— بولىدۇ، بارسام باراي، ئەسلىمىزلا چوڭ ئاتامدىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالالايمەن، — توختى ئانىسى ھاشىخان بىلەن شۇنچىلىكلا سۆزلەشتى — دە، مەھەللىگە چىقىپ ساتتارنى تېپىپ، ئۆزىنىڭ بىر مەزگىللىك ئوقۇشقا بارىدىغانلىقى، لېكىن نەگە بارىدىغانلىقىنىڭ ھازىرچە سىر ئىكەنلىكى، ئۆيدە ئېغىر — يېنىك ئىشلار چىقىپ قالسا ساتتارنىڭ ياردەملىشىپ تۇرۇشىنى تاپىلاپ، ئۇنىڭدىن ۋەدە ئالدى. بۇ توختىنىڭ ئاغىنىسى بىلەن ھەم خوشلاشقىنى بولۇپ قالىدۇ.

ئەتىسى تاڭ ئېتىپ ئەمدىلەتنى يورۇق چۈشكەندە، ھاشىخان

^① پەيشەنبىلىك — موللىغا بېرىدىغان ھەق. ئوقۇش راسخودى ھەر پەيشەنبە كۈنى بالىلار موللىسىغا تاپقىنى بويىچە پۇل — پۇچەك، نان دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېلىپ ياراتتى. شۇ سەۋەبتىن «پەيشەنبىلىك» دېيىلگەن — ئا.

ئوغلى توختىنىڭ ناشتىلىقىنى بېرىپ، بىر قۇر كىيىمنى بوغۇملاپ، بىر قاپاققا سۇ ئېلىپ، بىر كۈنلۈك ئوزۇقنى پوتىسىغا تۈگۈپ، قولىغا بىر تايماقنى تۇتقۇزۇپ چۆرىن تامان ئۆزىتىپ قويدى.

توختى چۈش قېيىلغاندا چۆرىنگە بارىدىغان يول ئاراشقا يەتتى. ئۇ يولدىن ئۆتكەن - كەچكەنلەردىن گۇچۇڭ چۆرىنگە بارىدىغان يولنى سوراپ ماڭدى. چۆرىن تامان قايرىلغاندا بولسا بۇ كۆز يەتكۈسىز چىغلىق - ئوتلاقلىقتا يول سورىغۇدەك ئادەممۇ ئۇچرىمىدى. توختى چىغلار ئارىسىدىن جەنۇب تەرەپكە سوزۇلغان ئۇلاق يولى بىلەن چۆل تامان ئىچكىرىلەپ كىرىۋەردى. بەزىدە چىغ تۈۋىدىن «شۇرتلا» قىلىپ ياۋا توشقانلار چىقىپ توختىنى قورقۇتۇۋېتەتتى. بەزىدە چۈچىلىرىنى ئەگەشتۈرگەن قىرغاۋۇل «چوك - چوك - چوك» قىلىپ چىكىلداپ چىغلار ئارىسىغا شۇڭغۇپ كىرىپ كېتەتتى. دەسلەپتە بۇ كەڭ كەتكەن چىغلىقتىكى شەپىلەردىن چۆچۈپ، تېنى شۈركۈنگەن توختى ئەمدىلەتتىن ھەربىر شەپىگە دىققەت قىلىدىغان، گاھى - گاھىدا توقمىقى بىلەن توشقانلارنى قوغلايمۇ قويىدىغان بولدى. كۆكلەم ۋاقتى بولغاچقا، چۈجە چىقارغان كەكلىك، قىرغاۋۇللار ماڭدامدا بىر دېگۈدەك ئۇچراپ تۇراتتى. توختى شۇلارغا قىزىقىپ قانچىلىك يول ماڭغىنىنى بىلمەيلا قالدى. بىر چاغدا ئۇنىڭ ئالدىغا كىچىكرەك بىر دۆڭ ئۇچرىدى، ئۇ شۇ دۆڭگە چىقىپ قارىۋىدى، كۆز يېتىم يەردە بىرمۇنچە ئادەملەرنى كۆردى، شۇ تەرەپنىڭ ئۇ يەر، بۇ يەرلىرىدە ئوت يالقۇنى ھەم ئىس - تۈتەك كۆرۈندى. توختى خۇشاللىقىدا شۇ تەرەپكە يۈگۈردى، ئۇ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ چىغ تۈپچەكلىرىگە پۇتلىشىپ بىر - ئىككى قېتىم يېقىلىپمۇ قوپتى، ئۇ ئاخىر ئادەملەر بار يەرگە يەتتى، بۇ ئادەملەر چىغلىققا ئوت يېقىپ، بوز يەر ئېچىۋاتقانلار ئىدى.

توختى ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا كۆرۈنگەندە، ئۇلار پايانسىز كەتكەن بۇ چىغلىقتا يەردىن ئۈنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان بۇ كىچىك ئوغۇل بالغا ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى. ئۇلاردىن بىرسى:

— سەن كىم بىلەن كەلدىڭ؟ — دەپ سورىدى.
— ئۆزۈم يالغۇز كەلدىم، — توختى تۈرگۈنلۈك بىلەن جاۋاب بەردى.

— بۇ يەرگە كەلگۈچە چىغلىقتا بۆرىلەردىن قورقىدىغۇمۇ؟
— قورقىدىم، بۆرە ئۇچرىغان بولسا قولۇمدىكى ماۋۇ توقماق بىلەن ئۇرۇپ يىقىتاتتىم، — توختى شۇنداق دېدى - يۇ، بۇ چىغلىقتا بۆرە بارلىقىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى.
— پاه - پاه! يىگىتكەنسەن، چوڭ بولساڭ باتۇر، پالۋان بولغۇدەكسەن، بۇ چىغلىقتا كۈندۈزى چوپچوڭ ئەرلەرمۇ يالغۇز ماڭمايدۇ، سەن قانداقسىگە مېڭىپ قالدىڭ؟ بىرەر ئىش بىلەن كەلگەن ئوخشىمامسەن؟ — بوز يەر ئېچىۋاتقان بۇ كىشىلەر ئارىسىدىكى ياشقا چوڭراق بىرسى شۇنداق دېدى.

— مۇشۇ تەرەپتە قۇنانباي دېگەن كىشىنىڭ مېلىنى بېقىۋاتقان ئەسمىتۇلا دېگەن ئادەمنى ئىزدەپ كەلگەنىدىم.
— ئەسمىتۇلا سېنىڭ كىمىڭ بولىدۇ؟

— مېنىڭ چوڭ ئاتام بولىدۇ، ئاتامنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى.
— ئەمىسە ئالدىڭغا قاراپ يەنە بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ماڭساڭ، بۇلاق تۈۋىگە تىكىلگەن بىر كىگىز ئۆي بار، ئەسمىتۇلا چوڭ ئاتاڭ شۇ يەردە مال باقىدۇ، چاپسانراق ماڭمىساڭ قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىدۇ!

توختى شەرقىي جەنۇب تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.
— تېمانداق يۈرىكى چوڭ بالا بۇ؟ ئادەم شالاڭ، بۆرە - بوزسۇق بار بۇ جاڭگالغا يالغۇز ئاياغ باسقنىنى كۆرمەمدىغان؟

— ئاتا - ئانىسى تازا بىر ھاڭۋاقتى ئادەملەر ئوخشىمادۇ؟
سەككىز - ئون ياشلىق بالىنى جاڭگالغا يالغۇز ماڭدۇرغىنىغا
قارىغاندا؟

— بىر زۆرۈرىيەت بولمىسا، بۇ بالا بۇ چىغلىققا يالغۇز
كەلمىگەن بولاتتى. بۇ بىر تۈرگۈن، قورقۇمسىز بالىكەن، چوڭ
بولغاندا چوقۇم باتۇر، يۈرەكلىك ئەر بولىدۇ جۇمۇ بۇ؟!

بوز يەر ئېچىۋاتقانلار شۇنداق دېيىشىپ، توختىنىڭ چىغلار
ئارىسىدا بارا - بارا كىچىكەپ، يىراقلاپ كېتىۋاتقان سىيماسىغا
قاراپ قېلىشتى. توختى ئالدىغا قاراپ كېتىۋەردى.

كىگىز ئۆيگە ئوتتۇز ماڭدامچە قالغاندا كىگىز ئۆيىنىڭ يېنىدىن
يوغان بىر سېرىق ئىت تۇيۇقسىزلا قوپۇپ، «ھاۋ - ھاۋ - ھاۋ!»
قىلىپ بوغۇق ھەم بوم ئاۋازدا ھاۋىشىپ، ئېتىلىپ كەلدى. توختى
قولىدىكى تايىقى بىلەن ھەملە قىلىپ جايىدا تۇرۇپلا قالدى. بۇ
سېرىق ئىت شۇنچىلىك يوغان ئىدىكى، توختى تۈگۈل، چوڭ
ئەرلەرنىمۇ يەرگە بېسىۋالدىغاندەك ئىدى. ئۇنىڭ تۈكلىرى
جۇلغۇغان بولۇپ، چۈشۈپ بولالمىغان كۈزلۈك يۇڭلىرى ئالقاندەك -
ئالقاندەك چوڭلۇقتا بەدىنىنىڭ ئۇ يەر، بۇ يېرىدە پاخىيىپ
تۇراتتى. ئىتنىڭ ھاۋىشىغىنىنى ئاڭلاپ گۈجەكتىكى^① قوزا - ئوغلانلار
مەرەشكىلى تۇردى. قوزا - ئوغلانلارنىڭ مەرەشكىنىنى ئاڭلىغان ئىت
ھاۋىشۇشتىن توختاپ، توختىغا تىكىلگىنىچە جايىدا قاراپ تۇردى.

كۈن مەغربىتىكى تاغقا بىر غۇلاچچە قالغاندا قوي - ئۆچكىلەر
مەرەشكىنىچە كىگىز ئۆيگە يېقىنلاپ كېلىشتى. سېرىق ئىت قوي
پادىسى يانغاندا ھاۋىشىپ، قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ پادا ئالدىغا

^① گۈجەك - تاش پارچىلىرىدىن قوپۇرۇپ ياسىلىدىغان ياكى ياغاچلار بىلەن
توراپ ياسىلىدىغان كىچىك قوتان. ساغلىقلار، ئۆچكىلەر كۈندۈزى ئوتلىغىلى
ماڭغاندا قوزا - ئوغلانلار بىرنەچچە كۈنلەر مۇشۇنداق گۈجەكلەردە تۇرىدۇ.
ئانىلىرىغا ئەگىشىپ ماڭالغۇدەك بولغاندا ئاندىن ئوتلاققا بىرگە بارىدۇ - ئا.

باراقتى. بۈگۈن خۇددى بىرسى گەپ ئۆگىتىپ قويغاندەكلا توختىغا قاراپ تۇرغىنىچە بىرەر ماڭدامۇ نېرىسىغا چامىدى، توختىمۇ تايىقىنى تۇتقىنىچە جايىدا تۇرۇۋەردى. پادا كىگىز ئۆي ئەتراپىدا مىغىلداپ، بۇلاققا ئۆزىنى ئېتىشتى. لېكىن، يېلىنلىرى چىڭقىلىپ كەتكەن ساغلىقلار، ئۆچكىلەر سۇغا شۇنچە تەشنا بولغىنىغا قارىماي، گۈجەك ئەتراپىنى چۆرگۈلەپ ئەنسز مەرەشمەكتە. ئاڭغۇچە سۆكسۆك ئوتۇنى كۆتۈرگەن ئەسمىتۇللا ئاغىمۇ كىگىز ئۆيگە يەتتى. سېرىق ئىت بۇ يەرگە ناتونۇش ئادەم كەلگەنلىكىنى ئىگىسىگە مەلۇماتلىغاندەك يەنە ھاۋشۇشقا باشلىدى. ئەسمىتۇللا ئاغا ئۆشنىسىدىكى ئوتۇنى داڭقان پۇتلۇق ئوچاق قويۇلغان يەرگە چۆرۈۋېتىپلا ئىت قاۋىغان تەرەپكە كەلدى. ئۇ بىر ئوغۇل بالىنىڭ توقماق تۇتۇپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ ئالدىغا ئىتتىك - ئىتتىك چامىدى. ئىتمۇ ھاۋشىغان پېتى ئىگىسىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، توختىغا ئېتىلىدىغاندەك ماڭدى.

— ھاي، ماڭ كەت! چاغ! — ئەسمىتۇللا ئاغا ئىتقا ۋارقىرىدى، سېرىق ئىت جىمىپ قالدى.

— ۋاي، توختىمۇ سەن، بالام؟! — ئەسمىتۇللا ئاغا توختىنى تونۇپ، قۇچىقىنى كەڭ ئېچىپ كېلىپ ئۇنى قۇچاقلىدى. ئاڭغۇچە سېرىق ئىتمۇ كېلىپ توختىنى پۇراپ - پۇراپ قويۇپ، قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ، مۇلايمىلاشتى. ئۇ بايام توختىغا ھاۋشىغىنىدىن ئۇيالىغاندەك، ئۇنىڭغا مۆلدۈرلەپ قاراپ تۇردى.

— ئۆي ئىچى تىنچلىقمۇ بالام؟ ئاتاڭ - ئاناڭ ئامان - ئېسەن تۇرامدۇ؟ بۇيەرنى قانداقمۇ تېپىپ كەلگەنسەن بالام؟

يىلدا پەقەت بىراقانچە قېتىملا ئادەم - ئىنسان كۆرگىلى بولىدىغان بۇ چىغلىقتا، ئەسمىتۇللا ئاغا قۇنانباينىڭ ئايدا بىر نۆۋەت ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئادەملىرىنى كۆرۈشتىن باشقا، ئەتىيازدا تۆل ئالغاندا ياكى كۈزدە يۇڭ قىرغاندا

كېلىدىغان — بىرقانچە كۈنلا تۇرىدىغان ئىشلەمچىلەردىن باشقا ئادەم كۆرمەيتتى. شۇڭا، غېرىبسىنغان بۇ ئادەم، يەردىن ئۈنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان توختىنى كۆرۈپ كەينى - كەينىدىن سوئال سوراۋەرگەنىدى.

— ئاتام تۇيۇقسىز تۈگەپ كەتتى، — دېدى توختى.
— ۋاي بالام، نېمە دەۋاتىسەن ئەمدى؟ ئاتاڭ نېمە كېسەل بولدى ئۇنداق؟ — ئەسمىتۇللا ئاغا شۇنداق بېجىرىم يۈرگەن گۆھەردىن ئۈستىنىڭ تۇيۇقسىز تۈگەپ كەتكىنىگە ئىشەنمىگەندەك قىلاتتى.

— سەكتە كېسىلى بوپتۇ دېگەندەك قىلغاننى ئاتامنى تېۋىپلار، — توختى مەيۈس جاۋاب بەردى.

ئەسمىتۇللا ئاغا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ «قالۇ ئىننە لىلاھى ۋە ئىننە ئىلە يەھى راجئۇن» دېگەن قىسقا سۈرنى ئوقۇپ يۈز - كۆزىنى، ساقاللىرىنى سىپاشتۇردى ۋە توختىنى ئەگەشتۈرۈپ گۈجەكنىڭ چاقىسىنى ئېچىپ، قوزا - ئوغلاقلارنى چىقىرىۋەتتى، قوزا - ئوغلاقلار «مە - ئە - ئە - مە - ئە - ئە» قىلىپ مەرەشكىنىچە يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپ ئانىلىرىنى تېپىشقا ئېتىلىشتى. بىرھازا «مە - مۇ» دىن كېيىن قوزا - ئوغلاقلارنىڭ ئانىلىرىنى شاپىلدىتىپ ئېمىشكەنلىرى، ساغلىق، ئۆچكىلەرنىڭ قوزا - ئوغلاقلىرىنى ئارىلاپ - ئارىلاپ پۇراپ قويۇپ، تىنماي كۆشەشلىرى باشلىنىپ كەتتى.

ئەسمىتۇللا ئاغا ئوغلاقلىق چەتنەپ كەتكەن ئۆچكىدىن ئىككىنى تۇتۇپ ساغدى - دە، قويۇق ئېتىلگەن سۈت چاي ۋە قوقاسقا كۆمۈپ پىشۇرغان كۆمەچنان بىلەن توختىغا چاي بەردى. بىر كۈنلۈك يولنى پىيادە بېسىپ كەلگەن توختى قىزىق چايدىن ئىككى ئاققۇر ئىچتى، كۆمەچتىنمۇ يوغان بىر پارچىنى چايغا تۈگۈرۈپ يېۋەتتى. چاي ئۇنىڭغا ئاجايىپ مەززىلىك تېتىدى. ئۇنى

مۈگدەك باستى ۋە داستىخان يېنىدىلا قىڭغىيىپ ئۇيقۇغا غەرق بولدى. توختى چارچىغانىدى. ئەسمتۇللا ئاغا ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەستەرلىك ئۇزۇن چاپىنىنى يېپىپ قويدى. توختىنىڭ چىغلىقتىكى كۈنلىرى باشلاندى.

×

×

×

توختى ئەسمتۇللا ئاغا بىلەن مال بېقىشقا كىرىشىپ كەتتى. قوزا - ئوغلاقلار بارا - بارا چوڭ بولۇپ ئانىلىرىغا ئەگىشىپ ئۆت-لىغىلى بارىدىغان بولدى. يوغان سېرىق ئىتمۇ توختىغا ئۆگىنىپ قالدى، توختى نەگە بارسا سېرىق ئىتمۇ تاپ بېسىپلا يۈرىدىغان بولدى. چىغلىقتا كۈنلەر گەرچە ئانچە زېرىكىشلىك بولمىسىمۇ، لېكىن ئاش - تاماق يۇرتتىكىدەك بولمايتتى. ئوتياشسىز يېگەن غىزا ئادەمنىڭ قۇرۇق ئىسسىقنى پائىلا قوزغاپ قوياتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چۆلدىكى بۇلاق سۈيىمۇ سەل شور تېتىيتتى.

ئەسمتۇللا ئاغا ماللار تويۇپ بىر يەرگە يىغىلىپ كۆشەپ يېتىپ دەم ئېلىۋاتقاندا، توختىنى ئەگەشتۈرۈپ يۈرۈپ چىغلىقنىڭ قۇمساڭغۇ يەرلىرىدىن ياۋا كۆكتات تەردى. بۇ تەرەپلەردە مامكاپ (سېرىقچىچەك)، ياۋا كۈدە، يىڭىنسىمان قۇملۇق پىيىزى (ساسۇڭ)، سۇ تەپچىرەپ چىققان يەرلەردە سۈزە (يالپۇز)، بېدە قاتارلىق ياۋا كۆكتاتلار ئۆسەتتى. كۆكلەم مەزگىلىدە بۇنداق كۆكتاتلارنى چىغلىق ھەم قۇملۇقنىڭ مال ئاياغ باسمىغان يەرلىرى - دىن تېرىۋالغىلى بولاتتى. ئەسمتۇللا ئاغا ھەربىر ياۋا كۆكتاتنى تېرىۋالغاندا توختىغا ئۇنىڭ ئىسمىنى، قانداق يېيىش ئۇسۇلىنى، قايسى خىل كۆكتاتنىڭ قانداق شىپالىق رولى بارلىقىنى سۆزلەپ بەردى. بىر ئاش پىششىم ۋاقىت ئۆتەر - ئۆتمەيلا ئان چىگىدىغان ماتا ياغلىقتا بىر ياغلىق ياۋا كۆكتات تېرىپ، يوغان تۇپلەنگەن

سۆكسۆكنىڭ سايسىدا ئولتۇرۇپ كۆكتاتلارنى ئادالامۇ ئالدى.
ماللارنى كەچقۇرۇن ئۆتەككە ^① ياندۇرغاندا، ئەسمىتۇللا ئاغا
بىر كۆتۈرۈم، توختىمۇ بىر كۆتۈرۈم سۆكسۆك ئوتۇن يۈدۈپ
كېلىشتى. بۇ ئوتۇنلار كەچلىك تاماق ھەم ئەتىگەنلىك چاي
قاينىتىشقا يېتەتتى. بۇ ئىش ئەتىسى يەنە تەكرارلىناتتى.
ئەسمىتۇللا ئاغا بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ياۋا كۆكتاتلارنى سېلىپ
ھەم ئازراق قاق گۆش ^② توغراپ ئوماچ ئېتىپ بەردى. بىر -
ئىككى كۈن ئۆتكەندە ياۋا كۆكتاتلاردىن ئوخشىتىپ سۇغا تۈگۈم ^③
ئېتىپ بەردى. يەنە بىر - ئىككى كۈن ئۆتكەندە خېمىرنى يېيىپ،
قۇشقاچ تىلى قىلىپ كېسىپ سارماچۇق ^④ ئاش ئېتىپ بەردى. بۇ
ئاش - تاماقلار توختىغا ئاجايىپ لەززەتلىك تېتىدى. ئارىلاپ
بىرەر ياۋا توشقان، كەكلىك، قىرغاۋۇللارنىمۇ تۇتۇۋېلىپ ئاش
تېتىقى قىلدى. توختىنىڭ ئاش - تامىقى ھەرھالدا گۆشسىز
قالمىدى. گۆشسىز قالمىدىلا ئەمەس، بەلكى ھەر قېتىملىق تاماق
شۇنداق تەملىك، سىڭىشلىك ئىدى. توختى ئۆيىدە مۇنچىلىك
لەززەتلىك تاماقلارنى يېگىنىنى ئېسىگە ئالالمىدى.

توختى بىر كۈنى ئەسمىتۇللا ئاغىدىن سورىدى:

— ئەسمىتۇللا چوڭ ئاتا، سىلى ئاش - تاماقنى بەكمۇ
ئوخشىتىپ ئېتىدىكەنلا، ئەسلىدە ئاش - تاماقنى ئايال
كىشىلەرنىڭ ئەتكىنىنى كۆرگەن، سىلى قانداقسىگە ئاش - تاماق

^① ئۆتەك — مال تۇرىدىغان قوتان، شەرقىي شىنجاڭ شېۋىسى — ئا.

^② مالچىلار مال سويغاندا بىر قىسمىنى قاق سېلىپ قۇرۇتۇۋېلىپ، ساقلاپ يەيدۇ.
بۇنداق گۆش «قاق گۆش» دېيىلىدۇ.

^③ شەرقىي شىنجاڭ شېۋىسى — بەگشە، جۇۋاۋا، ھازىر بۇ سۆز ئىستېمالدىن قېلىشقا
يۈزلەندى — ئا.

^④ سارماچۇق ئاش — ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي تاماق تۈرلىرىدىن ئۆگزىنىڭ
بىر تۈرى — ئا.

ئېتىدىغان بولۇپ قالدىلا؟

— شۇنداق، ئاش - تاماقنى ئەسلىدە ئايال كىشىلەر
ئېتىدۇ. ئەرلەر بولسا تالا - تۈزنىڭ ئېغىر - يېنىك ئىشلىرىنى
قىلىدۇ. بۇ بۇرۇندىن كېلىۋاتقان قائىدە. لېكىن، جان بېقىش
ئۈچۈن ئەرلەرمۇ ئاش - تاماق ئېتىشنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك.
نېمىشقا دېسەڭ، بۇ قورساق دېگەن ھەپسا نەرسە، كۈندە ئۈچ ۋاق
يېمىسەڭ بولمايدۇ، قورساق دېگەن ماڭساڭ ئالدىڭغا
ئۆتۈۋالىدىغان، ئولتۇرساڭ ئېتىكىڭگە، ياتساڭ ئۈستۈڭگە
چىقىۋالىدىغان نەرسە. تاماق ئېتىشنى بىلمىگەن ئەر كىشى يالغۇز
قالغاندا ياكى ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلانغاندا، ياكى بولمىسا مانا بىزگە
ئوخشاش چۆل - باۋاندا مال - ۋاران باققاندا، ئاش - تاماقسىز
قالدۇ، ئاچ - توق يۈرۈش سالامەتلىككە زىيانلىق، ئۇنىڭ
ئۈستىگە توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ، نورۇز سەيلىسى
دېگەندەك ئەل - جامائەت كۆپ يىغىلىدىغان سورۇنلاردا چوڭ -
چوڭ داشقازانلاردىكى گۆش پىشۇرىدىغان، پولۇ ئېتىدىغان، نورۇز
ئېشى - كۈچە قاينىتىدىغان ئىشلارنى ئەرلەر قىلمىسا، ئاياللار
ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. سېنىڭ ئاتاڭ رەھمەتلىك
گۆھەردىن ئۇستا، قولى گۈل ئادەم ئىدى. پولۇنى شۇنداق
ئوخشىتىپ ئېتەتتى. بىر يېگەن ئادەم يەنە بىر يېسەم، دەپ ئارزۇ
قىلاتتى. قانداق؟ مېنىڭ ئېيتقانلىرىم توغرىمىكەن؟ — ئەسلىمىتۇللا
ئانا توختىنىڭ سوئالىغا ئەتراپلىق جاۋاب بەردى. جاۋاب بەردىلا
ئەمەس، بەلكى بۇ مەۋسۇم، سەبىي قەلب ئىگىسىگە
جاھاندارچىلىق قىلىشنىڭ ئەڭ ئەقەللىي يوللىرىدىن ساۋاق،
چۈشەنچە بەردى.

ياز ئايلىرى كىردى. چىغلىقنىڭ كۈندۈزى ئىسسىق بولغىنى
بىلەن كېچىسى سالقىن، ھاۋاسى سۈزۈك - تىنىق، جانغا راھەت
ئىدى. ئەسلىمىتۇللا ئانا قوتاندىن يىگىرمە ماڭدامچە يەرگە يەردىن

بىرەر غېرىچچە كۆتۈرۈلۈپ تۇرغۇدەك سۇپا ياساپ، ئورۇن - كۆرىنىنى شۇ سۇپىغا سالىدىغان بولدى.

چىغلىقنىڭ كەچقۇرۇنلۇقى شەرقىي جەنۇب تەرەپتىن سەلەكنى شامال ئۇرۇپ تۇراتتى. سەلەكنى شامال ئاللىقاياقلاردىن پۇراققا كىرگەن بۇغداي باشقىنىڭ سۈت ھىدىنى، چىغىرتماق گۈلىنىڭ شېرىنى پۇرىقىنى، ھەرخىل ئوت - چۆپلەرنىڭ چۈچۈمەل، قاڭسىق ھىدىلىرىنى ئېلىپ كېلىپ دىماققا ئۇراتتى. بۇ خىل ئارىلاشما پۇراققا قوتاندىن قوي تېزىكىنىڭ پۇرىقى، سۆكسۆك ئوتۇنىنىڭ ئىس ھىدى قوشۇلاتتى. دە، چىغلىقنىڭ ئۆزىگە خاس كەچلىك ھاۋاسىنى پەيدا قىلاتتى. سەلەكنى شامالدا يەنە قارا چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى، چۆل ھۇۋۇقۇشنىڭ ئارىلاپ - ئارىلاپ «ھۇيت، ھۇيت» قىلىپ ھۇقۇيتىشلىرى، تۈلكە كۈچۈكلىرىنىڭ غىڭشىشلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى. مۇنداق ئاۋازلارنى ئاڭلىغاندا سۈپىنىڭ يېنىدا ياتقان سېرىق ئىت ئورنىدىن تۇرۇپ قوتان ئەتراپىغا كېلىپ، ئۇزاقتىن - ئۇزاق ھاۋىشىپ، بۇ چىغلىقتا ئاجايىپ بىر قۇدرەتلىك ھۆكۈمراننىڭ بارلىقىنى جاكارلىغاندەك، باشقا تىنىقلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياتتى.

چىغلىقنىڭ كېچىسى ھەقىقەتەنمۇ گۈزەل ئىدى. سىياھتەك قارا ئاسمان شاھمات ئۇرۇقلىرىدەك يۇلتۇزلار بىلەن تولغانىدى. يەتتە تىكەن يۇلتۇز خۇددى چۆمۈچكە ئوخشاش ئېسىلىپ تۇراتتى. يەنە بىر تەرەپتە مىغىلىدىغان قويلاردەك يۇلتۇزلار توپى ئۇزۇن يېيىلغان، بەزى يۇلتۇزلار نۇرلۇق، بەزى يۇلتۇزلار پەنجىرە كۆزنىكىدىن ماراۋاتقان كىچىك بالىنىڭ كۆزىدەك ئاران پىلىدىرلاپ كۆرۈنەتتى. تۇيۇقسىز بىر يۇلتۇز ئاسمان بوشلۇقىدا ئۇزۇن، ئاق لېنتا قالدۇرغىنىچە شىددەت بىلەن زېمىنغا شۇڭغۇپ، كۆزدىن يىتتى. مۇشۇ كەمگىچە ئاي دالادا تۈنەپ باقمىغان توختىغا ئاسمان مەنزىرىسى ئاجايىپ قىزىقارلىق تۇيۇلدى. ئۇ يېنىدا تەسۋى

سىيرىپ، دۇرۇت ئوقۇپ ئولتۇرغان ئەسمىتۇللا ئاغىدىن:
— ئەسمىتۇللا چوڭ ئاتا، يۇلتۇزدىن بىرى ئۈزۈلۈپ يەرگە
چۈشۈپ كەتتىغۇ، بۇ نېمىش؟ — دەپ سورىدى.
— چوڭلارنىڭ ئېيىشىچە، ھەربىر ئادەمنىڭ ئاسماننىڭ مەلۇم
يېرىدە بىر يۇلتۇزى بولارمىش. شۇ ئادەم ۋاپات بولغاندا،
ئاسماندىن ئۇنىڭ يۇلتۇزىمۇ ئۈزۈلۈپ زېمىنغا چۈشۈپ كېتەرمىش.
— سىلى ئۆزلىرىنىڭ يۇلتۇزلىرىنىڭ ئاسماننىڭ قەيىرىدە
ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىلا؟ — توختىنىڭ نەزەرىدە ئەسمىتۇللا چوڭ
ئاتىسى ھەممىنى بىلگۈچى ئىدى.

— ياق بالام، بۇنى بىر ئاللادىن باشقىسى بىلمەيدۇ.
— ئاللا دېگەن كىم ئۇ، ئۇ نەدە تۇرىدۇ؟
— ئاللا مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدە — كۆڭلىدە تۇرىدۇ، بالام.
ئۇيۇقتىن ئاي كۆتۈرۈلدى. ئۇ ئاسمانغا بارا - بارا ئۆرلەپ
چىقىپ، كەڭ زېمىنغا ئاق نۇر سەپتى، يۇلتۇزلارنىڭ نۇرلىرى
خىرەلەشتى.

توختى يەنە سوئال سورىدى:
— ئەسمىتۇللا چوڭ ئاتا، كۈن نېمىشقا كۈندۈزى، ئاي،
يۇلتۇزلار نېمىشقا كېچىسىلا چىقىدۇ؟
— بۇ كەڭ كائىنات يارالغاندا ھەممە نەرسە قانۇنىيەتلىك،
تەرتىپلىك يارىتىلغانىكەن. مەسىلەن، بىر يىل قىش، ئەتىياز، ياز،
كۈز دېگەندەك تۆت پەسىل بويىچە، كېچە ھەم كۈندۈز قىلىپ
يارىتىلغانىكەن. ئىنسانلار، ئۇچار قاناتلار، ھايۋانات، ھاشارلار،
جۈملىدىن بارچە تىنىقلار كۈندۈزى ھەرىكەت قىلىپ، كېچىسى
ئارام ئالدىغان قىلىپ يارىتىلغانىكەن. لېكىن، بەزى جانلىقلاردىن
ئۆز كۈشەندىلىرىدىن قورقۇپ كېچىسى ھەرىكەت قىلىدىغانلىرىمۇ
بار. يەنە مەسىلەن، دەل - دەرەخلەر يازلىقى بويى ئۆسۈپ،
قىشلىقى يوغىنايدۇ. بەزى جانلىقلار قىشلىقى ئۆچەككە كىرىپ

ئۇخلاپ، يازلىقى ھەرىكەت قىلىدۇ. سۇلار سوغۇقتا قېتىپ مۇز بولۇپ، ئىسسىقتا ئېرىپ يەنە سۇغا ئايلىنىدۇ..... دېگەندەك، جانلىقلارنىڭ بەزىلىرى گۆش يەپ ھايات كەچۈرسە، بەزىلىرى ئوت - چۆپ يەپ ياشايدۇ. دېمەك، بۇ تۈرلۈك مۆجىزىلەر بىلەن تولغان جاھان تەرتىپ بىلەن قانۇنىيەتلىك مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. شۇ تەرتىپ بويىچە كۈن چىققان ۋاقىت كۈندۈز، ئاي - يۇلتۇز چىققان ۋاقىت كېچە دەپ ئاتالغان، - ئەسمىتۇللا ئاغا توختىغا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. بۇ چۆلدە توختىنىڭ بولغىنىمۇ بىر ھېسابتا ئوبدان بولدى. بولمىسا، ئەسمىتۇللا ئاغا قوي - ئۆچكىلەرنىڭ، سېرىق ئىتنىڭ، قۇرت - قۇمۇسقىلارنىڭ ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپلا ئۆتكەن بولاتتى.

ئەسمىتۇللا ئاغا توختىغا جانبارلىقنىڭ يەنە بەزىبىر يەڭگىل ھەرىكەتلىرىنى ئەتىسى - ئاخشىمى، كۈندۈزى ماللار تويۇنۇپ ياتقان مەزگىللەردە ئۆگىتىپ تۇردى. كىگىز ئۆيىنىڭ يېنىغا خېلى يىراق يەردىن كېسىپ، سۆرەپ كەلگەن قارىياغاچ بىلەن ئىككى يەرگە ئارىلىقنى يېقىن - يېقىن قىلىپ دار تىكىپ، تېرە شالۋۇرنىڭ پۇچقىقىنى كېسىپلا ئىچىگە قۇم قاچىلاپ، مۇشتلاپ مەشىق قىلىدىغان قۇم خالتا ياساپ بەردى. بۇ بەئەينى تۆمۈرچىلەر شەپشۈك ئاتلارنى باغلاپ - تېگىپ تاقىلايدىغان دارغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. ئوڭ تەرەپتىكى دارغا بىر قۇم خالتا، سول تەرەپتىكى دارغا بىر قۇم خالتا ئېسىلدى. توختى بوش ۋاقىتلىرىدا بۇ خالتىلارنى ئۇرۇپ مەشىق قىلىشقا باشلىدى.

8- ئاي كىرگەن كۈنلەر. بىر كۈنى ئەسمىتۇللا ئاغا ماللارنى باشقا كۈنلەردىكىدىن بالدۇرراق قوتانغا قايتۇردى. دە، راسا سەمرىگەن ئوغلاقتىن بىرنى سويۇپ يېرىمنى قازانغا سېلىپ پىشۇرۇپ يېيىشتى. قالغان يېرىمنى ئەتىسى كەچتە پىشۇرۇپ،

گۆشكە كېكىرگۈچە تويۇشتى. 8- ئايلاردا سويۇلغان ئوغلاق گۆشى ئاجايىپ لەززەتلىك بولاتتى. توختى گۇجۇڭدا ئۆز ئۆيىدە قانچە قېتىملاپ گۆش يېگەندۇ بەلكىم، لېكىن بۇ چىغلىقتا يېگەن گۆشنىڭ تەمىگە پەقەتلا ئوخشىمىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئارىدىن بىر قانچە كۈنلەر ئۆتۈپ، 9- ئاي كىردى. ئەسمىتۇللا ئاغا پاقلاندىن بىرنى بوغۇزلاپ، ئۇنىڭ گۆشىنىمۇ ئىككى - ئۈچ ۋاق سېلىپ يېدى. پاقلان گۆشىمۇ شۇنچە لەززەتلىك ئىدى.

— بۇ ماللارنىڭ يېرىمى سىلنىڭمۇ ئەسمىتۇللا چوڭ ئاتا؟ —

توختى تۇيۇقسىز سوراپ قالدى.

— قانداق دەيسەن بالام؟

— نەچچە كۈن ئىلگىرىلا بىر ئوغلاقنى، بۈگۈن بىر پاقلاننى

يېۋەتتۇق، شۇڭا دەيمىنا.

ئەسمىتۇللا ئاغا كۈلۈپ كەتتى:

— ئويللىغىنىڭ توغرا، لېكىن بۇ ماللار قۇنانباي دېگەن

كىشىنىڭ. مەن ئۇ بايغا يىللىقچى بولۇپ ئىشلەۋاتىمەن. يېگەن

ئوغلاق - قوزلارنى ئىش ھەققىمگە ھېساب قىلىدۇ، ياز كۈنى

مالچىلارنىڭ جەننىتى ھېسابلىنىدۇ، ماللار سەمىگەندە سۈتى

كۆپىيىدۇ، قوزا - ئوغلاقلىرى يېگۈدەك بولۇپ قالىدۇ. مۇشۇ

8-، 9- ئايلاردا «قوزا - ئوغلاقلار پىشىدۇ»^①. مالچىلار سۈت -

قېمىزغا، گۆش - مايغا تويۇنىدىغان ياخشى كۈنلەر، ئۇنىڭدىن

باشقا چاغلاردا مالچىلار كۆپىنچە جاپالىق تۇرمۇش

كەچۈرىدۇ.

— نېمە ئۈچۈن بەزى ئادەملەر باي، بەزى ئادەملەر كەمبەغەل

① قوزا - ئوغلاقلارنىڭ گۆشى يۇمران، تەملىك بولىدۇ. خەلق ئىچىدە، بولۇپمۇ

مالچىلار ئىچىدە 8-، 9- ئايلارنى «قوزا - ئوغلاق پىشتى» دەپ ئاتايدىغان

ئادەت بار - ئا.

بولۇپ قالىدۇ؟

— ئادەم بالىسى تۇغۇلۇشىدا ئوخشاش يالىڭاچ تۇغۇلۇپ،
ئۆلگەندە كېيىن بىلەنلا ئۇ ئالەمگە رىھلەت (سەپەر) قىلىدۇ.
ئادەم ئانىدىن تۇغۇلۇپ، يەر قوينغا كىرگۈچە بولغان ئارىلىق
تىرىكچىلىك جەريانى ھېسابلىنىدۇ. باي - كەمبەغەل بولۇش
ئەنە شۇ تىرىكچىلىك جەريانىدىكى بەزى سەۋەپلەر ئارقىلىق
بارلىققا كېلىدىغان نەرسە. مەسىلەن، بەزىلەرنىڭ ئاتا -
ئانىسىدىن قالغان مال - بىساتى بولىدۇ؛ بەزىلەر سودا بىلەن
بېيىپ كېتىدۇ؛ بەزىلەر يېمەي - ئىچمەي دېگۈدەك يىغىپ -
توپلاپ باي بولىدۇ؛ مال - چاۋا قىلىپ، يەر - سۇ ئېلىپ
تېخىمۇ كۆپ بايلىق يىغىشقا ئىنتىلىدۇ. بۇلار تىرىشچانلىق
ئاساسىدا بولىدىغان ئىشلار. بەزى بايلار پۇرسەتكە ئېرىشىپ،
تاسادىپىي بېيىپ قالىدۇ؛ بەزىلەر ئامەت كېلىپ باي بولۇپ
كېتىدۇ. ئىشقىلىپ، تىرىشچان ئادەم بۇ جاھاندا جاپانى تولا
تارتمايراق ياشايدۇ.

— سىلى نېمىشقا جاپا تارتىپ بۇ چۆللەردە يالغۇز مال بېقىپ
يۈرىدىلا؟

— مەن باي بولۇش يولىنى تۇتماپتىكەنمەن، ئوقۇش بىلەن
بولۇپ كېيىنچە بەگ بولۇپ قالدىم شۇ.

— بەگ دېگەن نېمىش قىلىدۇ؟

— بەگ دېگەن ئەل - يۇرتنى باشقۇرىدۇ.

— ئەمىسە سىلى بۇ چۆلدە ماللارنى باشقۇرۇپ يۈرىدىلىغۇ؟

ئەسمىتۇللا ئاغا توختىنىڭ سوئالىدىن كۈلۈپ كەتتى. كۈلۈپ
كەتتى - يۇ، شۇ ھامان چىرايدا مەيۈسلۈك، ئەپسۇسلۇق،
ئىزتىراپلىق كۆرۈلدى. گەرچە توختى ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ
چىرايىدىكى بۇنداق ئۆگىرىشلەرنىڭ سەۋەبىنى دېگەندەك
چۈشەنمىسىمۇ، لېكىن ئۇ بۇ ئادەمدە پەرىشانلىقنىڭ بارلىقىنى غۇۋا

سەزگەندەك قىلدى.

— سوراڭ قالدېڭ بالام، ئەمدى ساڭا ئۆزۈمنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرى، لېكىن مەن توغۇرلۇق بىر كىمگە تېنىما، ئۆزۈڭلا بىلگىن جۇمۇ؟ — دېدى توختىغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ. ئەسمىتۇللا ئاغا بۇ چۆلدە ئادەمسىراپ كەتكەندى.

بىرقانچە ۋاقىتتىن بېرى مۇڭداشقىلى ئادەممۇ تېپىلمايدىغان بۇ چىغلىقتا خۇددى گاچا ئادەمدەك سۆزلىمەي، ياڭقاي ئادەمدەك باشقىلارنىڭ گەپ - سۆزىنى ئاڭلىماي تۆتكەندى. نىھايەت، توختى ئۇنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ قالدى، ئەسمىتۇللا ئاغا ئۆزىنىڭ ئوغلىدەك بولۇپ قالغان بۇ شاگىرتىغا سىرىنى تۆككۈسى كەلدى:

— مېنىڭ ئەسلىي ئىسمىم ئەسمىتۇللا ئەمەس، ئەسلا بەگ، مەن لۈكچۈن مەدرىسەسىدە ئون يىل بىلىم تەھسىل قىلىپ، كاتتا موللا بولغانىدىم. ئەفرىدۇن ۋاڭ مېنى ئوردىنى قوغدايدىغان كاھىلارنىڭ بەگلىكىگە تاللىۋالدى. چۈنكى، مەن كاتتا موللا بولغاننىڭ سىرتىدا، ماھىر چېلىشچى، يېتىلگەن جانباز ئىدىم. تۇرپان تەۋەسىدە ئىلگىرىكى زامانلاردا شامىل دېگەن ماھىر مۇشتلاشچى، پەشۋاچى بىر ئادەم تۆتكەنكەن. ئۇ ئۆز يۇرتىدا داڭ كۆتۈرۈپلا قالماي، ھەتتا باشقا يۇرتلارغىمۇ بېرىپ ماھارەت كۆرسىتىپ داڭقى چىققان ئادەمكەن. كېيىن ئۇ ئۆز يۇرتىدا نۇرغۇن شاگىرت يېتىشتۈرۈپتۇ. ئالتاي، چۆچەك، ئىلى تەرەپلەردىن، ئالتە شەھەر تەرەپلەردىن يىگىتلەر تۇرپان تەۋەسىگە كېلىپ ھۈنەر ئۆگىنىپ كەتكەنكەن. مەنمۇ شۇ ئادەمنىڭ شاگىرتىنىڭ شاگىرتىدىن ئۆگەنگەن ئۇستا جانبازلارنىڭ شاگىرتىنىڭ شاگىرتلىرىدىن جانبازلىقنى ئۆگىنىپ يېتىشكەندىم. ساڭا ئۆگەتكەن ھۈنەرلەرنىڭ تېگى ئەنە شۇنداق كەلگەن. مەن بەگ بولغىنىم بىلەن ھەرگىز ناھەق ئىش قىلمايتتىم. ئۇستازىمىز بىزگە شۇنداق ئۆگەتكەندى. بەگلىك قىلىپ يۈرگەن ئاشۇ كۈنلەرنىڭ

بىرىدە، يۇرتىمىزدىكى دېھقانلار ۋاڭلىقنىڭ ئېغىر ئالۋان - ياساقلىرىغا قارشى قوزغىلاڭ قىلدى. دېھقانلارنىڭ تۇتقان يولى توغرا ئىدى. بىراق، ۋاڭ قاتتىق قوللۇق بىلەن دېھقانلارنى ئۇرۇپ - سوقۇپ، ھەپسىگە سولاپ، ھەتتا بەھۇدە قان تۆكۈپ ئادەم ئۆلتۈرۈشكە يۈزلەندى. مۇنداق ئىشلارنى ۋاڭ كاھلارغا، بەگلەرگە تايىنىپ قىلاتتى. مەن ناھەق ئىشنى قىلىشقا ئۇنىمىدىم، بويۇنتاۋلىق قىلىپ ۋاڭنىڭ ئەمر - پەرمانىنى ئىجرا قىلىمىدىم. ۋاڭ مەندىن قاتتىق خاپا بولدى ھەم مېنى جازالاپ، زىندانغا سالماقچى بوپتۇ. ۋاڭنىڭ بۇ خىيالىنى سېزىپ قالغان كاھلىرىمدىن بىرى ماڭا شەپە بېرىپ قويۇۋىدى، شۇ كېچىسىلا خوتۇن - بالىلىرىمنى تاشلاپ قېچىپ كەتتىم. قېچىپ گۇچۇڭغا كېلىپ، سېنىڭ ئاتاڭ بىلەن تونۇشۇپ، سىلەرنىڭ ئۆيۈڭلەردە پاناھلىنىپ تۇردۇم. لېكىن، ۋاڭنىڭ ئادەملىرىنىڭ مېنى ئىزدەپ يۈرگەنلىكى توغرىلىق گۇچۇڭدا شىۋىڭ - شىۋىڭ گەپ - سۆز ئاڭلاپ قېلىپ، سۇ كەلگۈچە تۇغان تۇت، دېگەندەك مۇشۇ ئادەمزات ئاز ئۇچرايدىغان چىغلىقتا ماللارنى بېقىپ يۈردۈم. قالغان ئىشلار مانا ئۆزۈڭ كۆرگەندەك.

توختى ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ گەپ - سۆزلىرىنىڭ تېڭىگە يەتكەندەك قىلدى. ئەمما، بىر سۆزنى چۈشىنەلمەي، ئەسمىتۇللا ئاغىدىن تۈرگۈنلۈك بىلەن سورىدى:

— ئادالەت تەرەپتە تۇرۇپ ۋاڭنى خاپا قىلىپ قويدۇم دېدىلە، ئادالەت دېگەن قىز بالىمۇ ئۇ؟

ئەسمىتۇللا ئاغا كۈلۈپ كەتتى. دەرۋەقە، توختىنىڭ مۇنداق گەپلەرنى چۈشىنىدىغان ۋاقتى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئەسلا بەگ ئاددىي قىلىپ مۇنداق دېدى:

— ئادالەت دېگەن بۇ سۆز تەرەپچە، ئۇ توغرىلىق، ھەق ئىش دېگەنلىك بولىدۇ. كىشىلەر ھەق ئىش، توغرىلىقنى ئارزۇ

قىلىپ بالىلىرىغا بۇ سۆزنى ئىسىم قىلىپمۇ قويۇۋالىدۇ.
 — ۋاڭ دېگەن ھەق ئىشقا، توغرا ئىشقا قارشى تۇرامدۇ؟
 — ئۆزىگە زىيان يەتمەسۇن دەپ شۇنداق قىلىدۇ.
 — بۇ ۋاڭ دېگەنلەر ئەسكى نېمىلەر ئوخشىمامدۇ؟
 — ئۇلارنىڭ ئىچىدە ياخشىلىرىمۇ بار. خەلق ياخشى تۇرمۇش
 كەچۈرسۇن، يۇرت تىچ بولسۇن، گۈللەنسۇن دېگۈچى ياخشى
 ۋاڭلارمۇ بار، بەزى شەخسىيەتچى، ئۆزىنىلا ئويلايدىغان،
 خەقلەرنى بوزەك قىلىدىغان ۋاڭلارمۇ بار.
 — ۋاڭلارمۇ ئوخشاش بولمايدىكەن - دە، ئەسمىتۇلا چوڭ
 ئاتا، ھە، ياق، ئەسلا بەگ چوڭ ئاتا؟
 — شۇنداق، ۋاڭلارمۇ ياخشى - يامان دەپ ئايرىلىدۇ.
 ئادەملەر ئىچىدىمۇ ياخشى كۆڭۈللۈك، يامان نىيەتلىك ئادەملەر بار.
 يامان نىيەتلىك ئادەملەر خەقلەرنى قەستەنگە بوزەك قىلىدۇ.
 شۇنداقلا بوزەك بولماسلىق ئۈچۈن سەن مەشىق قىلىۋاتقان
 جانبارلىقنى پۇختا ئۆگىنىشكە كېرەك. خەققە بوزەك بولماي، چاپا
 تارتماي ياشايمەن دېگەن ئادەم، بولۇپمۇ ئوغۇل بالا كۆپرەك
 ھۈنەر، ئىلىم ئۆگىنىشى كېرەك، - ئەسلا بەگ توختىغا ئادەم
 بولۇشنىڭ يوللىرىنى ئەنە شۇ تەرەزدە توختىماي چۈشەندۈرۈپ تۇردى.

×

×

×

كۈز ئايلىرى كىرىپ قالدى. قۇنانباي ئۆزى بىرقانچە ئادەمنى
 كۈزلۈك يۇڭ قىرغىشقا باشلاپ كەلدى. كۈزلۈك يۇڭ ئالدىراش قىرغۇ-
 لىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەسلا بەگ توختىنى بىر چەتكە تارتىپ:
 — بالام توختى، مېنىڭ قۇنانباي بىلەن توختاملاشقان
 يىللىقچىلىق ۋاقتىم توشۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇشۇ كۈنلەردە
 ئاتا - ئانام، خوتۇن - بالىچاقام پات - پاتلا چۈشۈمگە كىرىپ

قالدىغان بولدى. يۇرتتىن ئايرىلغىنىمغىمۇ بەش يىل بولۇپ قاپتۇ، يۇرتۇمغا قايتاي دەيمەن. كۈزلۈك يۇڭلار قىرغىلىپ بولسا، قۇنانباي بىلەن ھېسابلىشىپ، ماللىرىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، بۇ يەردىن كېتەي دەيمەن. سەنمۇ قايتقىن، سېنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلغىنىڭمۇ يېرىم يىلدەك بولۇپ قاپتۇ. بېرىپ ئاناڭ بىلەن سىڭلىڭنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالغاي، يۇرت ئىچىدە بىرەر ئىش تېپىپ قىلارسەن، گۇچۇڭدا خەنزۇ، خۇيزۇ جانىازلار باركەن. ھۈنەر ئۆگىنىشنى يېرىم يولدا ئۇزۇپ قويغىن، — دېدى. توختىمۇ ئۆيىنى سېغىنغانىدى. ئۇستازى ئەسلا بەگ بىلەن بۇ چىغلىقتىن ئايرىلماق بولدى.

قۇنانباي خېلى ئىنسانلىق باي ئىدى. ئەسلا بەگنىڭ بىر يېرىم يىللىق ئىش ھەققى ئۈچۈن بىر مۈگۈ ئات^①، بىر قۇر يېڭى ئۈستىباش ھەم يىگىرمە سەر كۈمۈش بېرىپ رازى قىلدى. ئەسلا بەگ — مۇ بۇ باينىڭ ماللىرىنى ئوبدان پەرۋىش قىلىپ بېقىپ بەرگەندى. ئەسلا بەگ قۇنانباي بىلەن خوشلىشىپ، توختىنى ئېتىنىڭ كەينىگە مىندۈرۈپ يولغا چىقتى. سېرىق ئات خېلى بىر يەرگىچە ئەگىشىپ كېلىپ ئامالسىزلىقتىن قۇلاقلىرىنى سالپايتقىنچە تۇرۇپ قالدى. ئەسلا بەگ توختىنىڭ بونجۇمىسىغا قۇرۇت، ئېرىمچىك ۋە قاق گۆشلەرنى چىگىپ بەرگەندى. مورى بىلەن گۇچۇڭنىڭ يول ئارىسىغا كەلگەندە، ئەسلا بەگ توختىنىڭ قولىغا بەش سەر كۈمۈش تەڭگىنى تۇتقۇزۇپ، ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ خوشلاشتى. ئەسلا بەگ مورىنىڭ لاڭسۇ جىلغىسى ئارقىلىق پىچانغا قايتماق بولۇپ يولغا چىقتى. توختى خېلى يەرگىچە ئارقىغا قاراپ — قاراپ، بۇ مېھرىبان، كۆيۈمچان ئۇستازدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي گۇچۇڭ تامان يۈرۈپ كەتتى.

① قەدىمكى ئۇيغۇرچە — مىنىك ئات، مىنىدىغان ئات — ئا.

توختى ئېلىپ كەلگەن بەش سەر كۈمۈش بىلەن ھاشىخان قىشنى ئەپلەپ - سەپلەپ چىقىرىۋالدى. ئەتىيازغا ئۆرۈلۈپ، سېرىقتال ۋاقىت كەلگەندە، ئۇلارنىڭ كۈنى ناھايىتى تەستە ئۆتتى. ئامالسىزلىقتىن توختى ئۆستەڭ بويلىرىدىن، غول ئېقىن قىرغاقلىرىدىن ياۋا كۆكتات تېرىپ، تاغلارنىڭ تېگىدە قالغان ئۇن بىلەن ئاز - ئازدىن ئاش - تاماق ئېتىپ قورساقنى توقلاپ يۈردى. ئۇرۇق - تۇغقانلار ھاشىخاننى «ئىككى كىچىك يالا بىلەن تۈل قالدى، كۈنى تەس» دەپ، ياردەم قولىنى سۇنۇپ تۇرغانىدى. مانا ئەمدى ئەتىياز كىرىۋىدى، ھەرقايسى ئۇرۇق - تۇغقانلار ئالدىراشلىقتا ئۇلاردىن ھال - ئەھۋال سورىيالىمىدى. ھاشىخان قەيسەر ئايال ئىدى. ئۇ بىرەر تۇغقنىڭكىگە ھال ئېيتىپ بارمىدى. ئۇ قىزى رايمانخاننى توختىغا تاپشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى يالغۇز مال - بىساتلىق ئائىلىلەرگە بېرىپ نان يېقىپ، كىر - قات يۇيۇپ، ئاز - تولا يېمەكلىك، پۇل - پۇچەك، كونا كىيىم - كېچەكلەرنى ئېلىپ كېلەتتى - دە، كۈنلىرىنى ئەپلەپ - سەپلەپ ئۆتكۈزەتتى. توختىنىڭ ئىچى پۇشاتتى. ئانا كەسپى تۆمۈرچىلىكنى قىلىپ باقاي دېسە، تېخى كىچىك، بىلەكتە بولغا بىلەن تۆمۈرنى يانچىغۇدەك ماغدۇر يوق. ئىشلەي دېسە، بالىلارغا مۇناسىپ ئىش تېپىلمايدۇ. توختى شۇ چاغدىلا ئاتا دېگەننىڭ ئۆيىگە تاغدەك يۆلەك ئىكەنلىكىنى، كەمبەغەلگە كۈن ئالماقنىڭ نەقەدەر مۈشكۈللۈكىنى ھېس قىلدى. ئۆستازى ئەسلا بەگنىڭ يەنى ئەسمىتۇللا ئاغىنىڭ ئوغۇل بالا ئىلىم، ھۈنەر ئۆگىنىشى كېرەك، ئادەم كۆپ ئىقتىدارلىق بولغاندىلا ئاندىن ئۇنىڭ تىرىكچىلىكى ياخشى ئۆتىدۇ، دېگەن گەپلىرىنى پات - پات ئويلايدىغان بولۇپ

قالدى. ئۇ شۇ ئوي بىلەن ئۆيىدىن چىقىپ بازار رەستىلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ، گۈچۈك بويىچە داڭقى بار پولۇخانغا باردى - دە، ئاتىسى گۆھەردىن ئۇستا بىلەن ئۆلپەتچىلىكى بار پولۇپەز مەمەت ئۇستام بىلەن كۆرۈشتى. مەمەت ئۇستا گۆھەردىن ئۇستىنىڭ يۈز - ھۆرمىتى ئۈچۈن توختىنى يېنىدا ئېلىپ قالدى. ھاشىخان دەسلەپتە، ئوغلىنىڭ ئاشپەز بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىماي قويدى. ئۇنىڭ خىيالچە، ئوغلى توختىنى ئاتىسى گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئوقۇتۇپ، موللا قىلغۇسى بار ئىدى. لېكىن، ھازىر ئۇنىڭغا ئامال يوق. موللىغا بېرىدىغان پەيشەنبىلىك ھازىرلاش قىيىن بىر ئىش ھېسابلىناتتى. چۈنكى، قورساقنى ئاران بېقىۋاتقاندا، يەنە ئېشىنىپ موللىغا بېرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ خۇددى «كانايغا يوق، سۇنايغا نەدە» دېگەندەك گەپ ئىدى. ھاشىخان ئامالسىزلىقتىن ئوغلىنىڭ پولۇپەزنىڭ يېنىدا ھۈنەر ئۆگىنىشىگە ماقۇل كەلدى. بۇنداق بولغاندا توختىنىڭ ئاچ - توق قالماسلىقىغا كاپالەت تاپقىلى بولاتتى.

مەمەت ئۇستام گۈچۈك دائىرىسىدە ئۇستا پولۇپەز ئىدى. ئۇ توختىغا دەسلەپتە سەۋزىنى قىرىپ، يۇيۇشنى، ئاندىن قىزىل، سېرىق سەۋزىنى تەڭ نىسبەتتە قەلەمچە قىلىشنى ئۆگەتتى. بىر ئاي گۈرۈچ يۇيۇشنى، قانداق گۈرۈچ سۇ يەيدۇ، قانداق گۈرۈچ سۇ يېمەيدۇ دېگەنلەرنى سۆزلەپ بەردى. ئاندىن مايىنى چۈچۈتۈپ داغلاشنى، تۈزىنى تەڭشەشنى، دۈملەپ دەم يېگۈزۈشنى ئۆگەتتى. ئاندىن كېيىن پولۇنىڭ قىرىق بىر خىلىنى، مەسىلەن، گۆش باسقان پولۇ، قېزا پولۇ، ئۈزۈم باسقان پولۇ، ئەنجان پولۇسى، توخۇ گۆشى بېسىلىدىغان پولۇ، بەتتە پولۇ..... دېگەندەك پولۇلارنىڭ ئېتىلىش ئۇسۇلى، پايدىلىق تەرەپلىرى، دىققەت قىلىدىغان ئىشلار، ئىس پۇرىتىپ قويماسلىق، پولۇنى يىرىك ياكى

يۇمشاق قىلىپ قويماسلىق دېگەندەك نازۇك تەرەپلەرنى ، قانچىلىك گۈرۈچكە قانچىلىك مىقداردا ياغ ، سەۋزە ، پىياز ، گۆش سېلىنىدىغانلىقى قاتارلىق ئىنچىكە تەرەپلەرگىچە تەپسىلىي ئۆگەتتى . توختىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىنىپ باردى . ئۈچ ئايدىن كېيىن مەمەت ئۇستا كىچىك بىر قازان تېپىپ كېلىپ توختىنى مەشققە سالدى . بىرقانچە قېتىمدا سۇيۇق ، يىرىك ئېتىلدى . يەنە بىر - ئىككى قېتىمدا پۇلۇغا ئىس ئۆتۈپ قالدى . مەمەت ئۇستا ئۇنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى تەدرىجىي تۈگىتىپ - تۈزەپ ماڭدى . تۆت ئاي بولغاندا توختى پۇلۇنى ئۇستىسىغا يارىغۇدەك ئېتىدىغان بولدى . توختى پۇلۇ ئېتىشنى راسا قېتىرقىنىپ ئۆگىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بېرىدە ، باشقا بىر قورۇمچىنىڭ بىخەستەلىكىدىن ئاشخانىغا ئوت كەتتى . ئادەملەر جېنىنى ئارانلا ئەپقېچىشۋالدى . ئاشخانا پۈتۈنلەي كۆيۈپ كەتتى . مەمەت ئۇستامۇ گۇچۇڭدىن يۇرتىغا قايتتى . توختى پۇلۇنىڭ قىرىق بىر خىلىنى ئېتىشنى تولۇق ئۆگىنىپ بولغۇچە دۇكان تاقىلىپ ، ئۇستا كېتىپ قالدى . «يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگسە ، بۇرنى قانايىتۇ» دېگەندەك ئىش بولدى . لېكىن ، گۇچۇڭدا پۇلۇپەزلىكتە داڭقى چىققان مەمەت ئۇستامنىڭ پۇلۇ تەمىنى توختى ساقلاپ قالدى .

توختى ئۆيدە سىڭلىسى رايمانخانغا يەنە قارانچۇق بولۇپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بېرىدە ، بامدات نامىزىدىن يانغان روزى قاسساپ ئۇلارنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى . ھاشىخان گۆھەردىن ئۇستىنىڭ بالا ۋاقتىدىن تارتىپ يىللە ئۆتكەن بۇ قەدىناس ئاغىنىسىنىڭ ئالدىغا تۆت تال پوشكال قويۇپ چاي قويدى . روزى قاسساپ پوشكالدىن بىر بۇردا يەپ ، مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ ئۇزاق دۇئا قىلدى . دۇئادىن كېيىن :

— ھاشىخان ، تۈنۈگۈن مەن ئېرتۇڭ دېگەن مەھەللىدىكى خۇرجا لاۋما تۇڭگاننىڭ ئون - يىگىرمە قوينى سېتىۋالغانىدىم ، ئۇ

خۇرجا بىلەن مېنىڭ ئۇزۇندىنلا باردى - كەلدىم بار ئىدى. ئۇنىڭ كالا - قويلارنى باقىدىغان ئادىمى ئىشتىن توختاپ قاپتۇ. ماڭا بىرەر ئوغۇل بالا تېپىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلغانىدى، مەن توختىنى ئويلاپ قالدىم. ئەگەر مەيلى دېسىڭىز، توختى شۇ بايغا بىر - ئىككى يىل يىللىقچى بولۇپ ئىشلەپ تۇرغاي، يېشى ئۇلغاغاندا ئاندىن باشقا بىرەر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتمايدۇ، قانداق دەيسىز؟ - دېدى.

ھاشىخان ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. گۆھەردىن ئۇستا توختىنى بەكمۇ ئەتىۋارلاپ باققانىدى. ئۇنىڭ ئارزۇسى بويىچە بولغاندا، توختىنى ئوقۇتۇپ چوڭ مولا، ئۇلما قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىققۇسى بار ئىدى. ھېچبولمىغاندا ئۇنى بەگ - ئەمەلدار قىلغۇسى ياكى داڭلىق ھۈنەرۋەن قىلىپ يېتىشتۈرگۈسى، كىمنىڭ ئوغلى بۇ؟ دېسە، گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئوغلى دېگۈدەك بىر ئەر - يىگىت قىلىپ يېتىشتۈرگۈسى بار ئىدى. نىھايەت، رەھمەتلىكنىڭ ئۆمرى قىسقا كېلىپ قالدى. گۆھەردىن ئۇستىنىڭ ئارزۇسىنى ھاشىخان ئەمەلگە ئاشۇرماقچىمۇ بولدى. بىراق، ئايال كىشى دېگەن ئاجىز كېلىدىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاشىخان بىركىمنىڭ ئالدىغا «مەن ھاجەتمەن بولۇپ قالدىم» دەپ بارىدىغان ئاياللاردىن ئەمەس، ئامال قانچە؟ بوپتۇ، يىللىقچى بولسا بولۇپ تۇرغاي، يېشى سەل چوڭىيىپ بىرەر ئىشقا چامى يەتكۈدەك بولغاندا بىرگە بولار..... ھاشىخان شۇ خىيالغا كېلىپ روزى قاسساپقا ئېغىز ئاچتى:

— يېتىمنىڭ ئاتىسى يەتتە دېگەندەك، گۆھەردىن ئۇستىنىڭ قەدىناس ئاغىنىسى سۈپىتى بىلەن ئوغلۇم توختىنىڭ پېشىنى سىلاپ، تىرىكچىلىك يولىنى كۆرسەتكەنلىرىگە رەھمەت، توختىنىڭ ئۆزى نېمە دەرەككى؟

— مال - ۋاران بېقىشقا ئېپىڭ بارغۇ توختى بالام، لاۋما خۇرجانىڭ مېلىنى بىر - ئىككى يىل باقامسەن؟ - روزى قاسساپ

توختىغا قارىدى.

— بارسام باراي، — توختى ئويلنىپ تۇرمايلا جاۋاب بەردى.
ئەتىسى روزى قاسساپ توختىنى ئەگەشتۈرۈپ ئېرتۇڭدىكى
لاۋما خۇرجانىڭ جاڭزىسىغا ئېلىپ باردى. توختى لاۋمانىڭ
جاڭزىسىدا مال - ۋارانغا قارايدىغان يىللىقچى بولۇپ ئىشقا
كىرىشتى.

×

×

×

لاۋما خۇرجانىڭ ئوتتۇز - قىرىق دادەنلىك^① يېرى، يىگىرمە -
ىدەك كالىسى، ئات - قېچىر، توخۇ - توشقىنى بار ئىدى. توختى مانا
شۇلارغا يەم - بوغۇز، دان - ئوزۇق بېرىدىغان يىللىقچى بولدى. بۇ
خۇرجانىڭ ئۆيىدە يىللىقچىلىقتا تۇرىدىغان خەنزۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر
ئىشلەمچىلەردىن بولۇپ يەنە سەككىز - ئون ئادەم بار ئىدى.
جان - جانىۋارغا ئامراق توختى لاۋما خۇرجانىڭ جاڭزىسىغا
كۆنۈپمۇ قالدى. ئۇ سەھەر تۇرۇپ يوغان باغلىق سېۋەتتە يەتتە -
سەككىز سېۋەت ساماننى يۇيۇپ - ھۆللەپ، ئات - قېچىر،
كالىلارغا بوغۇز راسلايتتى، ئاندىن توخۇلارغا دان، توشقانلارغا
چۆپ سېلىپ بېرىپ بولۇپ، ناشتا قىلاتتى. سېۋەتلەردىكى
ھۆللەنگەن سامانلارنى چوڭ ئادەملەرمۇ كۈچەپرەك كۆتۈرەتتى.
توختى سامان ھۆللەنگەن سېۋەتلەرنى دەسلەپكى بىرنەچچە كۈندە
خېلى قىيىنلىپ، سۆرەپ يۈرۈپ توشۇدى. يارا - يارا ئىشنىڭ
ئېپىنى ئېلىپ، يۇيۇلغان سامانلارنىڭ سۈيىنى ئوبدانراق
سارقىتقاندىن كېيىن توشۇيدىغان بولدى.

^① بىر دادەنلىك ئۇرۇق چېچىلىدىغان يەر ئون مو ھېسابلىنىدۇ. بىر مو يەرگە
بىر كۈرە، ئون مو يەرگە ئون كۈرە يەنى بىر دادەن ئۇرۇق چېچىلىدۇ. بۇ ئەينى
زامانلاردىكى دېھقانلارنىڭ يەر ئۆلچەم ئاتالغۇلىرىنىڭ بىر خىلى ھېسابلىنىدۇ—ئا.

بۇغداي ئورمىسى باشلانغاندا قورۇق - جاڭزىلار ناھايىتى
 كۆڭۈللۈك بىر ئورۇنغا ئايلىنىپ كېتەتتى. چۈنكى، تۇرپان،
 توقسۇن، پىچاننىڭ ئورمىسى ئاياغلاشقاندا ئاندىن تاغ
 ئارقىسىنىڭ - گۈچۈڭ، جىمىسارنىڭ ئورمىسى باشلىناتتى.
 تۇرپان، توقسۇن، پىچاندىن نۇرغۇن ئىشلەمچىلەر چىقىپ،
 خۇرجالارنىڭ بۇغدايلىرىنى كۆتۈرەگە ئېلىپ ئورۇيتتى. شۇ
 زامانلاردا، تۇرپان تەرەپتىكى ئىشلەمچىلەرنىڭ مۇنداق بىر ئادىتى
 بار ئىدى: تۇرپان تەرەپنىڭ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشى بالدۇرلا
 باشلىنىپ، تۆتىنچى ئايدىلا ئاياغلىشاتتى. ئېشىنچا ئەمگەك
 كۈچلىرى ياز كىرىشى بىلەنلا ئۈرۈمچى، مىچۈەن، سانجى
 ئەتراپلىرىدا ئىككى ئايغا يېقىن كېسەك قۇيىدىغان، ئۆي
 سالىدىغان، دەرەخ كېسىدىغان دېگەندەك ئىشلارنى قىلىپ يۈل
 تېپىپ، 6- ئاينىڭ ئونلىرىدىن كېيىن تۇرپاننىڭ ئورمىسىغا
 قاتنىشىش ئۈچۈن قايتىشاتتى. بىرەر يېرىم ئايدىن كېيىن يەنى
 7- ئاينىڭ ئاخىرى، 8- ئاينىڭ كىرىشى بىلەن گۈچۈڭ -
 جىمىسارنىڭ بۇغدىيى پىشقاندا، ئىشلەمچىلەر تۈركۈم - تۈركۈملەپ
 تاغ ئارقىسىغا چىقىشاتتى. بۇ تەرەپلەردە 10- ئاي كىرىشى بىلەن
 ئىشلار ئاياغلىشاتتى. ئىشلەمچىلەر تاپقان پۇللىرىنى بەللىرىگە
 تۈگىتىپ، ياشاق تېرىپ يىغقان بۇغدايلىرىنى ئېشەكلىرىگە
 ئارتىشىپ يۇرتىغا قايتىشاتتى - دە، بۇ چاغدا تۇرپان تەرەپنىڭ
 كۈزلۈك يىغىم ۋاقتى، تەكلىرىنى يىغىپ ئوغۇتلاپ، كۆمۈشكە
 تەييارلىنىدىغان ۋاقتى بولاتتى. ئىشلەمچىلەرنىڭ بىر قىسمى
 كۈزلۈك يىغىمدىن كېيىن توقسۇننىڭ كۆر جاي، تۇرپاننىڭ پىچان،
 قارا يۈزى، پىچاننىڭ كۆكيار، باققا دېگەن يەرلىرىگە بېرىپ
 قىشلىق ئەمگەككە يەنى كۆمۈركانلاردا ئىشلەشكە قاتنىشىپ پۇل
 تاپاتتى..... گۈچۈڭنىڭ ئەنە شۇ بۇغداي ئورمىسى بولىدىغان
 بىرەر يېرىم ئاي ۋاقتىدا، خۇرجالارنىڭ قورۇق - جاڭزىلىرىدا

ناخشا - ئۇسسۇل، كۈلكە - چاقچاق ئۈزۈلمەي، ئېتىز بېشى،
 ئىشلەمچىلەر چۈشكۈن قىلغان يەرلەر كۆڭۈللۈك ئۆتەتتى. بۇنداق
 چاغلاردا ئېچىلغان ئېگىزلارغا توختىمۇ كالا - قويلارنى ھەيدەپ
 ئاپىرىپ باقاتتى - دە، كۈنلىرىنى زېرىكمەي ئۆتكۈزىدىغان بولدى.
 كۈز ئايلىرى كىرىشى بىلەن كالا - قوي، ئات - قېچىرلارغا
 بوغۇز بېرىشنىڭ ئورنىغا دالا - تۈزگە ئاچىقىپ ئوتلىتىدىغان ئىش
 چىقتى. كۈزدە كالا - قويلار سەمرىپ، قىيغىنىشىپ، جورۇققا
 ئانچە كىرمەيدىغان بولۇپ قالدى. يىگىرمىدەك كالا، بىرقانچە
 ئات - قېچىر ھەم ئوتتۇرچە قوينى بىرلىكتە ئېگىزغا، ئوتلاققا
 ئاپىرىش ئۈچۈن توختى خېلى ئاۋارە بولىدىغان بولدى. شۇنداق
 كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىر سەھەرلىكى كالىلار قوتاندىن چىقىشى
 بىلەنلا ھويلىنى پاتىپاراق قىلىپ بېشىغا كىيدى. توختى ئۇلارغا
 ئايغايلاپ - ۋارقىراپ باقتى. لېكىن، بۇلتۇر تۇغۇلغان ئىككى
 بۇقچاق ھويلىدا بىر - بىرى بىلەن ئۈسۈشۈپ، پىتىراپ، ھويلا
 ئىچىدە چاپقىلاپ - ھۆركىرەپ يۈردى. لاۋما خۇرجانىڭ مالاۋسى،
 مالاۋۇ دەيدىغان يىگىتلىك قۇرامىغا يېتىپ قالغان ئىككى ئوغلى
 كەڭرى ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدە بىر - بىرى بىلەن نەيزىۋازلىق
 قىلىشىپ، جانبازلىق مەشىقى ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. بىر تەرەپتە ئېگىز
 بويلۇق، دائىم چاپىنىنى يېپىنچاقلاپ يۈرىدىغان چىڭ فامىلىلىك
 ئىشلەمچى ئۇلارنىڭ مەشىقىگە نەزەر سالغۇچ، ئاستا مېڭىپ يۈرەتتى.
 بۇقچاقلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن قاتتىق خاپا بولغان مالاۋسى
 بىلەن مالاۋۇ قولىرىدىكى نەيزىلىرىنى تاشلاپ، توختىنى
 ئەدەپلىمەك بولۇپ تەڭلا ئېتىلدى. توختى نېمە بولغىنىنى
 ئاڭقارغۇچە، چىڭ فامىلىلىك مالاۋسى بىلەن مالاۋۇنىڭ ئالدىدا
 ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ، ئۇ ئىككىسىگە قولىنى
 تەگكۈرگەندەك قىلىپلا ئىككى يانغا ئۇچۇرۇۋەتتى. مالاۋۇ بىلەن
 مالاۋسى نېمىش يۈز بەرگىنىنى يىلمەيلا قالدى ۋە ئورۇنلىرىدىن

تۇرۇشۇپ، چىڭ فامىلىلىككە ھومىيىپ قاراشتى.

— كىچىك بالىنى بوزەك قىلىشقا قولۇڭلار قانداق بارىدۇ - ھە؟ شۇنچە ئات - كالا، قويلارنى توختىنىڭ يالغۇز باشقۇرۇۋاتقىنىنى كۆرمىدىڭلارمۇ؟ - چىڭ فامىلىلىككە جانبارلىق ھۈنىرى بارلىقىنى مالاۋۇ بىلەن مالاۋسى ئىلگىرى بىلمەيتتى. ئۇلار چىڭ فامىلىلىككە يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ لام - جىم دېمەيلا، توختىغا ھۈرپەيگىنىچە ئۆيىگە كىرىپ كېتىشتى.

توختى ماللارنى ھەيدەپ چىقىپ كەتتى. مالاۋۇ بىلەن مالاۋسى توختىنىڭ مال بېقىۋاتقان يېرىگە بېرىپ، ئۇنى ئاز - تولا ئۇچۇقداپ، ئاچچىقىنى چىقىرىپ كەلدى. توختى بۇ ئىشنى ھېچكىمگە تىنىمىدى. بىراق، ئۈچ كۈنگىچە گەپ - سۆز قىلماي، ئۆز ئىشى بىلەن بولۇپ، جىم - جىم يۈرۈۋەردى. لېكىن، ئۇنىڭ بەدىنىدىكى كۆركەرگەن يەرلەرگە، ئۇنىڭ جىمىپ كەتكىنىگە چىڭ فامىلىلىك دېققەت قىلىپ يۈرگەنىدى.

كەچقۇرۇنلۇقى توختى سامانلىققا سېۋەت كۆتۈرۈپ كىرگەندە، بويى ئېگىز كەلگەن، تەلەتى سۈرلۈك چىن فامىلىلىكنىڭ زوڭرىيىپ ئولتۇرۇپ، ئىككى قولىنى قاتتىق يەرگە جەينەككىچە پاتۇرۇۋېلىپ، خۇددى ساپان بىلەن يەر ئاغدۇرغاندەك مەشىق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، سامان قويۇلغان ياندىكى ئۆيگە تېزلا كىرىپ كەتتى. ئۇ سېۋەت - كە سامان ئېلىپ چىققاندا چىڭ فامىلىلىك ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ: — توختا توختا، مەن ساڭا بىر گۆھەر بىرىمەن، — دېدى. توختى چىڭ فامىلىلىكنىڭ يېپىنچاقلىۋالغان چاپىنىنىڭ يانچۇقىغا نەزەر سالدى.

— يانچۇقتىن چىقىدىغان گۆھەر ئەمەس ئۇ، مەن ساڭا گۆھەردىنمۇ قىممەتلىك بىر ھۈنەر ئۆگىتىپ قويىمەن، ئۇنى ئۆگەنسەڭ ئۆمرۈڭنىڭ ئاخىرىغىچە باشقىلارغا بوزەك يولماي ئۆتسەن، — دېدى چىڭ فامىلىلىك.

شۇ كۈندىن باشلاپ چىڭ فامىلىلىك 12 ياشلىق توختىغا ئەتىسى - ئاخشىمى، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە، گاھى سامانلىقتا، گاھى ئاي دالادا پەي سوزۇش، ئات مىنىش شەكلىدە تۇرۇش قاتارلىق ئاددىي مەشىقلەرنى قىلدۇردى ۋە ئاستا - ئاستا ئۆزى كامالەتكە يەتكۈزگەن ھەرىكەتنى يەنى قولنى جەينىكىگىچە يەرگە ياتۇرۇپ، خۇددى ساپان بىلەن يەر تىلغىغاندەك ھەرىكەتنى - «سەككىز سىڭىر گۇمپىسى» (داباچىڭ ھەرىكىتى) نى ئۆگەتتى. ئەگەر بۇنداق ھەرىكەتنى ۋايىغا يەتكۈزگەن كىشى بارماقلىرىنى جۈپلەپ تۇتۇپ ئادەمنىڭ بىقىنلىرىغا ئۇرسا، قوۋۇرغىلىرىنى سۇندۇرۇپ، ئۈچەي - باغرىنى سۇغۇرۇپ ئالالايتتى.

بىر كۈنى ئاي دالادا ماللارنى ئوتلاتقاچ مەشىق قىلغان توختى چىڭ فامىلىلىكتىن سوراپ قالدى:

— ئىسىڭىز نېمە؟ ئۆزىڭىز نەلىك؟ ماڭا نېمىشقا جانىبارلىق ھۈنلىرىنى ئۆگەتمەكچى بولۇپ قالدىڭىز؟

— بۇنى ئوبدان سورىدىڭ، مەنمۇ ۋاقتى كەلگەندە ساڭا دەمەن دەپ يۈرەتتىم. بوپتۇ، مەن ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەنلەرنى ساڭا قىسقىچە سۆزلەپ بېرىي، — دېدى چىڭ فامىلىلىك ھېكايىسىنى باشلاپ، — مېنى كىشىلەر چىڭ ئۇستام دەيدۇ، سەنمۇ شۇنداق دەۋەرگىن. مېنىڭ يۇرتۇم سىچۈەن چىڭدۇ. بىزنىڭ ئۇ يۇرتلاردىمۇ سەن بىلەن بىرگە ئوخشاش ئىشلەمچىلەر، يىللىقچىلار كۆپ، ئۇلارمۇ بايلارغا ئىشلەپ جېنىنى بېقىشىدۇ. لېكىن، بىزنىڭ ئۇ يۇرتتا بىرخىل ئادەت بار. ئىشلەمچىلەرگە ئىش كۆتۈرەگە بېرىدىغان باي ئىشلەمچىلەر بىلەن ئىش ھەققى كېلىشىمى تۈزۈشتىن ئىلگىرى، ئىككى تەرەپنىڭ گۇمپىدارلىرىنى كۈچ سىنىشىغا ئۇيۇشتۇرىدۇ. ئەگەر ئىشلەمچىلەر تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا چۈشكەن گۇمپىدار يەڭسە، ئىش ھەققى ئىشلەمچىلەرنىڭ دېگىنىچە بولىدۇ، ئەگەر باينىڭ گۇمپىدارى يەڭسە، باي

ئىشلەمچىلەرنى ناھايىتى تۆۋەن ئىش ھەققى بىلەنلا ياللۇۋىلىپ، ئىشقا سېلىۋېرىدۇ. شۇ سەۋەبلىك، بايلار ئۆز قورۇقلىرىدا گۈمپىدارلارنى بىكارغا باقىدۇ. بۇخىل ئۇسۇل بىزنىڭ يۇرتلاردا ئادەتكە ئايلىنىپ قالغانىكەن.

بىر يىلى ئىشلەمچىلەر ئارىسىدىكى بىر تونۇشۇم مېنى ئىردەپ تاغ ئىچىگە كىرىپتۇ. مەن شۇ ۋاقىتلاردا تاغ ئىچىدىكى بىر خىلۋەت بۇتخانىدا گۇمپا ئۆگىنىپ، گۈمپىدا كامالەتكە يېتىپ، بۈگۈن - ئەتە يۇرت ئىچىگە چۈشمەنغۇ، دەپ تۇرغان مەزگىل ئىدى. ئۇ چاغ مېنىڭ يىگىرمە بەش ياشقا توشۇپ، كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغان، ئۆگەنگەن گۈمپىلىرىمنى ئىشلىتىپ كۆرۈپ باقىدىغان خىيالدا يۈرگەن ۋاقىتم ئىدى. مەن ئۇ تونۇشۇمغا ئەگىشىپ يۇرت ئىچىگە چۈشتۈم، ئىشلەمچىلەر تەرەپ بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتىم - دە، «تۆمۈر ئالىقان گۈمپىسى» نى ئىشلىتىپ بىرلا ئۇرۇشتا باينىڭ گۈمپىدارىنى ئۆلتۈرۈپ قويدۇم. باي نائىلاج ئىشلەمچىلەرنىڭ دېگەن ئىش ھەققى بويىچە ئىشنى كۆتۈرگە بەردى. كېلەر يىلغىچە يۇرت ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ - كىچىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىپ يۈرۈپ، داڭقىم ئوبدانلا چىقىپ قالدى. ئىشلەمچىلەر يەنە مېنى تەكلىپ قىلىپ، ھېلىقى باينىڭ يېڭىدىن تاپقان گۈمپىدارى بىلەن ئېلىشىپ، ئۆزلىرى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىمنى ئۆتۈندى. مەنمۇ كەمبەغەلنىڭ بالىسى بولغاچقا ھەم يېتىمچىلىكتە چوڭ بولغاچقا، كەمبەغەللەرگە ھېسداشلىق قىلاتتىم. مەيدانغا چۈشتۈم. بىرقانچە رەت ئېلىشقاندىن كېيىن، باينىڭ يېڭىدىن ياللاپ كەلگەن گۈمپىدارىنى «سەككىز سىڭىر گۈمپىسى» نى ئىشلىتىپ، ئۈچەي - باغرىنى چۇۋۇۋەتتىم. ئىشلەمچىلەر يۇقىرى ھەق بەدىلىگە ئىشنى كۆتۈرە ئالغىنىغا خۇشال بولۇشتى

لېكىن، ئىككىلا قېتىمدا زىيان تارتقان باي مېنى قەستلەپ ئۆلتۈرمەك بولۇپ پىلان - تۇزاق قۇرۇپتۇ. بۇنى ئىشلەمچىلەردىن

بېرى ئۇقۇپ قېلىپ مېنى كۈۋەيگە (سەددىچىن سېپىلىنىڭ سىرتىنى دېمەكچى) چىقىپ بىر مەزگىل تۇرۇشۇمنى ئېيتتى. ئىشلەمچىلەر ئاز - ئازدىن يۇل يىغىش قىلىپ مېنى كېچىسى يولغا سېلىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ قالدىم.

— سىزمۇ يېتىمچىلىكتە چوڭ بولغانمۇ؟ — سورىدى توختى.

— يېتىم بولغاندىمۇ قارا يېتىم - دە، بەش ياش چېغىمدا ئاتا - ئانا ئارقا - ئارقىدىن ئۆلۈپ كېتىپتىكەن. مېنى بىزگە شىرەم تۇغقان كېلىدىغان بىر راھىب تاغقا ئېلىپ چىقىپ كېتىپ شۇ يەردە بېقىپ چوڭ قىتۇ. قارىسام سەنمۇ يېتىم يالىكەنسەن، «يېتىمنىڭ قاياشى يېتىم» دەپ، ساڭا بۇ ھۈنەرنى ئۆگىتىۋاتىمەن. ئەسلىي قائىدە بويىچە جانىزلىق گۈمبىسىنى ياتلارغا ئۆگەتمەيدۇ، خەيرىيەت، ساڭا بۇ ھۈنەرنى ئۆگەتكىنىم يېتىمغا قىلغان خەير - ساخاۋىتىم بولۇپ قالار.

توختى جانىزلىق مەشىقىگە كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، جاپانى دېمەي، ھۈنەرنى كېچە - كۈندۈز مەشىق قىلىۋەردى. دېگەندەكلا، توختى بىلەن چىڭ فامىلىلىك ئۇستا كەچمىشلىرى توغرىسىدا پاراڭلىشىپ ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي، ئىچكىرىدىن ئىككى بۇرادەر كېلىپ چىڭ ئۇستا بىلەن كۈسۈرلىشىپ يۈردى. دەرۋەقە، چىڭ ئۇستا ئۆز يۇرتىغا قايتماق بولۇپ قالدى. ئۇ توختىنى يېنىغا چاقىرىپ:

— توختى، مەن يۇرتۇمغا قايتار بولۇپ قالدىم. ئەپسۇس، ساڭا ھۈنەرنى ئاخىرىغىچە ئۆگىتىپ قويالمىدىم. سەن غەيرەتلىك ھەم چىداملىق يالىكەنسەن، بەدەن - تۇرقۇمۇ جانىزلىق ھۈنرىنى ئۆگىنىشكە ماس كېلىدىكەن. ھۈنەرنى كامالەتكە يەتكۈزگىن. گۈچۈڭ ئۇستا جانىزلار بار يۇرتكەن، ئۇستا تۇتقاندا پەزىلەتلىك ئۇستىلارنى تاللىغىن، ئۇنداقلاردا بىرقانچە خىل بەلگە - ئالامەتلەر بولىدۇ: ئۇلارنىڭ كۆزى ئۆتكۈر بولىدۇ. يول

ماڭغاندا بىر چىمدىم توپا ئايغىنىڭ چەمىگە يېپىشىپ چىقىپ،
 چىچىلماستىن يەنە ئۆز ئورنىغا چۈشۈپ قالىدۇ؛ كامالەتكە يەتكەن
 جانبازلارنىڭ ئاللىقىنى يازدا سالقىن، قىشتا ئىسسىق بولىدۇ، باش
 بارماق بىلەن بىگىز قول ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇقتا ئۆرۈك
 ئۇرۇقچىسىدەك بىر مونەك بار بولىدۇ. سەن مۇشۇ بەلگە -
 ئالامەتلەرگە زەن قويۇپ ئاندىن ئۇستا تۇتقىن، مەن يې جەنجاڭ^①
 بىلەن كۆرۈشۈپ قويدۇم. شۇ كىشىنى ئىزدەپ باقارسەن، -
 دېدى.

ئۈچ كۈندىن كېيىن چىڭ ئۇستا ئىككى بۇرادىرى بىلەن ئۆز
 يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقتى. توختى مالاۋۇددىن رۇخسەت ئېلىپ،
 چىڭ ئۇستىنى يېرىم كۈنلۈك يولغىچە ئۇزىتىپ قويدى.
 توختى مەشىقنى ئۈزۈپ قويمىدى. ئۇنىڭ لاۋما خۇرجا بىلەن
 پۈتۈشكەن ۋاقتى توشۇپ، ئۆيىگە قايتتى. توختى يېڭى ئۇستاز
 تېپىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، ئەتىسلا يې جەنجاڭنىڭ ئۆيىگە باردى.

^① يې جەنجاڭ - يې كىگىزچى يەنى كىگىزچى يې ئۇستا، خەنزۇ، گۇچۇڭدا
 ئۆتكەن داڭلىق جانبازلاردىن بىرى - ئا.

ئۈچىنچى بار كىشىلەر ئىشكىدە

يې جەنجاڭنىڭ ئۆيى شىلەيشياڭ تەرەپتە بولۇپ، ھويلا دەرۋازىسى تۆمۈر ھالقىلىق قوشقوۋۇق ئىدى. ھويلا تاملىرى كۆك خىش بىلەن ئېگىز قوپۇرۇلغانىدى. دەرۋازىغا چىقىدىغان پەلەمپەيدە ئاق تۈگمىچىلىك قارا پىنجىك، پۇچقى كەك قارا ئىستان كىيگەن ئىككى يىگىت قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ تىك تۇراتتى. توختى دەرۋازىنىڭ بىرىنچى پەلەمپەيدە تۇرۇپ، سول مۇشتۇمنى ئوڭ ئالغىنى بىلەن قاپلاپ، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يىگىتلەرگە خەنزۇچە سالام بەردى:

— ياخشىمۇ سىلەر ئاكىلار، مەن يې ئۇستامنى ئىزدەپ كېلىۋىدىم.

دەرۋازا بېقىۋاتقان ئىككى يىگىت خەنزۇچە سالام بېرىشنى بىلگەن بۇ ئۇيغۇر بالىسىغا قارىدى ۋە پەرۋاسىز:

— يې ئۇستام ئۆيدە يوق، سىرتقا چىقىپ كەتكەن، — دېدى يىگىتلەردىن بىرى.

— مەن چىڭ ئۇستامنىڭ ھاۋالىسى بىلەن يې ئۇستىنى ئىزدەپ كېلىۋىدىم، مېنى يې ئۇستا بىلەن كۆرۈشتۈرگەن بولساڭلار؟ — توختى خەنزۇچىغا خېلى ئۇستا ئىدى.

— يوق دېدۇققۇ، يېشىڭ كىچىك تۇرىدۇ قارىسا، چوڭلارنىڭ

گېپىگە ئىشەنمەيدىكەنسنا؟ — دەرۋازا باققۇچى يىگىتلەردىن يەنە بىرى شۇنداق دېدى. دە، قاپىقنى تۈرگەن پېتى تۇرۇۋەردى. توختى بۇ ئىككى يىگىتكە ئەمدى گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى پەملەپ، كوچا بويىدىكى تېرەكنىڭ يېنىدا دەرۋازىغا قاراپ تۇرۇۋەردى. گۈگۈم چۈشتى، ھويلىدىن بىر توپ ئۆسمۈر بالىلار چۇرقىراشقىنىچە چىقىپ يوللىرىغا راۋان بولۇشتى. دەرۋازا باققۇچى ھېلىقى ئىككى يىگىت ھويلا ئىچىگە كىرىپ دەرۋازىنى ھىم ئەتتى. توختى ئامالسىز قايتتى.

ئەتسى توختى سەھەردىلا كەلدى. بىرھازادىن كېيىن ئاخشام دەرۋازىدىن چۇرقىرىشىپ چىققان بالىلار ئۆيلىرىدىن بىرلەپ - ئىككىلەپ كېلىشكە باشلىدى. دەرۋازا باققۇچى ھېلىقى ئىككى يىگىت يەنە ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشاتتى. توختى ئۇلارغا يەنە ئاۋۋالقى كۈنىدىكىدەك سالام بېرىپ، كېلىش مۇددىئاسىنى ئېيتتى. دەرۋازا باققۇچى يىگىتلەر ئالدىنقى كۈنىدىكى جاۋابىنى بېرىپلا يەنە پەرۋاسىز تۇرۇۋەردى.

توختى كەچكە ساقلىدى، قورسىقى ئاچسا پوتىسىغا تۈگۈپ كەلگەن ئېنىنى يېدى. كەچكە سىرتتىن ئىككى - ئۈچ ئادەم كېلىپ ئوخشاشلا دەرۋازىدىن ياندى. توختى شۇندىلا يې ئۈستىنىڭ ئۈيدە يوقلۇقىغا ئىشەندى. ئۇ كەچكە يەنە شۇ تېرەك تۈۋىدە تۇردى. گۈگۈم چۈشكەندە بالىلار يەنە چۇرقىرىشىپ چىقىشىپ، ئۆيلىرىگە قايتىشتى. توختىمۇ ئۆيىگە ياندى.

تۆتىنچى كۈنى توختى يەنە سەھەردىلا كەلدى. ئىككى دەرۋازىۋەن يىگىت بالىلارنى ھويلىغا كىرگۈزۈپ بولۇپ ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشتى. توختى بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ پەلەمپەي يېنىغا كەلدى. ئۇ دەرۋازىۋەن يىگىتلەرگە سالام بېرىشنىڭ ئورنىغا يانچۇقىدىن بەشتىن قىلىپ ئىككى قېتىمدا ئون دائە پىششىق

تۇخۇمنى چىقاردى - دە، دەرۋازا باققۇچى ئىككى يىگىتكە گەپ - سۆزىنى تەڭلىدى. دەرۋازىۋەن يىگىتلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ قويۇپ تۇخۇمنى ئالدى ۋە توختىغا قاراپ:

— سەن تېرەك تۈۋىدە ئازراق ساقلاپ تۇر، — دېدى - دە، تۇخۇمنى سويۇپ يېيىشكە باشلىدى. توختى بۇ تۇخۇملارنى ئانىسىغا دەپ، سىڭلىسىنىڭ رىزىقىدىن قىسىپ ئېلىپ پىشۇرۇپ كەلگەنىدى. دەرۋازىۋەن يىگىتلەر تۇخۇمنى ئىتتىك - ئىتتىك يېگەچكىمىكىن، تۇخۇم مەيدىسىدە تۇرۇپ قېلىپ، بىرنەچچە قېتىم «ھېق، ھېق» قىلىشتى ۋە مەيدىلىرىنى سىلاشتۇرۇپ، تۇمشۇقلىرىنى ئېرتىشتۇرۇپ، ھېچنېمە كۆرمىگەن قىياپەتتە تۇرۇشتى. ئارىدىن سەل ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن دەرۋازىۋەن يىگىتلەردىن بىرى ئىچكىرىگە كىردى - دە، ھايال بولمايلا يېنىپ چىقىپ، توختىغا قولى بىلەن «ما يەرگە كەل!» دەپ ئىشارەت قىلدى ھەم توختىنى ھويلىغا كىرگۈزۈۋەتتى.

ھويلىدا ئوتتۇز - قىرىقچە چە ئۆسمۈر بالا گۇمپا مەشىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ چوڭلىرى يىگىتلىك قۇرامىدا، كىچىكلىرى توختى بىلەن دېمەتلىكتەك قىلاتتى. كەڭرى ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدە بىرقانچە بالا بىر - بىرى بىلەن رەتۋازلىق^① قىلىشماقتا، يەنە بىر تەرىپتە كالتەكۋازلىق قىلىۋاتقانلار، قۇم خالتىغا مۇشتلاۋاتقانلار، پۇتىغا قۇم خالتا تېگىپ ئورەكتىن سەكرەپ، يەڭگىلىك مەشىقى قىلىۋاتقانلار ئۆز مەشىقى بىلەن ھەپلىشىۋاتاتتى. خەلىپەت بالا^② توختىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئۇنى

① رەتۋازلىق — جانىۋازلىقتىكى مەشىق تەرتىپلىرىنىڭ بىر تۈرى. ئىككى شاگىرت بىرى يەنە بىرىنىڭ مۇشت - پەشۋاسىنى توسىدىغان ھەرىكەت.

② خەلىپەت بالا — ئۇستىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بالىلارنى مەشىقلەتدۈرىدىغان بالا — ئا.

باشلاپ ئۇستىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. توختى يې ئۇستىغا ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئېگىلىپ سالام قىلدى. يې ئۇستا ئۆي ئىچىدە شىرەگە كونا بىر كىتابنى يېپىپ قويۇپ كۆرۈۋاتاتتى. ئۇ توختى بىلەن خەلپەت بالىنىڭ كىرگىنىنى بىلىپ كىتابنى ياپتى ۋە توختىغا قاراپ:

— مېنى نېمىش بىلەن ئىزدەپ كەلدىڭ؟ — يې ئۇستا توختىدىن سورىدى.

— چىڭ ئۇستام سىزنى ئىزدەشنى ئېيتقاندى، — دېدى توختى يې ئۇستىغا بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ.

يې ئۇستا يەتمىش ياشتىن ئاشقان، چاچ، قاش، ساقال - بۇرۇتلىرى كۈمۈشتەك ئاقارغان، ئوتتۇرا بوي، كۆزلىرى چوڭقۇر، بۇرنى پاناقراق، ئاق سېرىق چىراي، مۇرىلىرى كەڭ، قول - پۇتلىرى ئۇزۇن، مىقتا بەدەن، ئادەمنىڭ ئىچ - باغرىنى تېشىۋېتىدىغاندەك قارايدىغان، سۈرلۈك ئادەم ئىدى.

— چىڭ ئۇستا ساڭا ھۈنەر ئۆگەتكەنمىدى؟

— ئازراق ئۆگەتكەنمىدى، سىزنى ئۇستاز تۇتۇپ، داۋاملىق ئۆگىنىشىمنى ئېيتقان.

يې ئۇستا ئۇنچىقمىدى، ئۇ توختىنىڭ بوي - تۇرقىغا قارىدى: توختى خېلى بويلۇق ئىدى. ئۇ قاڭشارلىق، قارا كۆز، قاشلىرى قويۇق، بېجىرىم كۆرۈنەتتى. ئۇ بېشىغا بۆك، ئۇستىگە ئەستەرىلىك چاپان، كۆك تېرىكە ئىستان، پۇتىغا ئۆتۈك كىيىپ، بېلىنى پوتا بىلەن چىڭ باغلىغانىدى.

— ھۈنەرتى نېمە ئۈچۈن ئۆگىنىسەن؟

— بەدەننى قۇۋۋەتلەندۈرۈپ، ئەل - يۇرتنى قوغداش

ئۈچۈن، — توختى تۈرگۈنلۈك بىلەن جاۋاب بەردى. بۇ سۆزلەرنى ئۇنىڭغا چىڭ ئۇستا ئۆگىتىپ قويغانىدى.

يې ئۇستا توختىغا يەنە بىردەم قارىدى: توختىنىڭ

ۋۇجۇدىدىن چىدام - غەيرەت، كۆزىدىن قەيسەرلىك، تۇرقىدىن قورقۇمسىزلىق چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. يې ئۇستىنىڭ نەزەرىدە توختى ھەقىقەتەن جانىبارلىق ئۆگىنىشكە ماس كېلەتتى. چىڭ ئۇستىمۇ يې ئۇستا بىلەن كۆرۈشكەندە، بۇ بالىنىڭ تەربىيىتى قىلىپ بەرگەن. چىڭ ئۇستا سىچۈەندىن يې جەنجاڭنى پاناھ تارتىپ چىققان. چۈنكى، سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق يې جەنجاڭ بىلەن چىڭ ئۇستا بىر ئۇستازدىن ساۋاق ئالغان بولۇپ چىقتى. يې جەنجاڭ بۇنىڭدىن ئەللىك يىل ئىلگىرى گۇچۇڭغا كەلگەن. ئۇ كىگىزچىلىك ھۈنرىنىڭ مۇشۇنداق چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئاقىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، يىراق يوللارنى بېسىپ بۇ يەرگە كەلگەنىدى. چىڭ ئۇستاز سىچۈەندىن ماڭارىدا، ئۆزى گۇمپا ئۆگەنگەن توقسان ياشتىن ئاشقان ئۇستازى بىلەن خوشلاشقاندا، ئۇستازى ئۇنىڭغا: «سەن كۈۋەيگە چىقار بولساڭ، گۇچۇڭ دېگەن يۇرتتا مېنىڭ چوڭ شاگىرتىم يې زېڭ خاۋنى ئىزدە، يەرلىك كىشىلەر ئۇنىڭ ھۈنرىنى ئىسمىغا قوشۇپ، يې جەنجاڭ دەيدىكەن. بىرەر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتقۇچە شۇ يەردە پاناھلىنىپ تۇرارسەن» دەپ، ئۆز قولى بىلەن بىر پارچە خەت يېزىپ بەرگەنىدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن چىڭ ئۇستا توختىنى يې جەنجاڭغا ھاۋالە قىلغان. لېكىن، دەسلەپتە يې جەنجاڭ توختىغا گۇمپا ئۆگىتىشكە ئۇنىمىغان. چۈنكى، قائىدە بويىچە، گۇمپىدارلار ئۆز گۇمپىسىنى ئۆز پۇشتىدىن بولغان قىز بالىسىغا ھەم يات ئادەمگە ئۆگەتمەيتتى. ئەمما، چىڭ ئۇستىنىڭ قايتا - قايتا ئۆتۈنۈپ: «ساۋابلىق ئىش قىلىپ قويۇڭ، جۇڭخۇا ئېلىنىڭ جانىبارلىق ھۈنرى چېگرا تەرەپلەردىكى ۋەتەنداشلار ئارىسىدىمۇ يىلتىز تارتىپ قالسا، سىز بىلەن بىزنىڭ تامىمىز تارىخلارغا پۈتۈلسە ئەجەب ئەمەس» دەپ قايتا - قايتا ئېيتقاندىن كېيىنلا، يې ئۇستا ئاندىن خالاس باش

لىگىشتىقانىدى.

— بوپتۇ، سېنى شاگىرتلىققا قوبۇل قىلاي، — يې ئۇستا يۇ سۆزلەرنى ئاغزىدىن خۇددى چىشىنى يۇلۇپ چىقارغاندەك تەستە ئېيتتى.

— ئۇستازىمغا رەھمەت! — توختى شۇ ھامان يې جەنجاڭنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، ئۇنىڭغا ئۈچ قېتىم تەزىم قىلدى. يې ئۇستا خەلىپەت بالىغا ئىشارەت قىلىۋىدى، خەلىپەت بالا توختىنى ئەگەشتۈرۈپ بېرىپ، توختى بىلەن تەڭ بويۇق بالىلارنىڭ كەينىگە تىزىپ، ئات مىنىش شەكلىدە تۇرۇشنى مەشىق قىلىشنى تاپىلدى.

توختى شۇ كۈندىن باشلاپ يې جەنجاڭغا شاگىرت بولۇپ قالدى.

×

×

×

توختى خەلىپەت بالىنىڭ ھەر كۈنلۈك مەشىققە ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شاگىرت بالىلارنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا تۇرۇپ مەشىققە كىرىشتى. ئۇ ئات مىنىشتە تۇرۇش، پەي سوزۇش قاتارلىق دەسلەپكى باسقۇچلۇق مەشىقلەرنى ئەسلا بەگنىڭ يېنىدا تۇرغاندا، چىڭ ئۇستازنىڭ ئۆگىتىشىدە ئاللىقاچان ئۆگىنىپ بولغان بولسىمۇ، يې جەنجاڭنى ئۇستاز تۇتقاندىن كېيىن گەپ - سۆز قىلماستىن، خەلىپەت بالىنىڭ گېپىدىن چىقماي، باشتىن ئىشلەشكە باشلىدى. ئۇ باشقا بالىلاردىن ئەتىگەنرەك كېلىپ كەچرەك قايتتى. يې ئۇستازنىڭ ھويلىسىدىكى ئېغىر - يېنىك ئىشلارنى تالىشىپ قىلدى. ھويلىنى ئەتىگەندە بىر، كەچتە بىر نۆۋەت چوڭ سۈپۈرگە بىلەن سۈپۈرىدىغان ئىش ئىلگىرى نۆۋەت بىلەن قىلىناتتى. توختى كەلگەندىن كېيىن پۈتۈنلەي توختىغىلا قالدى. لېكىن،

توختى ۋايسماي تازىلاۋەردى. ئۇ مەشقىنىمۇ بالىلاردىن كۆپرەك داۋاملاشتۇردى. يېيى جەنجاڭ بۇ ئىشلارغا ئاستىرتىن دىققەت نەزەرنى سېلىپ يۈردى.

بىر كۈنى ھەمساۋاق بالىلاردىن بەش - ئالتىسى بىر - ئىككى قېتىم بىر يەرگە غۇرمەكلىشىۋېلىپ كۈسۈر - كۈسۈر قىلىشىپ يۈردى. كەچقۇرۇندا بالىلار ئۆيلىرىگە قايتىشتى. توختى ئادىتى بويىچە ھويلىنى پاكىزلاپ سۈپۈرۈۋېتىپ ئاندىن قايتتى. گۈگۈم ئارىلاش شىلەيشياڭنىڭ بىر - بىرىگە يانداش سېلىنغان كاھىشلىق ئۆيلەر بار كۈچىسىدىن ئۆتۈۋاتقاندا، بىر دوقمۇشتا تۈساتتىن بىرنەچچە بالا توختىنىڭ ئالدىنى توستى. بۇ بالىلار توختىنىڭ ھەمساۋاقلرىدىن بولۇپ، كۈندۈزى بىر يەرگە غۇرمەكلىشىپ كۈسۈرلاشقان بالىلار ئىدى.

— سەن ئىلگىرى ئۇستازىمىزنىڭ ھەمساۋاق ئىنىسى بولغان چىڭ ئۈستىدىن ئايرىمچە ھۈنەر ئۆگەنگەنسەن، قېنى ئەمدى شۇ ھۈنەرنىڭنى بىزگە مۇشۇ يەردە كۆرسىتىپ باقماسەن؟ — دېدى ئۇلارنىڭ چوڭراقى بولغان ۋاڭ تاۋ ئىسىملىك بالا.

توختى پەرۋا قىلمىدى. ئۇ ئەسلا بەگنىڭ يېنىدىكى چېغىدىلا قۇم خالتىدىن ئۈچنى ئويىنايدىغان بولغان. ئەگەر بۇ ھەمساۋاقلرى ئۇنىڭغا قول سالغان تەقدىردىمۇ، ئۇلاردىن ئانچە قورقۇيمۇ كەتمەيتتى. توختى پەرۋاسىز:

— مەن چىڭ ئۈستىدىن ئەمدىلا پەي سوزۇشنى، ئات مىنىش شەكلىدە تۇرۇشنى ئۆگىنىپ تۇرۇشۇمغا، ئۇنىڭ ئىككى بۇرادىرى يۇرتىدىن كېلىپ ئۇنى ئېلىپ كەتتى. داۋاملىق ئۆگىنەي دەپ يې ئۇستازىنىڭ يېنىغا كەلدىم شۇ، — دېدى.

— يالغان ئېيتما! ھەمساۋاقلرىڭدىن سىر تۇتماقچى— مۇسەن؟! — يەنە بىر ھەمساۋاق بالا ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىسمى سۇخۇشارا بولۇپ، مانجۇ ئامبالنىڭ ئوغلى ئىدى.

— سەن يېتىمغا نېمە كەپتۇ جاتبازلىق ئوڭىنىمەن دەپ،
«توكۇر ئاتقا تۆمۈر تاقا، ئەسكى چاپانغا سۆسەر ياقا» دېگەندەك،
جېنىڭنى باقساڭ بولمامدۇ؟

بۇ شىلەيشياڭدىكى جاڭ فامىلىلىك باينىڭ بالىسى جاڭ
سەن، كۈندۈزى شۆتاڭدا ئوقۇپ، ئەتىسى - ئاخشىمى يې
ئۈستىدىن گۇميا ئوڭىنىدىغان، گەيدان بالا ئىدى.

توختىغا ئۇنىڭ گېپى ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ بۇدۇرۇققىنە قوللىرىنى
مىدىرلاتتى، توختى مۇشتۇمنى چىڭ تۈگدى - يۇ، لېكىن ئۆزىنى
تۇتۇۋېلىپ، جاڭ سەنگە ئالىيىپ قويدى.

— ھە ئوچى، كۆرۈڭنى ئالايتىسەنغۇ؟ — جاڭ سەن
ئەرۋەيلەپ ئالدىغا چىقتى.

— بۇ يېتىمەكنى ئۇرايلى، شۇ چاغدا ئۇ ھۈنرىنى
ئىشلىتىدۇ، قېنى قانچىلىك ھۈنرى باركىن بۇ شۈمتەكنىڭ،
ئۇرۇڭلار! — ۋاڭ تاۋنىڭ شۇ گېپى بىلەن بەش - ئالتە ھەمساق
بالا توختىغا قول سالدى. توختى چەبدەسلىك بىلەن مۇشت -
پەشۋالارنى توستى. مۇشت، تېپىك ئارقا - ئارقىدىن كەلدى.
توختى بىرھازا ھەپلەشتى. قانداقلا بولسۇن، كۆپنىڭ كۈچى كۆپ
ئىدى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزىگە بىرنەچچە قېتىم مۇشت تەگدى،
سۆڭەكلىرىگىمۇ تېپىكلەر ئۈستى - ئۈستىلەپ تەگدى. لېكىن،
توختى يىقىلمىدى. بىرھازا ئۇرۇشقاندىن كېيىن ھەمساق بالىلار
يەرگە «چىرت - چىرت» تۈكۈرۈشۈپ كېتىپ قالدى. توختىمۇ بىر
بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى.

— كەچ قالدىغۇ بالام؟ — ھاشىخان جىنچىراغنى يېقىپ،
داستىخان سالدى - دە، چىندە ئۈگرە ئېلىپ كەلدى. توختى شۇ
ئارىدا پىلتىڭلاپ مېڭىپ كەلگەن سىڭلىسى رايىمانخاننى قۇچىقىغا
ئالدى. ئۇنى بىردەم ئەرگىلىتىپ ئويناتتى.

— ئاكاڭنىڭ قۇچىقىدىن چۈشە قىزىم، ئاكاڭ ئېشىنى

ئېچىۋالسۇن، — ھاشىخاننىڭ گېپى بىلەن رايىماتخان ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا كېلىپ ئولتۇردى.

توختى ئاشنى تازا كۆڭلى تارتىمىغان ھالدا ئېچىپ، ئازراق ئاشۇرۇپ قويدى.

— ھېرىپ قالغان ئوخشىماسەن يالام؟ — دېدى ھاشىخان توختىنىڭ ھارغىن ھالىتىگە قاراپ، — بىر - ئىككى كۈن دەم ئېلىپ ئاندىن بارامسەن؟

— ياق ئانا، ھارمىدىم، بۈگۈن مەشىقنى ئېغىرراق قىلىۋەتكەن ئوخشايمەن.

— ئۆزۈڭنى ئالدۇرۇپ قويما، بالام.

— بولىدۇ ئانا، — توختى ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، ھەمساۋاقلرى بىلەن بولغان توقۇنۇشنى تىلغا ئالمىدى.

توختى ئورۇنغا كىرىپلا ئۇخلاپ كەتتى. ھاشىخان رايىماتخاننى ئۇخلىتىپ بولۇپ، جىنچىراقنى كۆتۈرۈپ كېلىپ توختىنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە قاراپ چۆچۈپ كەتتى. توختىنىڭ يۈزىنىڭ ئۈيەر - بۇ يېرىدە ئىششىق بار ئىدى. ئانىنىڭ يۈزىكى ئېچىشىپ كەتتى. «گۈميا ئۈگەنمەك شۇنچە مۈشكۈل ئىشىمدۇ؟ ھەمساۋاقلار بىر - بىرىنى ئۇرۇپ مەشىق قىلىدىغان ئوخشىمامدۇ؟» دەپ ئويلىدى ھاشىخان. ئۇ توختىنىڭ يۈز - كۆزلىرىنى سىلغۇسى كەلدى. بىراق، ئەتىدىن كەچكىچە كىر - قات يۇيۇپ، نان يېقىپ يىرىكلىشىپ كەتكەن قولى بىلەن تۇتسا توختى ئويغىنىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. ھاشىخان پەيلىدىن ياندى. ئۇ كۆز يېشىنى ئىچىگە يۇتۇپ، قىزى رايىماتخاننىڭ يېنىغا كېلىپ ياتتى.

توختى ئادىتى بويىچە سەھەر تۇرۇپ باشقا ھەمساۋاقلرىدىن بالدۇر كېلىپ ھويلىنى سۈيۈردى. يې ئۇستاز بالىلارنى ئۆز ئادىتى بويىچە سەھەردە بىر نۆۋەت نەزەردىن ئۆتكۈزەتتى ۋە ئۇلارنىڭ

مەشىق ئەھۋالىنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ قوياتتى. ئۇ توختىنىشنىڭ يۈز - كۆزلىرىدىكى ئىششىقنى كۆردى، كۆردى - يۇ، ئۇنىڭدىن گەپ - سۆز سورىمىدى. ئۇ يوغان پەنجىرىلىك ئۆيگە كىرىپ، قېلىن قەغەز يەملەنگەن كۆزنەكتىن بىگىز قولى بىلەن تۆشۈكچە ئېچىپ، بالىلارنىڭ مەشىق ئەھۋالىنى كۆزەتتى. ۋاڭ تاۋ، جاڭ سەنلەر مەشىق ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىشلاردا پات - پاتلا توختىنى ئىشارەتلەپ، بىر - بىرىگە قاراپ كۈسۈرلىشىپ، كۈلۈشۈۋاتقانلىقنى كۆردى. بۇ ئىش چۈشتىن كېيىنمۇ تەكرارلاندى.

كەچقۇرۇن يې ئۇستاز خەلپەت بالىنى يېنىغا چاقىرىپ: — شاۋسۇڭ، توختى ھويلىنى سۈپۈرۈپ بولۇپ ئۆيىگە قايتقاندا، سەن تۇيدۇرماستىن كەينىگە كىرىپ، شىلەيشياڭ مەھەللىسىدىن چىقىپ كەتكۈچە كۆزەتكىن، بىرنەچچە كۈن شۇنداق قىلغىن، — دېدى.

— خوپ، ئۇستاز، — دېدى خەلپەت بالا. خەلپەت بالىنىڭ ئىسمى سۇن چاڭۋۇ بولۇپ، ساۋاق بېرىلىۋاتقان بالىلاردىن يېشى چوڭراق، گۈمپىدىمۇ ئۇلاردىن ئىككى يىل ئىلگىرى ئىدى. ئۇ ئاق كۆڭۈل، راستچىل، توغرا سۆزلۈك بالا بولغاچقا، يې ئۇستاز ئۇنى خەلپەت قىلىپ تەيىنلىگەنىدى، سۇن چاڭۋۇ يې ئۇستازنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ گۇمپا ئۆگىنىدىغان يىگىت ئىدى.

سۇن چاڭۋۇ توختىنىش كەينىگە كىرگەن ئۈچىنچى كۈنى كەچتە، ۋاڭ تاۋ باشلىق ھېلىقى ئالتە - يەتتە بالا يەنە ھېلىقى دوقمۇشتا توختىنىش ئالدىنى توستى. جاڭ سەن توختىنىش ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ:

— ھەي يالاڭتۇش، گۇمپا ئۆگىنىش دېگەن بىزدەك باي بالىلىرىغا مۇناسىپ كېلىدۇ. سەن بۇ يەردىن كېتىپ، نان يېقىشنى ئۆگىنەمسەن ياكى قاسساپلىقنى ئۆگىنەمسەن، ئىشقىلىپ، ئۆزۈڭگە يارىشا بىر ئىش قىل، يېنىدا بىر پۇلى يوق، تۆگىنىش

چىشىنى سانايتۇ دېگەندەك، مۇنداق كاتتا ھۈنەر ساڭا ياراشمايدۇ، — دېدى چالۋاقاپ.

— مېنى يې ئۇستاز شاگىرتلىققا ئالدى، شۇ ئادەم كەت دېسە كېتىمەن، — دېدى توختى تەمتىرىمەستىن.

— بىزگە گەپ ياندۇرۇۋاتىدىغۇ بۇ يالاڭتۆش، — جاڭ سەن ئېتىلىپ كېلىپ مۇشت ئاتتى. توختى ئۇ مۇشتنى ئۆزىگە تەگكۈزمىدى. ئارقىدىن سۇخۇشارا، ۋاڭ تاۋ ۋە باشقىلارمۇ توختىغا بويۇرۇلدى. توختى ئۇلارنىڭ مۇشت - پەشۋالىرىنى توسۇپلا، قەتئىي ياندۇرۇپ مۇشت - پەشۋا ئاتمىدى. بىرھازادىن كېيىن ھەمساۋاق بالىلار يەرگە «چىرت - چىرت» تۈكۈرۈشۈپ، ئۆز يوللىرىغا كېتىشتى. سۇن چاڭۋۇ بۇ ئىشنى شۇ ئاخشىلا ئۇستازىغا ئەينەن يەتكۈزدى.

يې ئۇستازنىڭ كېلىپ چىقىشىمۇ كەمبەغەل ئائىلىدىن ئىدى. ئۇ كىچىكىدە ھەم كىگىزچىلىكنى، ھەم جانبازلىقنى ئۆگەنگەن. گۈچۈڭغا يەرلەشكەندىن كېيىن خەنزۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق دېمەي ھەممىسى بىلەن ئەپ ئۆتۈپ، يەرلىكلەردىن يۇڭ سېتىۋېلىپ، كىگىز پىشۇرۇپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلغان ئاق كۆڭۈل، راستچىل، ئادىل ئىش قىلىدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ پولۇسىنى يېگەن، قازاق ئۆيلىرىدە قېزا ھەم نارىنلارغا ئېغىز تەگكەن. تۇرمۇشتىكى ئاددىي سۆزلەردىن بىرقانچە سۆزنى ئۇيغۇرچە، قازاقچە سۆزلەشكە چامى يېتەتتى. ئۇ ئۇيغۇر، قازاق خەلقلەرنىڭ مېھماندوست، مەردانە مىجەزىدىن سۆيۈنگەن، يات قورۇمىدىكىلەرنى ئانچە يەكلەپ كەتمەيدىغانلىقىنى، كەڭ قورساقلىقىنى ياقىتۇرۇپ قالغانىدى.

يې ئۇستاز بىر كۈنى شاگىرتلىرىنى يىغىپ تەلىم بەردى:

— ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، جانبازلىقنى ئۆگەنگۈچى مەرد - مەردانە بولۇشى، باشقىلارغا بىھۇدە چېقىلماسلىقى كېرەك،

ئەخلاق - پەزىلەتلىك بولۇپ، يېقىنلىرىغا، ھەمساۋاقلارغا كۆيۈمچان، مېھرىبان بولۇشى كېرەك. بىر ئەلدە ياشىغان ئادەملەر ۋەتەنداش ھېسابلىنىدۇ. ۋەتەنداش دېمەك قېرىنداش دېمەكتۇر، قېرىنداشلار بىر - بىرىگە ھەمسال بولۇشى كېرەك. ئېسىللاردا بولسۇنكى، بىرەر ھۈنەر مەيلى ئۇ قايسى تائىپە كىشىلىرى تەرىپىدىن بارلىققا كەلتۈرۈلگەن بولسۇن، ئۇنىڭدىن ئىنسانلار تەڭ بەھرىمەن بولىدۇ. بۇتسادۋالىق يولىدا ھەممە جانلىق بۇدداهقا يەنى بۇددالىق مەقامىغا يېتەلەيدۇ، دېيىلگەن. دېمەك، ھۈنەر ئۆگىنىشمۇ شۇنداق.....

يې ئۇستازنىڭ بۇ تەلىمىنى ۋاڭ تاۋ، جاڭ سەن قاتارلىقلار «توختى بىزنى ئۇستازغا چېقىشتۇرۇپتۇ، بولمىسا ئۇستاز مۇنداق گەپلەر بىلەن تەلىم بەرمەيتتى» دەپ چۈشىنىپ، ئۆزلىرىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇلار كەچقۇرۇندا توختىنى يەنە ھېلىقى دوقمۇشتا توسۇپ، ئۇنى ئوبدانلا ئۇچۇقدىۋېلىشتى. توختى قول ياندۇرمىدى. سۇن چاڭۋۇ بۇ ئىشلارنى ئۇستازغا ئەينەن يەتكۈزدى.

يې ئۇستاز توختىنى ئۆز ئۆيىگە چاقىرتىپ ئۇنىڭدىن گەپ سورىۋېدى، توختى ھەمساۋاقلرى بىلەن بولغان ئىشنى ئۇستازغا ھەرگىزمۇ تىنمىدى. ئۇ كۈلۈپلا تۇرۇۋالدى. پەقەت «يۈز - كۆزۈمدىكى كۆكلەر مەشىقنى تازا ئوبدان قىلالمىغانلىقىم - دىن تېگىپ كەتكەن مۇشت، كالتەكنىڭ ئىزى» دەپلا تۇرۇۋالدى. يې ئۇستاز ئارتۇقچە قىستاپ سورىمىدى. لېكىن، ئۇ توختىنىڭ مەردانىلىكىگە، كەڭ قورساقلىقىغا، ئوغۇل بالىلارغا خاس توختاملىق - سالماق مېجەزىگە ھېرىسمەنلىكى قوزغالدى - دە، بارا - بارا بۇ يېتىم ئوغۇلغا مېھرى چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭغا باشقىلاردىن ئايرىمچە ساۋاق بېرىشكە باشلىدى ھەم ھەمساۋاقلرى ئەگەر ئەمدى ئالدىنى توسسا، ئۇلارنى ئوبدانلا ئەدەپلەپ قويۇشنىمۇ تاپىلىدى. چۈنكى، شاگىرتلار ئارا ھامان يۇقىرى - تۆۋەنلىك سىنىلاتتى..

يې ئۇستازنىڭ توختىدەك بىر يات تائىپىدىن بولغان يېتىمەككە ئايرىمچە ھۈنەر ئۆگىتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قالغان ۋاڭ تاۋ، سۇخۇشارا، جاڭ سەنلەر بۇ ئىشنى يەنە توختىدىن كۆرۈپ «بۇ يالاڭ - تۆش ئۇستازنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇۋالدى» دەپ ھەسەت قىلىشتى ۋە يەنە كونا ئادىتى بويىچە شىلەيشياڭ مەھەللىسىنىڭ ھېلىقى دوقمۇشىدا توختىنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئۇنىڭغا قول سېلىشتى. توختى دەسلەپتە رەتۋازلىق ئۇسۇلىدا ئۇلارنىڭ مۇشت - تېپىكلىرىنى توسۇپ باقتى. لېكىن، ۋاڭ تاۋلار بارغانچە ئەدەپ كەتتى. توختى ئەمدى رەسمىي ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇ ئالدى بىلەن ۋاڭ تاۋ ۋە جاڭسەننى ئۇرۇپ يىقىتتى، ئاندىن قالغان تۆتەيلەندىن ئىككىسىنى يانپاشقا ئېلىپ يەرگە شۇنداق ئۇرۇۋىدى، ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرالمىدى. قالغان ئىككىسىمۇ توختىنىڭ پەشۋاسىدىن چەتتە قالالمىدى.

ئەتىسى يې ئۇستا ۋاڭ تاۋ بىلەن جاڭسەننىڭ مەشىققە كېچىد - كىچى كەلگەنلىكىنى كۆردى ۋە ئۇلار بىلەن دائىم كۇسۇرلىشىپ يۈردى. دىغان ھېلىقى ھەمساۋلارنىڭ يۈز - كۆزلىرىدە كۆكەرگەن، ئىش - شىغان جايلارنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. دېمەك، ئۆزىنىڭ توختىغا ئايرىمچە تەلىم بەرگىنىنىڭ ئۈنۈمىنى كۆرگەنىدى. شۇ تەرىزىدىكى تۇيۇقسىز ئېلىشىشلار ھەر دائىم كۆرۈلۈپ تۇردى. بۇنداق بولغانلىقىدىن توختى ۋايىم يېمىدى. راستىنى ئېيتقاندا، بۇنداق ئېلىشىشلار توختىنىڭ ماھارىتىنى ئۆستۈرۈشتە پايدىلىق ئىدى. بارا - بارا توختى ھەمساۋلىرىدىن سەككىز - ئونى كەلسىمۇ ئۇلارغا بوزەك بولمايدىغان بولدى. بۇ خۇددى «يۈز قاغىغا بىر شۇڭقار كۇپايە» دېگەندەك ئىش ئىدى.

×

×

×

توختى يې ئۇستازنىڭ يېنىدا ئون ئالتە ياشقىچە تۇردى. ئۇ

كۈندۈزلىرى ئۆيەر - بۇ يەردە ئىش تېپىپ قىلدى ھەم سۈننەت توي، بۆشۈك توي دېگەندەك كىچىكرەك مەرىكىلەردە پولۇ ئېتىپ يۈردى. بارا - بارا ئىككىھ تويىلاردا، نورۇز سەيلىلىرىدىمۇ پولۇ ئېتىدىغان بولدى. كىشىلەر مەمەت ئۇستىنىڭ پولۇ تەمىنى توختىنىڭ قولىدىن تېتىدى. توختى ئۆيگە ئاز - تولا تاپاۋەت تېپىپ تۇرغاندىن باشقا، يې ئۇستىنىڭكىگە بېرىپ تەلىم ئېلىپ تۇرۇشنى توختاتمىدى.

بىر كۈنى چوڭ مەسچىت ئەتراپىدىكى مەھەللىدە بىر توي بولدى. توختى ئىككى چوڭ قازاندا پولۇنى راسا ئوخشىتىپ ئەتتى. تويغا كەلگەن مېھمانلارغا پولۇ ئاجايىپ مەزىلىك تېتىپ كەتتى. بولۇپمۇ سەمەتھاجى، دىڭ ئاخۇن دېگەندەك مۆتىۋەرلەرگە بۇ قېتىمقى پولۇ بەكلا تېتىپ قالدى. داستىخان يىغىلغاندا، سەمەتھاجى ئاتاين قازان بېشىغا باردى، ئۇ كىشىنىڭ ئارقىسىدا دىڭ ئاخۇنمۇ بار ئىدى.

— بۇ پولۇنى كىم ئەتتى؟ — سورىدى سەمەتھاجى قولىدا كەپكۈز تۇتۇپ تۇرغان توختىدىن.

— مەن ئەتتىم تەقىسر، پولۇنىڭ تەمىدە بىرەر ئېۋەن كۆرۈلىدىمۇ؟ — توختى ئەندىشە قىلغاندەك سورىدى.

— يوغىسۇ، بىزلەر ئىلگىرى مەمەت ئۇستىنىڭ قولىدىن مۇشۇنداق ئوخشىغان پولۇنى يەيتتۇق. ئۇ ئادەم يۇرتىغا كېتىپ قالغاندىن كېيىن، ئۇنداق پولۇنى يېمىگەندۇق، بۈگۈن شۇ ئىلگىرىكى تەمىنى تېتىدۇق، شۇڭا دەيمىنا؟

— مەن پولۇ ئېتىشىنى ئەنە شۇ مەمەت ئۇستامدىن ئۆگەنگەن.

— ھە، مۇنداق دە، ئۆزۈڭ كىم بولسەن يىگىت؟

— مەن گۆھەردىن تۆمۈرچىنىڭ ئوغلى توختى بولىمەن.

— ھوي، توختىغىنا، — سەمەتھاجى توختىغا سىنچىلاپ قارىدى. توختى بويىغا يەتكەن يىگىتلەردەك، ئېگىز بوي تارتقان،

بەدەنلىرى بېجىرىم، بۇرۇتى خەت تارتقان، مېھرى ئىسسىق بىر يىگىت بولغانىدى، — سەن ھېلىقى گۆھەردىن ئۈستىنىڭ يالغۇز ئوغلى توختىما؟

— مەن شۇ، — دېدى توختى. توختىمۇ يۇمۇتتۇر زاتىنى تونۇيتتى. سەمەتھاجى توختىغا يەنە بىر قېتىم سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— پولىنى ناھايىتى ئوخشىتىپ ئېيتىپسەن، بۇنىڭغا بارىكالا، ئەمدى سەندىن بىر ئىشنى سوراپ باقاي يىگىت، نامازدىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟

— ئەتىگەندە بامداننى ئۆتەۋاتىمەن، — توختى راستىنى ئېيتتى. سەمەتھاجى بىر دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— توختى ئوغلۇم، ساڭا بىر گەپنى ئېيتاي، ئېسىڭدە چىڭ تۇتقىن. مۇسۇلمانلاردا «مىڭ يىل ياشايدىغاندەك تىجارەت قىل، ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىل» دەيدىغان بىر گەپ بار. ئوغلۇ بالا ئون ئىككى ياشقا كىرگەندىلا ناماز ئوقۇش پەرز بولىدۇ. سەن ھازىر قانچە ياشقا كىردىڭ؟

— ئون ئالتە ياشقا كىردىم.

— ئەمدى ساڭا بەش ۋاق ناماز پەرز ئوغلۇم، نامازنى تەرك قىلما، ئاتاڭ رەھمىتى تەقۋادار ئادەم ئىدى، — دېدى سەمەتھاجى سۆزىنى تۈگىتىپ.

توختى ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپ جىم تۇردى. دىڭ ئاخۇن ئېغىز ئاچتى:

— بىز سېنىڭ سۈننەت تويۇڭغا قاتناشقان، شۇنداققۇ سەمەتھاجىم؟ — دىڭ ئاخۇنمۇ توختىغا قارىدى، — چوپ - چوڭلا يىگىت بولۇپ كېتىپسەن توختى. ئۆھۋى، بۇ كۈنلەر نېمە دېگەن تېز ئۆتكەن - ھە؟

— شۇنداق، دىڭ ئاخۇن، تۈنۈگۈنكى بالىلار مانا چوپ -

چوڭلا يىگىت بولۇپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ؟ — سەمەتھاجى دىڭ ئاخۇننىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى.

توختى بۇ مۆتىۋەرلەرگە ئەدەپ بىلەن قاراپ تۇردى. بۇ مۆتىۋەرلەر شۇنچە سالاپەتلىك، يۈز - چىرايىدىن ئۇر يېغىپ تۇراتتى. توختىنىڭ كۆڭلىدىن ئاتىسى گۆھەردىن ئۇستا كەچتى. ناۋادا گۆھەردىن ئۇستا ھايات بولغان بولسا، مۇشۇ ئادەملەردەك يۇرتنىڭ چوڭلىرىدىن بولۇپ قالاتتى..... توختى شۇ ئويىدا تۇرغىنىدا، دىڭ ئاخۇن ئېغىز ئېچىپ قالدى:

— توختى، بىرەر ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتامسەن - قانداق؟
— ھازىرچە بىرەر مۇقىم ئىش بىلەن شۇغۇللانمىدىم، ئۇ يەر بۇ يەردە پارچە - پۇرات ئىشلارنى قىلىپ يۈرىمەن. توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلاردا پۇلۇ ئېتىپمۇ قويىمەن.

— ئەتە بىزنىڭ ئۆيگە بارغىن، سەن بىلەن سۆزلىشىدىغان ئىش بار، — دېدى دىڭ ئاخۇن توختىنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا سەمەتھاجىلارنىڭ كەينىدىن مېڭىپ كەتتى.

دىڭ ئاخۇننىڭ قورۇسى شىلەيشياڭغا ئۆتىدىغان يول ئۈستىدە ئىدى. توختى ئۇ قورۇنى ئانچە قىينالمايلا تاپتى. دىڭ ئاخۇن ئۇنى قورۇسىدا ساقلاپ تۇرغانىدى. كەڭرى كەتكەن قورۇنىڭ بىر تەرىپىدە بىرمۇنچە شاگىرت بالىلار خۇددى يې ئۇستازنىڭ ھويلىسىدىكى شاگىرت بالىلارغا ئوخشاشلا گۇميا مەشىق قىلىۋاتاتتى. بىر تەرەپتە قىلىچۋازلىق، كالتەكۋازلىق قىلىۋاتقانلار، بىر تەرەپتە قاتار تىكىلگەن تۈۋرۈكلەرنىڭ ئۈستىدە مېڭىپ يۈرۈپ رەتۋازلىق قىلىۋاتقانلار، ئېغىر نەرسىلەرنى كۆتۈرۈۋاتقانلار «ھا - ھا - ھا - ھا» دەپ توۋلاپ بىر - بىرى بىلەن ئېلىشىپ مەشىق قىلىشۋاتاتتى. توختى بۇ مەزىرىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇ دىڭ ئاخۇننىڭمۇ ئۇستا جانىبار ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان، لېكىن ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگەنىدى.

توختى دىڭ ئاخۇنغا سالام بېرىپ كۆرۈشتى. دىڭ ئاخۇن گەپنى ئەگىتىپ تۇرمايلا:

— توختى، سەن ئەتكەن يولۇ ماڭا ھەقىقەتەن تېتىدى. مەن لىخۇاجەننىڭ بىر ئاشپۇزۇل ئاچقاندىم. ھازىر ئۇ دۇكاننىڭ يېنىدىكى چوڭراق ئۆينىمۇ ئۆتكۈزۈۋالدىم. شۇ ئورۇندا پولۇخانا ئاچساممىكىن دەپ تۇراتتىم. ئەگەر ماقۇل كۆرسەڭ، سەن شۇ پولۇخانىدا پولۇ ئەتسەڭ، ئىش ھەققىڭنى سەن رازى بولغۇدەك بەرسەم، قانداق دەيسەن؟ — دېدى.

— بولىدۇ، — دېدى توختى ئىككىلىنىپ تۇرمايلا، ئۇنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى.

توختى دىڭ ئاخۇننىڭ لىخۇاجەننىڭ ئاچقان پولۇخانىسىدا پولۇيەزلىك قىلىشقا باشلىدى.

ئۈچ ئاي ئۆتتى، توختىنىڭ پولۇسى داڭ چىقاردى، ئادەتتىكى كۈنلەردىمۇ بىر - ئىككى ئاش پىشما ساقلىماي، ئاشپۇزۇلدىن ئورۇن ئېلىش مۇمكىن بولمايتتى. دىڭ ئاخۇننىڭ يۇ پولۇخانىسىنىڭ داڭقى بېرىسى جىمىسار، نېرىسى مورىغىچە، ئۇيغۇر، قازاقتىن تارتىپ، خۇيزۇ، خەنزۇ، مانجۇغىچە بېرىپ يەتتى. پۇل دىڭ ئاخۇننىڭ غەللىسىگە سۇدەك ئاقتى. بۇنىڭدىن دىڭ ئاخۇن ناھايىتى خۇشال بولدى.

بىر كۈنى توختى ئۆزىنىڭ كۆڭلىدە ئويلاپ يۈرگىنىنى دىڭ ئاخۇنغا ئېيتتى. دىڭ ئاخۇن «تۆمۈر ئالىقان گۇمپىسى» دا يېتىلگەن جانباۋ ئىدى. دىڭ ئاخۇن توختىنى قولىدىن چىقىرىپ قويماسلىق نىيىتىدە، توختىغا ھۈنەر ئۆگىتىشكە ماقۇل بولدى. توختى بىر پەيتنى تېپىپ، ئۆزىنىڭ ئائىلىسىدىكى ئېغىر يۈكنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ، يې ئۇستازنىڭ رازىلىقى بىلەن ئۇ يەردىن خوشلىشىپ، دىڭ ئاخۇنغا شاگىرتلىققا كىردى. بۇ يەردە بەش ۋاق نامازغا ئىمكان تېپىلاتتى.

دېڭ ئاخۇن بىر جۈمە كۈنى توختىنى ئەگەشتۈرۈپ خەنزۇ تېۋىپلارنىڭ دورىخانىسىغا باردى. ئۇ يەردىن يەتتە خىل چۆپچىن دورىدىن ئىككى نۇسخا ئالدى. ئاندىن بۇغداي، قوناق، ماش - پۇرچاق ساتىدىغان دۇكاندىن ئازراق ماش، بۇغداي ئۇنى كېپىكى ئالدى. بازارنىڭ چېتىدىن دۇكان ئاچقان تۆمۈرچىلەر دۇكىنىدىن قىزىق تۆمۈرنى سوققاندا چاچرىغان شارسىمان تۆمۈر چاچراندىلىرىدىن ئىككى ئۈچۈمچە تېرىپ، يەنە قايتىپ لىخۇا جەنرە رەستىسىگە كەلدى. رەخت دۇكىنىدىن ئورۇس يۇرتىدىن كېلىدىغان ئوتتۇرا ھال قېلىنلىقتىكى بۆز كاناپىتىن ئۈچ چى يىرتقۇزۇپ، ئۇنى تىككۈچىلەر دۇكىنىدا ياستۇقتىن كىچىكرەك، كېسەكتىن سەل چوڭراق شەكىلدە ئىككى قات قىلىپ خالتا تىكتۈردى - دە، ئۇنىڭ ئىچىگە ياياتىن بازاردىن سېتىۋالغان نەرسىلەرنى قاچىلاپ، ئاغزىنى ھىم قىلىپ تىكىپ، توختىغا كۆتۈرتۈپ، ئاشپۇزۇلغا ياندى.

دېڭ ئۇستا ئۆيىدىن چۆپچىن دورا قاينىتىدىغان قۇم چۆگۈنى ۋە سىرلانغان، ئاغزى يېپىلىدىغان ساپال كۈمۈزەكتىن بىرنى ئەكەلدۈرۈپ، تېۋىپتىن سېتىۋالغان چۆپچىن دورىنىڭ يەنە بىر نۇسخىسىنى قاينىتىپ، سوۋۇغاندا ئاغزى بار سىرلىق كۈمۈزەككە قويدى. ئاندىن يەنە توختىنى ئەگەشتۈرۈپ ياغاچچىلار دۇكىنىغا بېرىپ سەندەلنىڭ ئاستىغا قويىدىغان كۆتەككە ئوخشاش كۆتەكتىن بىرنى راسلىتىپ كېلىپ، ئاشپۇزۇلنىڭ كەينى تەرىپىدىكى بىر ئېغىز ئۆيىنى بوشىتىپ، كۆتەكنى شۇ يەرگە ئورناتتى ۋە ھېلىقى راسلانغان خالتىنى كۆتەكنىڭ ئۈستىگە مۇقىملاشتۇرۇپ، دورا قاينىتىلغان كۈمۈزەكنى خالىي جايغا

جايلاشتۇردى. تەييارلىق ئىشلار پۈتتى. بۇ خالىي ئۆيدە دىڭ ئاخۇن توختىغا «تۆمۈر ئالىقان گۈمبىسى» نىڭ مەشىق ئۇسۇلى، قائىدىسى، تەرتىپىنى؛ ئۇنىڭ يەتكۈزۈلىدىغان ئىدىيىنى يەنى پەللىسىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى. ئۆزى زوڭرىيىپ ئات مىنىش شەكلىدە ئولتۇرۇپ، كۆتەك ئۈستىدىكى خالتىغا ئالىقانى قانداق ئۇرۇشنى، ھەر كۈنى قانچىدىن ئۇرۇشنى، ئۇرۇپ بولغاندىن كېيىن قولىنى ھېلىقى قاينىتىلغان دورىغا چىلاپ يۇيۇشنى، ئۇرۇشتىن ئىلگىرى ئىچىگە نەپەس سولاشنى ۋە مەشىق تۈگىگەندە چىڭىغان مۇسكۇللارنى قانداق بوشتىشىنى ئىككى رەت كۆرسەتتى.

توختى ئۇستازى دىڭ ئاخۇننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بۇ خالىي ئۆيدە مەشىقنى باشلىۋەتتى. بىرقانچە كۈنلەردىن كېيىن توختىنىڭ ئالىقانلىرى ئىشىشىدى. خالتا ئىچىدىكى تۆمۈر شارچىلارغا قولىنىڭ دۈمبىسى تەگكەندە ئادەمنىڭ تېنى ئاغرىقتىن شۈركۈنۈپ كېتەتتى. قولىنىڭ ئىچ - ئىچىدىن ئاغرىق پەيدا بولۇپ، سۆڭەكلەر زىڭىلداپ ئاغرىپ كېتەتتى. بەزىدە ئالىقان قانايىمۇ كېتەتتى. مەشىق ئېغىر بولغانلىقتىن، توختى پۇلۇ ئەتكەندە قولىدىكى يوغان كەپكۈرنى ناھايىتى تەستە ھەرىكەتلەندۈرەتتى. توختى جاپاغا چىشىنى چىشلەپ چىدىدى. ئۇ مەشىققە بارا - بارا كىرىشىپ كەتتى. «تۆمۈر ئالىقان گۈمبىسى» نى ئۈچ يىلدا كامالەتكە يەتكۈزگىلى بولاتتى.

تۆتىنچى باب

سەھرا سەيلىسى

جۈمە كۈنى دەم ئېلىش كۈنى ئىدى. توختى بامداتتىن يېنىپلا ئاشخانا كەينىدىكى ئۆيدە مەشىققە كىرىشتى. بىرھازا مەشىق قىلغاندىن كېيىن تەرلىرىنى سۈرتۈپ، كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئاشتا قىلىشقا ئۆيىگە كەلدى. توختى مانا ئەمدى 19 ياشقا تولغان رەسمىي يىگىت بولۇپ قالغانىدى. سىڭلىسى رايىمانخانمۇ 8—9 ياشقا كىرىپ قالغان بولۇپ، ئانىسىغا ياردەملىشىپ ئۆي ئىشلىرىنى قىلىشىپ بەرگۈدەك بولۇپ قالدى. ھاشىخان بالىلىرىنىڭ قاتارغا قوشۇلۇپ، شۇنچىلىك چوڭ بولغىنىغا ئىچ - ئىچىدىن خۇشال ئىدى. ئۇ داستىخانغا سەھەردە قوپۇپ ياققان ئىسسىق ناننى، مەزىلىك پۇراپ تۇرغان ھالۋىنى، ئاپقۇر چىندە قايماق چاينى ئېلىپ كەلدى. كۈز كىرىپ قالغان چاغلار بولغاچقا، تاغ ئارقىسىنىڭ^① ئاشتىلىقى كۆپىنچە ئائىلىلەردە مۇشۇ تەرزدە بولاتتى.

— ئىچىڭلار بالىلىرىم چاينى، ھالۋا بىلەن قايماق چاي تېنىڭلەرگە قۇۋۋەت بولىدۇ، — ھاشىخان بالىلىرىنى چايغا تەكلىپ قىلدى. توختى پوتىسىغا ئېسىۋالغان غىلاپتىن قەلەمىرىچىنى

^① تۇرپان، پىچان، توقسۇن خەلقى ئۈرۈمچى، گۇچۇڭ، جىمىسارنى «تاغ ئارقىسى» دەپ ئاتايتتى — ئا.

چىقىرىپ، تونۇردىن ھېلىلا قومۇرۇپ كىرگەن ناننى نېپىز - نېپىز پارچە قىلىپ كەستى - دە، سىڭلىسى رايىمانخانغا بىر پارچىنى سۇنۇپ: - مە رايىمانخان، ھالۋىنى نان بىلەن ئېلىپ يېگىن، - دېدى.

- ناننى پىچاق بىلەن كەسسە يامان بولىدۇ دەيدىغۇ ئاكا؟ - رايىمانخان ناننى قولغا ئېلىۋېتىپ ئاكىسىدىن سورىدى.
- كىم شۇنداق دەيدۇ سىڭلىم؟
- قوشنىمىزنىڭ قىزى، مېنىڭ دوستۇم سانىيە شۇنداق دەيدۇ.

- ئۇ دوستۇڭ توغرا دېمەپتۇ سىڭلىم، ناننى زايە قىلسا، دەسسە يامان بولىدۇ. كەسسەڭ، پارچىلىساڭ يامان بولمايدۇ. ناننى ھامان پارچىلاپ يېيىشكە توغرا كېلىدىغۇ؟
- ئوغۇ شۇنداق..... رايىمانخان بىر دەققە ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ ئاندىن ئانىسى ۋە ئاكىسىغا ئوخشاش كىچىك تەخسىگە ئۇسۇلغان ھالۋىنى كېسىلگەن نان پارچىسى بىلەن يېيىشكە باشلىدى.

- بالام توختى، ئەمدى سەنمۇ يېگىت بولۇپ قالدىڭ، ھال - كۈنىمىزمۇ ھازىر يامان ئەمەس، ئاز - تولا تۈگۈچمۇ تۈگۈپ تۇرۇۋاتىمەن. مۇۋاپىق بىر لايىق چىقسا سېنى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق قىلىپ قويغان بولسام دەيمەن؟ - ھاشىخان چاي ئىچكەچ توختىغا قارىدى. ئادەتتە توختى ئاشپۇزۇل كەينىدىكى ئۆيدە يېتىپ قوپاتتى. مۇنداق بولغاندا، دىڭ ئاخۇن توختىنىڭ كېچىسى ئاشپۇزۇلغا قاراپچۇق بولغىنىغا يەنە بىر كىشىلىك ئىش ھەققى قوشۇپ بېرەتتى ھەم توختىنىڭ گۇمپا مەشىقىنى داۋاملاشتۇرۇشىغىمۇ ئىمكان تېپىلاتتى. توختىنىڭ ئۆيىدە ئانىسى ۋە سىڭلىسى بىلەن بىرگە ئولتۇرۇپ تاماق يەيدىغان، پاراڭلىشىدىغان ۋاقتى ناھايىتى ئاز ئىدى، پەقەت جۈمە كۈنىدىكى دەم ئېلىشتىلا ئاندىن ئانىسى

ۋە سىڭلىسى بىلەن بىرەر كۈن بىللە بولالايتتى.

— يەنە ئىككى — ئۈچ يىل توختايلى ئانا، — دېدى توختى، — مەن ئۆگىنىۋاتقان گۇمپىنىڭ بىر پەللىسى ئاياغلاشقاي. — سەن ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئاغىنىلىرىڭ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى توي قىلىۋاتىدۇ، بالام. ئاتاڭ رەھمىتى بولغان بولسا سېنى بۇ چاغقا قويمايتتى. خەقلەر: مۇشۇ ھاشىخان تۇل خوتۇن بولغاچقا، ئوغلىنى مۇشۇ كەمگىچە ئۆيلىيەلمىدى دېمەمدۇ. ھاشىخاننىڭ كۆز چاناقلىرى نەملەندى. بۇ قەيسەر ئايال تاكى مۇشۇ كەمگىچە بىركىمگە ھال ئېيتىپ بارمىدى، تۇرمۇشىدا تاغدەك قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەندىمۇ ۋايسىماي، «كۆرۈنۈشتە ھېيت ئويناپ، ئىچىدە روزا تۇتۇپ» قىيىنچىلىق، مۈشكۈلاتلاردىن ئۆتۈپ كەلدى. قىزى رايىمانخاننىمۇ، قوشنىسى مەريەمخان بۇۋىنىڭ ئىشى — كۈشلىرىنى قىلىشىپ بېرىش بەدىلىگە، ئەتىسى — ئاخشىمى ئوقۇتۇپ ساۋاتىنى چىقاردى؛ ھال — كۈنى ياخشى ئەرلەردىن قانچە رەت ئەلچىلەر كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، ھاشىخان بالىلارنى ئۆگەي ئاتىنىڭ ئالدىدا بوينى قىسىلىپ قالمىسۇن دەپ، ئەلچىلەرنى سىلىق گەپ — سۆز بىلەن يولغا سېلىپ تۇردى. مانا ئەمدى توختىمۇ يىگىتلىك قۇرامغا يەتتى. ئەل قائىدىسى بويىچە توختىنى ئۆيلۈك — ئوچاقلىق قىلىش كېرەك.

توختى ئانىسىغا قارىدى: ئانىسىنىڭ چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ، يۈزىگە قورۇقلار چۈشۈشكە باشلىغان. بىچارە ئانا مۇشۇ كەمگىچە بالىلارنى قاتارغا قوشىمەن دەپ، خەقلەرنىڭ كىر — قېتىنى يۇيۇپ، نېنىنى يېقىپ، ئىشلىرىغا قارىشىپ، رەھىمدىل ئاياللار بەرگەن كىيىم — كېچەكلەرنى كىيىپلا، ھەتتا ھېيتلاردىمۇ ئۆچىسىغا بىرەر ياقا يېڭى كىيىم ئارتماي دېگۈدەك مۇشۇ كۈنگە كەلدى. ئۇرۇق — تۇغقانلىرى ھاشىخاننى تاشلىۋەتكىنى يوق. ئۇلارمۇ ھەر ۋاقىت بۇ ئۆيگە ياردەم قولىنى سۇنۇپ تۇردى. ئەمما،

ھاشىخان تېرىپ - تۈگۈپ دېگۈدەك ياشىدى. چۈنكى، بۇ تۇل خوتۇننىڭ بېشىدا تاغدەك يوغان بىر ئىش يەنى توختىنى ئۆيلەيدىغان ئىش تۇراتتى. تۇل خوتۇنغا نىسبەتەن ئوغۇل ئۆيلىمەك شەھەر ئالماقتىن مۈشكۈل ئىش ئىدى.....

توختى ئانىسىنىڭ كۆز چاناقلىرىدىكى ياش يۇقىنى كۆرۈپ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ قالدى. شۇڭا، ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرماق بولۇپ چىرايغا كۈلگە يۈگۈرتكەن ھالدا:

— كېلىنلىك بولغۇڭ كەپتۇ، ئانا، كۆڭلۈڭگە پۈككەن بىرەرسى بار ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى.

ھاشىخاننىڭ چىرايى ئېچىلىپ، يۈزىگە كۈلگە ياماشتى.

— سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۈرۈچ دەم يەپتۇ دېگەندەك، سەندىن بىرەر گەپ - سۆز ئاڭلىماي تۇرۇپ خەقنىڭ قىزىغا گەپ تاشلى - غىلى بولاتتىمۇ ئوغلۇم؟ — ھاشىخان توختىنىڭ كۆزىگە تەلەمۈردى. دېمىسىمۇ، توختى مۇشۇ كەمگىچە ئۆيىنىڭ تىرىكچىلىك ئىشلىرىنى، گۈمپا ئۆگىنىشنى ئويلاپ، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولىدىغان ئىشلارنى «تېخى بالدۇرغۇ» دەپلا كۆڭۈلشەپكەندى. بۈگۈن ئاشتىدا ئانىسىنىڭ بۇ ئىشنى جىددىي تىلغا ئېلىشى توختىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ بىرھالدا ئويلانغاندىن كېيىن، ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى تىندۈرۈش ئۈچۈن:

— ماقۇل ئانا، ئلگىرى بۇ ئىش توغرۇلۇق ئويلىنىپ باقماپتىكەنمەن، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، مۇۋاپىق لايىق چىقسا ئۆيلەنسەممۇ ئۆيلىنەي، — دېدى.

— بارىكالا ئوغلۇم، ئاناڭنى خاتىرجەم قىلىدىڭ، سەنمۇ دوست - يار، ئاغىنىلىرىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆر، مەنمۇ ئۇرۇق - تۇغقان، قولىم - قوشنىلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئارىلاپ كۆرەي، قايسى ئۆيدە ساڭا لايىق بىرەر گۈل باركىن، — ھاشىخان قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى.

— ھە راست ئانا، ئاغىنەم ساتتار بىلەن مەمەت ئاخشام ئاشپۇزۇلغا بارغانىدى، ساتتارنىڭ سەنتۇڭ تەرەپتە ھامماچىسى بار ئىكەن. كۈزلۈك قوغۇن - تاۋۇزلار پىشىپ قالدى. كېلىپ يەپ، ئويىناپ كېتىڭلار دەپتىكەن، بۈگۈن شۇ يەرگە بارىدىغانغا كېلىشىپ قويۇۋىدۇق. ساڭا دەيدىغانغا ئۇنتۇپ قاپتىمەن. شۇ يەرگە بېرىپ كېلەيلىمۇ ئانا؟ — دېدى توختى ئانىسىغا قاراپ.

— مەنمۇ بارىمەن، مەنمۇ بارىمەن! — دەپ چاڭلىدىدى رايىمانخان ئاكىسىنىڭ سەھراغا بارىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ.
— ئاكاڭلارنى ئەگەشمە قىزىم، سېنى ھاۋاخان چوڭ ئاتاڭلارنىڭكىگە جۈمەلتىپ ئاپىرىمەن، — دېدى ھاشىخان قىزىنى بەزلەپ، ئاندىن توختىغا قاراپ:

— بويتۇ بالام بېرىڭلار، قونۇپ قالامسىلەر؟ — دېدى.
— ياق ئانا، ئەتە ئاشپۇزۇلنى ئاچمىساق بولمايدۇ، كەچىرەك بولسىمۇ يېنىپ كېلىمىز.

گەپنىڭ ئايىغى چۈشكۈچە ساتتار بىلەن مەمەت ھويلىغا سالام قىلىپ كىرىپ كەلدى. ئۇلار ھاشىخان بىلەن خوشلىشىپ، سەنتۇڭغا بېرىش ئۈچۈن تالاغا قاراپ مېڭىشتى. رايىمانخان سەل دومىسىيىپ قالدى.

— ساڭا سەھرادىن ئاسلان ئالغاج كېلىمەن سىڭلىم، — دېدى توختى مەيۈس قىياپەتتە مۆلدۈرلەپ تۇرغان رايىمانخانغا قاراپ.

— كېتىۋېرىڭلار بالام، سىڭلىڭنى مەن ھاۋاخان چوڭ ئاناڭلارنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ جۈمەلتىپ كېلىمەن، — دېدى ھاشىخان توختىنى مېڭىشقا دەۋەت قىلىپ. رايىمانخان ئانىسىنىڭ كۆڭلىكىنىڭ پېشىنى تۇتقىنىچە ئويماقتەك ئاغزىنى ئۈمچەيتىپ قالدى.

كۈز كۈنلىرىدىكى سەھرا ئۆزىگە يارىشا مەنزىرە ھاسىل قىلغانىدى. شەھەرلىك ئۈچ يىگىت ساتتارنىڭ شەھەر ئىچىدە كىراكەشلىك قىلىدىغان مەپىسىگە ئولتۇرۇپ سەنتۇڭ تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى. كۈز ئېيىنىڭ تىنىق ئاسمىنى ئاستىدىكى پايانسىز دالا جىمجىتلىققا چۆككەنىدى. مەپىگە قوشۇلغان ئات بويۇن ۋە دۈمبىلىرىدىكى مىس قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭىستىپ يورغىلىماقتا. شەھەر كوچىلىرىدا ئۇياقتىن - بۇياققا بىرخىللا مېڭىشتا پۇشقۇپ - بۇرۇقتۇرما بولۇپ كەتكەن تورۇق ئات كەڭ سەھرا يولىغا چىقىپ يايىراپ كەتتىمىكىن، ساتتارغا قامچىمۇ سالدۇرماي، ئۇششاق مېڭىشتا سىلىق يورغىغا چۈشتى. يولدا ئاتلىق، ئېشەكلىك ياكى يوغان چاقلىق كۆتەك ھارۋىغا يۈك بېسىپ كېتىۋاتقان ئادەملەر ئاجايىپ بېزەلگەن بۇ مەپىگە خېلىغىچە قاراپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ خىيالىچە، پەقەت سەھراغا ئويىغىلى چىقىدىغان بايۋەچچىلەرلا مۇشۇنداق كاتتا بېزەلگەن، قوڭغۇراقلىرى جىرىڭىستىپ ماڭىدىغان مەپىلەردە سەھرا يوللىرىدا ئۇچراپ قالاتتى.

ئورما ۋاقتىدىكى تومۇز ئىسسىق كۈنلەر ئۆتۈپ كەتكەن، دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىلىدىن كېيىنكى داللىلاردا بىرخىل سالقىن مەنزىرە ھاسىل بولغانىدى. يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئېگىزلىق قىرلىرىدا ئاندا - ساندا بۇغداي باغلىقلىرىنى، ئۇيەر - بۇ يەرلەرگە چېچىلغان بۇغداي باشاقلارنى چېلىقتۇرغىلى بولاتتى. ئورۇپ بولۇنغان چۆپلۈكلەردە قۇيرۇقلىرىنى لىغىرلىتىپ، قىزىل يۇڭلۇق، قارا رەڭلىك قويلار ھۇرۇنلۇق بىلەن ئوتلىماقتا؛ چۆپكە تويۇنغان كالىلار قورساقلىرىنى پومپايتقان ھالدا ئۇيەر - بۇ يەردە ياتقان پېتى قۇلاقلىرىنى مىدىرلىتىپ پاشا - كۆمۈتلارنى قورۇغچ،

تىنماي كۆشەپ ياتاتتى. يوپۇرماقلىرى سارغىيىشقا باشلىغان كۆممىقوناقلار ئارىلاپ چىققان شامالدا يەڭگىل شالدىرلايتتى. بۇغداي ئېڭىزلىقىدا داىلاپ يۈرگەن قۇشقاچلار توپ - توپ بولۇشۇپ، خۇددى بىر پارچە قارا بۇلۇتتەك ئۇچۇشۇپ، قوناق شاخلىرىغا قوناتتى - دە، قوناق شاخلىرىدا بىر دەقىقىمۇ ئارام ئالماي ئۈركۈگەن پېتى ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى. كۆكنى بىرلا ئالغان قۇشقاچلار بەئەينى مۆلدۈر ياغقاندىك، يەنە ئېڭىزلىققا ئۇچۇپ چۈشۈشەتتى. بۇنىڭدىن چۆچۈگەن بۆدۈنە چۈجىلىرى شۇ ھامان ئورۇلماي قالغان پاكىز ئوت - چۆپلەر ئارىسىغا شۇڭغۇيتتى..... يول بويىدىكى تېرەك شاخلىرىغا قونۇشقان توڭ قاغىلار ئاسماندا ئەگىپ يۈرگەن شۇڭقارنى كۆرۈپ، دۈشمەن كەلگەنلىكىنى بىر - بىرىگە خەۋەر قىلىشقاندىك، كېپەكلىشىپ كەتكەن بۇغدىيەكلىرىنى لىپىلدەتتىشىپ، «قاق - قاق» قىلىپ ئەنسىز قاقىلدەشاتتى. بىر كۆكنەك ھاۋادا مۇئەللەق ئېسىلىپ تۇرغاندىك، قاناتلىرىنى تىنىمسىز دىرلىدەتتى، ئېڭىزلىقتىكى بىرەر مىدىرلىغان نەرسىگە خېلىغىچە تىكىلىپ تۇردى - دە، ئاندىن شامالنىڭ يۆنىلىشى بويىچە لەرزە ئۇچۇپ، باشقا ئېڭىزلىقلارنىڭ ئۈستىگە يۆتكەلدى.

بىزەلگەن مەپە يېزا يولىدا بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن سولغا بۇرۇلدى - دە، دەرەخلەر بۈككىدە ئۆسكەن مەھەللىگە كىرىپ، قوشقوۋۇقلىرى ئۇلۇغ ئوچۇق تۇرغان ھويلىنىڭ ئالدىدا توختىدى.

— كېلىڭلار يىگىتلىرىم، كېلىڭلار، خۇش كەپسىلەر! — ھويلىدىن ئوتتۇرا بوي، يېشى ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى بۇغداي ئۆڭلۈك بىر ئايال چىقىپ مېھمانلار بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا چوڭى ئون بەش - ئون ئالتە ياشلار چامىسىدىكى بىر قىز ئۆزىدىن كىچىك تۆت قىزنى ئەگەشتۈرۈپ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقتى ۋە:

— تىچ - ئامان كەلدىڭلارمۇ ساتتار ئاكا؟ — دەپ سالاملاشتى چوڭ قىز. باشقا قىزلارمۇ ئاچىسىنى دوراپ مېھمانلار بىلەن سالاملاشتى.

بۇ ھويلا ساتتارنىڭ ھامماچىسى ئەزىنخاننىڭ ئۆيى ئىدى. سىڭىللىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چىققان قىز گۈلسارە بولۇپ، ئەزىنخاننىڭ چوڭ قىزى ئىدى.

— ھەمدۇللا ئاغام نەگە كەتتى؟ — سورىدى ساتتار ھويلىدىكى سۇپىغا كېلىپ ئاغىنىلىرى بىلەن دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن.

— ھەمدۇللا ئاغاڭ بۇغداي خامىنىنى ئېلىپ بولۇپلا تۇرپاندىكى تۇغقانلارنىڭ ئوغلىنىڭ تويىغا كەتكەن. مانا ھازىر ئۆنبەش كۈنمۇ بولۇپ قالدى. بۇ ئادەمدىن ھېچبىر ئۇچۇر - سىرتىغ يوق، — دېدى ئەزىنخان ئېرى ھەمدۇللانىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلغاندەك، — قوناقلار پىشىمۇ قالدى. بۇ ئادەم پاتراق يانسا بولاتتى.

— تۇرپانغا بېرىشقىلا تۆت - بەش كۈن كېتىدىغان تۇرسا^①، ئاران بىر يارغاندا بىرنەچچە كۈن تۇراي دېگەندۇ شۇ، قوناقلىرىڭنى بىز ئورۇشۇپ بېرەرمىز بولمىسا، — ساتتار ھامماچىسىغا قارىدى.

— يوغىسۇ، يوغىسۇ، سىلەر ئاران بىر جۈمەلەپ يۇسەھراغا چىققىنىڭلاردا سىلەرنى ئىشقا سالاتتىمۇ، بولدى، بۇنداق گەپلەرنى دېمەيلى، قېنى سەن گۈلسارە، ئاكاڭلارنىڭ ئالدىغا چاپسان داستىخان سېلىپ چاي كەلتۈرۈڭلار! — ئەزىنخان ئۆي ئىچىگە

^① ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا يەنى بۇنىڭدىن 100 يىللار ئىلگىرى بۈگۈنكىدەك ماشىنا - ئاپتوبۇسلار بولمىغاچقا، ئۇلاغ بىلەن گۈچۈڭدىن تۇرپانغا تاغ يولى بىلەن ماڭسا تۆت - بەش كۈن كېتەتتى — ئا.

كېرىپ كەتكەن چوڭ قىزىنى توۋلىدى.

— مانا ھازىر، — گۈلسارە ئۆي ئىچىدىن جاۋاب بەردى ۋە ئانچە ھايات بولمايلا پەتۋىستە چەينەك، چىنە كۆتۈرۈپ چىقتى. ئىككىنچى قىزى سانىيە داستىخان سالدى. ئاڭغۇچە ئەزىخان كۆپچۈتۈپ يېقىلغان سەھرا نېنىنى دەستىلەپ چىقىپ داستىخانغا قويدى، ئاندىن قەنت — ناۋات، تاتلىق — تۇرۇملارنى تىزدى.

— سىلەرگە تۈزۈكرەك بىرنەرسە ئېلىپ كېلەلمىدىم سىڭىللىرىم، — دېدى ساتتار ئۆزرە ئېيتىپ، — چوڭ ئاناڭلار سىلەرگە ماۋۋ نەرسىلەرنى خالتىلىق قىلدى، — ساتتار ئانىسى راسلاپ بەرگەن بوغجۇمنى ئېچىپ، بىر كىيىملىك ئەتلەس، قىزلارغا لايىق تارغاق — سۈزگۈچ، دادۇر — خاسىڭ دېگەندەك نەرسىلەرنى داستىخانغا يايىدى.

— ئەجەبمۇ جۇۋاپ كېتىپتىغۇ ئايلام^①، رەھمەت سىلەرگە! — ئەزىخان ساتتار داستىخانغا قويغان نەرسىلەرنى ھەشقاللا ئېيتىپ ئالدى. ئۇ ئالدىنقى جۈمە ئايلىسى يەنى ساتتارنىڭ ئانىسى مەڭگىنە يوقلاپ گۇچۇڭ بازىرىغا كىرگەندە، ساتتارنى ئاغىنىلىرى بىلەن سەنتۇڭغا چىقىپ، كۈزلۈك قوغۇن — تاۋۇزلاردىن يەپ كىرىشكە چىلاپ يانغانىدى.

گۈلسارە مېھمانلارغا ئۈستى — ئۈستىلەپ چاي قويۇپ تۇردى. يىگىتلەر تۈزۈت قىلىشماستىن نانلارنى ئۈستۈپ يېيىشكە باشلىدى. چۈنكى، سەھرا نېنى ۋە چېپى ئۆزگىچە تەملىك ئىدى. چۈشكە ئۆلگۈرتۈپ ئەزىخان مېھمانلارغا راسا ئوخشىتىپ توخۇ گۆشى بىلەن ياپما نان ئېتىپ بەردى. ئارقىدىن ئۆزلىرى تېرىغان

^① شەرقىي شىنجاڭنىڭ تۇرپان، پىچان، توقسۇن، گۇچۇڭ، مورى، جىمسار تەرەپلىرىدىكى ئاھالىلەر ئاچىستى «ئايلا» دەپ ئاتىشىدۇ (ئاز ساندىكى ئۆزبېك ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىن گۇچۇڭغا چىقىپ قالغانلىرى بۇنىڭ سىرتىدا) — ئا.

قوغۇن - تاۋۇزلارنى تىلدى. يىگىتلەر قورساقلىرى چىڭقالغۇچە
يېدى.

— سىلەر ئەمدى ئالدى بىلەن تاماق سىڭدۇرگەچ قوناقلققا
بېرىپ كۆكباش ئۈزۈپ كېلىڭلار، قوناقلقتا كېيىنرەك تېرىغان
قوناق بار، ئۇنىڭ كۆكباشلىرى ئەمدى تەييار بولدى. كۆكباشتىن
كۆپرەك ئۈزۈڭلار، ئەتە قايتقاندا ئۆيلىرىڭلەرگە ئالغاچ كېتىسىلەر،
ئاندىن.....

— ياق، كىچىك ئاپا، بىز قونالمايمىز، كەچقۇرۇندا
قايتىمساق بولمايدۇ، — دېدى ساتتار ئەزىنخان ھامماچىسىغا
قاراپ.

— نېمىشقا ئەمدى؟ — سورىدى ئەزىنخان ساتتاردىن.
— ئاغىنەم توختى بىلەن مەمەتنىڭ ئىشى بار، مەنمۇ ئەتە
كىراكەشلىككە چىقىمىسام بولمايدۇ.

ئەزىنخان بىردەم ئويلانغاندىن كېيىن:

— بوپتۇ ئەمىسە، سىلەر ئالدى بىلەن قوناقلققا بېرىپ مانا
ماۋۇ سېۋەتكە توشقۇچە كۆكباش ئۈزۈپ قىزلاردىن ئەۋەتىۋېتىپ،
ئاندىن قوغۇنلۇققا بېرىپ قوغۇن - تاۋۇز ئۈزۈپ تۇرغۇچە، گۈلسارە
سىلەرگە تاغار ئاپىرىپ بېرىدۇ. سىلەر كەلگۈچە كۆكباشمۇ
پىشىدۇ، — دېدى ئەزىنخان قولىدىكى يوغان سېۋەتنى ساتتارغا
تەڭلەپ، — ساتتار ئاكاملارنى ھويلىنىڭ كەينىدىكى بېغىمىزغا
باشلىمامدىم ئانا؟ — دېدى گۈلسارە.

— ۋاي، ئېسىم قۇرۇغۇر، ھە بوپتۇ، قوغۇنلۇقتىن يانغاندا
ئاندىن ئاكىلىرىڭنى باغقا باشلارسەن قىزىم، — ئەزىنخان گۈلسارە
بىلەن سائىيەگە ساتتار ئاكىسى بىلەن ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىنى
قوناقلق تەرەپكە ئاپىرىشنى تاپىلىدى.

يىگىتلەر قوناقلققا گۈلسارەلەرنىڭ يول باشلىشى بىلەن
بىردەمدىلا يېتىپ باردى. ئۇلار بىرقانچە كۈرىلىك يەرگە

كۆممىقوناق تېرىغانىدى. شۇ قوناقلارنىڭ قۇر ئارىلىقلىرىغا كېيىنچە تېرىلغان قوناقلار تېخى كۆپكۆك يېتى ئىدى، بۇ كۆپكۆك قوناقلار، غول ۋە يوپۇرماقلىرى سارغايغان، پىشىپ قالغان كۆممىقوناقلىق ئارىسىدا خۇددى بىرتۈپ ياشانغان ئادەملەر ئارىسىغا كىرىپ قالغان ياش بالىلار دەك ئايرىملا بىلىنىپ تۇراتتى. يىگىتلەر دائىلىرى يېڭىدىن قېتىشقان كۆكبىشلارنى تاللاپ ئۈزۈپ، يوغان سېۋەتنى بىردەمدىلا تۈشتۈردى. ساتتار سېۋەتنى دەڭسەپ بېقىپ، ئۇنى قىزلارنىڭ كۆتۈرۈپ ئاپىرىشىنىڭ مۈشكۈللىكىنى مۆلچەر قىلدى.

دە:

— سىلەر مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇڭلار، مەن كۆكبىشلارنى ئاپىرىۋېتىپ قوغۇن قاچىلايدىغان تاغارنى ئېلىپلا كەلمەيمۇ؟ — دېدى.

— مۇنداق قىلايلى ئاداش، — دېدى توختى، — سىلەر قوغۇنلۇققا بېرىپ تۇرۇڭلار، مەن كۆكبىشلارنى ئۆيگە ئاپىرىۋېتىپ تاغارنى ئېلىپ باراي.

— سەن قوغۇنلۇقنى بىلمىسەڭ؟

— توختى ئاكامنى ئۆيگە مەن بىللە ئاپىرىپ ئاندىن تاغارنى ئېلىپ قوغۇنلۇققا باشلاپ باراي، سىلەرنى سانىيە قوغۇنلۇققا باشلاپ ئاپارسۇن، — گۈلسارەنىڭ بۇ گېپى بىلەن توختى گۈلسارە بىلەن ئۆي تەرەپكە، ساتتار بىلەن مەمەت سانىيەگە ئەگىشىپ قوغۇنلۇق تەرەپكە ماڭدى.

گۈلسارە توختىنى باشلاپ ئۆي تەرەپكە ماڭدى. توختى سېۋەتنى مۇرىسىگە قويغان ھالدا گۈلسارەنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتاتتى. گۈلسارە زىلۋا بويلۇق، ئۇچىسىغا كىيگەن ھاۋارەڭ سەگەز كۆڭلىكى بويىغا خوپ ياراشقان، گۈلى چوڭ بۆكى ئاستىدا ئۇششاق ئۆرۈلگەن چاپلىرى خۇددى مەجنۇن تال چىۋىقلىرىدەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. گۈلسارە يولدا كېلىۋېتىپ ئۇششاق داڭگال -

چالمىلارنى تېپىپ، ئېتىز قىزلىرىدا دانلاۋاتقان تورغايلارنى، ئاق قۇشقاچلارنى ئۆركۈتەتتى. گۈلسارە سەھرا قىزلىرىغا خاس جۇشقۇنلۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— توختى ئاكا، ئېيتىڭ، سەھرا ياخشىمىكەن، شەھەرمۇ؟ — دېدى گۈلسارە كېتىۋېتىپ.

— ھەر يەرنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئالاھىدىلىكى بولىدۇ، — دېدى توختى.

— مەسىلەن، قانداق ئالاھىدىلىكلىرى بار، سۆزلەپ بېقىڭ؟ — سەھرانىڭ ئاسمىنى كەڭ، قورۇ - جايلىرى ئازادە، ئادەملىرى ئۆزى تېرىغاننى ئۆزى يەيدۇ. يازلىقى ئىشلەپ، قىشلىقى ئارام ئالىدۇ. شەھەردە كېرەكلىك نەرسىنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ، كۈچلىرى پاكىز، رەتلىك، ئادەم كۆپ، لېكىنرە، ئادەملىرى ئۈچيۈز ئاتىش كۈن تىنماي ئىشلەيدۇ، باشقىلار تېرىپ ئۆستۈرگەن مېۋە - چېۋە، ئوتپاش، ئاشلىقلارنى پەقەت دۇكانلاردىنلا سېتىۋېلىپ يەيدۇ. سەھرا كۆرمىگەن شەھەر بالىلىرى مېۋە - چېۋە، ئاشلىقلارنى پەقەت دۇكانلاردىنلا چىقىدۇ دەپ ئويلاپ قالدى.

— بەزى جەھەتلەردە سەھرا شەھەرگە يەتمەيدۇ، — دېدى گۈلسارە گەپنى ئۇزارتىپ.

— قانداق دەپسەن گۈلسارە سىڭلىم؟

— شەھەردە ھۈنەرۋەنلەر كۆپ، نېمىنى ئۆگىنىمەن دېسە شۇنى ئۆگەنگىلى بولىدۇ. لازىملىق نەرسىنىڭ ھەممىسىنى تاپقىلى بولىدۇ. «سەھرايى قىيامەت» دەپ بىكار ئېيتىمايتىكەن چوڭلار، ئوقۇي دېسە مەكتەپ يوق، قىزلارنى بۇ سەھرالاردا قارىي، موللىلار ئاسانلىقچە ئوقۇتمايدۇ.

— خەت تونۇمامسەن گۈلسارە؟ — سورىدى توختى. ئۇ ئۆزىنىڭ سىڭلىسى رايىمانخاننىڭ ھېلىمىخان بۇۋىمىدە ئوقۇپ خەت

ئوقۇيالايدىغانلىقىنى يادىغا كەلتۈردى.

— خەت تونۇيمەن، ئوقۇيالايمەن ھەم يازالايمەن، شەھەردە بولغان بولسام كۆپرەك ئوقۇيالايتتىممىكىن دەپ ئويلايمەن، سەھرادا بالىلارنىڭ ئېتىز ئىشلىرىدىن قولى بوشمايدۇ شۇ، — گۈلسارە ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى تارتىماي ئېيتتى.

توختىنىڭ كۆڭلىدىن بىر خيال چاقماق تېزلىكىدە كەچتى - دە، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا مۇنداق دېدى.

— شەھەرگە ئەكىرىپ كەتسەك بارامسەن گۈلسارە؟

گۈلسارە توختىغا لەپىدە قارىدى - دە، ۋىلىدە قىزاردى. بۇ قىزلارغا خاس ئۇياتلىقنىڭ ئىپادىسى ئىدى.

— ئەكىرىپ كېتىشكە چامىڭىز كېلەمدۇ؟ — گۈلسارە خۇددى ۋەدىلىشىدىغاندەكلا سورىدى مېڭىشتىن توختاپ.

توختىمۇ مۇرىسىدىكى سېۋەتنى يەرگە قويدى. توختى سېۋەتنى يەرگە قاتتىقراق قويۇۋەتتىمىكىن، لىقمۇلىق قاچىلانغان كۆكباشتىن ئىككىسى يەرگە چۈشۈپ كەتتى. گۈلسارە كۆكباشتىنى ئالاي دەپ ئېڭىشىشكە، توختىمۇ تەڭلا ئېڭىشىپ سالدى - دە، توختىنىڭ دېمىقىغا گۈلسارەنىڭ تىنىقى ئۇرۇلدى. شۇئان توختىنىڭ ۋۇجۇدىدا خۇددى گۈلنى ھىدلىغان چاغدىكىگە ئوخشاش لەززەت پەيدا بولدى. بۇ خىل لەززەت توختىنىڭ ۋۇجۇدىنى شۇ دەقىقىدە لەرزىگە سالدى - دە، تورپاقنى ئىرغىتىپ تاشلىغۇدەك كۈچ - ماغدۇرغا ئىگە بۇ ئەزىمەتنىڭ پۇت - قولى بوشىشىپ كەتكەندەك بولدى.

گۈلسارەمۇ شۇنداق تۇيغۇغا كەلدىمىكىن، كۆكباشتىنى سېۋەتكە سېلىپ بولۇپلا كەينىگە داجىدى. ئۇ توختىغا يېقىملىق قىياپەتتە بېقىپ، بايامقى سوئالنى يەنە تەكرارلىدى.

— شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىشكە چامىڭىز كېلەمدۇ؟

توختى شۇ دەقىقىدە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي، ئارىسالدى

بولۇپ تۇرۇپ قالدى. بايامقى گەپنى توختى مۇنداقلا ئوينىشىپ دەپ باققان گەپ ئىدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ توختى گۈلسارەگە قارىدى. گۈلسارە توختىغا ئىككى ماڭدامچە كېلىدىغان يەردە يېقىملىق كۈلۈپ تۇراتتى. گۈلسارەنىڭ ئاھۇنىڭ كۆزىدەك قاپقارا كۆزلىرى، قىياق بەرگىدەك قېشى، ئىلىپتەك تۈز بۇرنى، جىنەستىدەك ئاغزى، گۈلسۈرۈخ^① بەرگىدەك قىپقىزىل لەۋلىرى، گۈل شېخىدەك نازۇك قامىتى توختىنىڭ يىگىتلىك كۆڭلىدە ئاستا - ئاستا جۈرئەت پەيدا قىلدى.

— ئەكىرىپ كېتىشكە ئەلۋەتتە چامىم كېلىدۇ، ئەگەر بېشىڭ باغلاقلىق بولمىسا؟ — توختى بۇ گەپنى قانداقسىگە دەپ سالغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى. توختىنىڭ بۇرنىنىڭ ئۈستىدە ئۇششاق تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى.

مانا ئەمدى گۈلسارە تېڭىرقاپ قالدى. گۈلسارە بۇ يىل ياز ئىككى قېتىم ۋە ئالدىنقى جۈمە بىر قېتىم بولۇپ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدىلا گۈچۈڭ شەھىرىگە ئۈچ قېتىم كىرىپ چىققانىدى. ئۇ شەھەرنىڭ پاكىز، رەتلىك كوچىلىرىنى، قايناق بازارلىرىنى، پەشتاختىلاردا رەخت، قەنت - گېزەك قاتارلىق نەرسىلەرنى سېتىۋاتقان ئۆزى دېمەتلىك قىز - ئوغۇللارنى، تىككۈچىلىك دۇكانلىرىدىكى شاگىرت قىزلارنىڭ كۈلكە - چاقچاق بىلەن مەشغۇلات قىلىۋاتقانلىرىنى كۆرگەنىدى. شەھەردىكى قايناق تۇرمۇش بىلەن ئۇ سەھرادىكى پىرغىرىم ئاپتاپتا ئاپپاق قىزلارنىڭ چۈچۈلىدەك قارىداپ، قوللىرى يىرىكلىشىپ، چاپلىرى سالۋاراپ كەتكەن مەنزىرىلەرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ، شەھەرنى جەننەتكە ئوخشاتقانىدى ھەم شەھەر تۇرمۇشىغا ھەۋەس قىلىپلا قالغانىدى. گۈلسارە بىر نەۋرە ئاكىسى بولغان ساتتارنىڭ ئاغىنىسى بولمىش

^① گۈلسۈرۈخ — ئەتىرگۈلنىڭ بىر خىلى — ئا.

توختىغا بايامقى گەپنى قانداق مەزمۇندا دەپ سالغىنىنى ئۆزىمۇ پەملىيەلمەي تۇرغىنىدا، «ئۇنىغانغا يۈنۈغان» دېگەندەك، توختى «ئەگەر بېشىڭ باغلاقلىق بولمىسا شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىشكە چامىم كېلىدۇ» دەپ سالدى. بۇ گەپنىڭ سالمىقى ئېغىرغۇ ئەمدى؟ گۈلسارە ئۇياتلىق كۆزلىرى بىلەن توختىغا يەر تېگىدىن قاراشقا باشلىدى: توختىنىڭ كەڭ پېشانىسى، ئويچان كۆزلىرى، ئات يۈزلۈك كىيىمى، كەڭ يەلكىلىك، زەبەردەست قامىتى، بەئەينى چېلىشچى پالۋانلاردەك تۇرقى، بەلىنى چىڭ باغلاپ، پۇتىغا ئۆتۈك كىيگەن قىياپىتى گۈلسارەنىڭ قەلبىدە سۆيۈنچ قوزغىدى. لېكىن، ئەمدىلا كۆرۈپ تۇرغان بۇ يىگىتنىڭ بايامقى گېپىگە نېمە دېگۈلۈك؟ ئۆزىنىڭغۇ بېشى بوش، لېكىن بۇ يۇرتلاردا بالىلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاتا - ئانىنىڭ دېگىنى ھېساب تۇرسا؟ گۈلسارە ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە، گەپنى ئويلىمايلا دەپ سالغىنىنى تۈيدى - دە:

— توختى ئاكا، بايامقى گەپنى ئويىنىشىپ دەپ قويغانىدىم، — دېدى قىزارغان ھالەتتە.

گۈلسارەنىڭ ئۇياتىنىڭ كۈچىدە قىزىرىشى ئۇنىڭ چىرايىغا قىزىللىق بېغىشلاپ، رۇخسارنى خۇددى ئېچىلغان قىزىلگۈلگە ئوخشاتتى. توختى بايامقى جۈرئىتىگە جۈرئەت قوشۇپ، تېخىمۇ تۈرگۈنلەشتى ۋە ئوۋنى قاپسىماق بولغان ئوۋچىدەك، گەپنى تېخىمۇ سالماقلىق بىلەن قىلدى:

— گەپمۇ ئېغىزدىن، جانمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، دېگەن گەپ بار گۈلسارە، — دېدى توختى. شۇ گەپ بىلەن «ئەمدى گېپىڭدىن يېنىۋالما گۈلسارە» دېگەندىن بېشارەت بەرگەندەك قىلاتتى.

گۈلسارە ئۆزى تۇيىمىغان ھالدا ئوۋچىنىڭ قاپقىنىغا دەسسەپ سالغان توشقانندەك ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى سەزدى. ئەمدى ئارتۇقچە «تېپىرلاش» نىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. شۇڭا، ئۇ

بىچارىلىكتىن دەرھاللا تۈرگۈلۈككە ئۆتتى:

— قارا - قارا قۇشلارم ئويۇننى بىلىسىزغۇ توختى ئاكا؟
— بىلىمەن.

— شۇ ئويۇننى ئوينىسىڭىز بولىدۇ، — گۈلسارە شۇنداق دېدى - دە، ۋىلىقلاپ كۈلگىنىچە ئۆي تامان چاپتى.
توختى گۈلسارەنىڭ بېشارىتىنى چۈشەندى. ئۇنىڭ جۈرئىتىگە غەيرەت قوشۇلدى - دە، كۆكباش قاچىلانغان سېۋەتنى مۇرىسىگە لىكىدە ئالغىنىچە، گۈلسارەنىڭ كەينىدىن يورغىلاپ كەتتى.

×

×

×

مېھمانلار قوغۇنلۇقتىن قايتىپ كېلىپ ھويلىنىڭ كەينىدىكى باغقا كىرىشتى. باغنىڭ بىر تەرىپىدە باراڭغا ئېلىنغان بىرنەچچە تۈپ ئۈزۈم بار ئىدى. چاقىسىدىن كىرگەنلا يەرگە ئىككى تۈپ جۈجەم قويۇلغان. باغنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە يەتتە - سەككىز تۈپ ئۆرۈك، يىگىرمە تۈپچە ئالما، تۆت - بەش تۈپ ياڭاق قاتارىسىغا تىكىلگەن. باغ كۈمۈلچ تام بىلەن ئىھاتىلەنگەن. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئېرىقتا بىلەكتەك سۇ ئېقىپ تۇراتتى. بۇ ئوتتۇراھال چوڭلۇقتىكى باغ بولۇپ، بۇنداق باغدىن گۈچۈڭ يېزىلىرىدا پەقەت بىرنەچچىسىلا بار ئىدى. ئۇ چاغلاردا «ئاشلىق ماكاتى» دەپ ئاتالغان گۈچۈڭدا ئۆرە دەرەخلىك مېۋە - چېۋىلىك باغ يوقنىڭ ئورنىدا، لېكىن قوغۇن - تاۋۇز مولچىلىق ئىدى.

مېھمانلار بىلەن قىزلارنىڭ بەشىلىسى تەڭلا باغقا كىرىشتى. ساتتار باراڭدىكى سايۋا، قاشقىر ئۈزۈمدىن ئۈزۈپ قىزلارنىڭ ئېتەكلىرىگە سېلىشقا باشلىدى. مەمەت ئېرىقتىكى سۇدا بىر ساپاق ئۈزۈمنى چايقاپلا يېگىلى تۇردى. توختى ئالىملارنى ئارىلىدى. گۈلسارەمۇ بىللە ئىدى.

— ماۋۇ كۇچا ئالمىسى، ماۋۇ كۈزلۈك ئالما، ئاۋۇ تەرەپتە ئىككى تۈپ تاش ئالما، ئىككى تۈپ قىزىل ئالما بار، — گۈلسارە ئالمىلارنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى.

— بۇ كۆچەتلەرنى نەلەردىن ئەكەپلىپ قويدۇڭلار؟ — سورىدى توختى.

— ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ كۆچەتلەرنى تۇرپاننىڭ بۇيلۇق، جىغانغول^①، قارا يۈزى غولى، كۆكيار غوللىرىدىن ۋە لۈكچۈندىن بوۋام ئېلىپ كەلگەنىكەن.

— بۇ ئالمىلارنىڭ ئەڭ تاتلىقى قايسى؟

— يازنىڭ بېشىدا پىشىدىغان قاپاق ئالما، ئارپا ئالما ۋە يازلىق ئالمىلار بار ئىدى، ئۇلار تۈگەپ كەتتى. ھازىر بار ئالمىلاردىن كۇچا ئالمىسى ئەڭ تاتلىق، كۈزلۈك ئالما ۋە قىزىل ئالما كەچ كۈزدە پىشىدۇ. تاش ئالما چۈچۈملەرەك، — گۈلسارە ئالمىلارنىڭ سورتلىرىنى تونۇشتۇرغاچ، توختىنى كۇچا ئالمىسىنىڭ تۈۋىگە باشلاپ باردى.

— ئۆزۈم ئۈزۈپ يەمدىم ياكى — توختى گۈلسارەگە قارىدى.

— ئالما دېگەننى قولى يەتكەن ئادەم ئۈزۈپ يېيەلەيدۇ، — گۈلسارە شۇنداق دېدى - دە، ئۆزىنىڭ گېپىگە ئۆزى قىزىرىپ كەتتى.

— ماقۇل ئەمەس، باغۋەندىن سوراپ يەي دەيتىكەن، قولۇم يەتمەسە شاخنى ئېگىپقۇ ئالارمەن، — توختىمۇ چاقچاق ئارىلاش سۆزلىدى.

— باغۋەن مېھماننى باغقا باشلىغىنى ئىجازەت بەرگىنى ئەمەسمۇ، يەنە سوراپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوققۇ؟

^① جىغانغول — تۇرپاننىڭ چىچانغۇ يازىرىنىڭ ئەسلى ئىسمى — ئا.

توختى بۇ قېتىم گەپتە كەتكۈزۈپ قويغىنىغا تەن بەردى. ئۇ خىجىللىقنى يوشۇرۇش ئۈچۈن لىككىدە قىلىپلا ئالمنىڭ ئۈستىگە چىقتى - دە، مەي باغلاپ پىشقان ئالمدىن ئۈزۈپ يانچۇقلىرىغا، قوينىغا توشۇرۇپ چۈشتى. ئاڭغۇچە گۈلسارە نېرىدىكى ئالمنىڭ ئۈستىگە چىقىپ خىلاپ تۇرۇپ ئىككى دانە يوغان ئالمنى ئۈزۈپ چۈشتى. ئۇ ئۈزۈپ چۈشكەن ئالمىلار ئاجايىپ سەردان، يۈزىگە ياغ چۈشكەن^① ئىدى. گۈلسارە ئالمنى كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن سۈرتۈپ پارقىرىتىۋەتتى. ئالمىلارنىڭ رەڭگى ئېچىلىپ، خۇددى توپغا جابدۇنغان قىز بالىدەك چىرايلىقلىشىپ كەتتى.

گۈلسارە ئىككى دانە ئالمنى توختىغا تەڭلىدى:

— بۇ ئالمىلارنى سىزگە تۇتتۇم، يەپ قويماي پۇراپ - پۇراپ تۇرىسىز، شۇندىلا بىزنىڭ بۇ باغنى ئەسلەپ تۇرغان بولىسىز. توختى ئالمنى قولغا ئېلىپ قوينىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە سالدى ۋە:

— ئالمنى بەرگەندىن كېيىن ئۇنى يېۋالامدىم ياكى پۇرامادىم ئۆزۈمنىڭ ئىختىيارى ئەمەسمۇ؟ - دەپ چىقىشتى. ئۇنىڭ خىيالچە، گۈلسارەدىن بايام گەپتىن چۈشۈپ كەتكىنىنى ياندۇرماقچى بولغىنى ئىدى.

— مەيلى، ئۆزىڭىز بىلىڭ، يېۋالسىڭىز لەززىتى بىر قېتىم بولىدۇ، پۇرىسىڭىز لەززىتى، پۇرىقى ئۇزاقچە دىمىقىڭىزدا قالىدۇ. ئەگەر يېۋالسىڭىز ئالمنىڭ لەززىتى پەقەت گېلىڭىزدىن ئۆتكۈچىلا بولىدۇ. دەڭسەپ كۆرۈشنى بىلەرسىز بەلكىم؟ - گۈلسارەمۇ بوش كەلمىدى.

توختى بىرىنچە دېمەككە ئاغزىنى ئۆمەللەي دەپ تۇرۇۋىدى، ساتتار باغدىن يېنىشنى ئېيتتى.

① ئالمنىڭ مەي باغلىغانلىقىنى شەرقىي شىنجاڭدا شۇنداق ئاتايدۇ - ئا.

كۈن مەغرىبكە ئوبدانلا قىساياغانىدى. ئۈچ يىگىت مەپپىگە قوغۇن - تاۋۇز، كۆكباش، ئالما، ئۈزۈم قاچىلانغان تاغار، سېۋەتلەرنى بېسىپ يولغا چىقتى، ئەزىنخان قىزلىرى بىلەن قول پۇلاڭلىتىپ ئۆزىتىپ قالدى.

×

×

×

مەپپە يېزا يولىدا ئىلگىرىلىمەكتە، ئات ئۆزىنىڭ تۇرالغۇسىنى سېغىنغاندەك سىلىق يورغىلىماقتا. ئېگىزلىقلاردا ئوتلىغان ماللار قورساقلىرىنى پومپايتىشىپ، ئېغىر قەدەملەر بىلەن مەھەللىگە يانماقتا. قۇشقاچلار يول بويىدىكى تېرەكلەردە چۇرۇقلاشسا، قاغىلار ئىككىدىن - ئۈچتىن بولۇپ ئېگىز ئۇچۇپ، ئۆز قونالغۇلىرى تامان ئۇچماقتا.

توختى بۇ بىر كۈنلۈك سەھرا سەيلىسىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلىمەكتە. گۈلسارە بىلەن تاسادىپىي تونۇشۇش ئۇنىڭ روھىدا بىرخىل شېرىن سېزىم پەيدا قىلغانىدى. ئۇ خۇددى قويىلار يېگەن ئوت - چۆپنى قايتا - قايتا كۆشىگەندەك، گۈلسارە بىلەن قوناقلىقتىن يانغان پەيتىنى، ئالمىلىق باغدىكى گەپلەشكەنلىكلىرىنى، گۈلسارەنىڭ ئۇنىڭغا ئىككى ئالمىنى ئاتاين يوللۇق تۇتۇپ قىلغان گەپلىرىنى تەكرار - تەكرار ئېسىگە ئالاتتى ۋە تۇرۇپ - تۇرۇپ قوينىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە سالغان يوغان كۇچا ئالمىسىنى ئېلىپ، پۇراپ - پۇراپ قوياتتى. گۈلسارەنىڭ ئېيتقىنى راست ئىدى، ئالمىنىڭ پۇرىقى پۇرىغان كىشىنى بەكلا لەرزەتلەندۈرەتتى.

— ئالمىغا ئاجايىپ ئامراقكەنسەن توختى، باغدا ئالمىنىڭ بېشىغا چىقىپمۇ يېدىڭ، بىز كۆكباش يېسەك سەن يەنە ئالما يېدىڭ، مانا ئەمدى يول بويى يەنە قولۇڭدىن ئالما چۈشمەيۋاتى.

— دۇ، — دېدى ساتتار قامچىسىنى ئاتقا قارسىلىدىتىپ بىر —
ئىككىنى سوققاچ.

— ئالمنى يېمەيۋاتىمەن، پۇراۋاتىمەن، ئالمنىڭ پۇرىقى
ئاجايىپ مەزىلىك پۇرايدىكەن ئەمەسمۇ؟ — دېدى توختى.

— چۈنكى، ئۇ مەختۇمسۇلانىڭ ^① ئالمىسىدەك بىرەر
مەنىدىن بەلگە — نىشان بېرىدىغان ئالما — دە؟ — دېدى كەم
سۆز مەمەت ئېغىز ئېچىپ. ئۇ ئاغىنىسى توختىنىڭ گۈلسارە بىلەن
ئالمىلىق باغ ئىچىدىكى ھەرىكەتلىرىدىن بىر شەپنى سەرگەندەك
ئىدى.

— نېمە دېدىڭ؟ مەختۇمسۇلانىڭ ئالمىسىدەك ئالما؟ بۇ يېڭى
گەپقۇ ئەمدى؟! — ساتتار كەينىگە ئۆرۈلۈپ، قامچىسىنى ئېتىكىدە
كۈندىلەك تۇتۇپ ئولتۇردى، — ئېيتقىنا توختى ئاداش، بۇ نېمە
گەپ؟ مەمەتنىڭ گېپى راستمۇ؟ — دېدى ساتتار توختىغا قاراپ.

— مەختۇمسۇلانىڭ ئالمىسى دېدىغۇ مەمەت، ئۆزۈڭمۇ
ئاڭلىدىڭ مانا، گۈلسارە پەقەت سىڭلىڭىز رايىمانخانغا ئالغاچ
كېتىڭ دەپ ئىككى ئالما بەرگەن شۇ، — توختى يالغاننى
قاملاشتۇرالمىي قىزاردى.

توختىنىڭ قىزارغىنىنى كۆرگەن ساتتار ئۇنىڭغا كىرىشۋالدى:
— گۈلسارە سېنىڭ سىڭلىڭنى تونۇمىسا، نېمىشقا ئايرىم ئالما
بېرىدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەزىنخان كىچىك ئاپامنىڭ خالىلىق
قىلىپ بەرگەن ئالمىسى ھەممىمىزنىڭ ئۆيلىرىگە ئېلىپ
كېتىشىمىزگە يېتىدىغۇ؟

توختى دۇدۇقلاپ قالدى ھەم قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ يالغان
ئېيتىسا قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كېتىدىغان ئادىتى بار ئىدى.
— دېمىدىممۇ، گۈلسارە بەرگەن ئالما باشقىچە مەنىدىكى

^① مەختۇمسۇلا — ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى «چىن تۆمۈر باتۇر» دىكى پېرسوناژ — ئا.

ئالما دەپ، — مەمەت ساتتارغا يانداشتى.
— گۈلسارەنىڭ ساڭا كۆڭلى چۈشۈپ قېلىپ يۈرمىگەندۇ توختى؟ — سورىدى ساتتار يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ.
— ۋايتاڭھى، مەن ئۇقىمىدىمغۇ، — توختى خۇپسەنلىك قىلدى.

— ئاڭلاپ تۇر توختى، «چىن تۆمۈر باتۇر» دېگەن چۆچەكتە مەختۇمسۇلا ئۆزىنىڭ تىچ - ئامانلىقىدىن بەلگە - نىشان سۈپىتىدە ئاغىسى چىن تۆمۈر باتۇرغا ئالما ئەۋەتىدۇ. شۇ چاغدا خالتىنى يەتكۈزگۈچى:

ئالما ئاتانىڭ ئالمىسى،
مەختۇمسۇلانىڭ خالتىسى.
مەختۇمسۇلا بولمىسا،
قايدىن كېلۇر ئالمىسى.

دېگەن قوشاقنى ئوقۇپتىكەن. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئالما دېگەن بىرەر مەنىنى، كۆڭۈلنى بىلدۈرۈپ بېرىلىدىغان نەرسە. گۈلسارەنىڭ ساڭا كۆڭلى بار ئوخشايدۇ، — دېدى مەمەت ئۆزىنىڭ گۇمانىنى راستقا چىقارماق بولۇپ.

— شۇنداقمۇ دەيلى، — دېدى توختى ئاغىنىلىرىگە قاراپ، — نەدىمۇ قىز بالا يىگىتكە ئاۋۋال كۆڭۈل ئىزھار قىلىدىغان ئىش بولسۇن؟

— ۋاي ئەخمەق دوستۇم، سەھرانىڭ قىزلىرى تۈرگۈن كېلىدۇ. گۈلسارەنىڭمۇ شەھەرگە كىرسەم دېگەن ئارزۇسى بار، ئۇ ھەر قېتىم بىزنىڭكىگە كەلگەندە ئانام بىلەن شۇنداق گەپلەرنى دېيىشكىنىنى ئاڭلاپ قالاتتىم. ئۆزۈڭمىغۇ مېھرىڭ ئىسسىق يىگىتسەن، — دېدى ساتتار توختىنىڭ بىقىنىغا ئوقۇپ.

— يوقنى ئون قېتىم بار دېسە بار بولىدۇ، دەۋاتاتتى
 كىشىلەر، سىلەرگە قويۇپ بەرسە ماڭمايدىغان سوقما تامنىمۇ
 مىنىپ ماڭدۇرۇۋېتىسىلەر جۇمۇ، — دېدى توختىمۇ ئىلاجىسىز.
 — ھەببەللى، ئەمدى ئىقرار قىلىدىك توختى ئاداش، ئەگەر
 ئىش شۇنداق بولىدىغان بولسا، ئاراڭلاردا ئەلچى ئۆزۈم بولىمەن
 جۇمۇ؟ — ساتتار توختىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قادىلىپ تۇرۇۋالدى.
 — نىكاھ غايىب دەپتىكەن، ئەگەر ئېسىپ بولسا.....
 — ھەببەللى، مانا ماۋۇ يىگىتنىڭ گېپى بولدى! — دېدى
 ساتتار كۈلگىنىچە، — ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا گۈل
 ئۈستىگە گۈل چەككەندەك ئىش بولىدۇ، ئاغىنىنىڭ ئۈستىگە
 ئۇرۇق — تۇغقان بولۇپ قالىمىز ئەمەسمۇ؟!
 — ئاغىنىلىرىمىزنىڭ ئىچىدە ئۆيلەنمىگەن سەنلا قالغانىدىڭ
 ئاداش، بۇمۇ ياخشى بولدى بىر ھېسابتا، سەھرا سەيلىسى
 ياراشتى. بۇنى ئوقسا ئاناڭمۇ خۇش بولۇپ كېتەر تايىنلىق؟ —
 دېدى مەمەتمۇ.
 — تېخى ئېغى بىلەن بېغى يوق ئىشقا ئانامنى چۆچۈتۈپ
 يۈرمەڭلەر ئاغىنىلەر، گۈلسارە بىلەن تېخى تۇنجى ئۇچراشتۇق،
 يەنە سىنىشىپ باقارمىز تېخى؟ — دېدى توختى.
 — خەت ياز، خەت! ئۆزۈم ئاپىرىپ بېرىمەن، ئۆزۈم ئەلچى
 بولىمەن! — ساتتارنىڭ بۇ گېپىدىن ئۈچ ئاغىنە تەڭلا كۈلۈشۈپ
 كەتتى. ساتتار شۇ خۇشاللىقىدا ئاتقا قارىسىلدىتىپ قامچا سوقتى.
 ئات ئوقۇرەڭ تاشلاپ چېپىشقا باشلىدى.

بەشىنچى باب

خاماندىكى توقۇنۇش

توختىنىڭ مەجەزىدە ئۆزگىرىش كۆرۈلدى. ئىلگىرى گۇمپا ئۆگىنىشكەلا بېرىلگەن، ئۆيىنىڭ غېمىنىلا يەپ، باشقا ئىشلار بىلەن ئانچە كارى بولماي ئىشلەپ كەلگەن توختى، بۇ قېتىمقى سەھرا سەيلىسىدە گۈلسارە بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، ئىشتىن قولى بوشىغان چاغلاردا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىدىغان، ئارىلاپ - ئارىلاپ ھېلىقى مەشىق ئۆيىگە كىرىپ گۈلسارە بەرگەن ئالمنى پۇراق چىقىدىغان بولدى. بازار كۈنلىرى بىر ئاماللاپ ۋاقىت چىقىرىپ دۇكان ئارىلاپ، قىزلارغا خاس تارغاق - سۈزگۈچ، ئۇپا - ئەڭلىك دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىدىغان بولدى. بۇنداق ئىشلار ئىلگىرىدىنلا توختىغا يات ئىدى. نېمە بولىدىكىن، توختىدا غەلىتىلىك كۆرۈلدى: ئۇ كېچىلىرى مەشىق ئۆيىدە ئۇخلاپ ياتقاندا قىلىسمۇ، خىيالى سەھراغا - گۈلسارەنىڭ يېنىغا يورغىلايدىغان بولدى: «تۆمۈر ئالقان گۇمپىسى» مەشىقىدە ئات مىنىش قىياپىتىدە تۇرۇپ، زېھنىنى يىغىپ، بەدىنىگە زېمىننىڭ تېگىدىن ئىككى يول نۇر - ئىسسىقلىقنىڭ تاپاندىن كىرىپ پۇت يۇقىرىلاپ قورساققا، ئاندىن كۆكرەك بويلاپ مۈرە ئارقىلىق بېلەكتىن سرغىپ ئالقانغا يېتىپ كەلگەنلىك ھېس - تۇيغۇنى شەكىللەندۈرىدىغان مەشىق قائىدىسى بار ئىدى. لېكىن، توختى

بۇنداق ھېس - تۇيغۇنى ئەمدىلا شەكىللەندۈرەي دېيىشىگە،
خۇددى گۈلنى ئەگىگەن كېيىنەك كەبى گۈلسارە ئۇنىڭ خىيالغا
ئۇچۇپ كىرەتتى - دە، ئەمدىلەن تىزغا چىقاي دېگەن نۇر -
ئىسسىقلىق يوقاپ كېتەتتى. قانداق قىلماق كېرەك؟ بۇنداق چاغدا
توختى مەشىقنى توختىتىپ قويۇشقا مەجبۇر بولاتتى. ئۇ
تەكچىدىكى ئالىمنى ئېلىپ پۇرايتتى. گەرچە، ئالما قۇرۇلۇپ،
سۈيى قېچىپ سولىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ پۇرىقى
توختىنىڭ ۋۇجۇدىغا بىرخىل لەززەت ئاتا قىلاتتى.....

توختىنىڭ ئىچىنى دائىم بىرنېمە تاتىلغاندەك، بېشىدا
ھەرقاچان بىرنەرسە ئۇچۇپلا يۈرگەندەك بولۇپ قالدى. ئۇ
كېچىلىرى جىنچىراقنى يېقىپ قويۇپ، تورۇسقا قاراپ ئۇزاقتىن -
ئۇزاق خىيالغا پاتىدىغان بولدى. ئۇ ئۆزىنى بەئەينى ئۆمۈچۈك
تورىغا ئېلىنىپ قالغان بىچارە ھاشاراتتەك ھېس قىلىدىغان بولۇپ
قالدى. ئۇ تۈنلەپ - تۈنلەپ خىيال دېڭىزىدا ئۈزەتتى.....

توختى توساتتىن ساتتارنىڭ «خەت يازغىن، خەت، ئۆزۈم
ئاپىرىپ بېرىمەن!» دېگەن گېپىنى يادىغا كەلتۈردى. ئۇ
گۈلسارەگە خەت يېزىپ كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ، ئىچى تىتىلداشنى
پەسەيتىمەك بولدى.

تاڭ ئېتىپ دۇكانلار ئېچىلىشى بىلەنلا توختى رەستىدىكى
دۇكاندىن قەغەز - قەلەم ئالدى. ئىشتىن چۈشۈشكە تاقىتى - تاق
بولدى. كەچمۇ كىردى، توختى مەشىق ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى تاقاپ،
كارىۋىتىدا دۈم يېتىپ، جىنچىراغ يورۇقىدا خەت يېزىشقا
تۇتۇندى.

خەتنى قانداق يېزىش كېرەك؟ توختى گەرچە ئانىسىنىڭ
ئېيتىپ بېرىشى بىلەن تۇرپاندىكى تۇغقانلىرىغا بىر - ئىككى
پارچە خەت يېزىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن قىز بالىغا خەت يېزىشى
تۇنجى قېتىم ئىدى. توختى جۈرئەتكە كەلدى. ئۇ سالام خەتنى

باشلىدى:

ئەنى، جانابىي، ئىززەتلىك، مۇڭداشقىلى مۇڭلۇق،
كۆرۈشكىلى ئارزۇلۇق بولغان گۈلسارەگە، بۇ دۇئايى سالام
بىزلەر توختىدىن، نەۋرە ئاكاڭ ساتتاردىن.....

خەتنى شۇ تەرزىدە يازغان توختى خەتنىڭ ئاخىرىنى قانداق
يېزىشنى بىلەلمەي، خەت يېزىلغان قەغەزنى پۈرلەپ تاشلىدى.
توختى يەنە بىر ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ يەنە يازدى:

دۇئايى سالام يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى، كەڭ
سەھرانىڭ سۈزۈك ھاۋاسىدىن قانغۇچە نەپەسلىنىپ،
ئالمىلىق باغدا بۇلبۇلدەك پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن
گۈلسارەگە، توختىنىڭ ھالى خاراب، باغرى كاۋاپ.....

توختى قەغەزنى يەنە پۈرلەپ تاشلىۋەتتى. قىز بالىغىمۇ ھال
ئېيتقان بارمۇ؟ قويە توختى، مۇنداق گەپلەرنى!
توختى ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ، خۇددى ئۇستىرا
كاپلانغاندەك ھالەتتە تولىغىنىپ، ئۆرۈلۈپ ياتالمىدى. سۆيگۈ خېتى
يازماق ئەجەب تەسكىنا؟ توختىنىڭ يادىغا توي مەشرىپىدە قىز -
يىگىتلەرنىڭ بېيىت ئېيتىشقىنى كەلدى. «تاپتىم!» دەپ
توۋلىۋەتتى توختى. بېيىت يېزىپ ئەۋەتىش كېرەك! توغرا، توختى
ئۆزى بىر ئۇستا بېيىتچىغۇ؟

توختى بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، قەغەزگە چىرايلىق
قىلىپ تۆۋەندىكى بېيىتلارنى يازدى:

ئىشك ئالدى قوش تېرەك،
ئېمىشقا يۆلەنگەنسەن.

مېنى مۇنچە كۆيدۈرۈپ،
نېمىشقا تۆرەلگەنسەن.

ئاي چىقاردا ئاينى كۆردۈم،
كۈن چىقاردا يارتى مەن.
ئايلار ئىزدەپ، يىلدا تاپتىم،
بىر سېنىڭدەك يارتى مەن.

ئىككى كۆزۈڭ ئوخشايدۇ،
چىمەندىكى بۇلاققا.
بىر كۆرۈپ جامالىڭنى،
ئەجەب قالدىم پىراققا.

يارىم چۈشكەن مەپنىڭ،
سايىۋىنى يوق ئىكەن.
يارتىڭ ھەربىر قارىشى،
ماڭا ئاتقان ئوق ئىكەن.

ئۆستەڭ ياقلاپ مېڭىپ.
يول يىراق قونۇپ قالدىم.
سەن يارىمنىڭ دەردىدە،
سەۋدايى بولۇپ قالدىم.

توختى خەتنى يېزىپ بولۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلى يورۇپ قالدى.
خەتنى قاتلاپ ئەۋەتىش كېرەكمۇ؟ ياق، خەتنى ئاپارغۇچى خەتنى
ئوقۇۋالسا مازاقلاپ يۈرمىسۇن. قانداق قىلىش كېرەك؟ تۈگۈنچەككە

تۈگۈش كېرەك.

توختى ئەتىسى كىچىكرەك خالتا راسلىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە توختىنىڭ گۈلسارەگە ئاپاپ ئالغان ئۇيا - ئەڭلىكى، تارغاق - سۈزگۈچى ۋە ئاخشام پۈتكەن خېتى بار ئىدى. توختى سەھەردىلا ساتتارنى ئىزدەپ، ئۇ كىراكەشلىك قىلىدىغان جايغا كەلدى. ساتتارمۇ مەپسىنى قوشۇپ ئەمدى كېلىپ تۇراتتى.

— سەنتۈڭغا بىر بېرىپ كېلەمسەن ئاداش؟ — دېدى توختى ساتتارغا قاراپ.

ساتتار توختىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى، توختىنىڭ كۆزلىرىدە شادلىق، ئىنتىزارلىق ھەم خىجىللىق ئالامەتلىرىنى كۆرگەندەك قىلدى. ساتتار توختىنىڭ كۆزىدىن نۇرغۇن مەنىنى چۈشەنگەندەك بولدى - دە، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— جېنىم بىلەن دوستۇم، مانا ھازىرلا ماڭىدىم! — دېدى ساتتار ئېتىنىڭ بېشىنى سەنتۈڭ تەرەپكە بۇراپ قارىلىتىپ ئىككى قامچا سوقتى. مەپىگە قوشۇلغان ئات قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭىشتىن پېتى يۈرۈپ كەتتى.

×

×

×

ساتتار ھامماچىسىنىڭ ئۆيىگە: «سەنتۈڭ تەرەپكە كىرا تارتىپ كېلىۋېدىم» دەپ كىرىپ كەلدى. ئۇ مەپىنى ھويلىغا ئەكىرىپ ئاتنى چىقارمايلا، ئېغىل تەرەپتىكى ئوقۇرغا باغلىدى ۋە ئۆگزىدىن ئارا بىلەن بىر باغلام ئوتنى ئېلىپ ئالدىغا تاشلىدى.

ئۆيدىكى چوڭلار ئېتىزغا كەتكەن، ئۆيدە گۈلسارە بىلەن كىچىك سىڭلىسى كۆممىقوناق دانلىرىنى مەدەكتىن سىيرىۋاتقاندى.

— خۇش كەپسەن ساتتار ئاكا، — گۈلسارە سىڭلىسى بىلەن

يۈگۈرۈپ كەلدى، — چوڭ ئاناملار تىچ - ئامانچىلىقمۇ؟ — دەپ ئامانلىق سورىدى.

ساتتار قامچىسىنى ھەپنىڭ قامچا سېپى سالىدىغان كىچىك نوكەش تۆمۈرىگە سېپىپ قويۇپ، قولغا توختى ئەۋەتكەن خالتىنى ئېلىپ ئۆي تەرەپكە ماڭغاچ:

— چوڭ ئاناڭ تىچ - ئامان تۇرۇۋاتىدۇ گۈلسارە، باشقىلارنى سورىمايسەنغۇ؟ — دېدى گۈلسارەگە مەنىلىك قاراپ.

گۈلسارە چېچەن قىز ئىدى. ئۇ نەۋرە ئاكىسىنىڭ گېپىنىڭ تېگىگە شۇ ھامان يەتتى - دە، ۋىلىدە قىزاردى.

— مەمەت ئاكام، توختى ئاكاملارمۇ تىچ - ئامان تۇرغاندۇ؟

— تىچ - ئامان تۇردى. توختى ئاكاڭ بىلەن بۇ ياققا

ماڭغۇچە كۆرۈشۈۋىدىم، ئۇ ساڭا ماۋۇ خالتىنى ئەۋەتتى، — دېدى ساتتار قولىدىكى كىچىك خالتىنى گۈلسارەگە تەڭلەپ، — مەن كۆرۈمنى ئازراق يۇمۇۋالاي، چارچاپ قالغان ئوخشايماي. سەن چاي دەملەپ بولۇپ ئاندىن مېنى ئويغاتقىن جۇمۇ، گۈلسارە، مەن ھېلىلا قايتىمسام بولمايدۇ.

— بولىدۇ ساتتار ئاكا، مەن ھازىرلا ئوچاققا ئوت ياقاي.

— ئالدىرايمۇ كەتمە ئانچە، — دېدى ساتتار ئۆيگە كىرگەچ.

گۈلسارە چايخانا تەرەپكە بېرىپ خالتىنى ئالدىراپ ئاچتى. سىڭىلىسى چۇۋۇلدىغىنىچە گۈلسارەنىڭ قولىغا ئېسىلدى.

— نېمە باركەن ئايلا، ماڭمۇ بەرگىنە؟

— مە، ئالە، ماڭ چىقىپ ھويلىدا ئويناپ تۇر! — گۈلسارە

خالتا ئىچىدىن چىققان كىچىككىنە ئەينەكنى سىڭىلىسىغا تۇتقۇزدى.

سىڭىلىسى ئەينەكنى ئېلىپ ئۆز چىرايىنى كۆرۈپ خۇش بولۇپ كەتتى ۋە پىلدىڭلىغىنىچە سىرتقا ماڭدى.

— دوستۇم ئاسىيەگە كۆرسىتىمەن بۇنى ئايلا!

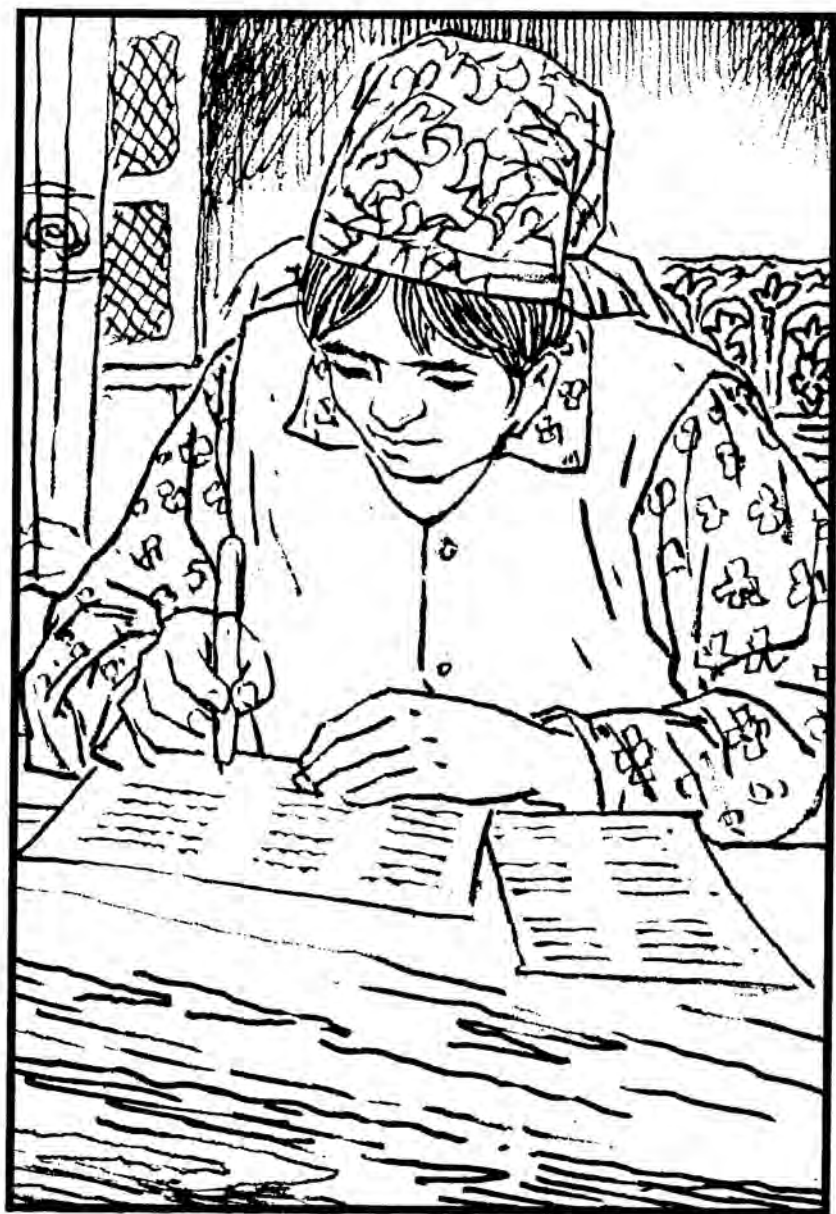
— يوقايلا كەتمە! ئاسىيە بىلەن مۇشۇ ھويلىدا ئوينىڭلار!

بولمىسا توخۇلار كىرىپ قوناقلارنى يەپ كېتىدۇ!
— بولىدۇ ئايلا! — گۈلسارەنىڭ سىڭلىسى ھويلىدا تۇرۇپ
ۋارقىراپ جاۋاب بەردى.

گۈلسارە خەتنى ئېچىپ ئوقۇپ يۈرەكلىرى ئويناپ كەتتى!
توختىلار بۇ يەردىن كەتكەندىن كېيىن، گۈلسارەمۇ پات -
پاتلا مەھەللە كوچىسىغا چىقىپ گۇچۇڭ بازىرى تەرەپكە قارايدىغان
بولۇپ قالغانىدى. قانداقتۇر بىرخىل كۈچ ئۇنى شەھەر تەرەپكە
سۆرەۋاتقاندا قىلاتتى. گۈلسارەنىڭ ئانىسى ئەزىنخان قىزىنىڭ
يۈرۈش - تۇرۇشىدىن بىرنەرسىنى سەزگەندەك ئىدى. دانىشمەنلەر
ئېيتقان ئەمەسمۇ: «قازىنىڭ قايىنىشىغا باق، بالاڭنىڭ ئوينىشىغا
باق» دەپ، قىز - ئوغۇل چوڭ بولسا ئاتا - ئانا دېگەن سەگەك
بولدىغان گەپكەن شۇ. چۈنكى، بالىلار «ئۇچۇرۇم» بولغاندا،
ئۇلارنىڭ قايىسى «دەرەخ» تۈۋىگە، قايىسى «كۆل» بويىغا
ئۇچۇپ چۈشىدىغىنى ئاتا - ئانا بايقاپ تۇرۇشى كېرەك -
دە؟!

گۈلسارە خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، خەت يېزىلغان قەغەزنى
يۈرىكىگە بېسىپ كۆزىنى يۇمۇپ بىردەم تۇردى. قەغەزدىكى
قوشاقلارغا جان كىرگەندەك، بۇ قوشاقلار خۇددى توختىنىڭ
كۈچلۈك قوللىرىدەك بىلىندى، ئۇنىڭ يۈرىكى «گۈپ - گۈپ»
قىلىپ سوقۇشقا باشلىدى. جاۋاب ياندۇرۇش كېرەك! ئۇ شۇ قارارغا
كەلدى.

گۈلسارەنىڭ شەھەردە ياشاشقا مەيلى بولغاچكىمىن ياكى
توختىنىڭ سېھىرلىگۈچى كۈچكە ئىگە كۆزلىرىنىڭ
قارشىدىنمىكىن، ئۇمۇ مۇشۇ كۈنلەردە خۇددى قۇياشقا باقىدىغان
ئاپتاپپەرەستەك بولۇپ قالدى. ئۇ پات - پاتلا گۇچۇڭ بازىرى
تەرەپكە ئۇزاق - ئۇزاق تىكىلىپ قارايدىغان، شۇ تەرەپكە مايىل
گەپلەرگە قۇلاق شىڭشايتىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

گۈلسارە شىپىرلاپ مېڭىپ قەغەز - قەلەم تېپىپ خەت
يېزىشقا كىرىشمەك بولدى. لېكىن، ئۇمۇ توختىغا ئوخشاشلا گەپنى
نەدىن، قانداق باشلاشنى بىلەلمەي، بىردەم تېڭىرقاپ تۇردى -
دە، «بىر قاققا بىر قاق» دېگەندەك، ئۇمۇ بېيىت يېزىپ
ئەۋەتىشنى، توختى ئاكىسى قانداق تەرز دە يازغان بولسا، ئۆزىمۇ
شۇنداق تەرز دە يېزىشنى لايىق تاپتى - دە، سەل خىيال
سۈرۈۋالغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى بېيىتلارنى يازدى:

شىلدىر - شىلدىر سۇ بىلەن
ئۈزۈپ كەلدى ئاق ئۆردەك.
يەرنىڭ خېتىنى كۆرۈپ،
تىترەپ كەتتى بۇ يۈرەك.

تېككەن دوپپام تالالىق،
يارارمىكىن يارىمغا.
يەرنىڭ قىلغان گەپلىرى،
تەگدى يۈرەك تارىمغا.

كاككۇك كەلدى سايرىدى،
بۇ يەرنىڭ خەۋىرىمۇ؟
ياتسام ئۇيقۇم كەلمەيدۇ،
بۇ يەرنىڭ خۇمارىمۇ؟

باردىم دەريا كەچكىلى،
ئولتۇردۇم سۇ ئىچكىلى؛
سەن يادىمغا يەتكەندە،
قانائىتىم يوق ئۇچقىلى.

ئۆستەڭنى چېپىپ قويدۇق،
بۇ ئەمدى تولۇپ ئاقسۇن.
يارغا يار كېرەك بولسا،
يارمۇ بىر كېلىپ باقسۇن.

گۈلسارەنىڭ ئىچ - ئىچىدىن سۆيگۈ بېيىتلىرى قايناپ -
قايناپ چىققىلى تۇردى. بىراق، ئۇنىڭ قەغىزى تۈگەپ قالدى. ئۇ
خەتنىڭ ئەڭ ئاخىرىغا ئۇششاق قىلىپ مۇنداق يازدى:
«كېلەر جۈمە كۈنى چۈشتىن بۇرۇن مەن چوڭ يول بويىدىكى
دەرەخلىقتە ساقلايمەن.»

گۈلسارە خەتنى يۈكلەپ توختى ئەۋەتكەن خالتىغا سالىدى ۋە
ئۇ خالتىغا ياڭاق، ئۆرۈك قېقى سېلىپ خالتىنى توشتۇردى.
خالتىنىڭ ئاغزىنى تىكىپ راسلاپ بولۇپ، چاي دەملەشكە تۇتۇش
قىلدى.

ساتتار چايىنى چالا - يۇلا ئىچىپلا «ئالدىراش ئىشىم بار
ئىدى، ئاتاڭ بىلەن ئاناڭغا مېنى يول ئۆتە كىرىپ كەتتى دەپ
قويارسەن» دەپلا، گۈلسارەنىڭ خالتىسىنى ئېلىپ شەھەر تامان
يۈرۈپ كەتتى.

توختى گۈلسارەنىڭ خالتىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئاجايىپ
خۇش بولۇپ كەتتى. ئۇ خالتا قىلىنغان ياڭاق، ئۆرۈك قېقىنى
بىرمۇبىر پۇراپ چىقتى. گەرچە بۇ قۇرۇق مېۋىلەردىن ئانچە
خۇشبۇي پۇراق چىقمىسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا گۈلسارەنىڭ قولىنىڭ
ھىدىنى ھىدلىغىلى بولاتتى. توختى ياڭاق بىلەن ئۆرۈك قېقىنى
يېيىشكە كۆزى قىيماي، ئۇنى پەنجىر تەكچىسىگە قاتار قىلىپ
تېزىپ قويدى.

توختى كۈن ساناشقا ئۆتتى. چۈنكى، ئۇ بۇداقى جۈمەدە
گۈلسارەنى كۆرگىلى سەنتۇڭ تەرەپكە باراتتى.....

×

×

×

جۈمە كۈنىنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن توختى
سەھەردىلا مەشىقنى تۈگىتىپ، رەستىگە چىقتى. سامسپەزنىڭ
تۇنجى تونۇر سامسسىدىن ئوننى بېلىدىكى پوتىسىغا تۈگۈپ،
سەنتۇڭ تامان يۈرۈپ كەتتى. سەنتۇڭ بىلەن گۈچۈڭ بازىرىنىڭ
ئارىلىقى ئون - ئون ئىككى چاقىرىمچە كېلەتتى. توختى سەھرا
تەرەپتىن جۈمە بازىرىغا كىرىۋاتقان سۈكەن ئارتقان ئېشەكلەر،
كاۋا - قاپاق، قوغۇن - تاۋۇز باسقان كالا، تۆگە، ئات - قېچىر
قوشۇلغان ھارۋىلارنى تېز - تېز ئەگىپ - يانداپ، سەنتۇڭ تامان
غۇيۇلداپ ماڭماقتا. يولدىن كېسىشىپ ئۆتۈۋاتقان ماللار ئارىسىدىنمۇ
خۇددى موكىدەك ئۆتۈپ، بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتا سەنتۇڭغا يېتىپ
كەلدى. دېگەندەك، گۈلسارە چوڭ يول بويىدىكى بۈككىدە
ئۆسكەن دەرەخلىق ياقىسىدا توختىنى ساقلاپ تۇرغانىدى.

— مۇبارەك بولسۇن قەدەملىرىڭىزگە، توختى ئاكا، ئۆي
ئىچى تىنچلىقمۇ، ساتتار ئاكاملار، مەمەت ئاكاملار تىچ - ئامانمۇ؟
گۈلسارە كۈلۈپ تۇرۇپ تىنچلىق سورىدى.
— تىنچلىق - ئامانلىق، ئۇلار ساڭا سالام ئېيتتى. ئاناڭ،
ئاناڭ، سىڭىللىرىڭ تىچ - ئامانمۇ؟ - توختىمۇ جاۋابەن سالام -
سەھەت قىلدى.

— ھەممىسى ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ، رەھمەت توختى ئاكا،
ئەھۋال سورىغىنىڭىزغا ھەم مېنى يوقلاپ چىققىنىڭىزغا.
— يوقلاپ چىقىسام بولامتى ئەمەس، خېتىڭىدە قاننىم
بولغان بولسا قېشىڭىغا ئۇچۇپ باراتتىم دەيتكەنسىن ئەمەسمۇ،

ئوغۇل بالا تۇرۇپ مەن كەلمىسەم بولامدۇ؟ — توختى گۈلسارە بىلەن چېقىشتى.

— ئۆزىڭىز يازغان خېتىڭىزدە «سەۋدايى بولۇپ قالدىم» دەپتىكەنسىز، شۇڭا قاننىم بولسا ئۇچۇپ باراتتىم دېدىم شۇ، — گۈلسارەمۇ بوش كەلمىدى.

— شۇنداق دېمىسەم جۈمە كۈنى كەل دېمەيتتىڭ - دە؟! — توختى بىلەن گۈلسارە شۇنداق گەپلەشكەچ، دەرەخلىقنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى ئېرىق يېنىغا بېرىپ ئولتۇرۇشتى. ئېرىقتا سۈپسۈزۈك سۇ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى. توختى پوتىسىنى يېشىپ داستىخان قىلدى ۋە سامسىلارنى گۈلسارەنىڭ ئالدىغىراق سۈرۈپ: — سامسىلاردىن ئالە گۈلسارە، ئانچە سوۋۇپ كەتمەپتۇ، — دېدى.

— بىرگە ئاللى، تەڭ يېگەن تەنگە سىڭەر دەپتىكەن، — گۈلسارە سامسىدىن بىرنى ئېلىپ توختىغا تەڭلىدى. ئۇلار سامسا يېگەچ پاراڭلاشتى. توختى ئاۋۋال سۆز باشلىدى: — گۈلسارە، تەقدىر - قىسمەت بىلەن تونۇشۇپ قالدۇق، مەن سېنى كۆرۈپلا ئۆزۈمدە ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان بىرخىل تۇيغۇنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى سەزدىم. شەھەرگە قايتقاندىن كېيىن سېنىڭ تۇرقۇڭ - سىيمايىڭ كۆز ئوڭۇمدىن ئېرى كەتمىدى. كېچىسى ياتسام چۈشۈمدىن، كۈندۈزى خىيالىمدىن ھېچ كەتمىدىڭ. سۆيگۈ دېگەن نەرسە شۇنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ.....

گۈلسارە بىرتال تەرمەچ بىلەن يەرنى جىچاپ ئولتۇردى. توختى گۈلسارەنىڭ باش كۆتۈرمەي ئولتۇرغىنىغا قاراپ سەل ئەندىشكە چۈشتى. ئۇ يەنە ئېغىز ئاچتى: — سېنىڭ كۆڭلۈڭگە ماقۇل كەلمىسە ئوچۇقنى دەۋەرگىن، گۈلسارە؟

گۈلسارە بىرىمىدىن چۆچۈگەندەك، بېشىنى كۆتۈردى ۋە ۋىلىدە قىزارغان پېتى توختىغا قارىدى:

— سىلەر كېلىپ كەتكەندىن كېيىن مەنمۇ پات - پاتلا گۈچۈك يازىرى تەرەپكە قارايدىغان بولۇپ قالدۇم. سىزنىڭ «شەھەرگە ئەكىرىپ كەتسەك كىرەمسەن؟» دېگەن گېپىڭىز ھازىرمۇ قۇلاق تۈۋىمدىن كەتمىدى. ئەگەر نېسىپ بولسا.....

— ئەگەر نېسىپ بولسا شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىمەن شۇنداقمۇ؟ — توختى گۈلسارەنىڭ ئاخىرقى سۆزىنى كېسىپلا سورىدى.

گۈلسارە بېشىنى لىگىشتى، توختى ئورنىدىن خۇددى توشقانغا ئېتىلغان تايغاندەك قوزغالدى - دە، گۈلسارەنى شۇنداق چاققانلىق بىلەن گويا كىچىك بالىنى كۆنۈرگەندەك يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ، كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى:

— ماقۇل بولدۇڭمۇ گۈلسارە؟ — توختى ئۇنى بىر يالماپلا يۈتۈۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى.

گۈلسارە چۆچۈپ كەتتى. ئۇ توختىنىڭ چاڭگىلىدا بەئەينى سانىڭ چاڭگىلىدىكى چۈجىدەك پىلتىڭلايتتى.

— قوللىرىمنى ئاغرىتىۋەتتىڭىز توختى ئاكا، چاپسان قويۇۋېتىڭە؟! — گۈلسارە نالە قىلىپ تېپىرلىدى.

توختى شۇندىلا ئۆزىنىڭ قوپاللىق قىلغىنىنى سەزدى - دە، گۈلسارەنى يەرگە ئاۋايلاپقىنا قويۇپ:

— كەچۈر گۈلسارە، خۇشلۇقىمدا ئۆرۈمنى تۇتالماي قوپاللىق قىلىپ قويۇپتىمەن، — دەپ ئۆزرە ئېيتتى.

— قوللىرىڭىز نېمىدېگەن كۈچلۈك ھەم قاتتىق سىزنىڭ، تاسلا قالدىڭىز مېنى ئوينىغۇچىنى ^① مېجىغاندەك مېجۈەتكىلى، —

^① چىلگە قوغۇننى شەرقىي شىنجاڭدا شۇنداق ئاتايدۇ — ئا.

گۈلسارە بىلەن كىلىرىنى، بەل، قولتۇقلىرىنى سىلاشتۇردى.

توختى ئۆز جايىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

— مەن بىر ئاتىسى يوق يېتىم ئوغۇلمەن، ئۆيدە ئانام بىلەن ئەمدىلا ئون ياشقا كىرگەن سىڭلىم بار. ئەگەر ئىككىمىز ئىرادە - تەقدىر بىلەن توي قىلماق بولساق، ئاتا - ئاناڭ مېنى يالاڭتۇش گادا يېكەن دەپ، سېنى بەرگىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالۇرمۇ گۈلسارە؟

— مېنىڭ ئاتا - ئانام خېلى ئىنسانلىق كىشىلەر، ئۇنداق دېمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز بەش بالىنىڭ ھەممىسىلا قىز. سىزدەك بىر يىگىتنى كۆيۈتۈۋال قىلىۋالسا، ئاتا - ئانام خۇش بولماي قالاتتىمۇ؟

— ئىلاھىم شۇنداق بولماي، — دېدى توختى. ئۇ يەنە قانداقتۇر بىرگەپ كەم بولۇپ قالغاندەك، گۈلسارەگە قاراپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— بىز بالىلارنىڭ ھەممىمىز قىز بالا دەيسەن گۈلسارە، ئاتاڭ مېنى كۆيۈتۈۋالچىلاپ ئەكىرىۋالمايمەن، دەپ يۈرمەيدىغاندۇ - ھە؟ گۈلسارە كۈلۈپ كەتتى. ئۇ قاشلىرىنى ئېگىز - پەس قىلىپ تۇرۇپ:

— ئەگەر شۇنداق دەپ قالسا بىزدىن يۈز ئۆرۈيدىغان ئوخشىماسىز؟ — دېدى سىنچى كۆزلىرى بىلەن توختىغا قاراپ. توختى گەپ ياساپ ئولتۇرماستىن تۈزلە ئېيتتى:

— باشتىكى گېپىمىز سېنى شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىشتىن باشلانغانغۇ؟

— شۇنداق، — گۈلسارە قىسقىلا جاۋاب بەردى.

— ئەمەسە سېنى شەھەرگە كېلىن قىلىپ يۆتكەسەكلا ئىش تۈگەيدىكەنغۇ؟!

— توغرا ئېيتتىڭىز توختى ئاكا، ئىش شۇنداق بولىدۇ،

ئەنسىرەپ كەتمەك.

— ھە مانا، ماۋۇ گېپىڭ بولىدۇ گۈلسارە، — دېدى توختى.
يەنە قانداقتۇر بىر گەپنى دېگۈسى كېلىپ گۈلسارەگە قارىدى.
گۈلسارە ئەمدى ئانچە قورۇنۇپ كەتمىگەن ھالدا توختىغا قاراپ
كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. توختى يەنە ئېغىز ئاچتى:

— گۈلسارە، سەن شەھەرنىڭ نېمىسىنى ياقىتۇرۇپ قالدىڭ؟

— شەھەر دېگەندە سودا - سېتىق ئۈچۈن كەلگەن ھەر
يەر - ھەر يەرنىڭ ئادەملىرى بىلەن ئۇچراشقىلى بولىدۇ، —
دېدى گۈلسارە ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئالدىرىماي سۆزلەپ، —
ئۇلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ
ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولغىلى بولىدۇ؛ شەھەر دېگەندە ئۆلىمالار
كۆپ، ئوقۇي دېسە ئىمكان تېپىلىدۇ. يەنە ھۈنەر - كاسىپ
ئىگىسى كۆپ، خالىغان ھۈنەرنى ئۆگەنگىلى بولىدۇ. پۇلى يارلىكى
ئادەمگە ئىزدىگىنىنىڭ ھەممىسى، مەسىلەن، توخۇ سۈتى بىلەن
ئېشەك مۈڭگۈزىدىن باشقا ھەممە نەرسە تېپىلىدۇ. سەھرادا ياشىسا
ئادەم خۇددى كۆلچەكتىكى پاقىدەك «ئاسماننىڭ ئاستى مۇشۇلا»
دەپ ياشايدىغان گەپ. بۇ سەھرايى قىيامەتتە سەھرا قىزلىرى
خۇددى سېرىقچىچەكتەك ئېچىلىپ، تۈزىقى تۈزۈپلا تۈگەيدۇ.
ئوغۇللىرى بولسا كەتمەن بىلەن شىللىسىگە ئۆزى توپا چېچىپلا
ئۆمرى ئۆتىدۇ. جاھاننى بىلىپ ياشاي دېگەن ئادەمگە شەھەر
ياخشى، ئەلۋەتتە.

— ماڭا مۇشۇ گېپىڭ كۇپايە گۈلسارە، گېزى كەلگەندە
سەن سەھرا گۈلىنى شەھەرگە كۆچۈرۈپ «تەشتەك» تە باقۇرمىز،
كۆنەرسەنمۇ؟

— ئۆزۈم خالىغان يەرگە ئەلۋەتتە كۆتىمەن - دە!

— ئىلاھىم شۇنداق بولغاي!

توختى بىلەن گۈلسارە شۇنچىلىك سۆزلىشىپ خوشلاشتى.

گۈلسارە ئۆيى تامان كەتتى. توختى جۈمەگىچە شەھەرگە كىرىپ
ئۆلگۈرىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەپ، ئىلگىرى ئۆزى يالا ۋاقتىدا لاۋما
خۇرجاغا يىللىقچى بولغاندا مال باققان يەرلەرنى كۆرگەچ قايتماق
بولۇپ، يولنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى ئېتىزلىقلارنى ئارىلاپ
مېڭىپ كەتتى.

×

×

×

لاۋما خۇرجانىڭ ئېتىزلىرى بىر - بىرىگە تۇتاش كەتكەن
بولۇپ، مەھەللىگە يېقىن يەردە چوڭ خامان بار ئىدى. توختى
يىراقتىنلا خاماندا بىرنەچچە ئادەمنىڭ بىرنېمىلەر قىلىۋاتقانلىقىنى
كۆرۈپ شۇ تەرەپكە ئىتتىك - ئىتتىك چامىدى. ئۇنىڭ
خىيالچە، خاماندىكى ئادەملەر ئارىسىدا ئۆزى بىلەن بىرقانچە يىل
ئىلگىرى بىرگە يىللىقچىلىقتا تۇرغانلار بولسا كۆرۈشۈپ ئۆتۈش
ئىدى. توختى خامانغا يېقىنلاپ كېلىشىگە خاماندىن: «ۋاي
قۇتقۇزۇڭلار! ئادەم ئۆلتۈرىدىغان بولدى!» دېگەن نالە - پەرياد
ئاڭلاندى. توختى ئىككى چامىنى بىر قىلىپ دېگۈدەك يۈگۈرۈپ
كېلىۋىدى، لاۋما خۇرجانىڭ كەنجى ئوغلى مالاۋۇنىڭ گەنسۇلۇق
يىللىقچى ماچىڭگۈيىنى ئەپكەش بىلەن ھەدەپ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى
كۆردى - دە، ھېچبىر ئىككىلەنمەيلا بېرىپ ئەپكەشنى ئوڭ قولى
بىلەن تۇتۇۋالدى. مالاۋۇ ئەپكەشنى توختىنىڭ تۆمۈر قىسقىچىگە
قولدىن تارتىپ ئالالماي، ئاچچىقىدا توختىغا مۇشت - پەشۋا
ياغدۇردى. توختى ئۇنىڭ ھەربىر مۇشت، تېپىكىنى ئۆزىگە
تەگكۈزمىدى. بىرھازا ئاتقان مۇشت - تېپىكلىرىنىڭ بىكارغا
كەتكىنىنى كۆرگەن مالاۋۇ بايۋەچچە ئۇرۇشتىن يالتىيىپ، توختىغا
قاراپ شالنى چېچىشقا باشلىدى:

— نەدىن پەيدا بولغان شۇمقۇشسەن؟ بىكاردىن - بىكارغا

نېمىدەپ مېنىڭ ئىشىمغا ئارىلىشىسەن؟ — مالاۋۇنىڭ ئاچچىقتا يۈزلىرى ئېسىلىپ، كۆزلىرى قىزارغانىدى.

— ماچىڭگۈينى نېمىشقا ئۇرىسەن؟ — توختى سۈرلۈك قىياپەتتە سورىدى.

مالاۋۇ كۆزلىرىنى چىمچىقلاشقانچە توختىغا قارىدى، ئۇ ناتونۇش بىر ئۇيغۇرنىڭ ئۆز ئۆيىدىكى خۇيزۇ يىللىقچىنى تونۇغانلىقىغا ھەيران قالغانىدى.

— سەن ماچىڭگۈينى تونۇمسەن؟

— تونۇيمەن.

— قانداق تونۇيسەن؟

— ھەي بايۋەچچە، مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟ مەن ئون يىل ئىلگىرى سىلەرنىڭ قورۇقتا يىللىقچى بولۇپ ئىككى يىل تۇرغانمەن، ئىسمىم توختى.

مالاۋۇ توختىغا سىنچىلاپ قارىدى، ئۇنىڭ يۈز - چىرايىدىن سەل تونۇغاندەك قىلدى. لېكىن، ئون يىل ئىلگىرىكى بىر يېتىم بالىنىڭ مۇنداق بەستىلىك، قاۋۇل ھەم مۇشت - پەشۋانىڭ بىرىنىمۇ ئۆزىگە تەگكۈزمىگۈدەك چەيدەس يىگىت بولۇپ كەتكەنلىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ، مەنسىتىمىگەندەك قىياپەتتە:

— سەن ھېلىقى يېتىم ھارامزادە توختى شۇمۇ؟ — دېدى.

توختىنىڭ غۇرۇزىدە ئاچچىقى كەلدى:

— سەن بايۋەچچە تېخىچە يىللىقچىلارنى ئۇرۇپ -

تىللايدىغان يامان ئادىتىڭنى تاشلىمايسەن - دە؟

— سەندەك گادايلازغا تىل - تاياق دورا! — مالاۋۇنىڭ

ئاغزىدىن شۇ گەپ چىقىشى بىلەن تەڭلا خۇددى كىرىچتىن ئايرىلغان ئوقىيادەك تېزلىكتە ئېتىلغان بىر مۇشت بىلەن مالاۋۇ ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇ ئورنىدىن مۈشۈكتەك ئىرغىپ

قوپۇپ توختىغا ئېتىلدى. توختى ئۇنىڭ ئاتقان مۇشتىنى شۇنداق چەيدەسلىك بىلەن رەتلەپ قايتۇرۇپ تۇردى ۋە بىرقانچە رەتلىشىشتىن كېيىن توختى مالاۋۇنى تۇيدۇرماستىن يانپاشقا كەلتۈرۈپ يەرگە شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، مالاۋۇ ئورنىدىن تۇرالمىي قالدى. نېرىراقتا قوللىرىدا ئارا تۇتۇپ تۇرغان يىللىقچىلار ئارىلىرىنى تاشلاپ كېلىپ بايۋەچچىنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى، مالاۋۇ ئورنىدىن مىڭ تەستە تۇردى. ئۇنىڭ ئەمدى توختى بىلەن ئېلىشقۇدەك ھالى قالمىغانىدى. ئۇ «خەپ توختاپ تۇر!» دېدى - دە، توختىغا ئاللىيىپ قاراپ، خۇددى تۇغۇتتىن يېڭى قوپقان خوتۇندەك، يەرنى ئاۋايلاپ دەسسگىنىچە قورۇق تامان كېتىپ قالدى.

توختى ماچىڭگۈيگە قارىدى. ئۇ بىر چەتتە تېخىچىلا ۋايىچانلاپ تۇراتتى. توختى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ سورىدى:

— سېنى بايۋەچچە نېمىشقا ئۇردى؟

— مېنى ئەسلىدە لاۋما خۇرجا «ياشقا چوڭ بولۇپ قالدىڭ، ئەمدى سەن ئېغىر ئىشلارنى قىلماي، خامانغا قارىغىن» دېۋىدى، خامانغا قارىدىم. نەچچە كۈن ئىلگىرى ياغقان يامغۇر بۇغداي ياغلىرىنى ھۆل قىلىۋېتىپتەكەن، «سەن ئارا بىلەن باغلىقلارنى ئۆرۈپ ئاپتاپقا سالماپسەن» دەپ ئۆرۈپ كېتىۋاتىدۇ. لاۋما خۇرجا ماڭا باغلىقلارنى ئارا بىلەن ئۆرۈپ قويغىن دېمىگەن تۇرسا، — ماچىڭگۈي يىغلامسىراپ، باياتىن تاياق تەگكەن يەرلىرىنى سلاشتۇرۇپ، ئەھۋالنى توختىغا ئېيتىپ بەردى.

ماچىڭگۈي ئەسلىي گەنسۇلۇق بولۇپ، ھازىر يېشى ئاتمىشتىن ئاشقان بىر كونا يىللىقچى ئىدى. ئۇ قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بەرگەندە يۇرتىدىن بۇ يەرگە كېلىپ، لاۋما خۇرجانىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ قالغان. ئۇ بالىچاقسى ياكى بىرەر ئۇرۇق - تۇغقىنى يوق تىكەندەكلا بىر ئادەم ئىدى. ئۇ گەرچە ئىشنى ئوبدان قىلىسىمۇ،

مىجەزى سەل غەلىتە ئىدى. بۇ ئادەم لاۋما خۇرجانىڭ ئېيتقىنىنى بەجاندەل ئورۇنلايتتى. ئېيتىمغان ئىشنى ھەرگىزمۇ قىلمايتتى. ئۇ جورۇققا كۆنۈپ كەتكەن يىللىقچى بولۇپ، تاپشۇرغان ئىشنى خۇددى جۇۋارغا قېتىلغان كالىدەك، بىرخىل ئۇسۇلدا ئىشلەۋېرەتتى. يەنە كېلىپ، لاۋما خۇرجانىڭ گېپىنى قەتئىي يىرمايدۇكى، لېكىن مالاۋسى بىلەن مالاۋۇۋ بايۋەچچىلەرنىڭ گېپىنى ھەرگىزمۇ ئاڭلىمايتتى. ئاتىسى بىرىقلارغا كەتكەندە مالاۋۇۋ بىلەن مالاۋسى ئىگىلىك ئىشلىرىغا قارىشاتتى. مۇنداق چاغلار دېمۇ ماچىڭگۈي بايۋەچچىلەرنىڭ گېپىگە كىرمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن بايۋەچچىلەر ئۇنى «ھوي جاھىل كالا» دەپ تىللاپ، ئۇرۇپ - سوقۇپ ئىندەككە كەلتۈرمەك بولاتتى. ئەمما، ماچىڭگۈي تاياق پېيشكە رازى ئىدىكى، مىجەزىنى ئۆزگەرتەلمىدى.

— ئۆزۈڭدىنمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇ بۇرادەر، ھەرقانداق ئىشنى قىلساڭ، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىشلارنى باشقىلار ئېيتىمىسمۇ ئۆزۈڭ بىلىپ قىلىشك كېرەك - دە! — دېدى توختى ماچىڭگۈيگە قاراپ.

— راس شۇنداق بولدى، مالاۋۇۋ بۇرادەر بىزنى بۇغداي باغلىقلىرىنى ئۆرۈپ، ئاپتاپقا سېلىشقا ئەكىلىۋىدى، بۇغدايلارنى ئۆرۈسەك، تېگى كۆكىرىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ، — دېدى باياتىن ياندا قارىشىپ تۇرغان ئىشلەمچى بۇرادەرلەر.

ماچىڭگۈي كۆزلىرىنى مۆلدۈرلەتكىنىچە لام - جىم دېمەي تۇراتتى. ئۇنىڭ بىچارە ھالىتىگە ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالاتتى. توختى ناھەقچىلىقنى كۆرسە چىداپ تۇرالمايتتى. بولۇپمۇ كەمبەغەل، مۇساپىر، يېتىم - يېسىرلارنىڭ بىچارە ھالىتىگە چىدىمايتتى. يامانلار ياۋاشلارنى بوزەك قىلسا تېخىمۇ چىدىمايتتى. «بۇ جاھان نېمىشقا ئۇنداق تەڭسىز جاھاندۇ؟ بايلىرى كەمبەغەللەرنى ئات - ئېشەكنىڭ ئورنىدا كۆرۈشىدۇ. ئەسلا بەگ

چوڭ ئاتامنىڭ دېھقانلار تەرىپىدە تۇرۇپ، ئادالەت ياقلىدىم،
دېگىنى مۇشۇنداق ناھەقچىلىق ئىشلارغا چىدىماي، كەمبەغەللەرگە
چاپان ياپقىنى ئوخشىمامدۇ؟.....» توختى خاماندىن ئايرىلىپ،
شەھەر تامان يۈرۈپ كەتتى.

ئالتىنچى باب

مەشرەپتىن يانغاندا

روزى قاسساپنىڭ ئوغلى مامۇت يىگىرمە تۆت ياشقا كىرگەندە ئاندىن توي قىلدى. ئاتىسى يۇرت ئىچىدە ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرىنىڭ قىزلىرىنى سوراپ قانچە قېتىملاپ بوسۇغا ئاتلىغان بولسىمۇ، تۈزۈكرەك لايىق چىقمىدى. گەرچە، يېقىن - يورۇقلار روزى قاسساپنىڭ يۈز - ھۆرمىتىگە ھەم ئۇنىڭ قول ئىلكىدە بارلىقىغا قاراپ قۇدا چۈشۈشكە ماقۇل كەلگەن بولسىمۇ، ھاكاۋۇر شەھەر قىزلىرى «سۈلكىتى يوق، دوزاخ شوتىسىدەك ئۇرۇق ھەم ئېگىز» دېگەن باھانىلەرنى كۆرسىتىپ، مامۇتنى ياراتمىدى. ئامالسىز قالغان روزى قاسساپ مورىنىڭ بىر يېزىسىدىكى تۇغقىنىنىڭ قىزىنى كېلىن قىلىشقا مەجبۇر بولدى. گەرچە مامۇت «قىرى يىگىت»^① بولۇپ توي قىلغان بولسىمۇ روزى قاسساپ تويىنى چوڭ قىلدى، ئۇ كالا ھەم قوي سويۇپ، يۇرت جامائىتىنى ئالا قويماي تويغا چاقىردى. مامۇت مۇ ئاتىسىنىڭ ئېيتقىنى بويىچە ئۆزىنىڭ قۇرداشلىرىدىن باشقا، توي قىلىپ بولغان ساتتار،

① بۇنىڭدىن يۈز يىللار ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا، ئۇيغۇرلار يىگىتلەرنى ئون يەتتە - ئون سەككىز ياش، قىزلارنى ئون بەش - ئون ئالتە ياشتلا توي قىلىۋېتەتتى، شۇ ياشتىن ئېشىپ كەتكەنلەرنى «قىرى يىگىت»، «قىرى قىز» دېيىشىپ، سۆز - چۆچەك قىلىشاتتى — ئا.

مەمەتتەكلەرنى توي مەشرىپىگە چاقىرغاندىن باشقا، توختىدەك تېخى توي قىلمىغان «بوز يىگىت» لەرنىمۇ تويغا چاقىردى. يۇ تويغا ئىككى كۈن ئىلگىرى شەھەرگە كىرگەن گۈلسارەمۇ قاتنىشىشقا مۇشەررەپ بولدى. ئۇ ساتتار ئاكىسىنىڭ ئايالى زەيتۈنە بىلەن توي مەشرىپىگە كەلدى.

روزى قاسساپ ھويلىسىدىكى يوغان بىر ئېغىزلىق ئۆيىنى يىگىتلەرنىڭ كەچلىك مەشرىپى^① ئۈچۈن ھازىرلاپ بەرگەندى. چوغدەك گىلەملەر سېلىنغان ئۆي پەنجىر تەكچىلىرىگە ۋە مەخسۇس شامدانلارغا يېقىلغان يوغان شاملار بىلەن يورۇتۇلغانىدى. سازەندىلەر تويى بولغان قىز - يىگىتنىڭ ئۇدۇلىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى. يىگىتبېشى ساتتار ئىدى. بىردەمدىلا ئۆي ئىچى قىز - يىگىتكە لىق تولدى. ئويۇن باشلاندى.

دەسلەپتە سازەندىلەر تۇرپان ناخشىلىرىدىن «دەردىڭىز يامان»، «گۈليار»، «ئالتۇنجان» «زېمىن»، «ئايارەي»، «داۋانچىڭ»، «ھەيرانىڭ مەن» قاتارلىق ناخشا - مۇزىكىلارنى ئورۇنلىدى. ئارقىدىن پەدىنى يۆتكەپ، «سۇ بولۇپ ئاقتىم»، «يارساڭا مەيلىم بار»، «دوست يار ئايلىناي» قاتارلىق ئۇسسۇل مۇزىكىلىرىنى ئورۇنلىدى. قىز - ئوغۇللار ئۇسسۇلنى تازا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئويناشتى. ئۇسسۇل پەدىسى «نازىركوم» غا يۆتكەلگەندە، مەيداندا پەقەت ئىككىلا ئەر كىشى بىر - بىرىگە بېقىشىپ، ھەرخىل شوخ، قىزىقارلىق ھەرىكەتلەر بىلەن نازىركومنى ئەۋجىگە چىقاردى. سورۇن ئەھلى ئۈستى - ئۈستىلەپ «ئالامىدى ھە - ھە، ئالامىدى ھە!» دەپ ئۇسسۇلچىلارغا مەدەت -

^① شەرقىي شىنجاڭنىڭ تۇرپان ئويمانلىقىدىكى يۇرتلار ۋە گۇچۇڭ، جىمىسارلاردا تويى بولغان قىز - يىگىتلەر ئۆتكۈزىدىغان كەچلىك مەشرىپىنى «مېلىس مەشرىپى» ياكى «ھۇجرا مەشرىپى» دەپمۇ ئاتىشاتتى - ئا.

ئىلھام بېرىشتى. نازىركوم ئۆسسۇلى «چاقا - جۇمبۇرچاق» بىلەن ئاياغلاشتى. ئۆسسۇلچىلارمۇ، سازەندىلەرمۇ چىپىلداپ تەرلەپ كەتتى.

مەشرەپنىڭ ئەمدىكى تەرتىپى بويىچە، سازەندىلەر ئارام ئېلىپ «پوتا ئويۇنى» باشلاندى. يىگىتپېشى ساتتار پېلىدىكى مەللە پوتىسىنى يېشىپ ئەشتى - دە، ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— مېھمانلار، ئەمدىكى ئويۇن پوتا ئويۇنى بولىدۇ. ئەگەر پوتىنى ئېلىپ، خاتا ئايلاڭلار بېيىت ئېيتىسىلەر ياكى قىزىقچىلىق قىلىپ، قوي - ئۆچكە، ئىت - مۈشۈكلەرنى دورىساڭلارمۇ، قۇشقاچلاردەك سايىساڭلارمۇ بولىدۇ. ئىشقىلىپ، بىرەر ھۈنەر كۆرسىتىپ، مەشرەپ ئەھلىنى كۈلدۈرۈپ خۇش قىلساڭلارلا بولىدۇ! — دېدى ۋە ئايالى زەيتۇنەنىڭ ئالدىغا بېرىپ تەزىم بىلەن پوتىنى سۇندى. زەيتۇنە ئۈچ قېتىم ئوڭ چۆگۈلەپ، تازىم بىلەن ساتتارنىڭ قولىدىكى پوتىنى ئېلىپ، مەھەللىسىدىكى بىر قىزنى پوتىغا تەكلىپ قىلدى. ئۇ قىز بىخەستەلىك قىلىپ بىر چۆگۈلەشنى تەتۈر چۆگۈلەپ قويۇپ، زەيتۇنەنىڭ پوتا بىلەن يەڭگىل ئۇرۇشىغا ئۇچرىدى ۋە پوتىنى قولىغا ئېلىپ، خاتا چۆگۈلەشنىڭ «جازاسى» ئۈچۈن «ئالتۇنجان» دېگەن ناخشىنى ئېيتىپ بەردى. كۆپچىلىك چاۋاك چېلىپ ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ قىز پوتىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئولتۇرغان بىر قىزغا سۇندى. پوتىنى ئالغان قىز خۇش پىچىم، ئۈستىگە يەل پۇرمە قىلىپ تىكىلگەن ئاق يىپەكتىن بۆرەك ياقىلىق ئۇزۇن كۆڭلەك، بېشىغا ئۈنچە تۇتۇلغان زەر بۆك، پوتىغا قىزىل ئۆتۈك كىيگەنىدى. قارىماققا ئۇ خېلى ھاللىق ئائىلىنىڭ قىزىدەك قىلاتتى. ئۇ قىز ئۇيان - بۇيانغا قارىغاندىن كېيىن يىگىتلەر ئارىسىدىكى بىر يىگىتكە تەزىم قىلدى. ئۇ يىگىت ئوتتۇرىغا چىقىپ تەزىم قىلدى ۋە پوتىنى ئېلىش ئۈچۈن چۆگۈلەپ، ئۇ ئىككىنچى

چۆرگۈلەشتە يېڭىلدى. قىز ئۈچىنچى چۆرگۈلەشتە يىگىتكە پوتنى
بېرىمەن دەپ قولىدىن چۈشۈرۈۋەتتى. ئىككىسىلا «جازا» غا
ئۇچرايدىغان بولدى.

— ناخشا ئېيتسۇن!

— ئۇسسۇل ئويناپ بەرسۇن!

— ئىككىسى بىر - بىرىگە بېيىت تاشلاشسۇن!

سورۇن ئەھلى ھەرخىل تەلەپلەرنى قويۇشۇپ توۋلاشماقتا
ئىدى. ئوتتۇرىدىكى قىز بىلەن يىگىت يىگىتچىسى ساتتارغا
قارىدى.

— قولۇڭلاردىن نېمە كەلسە شۇنى قىلىڭلار! — ساتتار
ئوتتۇرىدىكىلەرنىڭ ئىختىيارغا قويدى.

قىز بىلەن يىگىت ئەسلىدە بىر مەھەللىلىك بولۇپ، يىگىت
قىزغا ئىچ پەش تارتىپ يۈرەتتى. ئۇ مۇشۇ پۇرسەتتە ئۆز كۆڭلىنى
ئىپادىلىمەك بولۇپ، قىزغا قاراپ:

— بېيىت ئېيتىشامدۇق؟ — دېدى.

— مەيلى، — قىز قولىدىكى پوتنى يىگىتكە سۈنۈپ
بەردى.

يىگىت ئاۋۋال بېيىت تاشلىدى:

ئاققۇنا كۆڭلەك كىيىپسىز،

ئاق تىكەنلەر ئىلمىسۇن.

ئىككىمىز ئاشنا بولايلى،

ئۆيدىكىلەر تۇيىمىسۇن.

يىگىتنىڭ بۇ بېيىتى قىزغا دۇرۇس كەلمىدى بولغاي، قىز
بىردىنلا تاتىرىپ - سارغىيىپ، «بۇ يىگىت مېنى خەلقئالەم
ئىچىدە رەسۋا قىلاي دەمدۇ نېمە؟» دەپ ئويلىدى - دە،

يۈزلىرىنى پۇرۇشتۇردى. بىرىنچە دەي دېسە، توي مەشرىپى،
چىدىغانغا چىقارغان. دېمەي دېسە، «ئاشنا بولايلى» دېگەن
سۆزنى ئىشلىتىۋاتىدىغۇ بۇ كازىم؟ قىز كازىم ئاتلىق بۇ يىگىتنىڭ
بېيتىدىكى «ئاشنا بولايلى» دېگەن سۆزنى خاتا چۈشەنگەنىدى.
بۇ يىگىتنىڭ ئۆزىگە مەيلى بارلىقىنى قىز بىلەتتى. شۇنداقتىمۇ بۇ
سورۇندا ئۇنداق ئىككى بىسقىلىق سۆزلەرنى ئىشلەتمەسلىكى
كېرەكقۇ؟

قىزنىڭ ئىسمى رەنا ئىدى. ئۇ ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل قويال تېگىشتىن
سەل ئەيمەندى بولغاي، چاندۇرماستىن مۇنۇ بېيتىنى ئېيتتى:

ئۆيدىكىلەر تۇيسا تۇيسۇن،
ۋەدە يالغان بولمىسۇن.
ۋەدىسىدە تۇرمىغان كىشى،
ئەھلى مۇسۇلمان بولمىسۇن.

كازىم قىزنىڭ بېيتىنى ئاڭلاپ قۇيقا چېچى تىك بولدى.
ئۇمۇ رەنانىڭ بېيتىدىكى «ئەھلى مۇسۇلمان بولمىسۇن» دېگەن
سۆزنى ئۆزىگە ئەپكەتكەنىدى. چۈنكى، كازىم پات - پاتلا
ئىشلەشچان تەرەپكە بېرىپ ھاراق - شاراب ئىچىۋالاتتى.
ئۇنداقلارنى كىشىلەر «دەھرى» دەپ يامان كۆرەتتى. ئۇ بۈگۈنكى
توي مەشرىپىگىمۇ ئىككى سەر قېقىۋېلىپ كەلگەنىدى. كازىم رەناغا
ھۈرىيەگە تەدەك بىر قارىدى - دە، مۇنۇ بېيتىنى ئېيتتى:

دوپپىڭىزغا قارىسام،
ئانا گۈلىگە ئوخشىدى.
رەڭگىڭىزگە قارىسام،
زەپىرەڭگە ئوخشىدى.

كازىمنىڭ بېيىتى راستتىنلا رەنانىڭ ئوغىسىنى قايناتتى. چۈنكى، كازىم رەنانى كېسەل چىراي، توپا تەرەت، ئىنجىمارۇققا ئوخشاتقانداك بىلىندى. كىتابخانغا مەلۇم بولسۇنكى، مەشرەپ سورۇنلىرى، بولۇپمۇ توي مەشرەپلىرى قىز - ئوغۇللارنىڭ بىر - بىرى بىلەن تونۇشىدىغان، بېيىت ئارقىلىق بىر - بىرىنىڭ كۆڭۈل مايللىقى، مەيلى، سۆيگۈسى ئىزھارلىنىدىغان سورۇن ئىدى. ئەگەر قىز - يىگىت بىر - بىرىگە مەيلى بولمىسا ياكى ئۆچ - ئاداۋىتى بولسا مەشرەپ سورۇنىدىكى بېيىت ئېيتىشىش ھەم ئۇلارنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىدىغان، بىر - بىرىدىن ئۆچ ئېلىۋالىدىغان پۇرسەتمۇ بولۇپ قالاتتى. بېيىتتا ياخشى سۆز - ئىبارە ئىشلىتىلمىسىمۇ يامان نەتىجە كېلىپ چىقاتتى. دېگەندەك، رەنا ئاچچىقىدا مۇنۇ بېيىتنى ئېيتتى:

چاققان يىگىتكەن دەي دېسەم،
 سۆرەلمە مېجەز ئوخشايسىز.
 كۆڭلۈمنى بېرەي دېسەم،
 خام قاپاققا ئوخشايسىز.

سورۇندىكىلەر:

— چوقۇۋالدى!

— ئەجەبمۇ بابلىدى!

— ئالە شەرىڭنى!

دېيىشىپ توۋلاشتى. كازىم رەناغا شۇنداق سەت ئالايدىكى، رەنا شارتىدە بۇرۇلۇپلا ئولتۇرغان جايىغا بېرىۋالدى. كازىم پوتىنى ساتارغا ياندۇرۇپلا بەردى. قائىدە بويىچە ئۇ پوتىنى بىرەر سىگە تەزىم بىلەن بېرىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى پەرىشانلىققا تولغاچقا، ئىشنىڭ ئالدى - كەينىگە قارىمايلا جايىغا بېرىپ

ئولتۇرۇپ، موخوركا ئوراپ چېكىشكە باشلىدى. قائىدە بويىچە ئۇ بۇ قىلىقلىرى ئۈچۈن جازالىنىتتى. ساتتار بۇنى كۆڭلىگە يۈكۈپ قويۇپ، ئويۇنى داۋاملاشتۇردى.

ساتتار پوتىنى مەمەتكە تەزىم بىلەن تۇتتى. مەمەت ئۈچ قېتىمدىلا ئوڭ چۆرگۈلەپ پوتىنى ئالدى ۋە ئۇياق - بۇياققا كۆز يۈگۈرگەندىن كېيىن، يىگىتلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان توختىغا تەزىم قىلدى. توختى ئولتۇرغا چىقىپ مەمەتكە تەزىم قىلىپ پوتىغا قولىنى سۇندى. مەمەت بېيىت ئېيتتى:

تۇرپان يولى خوي يىراق،
يول ئۈستىدە قوش بۇلاق.
مېنىڭ توختى ئاغىنەم،
تولۇن ئايدەك يۇمىلاق.

توختىمۇ جاۋابەن بېيىت ئېيتتى:

قۇرغۇيۇم ئۇچۇپ كەلدى،
بىر غۇلاچ يېپى بىلەن.
دوستۇم مېنى خۇش قىلدى،
ناۋەتتەك گېپى بىلەن.

سورۇن ئەھلى چىرايلىق بېيىت ئېيتىشقان بۇ دوستلارنى قىزغىن چاۋاك چېلىپ تەبرىكلەشتى. توختى ئۈچ قېتىم ئوڭ چۆرگۈلەپ پوتىنى ئالدى. مەمەت ئۆز ئورنىغا قايتتى. توختى «پوتىنى كىمگە تۇتسام بولاركىن؟» دەپ ئاۋۋال يىگىتلەر، ئاندىن قىزلار ئارىسىغا قارىدى. قىزلار ئارىسىدا گۈلسارە قىزىلگۈلدەك ئېچىلىپ ئولتۇراتتى. توختى گۈلسارەنى تەزىم بىلەن پوتىغا

تەكلىپ قىلدى. گۈلسارە ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ بېشىغا ئاق ئۈنچە تۆتۈلغان دوپپا، ئۇچىسىغا رەڭگەر ئەتلەس كۆڭلەك، پۇتىغا قىزىل خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەنىدى. ئۇنىڭ قىرىق تال ئۆرۈلگەن چېچى مەجنۇن تال نوتىلىرىدەك سېلىنىپ تۇراتتى. گۈلسارەنىڭ كېلىشكەن قەددى - قامىتى، رەڭگى - رۇخسارى مەشرەپتىكى قىز - يىگىتلەرنى ھەيران قالدۇردى. ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى بەئەينى چولپان يۇلتۇز كۆكتە پەيدا بولغاندەك ئىش بولدى. مەشرەپ سورۇنى خۇددى قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك تىمتاسلىققا چۆمدى. يىگىتلەر بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، ئۆزئارا قۇلاق قېقىشىپ، «يۇ قىز قايسى باغنىڭ گۈلى، قايسى چىمەننىڭ بۇلبۇلى، قايسى يىگىتنىڭ خىلىدۇ؟» دەپ پىچىرلاشسا؛ قىزلار رەشك، ھەسەت بىلەن گۈلسارەنىڭ ئۈستىبېشىغا قاراشماقتا.

گۈلسارە ئوتتۇرىغا چىقىپ توختىغا ئەدەپ بىلەن تەزىم قىلدى ۋە پوتىغا قول سۇندى. توختى گۈلسارەگە چۆڭۈلەشنى ئىشارەت قىلىپ چۆڭۈلدى. بىرىنچى چۆڭۈلەشتىلا توختى سولغا چۆڭۈلەپ سالدى. گۈلسارەمۇ توختىغا ئوخشاش چۆڭۈلدى. ھەر ئىككىسى خاتا قىلدى. مەشرەپچىلەر قىيقاس - سۈرەن سېلىشتى. ساتتار ئوتتۇرىدا پەيدا بولدى - دە، بىردە توختىغا، بىردە گۈلسارەگە قاراپ كۈلدى:

— قانداق قىلىسىلەر ئەمدى؟ سازەندىلەر سازلىرىنى سازلىسا، بىر - بىرىڭلارغا بېقىشىپ بىر پەدە ئۈسسۈل ئوينامسىلەر ياكى گۈلسارە ناخشا ئېيتىپ بېرەمدۇ؟ — دېدى.

گۈلسارە قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ توختىغا قارىدى. توختىمۇ ئىلگىرى مۇنداق مەشرەپلەرگە كەمدىن - كەم قاتناشقانچا، پوتا ئويۇننىڭ قائىدىلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلىيالمىغانىدى. ئۇمۇ سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەن كىچىك بالدەك بويىنى قىسىپ تۇرۇپ ساتتارغا قارىدى. ئۇنىڭ تۇرقىدىن «بىزنى كەچۈرسەڭ؟»

دېگەندەك ئۆتۈنۈش چىقىپ تۇراتتى. ساتتار بۇنى سەزدى، لېكىن ئۇ توختىغا:

— سەن ئۇستا بېيىتچىغۇ؟ بېيىت ئېيتىشىڭلار، «ئېشىڭ ھالال بولسا تۆت كوچىدا ئولتۇرۇپ يە» دېگەن گەپ بار. ئەگەر گۈلسارەگە مەيلىڭ بولسا مۇشۇ سورۇندا ئىزھارلاپ كۆرمەمسەن؟» — دېدى پىچىرلىغاندەك بوش ئاۋازدا.

توختى بۇنى لايىق كۆرگەندەك گۈلسارەگە قارىدى. گۈلسارە بېشىنى ئېگىپ جىم تۇردى. بۇنىڭدىن گۈلسارەنىڭ «سەن نېمە دېسەڭ شۇ» دېگەنلىكى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى. ساتتار ئۆز ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى. توختى سەل ئويلانغاندىن كېيىن، گۈلسارەگە قاراپ بېيىت تاشلىدى:

ئاي چىقاردا ئاينى كۆردۈم،
كۈن چىقاردا يارنى مەن.
ئايلار ئىزدەپ، يىلدا تاپتىم،
بىر سېنىڭدەك يارنى مەن.

گۈلسارەگە بۇ بېيىت تونۇش ئىدى. توختى گۈلسارەگە يازغان خېتىدە مۇشۇ بېيىتنى خەتنىڭ باش تەرىپىگە يازغانىدى. گۈلسارەمۇ دادىللىق بىلەن مۇنۇ بېيىتنى ئېيتتى:

ئاپتاپتاپپەرەس ئېچىلىپتۇ،
كۈن تەرەپكە ئېگىلىپ.
مەن كەلدىم يىراق يەردىن،
مېھرىم سىزگە چېتىلىپ.

بىر - بىرىگە شۇنداق جىپىلىشىپ كەلگەن بېيىتلاردىن،

بولۇپمۇ سۆيگۈ بېيىتلىرىنى بىرى - بىرىگە شۇنداق ماسلاشتۇرۇپ
ئېيتقان بۇ قىز - يىگىتنىڭ بېيىتقا چېۋەرلىكىدىن، سۆيگۈ
كۆڭۈللىرىنى دادىللىق، چىنلىق بىلەن ئىزھار قىلغانلىقىدىن
سۆيۈنگەن مەشرەپ ئەھلى قىزغىن چاۋاك چېلىشىپ، ئۇلارنى
ئىلھاملاندۇردى.

توختى يەنە بېيىت تاشلىدى:

بۇغداي تېرىدىم تۈزگە،
تەڭدىن تولسى كۈزگە.
گۈچۈڭدا كىشى يوقتەك،
كۆيۈپ قايتىمەن سىزگە.

گۈلسارىمۇ ئۆز كۆڭلىنى ئىزھار قىلدى:

مەن بېلىمنى باغلىدىم،
سىم بىلەن ھەم قىل بىلەن.
مەنمۇ سىزنى خالىدىم،
چىن ئىخلاسم - دىل بىلەن.

مەشرەپ ئەھلى بۇ بىر جۈپ قىز - يىگىتنىڭ ئەدەپ بىلەن
ئېيتىشقان سۆيگۈ بېيىتلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ، يەنە بىر قېتىم
گۈلدۈراس ئالقىش ياڭرىتىشتى.
توختى گۈلسارىگە يەنە بېيىت تاشلىدى:

ناخشا ئېيتىمەن يارىم،
ئۈنۈمدىن تونالامسەن،

مەڭگۈلۈك يار بولۇشقا،
ۋەدەڭدە تۇرالامسەن؟

گۈلسارە ئويلانپ تۇرمايلا جاۋاب بېيت تاشلىدى:

گەپمۇ ئېغىزدىن چىقار،
جانمۇ ئېغىزدىن چىقار.
ۋەدە بەرگەن ئول كىشى.
گەپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقار.

بېيت تاشلاش داۋاملاشماقتا. مەشرەپ ئەھلى گويىكى
ساماۋى چۆچەكلەردىكى ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ
سەرگۈزەشتىلىرىگە ھەمەنەپەس بولۇۋاتقاندا، تىمتاس
ئولتۇرۇشماقتا. نۆۋەت بويىچە توختى يەنە بېيت تاشلىدى:

ئۇ كوچىدا سەن بولساڭ،
بۇ كوچىدا مەن بولاي.
ئانارگۈلى سەن بولساڭ،
يوپۇرمىقى مەن بولاي.

ئاپپاق ئايدەك يۈزلىرىڭگە،
قاچقارا خالىڭ بولاي.
تال چىۋىقتەك بويلىرىڭدىن،
ئايرىلماس خىلىڭ بولاي.

گۈلسارە توختىنىڭ كۆڭۈل ئىزھارىغا يارىشا، خۇددى ۋەدە
بېرىۋاتقاندا، تۆۋەندىكى بېيتنى ئوقۇدى:

مەن يارىمنى تېڭىپ ئالاي،
كۆيۈپ تۇرغان باغرىمغا.
يארنى دەپ ئۆلۈپ كەتسەم،
ئاغرىنمايمەن جانىمغا.

سۇلار شارقىراپ ئاقسا،
تۈگمەننىڭ نۇرى دەيمەن.
يار ئۈچۈن ئۆلۈپ كەتسەم،
ئۆزۈمنىڭ شۇرى دەيمەن.

توختى گۈلسارەنىڭ بەرگەن جاۋابىدىن مەمنۇن بولدى. ئۇ
خۇددى گۈل شېخىدا تىنماي سايىرىغان بۇلبۇلدەك، بېيىت -
قوشاق ئۇنىڭ ئىچ - ئىچىدىن قايناپ چىقماقتا. توختى ئەمدى
ئۆز سۆيگۈسىنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى بېيىتتا ئىپادىلىمەكتە.
گۈلسارەگە قاراپ مۇنۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

مىرىزىگۈل دەپ تېرىسام،
سېرىق سەبدە ئۈنۈپتۇ.
كۆيدۈم ساڭا ئامرىقىم،
كىم مېنىڭدەك كۆيۈپتۇ.

گۈلسارەمۇ ئۆز كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قېتىدىكى ھېسسىياتىنى
تۆۋەندىكى بېيىتقا مۇجەسسەملىدى:

باغقا كىرىپ ئالما يەڭ،
باغنىڭ ئالمىسى بىزنىڭ.

كۆڭۈل بەرسىڭىز ماڭا،
جاندىن ئۆزگىسى سىزنىڭ.

توختى خۇددى باياۋاندا يۈگۈرگەن بۇغرا بۇلاققا يەتكەندەك
بولدى. گەرچە، ئۇنىڭ سۆيگۈ ھېسسىياتلىرى ئىچ - ئىچىدىن
ئۇرغۇپ تۇرغان بولسىمۇ، ئەمدى ئۇنىڭغا چەك قويىدىغان ۋاقىت
يەتتى. تۈگىمەيدىغان چۆچۈك يوق - دە؟ توختى ئەڭ ئاخىرقى
بېيىتنى ئېيتتى:

غۇنچە گۈللەر گۈل بولدى،
گۈلگە كۈندە قارايمەن.
يارىم، جاۋاب بەرسىڭىز،
قاچانلاردا بارايمەن؟

گۈلسارە گەپنى چورتلا كېسىپ، مۇنۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئېرىقىڭدىن سۈزۈۋالدىم،
يېڭى پىشقان چىلاننى.
مەيلىڭ بولسا ئەلچى قىل،
ئاناڭ بىلەن قوشناڭنى.

سورۇندىكىلەر گۈلدۈراس ئالقىش ياڭرىتىپ، توختى بىلەن
گۈلسارەنىڭ سۆيگۈ ھېسسىياتلىرىنى سەمىمىي، دادىل ئىزھار
قىلىشقىنىغا، ئەدەپ - ئەخلاق، شەرىم - ھاييا بىلەن بىر -
بىرىگە رىشتە باغلىغىنىغا ئاپىرىن ئوقۇشتى، مەشرەپ كېيىنكى
باسقۇچلارغا قەدەم قويدى.

مەشرەپ ئەھلىدىن بىرى «داد بېگىم!» دەپ ئورنىدىن

تۇرۇپ تۈۋالدى. قازىلىق مەنسىپىنى ئاتقۇرۇۋاتقان مەمەت بۇنى ئاڭلاپ يۇقىرى ئاۋازدا:

— نېمە دادىڭ بار، ئېيت! — دېدى.

ھېلىقى يىگىت ئوتتۇرىغا چىقىپ قازىغا تەزىم قىلغاندىن كېيىن:

— مەشرەپچىلەر ئارىسىدا بىر بۇرادىرىمىز مەشرەپكە ھاقارەت قىلدى، — دەپ شىكايەت قىلدى.

— كىم ئۇ؟ — سورىدى قازى مەمەت.

— ئاۋۇ يىگىت شۇ! — دېدى ئەرز قىلغۇچى توختىماي تاماكا چېكىۋاتقان كازىمنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ.

قازى، يىگىتتېشى ۋە مەشرەپچىلەر كازىم تەرەپكە قارىدى. كازىم چەككەن تاماكا ئىسى بىلەن شاملاردىن چىققان ئىس بىرلىشىپ ئۆينىڭ تورۇسىنى كۆرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە بىر قەۋەت تۈتەك ھاسىل قىلغانىدى.

— پاشىپ! — دەپ ۋارقىرىدى قازى مەمەت.

— لەبىيەي قازى، نېمە خىزمەت باركىن؟ — ھەم يىگىتتېشى ھەم پاشىپ رولىنى ئۆتەۋاتقان ساتتار قازىنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى، ئۇنىڭ قولىدا جازا كالتىكى — دەررە بار ئىدى.

— مەشرەپ سورۇنىدا يامان سۆز، يامان قىلىق قىلغان كىشىنى ئالدىمغا ھازىر قىلىڭ!

— لەبىيەي، ھازىرلا بەجا كەلتۈرگەيمەن قازى! — ساتتار كازىمنى تارتىپ ئوتتۇرىغا چىقاردى.

— شىكايەتچى دېگەن گەپلەر راسمۇ؟ — سورىدى قازى.

— راس، — دېدى كازىم بېشىنى تۆۋەن سېلىپ. ئۇ ئەگەر ئىقرار قىلماي بويۇنتاۋلىق قىلسا، ئوتتۇرىدا تارتقۇشلىنىپ ھەم ئاچچىق گەپلەر بىلەن ئەيىبلەنىشىدىن ئەيمەندى بولغاي، تېزلا ئىقرار قىلدى.

قازى مەمەت مەشرەپ ئەھلىگە قاراپ:

— ئوتتۇز ئوغۇل، توققۇز قىز، ئارىمىزدا بىر يىگىت ئۈچ تۈرلۈك سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ شىكايەتلەندى. ئۇنىڭغا قانداق جازا بېرىلىشى كېرەك؟ — دەپ توۋلىدى.

— ئۇنى جۇۋازغا قېتىپ ياغ تارتىش كېرەك!

— «ئۆپكە قۇيۇش» جازاسىنى بېرىش كېرەك!

— ئۇنى مەشرەپتىن قوغلاش كېرەك! چۈنكى، ئۇ ھاراق ئىچىپتۇ، تاماكا چېكىپ مەشرەپ سورۇندىكىلەرنى زەھەرلەپتۇ، بۇنداق قىلمىش سادىر قىلغانلارنى مەشرەپتىن قوغلاش كېرەك!

مەشرەپ ئەھلىنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى قازى باشلىق بىرقانچە «يۇرت مۆتىۋەرلىرى» بىرئاز مۇلاھىزە قىلىشقاندىن كېيىن، ھۆكۈم ئېلان قىلىندى:

— ئۈچ خىل «گۇناھ» سادىر قىلغۇچى مەشرەپ سورۇنىدىن قوغلاپ چىقىرىلسۇن!

پاشىشاپ شۇ زامان كازىمنىڭ گەجگىسىدىن قاماللاپ تۇتقىنىچە ئۇنى مەشرەپ سورۇنىدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋەتتى. مەشرەپ يەنە داۋام قىلماقتا.

— داد، قازى ئاخۇنۇم! — ئوتتۇرىدىن يەنە بىرەيلەن قوپتى.

— نېمە ئەرزىڭىز بار؟ — سورىدى قازى.

— ئارىمىزدا بىرەيلەن ھېلى ئوڭ يېنىدىكى خانىمغا، ھېلى سول يېنىدىكى خانىمغا قاش ئېتىپ، گەپ يورغىلىتىپ، ئەل - جامائەتنىڭ ئالدىدا خوتۇن - قىزلارغا پوخۇرلۇق قىلىۋاتىدۇ. مەشرەپ سورۇنىدا مۇنداق ھاياسىزلىق قىلغانلارنى جازالاش كېرەك! — پاشىشاپ!

— لەببەي قازى ئاخۇنۇم!

— ناشايان قىلىق قىلغان ئەدەپسىزنى ئالدىمغا كەلتۈرۈڭ!

— خوپ، بولىدۇ!

پاششاپ مەشرەپچىلەر ئارىسىدىن ئىنچىكە بۇرۇت قويغان،
ۋىجىكىگە كەلگەن بىر يىگىتنى ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقاردى. ئۇ
توي - تۆكۈنلەردىكى مەشرەپلەردە، باغ - باراۋەتلەردىكى بەزمە
سورۇنلىرىدا قىزىقچىلىق قىلىدىغان ھوشۇر ئىسىملىك يىگىت
ئىدى.

— ئېتىڭ نېمە؟ — سوراقنى باشلىدى قازى.

— ئېتىم يوق، ياياق كەلدىم.

مەشرەپ ئەھلى پاراقلاپ كۈلۈشتى.

— موللام ئەزان توۋلاپ قويغان ئىسىمىڭ نېمە داۋاتىمەن؟

— ئىسىمىم بارات، — قىزىقچى قەستەن يالغان ئېيتتى.

پاششاپ دەررىسىنى پۇلاڭلىتىپ كېلىۋىدى، قىزىقچى دەرھال
گېپىنى ئوڭشىدى:

— ئېتىم ھوشۇر.

— مەشرەپ سورۇنىدا قانداق ناشايان ئىش قىلىدىڭ؟ —

قازى قاتتىقراق تەلەپپۇزدا سۆزلىدى.

ھوشۇر قىزىقچى ئەتراپىغا ھەييارلىق بىلەن قاراپ چىققاندىن

كېيىن، گەدىنىنى تاتىلاپ تۇرۇپ:

— يېنىمدىكى ئىككى خانىم ساڭا تېگەيلى دېۋىدى، شۇلار

بىلەن سۆزلىشىپ.....

— يالغان! سەن خوتۇن - قىزلارنى ھاقارەتلەۋاتىسەن!

نەدىمۇ ئايال كىشى ئاۋۋال ئېغىز ئاچقان بار؟ پاششاپ! — قازى

بۇيرۇق قىلدى: — بۇ ئەدەپسىزگە «ئىككى خوتۇن ئېلىپ

بېرىش» جازاسىنى ئىجرا قىلىڭ!

پاششاپ ھوشۇر قىزىقچىنى ئوتتۇرىدا ياتقۇزۇپ قويۇپ،

يىگىتلەر ئارىسىدىن ئىككى نەپەر يىگىتنى ئىما قىلىپ ئوتتۇرىغا

چىقاردى. ئۇ ئىككىسى بۆكلىرىنى يانچۇقىغا قاتلاپ سالدى - دە،

ئالدىن تەييارلاۋالغان قىزىل تاۋار ياغلىقىنى قويۇنلىرىدىن چىقىرىشىپ بېشىغا چېگىشتى. ئۇلار ئەمدى ئايال كىشى سىنىغا كىردى. بۇ ئىككى يىگىت ھوشۇر قىزىقچىنىڭ ھەمراھلىرى بولۇپ، توي - تۆكۈنلەردە دائىم بىرلىشىپ «ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش» ئويۇنىنى ئويناپ، مەشرەپنى قىزىتىدىغانلار ئىدى. ئىككى ئايال شەكىلگە كىرگەن يىگىتلەر ھوشۇر قىزىقچىنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ ياتتى. ئۇلاردىن بىرى «ئىككى خوتۇن» نىڭ ئېرى بولغان ھوشۇرنى ئۆزىگە قاراتماق بولۇپ قۇلىقىنى تارتسا؛ يەنە بىرى ھوشۇرنىڭ يەنە بىر قۇلىقىنى تارتىپ ئۇنى ئۆزى تەرەپكە قارىتىشقا تىرىشاتتى. ھوشۇر ئەمدىلا بىر تەرەپكە قارىشىغا، يەنە بىر تەرەپتىكى «خوتۇنى» ئۇنى چىمدىپ، قوللىرىنى قايرىپ، ئۆزىگە قارىتاتتى..... شۇ ھالدا ھوشۇرنىڭ ئىككى تەرەپتىكى ھەمراھى ئۇنىڭ ھېچبىر ھالىنى قويماي، ھوشۇرنى «ئىككى خوتۇن» ئالغىنىغا جاق تويدۇردى. مەشرەپ ئەھلى ھوشۇرنىڭ بۇ بىچارە ھالىغا ئۈچەيلىرى ئۈرۈلگۈدەك كۈلۈشتى.

مەشرەپ داۋاملاشماقتا. ئارىلىقتا بەزىلەرگە «سامسا يېقىش» جازاسى، بەزىلىرىگە «سۈرتىنى تامغا تارتىش» جازاسى بېرىلدى. جازالانغۇچى بەزىلەر ئۆزلۈكىدىن تەلەپ قىلىپ، سىرتتىن دادۇر - خاسىڭ، گازىر - پۇرچاق دېگەندەك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ كىرىپ مەشرەپ سورۇنىنىڭ مېۋە - چېۋىسىنى تولۇقلاپ، «گۇناھى» نى يۇغانلارمۇ بولدى.

ئارىلىقتا قازى سوراق، ھۆكۈمدە «ئېزىپ» قېلىپ، ئېغىر جازالايدىغاننى يېنىك، يېنىك جازالايدىغاننى ئېغىر جازالاپ قويدى. مەشرەپ ئەھلىدىن بىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ «يۇرت مۆتىۋەرلىرى» ۋە يىگىتتېشى ھەم پاشىشاپ بولۇۋاتقان قازى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ، قازىنىڭ ئادالەتسىزلىك قىلغانلىقىنى ئېيتتى. يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئىچىدە ئاۋامسىلىم دېگەن ئوقۇمۇشلۇق

بىر يىگىت بولۇپ، ئۇ كۆپ ئوقۇغان يىگىت ئىدى. بۇ يىگىت قازىغا قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئىلگىرىكى زامانلاردا ئۆتكەن ئۆلىمالىرىمىز يازغان بىر كىتابقا «نەڭ بۇلغانسا يۇيۇپ بولۇر سۇ بىلەن، سۇ بۇلغانسا يۇيۇپ بولۇر نە بىلەن؟»^① دېگەن مىسرالارنىڭ پۈتۈلگىنى ئېسىمدە، بۇنىڭ مەنىسى شۇكى، نەرسە - كېرەكلەرنى سۇ بىلەن پاكىزلىغىلى بولىدۇ. سۇ بۇلغانسا ئۇنى قانداق قىلماق كېرەك، دېمەكتۇر. سىلى قازى ئاخۇنۇم شەرىئەت تارازىسىنى توغرا تۇتالماي قالدىلا، سىلىمۇ جازالىنىشقا لايىققۇ دەيمەن؟ — دەپ سورىدى.

— بولىدۇ، قانۇن - مىزان، شەرىئەت ئالدىدا ھەممە باراۋەر، — دېدى قازى سوراق ۋە ھۆكۈمدە كەتكۈزۈپ قويغىنىنى بويىنغا ئېلىپ.

— ئەمەسە سىلىگە «پاختەك ئۇچۇرۇش» جازاسىنى بېرەيلىمۇ؟ — پاشىپ توقمىقىنى تەڭلەپ ھەيۋە قىلدى.

— يوغىسۇ، قازى دېگەن يۇرتنىڭ مۆتىۋەرلىرى ھېساپلىنىدۇ. بۇ ئادەمنى يىرىك ئۇسۇل بىلەن ئەمەس، سىلىقراق ئۇسۇل بىلەن جازالىماق لازىمدۇر، — دېدى ئاۋامىسىلىم.

— سىلىقراق ئۇسۇل قايسى ئۇ؟

— بىرەر تېپىشماق تاپسىمۇ بولىدۇ.

تۆۋەندىكىلەر «قازىغا قانداق جازا ھۆكۈم قىلىناركىن؟» دېگەندەك قىلىشىپ، سورۇننىڭ تۈرىگە بويۇنلىرىنى سوزۇشتى. ساتتار ھۆكۈمنى جاكارلىدى:

— قازى ئاخۇنۇم سوراق، ھۆكۈمدە ئادىل بولمىغانلىقى ئۈچۈن جازالىنىدۇ. بۇ جازا تەن جازاسى بولماستىن، «ئەقىل جازاسى» دۇر!

^① بۇ مىسرا «قۇتادغۇبىلىك» تىن ئېلىندى — ئا.

— ئەقىل جازاسى دېگەن قانداق نەرسە ئۇ؟ — مەشرەپ ئەھلىدىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ ۋارقىرىدى.

— قازى ئاخۇنۇم ئەڭ قىيىن تېپىشماقتىن بىرنى تاپىدۇ!

— ئەگەر تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى تاپالمىسچۇ؟ — مەشرەپ ئەھلىدىن يەنە بىرى ۋارقىرىدى.

ساتتار مەمەتكە بىر قارىۋېتىپ، ئاندىن سورۇن ئەھلىگە قاراپ:

— ئەگەر قازى ئاخۇنۇم تېپىشماقنى تاپالمىسا، مەشرەپ ئەھلىگە داستىخان راسلاپ مەشرەپ چېپى بېرىدۇ!

مەشرەپ ئەھلى چاۋاك چېلىشىپ ماقۇللۇق بىلدۈردى. ئاۋامسىلىم تېپىشماقنى ئېيتتى:

«تېنى بەش، جېنى تۆت، باردۇر ئۇنىڭ يۈز تىرنىقى، بۇ ئاجايىپ ئىش ئەمەسمۇ، بەشى بېرىپ تۆتنى قايتىمىقى» قېنى قازى ئاخۇنۇم، تاپسىلا، بۇ تېپىشماقنىڭ جاۋابى نېمىكىن؟

مەمەت قازى ئاخۇنۇم ئويغا پاتتى. سورۇن ئەھلىمۇ بىر - بىرى بىلەن گۇدۇڭلاشقىلى تۇردى. بەزىلەر «تاپالمايدۇ» دېسە، بەزىلەر «يەنە بىر قېتىم مەشرەپ ئوينايىدىغان بولدۇق» دېيىشمەكتە. يەنە بەزىلەر بۇنداق غەلىتە تېپىشماقنى ھېچقاچان ئاڭلاپ باقمىغانلىقىنى دېمەكتە ئىدى.

— تاپتىم! — دەپ توۋلىدى مەمەت قازى.

ھەممە ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراشتى. مەمەت قازى گەپنى دانە - دانە قىلىپ، تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى ئېيتتى:

— بۇ تېپىشماق ئادەمنى دەپنە قىلىشقا قارىتىلغان. تاۋۇت كۆتۈرگەن تۆتنى بىلەن جەسەت قوشۇلۇپ بەش تەن؛ تاۋۇت كۆتۈرگۈچى تۆت جان — تۆت تەن، جەسەت بىر تەن، ھەر بىر تەندە يىگىرىمدىن جەمئىي يۈز تىرناق بار. جەسەت كۆتۈرگۈچى تۆتنى قايتتى، جەسەت قالدى. بۇنىڭ جاۋابى مۇشۇ!

— بارىكالا! — دەپ توۋلىدى ئاۋامسىلىم، — بەرگەن جاۋاب توغرا!

مەشرەپ ئەھلىمۇ قايىل بولۇشتى. شۇنىڭ بىلەن توي مەشرىپىنىڭ ھەممە جەريانلىرى ئاياغلاشتى. توي مەشرىپىنىڭ بۇنچىلىك قىزىقىشىغا كۆزى يەتمىگەن مامۇت مەشرەپ ئەھلىدىن رازى بولدى. ئۇ ئاللىقاچانلا قولىدىشى ئارقىلىق ئۆيدىكىلەرگە يەنە بىر نۆۋەت داستىخان راسلاشنى تاپىلىغانىدى. داستىخاندىن كېيىن مېھمانلار تارقاشتى. مامۇت تەڭتۇش ئاغىنىلىرى ۋە مەھەللىك — لىرىدىن رازى يولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خوشلاشتى.

×

×

×

توختى، ساتتار، ساتتارنىڭ ئايالى زەيتۇنە، مەمەت، مەمەتنىڭ ئايالى سىلىمخان ۋە گۈلسارەلەر لىخۇاجەنزە مەيدانىنى بويلاپ تۈگمەنېشى مەھەللىسىگە ياندى. ئۇلار ئەمدىلا چوڭ كوچىغا چىقىشىغا، ئۇلارنىڭ ئالدىنى ئىككى ئادەم توستى. ئەتراپ سۈتتەك ئايدىڭ بولۇپ، خۇددى كۈندۈزدەكلا يورۇق ئىدى. يەرگە يىڭنە چۈشۈپ كەتسە تېپىۋالغىلى بولاتتى. توختى گۈلسارە بىلەن پاراڭلاشقانچ كەينىدىرەك كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسقانلاردىن بىرى بەخىرامان كېلىۋاتقان ساتتارنى بىر مۇشت بىلەن يەرگە تىك موللاق ئاتقۇزۇۋەتتى. مەمەت ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىشىغا، ئۇمۇ بىر پەشۋا يەپلا يىقىلدى. ساتتارنىڭ ئايالى بىلەن مەمەتنىڭ ئايالى قىيا — چىيا قىلىشتى. ئاڭغۇچە توختى بىرلا سەكرەپ ئالدىغا ئۆتۈپ:

— كىم سىلەر؟ نېمىشقا بىزنىڭ ئالدىمىزنى توسۇپ ئورۇشىسىلەر؟ — دېدى ۋارقىراپ.

— توختى دېگەن سەنمۇ؟ — يول توسقانلارنىڭ بىرى

چالراق ئۇيغۇرچە تەلەپپۇزدا سورىدى.

— ھەئە مەن، ئۆزۈڭ كىم؟

— سەن ئالدىنقى جۈمە كۈنى ئىنىم مالاۋۇۋنى بىزنىڭ

خاماندا ئۇرۇپسەن، نوچى بولساڭ ئەمدى كېلە!

توختى گەپنىڭ ئورانىدىن ئالدىنى توسقانلارنىڭ لاۋما

خۇرجانىڭ ئىككى ئوغلى مالاۋۇۋ بىلەن مالاۋسى ئىكەنلىكىنى

بىلدى.

خامان يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسام ئىنىڭ قېرى يىللىقچى

ماچىڭگۈينى راسا ئۇرغىلى تۇرۇپتۇ. ئۇنى توسسام ماڭا قول سالدى.

مەن داچىپ قول ياندۇرمىسام يامان ئەدەپ كەتتى. شۇڭا،

ئەدەپلەپ قويدۇم شۇ، — توختى راستىنى ئېيتتى.

گەپنىڭ ئاخىرى چۈشكۈچە مالاۋۇۋ بىلەن مالاۋسى تەڭلا

مۇشت - پەشۋا ئاتتى. بىر قەپەس ئېلىشىش باشلاندى. ساتتار،

مەمەتلەر توختىنىڭ ئىماسى بىلەن ئاياللارنى ئېلىپ سەل چەتكە

چىقىپ تۇردى. يولدىن ئۆتكەنلەرمۇ قەدەملىرىنى توختىتىپ،

ئېلىشىشنى تاماشا قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى، «جانبازلار يۇرتى»

دەپ ئاتالغان بۇ گۇچۇڭ شەھىرىدە ئاشكارا مەيدان راسلاپ

ئېلىشىدىغانلار، تاسادىپىي تۇتۇشۇپ قالدىغانلار پات - پاتلا

كۆرۈلۈپ تۇراتتى.

دەسلەپتە توختى سەل ئالدىراپ قالدى. چۈنكى، مالاۋسى

بىلەن مالاۋۇۋ ئاكا - ئۇكا بىرى ئوڭدىن، بىرى سولدىن تېگىش

قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ بىرى يۇقىرىغا ھۇجۇم قىلسا، بىرى ئاياغ

تەرەپنى نىشانلاپ ھۇجۇم قىلاتتى. بۇ ئاكا - ئۇكا كىچىكىدىنلا

جانبازلىق مەشىقى قىلغانلار بولۇپ، گۇچۇڭدىكى «تۆمۈر ئاياغ

ئۈستىسى» دەپ داڭقى چىققان گائىمامنىڭ شاگىرتلىرى ئىدى.

توختى ئۇلارنىڭ ھۇجۇم يوللىرىنى پەملەپ بولغۇچە خېلى

تەمتىرىدى. ئۇ گاھ چېكىنىپ، گاھ ئۆزىنى قاچۇرۇپ، ئىككى

جانبارنىڭ تەڭلا قىلغان ھۇجۇمىنى قايتۇردى. قاراپ تۇرغانلاردىن بېرى:

— ئۆرە، سالە، توختىنى يىقتى! دەسسە، چەيلە! — دەپ، ئىككى ئاكا - ئۇكىغا مەدەت بېرىۋاتاتتى.

ساتتار بىلەن مەمەت بۇ شۇمبۇيىنى نېرىراققا سۆرەپ بېرىپ قورساق، بىقىنلىرىغا راسا كېلىشتۈرۈپ نەچچە مۇشت سېلىپ ئۇنى ياتقۇزۇپ قويدى. ئۇ ھاراقنى بولۇشىغا ئىچكەن كازىم ئىدى.

توختى بارا - بارا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. ئۇ ئەمدى مۇداپىيەدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. توختى دەسلەپتە يەڭگىلەرگە مۇشت - پەشۋا ئاتتى، بۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئاكا - ئۇكا

ئىككىسىنى بويسۇندۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى پەملىگەن توختى شۇ ھامان تىنىقىنى يۇتۇپ، ئىچكى كۈچىنى ئاللىقىغا يىغىپ، تۆت بارمىقىنى جۈپلەپ تۇرۇپ مالاۋىسىنىڭ بىقىنىغا بىرنى سالدى. بۇ

زەربىنىڭ كۈچىدە مالاۋىسى يەرگە يىقىلدى، يىقىلدى - يۇ، بىقىنىنى چىڭ چاڭگاللىغان پېتى يەردە يېتىپ قالدى. ئاغىسىنىڭ يىقىلغىنىنى كۆرگەن مالاۋۇۋۇ يولۋاستەك ئېتىلىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

توختى چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ ئاتقان مۇشتىنى رەتلىدى - دە، توشقانغا چاڭگال سالغان بۈركۈتتەك ماۋۋۇنى قاماللاپ يانپاشقا ئالدى، يانپاشقا ئالدى - يۇ، بىرلا تولغىنىپ ئۇنى داق يەرگە

شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، مالاۋۇۋۇ يەرگە تاشلانغان لايدەك چاپلىشىپ قالدى. شۇ دەقىقىدە، يەردىن ئۈنگەندەكلا پاكار بىر ئادەم ئوتتۇرىدا پەيدا بولۇپ، بىر تىزنى پۈكۈپ، يەنە بىر پۇتىنى توقماقتەك ئۇراتقان پېتى قۇيۇندەك شىددەت بىلەن «يەر

سۈيۈرۈش» ھەرىكىتىنى قىلىپ توختىنى «تاراڭگىدە» ئۇچۇرۇۋەتتى. توختى ئۆرنىدىن مۈشۈكتەك چەبدەسلىك بىلەن تۇرۇپ ئۆزىگە زەربە بەرگەن ئادەمگە بىر ئاللىقان ئۇردى. ھېلىقى

پاكار ئادەم توختىنىڭ ئاللىقىنى توستى. لېكىن، ئاللىقان

زەربىسىدىن پاكار ئادەم كەينىگە ئىككى قەدەم چېكىنىپ كەتتى. «تۆتۈننىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلۇر» دېگەندەك، تۇيۇقسىز تەگكەن بۇ «تۆمۈر ئالىقان گۇمپىسى» نىڭ زەربىسى پاكار ئادەمگە ئۆتكەنىدى. بۇ پاكار ئادەم يەنە ئېلىشسا ياخشى نەتىجە چىقمايدىغانلىقىنى پەملەپ قالدى. چۈنكى، «تۆمۈر ئالىقان گۇمپىسى» نى جانبازلار تازا ھالقىلىق پەيت كەلمىسە ئاسانلىقچە قوللانمايتتى. بىر مەيدان ئېلىشتا ئۈچىنچى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىققان ئادەمگە بۇ گۇمپىنى ئىشلەتكەنلىك ئاشۇرۇۋەتكەنلىك ئەمەس ئىدى. لېكىن، پاكار ئادەم بىلدىكى، «تۆمۈر ئالىقان گۇمپىسى» نى ئىشلەتكۈچى شۇ دەقىقىدە جاننى تىكىپ قويغانىدى، مۇنداق چاغدا يەنە ئېلىشسا يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقاتتى.

— ئۆزۈڭ كىم بولمىسەن يىگىت؟ — پاكار ئادەم توختىدىن سورىدى ئۇيغۇرچە سۆزلەپ.

— ئىسمىم توختى، تۈگمەن بېشى مەھەللىسىدىن.

— نېمە ئۈچۈن بۇ كوچىدا ئايدىڭچىلاپ ئېلىشىپ قالدىڭلار؟

— بۇ ئىككىسى ئالدىمىزنى توسۇپ، يولسىزلىق قىلدى، —

دېدى توختى پاكار ئادەمگە قاراپ.

— ئۆزىڭىز كىم بولىسىز، نېمە ئۈچۈن بۇ ئىككىسىگە

بولۇشىسىز؟ — دېدى.

— مېنىڭ ئىسمىم گا ئىمام، بۇ ئىككىسى مېنىڭ شاگىرتلىرىم

بولدۇ.

توختى ئالدىغا ئىككى قەدەم چامداپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە

قويۇپ گا ئىمامغا سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئۇستاز، ئەدەپسىزلىك قىپتىمەن،

كەچۈرگەيسىز؟! — توختى ئۆزىگە ئېيتتى. چۈنكى، گا ئىمام

گۈچۈڭدىكى داڭلىق جانبازلارنىڭ بىرى بولۇپ، يېقىن ئەتراپتا

خېلى داڭقى بار ئىدى. ياش بوغۇنلار تاسادىپىي ئۇدۇل بولۇپ قالسا، بۇ ئەدەپسىزلىك ھېسابلىناتتى.

— شاگىرتلىرىم يولسىزلىق قىپتۇ. ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، ئەگەر ئېلىشىپ كۆرۈشنى خالىساڭ، ئۈچ كۈندىن كېيىن بىزنىڭ «كىچىك مەسچىت» ئالدىدا جانىيازلىق مەزھەپلىرى ئارا شاگىرتلار مۇسابىقىسى بولىدۇ. شۇ يەرگە بار، — دېدى گا ئىمام.

توختى گا ئىمامنىڭ داڭقىنى ئۇزاقتىن بۇيان ئاڭلاپ يۈرگەن، ئۇ بىر ئامال قىلىپ بۇ ئادەمدىن گۇمپا ئۆگىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى. شۇڭا، گا ئىمام بىلەن ئۇچرىشىپ قالغان مۇشۇ پۇرسەتتە كۆڭلىدىكى خىيالىنى ئىپادىلەپ سىناپ باقماچى بولدى - دە:

— ئەگەر شاگىرتلىرىڭىزنى يېڭىۋالسام، ماڭا «تۆمۈر ئاياغ گۇمپىسى» نى ئۆگىتىپ قويۇشقا ماقۇل بولامسىز؟ — دەپ سورىدى.

گا ئىمام بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇرغاندىن كېيىن:
— ساڭا ئۈچ شاگىرتىمنى ئۇدۇل قىلىمەن، ئەگەر ئۈچتىن ئىككىسىنى يېڭەلسەڭ، بوپتۇ، دېگىنىڭچە بولسۇن، — دېدى كەسكىن جاۋاب قىلىپ.

— كېلىشتۇق ئەمەس! — توختى خۇشال بولدى.
گا ئىمام بۈگۈن بىر تۇغقىنىنىڭكىگە بېرىپ ئۇ يەردىن كەچ قالغانىدى. لىخۇا جەنزىگە كەلگەندە ئىككى - ئۈچ ئادەمنىڭ ئايدىڭچىلاپ ئېلىشىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، مەيدانغا يېقىنلاپ قارىغانىدى، ئۇ ئۆز شاگىرتلىرىنىڭ ئېلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىردەم قاراپ تۇردى. نەتىجىدە ئىككى شاگىرتى بىر ئادەمدىن يېڭىلىپ، يەردە يېتىپ قالدى. بۇنىڭدىن ئاچچىقلانغان گا ئىمام «قۇيۇنتاز ھەرىكىتى» بىلەن توختىنى يەرگە يىقىتقاندى.

مەيداندىكى ئادەملەر تارقاشتى. گا ئىمام ئىككى شاگىرتىنى يۆلەپ ئېلىپ كەتتى. توختىلار كازىم قۇسۇپ ياتقان يەرگە كېلىپ

ئۇنى تارتقۇشلاپ تۇرغۇزۇپ گەپ سورىدى: پىلدىكى، مالاۋۇۋ بىلەن مالاۋسى كازىمغا پۇل بېرىپ توختىنىڭ ئىزىغا سالغان. بۈگۈنكى تويىدىن قوغلاندى بولغان كازىم مالاۋسى بىلەن مالاۋۇۋنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىنىڭ تويىدىن قايتقۇچە مۇشۇ يول بىلەن ياندىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى. ساتتار، توختىلار كازىمنىڭ قىلىقىغا نەپرەتلىنىپ يەرگە تۈكۈرۈشۈپ، مەھەللىگە قايتىشتى.

يەتتىنچى باب

مەيداندىكى ئېلىشىش

چاشگاھ ۋاقتى بولغۇچە «كىچىك مەسچىت» سەيناسىغا خېلى كۆپ ئادەم يىغىلدى. سەيناننىڭ بىر تەرىپىگە ئۈستەل - ئورۇندۇقلار ئايرىم - ئايرىم قويۇلغانىدى. قائىدە بويىچە، جانبازلىق مەزھەپلىرىنىڭ ئاقساقاللىرى مۇشۇ ئورۇندۇقلارغا كېلىپ ئولتۇراتتى - دە، ياپقۇچلۇق قاچىلاردا كۆك چاي ئىچكەچ، شاگىرتلارنىڭ ئويۇن كۆرسىتىشىنى تاماشا قىلاتتى. شۇ زامانلاردا، گۇچۇڭدا شاۋلىن مەزھىپى، تەيچۇەن گۇمپىدارلىرى، ياجۇەك گۇمپىدارلىرى، شىماللىق گۇمپىدارلار ۋە جەنۇبلىق گۇمپىدارلار دېگەنلىك گۇمپىدارلار گۇرۇھلىرى بار بولۇپ، ئارىلاپ - ئارىلاپ ھېلى «كىچىك مەسچىت» سەيناسىدا، ھېلى «چوڭ مەسچىت» سەيناسىدا، ھېلى دامياۋ بۇتخانىسى ئالدىدا، ھېلى نياڭ نياڭ مياۋ ئالدىدا مۇسابىقىلەر، ماھارەت كۆرسىتىشلەر ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۆزئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇلۇپ تۇراتتى. بۇنداق مۇسابىقىگە قىزىقىدىغان ئادەملەر گۇچۇڭ، جىمىسار تەۋەلىرىدە كۆپ بولۇپ، مۇسابىقە خەۋىرىنى ئاڭلىغان ھامان يېتىپ كېلىشەتتى. ئويۇن كۆرگۈچىلەر قۇرۇق قول كەلمەيتتى. ھەربىرى ئازدۇر - كۆپتۇر نەرسە، مەسىلەن، پۇل، رەخت، ئاشلىق، كىيىم - كېچەك، ھەرخىل بۇيۇملار دېگەندەك نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىشىپ، مەيدان باشقۇرغۇچى بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇنغا قويۇشاتتى. ھەركىم

قانچىلىك نەرسە ئېلىپ كەلسە چەكلىمە يوق ئىدى. بۇ خۇددى «تاپقىنى گۈل كەلتۈرەر، تاپالمىغىنى بىر باش پىياز» دېگەندەك ئىش ئىدى. بۇ نەرسە - كېرەك، پۇل - پۈچەكلەر مەيداندىكى ئېلىشىشتا يەڭگۈچىلەرگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىلەتتى. بۇ قائىدىگە ئايلانغان ئىش ئىدى.

توختى ئاغىنىسى ساتتار، مەمەتلەر بىلەن «كىچىك مەسچىت» سەيناسىغا كېلىپ ھەربىرى بىر تىزىقتىن يارماق تاشلاپ، مۇناسىپ جاي تېپىپ ئولتۇرۇشتى. تاماشا كۆرىدىغانلارغا ئۇزۇن - ئۇزۇن ياغاچ ئورۇندۇقلار، لىم - كۆتەكلەر قويۇپ قويۇلغانىدى. توختى ئاغىنىلىرى بىلەن ئالدىغىراق كېلىپ ئورۇن ئالغاندىن كېيىن، مۆتىۋەرلەر، ئاقساقاللار ئولتۇرغان جايغا بېرىپ ئاۋۋال يېيىپ جەنجاڭغا، ئاندىن دىڭ ئاخۇن، گا ئىملارغا سالام قىلدى. شۇ قاتاردا مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ قىزىل پۆپۈكلۈك قالپىقىنى كىيگەن مانجۇ ئامبال سۇخۇناشىن، يامۇل خىزمەتچىسى لى جۇڭلارغىمۇ ئەدەپ يۈزىسىدىن قولىنى جۈپتەكلەپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ جايغا قايتتى.

سەينانىڭ چۆرە - ئەتراپىدا گا ئىماننىڭ نەيزە تۇتقان شاگىرتلىرى تەرتىپ ساقلاپ تۇرۇشاتتى. يېيىپ جەنجاڭ، دىڭ ئاخۇن، گا ئىمام ۋە باشقا جانىباز گۇرۇھ - مەزھەپلىرىنىڭ خىللانغان شاگىرتلىرى رەت - رېتى بىلەن ئولتۇراشماقتا. توختىلار ئولتۇرغان لىم - ياغاچنىڭ ئالدىغا قويۇلغان پاكار ئورۇندۇقلاردا يېيىپ جەنجاڭنىڭ شاگىرتلىرىدىن ۋاڭ تاڭ، سۇخۇشارا، جاڭسەنلەر ئولتۇراتتى. ئۇلار بىردەم - بىردەم كەينىگە ئۆرۈلۈپ، توختىغا ئايلىنىپ قاراپ قويۇشاتتى. بولۇپمۇ سۇخۇشارا توختىغا كۆرەڭلەپ، چىرايىنى بىر قىسما قىلىپ، «كۆرۈپ تۇر، سېنى ئەمدى مۇشۇ مەيداندا يېڭىمەن» دېگەندەك كىبىر ئىپادە قىلاتتى. توختى پەرۋاسىز ئولتۇردى، لېكىن ساتتار ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ:

— ئالدىڭىدىكى يىگىت، — دەپ سۇخۇ شارانى كۆرسەتتى، — گۇچۇڭنىڭ ئامبىلى ئەنە ئاۋۇ قالپاقلىق ئەمەلدار سۇخۇناشنىڭ ئوغلى ئىكەن، — دېدى.

— ھە، مۇنداق دە، شۇڭا ئۇنىڭ بىزگە باشقىچە كۆرەڭلەپ كەتكىنىكەن. دە، — دېدى توختىمۇ بوش ئاۋازدا.

— ئەگەر ئۇ سەن بىلەن ئېلىشمەن دەپ تۇرۇۋالسا ئېھتىيات قىلارسەن.

— ھىم، — دەپلا قويدى توختى ساتتارنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىغا، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە سان بار ئىدى. ئۇ بىر مەزگىل ھەمساۋاق بولغان سۇخۇشارانىڭ قانچىلىك ھۈنرى بارلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

مەيدان سۈرلۈك تۇس ئالغانىدى. بىرمۇنچە بالىلار مەسچىت ھويلىسىنىڭ قورۇق تېمى ئۈستىگە چىقىۋېلىشقانىدى. سورۇن باشقۇرغۇچى «ماھارەت كۆرسىتىش باشلاندى!» دەپ توۋلىدى. تاماشىبىنلار مەيدانغا بېقىشتى. مەيدانغا ئەڭ ئاۋۋال شاۋلىن گۇمپىدارلىرىنىڭ شاگىرتلىرى بىلەن گا ئىمامنىڭ شاگىرتلىرى ئىككىدىن بىر گۇرۇپپا بولۇپ كالتەك ئوينىتىپ ماھارەت كۆرسەتتى. جۇلاۋۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئىككىسى، دىڭ ئاخۇننىڭ شاگىرتلىرىدىن ئىككىسى يىگىت قىلىچ ماھارىتىنى نامايان قىلدى. يەنە بىر قانچە گۇمپىدارلار يەل گۇمپىسى، تەيجى گۇمپىسى، ياقىۋەك ھەرىكىتى دېگەنلەرنى ئوينىدى. بۇ ماھارەتلەردىن كېيىن يەككە ئېلىشىش باشلاندى.

گا ئىمام شاگىرتلىرىدىن بىرىنى توختى بىلەن ئېلىشىشقا ئوتتۇرىغا چىقاردى. توختى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ پوتىسىنى چىڭىتىپ تۇرۇشىغا، مەيدان باشقۇرغۇچى يۈگۈرۈپ كېلىپ توختىنىڭ پوتىسىنى يەشتۈرۈپ، باشتىن - ئاياغ سىيرىپ - سىلاپ تەكشۈردى. ئۇ پوتىغا ئورنىتىلغان يوشۇرۇن قورال بارمىكىن، دەپ

گۇمان قىلغانىدى. بۇ بەزىبىر ئەخلاقسىز جانبازلار قوللىنىدىغان ئۇسۇل بولۇپ، ئېلىشىشتا ئەگەر رەقەبى بىلەن ئۆچ - ئاداۋەتلىك بولسا قارشى تەرەپنى يوشۇرۇن قەستلەپ قويىدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قالاتتى. مەيدان باشقۇرغۇچىنىڭ ھەر ئىككى تەرەپنى تەكشۈرۈشى نورمال ئىش ئىدى.

ئېلىشىش باشلاندى، گا ئىمام ئوتتۇرىغا چىقارغان يىگىت بەك چاققان ئىدى. ئۇ يىلان دەك سويلاپ، ھېلى توختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن زەربە قىلسا، ھېلى سول تەرىپىگە ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلاتتى، ھېلى مايىمۇن ھەرىكىتى ماھارىتىنى قوللانسا، ھېلى «ياچىۋەكنىڭ يىلاننىڭ كۆزىنى چوقۇشى» گۇمپىسىنى ئىشلىتەتتى. توختى دەسلەپتە قارشى تەرەپنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇشتا سەل ھودۇقتى. كەينى - كەينىدىن ئۆزگىرىش ياسىغان ھەرىكەتلەرنى تەستە رەت قىلالىدى. قارشى تەرەپنىڭ ھەرىكىتى چاققان، ئۆزگىرىشچان، قول - پۇتلىرىنى چەيدەسلىك بىلەن ئىشقا سالسىمۇ، ئەمما زەربىسى ئەجەللىك ئەمەس ئىدى. توختى گا ئىمامنىڭ بۇ شاگىرتى بىلەن بىر قەپەس ئېلىشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ماھارەت يوللىرىنى ئىگىلەپ قالدى. توختى قارشى تەرەپنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرا - قايتۇرا ئاستا - ئاستا كەينىگە چېكىندى. مەيداننىڭ چېتىگە يېقىنلاشقان توختىنى قارشى تەرەپ بىرلا ھۇجۇم بىلەن ماھارەت كۆرسىتىش سۈپىسىدىن چۈشۈرۈۋەتمەك بولدى. شۇ دەقىقىدە توختى «سەككىز سىڭىر ماھارىتى» نى قوللىنىپ، تۈگۈلۈپ تۇرۇپ قوش ئالقان چىقىرىپ قاتتىق زەربە قىلدى. قارشى تەرەپ كەينىگە ئۇچۇپ چۈشتى - دە، ئورنىدىن تۇرالمىدى. تاماشىبىنلار گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراتتى. ئېلىشىش مەيدانىدىكى قائىدە بويىچە، گۇمپا ئىشلەتكۈچى قايسى مىللەتتىن، كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەگەر ئۇ بىرلا زەربە بىلەن قارشى تەرەپنى ھۇجۇم قىلىشتىن مەھرۇم قىلىپ يەڭسە،

جانبازلار ۋە تاماشىبىنلار ئەنە شۇ گۇمپىنىڭ قالتىسلىقىغا ھەۋەس قىلىشىپ چاۋاك چېلىشتى.

ئىككى ھەمساۋاق يىگىت كېلىپ گا ئىمامنىڭ يېڭىلىگەن شاگىرتىنى مەيدان سىرتىغا يۆلەپ ئېلىپ كەتتى. گا ئىمامنىڭ شالاڭ ساقاللىرى تىترەپ كەتتى. لېكىن، ئۇ چاندۇرۇپ قويماستىنلا تىرىشتى. ھەممە ئادەم توختى ئىشلەتكەن گۇمپىنىڭ قالتىسلىقىنى ماختىشىپ، بىر - بىرى بىلەن قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەچكە، گا ئىمامغا ھېچكىم دىققىتىنى بۆلمىدى.

گا ئىمام ئەمدى ئوتتۇرىغا مالاۋىسىنى چىقاردى. ئۇ مالاۋىسىغا ئۈچ كۈن ئىچىدە ئايرىمچە يوشۇرۇن ھەرىكەتتىن بىر - ئىككىنى ئۆگىتىپ، توختىنى ئاشكارا مەيداندا ئوچۇق - يورۇق يەڭسۇن دەپ ئويلىدى. بۇ جانبارلىقتىكى پەزىلەت مەسىلىسى ئىدى. گا ئىمام بۈگۈنكى مەيداندا مانا مۇشۇ مەردانىلىكنى ئەمەلدە كۆرسەت - مەك بولدى. بىراق، «ماختىغان قىز تويدا چاندۇرۇپتۇ» دېگەندەك، مالاۋىسى ئۇستازى ئۈچ كۈندىن بېرى ئۆگەتكەن يوشۇرۇن زەربە بېرىش ماھارىتىنى تازا دېگەندەك پىششىق ئۆزلەشتۈرۈپ بولالمى - غاچقا، توختى بىلەن بەش - ئالتە قېتىمچە ھەملە قىلىشقاندىن كېيىن يېڭىلىپ قالدى. گا ئىمامنىڭ ئېيتقىنى بويىچە بولغاندا، توختىنىڭ ئىككى قېتىم يەڭگىنى ئۇتقانغا ھېساب بولاتتى. بىراق، گا ئىمام تەرسالىقىغا ئېلىپ ئۈچىنچى شاگىرتىنى چىقاردى. توختى بىر پەس ئويلىنىپ قالدى. مەرتەم - مەرتەم ئۈچ مەرتەم دەپتىكەن، بوپتۇ، ئېلىشىپ باقاي، گا ئىمامنىڭ بۇ شاگىرتى بەلكىم «تۆمۈر ئاياغ گۇمپىسى» نى ئىشلىتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، كۆرۈپ باقمادىمەن، گا ئىمامنىڭ ئۈچىنچى شاگىرتىنىمۇ يەڭسەم ئەل - خالايق قايىل بولار..... ياق، ئۇنداق قىلسام گا ئىمامنىڭ يۈزىنى قىلمىغان بولۇپ قالۇرمەن ھەقىچان، گۇمپا ئۆگىنىش ئۈچۈن گا ئىمغا ئىمكان قالدۇرۇش كېرەققۇ.....

توختى گا ئىمامنىڭ ئۈچىنچى شاگىرتى بىلەن ئېلىشتى. بۇ شاگىرتىنىڭ ئىسمى بەيسۇڭ بولۇپ، بەكمۇ چەيداس ئىدى. ئۇ بىر پۇتى بىلەنلا كەينى - كەينىدىن بىرقانچە قېتىم پەشۋا ئېتىپ، قارشى تەرەپكە ئىمكان، پۇرسەت بەرمىدى. ئۇمۇ گا ئىمامغا ئوخشاش بىر تىزى بىلەن زوڭزىيىپ، يەنە بىر پۇتى بىلەن «يەر سۈيۈرۈش» ھەرىكىتىنى ئىشلىسە، ھالقىسىمان تۇرغان رەقىبلىرىنى كەينى - كەينىدىن يەرگە يېقىتىۋېتەلەيتتى. ئەگەر پۇتى بىلەن تامنىڭ بۇرجەكلىرىگە تەپسە، تامنى ئۇچۇرۇۋېتەلەيتتى. ئۇ گا ئىمامنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شاگىرتى ئىدى.

توختى «تۆمۈر ئاياغ گۇمپىسى» نى كۆردى. ئۇنىڭ «تەمى» نى تېتىپ، بىر - ئىككى پەشۋامۇ يېدى. بۇ گۇمپا ھەقىقەتەن قالتىس ئىدى. ئەگەر بۇ «تۆمۈر ئاياغ گۇمپىسى» نى قوللانغاندا، پۇت قارشى تەرەپكە راۋۇرۇس تېگىپ كەتسە، تېپىك يېگۈچى يەرگە چاپلىشىپلا قالاتتى. توختى ھەرھالدا يېقىلمىدى. لېكىن، ئۇ ئېلىشىش ئۆزىرىپ كەتسە، «تۆمۈر ئاياغ گۇمپىسى» دىن زىيان تارتىپ قېلىشنى پەملىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گا ئىمامغا ئىمكان قالدۇرمىسا بولمايتتى. توختى ئۆزئارا خىرىس قىلىشىپ ھەملە قىلىشنىڭ ئارىلىقىدا قولىنى كۆتۈرۈپ يېڭىلگەنلىكىدىن بېشارەت بەردى. گا ئىمامنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى. مەيداندىكى ئېلىشىشنى كۆزىتىپ تۇرغان يې جەنجاڭ بىلەن دىڭ ئاخۇن مېيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇلار نۆۋەتتە كىمنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى كۈتكەچ، ياپقۇچلۇق چىنىدىكى چايدىن ئوتلىدى.

توختى ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى رەتتە كىچىك ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان سۇخۇشارا كەينىگە ئۆرۈلۈپ، توختىغا قاراپ تىلىنى چىقىرىپ مازا قىلدى. توختى پەرۋامۇ قىلماي، ساتتار بىلەن مەمەتكە گا ئىمامنىڭ شاگىرتىلىرى بىلەن ئېلىشقاندىكى ئەھۋاللار توغرىلۇق پاراڭلىشىپ ئولتۇردى.

— سەن گائىمامنىڭ ئۈچىنچى قېتىم ئوتتۇرىغا چىقارغان شاگىرتىغا راستتىنلا تەڭ كېلەلمىدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى ساتتار.
— ئۇ ھۈنەرنى پۇختا ئۆگەنگەن يىگىتكەن، — دېدى توختى ھەقىقەتنى يوشۇرۇپ ئولتۇرغۇسى كەلمەي.
— «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» دەيتكەن، توختىنىڭ گائىمامدىن ھۈنەر ئۆگەنگۈسى بار، شۇڭا شۇنداق قىلدىمكىن. — تەڭ؟! — دېدى مەمەت سىنچى كۆزلىرى بىلەن توختىغا قاراپ.
— شۇنداقمۇ؟! ھېلىقى ئاخشىمى توختى ئاغىنىمىز گائىمام بىلەن شۇ توغرۇلۇق سۆزلەشكەندەك قىلىۋىدى؟ — ساتتار توختىغا قارىدى.

توختى مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ساتتار مەمەتنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ تۇرۇپ:

— يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى تۇيسەن جۇمۇ سەن؟! — دېدى.
— توختى ساماننىڭ تېگىدىن سۇ يۈگۈرتۈۋاتسا، ئۇنى سەزمىسەڭ بولامدۇ؟ — مەمەت ساتتارنىڭ ئۆزىنى ماختىغىنىنى ياقىتۇرمىغاندەك تەلەپپۇزدا گەپ قىلدى.

شۇ ئەسنادا سۇخۇشارا ئاتىسى سۇخۇناشىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ قويۇپ كەلدى. مەيدان باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا باردى — دە، ئامبالغا بىردەم قۇلاق تۇتۇپ، تاپشۇرۇقنى ئىشلىتىپ، بېشىنى توختىماي لىگىشتى ۋە ئۇنىڭ تاپشۇرمىسى تۈگىشى بىلەنلا پايپاسلىغىنىچە ئوتتۇرىغا كېلىپ ئەمدىكى ئېلىشىدىغانلارنى ئېلان قىلدى:

— ئەمدى مەيداندا جانابىي ئامبال سۇخۇناشىنىڭ ئوغلى سۇخۇشارا بەگزادە بىلەن ئۇنىڭ ھەمسائىقى توختى ماھارەت كۆرسىتىدۇ! مەيداندىكىلەر گودۇڭلاشقىلى تۇردى. ئامبال گىدەيگىنىچە ئولتۇراتتى. ئۇ بايام ئوغلىدىن ئۆزىنىڭ توختى بىلەن ئېلىشىپ، ئۆگەنگەن ماھارەتلىرىنى ئەل — جامائەت ئالدىدا،

ئاتىسى، ئۇستازى ۋە ھەمساۋلىرى ئالدىدا نامايان قىلماقچى ئىكەنلىكىنى، توختىنى يېڭىشكە ئۆزىدە ئىشەنچ بارلىقىنى ئاڭلىغانىدى. ئوغلىغا نىسبەتەن بۇ بىر ئىمتىھان ھېسابلىناتتى. ئەگەر ئوغلى يەڭسە، ئامبالنىڭ ھۆرمەت - ئىززىتى، ئۆز نۆۋىتىدە ھەيۋىسى يەنىمۇ ئاشقان بولاتتى.

يې ئۇستاز بىلەن دىڭ ئاخۇن بىر - بىرىگە قارىشىۋالدى. چۈنكى، قائىدە بويىچە، بىر مەيداندا ئۈچ ئادەم بىلەن ئېلىشقان ئادەمنى قايتىدىن مەيدانغا چىقىرىشقا بولمايتتى، يې ئۇستا ساقچى لى جۇڭغا ئاستا ئىشارەت قىلدى. لى جۇڭ يې ئۇستازنىڭ قېشىغا كېلىپ قۇلاق تۇتتى.

— لى ساقچى، ئامبالنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ، چارچىغان ئادەمگە ئوغلىنى سالماقچى بولغىنى؟ — دېدى يې ئۇستاز.

— بۇنى ھېچ بىلەلمىدىم، چارچىغان ئادەمنى ئېلىشىشقا سېلىش توغرا ئەمەسقۇ؟ — لى جۇڭ مۇرىسىنى قىسىپ قويۇپ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

توختىنىڭ ئاغىنىلىرى ئۇنى مەيدانغا چىقىماسلىققا دەۋەت قىلدى. لېكىن، توختى ئۇنىمىدى.

— مەردنى مەيداندا سىنا، دېگەن گەپ بار. ئەگەر چىقىمسام مېنى «قورقتى» غا چىقىرىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئامبالنىڭ «يۈز - ھۆرمىتى» نى قىلمىسام بولماس، — توختى گەپتىڭ ئاخىرىنى چاقچاققا ئايلاندۇردى.

— گا ئىمامنىڭ يۈز - ھۆرمىتىنى قىلىمەن دەپقۇ مەيداندا ئۈچىنچى قېتىمقى ئېلىشىشتا قولۇڭنى كۆتۈردۈڭ، يەنە شۇنداق قىلارسەنمۇ؟ — ساتتار ئەندىشلىك كۆڭلىنى ئىپادە قىلدى.

توختى ساتتارغا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ ئېلىشىش سۈپىسىغا قاراپ ماڭدى. بۇ ئۇنىڭ «غەم قىلما، ھېچ ئىش بولمايدۇ» دېگىنىدىن بېشارەت ئىدى.

مەيداندا ئېلىشىش باشلاندى. ھە دېگەندە توختى سۇخۇشارغا يول قويۇپ تۇردى. يې ئۇستاز ئۆزىنىڭ ئىككى شاگىرتىنىڭ ئېلىشىقىنى دەككە - دۈككىدە كۆزىتىپ تۇردى. توختى يې ئۇستازنىڭ ھۇزۇرىدىن خوشلىشىپ كەتكەندىن كېيىن، يې ئۇستاز سۇخۇشارغا ئايرىمچە ھۈنەر ئۆگىتىشكە باشلىغانىدى. چۈنكى، ئامبال يې ئۇستازغا پوپوزا قىلىپ، ئوغلىنى ئالاھىدە ماھارەتلىك قىلىپ تەربىيەلەشنى تاپىلغان. تەن ساپاسى، مىجەز - خۇلق، جاپاغا چىداش ۋە مەشىق ئۈنۈمى جەھەتتىن سۇخۇشارنىڭ توختىغا يەتمەيدىغانلىقىنى يې ئۇستاز ئوبدان بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە توختى سىچۈەنلىك چىڭ ئۇستا، دىڭ ئاخۇن ھەم ئۆزى بولۇپ ئۈچ ئۈستىنىڭ قولىدا ھۈنەر ئۆگەنگەن. ھەربىر ئۈستىنىڭ ئۆزىگە خاس ماھارىتى ۋە ئۇنى ئۆگىتىش ئۇسۇلى بولاتتى. توختى جاپاغا چىداپ، ھەربىر ماھارەت مەشىقىنى ۋايىغا يەتكۈزەلەيدۇ. سۇخۇشارا بولسا ئەمەلدارنىڭ بالىسى بولغانلىقتىنمىكىن، ھۇرۇراق، بىشەم، بوشباسار. ماھارەت مەشىقىنىمۇ توختىدەك تازا ۋايىغا يەتكۈزۈپ باققىنىمۇ يوق. ئەگەر توختى سۇخۇشارنى يېڭىپ قويسىزە.....

ئېلىشىش بىرقانچە مەرتەم ئېلىپ بېرىلدى. توختىنىڭ بارا - بارا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەۋاتقانلىقىنى مەيداندىكىلەر سېزىپ ئولتۇردى. ئەگەر يەنە بىرقانچە رەت ھەمىلە قىلىشسا، سۇخۇشارنىڭ يېڭىلىپ قالدىغىنى بەلگىلىك بولۇپ قالدى. بۇنى پەملىگەن توختى قولىنى كۆتۈرۈپ مەيدان باشقۇرغۇچىغا ئېلىشىشتىن ۋاز كېچىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. توختى ئېلىشىش جەريانىدا يې ئۇستازنىڭ ئىما - ئىشارىتىدىن شۇ مەنىنى بايقىغانىدى.

مەيدان باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتىۋىدى، ئامبال قوللىرىنى سىلكىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ،

يېڭىشى - يېڭىلىش ئايرىلمىغۇچە ئېلىشىۋاتقانلارنىڭ يالتىيۇپلى -
 شىغا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ ئوغلىنىڭ چوقۇم
 ئۆتىدىغانلىقىغا ئىشەنچسى كامىل ئىدى. مەيدان باشقۇرغۇچى گا
 ئىمامغا ئامبالنىڭ مەقسىتىنى يەتكۈزدى. گا ئىمام ئېلىشقۇچىلارنىڭ
 يالتيىپ قىلىشىغا بولمايدىغانلىقىنى قۇۋۋەتلىدى. چۈنكى، ئۇ
 توختىنىڭ سۇخۇشارانى يېڭىدىغانلىقىنى ئاللىقاچانلا پەرەز
 قىلغانىدى. توختى يەڭسە ياخشى بولاتتى. گا ئىمام بىلەن
 ئامبالنىڭ ئىلگىرىدىنلا ئۆچ - ئاداۋىتى بار ئىدى. توختى يەڭسە
 ئامبالنىڭ يۈز - ئابروۋى تۆكۈلەتتى. بۇنىڭدىن گا ئىمام خۇش
 بولاتتى. شۇڭا، گا ئىمام مۇشۇ سورۇننى ئۇيۇشتۇرغۇچى سالاھىيىتى
 بىلەن ئېلىشقۇچىلارنىڭ يالتيىپ قىلىشىغا قەتئىي
 بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى ھەم توختىغا قاراپ تۈگۈلگەن مۇستىنى
 پۇلاڭلىتىپ «ئۇنى يەڭ! ئۇنى ئۆتقىن!» دېگەن بېشارەتنى بەردى.
 گا ئىمامنىڭ ئىشەنچسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ پۇرسىتى كەلدى،
 دەپ بىلگەن توختى ئېلىشىش قايتا باشلىنىشى بىلەنلا باشقىچە
 غەيرەت - جاسارەت بىلەن مۇداپىيەدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. توختى
 ئارقا - ئارقىدىن ئۈچ قېتىم گۇميا ئىشلىتىپ، سۇخۇشارانى قاتتىق
 يارىلاندىرۇپ، يەرگە چاپلىۋەتتى. ئەتراپتىكى تاماشىبىنلارنىڭ
 مۇتلەق كۆپ قىسمى گۈلدۈراس چاۋاك چېلىشتى. ئاز بىر قىسىم
 ئادەم ئامبالنىڭ يۈزىنى قىلىپ چاۋاك چېلىشمىدى. يى ئۇستاز
 ئوڭايسىزلىنىپ قالدى. لېكىن، گا ئىمام ئورنىدىن تۇرۇپ مەيدانغا
 ئىككى سەكرەپلا كىردى - دە، توختىنىڭ دولىسىغا شاپىلاقلاپ
 تۇرۇپ:

— يارايىسەن توختى، مېنىڭ كۈتكىنىمدەك قىلىدىڭ!
 بۈگۈندىن باشلاپ مەن سېنى شاگىرتلىققا ئالدىم. كەم يەرلىرىڭنى
 مەن تولۇقلاپ، پىشلىدۇرمەن! — دېدى.
 توختى خۇشال بولدى. ۋاڭ تاۋ، جاڭسەنلەر سۇخۇشارانى

يۆلەپ مەيداندىن چېكىندى. ئامبال توختىغا زەھەر خەندىلىك
بىلەن قاراپ:

— خەپ توختاپ تۇر! — دېدى - دە، يولىغا راۋان بولدى.
لى جۇڭ توختىغا قاراپ باشمالتىقنى چىقىرىپ كۈلۈپ قويۇپ،
ئامبالنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كەتتى.

۶۱

سەككىزىنچى باب

مەيدان بۇزغان توختى

ئارىدىن بەش - ئالتە يىل ئۆتتى. گۈلسارە تۇنجى تۇغۇتىدا ئالەمدىن ئۆتتى. نىزامىدىن دەپ ئىسىم قويۇلغان تۇنجى ئوغۇل ئانىسىز قالدى. گۈلسارە ۋاپات بولۇپ ئىككى يىلدىن كېيىن ئەھلىمەھلىنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن توختى مايسىخان ئىسىملىك بىرەيلەنگە ئۆيلەندى. توختىمۇ بۇ چاغدا يەتتە نەپەر ئۇستىنىڭ قولىدىن ھۈنەر ئۆگىنىپ، كامالەتكە يەتكەن جانىباز بولۇپ قالغانىدى. ئۇ دەسلەپ ئەسلا بەگدىن، ئاندىن كېيىن سىچۈەنلىك چىڭ ئۇستا، يې جەنجاڭ، دىڭ ئاخۇن، گائىمام، جۇلاۋۇ، شى جۇسى دېگەن ئۇستازلاردىن گۇمپا - ھۈنەر ئۆگىنىپ جانىبازلىقتا يېتىشتى. لېكىن، ئۇنىڭ تىرىكچىلىكىدە، تۇرمۇشىدا كۆپ ئۆزگىرىش كۆرۈلمىدى. ئۇ گاھىدا ئاتا كەسپى تۆمۈرچىلىكنى ئاز - تولا قىلسا، گاھىدا مەدىكارچىلىقمۇ قىلاتتى. گاھىدا يىراق - يېقىن دېمەي، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزۈلگەن ئۆيلەرگە بېرىپ پولۇ ئېتىپمۇ يۈردى. ئۇ ئەمدى ئانىسى، سىڭلىسى، ئايالى مايسىخان، ئوغلى نىزامىدىنلارنى بېقىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى گۆھەردىن ئۇستا توختىنىڭ سۈننەت تويىدىن كېيىن بىر كۈنى توختىغا مۇنداق دېگەنىدى. «ئەركىشى بىر كىشىلىك ئىشلىسە ئاران ئۆز جېنىنى باقىدۇ، ئىككى كىشىلىك

ئىشلىسە ئائىلىسىنى باقىدۇ. ئۈچ كىشىلىك ئىشلىسە ئاندىن ئەل قاتارى ياشايدۇ، سەن بۇ گەپنى ئېسىڭدە ساقلىغىن.» ئۇ چاغدا توختى بۇ گەپنى چۈشەنمىگەن، لېكىن يادىدا قالغان. مانا ئەمدى ئۇ ئاتىسىنىڭ ئاشۇ گېپىنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشەندى. شۇڭا، ئىش بولسلا ھاردىم - تالدىم دېمەي ئىشلىدى.

بۈگۈن ئۇ بامداتتىن كېيىنلا ئۆتكۈزۈلىدىغان ئىككى يەردىكى نەزىر پۇلۇسىنى ئىككىنچى توخۇ چىلىغاندا بېرىپ ئېتىپ ئۈلگۈرتتى. توختى ئۆيىدە ئازراق دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن، چاشگاھ ۋاقتى بىلەن تۇتۇڭ تەرەپكە بېرىپ يەنە بىر مەرىكىنىڭ پۇلۇسىنى ئېتىشكە ماڭدى. ئۇ لىخۇا جەنزە مەيدانىغا ئەمدىلا قەدەم بېسىشقا دەلدەڭشىپ كېلىۋاتقان كازىم بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. كازىم توختىغا قاراپ ھىجىيىپ سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، توختى بۇرادەر، قاين ماڭدىڭ؟

— تۇتۇڭ تەرەپكە بىر ئىش بىلەن ماڭغانىدىم.

— ماڭا قارا، توختى بۇرادەر، ئەگەر ماڭا ئىككى سەر ھاراق

ئېلىپ بەرسەڭ، ساڭا ئېيتىپ بېرىدىغان ئاجايىپ مۇھىم بىر گەپ بار، قانداق، ئىككى سەر ھاراق ئېلىپ بېرەمسەن؟ — كازىم خۇنۇڭ كۆزلىرىنى توختىغا تىكىپ لوللىق قىلدى.

توختى كازىمغا سىنىچىلاپ قارىدى: كازىمنىڭ چاچلىرى پاخپايغان، كۆزىنىڭ ئېقى چوڭايغان، چىرايى ساماندىك ساراغايغان. پۇتىدا كونىراپ كەتكەن چورۇق، ئىشتىنىنىڭ بىر پۇچقى كالتە، مەيدىسى ئوچۇق، ئىچىگە كىيىدىغان چامچىسى يوق، پەقەت ئەستەرلىك چاپاننىلا كىيىۋالغان بولۇپ، تولىمۇ ئەبگار كۆرۈنەتتى. كازىم چالا مەست ئىدى.

توختى ھاراقنىڭ يۇرىقىدىن سەسكەندى. ئەبگاردەك تۇرقىدىن ئەيمەندى. ئۇنىڭ شەھەر كوچىلىرىدا لالما ئىتتەك لاغىلاپ يۈرىدىغان بىكار تەلەپلەردىن بولۇپ قالغانلىقىنى توختى

ئاڭلىغانىدى. كىمكى بىرەر پارچە ئان بەرسە، ئاشپۇزۇللاردا ئاشقان - تاشقانى بەرسە ياكى بىرەر سەر ئاق جۈن ئېلىپ بەرسە شۇنىڭ ئۈچۈن قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ يۈرىدىغان ھارامتاماققا ئايلىنغان كازىم، تونۇش - بىلىشلىرىدىن ھاراق ئېلىپ بېرىشنى تىلەيدىغان ھالەتكە يېرىپ يەتكەن. كازىمۇ ئەسلىدە بىر ھۈنەرۋەننىڭ ئارزۇلۇق يالغۇز ئوغلى ئىدى. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى مۇشۇ شەھەر ئاھالىلىرىدىن بولۇپ، كازىمنى يىگىتلىك قۇرامىغا يەتكۈچىمۇ بىرەر ئىشقا سالماي، ھۈنەرمۇ ئۆگەتمەي، دېگىنىنى قىلىپ بېرىپ، ئارزۇلاپ باققانىدى. نىھايەت، كازىمنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىككى ئاينىڭ ئىچىدىلا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ دەسلەپتە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قولىدىن بىرەر قاچا تاماق ئېلىپ يەپ يۈردى. قولىنى ئەگرى قىلمايدىغان مۇنداق يىكار تەلەپتىن تۇغقانلارمۇ ئاستا - ئاستا بەزدى. كۈن ئېلىشنىڭ مۈشكۈللۈكىنى ھېس قىلغان كازىم ئاتىسىدىن قالغان قورۇ - جايىنى ساتتى. «يېتىپ يېسە تاغۇمۇ توشۇماپتۇ» دېگەندەك، ئىككى - ئۈچ يىل بايۋەچچىدەك ياشىغان كازىمنىڭ يېنى قۇرۇق قالدى. ئامالسىزلىقتىن كۈچىغا چىقىپ قالغان كازىم شەھەر كۈچلىرىدا لاغايلاپ يۈرۈپ، بۈگۈنكى ھالغا چۈشۈپ قالدى. لېكىن، ئۇمۇ ئاچ - توق يۈرۈشنىڭ دەستىدىن بەزىبىر ئامال - چارىلەرنى قوللىنىپ باقتى. ئۇ لاغايلاپ يۈرۈش جەريانىدا بازار رەستىلەرىدە، ئاشپۇزۇللاردا ئاڭلىۋالغان ئۇچۇر - خەۋەرلەرنى مۇناسىۋەتلىك ئادەملەرگە يەتكۈزۈپ، شۇلاردىن ئاز - تولا نەپ ئۈندۈرىدىغان بولۇۋالدى.

توختى بىر تۇرۇپ كازىمنىڭ تۇرقىدىن بىزار بولدى، بىر تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى. نېمىلا دېگەنىلەن مۇشۇ بىر شەھەردە تۇغۇلۇپ - ئۆسكەن ھەم زامانداش - قۇرداش. «بويۇتۇلا، قەلەندەرلىك كۈچىسىغا كىرىپ قالغان كازىمنىڭ ھالىغا

بىرەر قېتىم يېتىپ قويسام يامنى بولماس.» توختى شۇ ئوي بىلەن كازىمغا قاراپ:

— قېنى، يۈر ئەمىسە، ساڭا ئىككى سەر ھاراق ئېلىپ بېرى، — دېدى.

كازىمنىڭ چىرايى شۇ ئان ئاخشىماردەك^① ئېچىلدى. توختى ئۇنى جاڭ دۇكاندارنىڭ دۇكىنىغا ئېلىپ باردى. دۇكاندار توختى بەرگەن يارماققا ئىككى سەر ھاراق بەردى. دۇكاندا بىر كىچىك شىرە، ئۈچ — تۆت ياغاچ ئورۇندۇق بار ئىدى. ھاراق ئىچىدىغانلار بۇ دۇكاندىن ئۆكسۈمەيتتى.

كازىم قارا ھېجىر قاچىغا قۇيۇلغان ھاراقنى ئىككى ئوتلاپ «ئۇھ.....» دەپ بۇس چىقاردى. توختى ھاراقنىڭ سېسىق بۇسىدىن تىنالمىي قالدى — دە، تاشقىرىغا قاراپ ماڭدى.

— توختا، بۇرادەر، مەن ساڭا تېخى ھېلىقى مۇھىم گەپنى ئېيتىپ بەرمىدىمغۇ؟ — دېدى كازىم.

— قېنى، چاپسانراق ئېيتە، مەن ئالدىرايمەن.

— دۇكانغا كىرسەڭ ئېيتىمامدىم؟!

— مەن سىرتتىلا تۇراي، ھاراقنىڭ بۇسىدىن تىنالمىدىكەنمەن.

— بەك مۇھىم گەپ ئۇ ساڭا ئېيتىپ بېرىدىغان، باشقىلار ئاڭلىسا بولمايدۇ، — كازىم قولى بىلەن توختىنى «دۇكان ئىچىگە كىر» دەپ ئىما قىلدى.

توختى ئامالسىز دۇكانغا كىردى. كازىم ھاراقتىن «غۇرت» قىلىپ بىر يۇتۇم ئىچتى — دە، — جاڭ خوجايىن، ماڭا تاماكىدىن بىر ئورام بەرگىنە؟ — دەپ دۇكان غوجايىنىغا قول سۇندى. دۇكان غوجايىنى زابوي بولۇپ كەتكەن بۇنداق ھاراقكەشلەرنىڭ

^① ئاخشىمار — گۈلنىڭ بىر تۈرى. كەچتە، سەھەردە ئېچىلىدۇ — ئا.

خۇيىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ پەشتاخىنىڭ ئىچىدىن چېكىپ قالدۇرغان يېرىم تال پاپروسنى ئېلىپ كازىمغا بەردى. كازىم پاپروسنى چىشلەپ تۇرۇپ دۇكاندارغا يەنە قول سۇندى. دۇكاندار ئۇنىڭغا سەرەڭگىنىمۇ سۇنۇپ بەردى.

قويۇق ئىس بىلەن ھاراقنىڭ سېسىق بۇسى توختىغا ئارام بەرمىدى. ئۇ كازىمغا قاراپ:

— دەيدىغىنىڭنى چاپسان دېگىنە كازىم، — دېدى تەقەززالىنىپ.

ئاج قورساققا ئىچكەن ئۈچ يۇتۇم ھاراققا كازىمنىڭ كەيىپى ئۆرلىدى، ئۇنىڭ چىرايىدا ھارغىنلىق، دەرد - ئەلەم، مەيۈسلۈك، ئۈمىدسىزلىك ئالامەتلىرى گىرەلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ توختىغا دەرد تۆككۈسى كەلدى، ئۇ تىلى كالۋالاشقان ھالدا:

— سەن بۇرادەر، مەن بىلەن مۇشۇ شەھەردە تۇغۇلۇپ - ئۆسكەن، ھالىڭ قانداق، نېمىشقا ھاراق ئىچىسەن دەپ سورىمايسەنغۇ؟ — دېدى.

توختى ئۇنىڭ گېيىنى ئاڭلاشقا مەجبۇر بولدى.

— ئېيتە ئەمىسە، نېمىشقا ھاراق ئىچىسەن؟

كازىم توختىنىڭ ماقۇل كەلگەنلىكىگە خۇشال بولدى.

— بىرنەچچە يىل ئىلگىرى، روزى قاسساپنىڭ ئوغلى مامۇتنىڭ تويىدىكى كەچلىك مەشرەپتە، بېيىت ئېيتىشتا خاتا سۆز ئىشلىتىپ قويغىنىمغا سىلەر مېنى مەشرەپتىن قوغلىۋەتتىڭلار. شۇنىڭدىن كېيىن مەن قوشاق - بېيىت توقۇشنى مەشىق قىلىشقا كىرىشتىم. ھازىر مەن شائىرلىق ماقامىغا يېتىپ قالدىم. ساڭا نېمە ئۈچۈن ھاراقكەش بولۇپ قالغانلىقىمنى توقۇغان قوشاقلىرىم بىلەن ئېيتىپ بېرىمەن، — كازىم يىغا ئارىلاش كۈلدى - دە، ھاراقتىن «غۇرت قىلىپ يەنە بىر يۇتۇم ئىچىۋېلىپ، تاماكىدىن ئىككى نەپەس شوربەتەكتەندىن كېيىن، ئۆزى توقۇغان قوشىقىنى ئېيتىشقا

ھاراق ئىچسەم بىر يولنى يەتتە ماڭمەن ،
گاھى دەلدەڭشىپ چەتتە ماڭمەن .
مەيلى يەتتە ماڭاي ياكى ئون يەتتە ،
ئىچمىگەن كۈنلىرىم دەردتە ماڭمەن ،

ھاراق ئىچسەم خەق مېنى ئىمانى يوق دەر ،
خۇشامەت قىلمىسام زۇۋانى يوق دەر .
خۇدادىن لېيىمنى سورىسام ئەگەر ،
ئۇنىڭدا قىغ - ئەخلەت ، سامانى يوق دەر .

باشنى ساراڭ قىلىدۇ ھاراق ،
بىلىپ تۇرۇپ يەنە ئىچمەن .
كەيىدىن ئۆزۈم گويا شاھ - سۇلتان ،
مەن ئۇنىڭدىن قانداق كېچمەن .

قۇيغىنا ساقىي ماڭا گۈلگۈن شاراب ،
مەن ئۇنى قويماي ئىچەي تامشىپ - شوراپ .
«گۈپ» قىلىپ شۇنداق ئىچەيكى زوق بىلەن ،
ئىچ - ئىچمىگە لەززەتنى كەتكەي تاراپ .

— ھا - ھا - ھا! — كازىم شۇنداق زوق - شوق بىلەن
كۈلدىكى ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى . بىراق ، ھايال
ئۆتمەي ئۇنىڭ ئاغزى ئۈمچىيىپ ، چىرايىغا يىغا ياماشتى . ئۇ
توختىغا ئۆمىسلە چىرايى بىلەن :
— توختى بۇرادەر ، مانا ئەمدى بىلگەنسەن ، مەن كۆڭۈل

خۇشلۇقۇمنى مۇشۇ ھاراقىتىن تاپمەن. ساڭا ئېيتىدىغان گېپىم شۇكى، سۇخۇناشىن ئامبال جانابلىرى سېنىڭ بىلەن بەسلەشتۈرۈشكە ئىچكىرىدىن ئۇستا جانىباز تەكلىپ قىپتۇ. ئاڭاھ بولغىن بۇرادەر. ئەمدى كېتىۋەرگىن، — كازىم قاچىدىكى ھاراقىتىن «غۇرت» قىلىپ يەنە بىر ئۆتلىدى — دە، سارغىيىپ كەتكەن بارماقلىرى ئارىسىدا ئارانچە قىسىلىپ تۇرغان پاپروسنى كەينى — كەينىدىن شورىدى.

توختى كازىمنىڭ سۆزىگە گاھ ئىشىنىپ، گاھ ئىشەنمەي، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ، تۈتۈڭ تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

×

×

×

دەرۋەقە، ئىككى كۈندىن كېيىن دامياۋ بۇتخانىسى تېمىغا، لىخۇا جەنزە مەيدانى ئەتراپىدىكى دۇكانلار تېمىغا ئېلان چاپلاندى. توختى كىراكەشلىك قىلىۋاتقان ساتتارنى بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ رەستىگە چىقىۋىدى، بىر توپ ئادەمنىڭ دۇكان تېمىغا چاپلانغان ئېلاننى ئۈستىدە مۈنكى بار قارا تاۋار بۆك كىيگەن، ئۇزۇن بىر تال چېچى بار ئەپەندىگە ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆردى — دە، يېقىن باردى. ئۇزۇن چاچلىق ئەپەندى ئېلاننى ئوقۇۋاتاتتى:

..... گۇچۇڭ تەۋەلىكىدىكى جانىبازلار 5- ئاينىڭ 5- كۈنى دامياۋغا كېلىڭلار. ماھارەت كۆرسىتىپ، ئېلىشىپ كۆرىمىز. ئەگەر، جانىباز ئەھلى تۇرۇپ ئېلىشىشتىن باش تارتساڭلار، قىزىل شەلپەردىن تىكىلگەن ئايالچە ئىشتان كىيىپ كېلىڭلار؛ ئېلىشىشتىن قورقمايدىغانلار سەنشىماۋ بۇتخانىسىغا كېلىپ مەن بىلەن كۆرۈشكەيسىلەر.

خارجىن ھەزرەتتىن

1908 - يىلى 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى.

توختى خەنزۇچە خەتنى ئوقۇيالمىغان بىلەن خەنزۇچە سۆزلەشكە، چۈشىنىشكە قۇربى يېتەتتى. «ئەجەب ئەدەپسىز گەپلەرنى قىپتۇغۇ بۇ خارچىن ھەزرەت دېگىنى، كىمدۇ بۇ ئۆزى؟» توختى شۇنداق ئويلىدى - دە، مەيداننىڭ بىر چېتىدىرەك تىجارەت قىلىدىغان ھېيت ئاخۇن زاسۇيپەزنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقان ئادەملەر يېنىغا قاراپ ماڭدى.

— ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا سورۇن - مەيدان تۈزۈگەنلەردىن بىرەرسىمۇ جانبازلارنى ھاقارەتلەيدىغان ئۇنداق گەپلەرنى قىلمىغانىدى. خارچىن ھەزرەت دېگىنى ئەجەب يوغانچى نېمىكەنا! — دېدى، ھېيت ئاخۇن زاسۇيپەزنىڭ غالتەكلىك ھارۋىسى يېنىغا قويۇلغان ئۇزۇن ياغاچ ئورۇندۇقتا ئولتۇرغانلاردىن بىرى.

— يوغانچىلىق ئەمەس بۇ قىلغىنى، ئەدەپسىزلىك! گۇجۇڭلۇقلارنى نېمە كۆرۈۋاتىدۇ بۇ خارچىن دېگەن مانجۇ! — يەنە بىرەيلەن قايىناپ سۆزلىمەكتە.

— ئۇنىڭ چوقۇم ئارقا تىرىكى بولسا كېرەك!

— ئۇ ئادەم سۇخۇناشنى ئامبالنىڭ توغقىنىكەن، مەنچىڭ پادىشاھىنىڭ يېيجىڭدىكى خانلىق ئىبادەتخانىسىنىڭ راھىب كالانىمىش، — دېدى كازىم.

ئۇ ئارىلاپ ھىيت ئاخۇن زاسۇيپەزنىڭ يېنىغا كېلەتتى. ھېيت ئاخۇن ئۇنىڭغا زاسۇي شورىپىسىدىن بىرەر قاچا بېرىپ قوياتتى. بۈگۈنمۇ ئۇ قوللىرىنى تىرتىپ كېلىۋىدى، ھېيت ئاخۇن ئىسسىق بىر قاچا شورپا بەرگەنىدى. كازىمنىڭ پۇت - قولىغا جان كىرىپ، بايقى سۆزنى ئېيتتى. لېكىن، ئۇ بۇ خارچىن ھەزرەتنى ئامبالنىڭ توختىغا سېلىشقا مەخسۇس ئەكەلدۈرگىنىنى بۇ يەردە دېمىدى.

— ھوي، سەن ئەجەب ئېنىق بىلىدىكەنسىنا؟ يېقىندىن بېرى ئامبالنىڭ كۈتكۈچىسى بولۇپ قالدىڭمۇيا؟ — زاسۇي يەۋاتقان

يوغان يالپا بىرەيلەن شۇنداق دېدى.

— ئۇ بەزىدە ئەمەلدارلار بىلەن بىر داستىخاندا زىياپەتتە ئولتۇرۇپمۇ قالدۇ! — يەنە بىرەيلەن كازىمنى مازاق قىلدى.

— نېمىلا دېگەن بىلەن كازىمنىڭ قۇلقى ئۇزۇن، بەلكىم ئۇنىڭ گېپى راستۇ، — ھېيت ئاخۇن زاسۇيپەننىڭ غالتەكلىك ھارۋىسىنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقانلار شۇنداق سۆزلىشىپ تۇرغاننىڭ ئۈستىگە، توختى كېلىپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بۇرادەرلەر، ئامان - ئېسەن تۇردۇڭلارمۇ؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئۆزۈڭمۇ ئامان - ئېسەنمۇ بۇرادەر؟ — ھېيت ئاخۇن توختىغا ئۆزى ئولتۇرغان ئورۇندۇقنى بەردى.

— رەھمەت، ھېيتاخۇن، مەن ئولتۇرماي، ساتتارنى ئىزدەپ كېلىۋىدىم، ئۇ بۇ يەردىمۇ يوقكەن، — دېدى توختى.
— ئۇ بايام شىلەيشياڭ تەرەپكە كىرا تارتىپ كەتتى، — دېدى كازىم.

— ھە راست، شۇ ياققا ماڭغاندەك قىلىۋىدى، — ھېيت ئاخۇنمۇ ساتتارنىڭ شۇ تەرەپكە كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئەمىسە مەن شۇ تەرەپكە بېرىپ كېلەي، ساتتار بىلەن كۆرۈشىدىغان ئىشىم بار ئىدى، — توختى مېڭىشقا تەمشەلدى.

— توختى بۇرادەر، ئىچكىرىدىن خارچىن ھەزرەت دېگەن بىرەيلەن كېلىپ گۈچۈڭدىكى جانبازلارغا جەڭ ئېلان قىپتۇ. ئېلاننى سەنمۇ كۆرگەنسەن؟ — دېدى ھېيت ئاخۇن زاسۇيپەن.
— كۆردۈم.

— سېنىڭ ئۇستازلىرىڭ بۇ توغرۇلۇق قانداق ئوي - خيالدا ئىكەن؟

— مەن تېخى ئۇلار بىلەن ئۇچراشمىدىم، ئەگەر ئۇچراشمىسام ئۇلارنىڭ خىيالىنى بىلىپ باقۇرمەن.

— گۇچۇڭلۇق جانىبازلارنى بوش چاغلىغان چېغى، بۇ خارچىن ھەزرەت دېگىنى، يېي جەنجاڭ، دىڭ ئاخۇن، گا ئىماللار ئۇنىڭ كۆرەڭلىگىنىگە قاراپ تۇرماس؟

— ئەلۋەتتە قاراپ تۇرمايدۇ — دە! — توختى ئىشەنچ بىلەن شۇنداق دېدى — دە، ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەزنىڭ يېنىدىكى بۇرادەرلەر بىلەن خوشلىشىپ، شىلەيشياڭ تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. توختى ئۇدۇللا يېي ئۇستازنىڭ تۇرالغۇسىغا باردى. يېي ئۇستاز ھويلىدا شاگىرتلىرى بىلەن سۆزلىشىپ تۇراتتى. توختى ئۇستازغا سالام قىلدى.

— كەل توختى، ياخشى ۋاقتتا كەلدىڭ! — يېي ئۇستاز توختىغا جاي كۆرسەتتى ۋە توختىغا قاراپ، — كوچا — كويىدىكى گەپ — سۆزلەرنى ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم، ھەتتا ئېلاننىمۇ كۆردۈم.

— بۇ خارچىن ھەزرەت دېگىنى چىقارغان ئېلانغا دوستانە سۆزلەرنى ئىشلەتمەپتۇ، بەكمۇ ھاكاۋۇر، كۆرەڭ نېمە ئوخشايدۇ. ئىلگىرى ئىچكىرىدىن كېلىپ مەيدان راسلىغان جانىبازلارنىڭ بىرەرسىمۇ ئۇنداق ئەدەپسىز گەپلەرنى قىلىپ باقمىغانىدى. يېي ئۇستازنىڭمۇ كوچىغا چاپلانغان ئېلان مەزمۇنىغا ئاچچىقى كەلگىنىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە ئەۋەتىلگەن تەكلىپنامىگىمۇ شۇنداق گەپلەرنىڭ يېزىلغانلىقىغا سەپرايى ئۆرلەپ تۇرغانىدى. سەكسەن ياشقا كىرىپ، چاچ — ساقاللىرى كۈمۈش رەڭ تۈس ئالغان بۇ مويىسىپت جانىبازغا خارچىن ھەزرەت ئەۋەتكەن باغاقچىدىكى ھېلىقىدەك ئەدەپسىز گەپلەر ھار كەلگەنىدى.

توختى كازىم ئېيتقان گەپلەرنى ئۇستازى يېي جەنجاڭغا ئۇقتۇرمىدى. ئۆز ۋاقتىدا ئەسلا بەگ توختىغا: «بەزى گەپلەرنى

ۋاقتى كەلمەستە ئاغزىڭدىن ئالدىراپ چىقارما، ھەرقاچان سالماق بول، كۆرۈنۈپ تۇرغان ھەقىقەتنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان ھەققانىيەتنى بىلىشكە ماھىر بولغىن» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىۋىدى. ئەقىل - پاراسەت بىلەن ئىش قىلىدىغان قۇرامغا يەتكەن توختى تۇنجى ئۇستازى بولغان ئەسلا بەگنىڭ ئاشۇ ۋاقىتتىكى گەپلىرىنى ئەمدى «كۆشەپ»، ئۇنىڭ «تەمى» نى تېتىغاندەك بولغانىدى. گەرچە ئۇ سۇخۇناشېن ئامبالنىڭ خارچىن ھەزرەتى، ئۆز ۋاقتىدا ئوغلى سۇخۇشارانى يېڭىپ قويغانلىقىنىڭ ئۆچىنى ئېلىشقا ئاتايىن ئىچكىرىدىن تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ چىققانلىقىنى ئۇقۇپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما خارچىن ھەزرەتنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا جەڭ ئېلان قىلغانلىقىدىن پايدىلىنىپ، گۇچۇڭدىكى جانباز ئۇستىلارنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ئۇنى يېڭىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى. شۇڭا، توختى مەقسىتىنى يې ئۇستازغا چاندۇرماي، ئۇنىڭ «تومۇرى» نى تۇتۇپ باقماقچى بولۇپ:

— ئۇستاز، سىز بۇ ئىشقا قانداقراق ئويىدا بولۇۋاتىسىز؟ — دەپ سورىدى.

يې ئۇستاز ساقىلىنى سىلاپ بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن سالماقلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئىلگىرى مۇنداق يوغان گەپ قىلغانلارنى ئۆزۈملا ئۇچۇقتۇرۇۋېتەتتىم، ھازىر يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى، شاگىرتلىرىمنىڭ ئىچىدىن.....

— ئاۋۋال بېرىپ ئۇ خارچىن ھەزرەت بىلەن ئۇچرىشىپ باقايلى ئۇستاز، ئاندىن بىر قارارغا كەلمەمسىز؟ — توختى ئۇستازنىڭ گېپىنى بۆلدى.

— شۇنداق قىلامدۇق؟ — يې ئۇستاز توختىغا سىنچى كۆزىدە قارىدى.

— شۇنداق قىلايلى.

يې ئۇستاز بىلەن توختى سەنشىياۋ بۇتخانىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. توختى مەككەم يېپىقلىق قىزىل رەڭلىك دەرۋازىغا ئون قەدەمچە قالغاندا يۇقىرى ئاۋازدا توۋلىدى:

— خارچىن ھەزرەت!

بۇتخانا ئىچىدىن سادا چىقمىدى. توختى يەنە ۋارقىرىدى:

— خارچىن ھەزرەت!

يەنە سادا يوق، لېكىن قوشقۇۋۇق يەڭگىل ئېچىلىپ غۇبۇلىدىغان شەپە بىلەن تەڭ خارچىن ھەزرەت يې ئۇستاز بىلەن توختىنىڭ كەينى تەرىپىدىن سالام بەردى:

— ياخشىمۇسىلەر؟

يې ئۇستاز چۆچۈگەندەك قىلدى. ئۇ توختى بىلەن شارىتىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ، خارچىن ھەزرەت بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. يې ئۇستازنىڭ چۆچۈگىنى، خارچىن ھەزرەت «خۇگۇڭ» دەپ ئاتىلىدىغان ھۈنەر ئىشلىتىپ، سىيماسى كۆرۈنمەي، شەپىسى بىلىنىدىغان ھەرىكەت بىلەن ئۇلارنىڭ كۆز ئۆڭىدىن كۆرۈنمەستىن غۇيۇلداپ ئۆتۈپ كەتكەنىدى. خارچىن ھەزرەت بېشىغا گۈللۈك باش كىيىم، پۇتىغا ئۆتۈك كىيگەن. يېلىنى كۆك رەڭلىك ماتا پوتا بىلەن چىڭ باغلىغان قامەتلىك ياشنى كۆرۈپ «سۇخۇناشنى ئاغام ئېيتقان توختى دېگەن ئۇيغۇر جانىباز مۇشۇ ئوخشىمامدۇ؟» دەپ پەرەز قىلدى - دە، توختى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇ توختىغا ئۆز كۈچىدىن بېشارەت بېرىپ قويماقچى بولۇپ ئۇنىڭ قولىنى ئامبۇردەك قىستى. توختى بۇنى سەزدى، ئۇ پۈتۈن كۈچىنى بارماقلىرىغا يىغىپ، خارچىن ھەزرەتنىڭ قولىنى ئاستا - ئاستا كېرىپ تاشلىدى. خارچىن ھەزرەت توختىدا ئۇنچىۋالا كۈچ - قۇۋۋەت ۋە ماھارەت بارلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ ۋىلىدە قىزاردى. بۇنى يې ئۇستاز سەزمىدى.

يې ئۇستاز بىلەن خارچىن ھەزرەت بىر - ئىككى ئېغىزدىن

تەكەللۇپ قىلىشقاندىن كېيىن خوشلاشتى.

— كۆردۈڭمۇ توختى، خارچىن ھەزرەت «خۇگۇڭ»
گۈمپىسىنى ۋايىغا يەتكۈزگەن ئادەمكەن، — دېدى يې ئۇستاز.
— بۇ ھۈنەرنى بىزگە ئۆگەتمىگەن ئىدىڭىزغۇ ئۇستاز،
گۈمپىنىڭ ئالاھىدىلىكى قانداق؟

— بۇ ھۈنەرنى سىلەرگە ئۆگەتمىگىنىم راس، بۇ ھۈنەرنى
ئۆگەنگۈچى يەردە ياتمايدۇ، بەلكى تورۇسقا سېۋەتنى ئارغامچا
بىلەن چىڭ باغلاپ قويۇپ، يەردىن يىلاندىك ۋاشىلداپ ئېتىلىپ
چىقىپ، شۇ سېۋەتنىڭ ئىچىدە تۈگۈلۈپ ياتىدۇ. يەرگە يەنە
تۇيدۇرماي سەكرەپ چۈشىدۇ. مۇشۇنداق مەشىقنى سەككىز - ئون
يىل قىلىپ ئاندىن كامالەتكە يېتىدۇ. بۇ گۈمپىنى ئۆگەنگەن ئادەم
رەقىبى ئېلىشسا گاھ ئالدىدىن، گاھ كەينىدىن كۆرۈنمەي زەربە
بېرىدۇ. سىلەرگە بۇ گۈمپىنى ئۆگىتىشكە ئىمكان بولمىدى. لېكىن،
ئۇنىڭ مۇداپىيەسىنى ئۆگەنمەك تەس ئەمەس. ھېلىمۇ ئون كۈن
مۆھلەت باركەن. ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ ئۆگەنەنسەڭ بۇ گۈمپىغا
تاقابىل تۇرالايسەن. ئەتە سەھەردىن باشلاپ كەلگىن، بۇ گۈمپىغا
تاقابىل تۇرۇشنى ئۆگىتىپ قوياي، ناۋادا سەن بۇ خارچىن ھەزرەت
دېگەنگە ئۇدۇل بولۇپ قالساڭ، ئۆگەنگىنىڭ ئەسقىتىپ قالار، —
يې ئۇستاز كۆڭلىدە بىرنېمىلەرنى ئويلىدى بولغاي، توختىغا
«خۇگۇڭ» گۈمپىسىنىڭ يوللىرىنى ئۆگەتمەك بولدى. توختى ئەتە
سەھەردىن باشلاپ يەنە بىرقانچە كۈن يې ئۇستازنىڭ ئالدىغا
كېلىدىغان بولدى.

توختى يې ئۇستاز بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ، دىڭ
ئاخۇنىڭكىگە، گائىمامنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى
ئوي - خىيالنى سوراپ باقتى. ئۇلارمۇ خارچىننىڭ ئەدەپسىز
گەپلەر بىلەن ياغاقچە ئەۋەتكەنلىكىگە ئاچچىقى كېلىپ
ئولتۇرۇشقانىدى.

بۇ ئىككى ئۇستازمۇ ئۆزلىرىنىڭ كۆڭلىگە يۈككىنىنى توختىغا بىلدۈردى. توختى بۇ خۇيزۇ ئۇستازلار بىلەن خوشلىشىپ ئۆيىگە قايتتى.

×

×

×

توختى يې ئۇستازنىڭ ئالدىغا بېرىپ - كېلىپ يۈرگەننىڭ ئۈچىنچى كۈنى سىم - سىم يامغۇر ياغدى. توختى يامغۇر ئۇلغىيىپ كەتكۈچە ئۆيگە كېتىۋېلىشنى ئويلاپ، پېشىغا ئۈلگۈرۈپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. نىزامىدىن ئاتىسىنى كۆرۈپ پىلتىڭلاپ يۈگۈرۈپ كەلدى - دە:

— ئاتا، ئاتا، بۈگۈن ئۆيگە ئۇزۇن چاچلىق بىر ئاكاش بىلەن يەنە بىر ئادەم كەلدى، — دېدى. توختى نىزامىدىننى كۆتۈرۈۋالدى ۋە ئۇنىڭدىن:

— ئۇزۇن چاچلىق ئاكاش بىلەن ئۇ ئادەم نېمىشقا كەپتىكەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئانام بىلىدۇ، — دېدى نىزامىدىن ئاتىسىنىڭ قولىدىن يەرگە چۈشۈشكە ئۇرۇنۇپ.

— مېنى يەرگە چۈشۈرۈپ قوي ئاتا، مەن ئويناي مەن، — دېدى نىزامىدىن.

توختى نىزامىدىننى يەرگە قويدى. نىزامىدىن دەرۋازا تەرەپكە يۈگۈرگەچ:

— يامغۇر ياغلاق، ئۆچكە ساغلاق، — دەپ ۋارقىرىدى. چۈنكى، يامغۇر ياغقاندا مەھەللىدىكى كىچىك بالىلار شۇنداق توۋلىشىپ كوچىلارغا چىقىشۋالاتتى.

— مېنى كىم ئىزدەپ كەپتۇ؟ — سورىدى توختى ھويلىدىكى ئوتۇن - كۆمۈرلەرنىڭ ئۈستىگە قۇرۇغان قوناق

شاخلىرىنى يېپىۋاتقان مايسىخاندى.

— ساقچى كىيىمى كىيگەن، ئۇزۇن چاچ ياش يىگىت بىلەن ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى راھىب ئادەمدىن بىرسى، — دېدى مايسىخان.

— ئۇلار بىرەر گەپ - سۆز قىلىدىمۇ؟

— توختى كەلسە سەنشىماۋ بۇتخانىسىغا بېرىپ مېنى ئىزدەسۇن، — دەپ قويۇپ بىر موللاق ئېتىپلا دەرۋازىنىڭ ئۈستۈنكى رام تەرىپىگە ئاياغ ئىزىنى چىقىرىپ قويۇپ كېتىپ قالدى، — دېدى مايسىخان.

توختى دەرۋازا تۈۋىگە كېلىپ قاراپ، ئۈستۈنكى رام يېنىدىكى ئاياغ ئىزىنى كۆردى - دە، خارچىن ھەزرەتنىڭ ئۆزىگە ھەيۋە كۆرسىتىپ قويۇپ كەتكەنلىكىنى ئۇقتى. توختى شۇ ھامان چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ، سىرتقا چىقىپ كەتتى.

— تاماقلرى سوۋۇپ قالدى، يەپ ماڭسىلا! مايسىخان ئوۋلىغىنىچە قالدى.

توختى سەنشىماۋ بۇتخانىسىغا بېرىپ خارچىن ھەزرەتنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىۋىدى، ھويلىدا گۇمپا مەشىق قىلىۋاتقان بىر راھىب بالا قولى بىلەن ياندىكى ئۆينى ئىما قىلدى. توختى ئۆيگە كىردى. ئۆيدە تاقىر باش بىر راھىب دۇرۇت ئوقۇغاچ، قولىدىكى ياغاچ بولقىنى قىزىل سىرلانغان تاك - تاكقا رېتىملىق ئۇرۇپ ئولتۇراتتى. توختى ئۆزىنىڭ خارچىن ھەزرەتنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىۋىدى، ھېلىقى راھىب خارچىن ھەزرەتنىڭ سىرتقا چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. توختى ئۆي ئىچىگە نەزەر سالدى. ئۆينىڭ تورۇسى خېلى ئېگىز بولۇپ، قېلىن سامان قەغەز چاپلانغان. تۆر تەرىپىدە سەگەنچۈكتەك بىر سېۋەت ئېسىقلىق تۇراتتى. توختى بىر موللاق ئېتىپ تورۇستىكى سامان قەغەزگە ئۆتۈكىنىڭ چەم ئىزىنى چىقىرىپ قويۇپ، شاپپىدە

چۈشتى ۋە كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەن ھېلىقى راھىبقا قاراپ:
 — خارچىن ھەزرەتكە توختى دېگەن بىرەيلەن سېنى
 ئىزدەپ كەپتۇ دەپ قويغىن، — دېدى — دە، ئۆيىدىن چىقىپ
 كەتتى. راھىب كۆزلىرىنى چىمچىقلاققىچە ھەيرانلىقتا ئولتۇرۇپ
 قالدى.

×

×

×

1908 - يىلى 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى.

بۈگۈن سەھەردىلا كىشىلەر خۇددى كەلكۈندەك دامياۋ
 بۇتخانىسىنىڭ كەڭرى سەيناسىغا قاراپ ئاقماقتا. دامياۋ
 بۇتخانىسىدا بۈگۈن جانبازلارنىڭ ماھارەت كۆرسىتىشى
 ئۆتكۈزۈلەتتى. بېيجىڭدىن كەلگەن — مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ
 خانلىق ئىبادەتخانىسىنىڭ راھىب كالانى، چىڭ سۇلالىسى
 ئوردىسى ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەرنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈرىدىغان
 خارچىن ھەزرەت ئاشكارا ئېلان چىقىرىپ مەيدان تۈزىگەندى.
 شۇڭا، جانبازلىققا ھېرىسمەن گۇچۇڭلۇقلارنىڭ بۇ قېتىمقى
 ئېلىشىشنى ئاڭلىغان — ئىشتىكەنلىرى قائىدە بويىچە ئاز -
 تولدىن پۇل - پۇچەك، نەرسە - كېرەك كۆتۈرۈپ مەيدانغا
 كىرىشمەكتە. توختىمۇ ئىككى تىزىق يارماق كۆتۈرۈپ كىردى.
 ساتتار، مەمەتلەرمۇ بىللە كىردى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن مەيدان
 ئىچىدە پۇت قويغۇدەك يەر قالماغانىدى. سەھنىدە ئامبال
 سۇخۇناشنى، ساقچى لى جۇڭ، سەمەتھاجى، ئىمىنباي، يې
 ئۇستا، دىڭ ئاخۇن، گا ئىمام قاتارلىق مۆتىۋەرلەر قاتار قويۇلغان
 شىرە - ئورۇندۇقلارغا جايلاشقان. ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا قىزىل
 پۆپۈكلۈك قالپاق كىيگەن تەرتىپ ساقلىغۇچى چېرىكلەر قوللىرىدا
 قىلىچ - نەيزىلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. يې ئۇستاز، دىڭ ئاخۇن،

گا ئىمامنىڭ شاگىرتلىرىمۇ رەت - رېتى بىلەن ئورۇن ئېلىشقان. خارچىن ھەزرەت باشلاپ كەلگەن قىرىق نەپەر شاگىرت سەھنىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ تۇتقان پىتى تۇرۇشاتتى. بۇتخانىنىڭ ھويلا تېمىغا خۇددى شاخلارغا قونۇشقان قاغىلاردەك، ئۇششاق يالىلار چىقىشىۋالغانىدى. مەيداندا سۈرلۈك كەيىپىيات ھۆكۈم سۈرەتتى.

توخى، ساتتار، مەمەتلەر سەھنىگە يېقىن جايغىچە قىستىلىشىپ بېرىپ، يې ئۇستازنىڭ شاگىرتلىرى ئولتۇرغان لىم ياغاچنىڭ بىر ئۇچىدىن تەستە ئورۇن تېپىپ جايلاشتى. مەيدان باشقۇرغۇچى ئوتتۇرىغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسىتىشنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكارلىدى. ئالدى بىلەن خارچىن ھەزرەتنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئىككىسى چۈشۈپ ماھارەت كۆرسىتىشتى. ئاندىن يې ئۇستىنىڭ شاگىرتلىرىدىن ۋاڭ تاۋ بىلەن جاڭسەن خارچىن ھەزرەتنىڭ شاگىرتلىرى بىلەن يەككە - يەككە ئېلىشتى. خارچىن ھەزرەتنىڭ شاگىرتلىرى يەڭدى. يې ئۇستا جايىدا قىمىرلاپ ئولتۇرالمىي قالدى. ئۇ ھېلىدىن - ھېلىغا ئاق ساقلىنى تۇتالمىلاپ قوياتتى. ئەمدى مەيدانغا گا ئىمامنىڭ بەيسۆڭ دېگەن شاگىرتى چۈشتى. خارچىن ھەزرەت تەرەپتىنمۇ بىرسى ئوتتۇرىغا چۈشتى. بۇ ئىككىسى شۇنداق قاتتىق ئېلىشتىكى، ئۇلارنىڭ ھەملە قىلىشلىرى خۇددى تاغدىن ئېتىلىپ چۈشكەن يولۋاستەك سۈرلۈك، توشقانغا چاڭگال سالغان بۈركۈتتەك دەھشەت، ئىككى بۇغا ئېلىشقاندەك شىددەتلىك بولدى. ئاخىرىدا بەيسۆڭ «تۆمۈر ئاياغ گۈمپىسى» بىلەن خارچىن ھەزرەتنىڭ شاگىرتىنى يەڭدى. بۇلارنىڭ كەينىدىن قىلىچۋاز ما، كالتەك پىرى ۋۇ، مۇشت - پەشۋا ئۇستىسى جۇلاۋسى قاتارلىقلار مەيدانغا چۈشۈپ خارچىن ھەزرەتنىڭ شاگىرتلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن يەڭدى. خارچىن ھەزرەت ھەيران قالدى. ئۇ زېمىنى كەڭ جۇڭگونىڭ خېلى

كۆپ يەرلىرىگە بېرىپ ئوردا ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلىككە پالۋانلارنى تاللىغان، شۇ جەرياندا ئۆزىمۇ جانىياز ئۇستىلىرى بىلەن سىنىشىپ - ئېلىشىپمۇ باققان. يۇقىرى ماھارەتلىك نۇرغۇن شاگىرتلارنى يېتىشتۈرگەن. ئەمما، ئۇ شىنجاڭدىن ئىبارەت مۇنداق بىر چەت - چېگرادا، جۈملىدىن تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي ئۇچىغا جايلاشقان گۇچۇڭدەك بىر كىچىك ناھىيەدە مۇنچىۋالا يۇقىرى ماھارەتلىك جانىيازلارنىڭ بارلىقىنى خىيالغا كەلتۈرۈپمۇ باقمىغانىدى. بەش مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە جۇڭخۇا ئېلىنىڭ جانىيازلىق ئىشلىرىنىڭ مۇشۇنداق چەت - ياقا جايلىرىمۇ چوڭقۇر يىلتىز تارتقىنىغا كۆڭلىدە ئاپىرىن ئوقۇدى. چۈنكى، ئۇ ئۆمرىنىڭ مۇشۇ يېشىغىچە مەخسۇس ھەپىلەشكىنى جانىيازلىق ئىدى ھەم مۇشۇ ساھەدە جۇڭگودا داڭ كۆتۈرگەن تۆت جانىيازنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ شاگىرتلىرىدىن شۇنچە يۇقىرى ماھارەتلىكلىرىنى ئوتتۇرىغا سالسىمۇ يېڭىلىپ قېلىۋاتقانلىقىغا ھەيران ئىدى. «بۇ يەرنىڭ ئىقلىمى، ئادەملىرىنىڭ بەدەن ساپاسى ئۆزگىچە ئوخشىمامدۇ؟» دەپ ئويلىنىپ قالدى خارچىن ھەزرەت. شۇ چاغدا مەيدان باشقۇرغۇچى خارچىن ھەزرەتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرىلدى. خارچىن ھەزرەت بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— خارچىن ھەزرەتنىڭ ئېيتىشىچە، — ئۇلۇك سۆز قىلدى مەيدان باشقۇرغۇچى، — شىنجاڭدا ئاساسلىق ئاھالە ئۇيغۇرلار، ئۇيغۇر جانىيازلىرىدىن ھۈنەر كۆرسىتىپ باقىدىغانلار بولسا ئوتتۇرىغا چىقسۇن، ئېلىشىپ كۆرىمىز دەيدۇ!

بۇ ئەسلىي ئىككى بىسلىق گەپ. مەقسەت — ئامبالنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە توختىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئىدى. خېلىغىچە ئوتتۇرىغا بىركىم چىقمىدى. كىشىلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ، پىچىرلاشماقتا. يې ئۇستا مەيدان باشقۇرغۇچىغا ئىشارەت قىلىۋىدى، مەيدان باشقۇرغۇچى يې ئۇستىنىڭ يېنىغا كەلدى -

دە، ھايال ئۆتمەستىن:

— ھازىر مەيدانغا توختى چىقىپ ماھارەت كۆرسىتىدۇ! —

دېدى.

توختى مەيدانغا چىقتى. ئۇ ئاۋۋال سەھنىدىكى مۆتبۇرلەرگە، ئاندىن ئەتراپتىكىلەرگە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلدى. مەيداندىن گۈلدۇراس ئالقش ساداسى ياڭرىدى. توختى ماھارەت كۆرسىتىشكە باشلىدى.

توختى كەينى - كەينىدىن موللاق ئېتىپ سەھنىنىڭ تۆرىگە يېقىنلاپ بېرىپ شاپپىدە توختىدى. ئۇ ئات مىنىش شەكلىدە تۇرۇپ، ئىچكى ئېنېرگىيەنى ئاللىقىغا يىغىپ تۇرۇپ سەمەتھاجى تەرەپكە بىر شىلتىۋىدى، ئاللىقىدىن ھاسىل بولغان يەلدە سەمەتھاجىنىڭ بېشىغا كىيگەن قىزىل دۇخاۋا بۆكى بىرنەچچە ماڭدام نېرىغا ئۇچۇپ چۈشتى. مەيداندىن گۈلدۇراس ئالقش ساداسى ياڭرىدى. توختى ئەمدى سول يانغا بۇرۇلۇپ يەنە بىر قېتىم ئاللىقان شىلتىۋىدى، لى جۇڭ ساقچىنىڭ يېنىدا تۇرغان مۇھاپىزەتچىنىڭ قىزىل پۆپۈكلۈك قالىپىنى يەرگە ئۇچرىتىپ چۈشۈردى. مەيداندىن يەنە گۈلدۇراس ئالقش ساداسى كۆتۈرۈلدى. توختى ئەمدى ياچىۋەك ھەرىكىتى گۇمپىسى، لاچىن قانات گۇمپىسى (خۇڭخۇگدىيەن) قاتارلىق ماھارەتلەرنى كەينى - كەينىدىن كۆرسەتتى. خارچىن ھەزرەت ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرىنى مەنسىتمىگەن قىياپەتتە ئولتۇردى. بۈركۈتىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئەتراپنى كۆزىتىپ ماھارەت كۆرسىتىۋاتقان توختى بۇنى سەزدى، ئۇ ئورنىدىن كۆككەپ چىقىپ يەرگە چاسىغا^① چۈشتى - دە، شۇ دەقىقىدە ئوڭ قولىنىڭ ئاللىقىنى يەرگە شۇنداق ئۇردىكى، يەرگە يېپىتىلغان كۆك خىش ئاللىقان زەربىسىدىن

^① چاسىغا چۈشۈش — جاپبارلىققا ئائىت ئاتالغۇ، ئىككى پۇتنى كەڭ كېرىپ يەرگە چۈشۈشنى كۆرسىتىدۇ — ئا.

ئۈنچىدەك چېچىلىپ، چاچراپ، يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئالدىغا قويۇلغان شىرەلەر ئۈستىدىكى چاي چىنىلىرىگە جىرىگىشىپ چۈشتى. مەيداندا يەنە گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى. توختى ئورنىدىن سەكرەپ قويۇپ، بىر پۇتلاپ تۇرۇپ، بىر تىزنى ئەگەن قىياپەتتە، ئىككى قولىنى لاچىن قانىتى شەكىلدە كېرىپ، خارچىن ھەزرەتنى جەڭگە چاقىردى.

خارچىن ھەزرەت ئورنىدىن قوپۇپ پەرۋاسىز تۇرغانىدەك كۆرۈندى - يۇ، ئەمەلىيەتتە، ئۇ تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالغانىدى. تاماشىبىنلار چۇقان - سۈرەن سېلىشتى. خارچىن ھەزرەت ئېلىشىشقا بەل باغلىدى - دە، ئۆرۈلگەن ئۇزۇن چېچىنى بىرلا سىلكىپ بوينىغا يۆگىۋېلىپ، ئورنىدىن بىرلا يۇلقۇنۇپ، ئوق يىلانىدەك ۋاشىلداپ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە يەتتە - سەككىز ماڭدام يەرگە ئېتىلىپ كېلىپ توختىغا ھەملە قىلدى. توختى چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى قاجۇردى. خارچىن ھەزرەت خۇگۋاڭ گۈمپىسىنى ئىشلىتىپ، قۇيۇنىدەك پىرقىراپ، ئوق يىلاننى ۋاشىلدىغىنىچە ئېتىلىپ، ھېلى توختىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە، ھېلى سول يېقىغا ئۆتۈپ، توختىنىڭ بىقىن، كۆكرەكلىرىگە، قان تومۇر توچكىلىرىغا زەربە قىلدى. توختى دەسلەپتە يول قويۇپ، پەقەت خارچىن ھەزرەتنىڭ ھۇجۇمىنى رەت قىلدى. توختىنىڭ ھەرىكەتلىرى كىشىلەرگە خارچىن ھەزرەتتىن يېڭىلىپ قالىدىغانىدەك تۇيغۇ بەردى، مەيدانىدىكى تاماشىبىنلار جىددىيلەشمەكتە ئىدى. سەھنىنىڭ تۆرىدىكى سەمەتھاجى، ئىمىنبايلار دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەندەك ئولتۇرۇشاتتى. يې ئۈستاز، گا ئىمام، دىڭ ئاخۇنلار «توختى ئاجىز كېلىپ قالمۇ؟» دېگەن ئەندىشە ئىدى. ئەگەر خارچىن ھەزرەت توختىنى يېڭىلا قويسا، گۈچۈڭلۇق جانبازلارنىڭ يۈز - ئايرۇيى تۆكۈلۈپ، سۇخۇناشنى ئامبالدەك كۆرەلمەسلەرنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كېتەتتى.

ئادەتتە ئامبال - ئەمەلدارلار جانبازلارغا ئۆچ بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ گۈمپىسىدىن، يۇرت ئىچىدىكى ئىناۋەت - ئابرويىدىن تەپ تارتىپ - ئەيمىنىپ، ئۇلارغا ئاسانلىقچە چېقىلالماي، يول قويۇشاتتى. توختى ئۇستازلىرىنىڭ ئەندىشىسىنى چۈشەنگەندەك، ئەمدى يول قويۇشتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. «ياچۈۋەك گۈمپىسى» نى ئىشلىتىپ، ئوق يىلان كەبى ۋاشىلداپ ھۇجۇم قىلىۋاتقان خارچىن ھەزرەتنىڭ زەربىلىرىنى بوشقا كەتكۈزۈپلا قويماي، ياچۈۋەكنىڭ يىلانىنىڭ كۆزىنى چېكىش ھەرىكىتى تەقلىتىدە خارچىن ھەزرەتنىڭ باش قىسمىغا ئۇدا بىرقانچە رەت زەربە قىلىپ ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويدى. ئوتتۇرىدىكى ئىككى جانبازنىڭ يولۋاستەك دەھشەتلىك، مايۇندەك چاققانلىق، يىلاندەك شىددەتلىك ئېلىشقىنى كۆرگەن تاماشىبىنلار:

«ياپىر! ياپىر!» دېيىشىپ، ياقىلىرىنى تۇتۇشماقتا. «توختى بۇنداق ھۈنەرلەرنى كىملەردىن، قاچانلاردا ئۆگەنگەن بولغىيتتى؟» دېيىشىپ، بىر - بىرىگە قاراشماقتا. شۇ ئەسنادا توختى خارچىن ھەزرەتنىڭ زەربىسىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆزىنى قاقچۇرۇپ، ئۇنىڭ قولىنى ئاستىدىن چىقىپ، ئىچكى كۈچنى ئاللىقىغا يىغىپ تۇرۇپ، «تۆمۈر ئاللىقان گۈمپىسى» نى ئىشلىتىپ خارچىن ھەزرەتنىڭ كۆكرىكىگە شۇنداق بىر ئاللىقان ئوردىكى، خارچىن ھەزرەت يەتتە - سەككىز قەدەم ئېرىدىكى شېرىنىڭ ئاستىغا كىرىپ قان قۇسۇپ يېتىپ قالدى. خارچىن ھەزرەتنىڭ قىزىق نەپەر شاگىرتى قىلىچلىرىنى يالڭاچلاپ ئوتتۇرىغا چىقىپ شۇ ھامانلا توختىنى ئارىغا ئالدى. ۋەزىيەتنىڭ مۇشۇنداق جىددىي بولۇشىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەن يې ئۇستا، دىڭ ئاخۇنلار ئۆز شاگىرتىلىرى بىلەن مەيدانغا ئېتىلدى. گائىمامنىڭ شاگىرتىلىرىمۇ تەخلەندى، مەيداندا پاتىپاراقچىلىق يۈز بەردى. ئاشۇ دەققىدە مانجۇ ئامبال سۇخانشىن تاپانچىسىدىن ئاسمانغا قارىتىپ ئوق

ئۈزدى. ئادەملەر ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ قىلىچ تۇتقان قوللىرىنى كۆتۈرگىنىچە، يەشۋاغا پۇتىنى كۆتۈرگەنلىرى شۇ تۇرۇقتا تۇرۇپ قالدى. قاچ - قاچقا تەمىشەلگەنلەرمۇ خۇددى شاھمات ئۇرۇقىدەك جايىدىلا قېتىپ قالدى. ئاڭغۇچە قىزىل پۆپۈكلۈك قالپاق كىيگەن مانجۇ چېرىكلىرى مىلتىقلىرىنى شاراقىتىپ، مەيداننى قاپسىدى، پاتىپاراقچىلىق بېسىقتى. خالايق ئەمدى ھوشىنى يىغىپ، توختىنى ئاسمانغا ئېتىشتى. ئەتراپتىن: «توختى خاۋخەن! توختى خاۋخەن!» دېگەن ئاۋازلار، «توختى مەيدان بۇزدى!» دېگەن سادالار، «توختى باتىر! توختى باتىر!» دېگەن ئالقىشلار ئاڭلانماقتا. تۈۋلىشىپ تەنتەنە قىلىشقانلار ئارىسىدا خەنزۇ، خۇيزۇ، مانجۇ، قازاق، ئۇيغۇر، ئۆزبېك تاماشىبىنلار بار ئىدى.....

×

×

×

يېڭىلىگىنىگە تەن بەرمىگەن خارچىن ھەزرەت ئۈچ كۈندىن كېيىن دامياۋ بۇتخانىسى سەيناسىغا يەنە تۇغ تىكىپ، جەڭگە چاقىرىغان ئېلان چىقاردى. ئۇنىڭ بۇنداق نەمەردلىكىدىن غەزىپى ئۆرلىگەن گۈچۈڭنىڭ ھەرمىللەت خەلقى نارازىلىق بىلدۈردى. بىر تۈركۈم ئادەم يامۇلىنىڭ ئالدىغا چۇقان - سۈرمە بىلەن بېرىپ، خارچىننىڭ نامەردلىك قىلمىشىدىن شىكايەت قىلدى. ئامبال ئامالسىزلىقتىن «تۈتۈننىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلۈر» دېگەندەك دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، خارچىن ھەزرەتنى گۈچۈڭ تەۋەسىدىن دەرھال كېتىشكە قىستىدى. خارچىن ھەزرەت «گۈچۈڭدەك بىر چەت - ياقا يۇرتنىڭ جانبازلرىدىن يېڭىلىدىم» دەپ بېيجىڭغا قانداقمۇ قايتالسىۇن؟ «توشقاننى قومۇش ئۆلتۈرەر، ئادەمنى نومۇس» دېگەن گەپ بارغۇ؟ خارچىن ھەزرەت قىرىق نەپەر شاگىرتىنى يۇرتلىرىغا يولغا سېلىپ قويدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا،

خارجىن ھەزرەت گۇچۇڭ تاغلىرىدا يۈرۈپ ئالەمدىن
ئۆتكەنمىش..... شۇ قېتىمقى ئېلىشىشتىن كېيىن توختىنىڭ
داڭقى ئەتراپقا يېيىلىشقا باشلىدى. ئىسمىمۇ توختىدىن
«توختاخۇن جامباز» غا ئۆزگەردى.....

توققۇزىنچى باب

نورۇز كۈنىدە

توختىنىڭ داڭقى ئەتراپقا يېيىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن گۇميا - ھۈنەر ئۆگىنىدىغانلار كۈندىن - كۈنگە كۆپەيدى. ئىككى يىل ئىچىدىلا ئۇنىڭ شاگىرتلىرى قىرىق - ئەللىك نەپەرگە يەتتى. توختى شاگىرتلىرىغا ھۈنەر ئۆگىتىشتە ناھايىتى قاتتىق قول ئىدى. ئۇ شاگىرت قوبۇل قىلغاندا، شاگىرت بولغۇچىنىڭ تېگى - تەكىتىنى سۈرۈشتۈرەتتى، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادى ھۆكۈمەتكە قارشى چىققانلار ياكى قاتىل، باندەت، ئوغرى - قىمارۋازلار بولسا شاگىرتلىققا قەتئىي قوبۇل قىلمايتتى؛ ئۇ يەنە شاگىرت بولغۇچىنىڭ بەدەن ساپاسىنى تەكشۈرەتتى. مېيىپ، ناكار، تېنى ئاجىز، كېسەلمەنلەرنىڭ ئېغىر مەشىقلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، شاگىرتلىققا قوبۇل قىلمايتتى. ئەڭ مۇھىمى، شاگىرت بولغۇچىلارنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتىنى مۇھىم ئورۇنغا قويمايتتى. ئۇرۇشقا، ئەدەپسىز، بىشەم، ئۇششۇقلارنى شاگىرتلىققا ئالمايتتى. شاگىرتلىققا قوبۇل قىلغانلارغا ھەردائىم تەلىم - تەربىيە قىلىپ تۇراتتى. ئۇلارنى كىشىلەر بىلەن بىھۈدە ئۇرۇش - تالاش قىلماسلىققا، قىمارخانلارغا بارماسلىققا، كەيپ - ساپاغا بېرىلمەسلىككە، زۇلۇمغا باش ئېگىپ قويدەك ياۋاش ياشايدىغان ئادەملەردىن بولۇپ قالماسلىققا دەۋەت قىلاتتى. تۇنجى

قوبۇل قىلىنغانلارنى يەنە ھەپتە - ئون كۈن مەشىق جەريانىدا سىناپ كۆرەتتى، بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى، چىدامچانلىقىنى سىنايتتى.

شاگىرتلار چوڭ - كىچىك ھەم ئىلگىرى - كېيىن قوبۇل قىلىنغاچقا، ئۇلارنى مەشىقلەندۈرۈش مۇ تەكشى بولمايتتى. دەسلەپتە پەي سوزۇش، ئات مىنىشتە تۇرۇش، ئاندىن «ياقا يىرتىش ھەرىكىتى» نى قىلىش، نەپەسنى ئىچىگە سولاپ تۇرۇپ، ئات مىنىش شەكلىدە ئالدىغا مۇشت چىقىرىش قاتارلىق ھەرىكەت مەشىقلىرى ئېلىپ بېرىلاتتى. بۇ مەشىقلەردىن كېيىن قۇم خالتا مەشىقى ئېلىپ بېرىلاتتى. قۇم خالتا ئۈچ خىلغا بۆلۈنەتتى: بىرى، يوغان قۇم خالتا بولۇپ، ئات تاقىلايدىغان شەكىلدىكى دارغا ئېسىلىپ، مۇشتلاش مەشىقى قىلىناتتى؛ ئىككىنچى خىلى، ئالمىچىلىك چوڭلۇقتىكى قۇم خالتا بولۇپ، بۇنىڭدا ئۇستازى ئوتتۇرىدا تۇرۇپ، شاگىرتلار ئۇستازىنى چۆرىدەپ چەمبەر ھاسىل قىلاتتى. ئۇستاز ئالمىچىلىك قۇم خالتىنى باش، چەينەك، پۇت ئارىلىقلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ مەلۇم بىر شاگىرتقا تۇيۇقسىز ئاتاتتى. بۇنىڭدا، كۈچ - قۇۋۋەتنى، چاققانلىقنى ئاشۇرۇش، بولۇپمۇ قول بارماقلىرىنىڭ كۈچىنى ئاشۇرۇش مەقسەت قىلىناتتى. ئالما چوڭلۇقىدىكى قۇم خالتىنىڭ ھەجمى كۈنسېرى چوڭايتىلاتتى؛ ئۈچىنچى خىلى، ھەرىكەتچان كىچىك پومزەك شەكلىدىكى قۇم خالتا بولۇپ، ئۇ ئۇزۇن تانىلارغا باغلىنىپ، ئېگىز - پەسلىكى ئادەمنىڭ باش، مۇرە، قورساق، تېز، شىراققىچە ھەرخىل شەكىلدە ئېسىلىدۇ. بۇنىڭدا قول، پۇت، باش بىلەن قۇم خالتىلارغا زەربە بېرىلىدۇ. ئەگەر چاققانلىق قىلىنمىسا قۇم خالتىلار پۇلاڭلاپ كەلگىنىچە ئادەمگە تېگىدۇ. مەشىق دەسلەپتە ئىككى - ئۈچ خالتىغا ئۇرۇشتىن باشلانسا، ئاستا - ئاستا سانىمۇ كۆپەيتىلىپ، چاققانلىقنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

مۇشۇ ھەرىكەتلەردىن كېيىن ئىككى شاگىرت بىر - بىرىنىڭ مۇشت - تېپىكلىرىنى رەت قىلىدىغان، يەنى ئۆزىگە تەگكۈزمەيدىغان رەتۋازلىق ھەرىكىتىنى ئىشلەيدۇ. مەشىق تەرتىپلىرىدە مۇشتۋازلىق، ئون سەككىز خىل تېپىك ھەرىكىتى، لاچىن قانات مەشىقى (خۇڭخۇڭدىيەن)، ئاياغ - پۇت مەشىقى، ئۆسمۈرلەرگە يەڭگىللىك (سەكرەپ تام، ئۆگزىلەرگە چىقىش) ھەرىكىتى قاتارلىق ھەرىكەتلەر ئېلىپ بېرىلاتتى.

قورال تۈرلىرىدىن: كالتەك، جەينەك كالتەك، قىلىچ، قوش قىلىچ، شەمشەر، نەيزە، ئۇلانما كالتەك، توققۇز ھالقا، سويلما تىغ، ئۇچار تىغ، ئۇزۇن ساپلىق قىلىچ، ئۇمۇت، گۈرزە قاتارلىق ئون سەككىز خىل قورال تۈرى مەشىق قىلىناتتى.

توختى جانبازنىڭ ئاساسلىق گۇمپىسى ئىچكى قاتتىقلىق ھەرىكىتى ئىدى. بۇ توختى جانبازنىڭ ئاساسلىق مەزھىپىنىڭ نامى ئىدى.

مەشىق تەرتىپىدە مۇشت بىلەن شام ئۆچۈرۈش، ئىدىشتىكى سۇنى مۇجۇش، سۇنى مۇشتلاش ھەم شاپىلاقلاش، بارماق كۈچىنى ئاشۇرۇش، پەللىلەرگە ئۇرۇش، قاماللاش ھەرىكىتى، ئىچىگە دەم سولاپ ئۇرۇش، تام مەشىقى، تۈۋرۈككە ئۇرۇش مەشىقى، ئارغامچا ئارقىلىق ئېگىزگە يامىشىپ، بىلەك - مۇسكۇللارنى چىڭىتىش ھەرىكىتى دېگەندەك مەشىقلەر ئېلىپ بېرىلاتتى.

«تۆمۈر ئالقان گۇمپىسى» ھەممىلا شاگىرتقا ئۆگىتىلمەيدىغان ھەرىكەت بولۇپ، شاگىرتلار ئىچىدە ئۆزىنى توختاتقان، ئەدەپ - ئەخلاىلىق، سالماق، ھۈنەردە ئالدىغا ئۈزۈپ چىققان شاگىرتلارغا ئۆگىتىلەتتى.

توختى ئاخۇننىڭ دەسلەپكى شاگىرتلىرى ئوغلى نىزامىدىن، ھىدايتۇللا، بەكرى، مەتنىياز، ھەبىبۇللا، ئەسمىتۇللا، ھەمدۇللا، ئابدۇكېرىم، ھوشۇر يەلتاپان، سوپى كامال قاتارلىقلار؛ كېيىنچە،

ئوغلى شاھىدىن، غوسىدىن، مۇئەزرىدىن ۋە باشقا شاگىرتلىرى بولغانىدى.

توختى ئاخۇننىڭ ھويلىسى ئەمدى بۇرۇنقىدەك چۆلدەرەپ، غەربىسىنىپ تۇرمايدىغان، شاگىرتلار بەس - پەستە مەشىق قىلىشىدىغان ئاۋات ھويلىغا ئايلاندى. بۈگۈن سەھەردىلا چاڭقىپ چىققان قۇياش يېڭىدىن بىخ سۈرگەن نوتىلارغا، ئۆگزىلەردە بۇقۇلداپ دەم تۇتۇۋاتقان كەپتەرلەرگە، تام تۆپىلىرىدە چۇرۇقلىشىپ يۈرگەن قۇشقاچلارغا، جۈملىدىن كائىناتتىكى ھەممە نەرسىگە نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن چاپماقتا. نورۇزغا ئىككى كۈنلا قالدى. ھەممىنىڭ كۆڭلىدە نورۇزغا ئىتىلىش ئەۋج ئالماقتا.

— ئۇستاز، ھەمدۇللا قېچىپ كېتىپتۇ! — دېدى بالىلارنى مەشىققە ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان ھىدايتۇللا خەلىپە.

— نېمە دېدىڭ؟ ھەمدۇللا قاچان قېچىپ كېتىپتۇ؟ — توختى ئاخۇن ھەيران بولۇپ سورىدى.

— يامدات ئامىزىنى ئوقۇغاندىلا، ئۇ سەپتە يوق.

توختى ئاخۇن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، سەل ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن ھىدايتۇللاغا قاراپ:

— سەن مەتنىياز بىلەن مورىغا سوزۇلغان يولغا قاراپ يۈگۈر، مەن ئىككى بالىنى جىمىسارغا ماڭدۇراي، چۈشكىچە ئىزدەشتۈرۈڭلار، شۇڭغىچە تاپالمىساڭلار قايتىپ كېلىڭلار، — دېدى.

ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىياز ئەمدى ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا، توختى ئاخۇن يەنە گەپ تاپىلىدى:

— مەن ئۇنىڭغا ئايرىمچە ھۈنەر ئۆگەتكەن، شۇڭا سىلەر ئۇنىڭغا ھەرگىزمۇ يېقىن بارماڭلار، يىراقتا تۇرۇپ تاش ئېتىپلا يارىدار قىلىپ تۇتۇپ كېلىڭلار، بولمىسا ئىككىڭلار ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيسىلەر!

ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىياز بىر - بىرىگە قارىشۋالدى:
«ئۇستاز راستتىنلا ھەمدۇللاغا ئاستىرتىن ئايرىمچە ھۈنەر
ئۆگەتكەنمىدۇ؟» ئۇ ئىككىسى ھەيرانلىق ئىلىكىدە تاشقىرىغا قاراپ
ماڭدى.

ھەمدۇللا پىچانلىق بالا بولۇپ، ئۈچ يىل ئىلگىرى ئاتىسى
ئۇنى «گۆشى سىزنىڭ، ئۈستىخنى مېنىڭ، بالاغا ھۈنەر ئۆگىتىپ
قويارسىز» دەپ خېلى سالماقلىق ئادەمگەرچىلىك بىلەن توختى
ئاخۇننىڭ ئالدىغا كەلگەنىدى. ھەمدۇللا مۇ خېلى چىداملىق بالا
بولغاچقا باشتا ئېغىر مەشىقلەرگە كۆنۈپ يۈردى. لېكىن، ئۇ
«ئۆچكىگە چىگىپ بېرىپلا قۇيرۇقنى تۈتۈپتۇ» دېگەندەك
ئالدىراقسان ئىدى. ئۇ ھۈنەردە تېز يېتىلىشنى ئويلايتتى. ئۇ
بەزىدە دومىسىپ، «ماڭا ھەقىقىي گۈمپىنى ئۆگەتمىدىڭىز» دەپ
ئۇستازىغا باتناپمۇ يۈردى. مەشىقتىن تاشقىرى، ئۇ «چاققانلىقنى
ئاشۇرىمەن» دەپ، ياز كۈنلىرى ئۇچۇپ يۈرگەن چىۋىنلەرنى
قوغلاپ تۇتاتتى. دېگەندەك، ئۇنىڭ چاققانلىقى باشقىلاردىن
ئېشىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدىن بىرەر تال چىۋىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ
كېتەلمەيتتى. ئۇ گاھىدا جايىدا تۇرۇپ، ئۇچۇپ كەلگەن
چىۋىنلەرنى پاقىدەك «كاپلا» قىلىپ تۇتۇپ مەشىق قىلسا، گاھىدا
قارلىغاچ ۋە شەپەرەگىدەك قوغلىشىپ يۈرۈپ پاشا - چىۋىن
تۇتىدىغان بولدى. بۇ ئىش يازلىقى ئۇنىڭغا بىرخىل ئەرمەك بولۇپ
قالدى. ھەمساۋلىرى ئۇنى «چىۋىن تۇتۇپ يەيدىغان پاقا» دەپ
كەمسىتىپمۇ يۈردى. لېكىن، ئۇنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى. ئەمما،
توختى ئاخۇن خۇددى «قازىنىڭ قايىنىشىغا باق، بالاڭنىڭ
ئوينىشىغا باق» دېگەندەك، ھەمدۇللانىڭ ھەرىكىتىنىڭ
چاققانلىقىنىڭ كۈنسېرى ئېشىۋاتقانلىقىغا ئىچىدە مەمنۇن ئىدى.
شۇڭا، باياتىن توختى ئاخۇننىڭ ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازغا
«ئۇنىڭغا يېقىن بارماڭلار، يىراقتا تۇرۇپ تاش ئېتىپلا جايلاڭلار»

دېگىنى ھەمدۇللانىڭ ئاشۇ چاققانلىقىغا ئىشەنگەنلىكىدىن ئىدى. ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىياز گۇچۇڭ بازىرىدىن مورغا قاراپ سوزۇلغان يولدا ئون چاقىرىمچە ماڭغاندىن كېيىن، بىر سايلىقتا چاپان - چارىسىنى دۈمبىسىگە ئارتىپ ئېغىر قەدەملەر بىلەن كېتىۋاتقان ھەمدۇللاغا يېتىشىۋالدى. ھەمدۇللاغا ئوتتۇز ماڭدامچە قالغاندا ھىدايتۇللا ۋارقىرىدى:

— ھەمدۇللا، ئۇستاز بىزنى سېنى ياندۇرۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ھۈنەر ئۆگىنىشنى يېرىم يولدا تاشلاپ كەتمىسۇن دەۋاتىدۇ!

ھەمدۇللا كەينىگە قاراپ ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازنى تونۇدى - دە، يۈدۈپ ماڭغان چاپان - چارىسىنى يەرگە قويۇپلا ئۈستىدە ئولتۇرۇۋالدى ۋە ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازغا قاراپ:

— مەن ئەمدى كەينىمگە يانمايمەن، ئۈچ يىلدىن بۇيان ئۇستاز ماڭا تۈزۈكرەك ھۈنەر ئۆگەتمىدى. بۇ يەردە ئۆمرۈمنى زايە قىلغاندىن كۆرە، يۇرتۇمغا كېتىپ باشقا ھۈنەر ئۆگىنەرمەن، - دېدى.

ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىياز بېلىگە قولىنى تىرەپ تۇرۇپ يىرى توختىسا، بىرى ھەمدۇللاغا تەسبەھت قىلدى. ئۇنىڭغا، ئۈچ يىل بىرگە يېتىپ، بىرقازاننىڭ ئېشىنى يەپ، ئاكا - ئۇكىدەك بولۇپ قالغانلىقىنى پەش قىلىپ سۆزلەپ باقتى. ئۇستازنىڭ ئەمدى ئۇنىڭغا ئايرىمچە ھۈنەر ئۆگەتمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتىپ، گوللاپمۇ باقتى. ياخشى - يامان گەپنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭغا كار قىلمىدى.

— ئەمەسە بىزدىن ئاغرىنما! - دېدى ھىدايتۇللا قاپقىنى تۈرۈپ، ئاۋازىنى تېخىمۇ قاتتىق چىقىرىپ، - تىرىكىڭنى ئېلىپ كېتەلمىسەك، ئۆلۈكۈڭنى بولسىمۇ ئېلىپ كېتىمىز، قېنى سەن مەتنىياز، بۇ جاھىلنى تاش بىلەن جايلايلى!

ھىدايتۇللا بىلەن مەتنيياز تۇخۇمدەك، ئالمىدەك تاشلارنى بىرى توختىسا، بىرى ھەمدۇللاغا قارىتىپ شىددەت بىلەن ئېتىشقا باشلىدى. ھەمدۇللا تاشلارنى بەھۇزۇر تۇتۇپ ئالدىغا دۆۋىلەۋەردى. بىر چاغدا ھىدايتۇللا بىلەن مەتنييازنىڭ تاش ئېتىشى شالاڭلاپ، ئاخىرىدا بىرەر - يېرىم تال تاش ئېتىپ قويۇپلا توختاپ قېلىشتى. ھىدايتۇللا بىلەن مەتنييازنىڭ ئۆچۈرسىدە ئاتقۇدەك تاش قالمىغانىدى. «چېقشۇرسە چىۋىن پىلمۇ سەكرەپتۇ» دېگەندەك، ھەمدۇللانىڭ ئەمدى ئاچچىقى تۇتقاندى. ئۇ ئالدىغا دۆۋىلەكلىك تاشتىن پوتىسىغا سەككىز - ئوننى قىستۇرۇپ، قولىغا تۇت - بەش تالنى ئالدى - دە، چاپان - چارىسىنى تاشلاپ قويۇپلا، ھىدايتۇللا بىلەن مەتنييازغا ياندۇرۇپ تاش ئاتقىنىچە ئۇ ئىككىسىنى قوغلاپ كەتتى. ھىدايتۇللا بىلەن مەتنيياز ئۇستازى توختى ئاخۇننىڭ: «ئۇنىڭغا مەن ئايرىمچە ھۈنەر ئۆگەتكەن، يېقىن يارماڭلار» دېگىنى بويىچە، ئۇنىڭ يېتىشىۋېلىشىدىن قورقۇپ بەدەر قاچتى. ھەمدۇللا تاش ئېتىپ قوغلىماقتا، ھىدايتۇللا بىلەن مەتنيياز قاچماقتا. ھەمدۇللا يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ يەردىن تاش تېرىپمۇ ئۆلگۈرەتتى.

ھەمدۇللا بەئەينى بۇغرىغا كىرگەن ئاردەك مەتنيياز بىلەن ھىدايتۇللانى قوغلاپ بىردەمنىڭ ئىچىدىلا گۇچۇڭ بازىرىنىڭ پاسىلىغا كېلىپ قالدى. توختى ئاخۇن ھىدايتۇللا بىلەن مەتنييازنى ماڭدۇرۇپ بولۇپ، جىمىسار تامامۇ ئىككى بالىنى ماڭدۇردى. لېكىن، ئۇنىڭ قىياسىدا ھەمدۇللا چوقۇم «يېقىن يول بىلەن ماڭمەن» دەپ مۇرى لاڭسۇغا قاراپ مېڭىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا، ئۇ بىر تەرەپتىن ئاشۇ قىياسنى ئوغرا تېپىپ مۇرى تامان ھىدايتۇللا بىلەن مەتنييازنىڭ ئارقىسىدىن ماڭغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن «بالىنى ئىشقا بۇيرۇغىن، كەينىدىن ئۆزۈڭ يۈگۈر» دېگەندەك، ھىدايتۇللا بىلەن مەتنييازنىڭ ھەمدۇللاغا بىرەر

زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈپ قويىمىغىدى، دەپ ئەنسىرەپ چىققانىدى. توختى ئاخۇن بازار چېتىدىكى چوڭ يولنىڭ ياقىسىدا ئۆسكەن ئېگىز قارىياغاچنىڭ يېنىدا تۇرۇۋىدى، ھەمدۇلانىڭ ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازغا تاش ئاتقان پېتى سۈرۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى. دە، قارىياغاچ تۈۋىدىن ئوچۇقچىلىققا چىقىۋىدى، ھەمدۇللا ئۇستازنى كۆرۈپ ئۇيالىغىنىچە يەرگە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئاڭغۇچە ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازىمۇ قوغلاپ كېلىۋاتقان شەپنىڭ جىمىپ قالغانلىقىنى سېزىپ، كەينىگە قارىدى. دە، ئۇستازنى كۆردى. ئۇلار تەرلىرىنى سۈرتكەچ ئۇستازنىڭ قېشىغا كەلدى. ھەمدۇللا ئۇستازى ۋە ھەمساۋلىرىدىن يىگىرمە قەدەمچە ئېرىدا يەرگە قاراپ جىم تۇراتتى. توختى ئاخۇن ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازغا قاراپ:

— «ئۇ ئەدەپسىزنىڭ قولىنى بېلىدىكى پوتىسى بىلەن باغلاپ كېلىڭلار!» — دېدى. توختى ئاخۇننىڭ چىرايى سۈرلۈك ئىدى.

— يېقىن بارماڭلار دېۋىدىلىغۇ ئۇستاز؟ — دېدى ھىدايتۇللا توختى ئاخۇنغا قاراپ.

— قورقماي بېرىۋېرىڭلار، ئەگەر قول ياندۇرسا مانا مەن بار! — توختى ئاخۇن چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتىمەستىن شۇنداق دېدى.

ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىيازىلار جۈرئەتلىنىپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ھەمدۇلانىڭ يېنىغا باردى. ئەگەر ھەمدۇللا قول ياندۇرغۇدەك بولسا «تۆمۈر ئالغان گۇمپىسى» نى ئىشلەتمەكنى كۆڭلىگە پۈككەن ھىدايتۇللا ئالدىنقىنى ئېچىپ، كۈچ يىغىشقا تەرەددۇت قىلىپ ماڭدى. لېكىن، ھەمدۇللا ئەمدى كۆندۈرۈلگەن ئاتتەك جىمىدە تۇراتتى. ئىككى ھەمساۋاق ھەمدۇلانى ئۆزىنىڭ پوتىسى بىلەن باغلاپ، ئۇستازنىڭ يېنىغا

ئېلىپ كەلدى.

— ھەيدەپ مېڭىڭلار، بۇ ئەدەپسىزنى، ئەتە نورۇز كۈنى ئۇنىڭغا ئەل - جامائەت ئالدىدا «چالما - كېسەك قىلىش» جازاسى بېرىمىز، دېدى توختى ئاخۇن گۈرسۈلدەپ ماڭغىنىچە. «چالما كېسەك قىلىش» دېگەننى ئاڭلىغان ھەمدۇللانىڭ قەدەملىرى ئېغىرلاپ، خۇددى پۇتىغا مىڭ جىڭلىق تاش ئېسىپ قويغاندەك، سۆزلىپ مېڭىشقا باشلىدى. توختى ئاخۇن ئالدىدا كېتىۋەردى. ھىدايتۇللا بىلەن مەتنىياز ھەمدۇللانى تارتقۇشلاپ ئىتتىرىپ دېگۈدەك كېلىۋاتاتتى. تۈگمەنپىشى مەھەللىسىگە قايرىلىدىغان دوقمۇشقا كەلگەندە، تۇرق - سىماسى ئەبگارلىشىپ كەتكەن كازىم ئۇچرىدى. ئۇ توختى ئاخۇننىڭ ئىككى شاگىرتىنىڭ ئۆزىنىڭ ھەمساۋاق بۇرادىرىنى باغلاپ ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. دە:

— بۇ يىگىتنى ياغلىۋاپسىلەرغۇ؟ ئۇ نېمە گۇناھ قىلدى؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇ ساۋاقنى تاشلاپ قاچتى. شۇڭا، ئۇنى تۇتۇپ ئېلىپ كەلدۇق، — دېدى ھىدايتۇللا.

كازىم قىزىقسىتىپ بىردەم ئەگىشىپ ماڭدى ۋە يەنە: — بۇنى ئۇستاڭلار قانداق قىلماقچىكەن ئەمدى؟ — دەپ سورىدى.

— ئەتە نورۇز كۈنى بۇ ئەدەپسىزنى «چالما - كېسەك قىلىش» ئۇسۇلى بىلەن جازالايدۇ ئۇستازىمىز، — دېدى مەتنىياز.

كازىم قەدەملىرىنى توختىتىپ، كۆزلىرىنى چىمچىقلاقتىنىچە ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. دە، توساتتىن خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتتى. ئۇ دەرھال شىلەيشياڭ تەرەپكە يول ئالدى. ئۇ ئۆزى توقۇغان قوشاقنى ناخشا ئاھاڭىغا سېلىپ

غىگىشپ ماگماكتا:

ھاراق ئىچسەم بىر يولنى يەتتە ماگىمەن ،
گاھىدا ئىچمىسەم دەردتە ماگىمەن
X X X

كازىم يامۇلىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ساقچى لى جۇڭغا
ئۇچرىشىپ قالدى ، لى جۇڭ ئۇنىڭ مۇھىم گەپ - سۆز تاپمىسا يۇ
تەرەپلەرگە كەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇنىڭ ئالدىنى
توسۇپ تۇرۇپ:

— كازىم ، نەگە بارسەن؟ — دەپ سورىدى .

— ئامبال جانابلىرىنى ئىزدەپ كەلدىم .

— ئامبالنى ئىزدەپ نېمە قىلسەن؟

— مۇھىم بىر گەپنى ئېيتقىلى كەلدىم .

لىجۇڭ قىزىقسىندى - دە ، كازىمدىن قىستاپ سورىدى :

— قانداق مۇھىم گەپ ئۇ؟ ماڭا ئېيتساڭمۇ ئوخشاش .

كازىم لى جۇڭغا قارىدى ۋە شۇ ھامان لى جۇڭدىن بىرەر
نەرسە ئۇندۇرۇش كويىغا چۈشتى - دە ، قاش - كۆزىنى سۈزۈپ
تۇرۇپ:

— ماڭا ئىككى سەر ھاراق ئېلىپ بەرسەڭ ئېيتىپ بېرىمەن ،

ئىككى سەر ئاق جۈن جۇمۇ؟ — دېدى .

لى جۇڭ ئارقا - ئالدىغا قاراپ ، بىرەر ئادەم يوقلۇقىنى

بىلگەندىن كېيىن ، يانچۇقىدىن ئىككى مېس يارماقنى چىقىرىپ ،
كازىمنىڭ تىترەپ تۇرغان قولىغا تۇتقۇزدى :

— ئەمدى ئېيتە ، ئامبالغا دەيدىغان قانداق مۇھىم گەپ

ئىدى؟

— توختاخۇن جانىباز قېچىپ كەتكەن بىر شاگىرتىنى تۇتۇۋاپتۇ، ئەتە نورۇز كۈنى ئۇنىڭغا ئەل - جامائەت ئالدىدا «چالما - كېسەك قىلىش» جازاسى بەرگۈدەك.

— چالما - كېسەك قىلىش دېگەننىڭ نېمە ئۇ؟

— ئادەمنى تاش - كېسەك بىلەن ئۆلتۈرۈش دېگەنلىك.

لى جۇڭ ئويللىنىپ قالدى، «ئەگەر توختى شاگىرتىغا ئاشۇنداق جازانى ئۆز مەيلىچە بەرسە، توختىغا ئۆچ - ئاداۋەت ساقلاپ يۈرگەن ئامبال سۇخۇناشنى چوقۇم ئۇنى قامايدۇ ياكى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدۇ. چۈنكى، ئۆلۈم جازاسى دېگەننى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ھۆكۈم قىلىپ، ئىجرا قىلىدىغان نەرسە. توختى ئۆز ئالدىغا بىراۋنى مەيلى ئۇ ئۆزىنىڭ بالىسى ياكى شاگىرتى بولسۇن، ئۆلتۈرسە، ئوخشاشلا جىنايەت سادىر قىلغان بولىدۇ. مەن بۇنى توسۇشۇم كېرەك» لى جۇڭ توختىنىڭ ئۆيى تامان شاپىلداپ مېڭىپ كەتتى. كازىمۇ ساقچى مەھكىمىسىدىن چىقىۋاتقان ئامبالنىڭ ئوغلى سۇخۇشارنى توۋلاپ توختاتتى - دە، ئۇنىڭغا بىرىنچىلەرنى كۈسۈرلىۋىدى، سۇخۇشارا كازىمنى باشلاپ يامۇل مەھكىمىسىگە قاراپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى.

كازىم ئامبال سۇخۇناشنىڭ توختىنىڭ ئەتە نورۇز كۈنى بىر شاگىرتىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. سۇخۇناشنى بۇرۇنلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— ئەمدىغۇ قولۇمغا چۈشەرسەن توختى. ئۆز گۆشۈڭنى ئۆز يېغىڭدا قورىدىغان بولدۇم. ئۆز گۇناھىڭ بىلەن جازالسام، ئەل - خالايق قايىل بولماي قالاتتىمۇ؟ — دېدى ۋە ئوغلىغا قاراپ، — ئەتە سەن ساقچىدىن يەتتە - سەككىزنى ئېلىپ بېرىپ، توختىنى نەق جىنايەت ئۈستىدىن تۇتۇپ كەل، ئۇنىڭدىن ئۆچمىزنى قانداق ئاللىمىزكىن قېنى!

— خوپ ئاتا، ئېيتقىنىڭىزنى ئەتە جايىدا بەجا

كەلتۈرگەيمەن! — دېدى سۇخۇشارا ئاتىسىغا چاس بېرىپ.
 «ئىت ئاغزىغا سۆڭەك» دېگەندەك، كازىمغا ئامبال بىر ئوچۇم
 يارماقنى تاشلاپ بەردى. كازىم ئامبالنىڭ ئايىغى ئاستىغا
 چېچىلغان يارماقلارنى خۇددى يۇندى يالىغان ئىت كەبى بىر -
 بىرلەپ تېرىپ ئالدى.

×

×

×

توختى ئاخۇن بامداتتىن يېنىپلا شاگىرتلىرىدىن
 بىرقانچىسىنى باشلاپ غول ئېقىن ئىچىدىكى چىملىققا يېتىپ
 كەلدى. غول ئىچىدىكى دەرەخلەر يېڭىدىن بىخلانغان،
 سۆڭەتلەرنىڭ نوتىلىرى يۇمران يوپۇرماق چىقارغان، ئۆرۈك ۋە
 شاپتۇل دەرەخلىرىنىڭ يانباغرىلىق كۈنگەي تەرەپتىكىلىرى
 چېچەك ئاچقان، چىملىقتىكى كوكاتلار يىگىتلەرنىڭ يېڭىدىن
 خەت تارتقان بۇرۇتىدەك ئەمدىلەتنى ئۈنۈپ چىققانىدى. بۈگۈن
 نورۇز كۈنى بولۇپ، كۈن ئوچۇق ئىدى. ئاسماندا ئالقانچىلىكمۇ
 بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى. تۇرنىلار گاھى - گاھىدا باش ئۈستىدىن
 «قىر - قىر، قىر - قۇر» قىلىشىپ ئۇچۇپ ئۆتەتتى. غول ئىچىگە
 بالىلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار، بوۋاي - مومايلار تۈركۈم - تۈركۈملەپ
 كېلىشكە باشلىدى. تۈزدەك ياسانغان شوخ قىزلار يانباغرىلىقتىكى
 ئۆرۈك، شاپتۇل چېچەكلىرىنى ئۈزۈشۈپ، قۇلاقلىرىغا، چاچلىرىغا
 قىسىشاتتى. كىچىك بالىلار يېڭىدىن سۇ يۈگۈرگەن سۆڭەك
 نوتىلىرىدىن پى - پى، لېپىر چىقىرىشىپ پۈۋلەشمەكتە.
 كىچىكرەك قىزلار يۇمران سۆڭەك نوتىسىنى سۇندۇرۇپ،
 ئۇنىڭ پوستىنى سويۇپ ئېلىپ، چاچلىرىغا جۇلا
 ئېسىشماقتا.....

توختى ئاخۇن چىملىقنىڭ بىر تەرىپىگە ئوچاق سېلىپ،

يوغان - يوغان داشقازانلارنى ئاسماقتا. بۇ قازانلاردا نورۇز ئۈچۈن توقۇز خىل داندا كۈجە قاينىلاتتى ھەم پۇلۇ ئېتىلىپ، گۆشلەر پىشۇرۇلاتتى.

ئادەملەر غول ئىچىگە تۈركۈملەپ كىرىۋاتقان شۇ پەيتتە تاسادىپىي بىر ئىش يۈز بەردى. سەمەتھاجى بىلەن ئىمىنباي بىرلىشىپ، نورۇزغا ئاتاپ سېتىۋالغان يوغان چىلان رەڭ بۇقا باغلاقتىن بوشاپ كېتىپ، كىشىلەر توپىنى پاراكەندىچىلىككە سېلىۋەتتى. چوڭلار «ھاي - ھوي، بۇقنى تۈسۈۋېلىڭلار!» دەپ تۈۋلىشىپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشسا، كىچىك بالىلار قىيا - چىيا قىلىشماقتا. شاش بۇقا ھەممىنى دەسسەپ - چەيلىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا غول ئىچىدە پىتىراشقا باشلىدى. قازانلارنى ئەمدىلا ئېسىپ بولغان توختى ئاخۇن بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قۇيۇندەك بېرىپ بۇقنىڭ ئالدىنى توستى. بۇقا توختى ئاخۇننى ئۈسۈشكە غەزەپ بىلەن ئېتىلدى. توختى ئاخۇن ئىنتايىن چەيدەسلىك بىلەن بۇقنىڭ ئىككى مۈڭگۈزىدىن تۈتۈۋالدى. بۇقا توختى ئاخۇننى ئۈچ - تۆت قەدەمچە كەينىگە سۈرۈۋەتتى. توختى ئاخۇن ئىچكى ئېنېرگىيەنى پۇت ۋە بىلەكلىرىگە يىغدى - دە، «ياپىرىم» دەپ توۋلاپ كۈچەپ بۇقنى ئون بەش - يىگىرمە قەدەم كەينىگە سۈرۈپ ئاپىرىپ، بىرلا كۈچەپ بۇقنىڭ بوينىنى تولغاپ ئۇنى يەرگە يىقىتتى ۋە پوتىسىغا ئېسىقلىق غىلاپتىن پىچاقنى ئېلىپ بۇقنى بوغۇزلىۋەتتى. ئادەتتە تۆت - بەشچە ئادەم بىرلىشىپ يىقىتىپ بوغۇزلايدىغان شاش بۇقنى، توختى ئاخۇننىڭ يالغۇزلا جايلىۋەتكىنىنى كۆرگەن خالايق ياقىلىرىنى تۈتۈشۈپ: «توختاخۇن ھەقىقىي پالۋان ئىكەن، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا دىۋىنىڭ كۈچ - ماغدۇرى بار ئوخشايدۇ» دېيىشەتتى. غول ئىچى يەنە ئەسلىگە كېلىپ، ھەركىم ھەر تەرەپتە ئۆز مەشغۇلاتىغا كىرىشىپ كەتتى.

روزی قاسساپ ئوغلى مامۇت ھەم باشقا بىر - ئىككى قاسساپ توختى ئاخۇن بوغۇزلاپ بەرگەن بۇقنى قولمۇ قول پارچىلاپ، تېگىشلىك قازانلارغا سالدى. توختى ئاخۇنمۇ بىر قازان پولۇنى دۈملەۋەتتى. باشقا ئاشپەزلەرمۇ ئەل - خالايق تاپقىنىچە ئېلىپ كەلگەن بۇغداي، قوناق، ئارپا، ماش، تېرىق، گۈرۈچ، چۈچۈك، پۇرچاق، نوپۇتتىن ئىبارەت توققۇز خىل داننى گۆش قايناۋاتقان قازانلارغا سېلىپ كۈجە قاينىتىشقا كىرىشتى. قازاندىكى «ئەجەش ئاش» بىرھازا قاينىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يەنە قۇرۇق كۆك^①، چامغۇر، سەۋزىلەرمۇ توغراپ سېلىندى. نورۇز كۈچىسىنىڭ مەزىلىك پۇرىقى ئەتراپقا تارلىشقا باشلىدى.

چىملىققا گىلەم، كىگىز، شىرداق ۋە پالازلار سېلىنغان بولۇپ، قىبلە تەرەپتىكى گىلەملەردە سەمەتھاجى، ئىمىنباي، ئابدۇكېرىم ئاخۇن، قارىھاجى قاتارلىق مۆتىۋەرلەر ۋە يۇرتنىڭ ئاقساقال - چوڭلىرى بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. ئوڭ تەرەپتە سازەندىلەر، رەققاس - ئۇسسۇلچىلار، سول تەرەپتە مەدداھ، قوشاقچى، شائىرلىقتىن خەۋىرى بارلار ئولتۇرۇشۇپتۇ. ھالقىسىمان تۈزۈلگەن سورۇندا يەنە ياشلار، قىزلار، بالىلار رەت - رېتى بىلەن چۆرىدىشىپ تۇرۇشۇپتۇ. ياشلار تەرەپتە ساقچى لى جۇڭ، ئامبالنىڭ ئوغلى - پاشساپ بېگى^② سۇخۇشارا ۋە بىرقانچە يايى پۇقراچە كىيىم بىلەن تۇرۇشقانلىقىنى توختى ئاخۇن مەيدان ئوتتۇرىسىغا كىرىۋېتىپ كۆرۈپ قالدى. ئۇ ئىچىدە كۈلۈپ قويدى ۋە مەيدان ئوتتۇرىسىغا كىرىپ، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ يۇرت چوڭلىرىغا سالام قىلدى:

^① چامغۇرنىڭ قۇرۇتۇلغان يوپۇرماقلىرىنى گۈچۈڭ، تۇرپان تەرەپلەردە «قۇرۇق كۆك» دەپ ئاتايدۇ - ئا،

^② ئوغرى - قاراقچىلارنى تۇتىدىغان خادىم.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، يۇرت چوڭلىرى، بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى، ئىجازەتمىكىن؟

— قېنى ئېيتىڭ، نېمە خۇسۇستىكى ئىلتىماس ئىدى؟—
دېدى قازى ئاخۇنۇم سەمەتھاجى.

توختى ئەتراپقا قارىدى. ياشلار تەرەپتە تۇرغان ھىدايتۇللا بىلەن مەننىياز ئۇستازىنىڭ كۆز ئىشارىتى بىلەن، قولى باغلاقلق ھەمدۇللانى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقتى.

— مانا مۇشۇ شاگىرتىم،— دېدى توختى قولى بىلەن ھەمدۇللانى كۆرسىتىپ تۇرۇپ،— ئۈچ يىل ھۈنەر ئۆگەتسەم ئۇنىڭ قەدىر - قىممىتىنى قىلماي، مېنى كۆزگە ئىلماي، ھەمساۋاقلرى بىلەنمۇ خوشلاشماي، يۇرتىغا ئوغرىلىقچە قاراپ قېچىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ قىلمىشى ناھايىتى چوڭ ئەدەپسىزلىك، ئەر — يىگىت لەۋزىدە تۇرمىسا، شاگىرت ئۇستازىغا بېھۆرمەتلىك قىلسا، ئۇنى جازالاش كېرەكمۇ - يوق؟!

سەمەتھاجى ئاخشامقى قەرەلدە— شامدا مەسچىت ئالدىدا توختى ئاخۇن بىلەن بۇ ئىش خۇسۇسىدا كېلىشىۋالغانىدى. شۇڭا، سەمەتھاجى يېنىدىكىلەرگە سىرلىق قاراپ كۆز قىسىپ قويدى ۋە توختىغا قاراپ:

— بۇنداق ۋاپاسىز ئەر — يىگىتلەرنى جازالاش كېرەك، خوش، ئېيتىڭە توختاخۇن، سىز بۇ شاگىرتىڭىزنى قانداق جازالىماقچى بولۇۋاتىسىز؟— دېدى.

— ئىجازەت بولسا بۇ ئەدەپسىزگە «چالما - كېسەك قىلىش» جازاسى بېرىپ، ئەل - جامائەت ئالدىدا ئىبرەت قىلساقمىكىن؟!

سەمەتھاجى يېنىدىكى مويىسىپىتلەرگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— ئىجازەت! ياشلارغا ئىبرەت بولسۇن ئۈچۈن جازايىڭىزنى

ئىجرا قىلىڭ! — دېدى.

مەيدان باشقۇرۇۋاتقان ساتتار شۇھامان ئادەملەر ئارىسىدىن بىر بوشلۇق ئاچتى. ئىككى نەپەر شاگىرت ئۇ يەرگە قولمۇ قول ئورەك كولىدى. يەنە ئىككى شاگىرت ئوتتۇز قەدەمچە يىراقلىققا ئۈچ - تۆت سېۋەت ئالما، تۇخۇم چوڭلۇقىدا تاشلارنى تۆكتى. خالايق بىر - بىرىگە قارىشىپ پىچىرلاشماقتا. كىچىك بالىلار ئادەملەرنىڭ قولتۇقلىرىدىن، ھەتتا چاتراقلىرىدىن ئۆتۈشۈپ مەيدان ئىچىگە كىرىشمەكتە. «چالما - كېسەك قىلىش» دېگەننى ئاڭلاپ، ئەتراپتا ھەرخىل ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلارمۇ قوللىرىدىكى ئىشلىرىنى تاشلاپ مەيدان تەرەپكە يۈگۈرۈشتى. سۇخۇشارا ھەمراھلىرىغا كۆز ئىشارىتى قىلدى. ئۇلار چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇشقان تاپانچىلىرىنى تۇتۇپ قويۇشتى. پەقەت لى جۇڭ ساقچىلا ھېچ ئىش بولمىغاندەك، بەخىرامان تۇراتتى. مەيداندىكى خالايق توختى ئاخۇننىڭ ھەرىكەتلىرىگە بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ قاراشماقتا. چۈنكى، ئىلگىرىكى نورۇز پائالىيەتلىرىدە مۇنداق ئىش بولۇپ باقمىغانىدى.

توختى ئاخۇن شاگىرتلىرىغا ھەمدۇلانى كولانغان ئورەككە چۈشۈرۈپ، بەل بىلەن تەڭ كۆمۈشكە بۇيرۇدى. شاگىرتلار ئۇنى بەل بىلەن تەڭ كۆمگەندە، ھەمدۇللانىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئاغزى ئۈمچەيگىلى تۇردى. ئۇنىڭ خىيالىدا، ئۇستازى ئۇنى راستتىنلا جازالاپ، ئەل - جامائەت ئىچىدە رەسۋايى ئەزىم قىلماقچى. ھەمدۇللانىڭ بىلىشىچە، بۇنداق «چالما - كېسەك قىلىش» شەرىئەت جازاسى^① بولۇپ، ئەل - يۇرت ئىچىدە ناشايان ئىش قىلىپ گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەرگە بېرىلەتتى. ئەجەب، ھەمدۇللاغمۇ مۇشۇ جازا جايىزمىدۇ؟..... ھەمدۇللانى بېلى بىلەن

^① شەرىئەت جازاسى — ئىسلام دىنى قانۇن - نىزامى بويىچە جازالاش — ئا.

تەڭ كۆمگەن شاگىرتلار ئۇنىڭ قولىنى يېشىۋەتتى. ھەمدۇللا ئوۋدا قاپسالغان جەرەن بالىسىدەك، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، ئەتراپتىكى كىشىلەردىن نىجاتلىق تىلىگەندەك قىياپەتتە تۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىغا ساتتار كەلدى. دە، بوش ئاۋازدا:

— قورقۇپ چىرايىڭ ناتىرىپ كېتىپتۇغۇ ھەمدۇللا؟ جانبارلىقنى ئۆگەنگەن ئادەممۇ شۇنداق بولامدۇ؟ — دېدى.

— بىكاردىن - بىكار ئۆلۈپ كەتكىلىۋاتسام، ئەمىسە قاق - قاقلاپ كۈلەمتىم؟! — ھەمدۇللا ساتتارغا قاراپ خۇددى غورا يېگەن تازدەك، چىرايىنى پۈتۈشتۈردى.

— ھەي ئەخمەق، ئاتقان تاشنى ئۆزۈڭگە تەگكۈزمەي تۇتۇۋالساڭلا ئىش پۈتتىغۇ؟ — دېدى ساتتار ھەمدۇللاغا دوق قىلىپ.

— ئەگەر تاشنى تۇتۇۋالسام ئۈستام ماڭا تېخىمۇ ئاچچىقلانمامدۇ؟

— ھەي ئەخمەق، بوغۇزلايمەن دېسە قويمۇ تېپىرلايدىغۇ؟ تاشنى ئۆزۈڭگە تەگكۈزمىسەڭلا ئۈستاك سېنىڭدىن خۇش بولمامدۇ؟ ھەمدۇللا كۆزلىرىنى چىمچىقلاشقىچە ئويلىنىپ قالدى. دە، يەنە شۇ ھامانلا:

— چۈشەندىم! — دەپ توۋلىۋەتتى. ئۇنىڭ چىرايى ئېچىلىپ، روھى بىردىنلا كۆتۈرۈلدى. ساتتار ئېرى كەتتى. توختى ئاخۇن مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ، تۆت ئەتراپىغا تەكشى قاراپ:

— ھازىر قاچقۇن شاگىرت ھەمدۇللاغا «چالما - كېسەك قىلىش» جازاسى بېرىلىدۇ! — دەپ توۋلىدى.

مەيداندىكىلەر جىددىيلىشىشكە باشلىدى. سۇخۇشارا قولىنى تاپانچىسىغا ئۇزاتتى. ئەگەر ئورەكتە بېلى بىلەن تەڭ كۆمۈلگەن شاگىرتقا تاش تېگىپ، بېشى يېرىلسا، ئۇ توختىنى شۇ ھامانلا

«ئۆز ئالدىغا ئادەم جازالىغان» دېگەن گۇناھ بىلەن تۇتۇپ قاماشقا تەييار ئىدى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ خۇددى توشقانغا سالىدىغان بۈركۈتتەك تەييار تۇراتتى.

ئىككى شاگىرت ھەمدۇللاغا قارىتىپ تاش ئېتىشقا باشلىدى. تاشلار «ۋىژ - ۋىژ، غۇي - غۇي» قىلىپ شىددەت بىلەن ئېتىلماقتا، ئەتراپتىكىلەرنىڭ كۆزلىرى ئالچەكمەن بولۇپ كەتتى. لېكىن، ھەمدۇللا شىددەت بىلەن ئېتىلغان تاشلارنى خۇددى بىراۋ ئېتىپ بەرگەن ئالمىنى تۇتقاندەك تۇتۇپ، گويا ئۇستا مانتىپەر قاسقانغا مانتا تىزغاندەك، تۇتقان تاشلىرىنى يەرگە تاشلاۋەردى. ئىككى شاگىرت بىردەمدىلا تاشنى ئېتىپ تۈگەتتى. ھەمدۇللا تاشنىڭ بىرىنىمۇ ئۆزىگە تەگكۈزمىدى.

— بارىكالا! ئايرىن! — مەيداندىكىلەر تۇشمۇتۇشتىن ۋارقىراشتى ھەم گۈلدۈراس ئالقىش ياڭرىتىپ، توختى ئاخۇننىڭ مۇنداق ئۇسۇل بىلەن ماھارەت كۆرسىتىپ، خەلقىنى خۇش قىلغانلىقىدىن مەمنۇن بولۇشقانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

بۇنىڭ بىر ئويۇن كۆرسىتىش ئىكەنلىكىنى بىلگەن سۇخۇشارا ناھايىتى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ، يېلى چىقىپ كەتكەن توپتەك لاسسىدە بولۇپ قالدى. ئۇ ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ مەيداندىن چېكىنىۋېتىپ:

— خەپ توختا توختا! بىزنى ئەخمەق قىلغىنىڭغا توپغۇزمىسام! — دەپ غۇدۇراپ ماڭدى. ئۇ ئويلانغانسېرى جىلە بولاتتى. «ماۋۇ كارىم دېگەن لەقۋا، ھاراقكەشچۇ تېخى، ئاشۇ چېغىدا بىز پاششاپ - يايىلارنى كۈلدۈرلاتقىنىنى! سېنىمۇ بىر جايلىمىسام!» سۇخۇشارا خۇددى «ئېشىكىڭگە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك، ئاچچىقنى ئاۋۋال كارىمىدىن ئالماقنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، يامۇل تەرەپكە قاراپ غۇيۇلداپ مېڭىپ كەتتى. ئويۇن داۋاملاشماقتا. غولنىڭ بىر كەڭرى يېرىدە خوراز

سوقۇشتۇرۇش، قوشقار ئۇسۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش ئويۇنلىرى قىزىپ كەتتى. يەنە بىر تەرەپتە يىگىتلەر بەل تۇتۇشۇپ چېلىشسا، قىزلار ئېگىز ئۆسكەن دەرەخلەرنىڭ شاخ - پۇتاقلىرىغا ئىلگىگۈچ سېلىپ، گۈللۈك كۆڭلەكلىرىنى لەپىلدەتتى، خۇددى رەڭدار كېپىنەكلەردەك بەس - بەستە ئۇچۇشماكتا؛ بىر يەردە ئوغۇل بالىلار ۋالىي ئويناشسا، بىر تۈركۈم كىچىك بالىلار تال - چىۋىقلىرىنى ئات ئېتىپ چېپىشىپ ئويناشماقتا.....

گىلەم سېلىنغان چىملىقتا سارەندىلەر بار ئىشتىياقى بىلەن ساز چېلىشماقتا. ئوتتۇرىغا بەللىرىنى پۇتتا بىلەن چىڭ باغلاپ، پۇتىغا مەسە سايغان، بېشىغا بۆك - تۇماق كىيىشكەن ئايپاق ساقاللىق بوۋايىلار، لىپچەك سالغان مومايلار، بۆرتۈمشال سېلىپ، چاچلىرىغا چاچتەڭگىلەر ئېسىشقان بەرنا قىزلار، بېشىغا چىمەن دۇپپا، ئۇچىسىغا كانۇئا چامچا كىيىپ، بېلىگە رەڭدار مەشۇت پۇتتا باغلاپ، پۇتىغا كۆن - خۇرۇمدىن تىكىلگەن ئۆتۈكلەرنى كىيىشكەن شوخ يىگىتلەر جۈپ - جۈپى، خىل - خىلى بىلەن چۈشۈپ ئۇسسۇل ئويناشماقتا. سورۇننىڭ چەت - چۆرىسىدە ئىدىشتىن ۋاقىتلىق سامسا تونۇرى ياسىۋالغان سامسىپەزلەر، يېڭىدىن ياسىغان ئوچاقلارغا ئېسىلغان قازانلارغا قاتار - قاتار قاسقان قويغان مانتىپەزلەر، كاۋاپدانلاردىن پۇرقىرتىپ ئىس چىقىرىۋاتقان كاۋاپچىلار:

— ياغ يەپ يات! ياغ يەپ يات! قېرى خوتۇندىن نېرى يات!

— مانا سامسا، يېڭى سامسا، تەنگە قۇۋۋەت، رەنجگە شىپا!

ئەرەكەك پاقلىنىڭ گۆشىدە ئەتكەن سامسا!

— بىر مانتا، ئىككى مانتا، ئۈچ مانتا..... مانا ئون مانتا،

ئۈنەش مانتا!..... دەپ توۋلاپ، كىشىلەرنىڭ ئىشتىھالىرىنى غىدىقلىسا؛ غالتەك ھارۋىلارغا، سۈكەنلەرگە، كىچىك شىرەلەرگە قويۇلغان ئۇششاق خالتىلاردىكى دادۇر - خاسىڭ، گازىر -

پۇرچاق، ئۈزۈم - ياڭاق، جىگدە - چىلان قاتارلىق قۇرۇق مېۋىلەرنى ساتقان سودىگەرلەر ئالدىراشلىقتىن توۋلىغۇدەك ھالى يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ ئەتراپلىرىدا يەنە تاڭگا، ماخار ساتىدىغان، لەڭپۇڭ، سېرىقئاش ساتىدىغان خۇيزۇ يايىمچىلارمۇ ئالدىراشلىققا چۈشكەنىدى. سودا قىزماقتا، نەغمە - ناۋا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلمەكتە، پۈتۈن يۇرت خەلقى مۇشۇ غول ئېقىن باغرىغا يىغىلغاندەك ئىدى.

نەغمە - ناۋا بىر ئاش پىشىم ياڭرىغاندىن كېيىن توختىدى. ئەمدى بېيىت - قوشاقچىلارغا نۆۋەت كەلگەندەك، يانچۇقلىرىدىن قاتلاقلق قەغەزلىرىنى چىقىرىشىپ، خۇددى مۇقام توۋلايدىغان ناخشىچىدەك، ئەھھە! ئۆھھو! قىلىشىپ، بېيىت - قوشاقلىرىنى ئوقۇشقا كانايلىرىنى قىرىشتى. نۆۋەت ئالدى بىلەن ئاۋامسىلىم دېگەن ئوقۇمۇشلۇق كىشىگە بېرىلدى. ئۇ ياتلانغان خوتەن قەغەزىگە كۆچۈرۈلگەن شېئىرنى ئۈنلۈك ھەم رېتىملىق ئوقۇدى. مەدرىسە كۆرگەن بۇ كىشى شېئىرنىڭ ھەربىر تۇراق، ۋەزىن، رادىپ، قاپىيەلىرىنى قائىدىگە سېلىپ ئوقۇماقتا:

نورۇز كەلدى جاھانغا، باھار بولۇر كۈندۈر بۈگۈن،
دەرەخلەرگە سۇ يۈگۈرۈپ، بېخ ئۇرار كۈندۈر بۈگۈن،
دېھقانلار قوش ھەيدەپ، ئۇرۇق سالۇر كۈندۈر بۈگۈن،
كېش بېشى سەھەت كۈنى، ئامبار تولار كۈندۈر بۈگۈن.

شاتىۋادا تون كىيىپ، جۇۋا - تۇماقنى تاشلىدۇق،
كۆكۈلچىلىكتە ئولتۇرۇپ، نەغمە - ناۋا باشلىدۇق.
بەيگە - ئوغلاق ئالىپ مەشرەپ سورۇنى راسلىدۇق،
قايغۇ - ھەسرەتلەر كېتىپ، يايىراشۇر كۈندۈر بۈگۈن.

كەلدى نورۇز يىل باشى ئەلدە تاماشا ئارىلاش،
بولدىلار راھەت جاھان، يوق بولدى چاپا ئارىلاش،
كوچىدا قىلدى گاداي، شاھلار تاماشا ئارىلاش،
بارچە خۇشلۇق يېتىپ كەلدى تاماشا كۆپتۈر بۈگۈن.

كىگىزلەرنى قېقىشتۇرۇپ، ئۆيلەرنى قىلغىن يورۇق،
بۇلۇڭلاردا قالمىسۇن پايتىما - ئەسكى چورۇق.
بولسۇن مۇھىت پاكىز، ئەخلەت - چاۋاردىن ئەسەر يوق،
بەھۇرۇر كەيپ سۈرۈپ، ياپىرسۇن مېھمان بۈگۈن.

سورۇندىكىلەرنىڭ يىرى:
— ئاپىرىن، كۆڭۈلدىكى سۆزلەر خۇددى يېڭا تىزىلغان
مارجاندەك تىزىلىپتۇ! — دېدى.

ئەتراپتىن ئالقىش ياڭرىدى، چاۋاك - ئالقىش بېسىلىشى
بىلەنلا ئوتتۇرىغا ئوتتۇز ياشلار چامسىدىكى، كەڭ غوللۇق، ئوتتۇرا
بوي بىر ئەر چىقتى - دە، قولىغا قەغەز ئالماستىنلا بايامقى
شېئىرغا قاپىيەداش بىر كۆپلەپ قوشاق ئېيتتى:

نورۇز كەلدى جاھانغا، ئوۋ قىلغىلى چىقارمىز،
قايغۇ باسقان كۆڭۈلنى تاغدا يۈرۈپ ئاچارمىز.
بۇغا - كېيىكلەر ئوۋلاپ تاغ - داۋانلار ئاشارمىز،
تېرىسنى تاسما قىلىپ، مۈڭگۈزنى ساتارمىز،
قول - پۇتنىڭ پاچىقى قامچىغا دەستە بۈگۈن.

نورۇز ئەھلى تېخىمۇ قاتتىق چاۋاك چېلىشىپ، بارىكالا
توۋلاشتى. دەرۋەقە، بۇ ئەر ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمدىن ئەنئەنە بولۇپ
كېلىۋاتقان ئوۋچىلىق تۇرمۇشىنى شۇ بىر كۆپلەپ قوشاقتا ئىخچام

ئەكس ئەتتۈرگەنىدى. سەمەتھاجى ۋە ئىمىنبايلار ھاياجانلاندى.
سەمەتھاجى ساتتارنى قول ئىشارىسى بىلەن يېنىغا چاقىرىپ:
— بۇ كىم ئۆزى؟ — دەپ سورىدى.

— بۇ بۇرادەرنىڭ ئىسمى قادىر، بىزنىڭ بالا ۋاقتىمىزدىكى
ئاغىنىمىز ئىدى. ئۇ ئەسلى سەنتۇڭلۇق، كىچىكىدە مۇشۇ
تۈگمەنېشى مەھەللىسىدە سابىت قارىدا يىر - ئىككى يىل
ئوقۇغان. ھازىر تەقدىر - قىسمەت بىلەن ئالتاي - چۆچەك
تەرەپلەردە ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ. يېقىندا تۇغقانلىرىنى يوقلاپ
يۇرتقا كەپتىكەن، ئورۇزغا ئۈلگۈرۈپ بىزنى يوقلاپ كەپتۇ، — دېدى
ساتتار.

— بۇ ئىككى قوشاقچىغا تون يېپىڭلار! — دېدى
سەمەتھاجى.

ساتتار يۈگۈرۈپ بېرىپ تەمىنات ئىشلىرىغا قاراشتۇرۇلۇۋاتقان
مەمەتنىڭ يېنىدىن ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ئىككى توننى ئېلىپ
كېلىپ، ئاۋامسىلىم بىلەن قادىرغا ياپتۇ. سورۇندىكىلەر يەنە يىر
نۆۋەت ئالقىش ياڭراتتى.

تاۋاق - لېڭەنلەردە، ئاپقۇرلاردا گۆش، پولۇ، كۈجە ئاش
تارتىلدى. غول ئىچى خۇددى توي بولغاندەك مەمۇرچىلىققا،
مولچىلىققا تولدى. ئاشتىن كېيىن يۇرت ئاقساقاللىرىغا ئەگىشىپ
ھەممە دۇئاغا قول كۆتۈرۈشۈپ، يۇرتنىڭ ئامانلىقى، ئەلنىڭ
توقچىلىقى ئۈچۈن ئۇزاقتىن - ئۇزاق دۇئا قىلىشتى.

ئونىنچى باب

تۆت جانباز

ساقچى لى جۇڭ بۈگۈن ئىشتىن بالدۇرراق چۈشتى. ئۇ خېلىدىن بېرى كۆرۈشمىگەن ئۇستازى يېي جەنجاڭنىڭ قېشىغا كەلدى. سەكسەندىن ئاشقان يېي ئۇستاز تىمەن ئىدى. ئۇ ئۇچىسىغا ئاق چۈچۈنچىدىن تىكىلگەن، ئۇدۇلىدىن ئىزىلىنىدىغان يەكتەكسىمان كۆڭلەك، كەڭ پۇچقاقلق ئىشتان، پۇتىغا قېلىن چەملىك لاتا خەي كىيگەنىدى. لى جۇڭ كىرگەندە ئۇ ھويلىدا تەيجى گۈمپىسى ئوينىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئاپپاق ئۇزۇن ساقىلى ئېگىز بويىغا خويمۇ ياراشقان، ئاقارغان چاچ، قاش، ساقال - بۇرۇنلىرى، لەرزىن ھەم سالماق گۈمپا ھەرىكەتلىرى، قاۋۇل، تىمەن سىماسى ئۇنى بەئەينى خەنزۇ خەلق ئەپسانىلىرىدىكى ساماۋى ئەۋلىيالارغا ئوخشىتىپ قويغانىدى. لى جۇڭ ھويلىغا كىرىپلا قوشقۇۋۇق تۈۋىدە تۇرۇپ، ئۇستازنىڭ نەپىس ھەم لەرزىن ھەرىكەتلىرىگە ھەۋەسلىنىپ قاراپ تۇردى. لى جۇڭنىڭ كىرگىنىنى ئۇنىڭ ئاياغ شەپسىدىنلا سەزگەن يېي ئۇستاز تەيجى گۈمپىسىنىڭ بىر بۆلۈك ھەرىكىتىنى قىلىپلا توختاپ، لى جۇڭنى چاقىردى:

— بېرى كەل لى جۇڭ، بۈگۈن سېنى قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ — دېدى مېھرىبانلىق يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىنى لى جۇڭغا تىكىپ.

— سىز بىلەن پاراڭلىشاي دەپ كەلدىم ئۇستاز، سىزگە دەخلى قىلىپ قويىمىغاندىمەن - ھە؟

— ھېچ گەپ يوق، بېرى كەل، پاراڭلىشايلي.

مۇلازىم بالا ھويلىغا شىرە، ئورۇندۇق قويدى ۋە ئارقىدىنلا ياپقۇچلۇق چىنىدە پۇراقلىق يەسىمەن چېيىنى دەملەپ كەلدى. يې ئۇستاز بىلەن لى جۇڭ چاي ئىچكەچ پاراڭغا چۈشتى.

— يېقىندا ھۆكۈمەت دائىرىسىدە نېمە يېڭىلىقلار بار لى جۇڭ؟ — دەپ سورىدى يې ئۇستاز. بۇ ئادەم يۇرت ئىچىدىكى ئۆزگىرىش، يېڭى - يېڭى ئۇچۇر - خەۋەرلەرنى ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. — ئامبال سۇخۇناشەن ئىچكىرىدىن تۆت نەپەر جانبازنى يۇقىرى ھەق بېرىش بەدىلىگە تەكلىپ قىلىپ چىقىپتۇ، — دېدى لى جۇڭ.

— ئۇلارنى نېمە ئىشقا سالىدىغانغا تەكلىپ قىپتۇ؟ — يې ئۇستاز سەل ھەيران بولغان قىياپەتتە سورىدى.

— ئىككى كۈن ئىلگىرى سۇخۇناشەن ئامبالنىڭ ئوغلى — ئوغرى - بۇلاڭچىلارنى تۇتىدىغان بۆلۈمنىڭ كۈچىگى بولغان سۇخۇشارا ئىدارىگە مەس پېتى كەپتۇ. ئۇنىڭ ئېيتىشىدا، ئاتىسى ئىچكىرىدىن تۆت نەپەر يۇقىرى ماھارەتلىك جانبازنى گۇچۇڭغا تەكلىپ قىلىپ چىقىپتۇدەك، ئۇلارنى ئالدى بىلەن توختى ئاخۇنغا سالىدىكەن، ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، توختىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا سۇخۇشارانى ئوچۇق مەيداندا ئېلىشقاندا يېڭىپ قويغانلىقىنىڭ ئەتىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن باشقا جانبازلارغا سالمىش. شۇ ئارقىلىق گۇچۇڭدىكى جانبازلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئۇلارنى شاگىرت تەربىيەلەش ئىشىدىن مەھرۇم قويدىغاندەك تۇرىدۇ. يامىنى كەلسە، ئامبال شۇ تۆت نەپەر جانبازنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، گۇچۇڭدىكى جانبازلىق ئورۇنلىرىنى پېچەتلەيدىغاندەك تۇرىدۇ، — دېدى لى جۇڭ ئاڭلىغانلىرى ۋە ئۆز قىياسلىرىنى بىرگە

— توختىنى يېڭىمىز دېگىنى خام خىيال، توختى يەتتە ئۇستىنىڭ قولىدىن ھۈنەر ئۈگىنىپ كامالەتكە يەتكەن جانباز بولۇپ قالدى. بۈيۈك جۇڭخۇا ئېلىنىڭ جانبازلىق ماھارىتى بۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇرلار ئارىسىغا مۇشۇ توختىنىڭ قولى بىلەن يىلتىز تارتقۇسى. سەن بىلەن مۇشۇ تۇپراقتا ياشاپ تۇرۇپ، مۇشۇ زېمىننىڭ ھاۋاسىدىن نەپەس ئېلىپ، مۇشۇ يۇرتنىڭ سۈيىنى ئىچىپ تۇرۇپ، قېرىنداش خەلقتىن يېتىشىپ چىققان توختىدەك بىر يېتۈك جانبازنى قوغدىمىساق، ئاسراپ پەرۋىش قىلمىساق بولمايدۇ. توختىغۇ جانبازلىقتا پىشىپ يېتىلدى، ئۇنىڭغا ئەمدى تەڭ كەلگۈدەك جانباز چىقىشى ناتايىن، ئۇ جانبازلىققىلا تۈرەلگەندەك بىر ئەزىمەتكەن. مەن شۇنداق بىر ئەزىمەتنىڭ ئۇستازى بولغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن. مەن شۇنچىۋالا كۆپ شاگىرت يېتىشتۈرگەن بولساممۇ، ئۆزۈم سۆيۈنگۈدەك شاگىرتىمدىن ئاشۇ توختىلا بار. شۇڭا، ئۇنى ئاسرىمىساق بولمايدۇ، — يې ئۇستاز يۈرەك سۆزىنى قىلغانىدى.

لى جۇڭ يې ئۇستازنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتى. يې ئۇستاز مەردانە، ئادىل، خەلقپەرۋەر ئادەم بولۇپ، ئۇ تائىپە ئادىمى ئۇنداق، بۇ تائىپىنىڭ ئادىمى مۇنداق دەپ يۈرىدىغان كىشىلەردىن ئەمەس ئىدى. لى جۇڭ ئۇستازنىڭ تەلىمىنى قوبۇل قىلغاندا، ئۇنىڭ مىللەت، تائىپە ئايرىمايدىغان، خەلقپەرۋەر، ئادىل خاراكتېرىنىڭ تەسىرىگە خېلى چوڭقۇر ئۇچرىغان شاگىرتلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئەجدادلىرى خېلى بۇرۇنلا گۇچۇڭغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان بولۇپ، لى جۇڭغا كەلگەندە تۆتىنچى ئەۋلاد گۇچۇڭلۇق بولۇپ قالغانىدى. ئۇ كىچىكىدىنلا ئۇيغۇر، ئۆزبېك، خۇيزۇ بالىلىرى بىلەن بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان، ئۇنىڭ مېجەزىمۇ بۇ چەت - چېگرا رايونىدا ياشىغان كىشىلەرنىڭ

مىجەزىدەك ئوچۇق - يورۇق، كەڭ قورساق، مەردانە ئىدى. ئۇ گەرچە توختىدىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ھەمساۋاق بولمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىككىسى يې جەنجاڭدىن ئىبارەت بىر ئۇستازدا تەلىم ئالغانلاردىن ئىدى. توختىنىڭ كىچىك مۇسابىقىلەرنىڭ بىرقانچىسىدە رەقىبلىرىنى يەڭگەنلىكىنى، بولۇپمۇ بېيجىڭدىن كەلگەن خارچىن ھەزرەتنى يېڭىپ، گۇچۇڭلۇق جانبازلارغا شان - شەرەپ كەلتۈرگەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، توختىغا نىسبەتەن ھۆرمىتى بارغانسېرى ئاشقاندى. دەۋرەقە، بۇنداق بىر ئەزىمەتنى قوغدىماي، ئاسرىماي بولمايتتى. ئۇ ئۇستازى يې جەنجاڭنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بېشىنى لىڭشىتىپ، ئۆزىنىڭمۇ ئۇستازىغا ئوخشاش ھېسسىياتتا ئىكەنلىكىنى ئىپادە قىلدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىر گۈدرەتلىك تۈگۈن^① بار ئىدى. ئۇ ئۇستازىدىن شۇ ھەقتە گەپ سورىدى:

— ئۇستاز، بۇ ئەمەلدارلار جانبازلارغا نېمىشقا ئۆچمەنلىك قىلىدۇ؟

يې جەنجاڭ ئۇزۇن ساقلىنى سىيرىپ - سىيپاپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئەمەلدارلارنىڭ جانبازلارغا ئۆچمەنلىك قىلىشىدا مۇنداق بىرقانچە سەۋەب بار: بىرى، جانبازلار ئالاھىدە ماھارەت ئۆگەنگەن ئادەملەر بولغاچقا، ئەمەلدارلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا قاراپ تۇرمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئۇلارنىڭ داڭقى چىققانلىرى ئۆز ئالدىغا بىرمۇنچە شاگىرت تەربىيەلەپ يېتىشتۈردى. بۇنى ئەمەلدارلار «ھۆكۈمەتكە خەۋپ يەتكۈزىدىغان ئەھۋال» دەپ چۈشىنىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، جانبازلارنىڭ خەلق ئىچىدىكى ھۆرمەت - ئىناۋىتى يۇقىرى بولغاچقا، ئەمەلدارلار جانبازلارنىڭ ئۆز ئالدىغا گۇرۇھ - شاياكا

^① گۈدرەتلىك تۈگۈن — شەرقىي شىنجاڭ شېۋىسى، گۇمانلىق تۈگۈن — ئا.

توپلاپ، توپلاڭ چىقىرىشىدىن بەك ئەنسىرەيدۇ. بۇنداق بولۇشىغا بەزى ئىشلار سەۋەبىمۇ بولغان. مەسىلەن، بۇنىڭدىن ئون يىللار ئىلگىرى، سەككىز دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيەسى جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلغاندا، پادىشاھ قورقۇپ كېتىپ، پايتەخت بېيجىڭنى تاشلاپ شىئەنگە قېچىپ كېتىپتىكەن. ئۇنىڭچە بولغاندا، تاجاۋۇزچىلار پادىشاھلىق ئورنىغا تەگمىسە، شىئەنگە قوغلاپ كەلمىسلا، جۇڭگودىن نېمىنى ئالىمەن دېسە شۇنىڭغا ماقۇل دەيدىغان ھالەتتە ئىكەن. مانا مۇشۇنداق پەيتتە، بېخېتۈەنچى جانبازلار تاجاۋۇزچىلارغىمۇ، تەسلىمچى پادىشاھقىمۇ تەڭلا قارشى چىقىپ، باتۇرانە جەڭ قىلىپ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئىشلارنى قىلغانىكەن. ھۆكۈمەت ئادەملىرى، جۈملىدىن مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ جانبازلاردىن ئۆركۈشى، ئەيمىنىشى ۋە ھەردائىم ئۇلارغا چەك قويۇپ تۇرۇشى ئەنە شۇنىڭدىن. مانا ئەمدى سۇن جۇڭشەن ئەپەندى يېتەكچىلىكىدە شىنخەي ئىنقىلابى بولۇۋاتىدۇ. مەنچىڭ سۇلالىسى ئاغدۇرۇلۇشى مۇمكىن، مۇنداق چاغدا ئەمەلدارلار ئەندىشىگە چۈشۈپ قالىدۇ.

— ھە، ئەمدى چۈشەندىم، ئىشنىڭ تېگى - تەكتى مۇنداق ئىكەن. دە! لى جۇڭ ئۇستازنىڭ ئەتراپلىق مۇلاھىزىسىدىن قايىل بولدى.

— چۈشەنگەن بولساڭ ياخشى، سەن شەنچىمۇلدا بولغاندىكىن، ئامبال سۇخۇناشىن بىلەن ئوغلى سۇخۇشاننىڭ ھەرىكەت - شەپلىرىگە كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇرغىن، يەنە ھېلىقى تۆت جانبازنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىنى نەزەرىڭدىن ئېرى قىلما، توختىغا ئاستىرتىن زىيان - زەخمەت يېتىپ قالمىغاي، - دېدى يې جەنجاڭ.

— بولىدۇ، ئۇستاز، ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمەن، - لى جۇڭ ئۇستازى بىلەن خوشلىشىپ ياندى.

X

X

X

تۆت جانىباز گۇچۇڭ بازارلىرىنى كۆرمەك بولۇپ، رەستىگە چىقتى. بۇنىڭدىن يۈز يىل ئىلگىرىكى گۇچۇڭ بازىرى سودىسى گۈللەنگەن، ھۈنەر - سەنئىتى تەرەققىي قىلغان، چارۋىچىلىق ئىشلىرى ئاۋۇغان، دېھقانچىلىقى روناق تېپىپ، «ئاشلىق ئامبىرى» دەپ نام ئالغان بىر شەھەرچە ئىدى. بۇ يەرگە چارۋىسىيە ماللىرى، قوقان، بۇخارالاردا توقۇلغان يوللۇق گەزلىمىلەر، تۈركىيەنىڭ خۇرۇم بۇيۇملىرى، ھىندىستان، كەشمىرلەردىن كىرگۈزۈلگەن دورا - دەرەمەكلەر، سۇجۇ - خاڭجۇلارنىڭ يىپەك رەختلىرى، جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن چىقىدىغان جانان چىنە - قاقچىلار، ئالتە شەھەر تەرەپتىن كەلتۈرۈلگەن ئەتلەس، پاختا رەختلەر، تۇرپاننىڭ ھۆل - قۇرۇق مېۋىلىرى رەستىلەردىكى دۇكانلارنى ئاۋاتلاشتۇرغانىدى. مال بازىرىدا سېتىلىۋاتقان تۆگە، كالا، ئات، قوي - ئۆچكىلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن تۆت جانىباز ھەيرانۇ - ھەس قالغانىدى. چۈنكى، ئۇلار ياشىغان ئىقلىملاردا ئاتنى ئەمەلدارلار، خانلىقنىڭ چاپارمەنلىرى، چېرىكلەرلا مەنەتتى. بۇ يەردە بولسا كىچىك بالىلارمۇ، بوۋاي - مومايلارمۇ ئاجايىپ كۆركەم ئاتلارنى مېنىپ يۈرىدىكەن. ئۇلار يەنە ئاشپۇزۇللار جايلاشقان رەستىلەرنى ئارىلىدى. سامسىيەزەر، مانتىيەزەر، پولۇچىلار، كاۋاپچىلار ئۈنلۈك توۋلاپ، خېرىدارلارنى چىلىماقتا، دەستە - دەستە نانلار، پۈتۈن پېتى پىشۇرۇلغان قوي گۆشى كاۋاپلىرى، لەڭپۇڭ، سېرىق ئاشلار، ئۆپكە - ھېسىپلەر بۇ رەستىدىن ئۆتكەن ئادەملەرنىڭ ئىشتىھاسىنى قوزغىماي قالمايتتى.

تۆت جانىباز سۇخۇشارنىڭ ئاغىنىسى ملاۋىسىنىڭ يول باشلىشى بىلەن قايناق بازارلارنى بىرقۇر ئارىلاپ، لىخۇا جەنزە مەيدانىغا

كەلدى. مەيداننىڭ بىر چېتىدە غالتەكلىك ھارۋىدا ئوخشىغان
ئۆپكە - ھېسىپ ئېلىپ چىققان ھېيت ئاخۇن تىنماي توۋلىماقتا:

ئېلىپ كەلدىم ئۆپكە - ھېسىپ،
خېرىدارغا بولغاي نېسىپ.
يېسەڭ ئەگەر تەنگە قۇۋۋەت،
ئىشىڭلارغا بولغاي مەدەت.

بازىرىدا گۈچۈڭنىڭ،
ھېيتەم دېگەن نامم بار.
ئاتا - بوۋامدىن قالغان،
سۇ بويىدا جايىم بار.

يىزنىڭ گۈچۈڭ بازىرى،
دائىم شۇنداق ئاۋاتتۇر.
ھەممە نەرسە تېپىلار،
يېمەكلىرى ناۋاتتۇر.

— ئاۋۇ ئادەم نېمىدەپ توۋلاۋاتىدۇ؟ — دەپ سورىدى تۆت
جانىبارنىڭ بىرى.

— ئۆپكە - ھېسىپنى داڭلاۋاتىدۇ، — دېدى مالاۋسى
خەنزۇچىغا ئۆرۈپ.

— ئۆپكە - ھېسىپ دېگەن نېمە ئۇ؟
— قوي - ئۆچكىنىڭ ئىچكى ئەزالىرىدىن قىلىشىدىغان
بەكمۇ مەزىلىك يېمەكلىك، — دېدى مالاۋسى.

— بۇ يېمەكلىك بىزگە يېڭىلىقكەن، يۈرۈڭلار بۇرادەرلەر،
بېرىپ تېتىپ باقايلى، — تۆت جانىبار ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەزنىڭ
شەرەسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. ئۆپكە - ھېسىپ يەپ

ئولتۇرغان ئىككى ئادەم يېڭى كەلگەنلەرگە ئورۇن بوشىتىپ،
نېرىراققا قويۇلغان ئورۇندۇققا قاچىلىرىنى كۆتۈرۈپ يۆتكەلدى.

مالاۋسى بەش قاچا ئۆپكە - ھېسىپ بۇيرۇقتى، تۆت جانىياز
سىركە - لازىغا مىلەپ، ئۆپكە - ھېسىپنى مەزە قىلىپ يېيىشتى.

— بۇ گۇچۇڭ دېگەن يۇرتنىڭ سۈيى تاتلىق، يېمەكلىرى
ھەقىقەتەن مەزىلىككەن جۇمۇ؟! — دېدى جانىيازنىڭ بىرى.

— گۇچۇڭنىڭلا ئەمەس، قاشقوۋۇقنىڭ^① سىرتىدىكى قامىل،
تۇرپان، ئۈرۈمچى دېگەن يۇرتلارنى بېسىپ ئۆتكەندە يېگەن
تائاملارمۇ شۇنداق مەزىلىك تۇرمامدۇ؟ — دېدى بىرى.
— ئوغۇ شۇنداقكەن.

— ئاڭلىساق، ئالتە شەھەر دېگەن يۇرتلاردا ئاجايىپ
شېرىن - شەرىپەت مېۋىلەر، تاڭلىيىڭدا تەمى قالغۇدەك تائام -
غىزالار بار دەيدۇ، ئىشىمىز تۈگىگەندە شۇ تەرەپلەرنىمۇ بىر ئارىلاپ
كېتەرمىز - ھە، بۇرادەرلەر؟ — دېدى جانىيازنىڭ بىرى.

— نېسىپ بولۇپ قالار، — دېدى جانىيازنىڭ يەنە بىرى، مەن
بۇ يۇرتتا مۇنداق ئىككى نەرسىگە دىققەت قىلدىم: بىرى، بۇ يەردە
قەلەندەر، تىلەمچىنى كۆرمىدىم؛ ئىككىنچىسى، ماللىرى ئەرزانچى -
لىقكەن.

— ئەلۋەتتە، سىزنىڭ كۆزىتىشىڭىز توغرا بولۇپتۇ، گۇچۇڭ
تەۋەسىدە تىلەمچى، قەلەندەر يوق، — دېدى مالاۋسى
مەغرۇرلانغان قىياپەتتە.

— قاشقوۋۇقنىڭ سىرتىدىكى يەرلەر ئاجايىپ كەڭرىچىلىك -
كەن، ئون كۈنلەپ يول يۈرسىمۇ ئۇ يۇرتتىن بۇ يۇرتقا يەتكىلى بول -
مايدىكەن، كەڭرى دالىلارنى كەزسە ئادەمنىڭ كۆڭلى - كۆكسى
ئىچىلىپ قالىدىكەن ئەمەسمۇ؟ — دېدى جانىيازىلاردىن ياشراقى.

^① قاشقوۋۇق — جايۇگۈەنىنى كۆرسىتىدۇ.

— شۇنداق بولمايچۇ، قىشمۇ - ياز بۇتخانا ھويلىسىدىن چىقماي ياشىغاندىن مىڭ مەرتىۋە ياخشى - دە!
مالاۋسى بىلەن جانبازلار شۇ تەرزىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى، خانىۋىرىق تەرەپتىن ئالدىدا توختى ئاخۇن، ئۇنىڭ يىگىرمە - ئوتتۇز ماڭدامچە كەينىدىن كازىم چىقىپ كەلدى. ئۇلار چوڭ مەسچىت ئالدىغا كەلگەندە توختى ئاخۇن تۇتۇڭ تەرەپكە بۇرۇلدى. ئەتراپقا نەزەر سالغاچ ئولتۇرغان مالاۋسى ئورنىدىن تۇرۇپ تەرەپكە ئىتتىك چامداپ ماڭدى. ئۇ كازىمنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— نەگە ماڭدىڭ؟ - دېدى،

— تۇتۇڭ تەرەپكە ماڭدىم.
— ئۇ يەردە نېمىش قىلسەن؟
— شۇ يەردە توي بولىدىكەن، توختاخۇن پولۇ ئېتىدىكەن، شۇڭا شۇ تويىدا بىر قورساق پولۇ يەپ كېلەيمىكەن دەپ، توختاخۇننىڭ كەينىدىن سۇڭدىشىپ كېتىۋاتىمەن، - دېدى قاقباش بولۇپ كەتكەن كازىم ئۆزىنىڭ لى جۇڭنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە توختى ئاخۇنغا ئەگىشىپ يۈرگەنلىكىنى مالاۋسىغا دېمىدى.

— توي قاچانكەن؟ نېمىشقا جامائەتنى بامداتتىن يانغاندا داستىخانغا چىلىماپتۇ؟

— ئوغۇل ئۆيلىگۈچىنىڭ يىراق - يېقىنىدىن كېلىدىغان مېھمانلىرى كۆپ ئوخشايدۇ. جامائەتكە پېشىندىن يېنىپ داستىخان سالسا كېرەك، - دېدى كازىم مالاۋسىنىڭ تەپسىلىي سورىغىنىغا ھەيران قېلىپ، - ھوي بايۋەچچە، ئەجەب سوراپ قالدىڭىزغۇ؟

— مۇنداقلا سوراپ قويدۇم، يولۇڭغا كېتىۋەر، پولۇدىن قۇرۇق قالمايەنە! - دېدى مالاۋسى.

پولۇنىڭ گېپىنى يادىغا ئالغان كازىمنىڭ قورساقلىرى غولدۇرلاشقا باشلىدى. ئۇ تاڭ ئېتىپ مۇشۇ كەمگىچە ئاغزىغا بىر بۇردا نان تېپىپ سالالمىغانىدى. ئۇ مالاۋسىنىڭ كەينىدىن

قاراپ - قاراپ قويۇپ، توختى ئاخۇن كەتكەن تەرەپكە
غولدۇسلغىنىچە مېڭىپ كەتتى.

×

×

×

پېشىندىن يانغان مەزگىل. توختى ئاخۇن تۇتۇڭدىكى
توينىڭ پولۇسىنى ئېتىپ بولۇپ، كەپكۈرنى ياغلىققا ئوراپ
قولتۇقىغا قىستۇرۇپ ئۆيىگە ياندى. ئۇنىڭ كەينىدە قىرىق -
ئەللىك ماڭدام ئارقىدا كازىم سوكۇلداپ كەلمەكتە. توختى ئاخۇن
ئېتىزلىق بىلەن بازار رەستىسىنىڭ ئارىلىقىدىكى ئوچۇقچىلىقتا
خىيالغا پېتىپ كېتىۋاتاتتى. قارشى تەرەپتىن ئۇزۇن چاچ قويغان
ئاتونۇش بىر ئەر توختىغا ئۇدۇل كەلگەندە تۇيۇقسىزلا مۇرىسى
بىلەن ئۇنى قاتتىق سوقتى. توختى ئاخۇننىڭ قولتۇقىدىكى
كەپكۈر يەرگە چۈشۈپ كەتتى. توختى ئاخۇن ئويلىمىغان بۇ
زەربىدىن سەنتۇرۇلۇپ توختىدى. دە، شۇ ھامان ھوشىنى يىغىپ
تۇرۇشىغا، ھېلىقى ئاتونۇش ئادەم يەنە شىددەت بىلەن ھۇجۇم
قىلدى. توختى ئاخۇن ئۇنىڭ ئىككى قېتىملىق ھۇجۇمىنى
قايتۇردى ھەم ئۆزىمۇ ھۇجۇمغا ھازىرلاندى. بۇ تاسادىپىي
ئېلىشىشنى كۆرگەن كازىم پايپاسلىغىنىچە كېلىپ بىر دوقمۇشتا
مۆكۈپ تۇردى. ئاتونۇش ئادەم ئۈچىنچى قېتىم ھەملە قىلىپ
كەلگەندە، توختى ئاخۇن ئاللىقىنى ئېچىپ، بارماقلىرىنى جۈپلەپ
تۇرۇپ ئېتىلىپ كەلگۈچىنىڭ ئوڭ بىقىنىغا زەرب بىلەن بىرنى
ئۇرۇۋىدى، ئاتونۇش ئەر جايىغا چۆكۈپلا قالدى. ئاڭغۇچە، ئۇنىڭ
ئالدىدا يەردىن ئۈنگەندەكلا يەنە بىرەيلەن پەيدا بولۇپ، توختى
ئاخۇنغا يىلپىز كەبى ئېتىلدى. توختى ئاخۇن ئۇنىڭ ھۇجۇمىنى
رەتلىۋېتىپ، ئۇنى شۇنداق چاققانلىق بىلەن يانپاشقا ئېلىپ
قېقىراڭ يەرگە شۇنداق سالدىكى، ئۇ «غىق» قىلغان ئاۋاز بىلەن
خۇددى لايدەك چاپلىشىپ قالدى.

ھوي پالۋان، بولدى قىلىڭ! پەيلىڭىزدىن يېنىڭ! — بىر تامنىڭ كەينىدىن مالاۋسى ۋە يەنە ئىككى نەپەر ئۇزۇن چاچلىق ناتونۇش ئادەم چىقىپ كەلدى، — ئەپۇ قىلىڭ، سەۋەنلىك بىزدە پالۋان، ئاچچىڭىزغا ھاي بېرىڭ!

— بۇلارنى سەن باشلاپ كەپسەن. دە، مالاۋسى، سېنىڭغۇ مەندىن تاياق يېگەن يېرىڭ بار، ئەمدى بۇلارنى باشلاپ كېلىپ ئۆچ ئالاي دېدىڭمۇ؟ — توختى ئاخۇننىڭ قەھەرلىك چىرايىنى كۆرگەن مالاۋسى دۇدۇقلىغىنىچە راست گەپنى ئېيتتى:

— بۇ جانبازلارنى سېنىڭ يېنىڭغا باشلاپ كەلگىنىم راس. لېكىن، مەن سەندىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن بۇلارنى باشلاپ كەلگىنىم يوق.

— ئەمەسە، بۇلار كىم؟ مەن تونۇمىسام، نېمىشقا ماڭا تۇيۇقسىزدىن بېھۋەدە ھۇجۇم قىلىدۇ؟

— بۇلارنى ئامبال سۇخۇناشىن ئاتاين ساڭا سالغىلى ئىچكىرىدىن تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدۈرگەن، ئىشەنمىسەڭ ئۇلارنىڭ ئۆزىدىن سوراپ كۆرگىن، — دېدى مالاۋسى.

— سىلەر كىم؟ گۇچۇڭغا نېمىش بىلەن كەلدىڭلار؟ — دېدى توختى غەزەپ بىلەن ئۇلارغا ئاللىپ.

ئۇلار توختىنىڭ ماھارىتىدىن، كۈچ - قۇدرىتىدىن، ئۇنىڭ ھازىرقى غەزەپلىك تۇرقىدىن ئەيمەندى، ئۇلار توختىدىن كەچۈرۈم سورىدى ھەم ئۆزلىرىنىڭ ۋۇداڭ تېغىدىن كەلگەنلىكىنى، ئامبال سۇخۇناشىنىڭ ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە ماڭ سەردىن كۈمۈش بېرىدىغانلىقىنى، ئەگەر توختىنى يېڭىپ، زەپەر قۇچسا، ئايرىم مۇكاپاتلايدىغانلىقىنى، ئامبالنىڭ ئوغلى سۇخۇشارنىڭ مالاۋسىنى ئۇلارغا قوشۇپ بازار ئايلاندۇرۇپ ئوينىتىشنى تاپىلىغانلىقىنى، بۈگۈن توختى ئاخۇننى تاسادىپىي كۆرۈپ قېلىپ، رەسمىي مەيدان تۈزەپ ئاشكارا ئېلىشتىن ئىلگىرى بىر تۇتۇشۇپ بېقىپ، توختى

ئاخۇننى دەڭسەپ باقماقچى بولغانلىقىنى يېپىدىن يىڭىسىگىچە
قالدۇرماي ئېيتىپ بەردى.

توختى ئاخۇن ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ئۇلارنى
كەچۈرگەنلىكىنى ئېيتتى. لېكىن، ئۇ قوشۇمىسىنى تۈرگەن پېتى:
— تۇيۇقسىز ھۇجۇم جانبازلىق پەزىلىتىگە يات ئىشقۇ؟ سىلەر
بۇنى بىلمەمسىلەر؟! — دېدى.

— بۇنى بىلەتتۇق، سىز بىلەن ئېلىشىشنى ئېيتساق
تەكلىپىمىزنى قوبۇل قىلماي قالارمىكەن دەپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم
قىلىپ ساپتۇق، — دېدى يانپاش گۇمپىسىغا تەڭ كېلەلمىگەن
ھېلىقى جانباز سۆڭەكچىلىرىنى ئۇۋۇلغاچ، — سىز ئىشلەتكەن ئۇ
ھۈنەر قايسى مەزھەپنىڭ گۇمپىسى؟

— ئۇ ھۈنەر ئۇيغۇر چېلىشچىلىرى قوللىنىدىغان «يانپاشقا
ئېلىش» دېيىلىدۇ، — دېدى توختى ئاخۇن قىلچە يوشۇرماي.
— بۇ يۇرتتا جانبازلاردىن باشقا يەنە چېلىشچىلارمۇ بار
ئوخشىمادۇ؟ — دېدى ھېلىقى جانباز.
— توختاخۇننىڭ ئۆزى ماھىر چېلىشچى ئەمەسمۇ، — دېدى
مالاۋسى.

— گۇچۇڭدىلا ئەمەس، ئۇيغۇرلار يۇرتلىرىدا چېلىشىدىغانلار
كۆپ، ئۇيغۇردىلا ئەمەس، بەلكى ھەممىلا تائىپەلەردە
چېلىشىدىغان ئادەت بارغۇ؟ — دېدى توختى ئاخۇن.

— ئۇغۇ شۇنداق، سىزنىڭ چېلىش ماھارىتى بىلەن
جانبازلىق ماھارىتىنى بىرلەشتۈرۈپ قوللانغىنىڭىز ئاجايىپ بىر
ئىشكەن. سىز جۇڭخۇا جانبازلىقى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ چېلىشىش
ماھارىتىنى بىرىكتۈرۈپ، ياخشى ماھارەت ئۈلگىسى ياراتقان ئۇستا
جانبازكەنسىز، بىز سىزگە قايىل، سىزگە قول قويدۇق، — دېدى
تۆت جانباز بىرلىكتە مۇشتۇملىرىنى تۈگۈنچەكلەپ ئېھتىرام
بىلدۈرۈشۈپ.

— ئۇنچىۋالا دەپ كەتكۈچىلىكى يوق، — دېدى توختى ئاخۇن كەمتەرلىك بىلەن، — ئەمدىكى ئويۇڭلار قانداق؟ قاچان ئاشكارا ئېلىشىمىز؟ ئەگەر گۇچۇڭدا مەلۇم ۋاقىت تۇرساڭلار، ئۆيۈمگە بېرىپ مېھمان بولۇڭلار!

— رەھمەت، بىز ئامبالنىڭ گېيى بىلەن سىزدەك بىر يېتۈك جانىبازغا جەڭ ئېلان قىلغىلى تاس قاپتۇق. بىز ئەمدى سىزگە قىلغان ئەدەپسىزلىكىمىزدىن گۇچۇڭدا تۇرۇشقا رىغبىتىمىز يوق. بىز بۈگۈنلا يولغا چىقىپ، يۇرتىمىزغا يانىمىز، — دېيىشتى تۆت جانىباز. — مەنمۇ قاتتىق قوللۇق قىلىپ ھەمراھىڭلارنى زەخمىلەندۈرۈپ قويۇپتىمەن، بىرقانچە كۈن ئارام ئېلىپ ئاندىن يولغا چىقىڭلار، — دېدى توختى ئاخۇن.

شۇ گەپلەر ئارىلىقىدا دەسلەپ زەربە يېگەن جانىبازنىڭ ئىككى تال قوۋۇرغىسى سۇنغانلىقى مەلۇم بولغانىدى.

— ئۆزىمىزنىڭ شورى، سىزنى مالال قىلىشقا ھەددىمىز ئەمەس، بۈگۈنلا يولغا چىقىپ، يول يۈرە داۋالىتىپ ماڭارىمىز، — دېدى تۆت جانىبازنىڭ ئىچىدىكى ياشقا چوڭراق بىرەيلەن.

تۆت جانىباز بىلەن توختى ئاخۇن شۇنداق سۆزلىشىپ تۇرغىنىدا، كازىم غىپلا قىلىپ تىكىۋەتتى. ئۇ ساقچى لى جۇڭغا تۆت جانىباز بىلەن توختى ئاخۇن ئوتتۇرىسىدا تاسادىپىي يۈز بەرگەن ئەھۋالنى دەرھال يەتكۈزمەكچى بولدى. چۈنكى، لى جۇڭ كازىمغا پۇل بېرىپ، توختى ئاخۇننىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىغا كۆز - قۇلاق بولۇپ يۈرۈشنى تاپىلغانىدى.

كازىم لىخۇا جەنرىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەزگە يولۇقتى. ئۇ ھېيت ئاخۇنغا توختى ئاخۇن بىلەن ناتونۇش تۆت جانىباز ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي دەپ بېرىپ، لى جۇڭنى ئىزدەپ پايپاسلاپ يۈگۈرۈپ كەتتى.

توختى ئاخۇن مالاۋسى ۋە تۆت جانباردىن ئايرىلىپ، لىخۇا
جەنزىگە كەلدى. توختىنى كۆرگەن ھېيت ئاخۇن شۇ زامان قوشاق
توقۇدى:

يېڭى دوپپا كىيىپسىز،
ئۇنى ئۆگمەيدۇ دەمسىز؟
بولۇۋاتقان ئىشلارنى،
بىزنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟

توختى ئاخۇن ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەزنىڭ ياغاچ ئورۇندۇقىدا
ئولتۇرۇۋېتىپ:

— سەن نېمە ئىشلارنى بىلىدىڭ، ھېيتاخۇن؟ — دەپ
سورىدى ھەيرانلىق بىلەن.
ھېيت ئاخۇن قوشاق بىلەن جاۋاب بەردى:

چىتەي يۇگا توختى چۈەنباشى،
ۋەيدى گۈلەيلا سىگا چۈەنباشى.
سىگا چۈەنباشى دىڭ بۇلياۋ،
توختى دې يىگا يانپاشى.
(گۇچۇڭدا بار بىر توختى چامباش،
سىرتتىن ياللاپ كېلىندى تۆت چامباش.
تۆت چامباشنى يېڭىۋالدى،
توختىدىكى بىر يانپاش.)

— ھوي، ھېيتاخۇن، ساڭا بۇ گەپنى كىم دېدى؟ — دەپ
سورىدى توختى ئاخۇن.
ھېيت ئاخۇن جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا قاش — كۆزىنى

ئوينىتىپ تۇرۇپ ھېلىقى قوشاقنى يەنە تاكرارلىدى:

يېڭى دويپا كىيىپسىز،
ئۇنى ئۆگمەيدۇ دەمسىز؟
بولۇۋاتقان ئىشلارنى،
بىزنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟

— ھوي، ھېيتاخۇن، قوشاققا تولمۇ ئۇستا بولۇپ
كېتىپسەن، ئادەمنىڭ ئىچىنى پۇشۇرماي ئېيتسەن، ساڭا بۇ
خەۋەرنى كىم يەتكۈزدى زادى؟ — دېدى توختى ئاخۇن تەقەززا
بولۇپ.

— كازىم يەتكۈزدى، كازىم، ئۇ سېنىڭ ئارقاڭدا سوڭۇلداپ
يۈرگەنىكەن، — دېدى ھېيت ئاخۇن.

— مېرتىنىڭ ئاڭلىغىنى يۇرتنىڭ ئاڭلىغىنى، دەپ توغرا
ئېيتىپتىكەن خەقلەر، — دېدى توختى ئاخۇن مېيىقىدا كۈلۈپ.

— ئاجايىپ قىزىقارلىق ۋەقە بوپتۇ بۇ توختاخۇن، — دېدى
ھېيت ئاخۇن كۈلۈپ تۇرۇپ. شۇنىڭدىن كېيىن ھېيت ئاخۇن
زاسۇيپەزنىڭ قوشىقى خەقنىڭ ئاغزىغا چىقىپ، ئەتراپ يۇرتلارغا
تارقالدى:

چىتەي يۇڭا توختى چۈنلىشى، ۋەيدى گۈلەيلا سىڭا چۈەنباشى،
سىڭا چۈەنباشى دىڭ بۇلياۋ، توختى دې يىڭا يانپاشى.

ئون بىرىنچى باب

كېچىدىكى قاراۋۇل

ئىچكىرىدىن يۇقىرى ھەق بىلەن تەكلىپ قىلىنغان ئۇستا جانبازلار ئامبال سۇخۇناشىن بىلەن خوشلاشمايلا كېتىپ قالدى. بۇ ئىش ئامبالغا شۇنچىلىك ئەلەم قىلىدىكى، ئۇ ئۈچ كۈنگىچە يا ئاغزىغا بىرەر تال گىياھ سالماي، يا ئۆيىدىن سىرتقا چىقماي يېتىۋالدى. ئىشلار تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتتى. ياردەمچى ئامبال، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، سىرتتىن كەلگەنلەر كۈندە ئۇنىڭ ئىشىكىگە نەچچە رەت كېلىپ قايتىشاتتى. ئاخىر ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ئامبالنىڭ يېنىغا ئۇنىڭ ئوغلى سۇخۇشارانى كىرگۈزدى.

— ھېلىقى تۆت ھارامتاماق جانبازنىڭ قىلىقى ماڭا بەك ئەلەم قىلدى، — دېدى ئامبال ئوغلى سۇخۇشارانى كۆرۈپ تۆشەكتىلا يانپاشلاپ ئولتۇرۇپ. ئۇ ئېغىر ئۇھ تارتتى. دە، ئوغلىغا دەردىنى تۆكۈشكە باشلىدى:

— بۇ بىرقانچە يىلدىن بېرى جانبازلارنىڭ ھۆرمىتى گۈچۈڭدا ھەسسىلەپ ئېشىۋاتىدۇ، بولۇپمۇ ھېلىقى توختى دېگەن يالاڭتۆشنىڭ ئىناۋىتى جانبازلار ئىچىدىلا ئەمەس، بەلكى يۇرت خەلقى ئارىسىدا بەكمۇ يۇقىرىلاپ كەتتى. بۇنداق بولۇۋەرسە، بىرىنچىدىن، ئەل - جامائەت ھۆكۈمەت ئادەملىرىدىن ئەيمەنمەيدىغان، ئۇلارغا ھەتتا بويۇنتاۋلىق قىلىدىغان بولۇپ قالىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، جانبازلارنىڭ ھۆرمەت - ئىناۋىتى

ئاشقانسىرى ئۇلاردىن گۇمپا - ھۈنەر ئۆگىنىدىغانلار كۈتسىرى ئاشىدۇ - دە، ئۇلار تەدرىجىي سۇلالىگە، ھاكىمىيەتكە تەھدىت سالىدىغان كۈچكە ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ تارىخىدا مۇنداق ئىشلار كۆپ كۆرۈلگەن. ھازىر سۇن جۇڭشەن دېگەن بىر كىشى چىقىپ ئىچكىرىدە تىنماي ھەرىكەت قىلىپ يۈرگۈدەكمىش. مەنچىڭ سۇلالىسى سەككىز دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيەسىنىڭ ھۇجۇمىدىن كېيىن كۆپ ئاجىزلاپ كەتتى. رۇسىيە تەرەپتىمۇ پەلىپەتلىش ئىشلار بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ. ئەگەر بىز بۇ چەت - چېگراغا جايلاشقان ناھىيەدە سەگەكرەك تۇرمىساق، بىرەر توپىلاڭ يۈز بېرىپ قالسا، يىراق بېيجىڭدىكى پادىشاھىمىز بىرگە چېرىك ئەۋەتكۈچە «بېگىڭگە يەتكۈچە بېلىڭنى سۇندۇراي» بولۇپ قالدۇرمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.....

سۇخۇشارا ئاتىسىنىڭ چىرايىغا سەپسالدى: يېشى تېخى ئەللىككە بارمىغان بۇ ئادەمنىڭ چىرايى ساماندىك ساراغايغان، روھسىز، ئۇزاق يىل كېسەل تارتىپ يېتىپ قالغان ئادەمگە ئوخشايتتى. ئۇنىڭ ئاتىسىغا ئىچى ئاغرىدى. ئاتىسى ئوغلى سۇخۇشارنىڭ ئىناۋىتىنى ئاشۇرمىەن، ئىستىقبالنى ئاچمەن، دەپ كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى: ئۇنى شۆناڭدا ئوقۇتتى، يېي جەنجاڭغا تاپشۇرۇپ جانبارلىق ماھارەتلىرىنى ئۆگەتتى. ئۇزاق ۋاقىت ساقچى ئىدارىسىدە ئىشلىگەن لى جۇڭدەكلەرنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، ئوغلىنى بۆلۈم باشلىقلىقىغا ئۆستۈرۈپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئوغرى - قاراقچىلارنى تۇتىدىغان بۆلۈمىنىڭ كوجاڭى قىلدى. لېكىن، ئوغلىنىڭ خىزمەتتە تۆھپە - ئەجىر كۆرسەتكۈدەك دىتى يوق، ھەتتا توختىدەك بىر يالاڭتوش جانبارنى يەڭگۈدەك ئىقتىدارى يوق ئىدى. ئەگەر توختىدەكلەرنىڭ بېشىنى ساڭگىلاتمىسا، ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرمىسا، ساقچى خادىملىرىنىڭ ئابروۋىنى تىكلىمەك تەس ئىدى.

— مەندە بىر ئوي - خىيال بولۇۋاتىدۇ ئاتا، ئاڭلاپ باقامسىز؟ — دېدى سۇخۇشارا.

— قېنى ئېيتىپ باققىن، — دېدى ئامبال سۇخۇناشىن ياستۇققا يۆلەنگىنىچە.

— مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە، — دەپ گەپ باشلىدى سۇخۇشارا، — لىخۇا جەنرىدىكى دۇكانلارغا كېچىسى ئوغرى كىرىدىغان ئىش ئاۋۇپ قالدى. بىز كېچىلىك كۆزەتچىلىكنى كۈچەيتكەن بولساقمۇ، بۇنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈلمەيۋاتىدۇ. ئەگەر بىز توختىنى لىخۇا جەنرىدىكى دۇكانلارنى كۆزەت قىلىدىغان كېچىلىك قاراۋۇللۇققا يۇقىرى ھەق بىلەن جەلپ قىلساق، ناۋادا ئۇنىڭ كۆزەتچىلىكىگە ئۆتكەن دۇكانلاردىن قىلچىلىك بىرنەرسە يىتسە، ئۇنى دۇكاندارلار، بايلار، سودىگەرلەرلا جايلاپ، بىزگە تۇتۇپ بېرىدۇ. ئۇ ھالدا بىز كۆزگە قادالغان بۇ مىخنى ئاسانلا يۇلۇپ تاشلىيالايمىز، مۇشۇ كۈندە لىخۇا جەنرىگە كېچىلىك قاراۋۇللۇققا ھەر كېچىسى يەتتە - سەككىز ساقچى ئەۋەتىۋاتىمەن، ئۆزۈممۇ تاتلىق ئۇيغۇمدىن كېچىپ ئۇلارنى ئۇخلاپ قالارمىكىن دەپ، ھەر كېچىسى تەكشۈرۈپ تۇرۇۋاتىمەن.

سۇخۇناشىن بىرھازا ئويلىغاندىن كېيىن ياستۇقتىن بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ ئوغلغا قارىدى، سۇخۇشارانىڭ ئۆزىگە تەلۈرۈپ تۇرغىنىغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن سەپسالغاندىن كېيىن:

— سېنىڭچە بۇ چارە ئۈنۈم بېرەرمۇ ئوغلۇم؟ — دېدى.

— چوقۇم ئۈنۈم بېرىدۇ، ئاتا.

— يالغۇز توختىنىلا كېچىلىك قاراۋۇللۇققا قويامدۇق؟

— شۇنداق قىلساق بولماسمۇ؟

— توختاپ تۇر، — دېدى سۇخۇناشىن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئويلىنىپ، — ئەگەر ئۇنى يالغۇزلا كۆزەتچىلىككە قويساق توغرا بولماس، ئۇنىڭ ئىككى شاگىرتىغىمۇ ھەق بەلگىلەپ، ئۇنىڭغا

قوشۇپ قويايلى.

— ئۇستاز - شاگىرتلار تىلىنى بىر قىلىۋالسا.....

— مانا - مانا، سېنىڭ كالتە پەملىكىڭ مۇشۇ يەردە - دە،
ئوغلۇم. شاگىرتلىرىنىڭ بىرەرسىگە سەن خەيرخاھلىق قىلىپ،
ئايدا ئۇنىڭ چۆنتىكىگە سېلىپ تۇرسەن، ئۇ چاغدا كېچىلىك
كۆزەتچىلىكتە نېمە ئىشلار بولغىنىنى سەن ئويۇڭدە ئولتۇرۇپلا بىلىپ
تۇرىدىغان بولمامسەن؟ — دېدى سۇخۇناشىن ئوغلغا يەنە سىنچى
كۆزىدە سەپىلىپ، — ئۇيغۇرلاردا بىر تەمسىل بار: «ھىيلە بىلەن
ئارىلان تۇتۇلار، كۈچ بىلەن قارانچۇقمۇ تۇتۇلماس» دەيدىغان،
ھىيلە ئىشلىتىشنى بىلىشنىڭ كېرەك ئوغلۇم!

ئاتا - بالا ئىككىسى شۇ مەسلىھەتنى پىشۇرۇشتى. ئەتىسى
توختاخۇن شەننامۇلغا چاقىرتىلدى.

سۇخۇناشىن توختى ئاخۇن كىرىپ كەلگەندە ئىككى
مويىسىپىت بىلەن قىزغىن پاراڭلىشۋاتاتتى. توختى ئاخۇننى كۆرۈپلا
ئامبال ئۇ ئىككى مويىسىپىتكە ئۆزرە ئېيتىپ يولغا سېلىپ قويدى -
دە، توختى ئاخۇن بىلەن كۈلۈپ سالاملاشتى:

— توختاخۇن، سالامەتمۇ سەن؟ ئۆي ئىچىڭ تىچلىقمۇ؟

— خۇداغا شۈكرى، ئامان - ئېسەنچىلىك، — دېدى توختى
ئاخۇن، ئامبال كۆرسەتكەن ئورۇندۇققا ئولتۇرۇۋېتىپ.

— سېنىڭ يۇرت ئىچىدە ھۆرمەت - ئىناۋىتىڭ يۇقىرى
توختاخۇن، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېنىڭ جانبازلىق ماھارىتىڭمۇ
كامالەتكە يەتكەن، سېنىڭ نامىڭنى ئاڭلىغان ئوغرى - قاراقچى،
لۈكچەك، قىمارۋازلارلا ئەمەس، مەن - مەن دەپ يۈرگەن پالۋان
يىگىتلەرمۇ ساڭا غايىبىتىن ھۆرمەت قىلىدۇ. سېنى ياخشى بىر
خىزمەتكە تەكلىپ قىلاي دەيمەن، — دېدى ئامبال توختى
ئاخۇننى ماختاپ، ئۇچۇرۇپ.

— نېمە خىزمەت ئىدى ئۇ، ئامبال جانابلىرى؟ — دەپ

سورىدى توختى ئاخۇن سەل ھەيران بولۇپ. چۈنكى، توختى ئاخۇن ئۆزىنىڭ ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى تەرىپىدىن خىزمەتكە تەكلىپ قىلىنىپ قالدىغانلىقى ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمىگەنىدى.

— لىخۇا جەزىدىكى دۇكانلارنىڭ كېچىلىك قاراۋۇللۇق خىزمىتى، ئىش ھەققىڭ يۇقىرى بولىدۇ، قانداق؟

توختى ئاخۇن ئويلىنىپ قالدى. ئىلگىرى بۇ توغرىلۇق بىرەر گەپ - سۆزمۇ بولۇنمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ كۆزەتچىلىك، قاراۋۇللۇق دېگەن ئىشلار ساقچى، پاشىپالارنىڭ خىزمىتى تۇرسا، قانداقسىگە بىر ئاددىي پۇقراغا تېگىپ قالىدۇ بۇ خىزمەت؟ بۇنىڭ ئىچىدە بىرەر ئويۇن بارمۇ - قانداق؟ توختى ئاخۇن شۇ گۇمانغا ئاساسەن ئامبالدىن سورىدى:

— بۇ ئەسلىدە ساقچى - پاشىپالار قىلىدىغان خىزمەت ئىدىغۇ؟

— توغرا، — دەپ كېسىپلا ئېيتتى ئامبال توختى ئاخۇننىڭ شۇنداق سوئالنى سورىدىغانلىقىنى ئالدىنلا مۆلچەرلىگەندەكلا، — ساقچىلارنىڭ قىلىدىغان باشقا ئىشلىرى بار. شۇڭا، يۇرت ئىچىدىن ساڭا ئوخشاش ئىناۋىتى يۇقىرى ئادەمنى بۇ خىزمەتكە قويۇشنى ئويلاشتۇق.

توختى ئاخۇن يەنە ئويلىنىپ قالدى. لى جۇڭنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن ئاگاھلاندۇرۇشى ھېلىمۇ ئۇنىڭ ئېسىدە، «توختا - خۇن، ئامبالدىن ھېزى بولۇپ يۈرەرسەن، ئۇ سېنى كۆزىگە قادال - غان مىخ ئورنىدا كۆرىدۇ»، دېگەندى لى جۇڭ ساقچى. «مېنى كېچىلىك قاراۋۇللۇققا تەكلىپ قىلىمىز دېگىنى بىرەر قىلتاقمۇيا؟»

— سەن ئەنسىرەپ كەتمە، ئىككى شاگىرتىڭنى ھەمراھ قىلىۋال، ئۇلارغىمۇ ھەق بېرىلىدۇ، — ئامبال توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلماق بولدى.

— بولىدۇ، ئەگەر مەندەك بىر ئاددىي پۇقرا ئامبال جانابلى -

رىنىڭ نەزەرىگە مەقبۇل بولغان بولسام، — دېدى توختى ئاخۇن .
— ھەببەللى، ماۋۇ گېپىڭ يارايدۇ توختاخۇن . لىخۇا
جەنەزىدىن ساڭا بىر ئېغىزلىق ئۆي ئاجرىتىپ بېرىلىدۇ .
شاگىرتلىرىڭ بىلەن شۇ يەردە تۇرۇپ كۆزەتچىلىك قىلسەن . ئەتە
ئاخىشاملىقتىن باشلاپ ئىشقا كىرىشىپ كەتكىن .

توختى ئاخۇن ئامبال بىلەن شۇنچىلىكلا سۆزلىشىپ قايىتتى .
ئۇ ئۆيىگە بېرىپ ئانىسى ھاشىخانغا بۇ خەۋەرنى يەتكۈزدى .

— ئەگەر ئۈچ كىشىگە ئىش ھەققى بەرسىغۇ بۇ ئوبدان
ئىشكەن بالام، بۇ ئىشنىڭ خېيىم - خەتىرى باردۇر ھەقىچان؟
ئوغرى - قاراقچىلار بىلەن ئۈچە كىشىپ قالارسەنمۇ؟ — دېدى
ھاشىخان ئەندىشىسىنى يوشۇرماي .

— خاتىرجەم بول ئانا، خۇدايىم ساقلايدۇ، ئۆزىمىز سەگەك
بولساقلا ھېچ ئىش بولمايدۇ .

— ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، — ھاشىخان پىچىرلاپ
بىرىنچىلەرنى ئوقۇدى .

«جان باقماق ئۈچۈن ساتتىم قومۇل شەھىرىدە ياڭرۇ» — بۇ
داڭلىق پالۋان سادىرنىڭ قوشىقى ئىدى . توختى ئاخۇن پەقەت
شاگىرتلىرىنىڭ گۇمپا ئۆگىنىش ئۈچۈن تاپشۇرىدىغان ئازغىنە
پەيشەنبىلىكلىرى بىلەن غورىگىل تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەنىدى .
مانا ئەمدى ھەرھالدا ئۈچ كىشىلىك ھەق شەنىامۇل تەرىپىدىن ھەر
ئايدا بېرىلىدىغان بولدى . شۇ كۈندىن ئېتىبارەن توختى ئاخۇن
لىخۇا جەنەزىدىكى دۇكانلارنى كېچىسى ئوغرى - يالغاندىن
مۇھاپىزەت قىلىدىغان كېچىلىك قاراۋۇل بولۇپ قالدى .

×

×

×

لىخۇا جەنەزىدىكى دۇكانلار بىر - بىرىگە يانداش زىچ

سېلىنغانىدى. شەھەر مەركىزىدە بىر غېرىچ يەر، بىر تاپان بوشلۇقمۇ بىكار قالمايتتى. توختى ئاخۇن شاگىرتلىرىدىن مەتتىياز بىلەن ئابدۇكېرىمنى ئۆزىگە يانداشتۇرۇۋالدى. بەزىدە توختى ئاخۇن ئۆگزىدىن - ئۆگزىگە خۇددى مۈشۈكتەك يەڭگىل ئاتلاپ ئۆتۈپ كۆزەتچىلىك قىلاتتى. گاھىدا مەتتىياز دۇكانلارنىڭ سىرتقى تام تەرىپىنى ئايلانسا، ئابدۇكېرىم مەيدان ئەتراپىنى كۆزەتەتتى؛ گاھىدا ئابدۇكېرىم سىرتقى تام تەرىپىنى چارلسا، مەتتىياز ئىچ تەرىپىنى ھەم گاھىدا ئۆگزىنى چارلايتتى.

توختى ئاخۇن شاگىرتلىرىغا مۈشۈكتەك يەڭگىل، چەبدەس، سالماق قەدەم بېسىشتى، ھەرىكەتتە يىلپىزدەك چاققان، تېز بولۇشتى، سېغىزخاندەك سەگەك بولۇشتى، كۆز، قۇلاق، كۆڭۈلنى سەزگۈر تۇتۇشتى تاپىلايتتى؛ ئاتقان تاش، ئۇچار تىغلارنى دەل جايىغا تەڭكۈزۈشتى چېكىلەپ ئۆزىمۇ ئەمۈنە كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ كېچىلىك كۆزەتتە، يانچۇقىغا ھەرقاچان ئىككى خام تۇخۇم سېلىپ يۈرەتتى. بۇنىڭدا يىرىنچىدىن، ئاشۇ تۇخۇمنى چېقىپ قويماسلىققا دىققەتتە يۈرسە؛ ئىككىنچىدىن، ئوغرىنىڭ قارىسى دۇكانلار ئەتراپىدا كۆرۈنسلا، تۇخۇم بىلەن ئۇلارنىڭ كۆزى ياكى پېشانىسىنى چەنلەپ ئېتىپ، ئۇلارنى كۆرمەس قىلىپ قويۇپ ياكى پېشانىسىدىكى قان تومۇر توچكىسىغا دەل تەڭكۈزۈپ، بېھوش قىلىپ يىقىتىپ، مىدىرلىيالماس قىلىپ قويۇپ تۇتۇۋالاتتى. مانا شۇ تەرزىدە ئىككى - ئۈچ ئاينىڭ ئىچىدىلا ئۇششاق ئوغرىلاردىن يەتتە - سەككىزنى تۇتۇپ شەنىيىمۇلغا تاپشۇردى. لىخۇا جەنەبىدىكى دۇكان غوجايىنلىرى توختى ئاخۇننىڭ خىزمىتىدىن مەمنۇن بولۇشتى - يۇ، ئامبال سۇخۇناشنى بىلەن ئوغلى سۇخۇشارا بەكمۇ پەرىشان ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. بۇ ئۇسۇل بىلەن ئامبال توختىنى جايلاش تۈگۈل، ئۇنىڭ ئىناۋىتىنىڭ يەنىمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولۇپ قالغانىدى.

— بۇ ئىشىمىز ئەكسىچە نەتىجە بەردى ئوغلۇم، — دېدى ئامبال بىر كۈنى ئوغلى سۇخۇشارنى يېنىغا چاقىرىپ، — باشقىچە بىر ئامال - چارە قوللىنىلىمىكىن بۇ توختى دېگەن يالاڭئۆشكە؟
— نەدە يېقىلساڭ شۇ يەردە قوپ دەپتىكەن، ئاتا، ئەڭ يامان ئوغرىدىن بىرنى تېپىپ، لىخۇاجەنزىدىكى دۇكانلارغا مەقسەتلىك ئوغرىلىققا سالمايلىمۇ؟ — دېدى سۇخۇشار.

— ئۇنداق ئادەمنى نەدىن تاپىمىز؟

— ئۆزىمىزدىلا بارغۇ، ئۇنداق ئادەم.

— كىم ئۇ؟ قەيەردە؟

— ئۇنتۇپ قاپسىزدە ئاتا، بۇنىڭدىن بەش يىل ئىلگىرى شاھابىددىن دېگەن زەرگەرنىڭ لىخۇاجەنزىدىكى دۇكىنىغا ئوغرىلىققا چۈشۈپ تۇتۇلغان «ئۇچقۇر ئوغرى» بارات ھازىرمۇ گۇندىخاننىمىزغا قاماقلىق ئەمەسمۇ؟

— بۇنى ئىندەككە كەلتۈرەلسەنمۇ؟

— ئوغرى دېگەن ئوغرىلاشقا بىرىنچە تاپالمىسا، ئۆزىنىڭ بۆكىنى يوشۇرۇپ قويۇپ شۇنى ئوغرىلاپ بولسىمۇ خۇماردىن چىقىدۇ، دەيدۇ. ئۇ دەيۈز مۇشۇ تاپتا زېرىكىپ ئىت بولۇپ كەتتى. ئەگەر بىز دېگەن شەرتنى ئورۇنلىساڭ، سېنى قاماقتىن ئازاد قىلىمىز، دېسەك «جان» دەيدۇ، — دېدى سۇخۇشار.

سۇخۇناشنى سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— ناۋادا ئۇ قاماقتىن بوشىنىۋېلىپلا قېچىپ كەتسىچۇ؟ ياكى تۇتۇلۇپ قېلىپ، توختىنىڭ قىيىن - قىستىقىغا چىدىيالمى، ئىشنىڭ راستىنى ئېيتىپ قويسىچۇ؟ — دېدى.

— بۇنىڭ كارى چاغلىق ئاتا، ئۇنىڭ مورىدا ئولتۇرۇشلۇق يالغۇز ئانىسى بار، شۇنى ئەكەلدۈرۈپ تۇتۇپ تۇرىمەن. بۇنى كۆرگەن بارات ھېچ ياققا قېچىپ كېتەلمەيدۇ. ئەگەر قېچىپ كېتەر بولساڭ ئاناڭنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن، دەپ پوپوزا قىلىپ قويىمەن.

ئاندىن كېيىن تېۋىپنىڭ ئۈچ كۈنگىچە سۆزلىيەلمەس قىلىپ قويدىغان دورىسىنى باراتقا ئىچۈرۈپ، كېچىدە لىخۋاجەنزىگە يولغا سالمەن. ئۇنىڭدىن باشقا، توختىغا: بۇنىڭدىن كېيىن ئوغرىلىققا كىرگەن ھەرقانداق ئوغرىنى شۇ جايدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىسەن، شۇ ئۇسۇل بىلەن ئوغرىلارنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋېتىمىز، قالغان ئىشقا مەن ئىگە، دەيمەن. بۇنىڭ بىلەن «ئۆزىنىڭ ئۆزىگە، توپىسى كۆزىگە» دېگەندەك ئىش بولمامدۇ، قانداق ئاتا؟ — سۇخۇشارا ھەييارلىق بىلەن ئاتىسىغا قارىدى.

— يارايىسەن ئوغلۇم، ھىيلە دېگەن مانا مۇشۇ، ئەمدى ئەقلىڭ توشقىلىۋېتىپتۇ! — ئامبال ئوغلنىڭ يەلكىسىگە شاپىلاقلاپ قويدى، — لېكىن، — دېدى ئامبال، — ئىشنىڭ قەتئىي مەخپىي بولسۇن، ئىنتايىن ئېھتىياتچان بول، يۇرت دېگەندە «يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى تۇيىدىغان» ئادەملەر بار!

سۇخۇشارا ئاتىسىنىڭ يېنىدىن خۇشال يېنىپ چىقتى. ئۇ مورىغا «ئۇچقۇر ئوغرى» باراتنىڭ ئانىسىنى ئېلىپ كېلىشكە لى جۇڭغا ھەمراھ قىلىپ بىر ئۇيغۇر ساقچىنى كېچىدە ئۈچ ئات بىلەن يولغا سالدى. ئۆزى گۈندىخانغا — باراتنىڭ يېنىغا تونۇر كاۋىپى، سامسا قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇزاقتىن بېرى مۇنداق ئىلتىپات كۆرمىگەن بارات سۇخۇشارانىڭ شەرتىگە ئىتتىكلا ماقۇل كەلدى.

×

×

×

ئەتىسى كەچقۇرۇن سۇخۇشارا رەستىلەرنى تەكشۈرگەن بولۇپ توختى ئاخۇننىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئۇنى شاگىرتلىرى بىلەن قوشۇپ ماختىدى.

— توختى بۇرادەر، سىلەرنىڭ خىزمىتىڭلاردىن ساقچى

ئىدارىسىمۇ، ئاتاممۇ، سودىگەر - بايلارمۇ، ئەل - خالايقمۇ رازى،
بىراق مۇشۇ ئوغرى - قاراقچى دېگەن ھارامتاماقلار خۇددى
جۈسەيگە ئوخشاش نېمىكەن، ئورۇۋەتسەڭ ھەپتە - ئون كۈندىلا
ئۆسۈپ چىققاندىك، ئوغرىلارنى تۈپتىن جىمىقتۇرۇش ئۈچۈن ئەمدى
ئۇلارغا قاتتىق قوللۇق قىلمىساق بولمىغۇدەك. ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى
شۇنداق مۇجۇۋىتەيلىكى، ئوغرىنى بايقىغان ھامان ئۇنى شۇ
جايىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىڭلار، - خۇددى جۈسەينى يىلتىزىدىن
چېپىپ تاشلىغاندىك، تاغدىك يوغان ئىش يۈز بەرسىمۇ ئۇنىڭغا
مانا مەن سۇخۇشارا كوجاڭ ئىگە! - سۇخۇشارا مەيدىسىگە ئۇرۇپ
قويدى. توختى ئاخۇنمۇ سۇخۇشارانىڭ گېپىگە يارىشا پېشىنى
لىگىشتىپلا قويدى. سۇخۇشارا يەنە بىردەم كالىدىرلاپ، ھەمراھىنى
ئەگەشتۈرۈپ، قاراڭغۇلۇققا شۇڭغۇپ كۆزدىن يىتتى.

توختى ئاخۇن، مەتنىياز، ئابدۇكېرىملەر دۇكانلارنىڭ ئالدى -
ئارقا، ئۆگزىلەرنى چارلاپ چىقىپ، بىر دالدىغا كىرىپ ئەتراپنى
كۆزەتكەچ ئولتۇرۇشتى.

- ئەگەر ئەمدى ئوغرىنى بايقىساق، سۇخۇشارانىڭ دېگىنى
بويىچە جايىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتەمدۇق ئۇستاز؟ - دەپ سورىدى
ئابدۇكېرىم.

- ياق، ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ، - توختى ئاخۇن كېسىپلا
ئېيتتى.

- نېمە ئۈچۈن؟

- ئاڭلاپ تۇر ئابدۇكېرىم، بىز مۇسۇلمان، بىھۇدە قان
تۆكۈپ جانغا زامىن بولىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمىز. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئوغرىنى زاڭ مېلى بىلەن تۇتۇپ، ھۆكۈمەت ئورنىغا
تاپشۇرۇشلا مەجبۇرىيىتىمىز بار، ھەرگىزمۇ ئوغرىنى ئۆلتۈرىدىغان
ھوقۇقىمىز يوق. گۇناھكارغا جازا ئۆلچەش، ھۆكۈم چىقىرىش، جازا
ئىجرا قىلىش دېگەنلەرنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى، مەھكىمە ئى

شەرئى^① قىلىدىغان ئىش. ئېسىگدە باردۇر بەلكىم، قايسى يىلىدىكى نورۇز كۈنى بىز ھەمدۇللاغا «چالما - كېسەك قىلىش» جازاسىنى بېرىپ، ئويۇن كۆرسىتىۋىدۇق، ساقچى ئىدارىسىدىكىلەر ئۇنى راستقا چىقىرىشىپ، «توختى ئۆز ئالدىغا ئادەم جازالاپ، گۇناھ ئۆتكۈزگەن شاگىرتىنى ئۆلتۈرمەك بوپتۇ» دېيىشىپ، نورۇز پائالىيىتى قىلىۋاتقان سورۇنغا سەككىز - ئونچە ساقچى كەلمىدىمۇ؟ ئىشنىڭ ئويۇن ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئاندىن كۇس بولۇپ قايتىشىدىمۇ؟ ئەمما، «توختى بىزنى ئەخمەق قىپتۇ، كولدۇرلىتىپتۇ» دەپ رەنجىشىپ، ھازىرغىچە كۆڭلىدە غۇم ساقلاپ يۈرمەمدۇ، ئەگەر ئۆز ئالدىمىزغا بىرەر ئوغرىنى ئۆلتۈرۈپ قويساقزە.....

— ئەمدى چۈشەندىم ئۇستاز، — دېدى ئابدۇكېرىم خىجىل بولغان تەلەپپۇزدا.

— بىلىڭلاركى، — دېدى توختى ئاخۇن شاگىرتلىرىغا، — ھەرقانداق ئىشنى سالماقلىق بىلەن ئويلىشىپ قىلىش كېرەك، ئېسىڭلاردا بولسۇن، كۆرۈنۈپ تۇرغان ھەقىقەتنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان ھەققانىيەتنى پەم قىلىش كېرەك.

— بولىدۇ، ئۇستاز، بۇ تەلىملىرىنى ئېسىمىزدە چىڭ ساقلايمىز، — دېيىشتى مەتنىياز بىلەن ئابدۇكېرىم تەڭلا.

— سىلەرگە ئەمدى بىر چۆچەك ئېيتىپ بېرەي، قۇلاق سېلىڭلار، — دېدى توختى ئاخۇن ئەتراپتىكى شەپىلەرگە قۇلاق سالغاچ:

تۆتكەن زاماندا بىر باي بولغانىكەن، بىر يىلى ئۇنىڭ ئاشلىق

① مەھكىمەئى شەرئى — دىنىي سوت ئورنى، بۇنىڭدىن يۈز يىللار ئىلگىرى ئۇيغۇر خەلقى ياشىغان جايلاردا دەۋا - دەستۇرنى مەھكىمەئى شەرئى بىر تەرەپ قىلىدىغان، ھۆكۈمنى قارى چىقىرىدىغان ئىش بار ئىدى — ئا.

ئامبىرىدا چاشقان ھەددىدىن زىيادە ئاۋۇپ كېتىپتۇ. باي يىراق بىر مەھەللىدىن مۈشۈك تېپىپ كېلىپ، ئاشلىق ئامبىرىغا قويۇپتۇ. ھېلىقى مۈشۈك تولىمۇ ساداقەتمەنلىك بىلەن چاشقان تۇتۇپ، ئارىدىن بىرەر يىل ئۆتكەندە، باينىڭ ئاشلىق ئامبىرىدىكى چاشقانلارنى تۇتۇپ تۈگىتىپتۇ. باي مالايلىرىغا بۇيرۇپ: «ئەمدى ھېلىقى مۈشۈكنى يىراققا ئاپىرىپ تاشلىۋېتىڭلار، ئۇنىڭ بۇ يەردە ئىشى قالمىدى، ئۇنىڭغا بىكاردىن - بىكارغا بېرىدىغان ئاش - نان يوق!» دەپتۇ. مالايىلار باينىڭ دېگىنى بويىچە، مۈشۈكنى يىراق يەرگە ئاپىرىپ كۆزدىن يوقىتىپتۇ.

ئايىلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. باينىڭ ئاشلىق ئامبىرىدا چاشقان يەنە ئاۋۇپ كېتىپتۇ. باي ئىزدەپ يۈرۈپ يىردانە ئاشلىقنى بار مۈشۈك تېپىپ، ئامبارغا قويۇپتۇ. شوخ ئاسلان كۆرگەنلا چاشقانى تۇتۇپتۇ. بىر كۈنى مۈشۈك بالىسىغا:

— بالام ئاسلانجان، كۆرگەنلا چاشقانى تۇتۇۋەرمىگىن، ئۇندىن بىرىنى تۇتۇپ، قالغىنىنى ھەيۋە - پوپوزاڭ بىلەن قاچۇرۇۋەتسەڭلا بولىدۇ. ئەگەر ئۇنداق قىلماي، ھەممە چاشقانى تەلتۆكۈس تۈگىتىۋەتسەڭ، باي بىزنى قوغلىۋېتىدۇ، ئۇ چاغدا ئانا - بالا ئىككىمىز ئىسسىق ئورنىمىزدىن، تەييار ئاش - ناندىن قۇرۇق قالىمىز، — دەپتۇ. بۇ مۈشۈك باينىڭ ئىلگىرىكى مۈشۈكنى چاشقان تۈگىگەندە قولىۋەتكىنىنى ئىشتىكەنكەن. ئاسلان ئانا مۈشۈكنىڭ نەسبەتىنى قۇلىقىدا تۇتۇپتۇ. ئانا - بالا ئىككىيلەن باينىڭ ئاشلىق ئامبىرىدا ناھايىتى ئۇزاق ۋاقىت تۇرۇپ قاپتۇ.....

— بۇ چۆچەكتىن بىرنېمىنى پەم قىلىدىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى توختى ئاخۇن چۆچەكنى ئېيتىپ بولۇپ.

— پەم قىلدۇق ئۇستاز، — دېدى مەتنىياز بىلەن ئابدۇكېرىم.

— نېمىنى پەم قىلىدىڭلار؟ — دەپ سورىدى توختى ئاخۇن

شاگىرتلىرىدىن.

— ئەگەر، دېدى مەننىياز ئاۋۋال سۆز باشلاپ، — بىز خىزمىتىنى قىلىۋاتقان خوجاينى ياخشى نىيەتتە توغرا ئىش تاپىلسا، ئۇنىڭغا ساداقەتمەن بولۇپ، خىزمەتنى بەجاندەل ئىشلەش كېرەك. ناۋادا خوجاينى يامان نىيەتتە غەرەزلىك ئىش تاپشۇرسا، ئۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى ئويلاپراق قىلىش كېرەك ئىكەن، شۇنداقمۇ ئۇستاز؟

— توغرا ئويلاپسەن، مانا بۇ پەم - پاراسەت بىلەن ئىش قىلىش دېمەكتۇر. ئەگەر قىلىۋاتقان ئىشنىڭ پەم ئىشلەتمەي قىلىۋەرسەڭ، «ئاغرىمىغان بېشىمغا ئالتە تاياق» دېگەندەك، ئۆزۈڭگە پايدىسىز نەتىجە پەيدا قىلىۋالسەن، شۇڭا بەزى گەپىدىن ئادەملەر ئويلىمايلا ئىش قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ قىلىقنى مەسخىرە قىلىشىپ «ئۆتۈكى بارنىڭ چەمى يوق، ئەقلى بارنىڭ پەمى يوق» دەپ قويدىكەن. ئەقىلگە پەم قوشۇلغاندىلا ئىشنىڭلاردىن سەۋەنلىك كۆرۈلمەيدۇ، بۇنى ئېسىڭلاردا تۇتۇڭلار، — دېدى توختى ئاخۇن.

مەننىياز بىلەن ئابدۇكېرىم ئۇستازنىڭ سۆزلىرىدىن كۆڭۈللىرى يورۇپ قالدى. ئۇلار يەنە دۇكانلارنىڭ ئالدى - كەينىنى چارلاشقا باشلىدى.

يېڭى تۇغۇلغان ئاينىڭ كۆكۈچ ئىسقا ئوخشاش نۇرلىرى ھەممىلا يەرگە - يىراقتىكى تاغلارغا، تاغ قاپتاللىرىغا، ئورمانلارغا، كەڭ دالغا، شەھەردىكى ئىمارەتلەرگە، ئادەمنىڭ قولىغا ئوخشاش سوزۇلۇپ تۇرغان دەرەخ شاخلىرىغا چۈشمەكتە. قارا چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى، چاشقانلارنىڭ كىسىرلاشلىرىمۇ بۇ تىمىتاس كېچىدە قۇلاققا ئاڭلىنىپ قالاتتى. ئۈچ كۆزەتچى لىخۇاچەنزە كوچىلىرىدىكى دۇكانلارنىڭ ئەتراپىدا ھەربىر شەپە، ھەربىر كۆلەڭگە - سايىلەرگە سەزگۈرلۈك بىلەن زەن

سېلىپ، ئايلانماقتا.

×

×

×

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەن ئاخشىمى. كېچە ئۆزىنىڭ قاپقارا قاناتلىرىنى كەڭ زېمىنغا يېيىشقا باشلىدى. يىراقتىكى تاغلار، كەنتلەر، ئورمانلىق ۋە ئېدىرلىقلارنىڭ ھەممىسى خۇددى قارا رومال ئارتىۋالغاندەك تۇتۇق كۆرۈنەتتى. خۇپتەندىن كېيىنلا كوچىدا ئادەم قالمىغانىدى.

تۈن قاراڭغۇسى بارغانسېرى قويۇقلاشماقتا، ئاي كۆتۈرۈلۈشىگە تېخى بالدۇر ئىدى. يۇلتۇزلار ئېگىز ئاسماندا گاھىلىرى يېقىن، گاھىلىرى يىراقتا نۇر چاچماقتا، ئاسماننىڭ ئېگىزلىكىنى ئۆلچەپ بولغىلى بولمايتتى. كېچىسى ئۇنىڭ سېھىرلىك كۆزلىرىدە ئۇلۇغ مۆجىزىلەر بارلىققا كېلىدىغاندەك ئىدى. دامياۋ، نياڭ نياڭ مياۋ ۋە سەنشىماۋ^① بۇتخانىلىرىدىكى قوڭغۇراق ئاۋازى ۋە دۇرۇت ئوقۇغاندا ئۇرۇلىدىغان تاڭ - تاڭ ئاۋازلىرىمۇ چىققان. ئەتراپتا پەقەت چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلىدىغان ئاۋازلىرى ھەم شەپەرەڭلەرنىڭ غۇيۇلداپ ئۇچقان شەپسىلا ئاڭلانماقتا.

بۇتۇن ئەتراپ جىمجىتلىققا چۆمدى، مەنىيىلەر بىلەن ئابدۇكېرىم ئۈچىنچى قېتىم چارلاشتىن كېيىن دائىم مۆكۈپ ئولتۇرىدىغان دالدىغا كىرىپ ئولتۇرۇشتى. توختى ئاخۇنمۇ ئۆگزىلەرنى چارلاپ بولۇپ شاگىرتلىرى ئولتۇرغان جايغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، تەسۋىسنى تۆش يانچۇقىدىن چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئۇرۇقلىرىنى ئوقۇغان دۇرۇت سانغا ماسلاشتۇرۇپ سىيرىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدا دۇرۇت ئوقۇلۇۋاتقان بىلەن قۇلقى، كۆزى

^① بۇ گۇچۇڭ ناھىيەسىنىڭ مەركىزى بولغان لىخۇا جەنزە ئەتراپىدىكى بۇتخانىلار —

ئەتراپقا تىكلىگەنىدى، مەتنىياز بىلەن ئابدۇكېرىم قوللىرىنى ئەستەزلىك چاپىنىنىڭ يېڭىگە، بويىنىنى ياقىسىنىڭ ئىچىگە تىقىپ، تۈگۈلۈپ ئولتۇرۇشتى. سەل ئۆتكەندە ئۇلار خۇددى ئانا شىرنىڭ بېقىنىدا بەخىرامان تۈگۈلۈپ ياتقان ئاسلانلاردەك، يەڭگىل پۇشۇلداشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا، باشتىكى دۇكاننىڭ ئۈستىدە بىر قارا نەرسە پەيدا بولدى. توختاخۇن تەسۋىسىنى تۇش يانچۇقىغا سېلىپ، يان يانچۇقىدىن ئىككى دانە تۇخۇمنى قولغا ئېلىپ تەخلىنىپ ئولتۇردى. ھېلىقى قارا نەرسە ھېلى مۈشۈكتەك تۈگۈلۈپ ئولتۇرسا، ھېلى ئوغلاقتەك تۆت ئاياغلىنىپ ماڭاتتى، ھېلى مايۇن ئوينىتىدىغانلارنىڭ كۆندۈرۈلگەن مايۇنىدەك زوڭرىيىپ ئولتۇرسا، ھېلى ئۆگزىگە چاپلىشىپ يېتىۋالاتتى. ئۇ شۇ يەردە تىمىسقىلاپ يۈرۈپ، تۆتىنچى دۇكانغا بېرىپ يەتتى. بۇ شاھابىددىن دېگەن باي زەرگەرنىڭ ئالتۇن بۇيۇملىرىنى ياسايدىغان دۇكاننى بولۇپ، ئۇ ئالتاينىڭلا ئالتۇنىدا زىرە - ھالقا، ئۈزۈك - بىلەزۈك ياسايدىغانلىقى بىلەن داڭلىق ئىدى.

توختى ئاخۇن كۆزىنى قارا نەرسىدىن ئۈزمەي ئولتۇردى. ھېلىقى قارا نەرسە دۇكاننىڭ ئۈستىدە مايۇنىدەك زوڭ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا يەنە بىر قېتىم زەن سېلىپ، ھېچبىر شەيە - تىۋىش يوقلۇقىنى پەملىگەندىن كېيىن، ئادەم بويى ئۆرتىپ چىقىرىلغان تۇرخۇنغا ئارغامچىدەك بىرنېمىنى باغلاپ، پەسكە سىيرىلىپ چۈشتى - دە، بىرنەچچە دەقىقە جىمجىت تۇرۇپ ئەتراپقا قارىۋەتكەندىن كېيىن، قوينىدىن ئىككى غېرىچچە ئۇزۇنلۇقتىكى بىرنەرسىنى ئېلىپ، تامنى تېشىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ تامنى تېشىشى ئالاھىدە ئىدى؛ ئۇ يېنىدىكى قاپاقتىن سۇنى ئالغىنىغا تۈكۈپ، ئاندىن ئۇنى تامغا سېپىپ سۇۋاقنى نەمدەپ، قولىدىكى ئەسۋاب بىلەن كولاشقا باشلىدى. بۇنىڭدا، پەقەت لايىنىڭ «شىر - شىر» قىلىپ پەس ئاۋازدا يەرگە چۈشكىنىدىن باشقا

قاتتىقراق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. شۇنداقتىمۇ، ھېلىقى قارا نەرسە تامنى دەم كولاپ، دەم توختاپ ئەتراپقا قۇلاق شىڭشايتىپ قوياتتى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى خۇددى تۆمۈر تۇمشۇقنىڭ دەرەخ غولىنى تەشكەن چاغدىكى ھالىتىگە ئوخشاپ قالاتتى. بىرھازادىن كېيىن ھېلىقى قارا نەرسە ئۆزى تەشكەن تۆشۈكتىن دۇكان ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى. توختى ئاخۇن شۇ چاغدىلا يېنىدا تۈگۈلگەن پېتى پۇشۇلداۋاتقان مەتنىياز بىلەن ئابدۇكېرىمنى ئاستا نوقۇپ ئۇيغىتىپ، ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا ئىنتايىن پەس ئاۋازدا پىچىرلاپ ئەھۋالنى ئۇقتۇردى. ئىككى شاگىرت خۇددى ئوۋنى بايقىغان تايغاندەك، ئورنىدىن يۇلقۇنۇپ قوپماقچى بولۇۋىدى، توختى ئاخۇن كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئۇ ئىككىسىنى جايىغا بېسىپلا جىملىدى ۋە ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا يەنە بوش ئاۋازدا پىچىرلاپ، قەتئىي مىدىرلىماسلىقىنى، ئۆزىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھەرىكەتلىنىشىنى تاپىلىدى. شۇ ئەسنادا ھېلىقى قارا نەرسە بايقى تۆشۈكتىن سىرتقا چىقتى، ئۇنىڭ قولىدا كىچىك بىر تۈگۈنچەك بار ئىدى. ئۇ ئەتراپقا قارىۋېتىپ، تۇرخۇنغا چىگىلگەن ئاغامچىغا ئېسىلىپ خۇددى مولۇندەك چەيدەسلىك بىلەن ئۆگزىگە چىقتى. دە، زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا يەنە قارىدى. شۇ دەقىقىنى كۈتكەن توختى ئاخۇن قارا نەرسىنىڭ ئۆزى تەرەپكە شۇنداقلا ئۇدۇل بولۇشىغا، قولىدىكى تۇخۇمنى ئۇنىڭغا قارىتىپ ئاتتى. «ۋاي جان!» دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭلا ھېلىقى قارا نەرسە بايام ئۆزى تام تەشكەندە چۈشۈرگەن توپىنىڭ ئۈستىگە «گۈپ» قىلىپلا يېقىلدى. توختى ئاخۇن ۋە ئىككى شاگىرت بەئەينى كىرىپتىن ئايرىلغان ئوقىيادەك تېزلىكتە بېرىپ ئۇنى توشقاننى باسقان بۈركۈتتەك قاماللاپ تۇتتى. توختى ئاخۇن بىلەن مەتنىياز ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ قاراۋۇللۇققا ئاجرىتىپ يېرىلگەن ئۆيىگە ئېلىپ كىردى. ئابدۇكېرىم سىرتىنى كۆزىتىشكە قالدى.

مەتنيياز ئۆيىدىكى شامنى ياقتى، توختى ئاخۇن ئوغرىنى تونۇدى. گەرچە ئوغرىنىڭ چاچلىرى ئۆسۈك، رەڭگى سارغايغان، ئەتتۇزى جۈدەڭگۈ بولسىمۇ، ئۇنىڭ مۈشۈڭنىڭكىدەك پارقراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن توختى ئاخۇن ئۇنى تونۇغانىدى. ئۇ قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئادەم بولۇپ، تۇرپان، توقسۇن، پىچان، مورى، ئۈرۈمچى، سانجى، گۇچۇڭ، جىمىسار، ئالتاي، چۆچەك تەرەپلەردە داڭقى بار، سېسىق نامى پۈركەتكەن «ئۇچقۇر ئوغرى» بارات ئىدى.

بارات ناھايىتى چېۋەر ئوغرى بولۇپ، ئاساسلىقى ئالتاي - چۆچەك ھەتتا بەيتىڭ تاغلىرى^① ئەتراپلىرىدىن ئات ئوغرىلاپ، قەدىمكى «ئات يولى»^② بىلەن ھەم تاغ ئارىسىدىكى جىم يوللار بىلەن توقسۇننىڭ كۆرجاي دېگەن يېرىدىكى بىر تەبىئىي سولۇنما جىلغىغا ھەيدەپ ئايرىپ، شۇ جىلغا ئىچىگە قاماپ قوياتتى. بۇ جىلغىنىڭ كىرىش ئاغزىدىن باشقا جايدىن ياكى چىققىلى، ياكى چۈشكىلى بولمايتتى. كىرىش ئاغزى شاخ - شۇمبا بىلەن ئېتىپ قويۇلسىلا، ئاتلار شۇ جىلغا ئىچىدىكى قومۇش بۇلاقىتىن سۇ ئىچىپ، ئوتلاپ يۈرەتتى. جىلغا ئىچىدىن ئاتلارغا ئايلاپ يېگۈدەك ئوت - چۆپ تېپىلاتتى (ئازادلىقتىن كېيىن بۇ جىلغىنى توقسۇن ناھىيەسى سۇ ئامبىرى قىلىپ پايدىلىنىۋاتىدۇ - ئا). بارات شېرىكلىرى بىلەن ئاتلارنى مۇشۇ جىلغا ئىچىدىن سالىملاپ تۇتۇپ، توقسۇن، تۇرپانلارغا ئايرىپ سېتىۋېتەتتى - دە، قارا شەھەر، يۇلتۇز يايلاقلىرىغا بېرىپ پاراكەندە قىلىپ، ئۇ يەردىن خوشۇت

① مۇڭغۇلىيە بىلەن شىنجاڭ چېگراسىدىكى تاغ - ئا.

② «ئات يولى» - تۇرپان قارا قوچۇ بىلەن گۇچۇڭ - جىمىسار ئارىلىقىدىكى قەدىمكى يول. بۇ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى ئاساسلىق بىر يول بولۇپ، ئات - ئۇلاغ بىلەنلا ماڭغىلى بولىدىغان يول ئىدى - ئا.

موڭغۇللىرىنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاپ كېلىپ يەنە شۇ سولۇنما جىلغىغا قاماپ، خالىغان ۋاقىتتا تۇتۇپ ساتاتتى.....

بارات شېرىكلىرى بىلەن ھېلى پىچاندا، لۈكچۈندە كۆرۈنسە، ھېلى ئالتاي - چۆچەكتە، ھېلى گۇچۇڭ - جىمساردا، ھېلى قارا شەھەر، يۇلتۇز تەرەپلەردە يۈرەتتى. ئۇ ئاتىسىدىن كىچىك قېلىپ، يالغۇز ئانىسىنىڭ قولىدا چوڭ بولۇپ، يىگىتلىك قۇرامىغا يەتكۈچىلا «ئۇچقۇر ئوغرى» دەپ داڭقى چىقىپ كەتكەن. بىچارە ئانا مىڭ قېتىملاپ يىغلاپ - قاقشاپ نەسىھەت قىلىپ باقتى، كېچە - كېچىلەردە جاينامازدىن چۈشمەي ئولتۇرۇپ خۇداغا نالە - زار بىلەن ئىلتىجا قىلىپ باقتى. لېكىن، ئوغلىنى يامان يولدىن ياندۇرمىدى. نىھايەت، بارات ئانىسىنى تاشلىۋەتمىدى، ئوغرىلاپ تاپقان پۇل - پۈچەكلىرىنى ھەر قېتىم كەلگەندە بىر - ئىككى يىلغا يەتكۈدەك تاشلاپ قويۇپ، يەنە تاغۇتاشلار ئارىسىغا كىرىپ كېتەتتى. دەسلەپ بىچارە ئانا ئوغلى ئەكېلىپ بەرگەن نەرسىلەرنى زادىلا تۇتمىدى. ئۆز كۈچىگە تايىنىپ خەقلەرنىڭ ئىشىكىدە ئىشلەپ يۈرۈپ جان باقتى. بارا - بارا كېسەلچان بولۇپ، كۈچ - ماغدۇرى ئاجىزلىغاندىن كېيىن، چارىسىزلىقتىن بارات ئەكېلىپ بەرگەن نەرسىلەر بىلەن جېنىنى بېقىشقا مەجبۇر بولدى..... ئانىسىغا بىرقانچە يىللىق يەتكۈدەك خىراجەت قالدۇرۇپ، ئورۇس يەرلىرىگە چىقىپ كەلمەكنى كۆڭلىگە پۈككەن بارات، بىر كېچىسى مانا مۇشۇ شاھابىدىن دېگەن باي زەرگەرنىڭ دۇكىنىغا ئوغرىلىققا كىرگەندە تۇتۇلۇپ قېلىپ، شەنiamۇلىنىڭ گۈندىخانىسىغا قامالغانىدى.

— مېنى قويۇۋېتىڭلار، باقىدىغان قېرى ئانام بار، قويۇۋەتمىسەڭلار شەنiamۇلىنىڭ ساقچىلىرى مېنى يەنە سولاپ قويدۇ. ئانام ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالىدۇ! ۋاي جان! ۋاي كۆرۈم! — دەپ دادلاشقا باشلىدى بارات بىر قولى بىلەن قان ئېقىپ تۇرغان

سول كۆزنى چىڭ تۇتقان پېتى .
توختى ئاخۇن ئاتقان تۇخۇمدا ئۇنىڭ سول كۆزى قۇيۇلۇپ
كەتكەنىدى .

— سېنى تۇغۇپ ئاق سۈت بېرىپ بېقىپ چوڭ قىلغان
ئاناڭنى ئوغرىلىق قىلىپ باقامسەن؟! ھەي ھارامتاماق ئوغرى! —
مەتتىياز باراتنىڭ سۆڭىكىگە راسا كېلىشتۈرۈپ بىرنى تەپتى .
— ۋايىجان! ئۇرماڭلار ئاكىلار! ئەمدى توۋا قىلاي ، ھالال
ئەمگىكىم بىلەن ئانامنى باقاي ، مېنى قويۇۋېتىڭلار!

شۇ ئەسنادا تاپانچىسىنى قولىدا تۇتقان سۇخۇشارا ئىككى
نەپەر ساقچى بىلەن ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئىشىك تۈۋىدە
پەيدا بولدى . باراتنىڭ ۋايىجانلاپ گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن
سۇخۇشارانىڭ چىرايى شۇ ھامان ئۆگىدى . ئۇ باراتنىڭ قانداقسىگە
سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغىنىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىي تۇراتتى . قۇۋ
ئوغرى بارات ئالدىنقى ئاخشىمى ، سۇخۇشارا ئۆزىگە تېۋىپنىڭ
سۆزلىيەلمەس قىلىپ قويدىغان دورىسىنى ئىچۈرۈپ بولۇپ چىقىپ
كەتكەندىن كېيىن ، دەرھاللا بارماقلىرىنى كېكىردىكىگىچە تىقىپ
ياندۇرۇۋەتكەنلىكىنى ئۇ نەدىنمۇ بىلسۇن؟

سۇخۇشارا ئىشىكنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش
ئۈچۈن توختى ئاخۇنغا قاراپ :

— يارايىسەن توختى ، ئوغرىدىن يەنە بىرنى قولغا
چۈشۈرۈپسەن ، سېنى بۇ نۆۋەت ئاتامغا دەپ تارتۇقلىتىمەن! —
دېدى . يۇ ، لېكىن كۆڭلىدە باراتنىڭ توختىغا ئىشىكنىڭ راستىنى
ئېيتىپ قويۇشىدىن ئىلگىرى ئۇنى بۇ يەردىن ئېلىپ كېتىشنىڭ
چوتىنى سوقۇۋاتاتتى . سۇخۇشارا بىلەن توختى ئاخۇن گەپلىشىپ
تۇرغان شۇ دەققىدە ، سۇخۇشارانى كۆرۈپ ئەرۋايى ئۇچقان بارات
بىرلا يۇلقۇنۇپ ئۆزىنى ئىشىكنىڭ سىرتىغا ئاتتى . سۇخۇشارا
بەتلەكلىك تاپانچىسىدىن «پاڭ!» قىلىپ ئوق ئۈزۈپ ، باراتنى

بوسۇغىدىلا جىمىقتۇرۇپ قويدى. باراتنىڭ ساق قالغان كۆزى ئوچۇق پېتى تۇراتتى. «مۆڭنىڭ ئىشىنى خۇدا ئوڭشار» دېگەندەك، بىر پاي ئوق سۇخۇشاراننىڭ ھىيلىسىنى مەڭگۈگە يىپىپ قالدى. لېكىن، توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلىدە، ئۇزاقتىن يوقاپ كەتكەن باراتنىڭ تۇيۇقسىزلا پەيدا بولۇپ قالغىنى، توختى ئاخۇننىڭ ئۇ ئوغرىنى ئەمدىلا تۇتۇۋېلىشىغا، سۇخۇشاراننىڭ ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغىنى سىرلىق تۈگۈن پېتى قالدى. مۇنداقمۇ ئۇدۇل كەلگەن بارمۇ؟ بۇ جاھاننىڭ سىرلىق مۆجىزىلىرى ئەجەب جىقكىنا؟..... توختى ئاخۇن سۇخۇشاراننىڭ ئىككى ھەمراھىغا باراتنىڭ ئۆلۈكىنى كۆتۈرتۈپ، قاراڭغۇلۇققا شۇڭغۇپ يوقالغىنىغا خېلىغىچە قاراپ، چوڭقۇر خىيالغا پاتقىنچە تۇرۇپ قالدى.....

ئون ئىككىنچى باب

توختى ئاخۇننى ئىزدەپ كەلگەنلەر

توختى ئاخۇننىڭ داڭقى ئەتراپقا يېيىلىشقا باشلىغاندا، دەسلەپتە ئۇنىڭغا شاگىرت بولۇپ كىرىدىغانلار كۆپەيگەنىدى. مانا ئەمدى ئارىدىن بىرقانچە يىل ئۆتۈۋىدى، ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىپ باقماقچى بولغان پالۋانلار، نوچىلار، جانبازلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى گۇچۇڭ تامان كېلىشكە باشلىدى.

بىر كۈنى توختى ئاخۇن ئاغىنىسى مەمەتنى ئىزدەپ تۇتۇڭغا كەلدى. مەمەت خاماندا يوغان ياغاچ گۈرجەك بىلەن چەش يىغىۋاتاتتى. ئىككى ئادەم ئارا بىلەن پايخاننى ئۆرۈمەكتە، يەنە بىرەيلەن تۇلۇقنىڭ رامكىسىنى ئوڭشاۋاتاتتى. توختى ئاخۇن خامانغا كەلدى ۋە ئۇلارغا سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خامىنىڭلار تاغ بولسۇن، قازان - چۆمۈچ ياغ بولسۇن! ھارمىغايىسلەر!

مەمەت قولىدىكى ياغاچ گۈرجەكنى چەشكە يۆلەپ قويۇپ، توختى ئاخۇننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، توختاخۇن ئاغىنە، ئېيتقىنىڭ كەلسۇن، سالامەت تۇردۇڭمۇ؟ سېنى يۇياققا قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى؟

— كەيسەن^① بېرەمدىكىن دەپ خامانغىلا كەلدىمغۇ ئاغىنە؟ — دېدى توختى ئاخۇن ئاغىنىسىگە چاقچاق قىلىپ.
— كەيسەننى ئىمام - مەزىنلەر كېلىپ ئېلىپ كەتتى، ساڭا كەيسەن ئەمەس، بۇغداينىڭ ياش بۇرنىنى تۇنجى چەشتىنلا ئېلىپ قويدۇم ئاغىنە، — دېدى مەمەت كۈلۈپ تۇرۇپ.
— نەچچە ۋاقىتتىن كېلەي دەپ تەمىشەلسەم قولۇم بوشىمىدى. بۈگۈن ئازراق بوش ۋاقىت چىقىپ قالدى، شۇڭا ساڭا بىردەم - بېرىمدەم بولسىمۇ قارىشىپ بېرەي دەپ كەلدىم، «خامان ئالماق شەھەر ئالماق»، دېگەن گەپ بارغۇ ئاداش؟ — دېدى توختى ئاخۇن.

— شاگىرتلىرىڭنى قانداق قىلىۋاتىسەن؟
— ھىدايتۇللا كۈندۈزى بالىلارنىڭ مەشىقىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ، مەن ئاز - تولا نەمۇنە كۆرسىتىپ قويىمەن.
— ھىدايتۇللا خېلى يېتىشىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟
— خۇدا بۇيرۇسا يىل ئاخىرىدا ئۇ مەشىقلەرنى تاماملايدۇ.
— قالغان شاگىرتلىرىڭچۇ؟
— مەتنىياز بىلەن ئابدۇكېرىم مەن بىلەن كېچىلىك كۆزەتچىلىكتە، ئۇلارمۇ يېتىشىپ قالدى. ئابابەكرى يۇرتىغا قايتتى. چوڭ ئوغلۇم نىزامىدىن جانبارلىق مەشىقلىرىگە ئوبدانلا كىرىشىپ قالدى. شاھىدىن، غوسىدىن، مۇئەزرىدىنلەر تېخى كىچىك، ئۇلارمۇ ئاكىسى نىزامىدىننى دوراپ، ئۇنى - بۇنى قىلىشىپ يۈرۈۋاتىدۇ.

ئىككى ئاغىنە شۇ تەرزدە ھال - ئەھۋال سورىشىپ تۇراتتى،

^① كەيسەن — خامان ۋاقتىدا خامانغا تۇنجى بولۇپ كەلگەن ئادەمگە بېرىلىدىغان ئازراق بۇغداي. كەيسەننى ئالغۇچى خامانغا بەرىكەت تىلەپ دۇئا قىلىپ كېتىدۇ. ئەينى يىللاردا ئۇيغۇر دېھقانلىرىدا مۇشۇنداق ئادەت بار ئىدى — ئا.

مەمەتنىڭ تۇلۇقنى ئوڭشاۋاتقان ئىنىسى نېرىراقتىنلا توۋلىدى:

— ئاكا، تۇلۇقنىڭ قوزۇقىنى ھېچ تۇرغۇزالمىدىم!

مەمەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆكسىنىڭ يېنىغا باراي دېۋىدى،

توختى ئاخۇن:

— مانا مەن تۆمۈرچىنىڭ ئوغلى تۇرسام بۇ يەردە، سەن

ئاۋارە بولمايلا قوي ئاغىنە، — دېدى. دە، خامانىڭ ئوتتۇرىسىغا

بېرىپ تاش تۇلۇقنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ قارىدى. تاش تۇلۇقنىڭ بىر

تەرىپىدىكى تۆمۈر قوزۇق چىقىپ كەتكەنىدى. توختى ئاخۇن

بەلبىغىدىكى غىلاپتىن پىچاقنى چىقىرىپ، تاش تۇلۇقنىڭ تۆمۈر

قوزۇق ئورنىتىلىدىغان تۆشۈكىدىكى بوشاپ شالاقشىپ كەتكەن

ياغاچ مونەكنى چىقىرىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا قارىياغاچ بادرىنىڭ

ئۇچىنى كېسىپ - يونۇپ قاقتى - دە، ئاندىن تۆمۈر قوزۇقنى

ئاشۇ ياغاچنىڭ ئوتتۇرىسىغا قېقىپ، تۇلۇقنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

— مانا - مانا، «قوينى قاسساپ سويسۇن» دېگىنى

كەلدى. دە، ئىش دېگەن ھۈنەرۋەننىڭ قولىدا گۈلى گۈلىگە

كېلىدۇ ئەمەسمۇ؟! — مەمەت توختى ئاخۇننى ماختاپ قويدى.

مەمەتنىڭ ئىنىسى نېرىراقتا چۆپ يەپ تۇرغان، سىڭار كۆزىگە لاتا

تارتىلغان ئاتنى تۇلۇققا قوشۇش ئۈچۈن يېتىلەپ كېلىۋاتاتتى، ئات

تۇيۇقسىز بېشىنى يول تەرەپكە بۇراپ سوزۇپ - سوزۇپ كىشىنىدى.

يولدا ئالدىدا پايپاسلاپ ماڭغان كازىم، كەينىدە بىر ناتونۇش

ئاتلىق ئادەم كېلىۋاتاتتى. ئۇلار يېقىنلاپ كەلدى. ئاتلىق ناتونۇش

ئادەم ئېتىنى خامانىنىڭ يېنىدىن ئەگىپ ئۆتكەن ئېرىقنىڭ بويىدىلا

توختاتتى. ئېرىق ياقىسىغا تىكىلگەن تېرەك كۆچەتلىرى كەتمەن

سېپى يوغانلىقتا چوڭايغانىدى. ناتونۇش ئادەمنىڭ ئېتى كۆچەت

ئارىسىدا ئۆسكەن ئوت - چۆپلەرنى ئېغىزدۇرۇق بىلەنلا يۇلۇپ،

چاينىغىلى تۇردى. قارىغاندا، ئۇ ئات يىراق يولدىن كەلگەن

چېغى.

كازىم ئاتلىق ئادەمنى ئېرىق بويدا قالدۇرۇپلا ئۆزى
پايپاسلىغىنىچە خامانغا كىرىپ توختى ئاخۇن بىلەن مەمەتكە سالام
قىلدى ۋە:

— بۇ ئادەم توختى ئاخۇن جانىبار بىلەن كۈچ - ماھارەت
سېناشقىلى يىراقتىن كەلدىم، دەيدۇ. شۇڭا، باشلاپ
كېلىۋىدىم، — دېدى كازىم توختى ئاخۇنغا قاراپ.

— قاغا پوقتىن چىققاندا ئاندىن دەلاللىقتىن يالتييسەنغۇ
سەن كازىم - ھە؟! — دېدى نارازى بولغان مەمەت زەردە بىلەن.

— قانداق قىلاي مەمەت بۇرادەر، ماڭا باشقا ئىش نېسىپ
بولمىسا..... — كازىم بىچارە قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، بوينىنى
قىسقان ھالدا شۇنداق دېدى.

— بولدى مەمەت ئاغىنە، بۇ كازىمغا كايىما، — دېدى
توختى ئاخۇن مەمەتكە قاراپ. ئاندىن: — ماڭ كازىم، ئۇ ئادەمگە
بۇ خاماندا توختاخۇن يوقكەن، ئۇنىڭ شاگىرتى باركەن دەپ
ئېيتقىن، — دېدى.

كازىم كۆزىنى چىمچىقلاشقىنىچە كەينىگە يېنىپ، ھېلىقى
ئاتلىق ئادەمگە توختى ئاخۇننى كۆرسىتىپ بىرنېمىلەرنى دېدى.
ئاتونۇش ئاتلىق ئېتىدىنمۇ چۈشمىدى. ئۇ توختى ئاخۇنغا قاراپ:

— ھوي بۇرادەر، سىز توختاخۇننىڭ شاگىرتىكەنسز،
ئۈستىڭىزنىڭ نەدىلىكىنى بىلەرسىز ھەقىچان؟! — دېدى ئات
ئۈستىدە ئولتۇرۇپلا.

سالام - سەھەت قىلىشنى ياكى ئاتتىن چۈشۈپ كېلىپ
كۆرۈشۈشنى خالىمىغان بۇ ئەدەپسىز، كۆرەڭ، ھاكاۋۇر ئادەمنىڭ
قىلىقىغا توختى ئاخۇننىڭ دەسلەپتە ئاچچىقى كېلىپ مۇشۇ
خاماندىلا ئەدەپلەپ قويماقچىمۇ بولدى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنى
تۇتۇۋالدى. «نېمىلا بولسۇن يۇرتىمىزغا يىراقتىن داۋان ئاتلاپ
كەلگەن ئادەمكەن، «ئالتۇن ئۆز سالماقنى بىلەن يەگدەيدۇ»

دەيدىغان گەپ بار، ئېغىرلىق قىلاي، ئۇنىڭ ئۈستىگە بويىنىدىن باغلانغان ئىت ئوۋغا يارىماس، دېگەن تەمسىلمۇ بار. ئالدىمغا كەلگەن ئادەمنى ئەدەپلەيمەن دېگىنىم نامەردلىكتۇر، بوپتۇلا، باشقىچە ئۇسۇل قوللانمايمۇ؟.....» توختى ئاخۇن شۇلارنى ئويلاپ، «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» قىلماقچى بولدى. دە، قولى بىلەن مەھەللە تەرەپنى كۆرسەتتى:

— توختاخۇن تۈگمەن بېشى مەھەللىسىدە ئولتۇرىدۇ. مۇشۇ ئوڭ تەرەپتىكى يول بىلەن ماڭسىڭىز يېتىپ بارىسىز، — توختى ئاخۇن ئوڭ تەرەپتىكى يولنى ئىما قىلدى.

ئاتونۇش ئادەم ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپلا ئېرىق بويىدىكى تېرەك كۆچىتىدىن بىرنى «شارتتىدە» يۇلۇپ ئېلىپ مەھەللە تەرەپكە تاڭلەپ تۇرۇپ:

— ئاۋۇ مەھەللىنى دەمىسىز ياكى ماۋۇ تەرەپتىكى مەھەللىنىمۇ؟ — دېدى.

بۇ ئادەمنىڭ ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلىپ كۈچ كۆرسەتكەنلىكىنى كۆرگەن توختى ئاخۇن ياياتىن ئۆزى ئوڭشىغان تۇلۇقنى تۆمۈر قوزۇقىدىن تۇتۇپلا مەھەللە تەرەپكە قارىتىپ:

— ماۋۇ تەرەپتىكىسى چوڭ مەسچىت مەھەللىسى، ئۇ يەردە توختاخۇننىڭ ھىدايتۇللا دېگەن شاگىرتىنىڭ ئۆيى بار، ئۇنىڭ يېنىدىكى ماۋۇ مەھەللە بىزنىڭ مەھەللە، ئۇنىڭ نېرىسىدىكى ئاۋۇ مەھەللە توختاخۇننىڭ مەھەللىسى، — دېدى.

«شاگىرت» نىڭ يوغان تاش تۇلۇقنى خۇددى بىر تال تاياقنى چۆگۈلەتكەندەك يەڭگىل پىرقىراتقانلىقىنى كۆرگەن ھېلىقى ئاتلىق ئادەم لام - جىم دېمەستىن ئارقىغا ئۆرۈلۈپلا ئېتىغا قامچا سالغان يېتى توپا توزۇتۇپ كېتىپ قالدى:

— ئەجەب جايلىدىڭا بۇ ئادەمنى؟ — دېدى مەمەت توختى ئاخۇنغا قاراپ.

— مۇنداق ھاكاۋۇر، كۆرەڭ ئادەملەرگە شۇنداق قىلىش كۇپايە، — دېدى توختى ئاخۇن.

— بارىكالا، توختاخۇن ئاكا، تېرە تاراقىشتان ئادەمگە جۇۋا چۆرۈپلا كەتكۈزۈۋەتسەنمۇ؟ — دېدى خامانغا ياردەملىشىۋاتقانلاردىن بىرى.

— ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ دېگەن شۇ، — دېدى توختى ئاخۇن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بۇ تۇلۇقنى ئەجەب سامان تىققان تېكىنى چۆگۈلەتكەندەكلا چۆگۈلەتتىغۇ بۇ ئادەم؟ — خامانغا قارىشىۋاتقان ئەرلەردىن بىرى كېلىپ تۇلۇقنى كۆتۈرمەكچى بولدى. ئۇ كۈچەپ يۈرۈپ تاش تۇلۇقنىڭ بىر بېشىنى ئاران كۆتۈردى. ئۇ ئەر ھەمراھىغا ئىما قىلىۋىدى، ھەمراھى كېلىپ تاش تۇلۇقنىڭ يەنە بىر بېشىنى يەردىن ئارانلا ئۈزۋالدى.

— توۋا، — دەپ ياقىسىنى تۇتتى ئۇ ئىككىسى، پالۋان - باتۇر دېگەننىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى باشقىچە بولىدىكەن - دە؟! —

— خۇدايىم بەرگەن ئادەم - دە، بۇ توختى ئاخۇن! — دېدى مەمەت پەخىرلەنگەن ھالدا.

— مەشىقتىن بولىدۇ بۇ ئىشلار، — دېدى توختى ئاخۇن، — بىر تۇل موماينىڭ موزايىنى كىچىكىدىن قولتۇقىغا قىستۇرۇپ يەلەمپەيدىن دالانغا كۆتۈرۈپ ئەچىقۇرۇپ، توپاق بولغاندىمۇ كۆتۈرۈپ چىقالغىنىغا ئوخشاشلا بىر ئىش.

خامانغا ياردەملىشىۋاتقانلار ئۆزئارا بىر-بىرىنى دېيىشكەچ ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. مەمەتنىڭ ئىنىسىمۇ ئاتنى تۇلۇققا قېتىپ ئۆنجىلەرنى پايدىلانغان قىلىشقا باشلىدى.

— بەزگە تويىمىغان مۈشۈكتەك بۇ يەردە يەنە تۇرسەنمۇ كازىم؟ ماڭ، يۈگۈر، بازارغا بېرىپ دەلاللىقنى قىل! — دېدى مەمەت كازىمغا قاراپ. مەمەت لاغايلاپلا يۈرىدىغان بۇ ھارامتاماق

كازىمغا ئۆچ ئىدى.

— بولدى مەمەت ئاغىنە، بۇ كازىمغا تاپا - تەنە قىلىۋەرمە،
بۇ ئەمدى ئوڭشالمايدۇ. ئېتىزلىقتىكى سېرىق يۆگەينى
بىلىسەنغۇ؟ - دېدى توختى ئاخۇن مەمەتكە قاراپ، - بۇ كازىم
ئەنە شۇ سېرىق يۆگەيگە ئوخشايدۇ. سېرىق يۆگەي دېگەن باشقا
ئۆسۈملۈكلەرگە چىرمىشىپ، شۇلارغا تايىنىپ جان ياقىدۇ. ئۇنى
قانچە يۇلساڭمۇ يوقىتالمايسەن. كازىمۇ شۇ، ئۇنىڭغا قانچە
كايساڭمۇ تۈزلەلمەيدۇ. ھە كازىم، ئېيتقىنا، بىزگە مۇناسىۋەتلىك
بىرەر ئۇچۇر - سىرتىخ بارمۇ؟ - توختى ئاخۇن كازىمغا قارىدى.

— ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان ئۈرۈمچىدىن يېتىپ كەپتۇ. بايام
مەن بۇياققا كېلىۋاتقاندا ھېيتاخۇن زاسۋىيەزنىڭ يېنىدا قالدى. ئۇ
ئۈرۈمچىدىن يېڭى گەپلەرنى ئاڭلاپ كەلگەن چېغى، زاسۋىيە
يەۋاتقانلار ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قېلىشتىغۇ، - دېدى كازىم، -
توختاخۇننى ئىزدەپ كېتىۋاتىمەن دېسەم، ئەگەر تاپالساڭ توختى
ئاخۇننى مۇشۇ يەرگە باشلاپلا كەل، ئۇنىڭغا دەيدىغان مۇھىم گەپ
بار، دېگەنىدى. سىلەرنىڭ گېپىڭلار تۈگىگەندە مۇشۇ گەپنى
ئېيتىپ قويۇپ ئاندىن كېتەي دەپ تۇرۇۋىدىم، - كازىم مەمەتنىڭ
تەنبەسىنىڭ ئارتۇقچە كەتكەنلىكىگە نارازى بولغاندەك، ئۇنىڭغا
ئالسىپ قاراپ قويدى.

— ھېلىغىچە بارامىز، توختاخۇن ئاغىنىسى مەمەتكە خامان
ئېلىشىپ بېرىۋېتىپتۇ، دەپ قويارسەن، - دېدى توختى ئاخۇن.
— بولدى - بولدى، خاماننىڭمۇ غۇلجى تۈگەپ غېرىچى
قالدى. بارساق ھازىرلا بارايلى، بازار تەرەپكە بارمىغىلى ئون كۈنچە
بويىتۇ، ھېيتاخۇننىڭ زاسۋىيەسىدىن بىر قورساق يەپ كەلمەيمىز.
مۇ؟ - دېدى مەمەت قولىدىكى ياغاچ گۈرچەكنى چەشكە سانجىپ.
— بېرىۋېتىڭلار ئاكا، خاماننىڭ ئىشىنى بىز قىلغاچ تۇرىمىز،
لېكىن يانغۇچە ھېيتاخۇن زاسۋىيەزنىڭ ئۆپكە - ھېسىپىدىن

بىزگىمۇ بىر - ئىككى جىڭ ئالغاچ كېلەرسەن، - دېدى مەمەتنىڭ ئىنىسى.

- «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» دېگەنە؟! - دېدى مەمەت ئىنىسىگە قاراپ، - ھېيتاخۇن زاسۋىيەزنىڭ ئۆپكە - ھېسىپى بۇرۇمغا پۇرىدى دە؟!

- ئورما ۋاقتىدا، خامان ۋاقتىدا قاراشقانلارغا مال سويۇپ ھاردۇق سورايدىغان ئىش بارغۇ ئاغنا؟ سەن بىزگە قوي سويمىساڭمۇ، قوينىڭ ئىچ باغرىنىغۇ يېگۈزەسەن؟ - دېدى مەمەتنىڭ ئىنىسى ئاكىسى بىلەن چىقىشىپ.

- ۋاي شەيتانەي، بولىدۇ، سېنىڭدىن قۇتۇلغىلى بولاتتىمۇ؟ - دېدى مەمەت كۈلۈپ تۇرۇپ.

- خامانغا قاراشقانلارنى مېھمان قىلىدىغان ئىشنىڭ بولسا، بۈگۈن مېنىمۇ مېھمان قىلىسەنغۇ ئاغنە - ھە؟! تۇلۇقنىڭ بىر تال تۆمۈر قوزۇقىنى بولسىمۇ ياساشتىم - دە؟ - دېدى توختى ئاخۇن مەمەتكە قاراپ.

- مەن بازارغا بارمىدىم، بازارسىزمۇ قالمايدىم دېگەندەك، خامانغا ھەرھالدا ئاياغ باستىڭ، قولۇڭمۇ خاماننىڭ ئىشىغا بار - يوقنىڭ ئورنىدا تەگدى ئاغنە، پوپتۇ، بۇغداينىڭ بانىسىدا قارمۇق سۇ ئىچىپتۇ دېگەندەك، سېنىمۇ خامانغا قاراشقانلار قاتارىدا مېھمان قىلىسام قىلاي!

خاماندىكىلەر بۇ يېقىن ئاغىنىلەرنىڭ چاقچاقلىرىدىن كۆڭلى سۆيۈندى، توختى ئاخۇن بىلەن مەمەت بازار تەرەپكە ماڭدى. كازىمۇ ئۇ ئىككىسىنىڭ كەينىدىن پايپاسلىغىنچە ئەگەشتى.

×

×

×

ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەزنىڭ يېنىدا ھەمىشە ئادەم

ئۆكسۈمەيتتى. ئۇنىڭ ئۆپكە - ھېسىپلىرىنىڭ خېرىدارلىقلىقىدىنلا ئەمەس، بەلكى گۇچۇڭ بازىرىدىكى چوڭ - كىچىك ئىشلارنىڭ خەۋىرى مۇشۇ يەردە ئوقۇلۇپ، ئەتراپقا تارايىتتى. بازارچىلار، بىكارچىلار، ئۆتكۈنچىلەر ھېيت ئاخۇنىنىڭ ئۆيچۆرىسىدىن ئۆكسۈمەيتتى. توختى ئاخۇن، مەمەت، كازىملار يېتىپ كەلگەندە ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپاننىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشقانلاردىن ئالتە - يەتتىسى بار ئىدى.

— كېلىڭلار توختا خۇن، مەمەت بۇرادەر، كېلىڭلار! — ھېيت ئاخۇن ئورنىدىن قوپۇپ توختى ئاخۇن ۋە مەمەتلەرگە سالام بەردى. ئولتۇرغانلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئىززەت - ئىك-ام بىلدۈرۈشتى ۋە توختى ئاخۇن بىلەن مەمەتكە ئورۇن بې — ئامان — ئېسەن تۇردۇڭلارمۇ بۇرادەرلەر؟ — ھوسور ئاخۇن يەلتاپان توختى ئاخۇن بىلەن مەمەتكە ئىككى قولىنى سۇنۇپ كۆرۈشتى.

— ئۆزۈڭچۇ بۇرادەر، قايسى شاماللاردا ئۇچۇپ، قايسى بۇلۇتلاردا سەيلانە قىلىپ يۈردۈڭ؟ — توختى ئاخۇن ھوشۇر ئاخۇنغا چاقچاق قىلدى.

— ئۈرۈمچىگە بېرىپ كەلدىم.

— نېمە يېڭىلىقلارنى ئېلىپ كەلدىڭ ئۈرۈمچىدىن؟ — دەپ

سورىدى مەمەت.

— كۆرگىنىمنى ئېيتايىمۇ؟ ئاڭلىغىنىمنىمۇ؟

— كۆز بىلەن قۇلاقنىڭ ئارىلىقى تۆت مىڭ چاقىرىم دەيدۇ،

كۆرگىنىڭنى ئېيت! — دېدى مەمەت.

— ئاۋۋال ئاڭلىغىنىڭنى، ئاندىن كۆرگىنىڭنى ئېيتقىن، سەن

يەلتاپانلا ئەمەس، بەلكى «ئۇزۇن قۇلاق»، — دېدى توختى

ئاخۇن.

ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان شامالدىك تېز ماڭىدىغان ئادەم بولۇپ،

گۈچۈڭدىن ئۈرۈمچىگە ئۈچىنچى كۈنىلا يېتىپ بارالايتتى. ئەگەر ئالدىراش خەۋەر بولۇپ، يۇقىرى ھەق تۆلىسە، كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ماڭسا، ئۈرۈمچىدىن گۈچۈڭغا ئىككى كېچە - كۈندۈزدىلا يېتىپ كېلەلەيتتى. خەقلەر ئۇنى بىر جۈمە ئارىلىقتىن ھېلى جىمىساردا كۆرسە، ھېلى ئۈرۈمچىدە، ھەپتە ئاخىرىسىدا يەنە گۈچۈڭدا كۆرگەنلىكىنى ھېكايە قىلىشاتتى. دەرۋەقە، ھوشۇر ئاخۇن پىيادە يول يۈرسە ئادەتتىكى ئاتلىق ئادەملەردىن تېز ماڭاتتى. ئۇ شۇ ھۈنەرگە تايىنىپ، گۈچۈڭ - جىمىسار، گۈچۈڭ - ئۈرۈمچى، گۈچۈڭ - مورى، ھەتتا گۈچۈڭ - تۇرپان ئارىلىقلىرىدا خەت - خالتا، ئۇچۇر - خەۋەر يەتكۈزۈپ جان باقاتتى. يۇرتلار ئارا ماشىنا قاتنىشى ياكى تېلېفون ئالاقىسى بولمىغان شۇ زاماندا ھوشۇر ئاخۇننىڭ يۇرتلار ئارا چېپىپ يۈرۈشى ئەھمىيەتلىك بىر ئىش ئىدى.

بۇ ئادەم توختى ئاخۇن، مەمەت، ھېيت ئاخۇنلار بىلەن زامانداش ھەم قۇرداش بولۇپ، ئوتتۇز ياش ئەتراپىدا، قاتاڭغۇر، شادىپاچاق، كۆمۈردەك قارا ئىدى. بۇ يامغۇر - يېشىن، قار - شىۋىرغان، بوران - چاپقۇنغا قارىماي دائىم يول يۈرۈپلا تۇرغاچقا، رەڭگى - ئۆڭى چۈچۈلىدەك بولۇپ كەتكەن. كۆزىنىڭ ئېقى، چىشى ئاق، چىرايى قارا ئىدى. شۇڭا، كىشىلەر ئۇنى يەلتاپان ھوشۇر ئاخۇن، قارا ھوشۇر ئاخۇن، ئۇزۇن قۇلاق ھوشۇر ئاخۇن دەپ ئاتىشاتتى. گەرچە بۇ ئادەمنىڭ رەڭگى قارا بولغان بىلەن كۆڭلى ئاق ئىدى. خەقلەرنىڭ پۇل - پۇچەك، خەت - خالتا ۋە ئامانەت گەپ - سۆزلىرىنى جايىغا ئامان - ئېسەن يەتكۈزەتتى. يۇرت ئىچىدە بۇ ئادەمنىڭ خېلى ئىناۋىتى بار ئىدى.

— ئەمىسە مەن ئاۋۋال ئاڭلىغىنىمنى سۆزلەپ بېرەي، دەپ گەپ باشلىدى ھوشۇر ئاخۇن، — شىنخەي ئىنقىلابى دېگەن ئىنقىلاب غەلىبە قىلىپ، مەنچىڭ سۇلالىسى غۇلاپ، جۇڭگودا

جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلۇپتۇ. شىنجاڭنىڭ تەپتىش بېگى، قوشۇمچە دىخۇانىڭ ① باسقۇچى ياكى زېڭىش شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۇتۇقېگى بولۇپتۇ. بۇ ئادەم مەدرىسەلەردىكى دىنىي ئوقۇتۇشلارغا ئانچىۋالا چەك قويۇپ كەتمەيدىكەن. قومۇل، تۇرپانلاردا تۆمۈر خەلىپە، مۇيىدىن غوجا باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپتۇدەك. ئاڭلىغانلىرىم مانا مۇشۇلار.

— ئامبال سۇخۇناشىنىڭ ئالتىنچى ئاينىڭ پاقىسىدەك يوقاپ كەتكىنى شۇ سەۋەبتىنكەن — دە؟

— مەدرىسەلەردىكى دىنىي ئوقۇتۇشلارغا ئانچە چەك قويۇپ كەتمىگەن بولسا، بۇ ياڭزېڭىش دېگەن تۇتۇقېگى خېلى ئىنسانىيەت ئەمەللەر ئوخشىمىدۇ؟

— چۈجەڭنى كۈزدە سانا، دەپتىكەن كۈنلەر، كېيىن كۆرىمىز ئۇنداق ئەمەللەرنى، ھەرقانداق چوڭ ئەمەللەرمۇ باشتا بىرقانچە ياخشى پەرمان جاكارلاپ، خەلق كۆڭلىنى مايىل قىلىشقا تىرىشىدۇ، كېيىنگە بارغاندا ئۆشنىسىدىكى قوي تېرىسىنى چۆرۈپ تاشلايدۇ. دە، تۈكلىرى پاخپاغان، چىشلىرى ھىڭگايغان بۆرە قىياپىتىنى ئاشكارىلايدۇ، ئاينىپ كېتىدۇ ئۇلار!

— نېمىلا دېگەنبىلەن مەدرىسەلەردىكى دىنىي ئوقۇتۇشنى چەكلىمەپتۇ. شۈكرى، بىزگە شۇ كۇپايە، — دېيىشتى ھوشۇر ئاخۇنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشقانلار.

«پۇقرالىرىمىزدا مانا مۇشۇنداق شۈكرىچىلىك چۈشەنچىسى تۇرسا، كۈنلىرىمىز مۇشۇنداقلا ئۆتەرمۇ؟ بىزمۇ مانجۇلاردەك يۇرت سوراپ ئۆتسەك ياراشماسمىدى؟ ئاۋامنى سەگىتسەك بولاتتى. بىراق، مېنىڭ ئوقۇغۇنىم، بىلگىنىم تايىلىق تۇرسا، جانبارلىق بىلەن خەلقنىڭ بەدەن قۇۋۋىتىنى ئاشۇرغىلىلا بولىدۇكى، ئۆز تەقدىرىنى

① دىخۇا — ئۈرۈمچىنىڭ ئىلگىرىكى خەنزۇچە ئاتىلىشى — ئا.

ئۆز قوللىرىدا تۇتۇشقا ئۇيۇشتۇرۇش ئىمكانى ئازغۇ؟» توختى ئاخۇن بايام ئاڭلىغان گەپتىن كېيىن كاللىسىدىن شۇ خىياللارنى ئۆتكۈزدى. ئۇ يەنە ھوشۇر ئاخۇنغا قۇلاق تىڭشايتتى.

— ھە ھوشۇر ئاخۇن، ئەمدى كۆرگىنىڭنى دەپ باقسىنا، — دېدى مەمەت.

— ئۈرۈمچىدە كۆنچى مەھەللىسىدىكى دەڭگە چۈشتۈم، — دەپ گەپ باشلىدى ھوشۇر ئاخۇن، — ئۇ يەردە نەچچە كۈن تۇرساڭمۇ زېرىكمەيدىكەنسەن، ئۇ دەڭنىڭ ياتاقلىرىنىڭ پۇلى ئەرزان، ئاخشىمىسى بولسا بىر ئۆيدە قىمار، بىر ئۆيدە سازەندە - رەققاسلار، يەنە بىر ئۆيدە مەدداھ، شائىرلار تۆت ئىقلىمنىڭ گېپىنى قىلىشىدۇ ئۇلار. مەن قۇلىقىمنى يەنىمۇ «ئۇزارتاي» دەپ ئاشۇ مەدداھ، شائىرلار بار ئۆيگە كىرىپتىمەن، ئۆيدە بويى ئۈچ گەر كېلىدىغان، باش - كۆزى، قۇلاقلىرى دىۋىنىڭكىگە ئوخشايدىغان، بۇرۇن تۆشۈكلىرى چاشقان تۆشۈكىدەك يوغان، شاپ بۇرۇتنىڭ ھەربىر تەرىپىدىكىسى قۇشقاچ چوڭلۇقىدا كېلىدىغان بۇرۇتلۇق بىر ئەزىمەت بار ئىكەن، ئۇ ئولتۇرۇپ قولىنى تىزغا قويسا بارماقلىرى ھوشۇقغىچە ساڭگىلاپ تۇرىدىكەن. بىر چۈشلۈك غىزاسىغا بىر پاقىلانى پىشۇرۇپ يەيدىكەن. ئۇنىڭ ئىسمىنى قۇربان زور دېيىشتى. ئۇنىڭ چەت - چۆرىسىدە چاپانچىلىرى خۇشامەت بىلەن خىزمىتىنى قىلىپ تۇرىدىكەن. شۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئېيتىشىدا، قۇربان زور دېگەننى ئالتە شەھەرنىڭ نوچىسىكەن. ئالتە شەھەرنىڭ قايسى بىرىدە تاۋكا قۇرۇلسا، ئۇنىڭ نامىغا چوتار ئايرىپ قويۇلىدىكەن. ئۇ تەرەپلەردە ئۇنىڭغا تەڭ تۇرغۇدەك پالۋان، نوچى يوقمىش.....

— سەن چۆچەك ئېيتىۋاتامسەن قانداق؟ كۈندۈزى چۆچەك ئېيتساڭ كۆنۈڭگە چىش چىقىدۇ جۇمۇ؟ — دېدى مەمەت.

— ئەزىرايى خۇدا، كۆرگىنىمنى سۆزلەۋاتىمەن، — دېدى

ھوشۇر ئاخۇن قىزىشىپ.

— ئۇ ئادەم مەدداھىمىكەن ياكى قوشاقچى -
شائىرىمىكەن؟ — دەپ سورىدى ھېيت ئاخۇن، — بولمىسا ئۇ
مەدداھلار ئارىسىدا، شائىر - قوشاقچىنىڭ يېنىدا نېمىش قىلىدۇ؟
— ئومۇم مەدداھلارنىڭ جەڭنامە ئېيتىشىغا، قوشاق - ھېيت
ئاڭلاشقا خۇشتار ئادەمىكەن، شۇڭا شۇ سورۇنغا كىرگەنىكەن، —
ھوشۇر ئاخۇن ئالدىغا قويۇلغان چىنىدىكى چايدىن يىر ئوتلاپ
كېكىردىكىنى نەمەدەۋىلىپ، ئەھە! - ئۆھھۇ! دەپ كانىيىنى
قىرىپ، خۇددى مۇقام توۋلايدىغانلار ئاۋازىنى چىقىرىشقا تەرەددۇت
قىلغاندەك ھەرىكەت قىلدى. ھېيت ئاخۇن شىرەدىكى چايلارنى
لىقلاپ قويدى.

ھوشۇر ئاخۇن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇدى:

— مەدداھلار ئالدى بىلەن نۇزۇگۇم داستانىنى، ئاندىن
ياچىبەگ داستانىنى شۇنداق تەسىرلىك قىلىپ سۆزلىدىكى،
ئادەمنى ئاشۇ زامانغا، ئاشۇ ئىشلار بولۇۋاتقان جايغا سۆرەپ كىرىپلا
كېتىدىكەن. مەدداھلاردىن كېيىن ھېيت - قوشاقچىلار سادىر
پالۋان قوشاقلىرىنى، كۆچ - كۆچ قوشاقلىرىنى، ياقۇپبەگ
ھەققىدە توقۇلغان قوشاقلارنى ئېيتىشتى.

— ياقۇپبەگ ھەققىدىكى قوشاق قانداق قوشاقكەن ئۇ؟ —
دەپ سورىدى ھېيت ئاخۇن، — بىز ئاڭلىمىغان قوشاق
ئوخشىمامدۇ؟

— ياقۇپبەگنىڭ بىر نۆكۈرى ھەققىدىكى قوشاقكەن
ئەمەلىيەتتە، — دېدى ھوشۇر ئاخۇن.

— قېنى، ئېيتىپ باقسىنا، ئاڭلاپ باقايلى.

— ياقۇپبەگنىڭ بىر نۆكۈرى تۇرپاندا ۋاكالىتچى بولۇپ
تۇرۇپ، خەلققە زورلۇق - زومبۇرلۇق قىلغانىكەن، خەلق ئۇنى
چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈپ، قۇمداۋان دېگەن يەرگە

كۆمۈپتۇ، ئۇنىڭ ھازىسىنى ئاچىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقماپتۇ، شۇ زالىم ئۆكەرنى مەسخىرە قىلىپ توقۇلغانىكەن.

— قېنى ئېيتىپ باقە، ئاڭلاپ قالايلى، — دېدى مەمەت.

ھوشۇر ئاخۇن تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتىپ بەردى:

لىڭگىر - لىڭگىر تاقىتاق،

ئەيسا دېگەن پاخپاق.

ئەيسا دېگەن ئۆلۈپتۇ،

قۇمداۋانغا كۆمۈپتۇ.

يىغلايدىغان كىشى يوق،

ئۆزى قويۇپ يىغلاپتۇ.

— ۋاي - ۋوي، بۇ قوشاقنى بىزنىڭ بالىلار ئېيتىپ

يۈرەتتىغۇ؟ — دېدى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلاردىن بىرى.

— لېكىن، سەن ئۇنىڭ قەيەردە، نېمىش توغرۇلۇق چىققان

قوشاق ئىكەنلىكىنى بىلمەيسەن - دە؟ — دېدى ھوشۇر ئاخۇن ئۇ

بۇرادەرگە.

— ئۇغۇ شۇنداق..... — ئۇ ئادەم شۇك بولدى.

— ھە يەنىچۇ؟ — سورىدى مەمەت.

— قۇربان زور دېگەن پالۋان بىلەن بىرگە كەلگەن بىر شائىر

باركەن. ئۇ كىشى ئۈرۈمچىگە تۇنجى رەت كەلگەنىكەن، ئۈرۈمچى

توغرىسىدا شۇنداق بىر قوشاق توقۇپتۇكى، ئاڭلىساڭ ھەيرانۇھەس

قالسىەن. ئۇ قوشاقتا ئۈرۈمچى دېگەن شەھەر شۇنداق جايىدا

تەسۋىرلىنىپتۇكى، ئەيىۋەنناس.....

— قوغۇنچى ئۆز قوغۇنىنى داڭلاپ ساتقاندىكە، ئۆزۈڭ

ئاڭلىغان قوشاقنى داڭلاپ كەتتىڭمۇ؟ — دېدى مەمەت، — ئاۋۋال

ئېيت، بىزمۇ ئاڭلايلى، ئۈرۈمچىگە بىزمۇ بارغان، ئۇ قوشاقچى

شۇنچىلىك قاملاشتۇرۇپ قوشاق توقۇپتىمۇ زادى؟ — دېدى.
 — ھەقىقەتەن قاملاشتۇرۇپتۇ، — دېدى ھوشۇر ئاخۇن.
 — ئېيتىپ باقسىنا ئەمەسە؟!
 — ئېيتتىم ئەمەسە، ئاڭلاڭلار! — ھوشۇر ئاخۇن قوشاقنى
 ئېيتتى.

مەن قەشقەردىن چىقىپ كەلدىم،
 ئاتمىش ئۆتەڭ بېسىپ كەلدىم.
 ئۈرۈمچىگە ھېرىپ كەلدىم،
 ئازابلىقتۇر بۇ يوللىرى.

ھاكىمى قوۋۇقىدىن كىرىپ،
 تىزىمغىچە پاتقاق كېچىپ.
 ئەتراپىمغا لايىنى چېچىپ،
 قەدەم قويدۇم شەھەرسىرى.

سەنشخاڭزا پەنتەي خاڭزا،
 ئىمارەتلەر ياڭزا - ياڭزا.
 بەزىلىرى ئەسكى پاڭزا،
 غارايىپتۇر كۈچلىرى.

سۇمىننىڭ ئىچى - تېشى،
 روزاچىمدۇر يۇرتنىڭ بېشى.
 مىسكىنلەرنىڭ ئاققان يېشى،
 ھېچكىمنىڭ يوق پەرۋالىرى.

مېتىرلاپ ئەپ گەزەپ ساتقان،

جىڭغا جانى كۆپلەپ قاتقان،
خېرىدارنى ئوتقا ئاتقان،
دىيانەتسىز سودىلىرى.

مەن قەشقەرلىق موللا ناسىر،
ھارۋىكەشمەن ئۆزەم ھازىر.
سۆزلىرىمدە بولسا قاسىر،
كەچۈرگەيلەر بارچىلىرى.

.....

— پايھ - پايھ - پايھ! ھەقىقەتەن ئوخشىتىپتۇ، ھەقىقەتەن!
بۇ موللاناسىر دېگىنى راستتىنلا ئۇستى قوشاقچىكەن جۇمۇ؟ —
دېدى ئولتۇرغانلاردىن بىرى، — ئۈرۈمچىنى ئەينەن سۈرەتلەپتۇ بۇ
قوشاقچى.

— قوشاقچى ئەمەس، مۇنداقلارنى شائىر دەيدۇ كىشىلەر،
شائىر، — كازىم كىشىلەرنىڭ كەينىدە تۇرۇپ گەپ قاتتى.
— توغرا، شائىر دەيدۇ شائىر، — دېدى ھوشۇر ئاخۇن، —
مەنمۇ بايام قوشاقچى دەپتىكەنمەن.

— قوشاقنىغۇ جايىدا توقۇپتۇ، ئاڭلىدۇق، باياتىن خاماندا
كازىم «ھوشۇراخۇن توختاخۇنغا مۇھىم بىر گېپىم بار» دېدى
دەۋاتاتتى. نېمە گەپتى ئۇ؟ — دېدى توختى ئاخۇن ھوشۇر
يەلتاپانغا قاراپ.

— ھە راست، بۇ مۇھىم گەپ ئىدى، تاسلا قايتىمەن ئۇنتۇپ
قالغىلى.

— قېنى، ئېيتىپ باققىنا، نېمە گەپتى ئۇ؟
— ھېلىقى قۇربان زور دېگەن ئالتە شەھەردىن چىققان
ئوچى گۇجۇڭغا بېرىپ توختاخۇن جانىياز بىلەن بىر ئېلىشمەن،

دېگەندى، پات ئارىدا كېلىشى مۇمكىن، — دېدى ھوشۇر ئاخۇن.
— كەلسۇن! مەردنى مەيداندا سىنا دەپتىكەن، مەن
تەييار! — دېدى توختى ئاخۇن.

شۇ گەپ بىلەن ھېيت ئاخۇن زاسۇيەرنىڭ يېنىدىكىلەر
بىرلەپ - ئىككىلەپ قايتىشتى. مەمەت ئىككى جىڭلىقتىن ئىككى
بۆلەك قىلىپ ئۆپكە - ھېسىپ جىڭلىتىپ، بىر بۆلىكىنى پوتىسىغا
تۈگدى. يەنە بىر بۆلىكىنى توختى ئاخۇنغا تۇتقۇزدى:
— ئۆيۈڭگە ئالغاي كەتكەن ئاغىنە، — دېدى.

— رەھمەت، سېنى جۈۋىتىپ قويدۇم ئاداش، — توختى
ئاخۇن تۈزۈت قىلدى - دە، ئۆپكە - ھېسىپنى يېلىدىكى پوتىسىغا
ئوراقلىق قەغەز بىلەنلا تۈگۈپ، ھېيت ئاخۇن ۋە مەمەتلەر بىلەن
خوشلىشىپ قايتتى.

كازىم ھېيت ئاخۇن قۇيۇپ بەرگەن بىر پىيالىە زاسۇي
شورپىسىنى شاپىلدەتتىپ ئىچىپ قالدى.

×

×

×

بازار كۈنى، كوچىلاردا ئادەملەر مىغىلدايتتى. ئەر - ئايال،
ياش - قېرى، ھەرخىل كىيىنگەنلەر، قوللىرىدا ھەرخىل نەرسە
كۆتۈرۈۋالغانلار، ئاتلىق، ئېشەكلىك، پىيادىلەر ئۇياقتىن - بۇياققا
ئۆتۈشمەكتە؛ سېتىقچىلارنىڭ ۋارقىراشلىرى، ئاشپۇزۇللاردىن چىققان
قىغراق - چۆمۈچلەرنىڭ ئاۋازلىرى، مال بازىرىدىكى كالىلارنىڭ
مۆرەشلىرى، قويلارنىڭ مەرەشلىرى، ھارۋىكەشلەرنىڭ «پوش! -
پوش! يول بېرىڭلار!» دەپ توۋلاشلىرى، ئېغىر يۈك ئارتىلغان
تۆگىلەرنىڭ كولدۇرما ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ، گۈچۈك بازىرىنىڭ
قايناق ھالىتىنى ھاسىل قىلغانىدى.

مال بازىرى غول ئېقىن تەرەپتىكى بوشلۇققا جايلاشقان

بولۇپ، مەيدان ئەتراپىغا نۇرغۇن موما ياغاچلار قېقىلغان. ياغاچلار ئوتتۇرىسىغا قىل ئارقانلار تارتىلىپ، ئارقانلارغا ئات، كالا، قېچىر - ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلار باغلانغان. مەيداننىڭ بىر تەرىپىگە لىم - بادىرلار بىلەن توسۇق - توسۇق دائىرىلەر ھاسىل قىلىنغان بولۇپ، بۇ دائىرىلەر ئىچىگە قوي - ئۆچكىلەر قامالغانىدى. مەيدانغا چوڭ - كىچىك ماللار ئۈزۈكسىز ھەيدەپ كىرىلمەكتە. مال بازىرىغا كىرگەن ئادەمنىڭ كۆزى ئالچەكمەن بولۇپ كېتەتتى. مال ئىگىلىرى ۋە بېدىكلەر سېتىلىدىغان ھايۋانلارنى ماختاپ ۋارقىرىشاتتى. خېرىدارلار ھايۋانلارنىڭ دۈمبە، بېقىنلىرىنى سىلاپ، كالىپۇكلىرىنى قايرىپ چىشلىرىنى كۆرسە، بېدىكلەر ساتقۇچى بىلەن ئالارمەننىڭ يەڭلىرى ئىچىگە قوللىرىنى تىقىپ^①، سالا قىلغىلى تۇراتتى. مەيداننىڭ ئىچى - تېشىدا ماللار، ساتارمەن، ئالارمەنلەر، بېدىكلەر بەس - بەستە توۋلاشماقتا. ئاتلارنىڭ كىشىنەشلىرى، كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى، قويلارنىڭ مەرەشلىرى بىلەن ئادەملەرنىڭ توۋلاشلىرى كىرىشىپ كەتكەن. مال بازىرىغا ئۈزۈكسىز تۈردە تۈركۈم - تۈركۈملەپ ماللار ھەيدەپ كېلىنمەكتە. سېتىلغان ماللار بىر تەرەپتىن سىرتقا ئاچقىلماقتا.....

بازار مەيدانىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە چوڭ بوشلۇق بولۇپ، بۇ يەردە خاڭجۇ - سۇجۇننىڭ يىپەك بۇيۇملىرى، ھەرخىل گەزلىمىلەر، ئىچكى ئۆلكىلەردە چىقىدىغان جانان چىنە -

^① ئۇيغۇر ۋە باشقا خەلقلەر ئىچىدە ساتارمەن بىلەن خېرىدار ئوتتۇرىسىدا باھانى باشقىلاردىن خۇپىيانە تۇتۇش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان، قول بارماقلىرى بىلەن قارشى تەرەپكە كۆڭلىگە پۈككەن باھانى ئۇقتۇرىدىغان سودىلىشىش ئۇسۇلى بار. بۇنىڭدا قول يەڭ ئىچىگە كىرگۈزۈلۈپ، باھا ئۇقتۇرۇلىدۇ. بۇ «يەڭ سودىسى» دېيىلىدۇ. بەزى خۇپىيانە ئىشلارمۇ مۇشۇنىڭغا تەقلىد قىلىنىدۇ - ئا.

قاچىلار؛ ئورۇستىن كىرگۈزۈلگەن تاتلىق - تۇرۇملار؛ سەرەڭگە - كىرىس، مىخ، يىڭىنلەر؛ سوكونا - سارجىلار؛ تۈركىيەنىڭ خۇرۇم بۇيۇملىرى؛ بۇلغار ئۆتۈكلىرى؛ قەشقەر، خوتەننىڭ ئەتلەس - گىلەملىرى ۋە باشقا ئەللەرنىڭ ماللىرى سېتىلاتتى.

قايناق بازىرىدا ئىككى ئادەم كىشىلەرنى ئارىلاپ لىخۇا جەنزە تەرەپكە سىغدالماقتا. ئۇ ئىككى ئادەمنىڭ بىرىنىڭ بويى پاكار، دوغىلاق بولۇپ، ئۆشنىسىدە يوللۇق خۇرجۇن بار ئىدى. ئۇ بويىنىڭ پاكارلىقىدىن ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ پەقەت پۈتتىنلا كۆرۈپ، باش قىسمىنى كۆرەلمەيتتى. ئۇ بېشىغا تېرە تۇماق كىيۈۋالغانلىقتىن، كۈز ئايلىرىنىڭ تېخى كۈننىڭ تەپتى يانمىغان بۈگۈنكى كۈنىدە، ئۇ ھېلىدىن - ھېلىغا بويۇن، پېشانە، يۈزلىرىدىن ئېقىۋاتقان تەرنى يېڭى بىلەن تىنماي سۈرتەتتى.

يەنە بىر ئادەمنىڭ بويى ئۈچ گەزچە كېلەتتى. ئۇ رەستىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ بېشىغا كىيگەن بۆك، تۇماقلىرىنىلا كۆرۈپ، كىشىلەرنىڭ ئايىغىنى كۆرۈشكە ئامالسىز ئىدى. ئاتلىق بىر ئادەم قارشى تەرەپتىن كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇدۇللاشقاندا، بۇ ئادەم شۇ ئاتلىقنىڭمۇ بۆكىنىڭ گۈللىرىنى ئوچۇق كۆردى. ھېلىقى ئاتلىق ياقىسىنى تۈتۈپ «توۋا! مەن دېۋنى كۆردۈممۇ ياكى ئادەمنىمۇ؟» دەپ ھەيران قېلىپ، ئېتىنى توختىتىپ ئۇ ئادەمنىڭ ئارقىسىدىن خېلىغىچە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۆتۈشۈۋاتقان ئادەملەر يولنى توراپ تۇرۇۋالغان ئاتلىققا: «يولنى بوشات! يولۇڭغا ماڭ!» دېگەندىن كېيىنلا، ئاندىن ئېتىنى دېۋىتىپ يۈرۈپ كەتتى.

كوچىدىكى ئادەملەر بىرى ھەددىدىن ئېگىز ھەم يوغان، يەنە بىرى بەكمۇ پاكار، دوغىلاق، بۇ ئىككى ئادەمگە ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپلا قېلىشماقتا. ئۇلار دەل ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان

«ئۇرۇمچىدە — كۆنچى مەھەللىسىدە كۆردۈم» دېگەن قۇربان زور بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھى ئىدى.

بۇ ئىككى ئادەم ئاشپۇزۇللار جايلاشقان رەستىگە كەلگەندە مانتىپەز، سامسپەز، كاۋاپچىلارنىڭ:

— مانا - مانا، ئەر كەك پاقلاڭنىڭ گۆشىدە ئېتىلگەن مانتا! يېگەنلەر دەرماندا، يېمىگەنلەر ئارماندا!

— ياغ يەپ يات! ياغ يەپ يات! بەررە كاۋاپ! مەررە كاۋاپ!..... دەپ توۋلاشلىرىدىن، كاۋاپ، مانتىلارنىڭ مەزىزلىك پۇرىقىنىڭ دىماقلىرىغا ئۇرۇلۇشىدىن ئىشتىھالىرى قوزغالدى.

— قۇربان چوڭام، ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، قورساقلىرىمۇ ئېچىپ قالغاندۇ ھەقىچان، ئالدى بىلەن ماۋۇ گۈچۈڭ دېگەن شەنىڭ تائاملىرى بىلەن قورساقنى چىڭ خۇيلاپ، ئاندىن توختاخۇننى سۈرۈشتۈرمەيلىمۇ؟ — دېدى پاكار بويلۇق ئادەم.

— شۇنداق قىلامدۇق؟ بولاپتۇ، بۇمۇ يەلەن گەپ! — قۇربان زور يول بويىدىكى چوڭراق ئاشپۇزۇلنىڭ بىرىگە كىردى. ئاشپۇزۇلدا غىزالىنىۋاتقان ئادەملەر ئېغىزلىرىغا سالغان لوقمىلىرىنى بوغۇزىغا يۇقۇشقا ئۈلگۈرمەي، بۇ ئاجايىپ زور گەۋدىلىك ئادەمگە قاراپ قېتىپلا قېلىشتى.

ئوتتۇرىدا توۋلاپ يۈرگەن مۇلازىم بۇ ئىككى مېھماننىڭ ئالدىغا يورغىلاپ كەلدى.

— ئىككىلىرى نېمە يەيدىلىكىن؟

— مانتىدىن يۈز دانە، زىخلىق كاۋاپتىن ئاتمىش، پولۇدىن بىر تاۋاق، بىر تاۋاق نارىن، تۆت نان، ئىككى چەينەك چاي ئەكەلسە ئالدى بىلەن، — دېدى پاكار، دوغىلاق كەلگەن مېھمان.

— مۇشۇ ئىككىلىرىگىمما؟! — مۇلازىمنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

— غىزا - تائاملىرى يېتىشمەي قالدىغان ئوخشىمامدا؟!
— يوغسۇ، بىر توينىڭ ئادىمى كەلسىمۇ ئۇزاتقۇچىلىكىمىز بار! — دېدى مۇلازىمۇ جاۋابەن.

— بولسىلا ئەمەس، ئىمكانلىرى بولسا، ئاپقۇر قاچىغا قوش مۇشتەك ناۋات سېلىپ ئەكەلسىلە، چاپلىرى تورۇق ئاتنىڭ قېنىدەك قېنىق بولسۇن جۇما! — دېدى پاكار، دوغىلاق مېھمان، — قۇربان چوگامنىڭ ناۋات چاي خۇمارى بار!

— بولىدۇ مېھمان! مانا ھازىر، — مۇلازىم توۋلاپ ئاشپۇزۇلنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى:

— يۈز مانتا: ئاتمىش زىخ كاۋاپ! پولۇدىن بىر تاۋاق، نارىندىن بىر تاۋاق! تۆت نان بىلەن قېنىق دەملەنگەن چاي! يوغان ئاپقۇرغا ناۋات سېلىنسۇن!

ئاشپۇزۇلدا غىزالىنىۋاتقانلار قوشۇق - چوكىلىرىنى تۇتقىنچە قېتىپلا قېلىشتى.

توساتتىن كۈچىدا قىيا - چىيا، سۈرەن - چۇقان، چىرقىراق ئاۋازلار، ۋاي - ۋۇي، ئاللا - توۋا كۆتۈرۈلدى. ئاشپۇزۇلدىكىلەر دۈرپۈرلىشىپ سىرتقا چىقىشتى. پاكار، دوغىلاق ئادەم بىلەن قۇربان زور ئالدىغا كەلگەن تائاملارغا ئەمدىلا قول كەلتۈرۈۋاتقاندا، كۈچىدىكى يەر تەۋرىگەندەك ئالامەت ئۇلارنىمۇ تالاغا تارتتى. كۆردىكى، غەربىي قوۋۇق ياقىتىن ھارۋىغا قوشۇلغان بىر ئات ئۈركۈپ كېتىپ، لىخۋاجەنزە تەرەپكە ھارۋىنى ئېلىپ قېچىپ شىددەت بىلەن چېپىپ كەلمەكتە. ئۇ ئات ئۇدۇل كەلگەن ئادەم ۋە نەرسىلەرنى ھارۋا بىلەن سوقۇپ، دەسسەپ - چەيلىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى. كىشىلەر ئۆزىنى چەتكە ئاران - ئاران تاشلاپ ئۈلگۈرمەكتە. ئەگەر بۇ ئات ھارۋىسى لىخۋا جەنزە مەيدانىغا كىرىدىغان بولسا، قىيامەت قايم بولاتتى. خەۋپ - خەتەر قاش بىلەن كىرىكىنىڭ ئارىلىقىغا يېتىپ قالغان شۇ دەقىقىدە،

بىرەيلەن خۇددى يەردىن ئۈنگەندەكلا پەيدا بولدى.
بۇ توختى ئاخۇن ئىدى. ئۇ ئاتنىڭ ئالدىغا كۆكرەك كېرىپ
چىقتى. تەلۈبلەشكەن ئات بەئەينى ساداقىتى ئۈزۈلگەن ئوقتەك
كېلىۋاتماقتا. ئادەملەر: «ياپىرىم! ياپىرىم!» دېيىشىپ ياقىلىرىنى
تۇتۇشماقتا. توختى ئاخۇن ئىچكى كۈچىنى ئوڭ ئالقىنىغا يىغىپ،
چېپىپ كەلگەن ئاتنىڭ قاشقىسىغا ئۇدۇللاپ شۇنداق ئۇردىكى،
«گۈلدۈر - غاراس!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئات يىقىلىپ، ھارۋا
ئۆرۈلدى، ھارۋىنىڭ بىر چاقى ئۈستىدە «پىر - پىر» قىلىپ
چۆرگۈلمەكتە. كىشىلەر يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ كۆردىكى، ئاتنىڭ
باش سۆڭىكى ئىككى پارچە بولۇپ كەتكەن، بوتقىسىمان مېڭە
قېتىقى قۇلاق تۈۋىنى بويلاپ ئېقىۋاتاتتى.....

— بارىكالا! ئاپىرىن توختاخۇن! خۇدا ئۆمرىڭنى ئۇزاق
قىلسۇن! — توۋلىشاتتى ئەتراپقا ئولاشقان خەقلەر.
— ئاتنى بىر ئاللىقان بىلەن ئۇرۇپ يىقىتقان بۇ كىم
ئۆزى؟! — قۇربان زور يېنىدا تۇرغان مۇلازىمدىن سورىدى.
— توختاخۇن جانىباز دېگەن ئادەم شۇ! — دېدى مۇلازىم
مەغرۇر قىياپەتتە.

قۇربان زور يېنىدا ئاتقا بويۇنداپ قاراۋاتقان پاكار، دوغىلاق
ھەمراھىنى ئوقۇشلىدى. دە، ئاشپۇزۇلغا كىرىپ خۇرجۇنىنى
ئېلىپ، ئۈستەلگە ئىككى تۈمپۈرنى^① قويۇپلا، ئاش - تائامنى شۇ
يېتى تاشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۇرۇمچى يولغا چۈشكەندىلا
ئاندىن ھەمراھىغا:

— توۋا، ھېلىمۇ بىزنى خۇدا ساقلاپتۇ، شۇنچە يىراق يولنى
بېسىپ توختاخۇن بىلەن ئېلىشىمەن دەپ كەپتىمەن. ئوقتەك

^① تۈمپۈر — كۈمۈش تەڭگە، شۇ زاماندا ئىشلىتىلگەن پۇلنىڭ بىر خىلى — ئا.

كېلىۋاتقان ئاتنىڭ مېڭىسىنى بىر ئالغان بىلەن چۇۋۇۋەتكەن ئادەمگە قانداقمۇ تەڭ كەلگىلى بولسۇن؟! توۋا - توۋا! خۇدا ساقلايتۇ مېنى، ئالتە شەھەر تەرەپتە كۈن ئالغىنىم ئەۋرەلگەن مېنىڭ! - قۇربان زور ئىچىدە ئاللىبىمىلەرنى پىچىرلاپ ئوقۇپ ماڭماقتا ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، مۇشۇ قۇربان زور دېگەن ئادەمنىڭ ئاغزى بىلەن توختى ئاخۇن جانبازاننىڭ داڭقى ئالتە شەھەر تەرەپكە تارالغانىكەن.

«يېتىم خۇداغىمۇ ئۆگەي» دېگەندەك، شۇ كۈندىكى ئۈرۈكۈگەن ئات سۆرىگەن ھارۋىنىڭ ئاستىدا، دەلدەڭشىپ يۈرگەن كازىم قېپقايتۇ. «بالا ئۇچرار يوقسىزغا، كېيىك ئۇچرار ئوقسىزغا» دېگەندەك ئىش بوپتۇ. توختى ئاخۇن باشلىق بىرنەچچە يىلەن كازىمنى شۇ كۈنىلا يەرلىكىدە قويۇۋەتتى. ئۇلار تۇپراق بېشىدا ئۇزاق دۇئا قىلىشىپ، ئاللا تائالادىن كازىمنىڭ روھىنى ئۇدۇنىادا خاتىرجەم قىلىشنى تىلەشتى. تۇپراق بېشىغا چىققانلار كازىمنىڭ قەبرىسىگە يېنىش - يېنىشلاپ قارايتتى. ئۇلارنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يېرىدە كازىمغا تارتىشقۇسى بار ئىدى. نېمىلا دېگەنبىلەن توختى ئاخۇنلار بۇ كازىم بىلەن قۇرداش، بىر يۇرتتا، بىر مەھەللەدە چوڭ بولغان. ئۆز يۇرتىنىڭ مۇشۇكى بولسىمۇ، ئۆلۈپ كەتسە ھەركىم تارتىشىدىغۇ؟.....

توختى ئاخۇن، مەمەت، ساتتار ۋە بىرقانچە يىلەن تۇپراق بېشىدىن يېنىپ، ھېيت ئاخۇن زاسۇيەزنىڭ يېنىغا كەلدى. ھېيت ئاخۇننىڭ شىرەسىنى چۆرىدىشىپ تۇرغانلار دۈرىدە قويۇشۇپ، توختى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىگە جاي بوشاتتى. ھېيت ئاخۇن ئۇلارغا قىزىق چاي قۇيدى ۋە بىر تاۋاق ئۆپكە - ھېسىپ توغراپ ئالدىغا قويۇپ:

— ئالە ئاغىنە، ئۆپكە - ھېسىپ بىلەن بولسىمۇ سېنىڭ بۈگۈنكى باتۇرلۇقۇڭغا رەھمەت ئېيتاي! — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئۆپكە - ھېسىڭىدىن كۆرە، باياتىن توقۇغان قوشقىڭنى
ئېيتسنا ھېيتاخۇن! — دېدى چۆرىدەپ تۇرغانلارنىڭ بىرى.
— توغرا، ئەڭ چوڭ تارتۇق - مۇكاپات دېگەن شۇ! —
دېدى يەنە بىرەيلەن.
— قوشاق توقۇپمۇ ئۆلگۈرۈپسەن - دە، ھېيتاخۇن؟! — دېدى
ساتتار ھېيت ئاخۇنغا قاراپ.
بولدۇ ئەمەس، مۇنداق چوڭ باتۇرلۇق كۆرسەتكەن ئاغىنەمنى
قوشاققا قاتمايزە، كىمنى قاتاتتىم بۇرادەرلەر؟! ئوقۇدۇم ئەمەس! —
ھېيت ئاخۇن باياتىن بېرى كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرى ئاساسىدا
توقۇپ چىققان قوشقىنى ئېيتتى:

باتۇر جانىبار توختاخۇن،
توسۇۋالدى ئاپەتنى.
ئاتا قىپتۇ ھەق ئىگەم،
ئاڭا قۇۋۋەت، ئامەتنى.

ئون ئىككى ئاي ئىچىدە،
تولمايدىغان ئاي بولماس.
بۇ يۇرتلاردا جانىبارلار،
توختاخۇنغا تەڭ بولماس.

كېچىلەرنى يورۇتقان،
ئاسماندىكى ئاي نۇرى.
ئەلگە پىدا توختاخۇن،
جانىبارلارنىڭ باتۇرى.

توختاخۇننىڭ مۇشتۇمى،

تاشتىن قاتتىق، مىڭ پاتمان.
بىر مۇشت ئۇرسا بىر چوڭ ئات،
ئۆلۈپ قالدى شۇ ھامان.

ھەركەتلەنسە پۇت - قولى،
بوران دەۋرەپ كېتىدۇ.
شۇ بوراننىڭ ئاۋازى،
ھەممە يۇرتقا يېتىدۇ.

— بارىكالا! ئاپىرىن! ئاغزىڭغا ناۋات ھېيتاخۇن! —
چۆرىدىشىپ تۇرغانلار توۋلاشتى.
— مېنى مۇنچىۋالا ماختىمىساڭلار بولاتتى ئاغىنىلەر،
«ئادەمگە ئاتاق يامان» دېگەن گەپ بار، — دېدى توختى ئاخۇن
سەل ئوڭايسىزلىنىپ.

— سېنى بۇ يەردىلا ئەمەس، مانا مەن بۇ قوشاقنى
ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ ئوقۇپ، شۇ يەردىكىلەرگىمۇ سېنى ماختاپ
بېرىمەن! — دېدى ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان باشقىلار ئېغىز ئاچقۇچە
سۆزلەپ، — خوش ئاغىنىلەر، مەن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا ئۈرۈمچىگە
خەت - خەۋەر ئېلىپ ماڭىدىم، ئامانچىلىق بولسا كەلگەندە
كۆرۈشەيلى! — ھوشۇر ئاخۇن گېپىنىڭ ئاخىرى چۈشە -
چۈشمەيلا غۇيۇلداپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ خۇددى قوبۇنتازدەك
«ھايت - ھايت» دېگۈچىلا، لىخۇاجەنزە مەيدانىدىن يىتتى.

ھېيت ئاخۇن توقۇغان قوشاق بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا
جىمىسار، مورى، ئۈرۈمچى، تۇرپان تەرەپلەرگە تارقالدى.
ئۇنى ئىزدەپ كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ئارىدىن
بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندە، گەنسۇدىن مۇچىڭتەي دېگەن جانباز،
ئۈرۈمچىدىن مۇبار دېگەن خۇيزۇ جانباز ئىزدەپ كەلدى.

ئون ئۈچىنچى باب

قول بېرىشكەن ئاغا - ئىنىلەر

كەچ كۈز، قۇياش نۇرى ئاجىز. تەبىئەت دۇنياسى تۈگۈلۈشكە باشلىدى. كەچ كۈزنىڭ بۇلۇت - تۇمانلىرى ئاستىدا ھەرخىل، رەڭلەر ئاستا - ئاستا ئۆگۈشكە باشلىدى. ئېگىز چوققىلار دەسلەپكى قارلار بىلەن قاپلاندى. تۈزلەڭلىكلەرنى قويۇق تۇمان باستى..... شەھەر قېنىق كۈل رەڭ پەرەنجىسىنى يېپىنىپ، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان قىشنى ئۆتكۈزۈشكە تەييارلاندى. لىخۇاجەنىزدىكى دۇكانلار، سانسىزلىغان ئۆي - ئىمارەتلەرمۇ كۈل رەڭ تۈسكە كىردى. ئاسمان ۋە كوچىلارمۇ سۇس رەڭ ئالدى؛ ياپراقلىرى تۆكۈلۈپ غول - شاخلىرى شەبنەمدە نەملەشكەن دەل - دەرەخلەر ئۇن چىقارماي ئاستا يىغلاۋاتقان دەك بىلىنەتتى. قاقشال دەرەخلەر، ئۇچۇپ يۈرگەن توپا - چاڭلار ھاۋانى تېخىمۇ غەمكىنلەشتۈرۈۋەتتى. سوغۇق شامال خۇددى شۇم خەۋەر ئېلىپ كەلگەندەك، ئۇزۇن كوچىلاردا يۈگۈرەيتتى. دەرەخ شېخىدا ئاندا - ساندا تۈگۈلۈپ ئولتۇرغان قۇشقاچلار، تۈكلىرىنى پاخىيەتقان ئىتلار، ئاپتاپ چۈشكەن يەردە دۈگدەرەپ ئولتۇرغان مۈشۈكلەر، ئاسماندا قاقىلداپ ئۇچۇپ يۈرگەن توڭ قاغىلار قىشنىڭ پات ئارىدا يېتىپ كېلىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرەتتى.

توختى ئاخۇن لىخۇاجەنىزدىكى قاراۋۇللۇققا ئاجرىتىپ بەرگەن ئۆيگە مەش ئورنىتىپ بولۇپ، ئەمدىلا تۇنجى قالام كۆمۈرنى مەشكە

سېلىپ تۇرۇشىغا، گەنسۇلۇق سەنگۇجاڭ^① لەقەملىك جانباز مۇچىڭتەي بىلەن ئۈرۈمچىلىك خۇيزۇ جانباز مۇبار كىرىپ كەلدى. بۇ ئىككىسىنىڭ توختى ئاخۇننىڭ ھۇزۇرىغا ئۈچىنچى رەت كېلىشى ئىدى.

— كېلىڭلار، ئورۇندۇققا كېلىڭلار، — توختى ئاخۇن ئۇ ئىككىسىنى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى. ئۆزى يالغۇز كىشىلىك كارىۋاتتا ئولتۇردى.

— بۈگۈنكىنى قوشقاندا سېنىڭ ئالدىڭغا ئۈچىنچى رەت كېلىشىمىز، — دېدى مۇچىڭتەي، — ئون كۈن ئىلگىرى تۇنجى رەت كەلگىنىمىزدە ئېيتقان سۆزلىرىمىزدىن سېنىڭ كۆڭلۈڭ سۇ ئىچمىدى. ئۇ چاغدا بىز سېنى سىناپ كۆرگەندۇق، دەرۋەقە سەن ئالىيجاناب جانباز كەنسەن، بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى سۆزلەشكىنىمىزدە ئوي - خىيالىمىز ئاساسەن بىر نۇقتىغا تۈگۈنچە كەلەندى. قانداق؟ بۈگۈن قول بېرىشكەن ئاغا - ئىنلەر بولۇش قائىدىسىنى قىلىۋېتەمدۇق؟ سېنىڭچە قانداق، توختاخۇن؟ — شۇنداق قىلايلى توختاخۇن، — دېدى مۇبارمۇ سۆز قوشۇپ.

توختى ئاخۇن يەنە بىردەم ئويلاندى، قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇلارنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلغان تۈزۈكمۇ ياكى رەت قىلغان تۈزۈكمۇ؟ بۇلار بىلەن ئاغا - ئىنى بولۇشسا ئۇنىڭ پايدىسى قانچىلىك؟ ئاغا - ئىنى بولۇشسا زىيىنى قانچىلىك؟ توختى ئاخۇن كۆڭلىدە بۇ ئىشنى يەنىمۇ دەڭسەشكە باشلىدى.

بۇنىڭدىن ئون كۈن ئىلگىرى، لى جۇڭ بۇ ئىككىسىنى مۇشۇ ئۆيگە باشلاپ كېلىپ، توختى ئاخۇنغا تونۇشتۇرغانىدى. ئەسلىدە،

^① سەنگۇجاڭ — خەنزۇچە سۆز، «ئۈچ ئىلمەك بارماق» دېگەنلىك. مۇچىڭتەي جانباز مۇشۇ ماھارەتتە داڭ چىقارغان — ئا.

مۇ چېڭتەي گەنسۇدىن ئۈرۈمچىگە كېلىپ مۇشۇ مۇبارىنىڭ ئاكىسى ئاچقان سارايغا چۈشۈپ، مۇبار بىلەن تونۇشۇپ قالغان. سۆھبەتلىشىش جەريانىدا، ئىككىلىسىنىڭلا «جانبازلار يۇرتى» دەپ ئاتالغان گۇچۇڭغا كېلىپ ئۆزلىرىگە ئىستىقبال ئاچماقچى بولغانلىقى مەلۇم بولغان. مۇبارمۇ ئاكىسى ئاچقان سارايدا يۈگۈر - يېتىم ئىشلارغا قارىشىپ، چوڭراق ئېتىبارغا ئېرىشەلمىگەچكە، ئىچى پۇشۇپ يۈرگەنىكەن. «قارىغۇ قارىغۇنى ئاي قاراڭغۇسىدا تېپىپتۇ» دېگەندەك، بۇ ئىككىسىنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقىپ، گۇچۇڭغا كەلگەن. مۇچېڭتەي لى جۇڭغا ئانا تەرەپ شىرەم تۇغقان كەلگەچكە، بۇ يەرگە ئۇ شۇنى پاناھ تارتىپ كەلگەن. مۇ چېڭتەينىڭ توختى ئاخۇن بىلەن تونۇشقۇسى بارلىقىنى بىلگەن لى جۇڭ ئۇ ئىككىسىنى توختى ئاخۇنغا تونۇشتۇرغان.

مۇ چېڭتەي ئون كۈن ئىلگىرى كەلگەندە، توختى ئاخۇن، مۇبار ۋە ئۆزىنىڭ قول بېرىشكەن ئاغا - ئىنىلەردىن بولۇپ ئۆتۈشنى خالايدىغانلىقىنى، گۇچۇڭ، ئۈرۈمچى، جۈملىدىن شىنجاڭ تەۋەسىدە، ئەگەر ئۇلار ئۈچى بىرلەشسە، خان - بەگلەردەك ياشايدىغانلىقىنى ئېيتقان. ئەمما، توختى ئاخۇن قەتئىي رەت قىلغانىدى. مۇچېڭتەي بىلەن مۇبار ئامالسىز شىلەيشاڭدىكى سارايغا قايتىپ كېتىپ، باش قاتۇرۇپ مەسلىھەت - پىلان قىلىشقاندىن كېيىن، بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى توختى ئاخۇننىڭ ھۇزۇرىغا ئىككىنچى رەت كېلىپ، ئۈچى بىرلىشىپ، ئۆزئارا ئۆگىنىپ، ھەرقايسىسىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ، جۇڭخۇا ئېلىنىڭ جانبازلىق ماھارىتىنى گۇچۇڭدىن ئىبارەت بۇ چەت - ياقا يۇرتتا يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈشتەك ئۇلۇغۋار غايىنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈپ كەلگەنلىكلىرىنى ئېيتىشقان. تۇنجى رەت كۆرۈشكەندە ئېيتقان گەپلىرىنىڭ توختى ئاخۇننى «چېكىپ بېقىش» مەقسىتىدە ئېيتقانلىقىنى ئىزاھلاپ، ئۆزى ئېيتىشقانىدى.

شۇ چاغدا توختى ئاخۇن «ئويلنىپ باقاي» دەپ، ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويغانىدى.

توختى ئاخۇن ئالدى بىلەن لى جۇڭ ساقچىنى ئىزدەپ باردى. لى جۇڭ بۇ كۈنلەردە ئالدىراش ئىدى. چىڭ سۇلالىسى ئاغدۇرۇلۇپ، مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئامبال سۇخۇناشېن تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتتى. لى جۇڭ ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولدى. سۇخۇشارا خىزمەتتە خاتالىشىپ، ئادەتتىكى ساقچىلىققا چۈشۈرۈلگەنىدى. ساقچى باشلىقى بولغان لى جۇڭ شۇنچە ئالدىراشلىققا قارىماي، بۇ قەدىناس دوستى توختى ئاخۇنغا مۇچىڭتەينىڭ ئەھۋالىنى يېپىدىن يېڭىسىگىچە سۆزلەپ بەردى.

مۇ چىڭتەي گەنسۇ خېجۇلۇق، ئاتىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ چوڭ ئەمەلدارى بولغان. مۇچىڭتەي جانبازلىق ماھارىتىنى كامالەتكە يەتكۈزگەن، بولۇپمۇ ئۇنىڭ «ئۈچ ئىلمەك بارماق» ماھارىتىنىڭ يىراق - يېقىنغا داڭقى چىقىپ، ئۇنىڭ ئىسمى ئورنىغا «سەنگۇ جاڭ» لەقىمى ئالماشقان. ئۇ گەرچە جانبازلىق ماھارىتىدە كامالەتكە يەتكەن بىلەن، ئۆزى ياشىغان يۇرتتىكى ئوغرى - قىمارۋاز، ھاراقكەش - لۈكچەكلەرنىڭ ئاتامىنى بولۇۋېلىپ، «ئېشەك ھاڭرىغان، داپ داراڭلىرىغان» يەرلەردە يۈرۈپ، زورلۇق - زۇمبۇلۇق قىلىپ، ئاتىسىنىمۇ، ئەل - يۇرتىنىمۇ قاقشىتىپ، يۇرتىدا تۇرالماي، بۇ يۇرتقا كەلگەنىكەن.

— ئەگەر، — دېدى لى جۇڭ توختى ئاخۇنغا، — مۇچىڭتەي يامان يولدىن يېنىپ، جانبازلىق ماھارىتىدىكى ئارتۇقچىلىقلارنى ئۆزئارا ئۆگىنىپ، جانبازلىقنى بۇ يۇرتلاردا راۋاجلاندۇرۇش مەقسىتىدە سېنىڭ بىلەن ئاغا - ئىنى بولۇشمەن دېسە، بۇ ياخشى ئىش، قول بېرىشەڭ بولىدۇ. بۇ يۇرتتا ئۇ سېنىڭدەك بىر داڭقى چىققان جانبازنى ئۆزىگە يار - يۆلەك قىلماي پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ، ئۇنىڭ مەقسىتى شۇ. ئەگەر يەنە يولدىن چىقسا، ئۇنى

ئەدەپلەپ قويۇشقا سېنىڭ چامىڭ يېتىدىغۇ؟ قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل، دوستۇم.

توختى ئاخۇن ئۇستازلىرى يېيى جەنجاڭ، دىڭ ئاخۇن، گا ئىماملاردىنمۇ شۇ تەرىزدىكى جاۋابنى ئالدى.

— بولىدۇ، مەن سىلەر بىلەن ئاغا - ئىنى بولۇشاي، جانبازلىق ماھارىتىدىكى ئارتۇقچىلىقلارنى ئۆزئارا ئۆگىنىش ياخشى ئىش. ناۋادا خەلققە زۇلۇم سالىدىغان، باشقىلارنى بوزەك قىلىدىغان، گۇرۇھبازلىق قىلىدىغان ئىشلار ئارىمىزدا كۆرۈلسە، كىمكى شۇنداق سەۋەنلىكلەرنى ئۆتكۈزسە ياكى ناشايان قىلىقلارنى قىلسا، شۇنى ئارىمىزدىن سىقىپ چىقىرىۋېتىمىز ھەم ئۇنى جازالايمىز، مۇشۇنىڭغا قوشۇلالامسىلەر؟!

توختى ئاخۇن ئۇ ئىككىسىگە قاراپ ئەنە شۇنداق قىسقا ھەم كەسكىن تەلەپنى، شەرتنى ئېيتتى. مۇبار بىلەن مۇچىڭتەي دەرھاللا ئىپادە بىلدۈردى:

— بولىدۇ، شەرتكە بويسۇنمىغانلارنى چاقماق سوقسۇن! — دېدى مۇچىڭتەي.

— جانمۇ ئېغىزدىن، گەپمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، — دېدى مۇبار.

توختى ئاخۇن بېلىگە ئېسىقلىق غىلىپىدىن پىچاقنى چىقىرىپ، سول بىلىكىنىڭ ئىچ تەرىپىنى كىچىككىنە تىلىپ قان چىقاردى، مۇبار بىلەن مۇچىڭتەيمۇ شۇنداق قىلدى ۋە بىلەكلىرىنى بىر - بىرىگە تەگكۈرۈشۈپ تۇرۇپ:

— بىز ئۈچ ئاغا - ئىنى بىر - بىرىمىزگە مەڭگۈگە سادىق بولۇپ، جاپادا ھەم ھالاۋەتتە بىللە بولۇپ، جۇڭخۇا ئېلىنىڭ جانبازلىق ماھارىتىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈشتە ھەمدەمدە بولىمىز. كىمكى ۋەدىگە خىلاپلىق قىلسا ئۇنى تەڭرى جازالسۇن! — دېيىشتى.

يېشىغا قاراپ مۇچىكتەي چوڭ ئاغا، مۇبار ئىككىنچى ئاغا، توختى ئاخۇن كەنجى تاي بولدى. شۇ يىلى توختى ئاخۇن ئوتتۇز ئىككى ياشتا ئىدى.

مەشتىكى ئوت تۇتىشىپ، ئۆي ئىچى بارا - بارا قىزىدى. يېڭىدىن قول بېرىشكەن بۇ ئۈچ ئاغا - ئىنى كەچكەچە پاراڭلىشىپ ئاندىن تارقاشتى. توختى ئاخۇننىڭ ئىككى شاگىرتى كەچلىك قاراۋۇللۇققا يېتىپ كېلىشتى.

×

×

×

قول بېرىشكەن بۇ ئۈچ ئاغا - ئىنى دەسلەپتە ھەر ئۈچ - بەش كۈندە بىر قېتىم ياش قوشۇپ، جانبازلىق ماھارەتلىرى ئۈستىدە بەس - مۇنازىرىلەر قىلىشىپ تۇردى. ۋۇداڭشەن، شاۋلىن گۈمپىسى، جەنۇبىي جۇڭگو جانبازلىقى، شىمالىي جۇڭگو مەزھىپى، تەيجى گۈمپىسى، ياپىۋەك گۈمپىسى، يىلان ھەرىكىتى، مايۋىن ھەرىكىتى، خو ئائىلىسى گۈمپىسى، جاۋ ئائىلىسى گۈمپىسى..... دېگەندەك چوڭ - كىچىك مەزھەپلەرنىڭ گۇمپا - ماھارەتلىرىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ، ئارتۇقچىلىقلىرىنى، ئالاھىدە تەرەپلىرىنى مۇلاھىزە تېمىسى قىلىشتى ۋە ئۆزلىرى ئىگىلىگەن ماھارەت - گۇمپىلارنى ئىسلا قىلىشقا، كۈچەيتىشكە، تاكامۇللاشتۇرۇشقا تېگىشلىك جايلارنى تىلغا ئېلىشىپ، كۆرسەتمىلەر بېرىشتى. مۇنداق بەھىسكە ئاستا - ئاستا يې جەنجاڭ، دىڭ ئاخۇن، گا ئىمام قاتارلىق پېشقەدەم جانبازلارمۇ ئىشتىراك قىلدى. گاھىدا سەنشىياۋ بۇتخانىسى، گاھىدا دامياۋ بۇتخانىسى، نياڭ نياڭ مياۋ بۇتخانىسى سەينالىرىدا، بەزىدە چوڭ مەسچىت ئالدىدا كىچىكرەك مەيدانلار تۈزۈلۈپ، بەسلىشىش، ماھارەت كۆرسىتىش، سىنىشىش قاتارلىق مۇسابىقىلەر ئۆتكۈزۈلدى.

توختى ئاخۇن بىلەن مۇچىڭتەي، مۇبار، مالاۋۇۋ، مالاۋسى، ۋاڭتاۋ، جاڭسەنلەر ۋە يېڭىدىن يېتىشىپ چىققان شاگىرتلار ئۆزئارا، خىلى خىلى بىلەن ئويۇن كۆرسىتىشىپ تۇردى. دەرۋەقە، مۇچىڭتەي جانىبارلىق ماھارەتلىرىنى كامالەتكە يەتكۈزگەن كىشى ئىدى. بىرقانچە رەت ئويۇن كۆرسىتىش، سىنىشىش، بەسلىشىش نەتىجىسىدە مۇچىڭتەي توختى ئاخۇن بىلەن تەڭلىشىپ قالدى. ئەگەر سەللا ئېھتىياتسىزلىق، بىپەرۋالىق قىلسا، مۇچىڭتەي توختى ئاخۇنغا يېڭىلىپ قېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. توختى ئاخۇندىكى كۈچ - قۇۋۋەت، سالماقلىق، دەللىك، چەبدەسلىك، ئىچكى ئېنېرگىيەنى تەڭشىشى، بەدەن ساپاسى ئالاھىدە ئىدى. بۇنى مۇچىڭتەي پەملىدى. يې جەنجاڭ، دىڭ ئاخۇن، گا ئىمالارمۇ ئۆتكۈر كۆزلىرى، كەسپىي سەزگۈرلۈكى بىلەن بۇنى سەزگەندى. توختى ئاخۇن بولسا قاتتىقلىق بىلەن ئەۋرىشىملىكنى، چەبدەسلىك بىلەن دەللىك ۋە سالماقلىقنى بىرلەشتۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرەتتى. ئۇ مۇچىڭتەي، مۇبار ۋە باشقا جانىبارلاردىكى ئالاھىدىلىك، ئارتۇقچىلىقلارنى ماھىرلىق بىلەن بايقاپ، ئۆزىگە مۇناسىپ كېلىدىغان تەرەپلەرنى ئۈزۈكسىز قوبۇل قىلىپ تۇردى.

كۈنلەر شۇ تەرزىدە ئۆتۈپ بىرەر يىل بولغاندا، مۇچىڭتەي قول بېرىشكەن ئاغا - ئىنلەر ئۇچرىشىشقا ھەپتىدە بىرەر قېتىم ياكى ئون - ئونبەش كۈندە بىرەر نۆۋەت، گاھىدا ئايدا بىرەر قېتىممۇ كەلمەس بولدى. مۇبار ئۇنى ئىزدەپ شىلەيشاڭغا بىرقانچە رەت بارغىنىدا، ئۇنى گاھى قىمارخانىدا، گاھى قاۋاقتا، گاھىدا پايەشخانىدا كۆردى. خەيرىيەت، كۈنلەر شۇنداق ئۆتۈۋەردى. بىركۈنى مۇچىڭتەي ھاراقنى كۆپ ئىچىۋېلىپ، شىلەيشاڭدىن لىخۇا جەنرە تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ چاچلىرى چۇۋۇق، چاپىنىنىڭ ئالدى ئوچۇق، بىر پۇتىدا خەي، بىر پۇتى يالاڭگىياغ، بىر پۇچقىنى تۈرۈكلۈك ئىدى. ئۇ گاھىدا دەلدەڭشىپ كۈچىنىڭ ئۇ

بېشىدىن بۇ بېشىغا ئۆتسە، گاھىدا باغلاقتىن بوشاپ كەتكەن بۇقىدەك ئۇدۇل كەلگەنگە چېپىلىپ، ئۇرۇپ - سوقۇپ كېلىۋاتاتتى. شىلەيشاڭدىن لىخۇا جەنزە تەرەپكە قايرىلىدىغان دوقمۇشتا مۇبارغا ئۇچرىغان مۇچىڭتەي دېۋىدەك بەستلىك مۇبارنىمۇ خۇددى چاپاننى چۆرۈگەندەك چۆرۈۋەتتى ۋە ئۆزىمۇ دەلدەڭشىپ بېرىپ تام تۈۋىگە يىقىلىپ قالدى. مۇبار ئورنىدىن قوپۇپ توپا - چاڭلىرىنى قاقماستىنلا لىخۇا جەنزىگە كەلدى. بۇ شام ئارىلاپ قالغان چاغ بولۇپ، توختى ئاخۇن قاراۋۇللۇق ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئەمدى ئېچىپ تۇراتتى.

— لاۋدا^① كوچىدا يېتىپ قالدى. مەن يۆلەي دەپ قېشىغا بارسام مېنى چاپاننى چۆرۈگەندەك چۆرۈۋەتتى. قانداق قىلىمىز؟ — دېدى مۇبار.

— يۈرە، ئىككىمىز بېرىپ ئۇنى ئېلىپ كېلىۋالايلى، — توختى ئاخۇن ئىشىكىنى ئېتىپ تالاغا چىقتى، — بۇ ئاغىمىز ھاراقىتىن چىققان كۈنى قاغا پوق يېمەس بولىدۇ. نېمىدېگەن تويىمىغان نەپىسى ئۇنىڭ ھاراققا؟! — دەپ غودۇڭشىپ قويدى توختى ئاخۇن ۋە گۈس - گۈس دەسسەپ مۇچىڭتەي بار جايغا يۈرۈپ كەتتى.

مۇچىڭتەي كوچىدا يەنە دەلدەڭشىپ كېلىۋاتاتتى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى چاپىنى يوق، ئۆزى خۇددى ئېشەك سويىدىغان قاسساپلاردەك بەتبەشرە كۆرۈنەتتى.

ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغانلاردىن بىر - ئىككىسىنى ئۈچ بارمىقى بىلەن ئېلىپلا تاشلىۋەتتى. ئۇنىڭ كەينىدە بىر توپ بالا ئۇنىڭغا تاش - داڭگال ئاتماقتا، يىراق تاش - داڭگال ئۇنىڭ تارشىدەك قاتقان بەدىنىگە چىۋىن چاققانچىلىكمۇ تەسىر قىلمايتتى. لېكىن،

^① لاۋدا — خەنزۇچە ئاغا، چوڭام دېگەن مەنىلەردە — ئا.

گۇچۇڭ تەۋەسىدە ناھايىتى تېزلا تونۇلغان بۇ جانبارنىڭ شۇ تۇرقىغا يولدىن ئۆتكەن چوڭراق ئادەملەر ئەپسۇسلىنىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ «توۋا - توۋا! بۇ داڭلىق جانبارنىڭ قىلىپ يۈرگەن قىلىقىنى قاراڭلار!» دېيىشمەكتە. بۇ گەپلەردىن توختى ئاخۇن بىلەن مۇبار خېلىلا ئوڭايىسىزلاندى. توختى ئاخۇن مۇچىڭتەيگە يېقىنلاپ بېرىپ ئۇنىڭ سول بىلىكىنى شۇنداقلا تۇتۇشىغا، مەستلىكتە دەلدەڭشىپ ئاران كېتىۋاتقان مۇچىڭتەي، خۇددى ئوت - چۆپ ئارىسىدىن ۋاشىلداپ يىلان چىققاندىكىلا، ئوڭ قولىنىڭ ئۈچ بارمىقىنى ئىلمەك قىلىپ توختى ئاخۇنغا چاڭ سالدى. توختى ئاخۇن ئۇنىڭ تۆمۈردەك قولىنىڭ بېغىشىدىن كاپلا قىلىپ تۇتتى. مۇچىڭتەي بۇ قول ئىگىسىنى بىلدى - دە، كۆندۈرۈلگەن يىلپىز ئىگىسىنىڭ يېتىلگىنىگە بويسۇنغاندەك، ياۋاشلىق بىلەن سوكۇلداپ ماڭدى. مۇبار ھەيرانۇھەس قالدى. ئۇ توختى ئاخۇنغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى.

ئۇلار مۇچىڭتەينى توختى ئاخۇننىڭ قاراۋۇلخانىسىغا ئەكېلىپ كارىۋاتتا يانقۇزۇۋىدى، مۇچىڭتەي كەينى - كەينىدىن قاتتىق ھۆ قىلىشقا باشلىدى. مۇبار ئۇنىڭ قەي قىلىدىغانلىقىنى پەملەپ، كۆمۈر ئالىدىغان داسنى ئەكېلىپ كارىۋاتىنىڭ باش تەرىپىگە قويدى. دېگەندەك، مۇچىڭتەي خۇددى قوي قېرىندىن زىن تۆككەندەكلا كەينى - كەينىدىن قۇسۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئادەم تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئەتىسى پېشىندىن يانغاندا توختى ئاخۇن كېلىپ ئىشكىنى ئاچتى، ئۆي ئىچىدىن ئېچىغان ئاشنىڭ ھىدى كەلمەكتە. ئۇ مۇچىڭتەينى ئويغاتتى. مۇچىڭتەي يېشىنىڭ يېرىلىپ كېتىدىغاندەك ئاغرىۋاتقانلىقىنى، بەدەن بېشىنىڭ خۇددى ئۇرۇپ يانجىۋەتكەندەك ئاغرىۋاتقانلىقىنى سەزدى. توختى ئاخۇن كارىۋاتىنىڭ تېگىدىكى قۇسۇق بار داسنى ئېلىپ مۇچىڭتەيگە

كۆرسەتتى. مۇچىڭتەي ئۇنى كۆرۈپ ھەممىنى چۈشەندى بولغاي، گەپ - سۆز قىلمايلا داسنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ئاچقىپ قۇسۇقنى ئەۋرەز ئېرىقىغا تۆكتى - دە، داسنى ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىغا قويۇپ قويۇپلا، توختى ئاخۇنغا ئۈندىمەستىن كېتىپ قالدى. ئۇ شۇ كەتكەنچە ئىككى ئاي ئۇن - تىنسىز ئۆتتى، ئۈچىنچى ئېيىغا كەلگەندە، توختى ئاخۇن بىر پارچە خەت تاپشۇرۇپ ئالدى. خەتنى مۇبار ئوقۇدى:

«قول بېرىشكەن ئىنلىرىم لاۋېر، لاۋسەنگە، سالامەت تۇردۇڭلارمۇ؟ مەن سىلەرگە مۇشۇ خەتنى يېزىشقىمۇ مىڭبىر خىجالەتكە ياتتىم، مەن سىلەردەك مۇسۇلمان ئىنلىرىمنىڭ ئالدىدا ھاراقكەشلىك قىلىپ بىھاييا قىلىقلارنى قىپتىمەن. قول بېرىشكەندىكى ئەھدىمىزگە مۇخالىپ ئىشلارنى قىلىپ، «ئىت بېشىنى تەخسىگە ئالسا تەخسىدە تۇرمايتۇ» دېگەندەك، ئىززەت - ھۆرمىتىمنى قىلغىنىڭلارغا يارىشا ئەدەپلىك يۈرمەيتىمەن. خەيرىيەت، ئەمدى مەن ئىلىدا ئوبدان ياشاۋاتىمەن. ئىلىمۇ گۈچۈڭغا ئوخشاش باياشات يۈرتكەن. لېكىن، يېنىمدا سىلەردەك قول بېرىشكەن ئىنلىرىم بولمىغاچقا، كۆڭلۈم پەرىشان ئۆتۈۋاتىدۇ. بۇ يەردىمۇ قىمارۋاز، ئوغرى - لۈكچەكلەر مېنى ئىككى ئايغا بارمايلا تونۇپ كېتىشتى. ھەممىسىلا «ۋاي مۇچىڭتەي ئاغا، ۋاي لاۋدا» دەپ تۇرۇشىدۇ. گەدەنكەشلىك قىلغانلاردىن بىر - ئىككىسىنىڭ مېڭىسىنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋىدىم، ھازىر ھەممە لۈكچۈن - قىمارۋاز شۈكەلەپ كېتىشتى. ھەر قېتىم ھۇزۇر - ھالاۋەت سۈرگەندە ئىككىڭلارنى ئەسلەپ قالىمەن. ئەگەر كەلسەڭلەر، ئىلىدا

ئۆزى خان، ئۆزى بەگ بولۇپ دەۋران سۈرىمىز. بولۇپمۇ توختى ئاخۇن ئىنىم، چوقۇم كەلگىن. گۈچۈڭدىغۇ ئۆز يۇرتۇم، ئۇرۇق - تۇغقان، تونۇش - بىلىشلەر ئارىسىدا كېرىلىپ، كۈلۈپ - يايىراپ ياشىيالىمىدىم دېسەڭ، مانا بۇ ئىلى يۇرتۇڭدىن يىراق، تونۇش - بىلىشنىڭ يوق. بىرقانچە يىل بولسىمۇ شاھ - سۇلتاندىك ياشىۋالغىن، ھۈنەر - گۈمبىدا سېنىڭدەك كامالەتكە يەتكەن ئادەم ئۆتكەن كۈنىگە شۈكرى قىلىپلا ياشىسا، زايە كېتىدۇ! «ئادەم ئۆزى ئۈچۈن قايغۇرمىسا يەر يۇتۇر» دېگەن تەمسىل بار. قاغىدەك ئۈچ يۈز يىل ياشىغاندىن كۆرە، بۈركۈتتەك بىر يىل ياشىغان تۈزۈك ئەمەسمۇ؟ مېنىڭ تەكلىپىمنى ئويلىشىپ، تېزىدىن جاۋاب خەت ئەۋەتكەيسىلەر.

قول بېرىشكەن ئاغاڭلار
مۇچىڭگەيدىن.»

مۇبار خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، شادلىنىپ كەتتى. ئۇ توختى ئاخۇنغا قاراپ:

— لاۋسەن، قانداق خيالدا بولۇۋاتىسەن؟ ئىلى تەرەپكە ئۆتۈپ بىرقانچە يىل يايىراپ كەلمەيلىمۇ؟ — دېدى. بۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەر ئىدى.

— مېنىڭ ئۆيۈم، بالىچاقام بار، بىزدە بىرگەپ بار: «خەقنىڭ يۇرتىدا سۇلتان بولغۇچە، ئۆز يۇرتۇڭدا ئۇلتاڭ بول» دەيدىغان. سەن بېرىپ كېلىمەن دېسەڭ بېرىۋەرگىن، — توختى ئاخۇن گەپنى ئۈزۈپلا ئېيتتى.

— بوپتۇ ئەمىسە لاۋسەن، مەن ئىلىغا بارىمەن. «ئاتالمىغان

ئەردىن، ئاتالغان دۆڭ ياخشى» دېگەن گەپ بارغۇ سىلەردە،
ئىلىغا بېرىپ شۇ يەردىن ئىستىقبالىمنى تاپارمەن. ئەتە كېلىمەن،
خەت - خالتا بولسا تەييارلاپ قويارسەن! - مۇبار شۇنداق دەپ
توختى ئاخۇننىڭ يېنىدىن كەتتى.

توختى ئاخۇن مۇبارنى ئۆزىتىپ قويۇپلا لى جۇڭنى ئىزدەپ
ماڭدى. لى جۇڭ توختى ئاخۇننىڭ ئېيتقىنى بويىچە مۇچىڭتەيگە
خەت يازدى. خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«قول بېرىشكەنلىكىمىزنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى
ئۈچۈن خېتىڭگە جاۋابەن بۇ خەتنى ساڭا ئەۋەتتىم.
ئەھدىنامىمىزدە پۈتۈلگىنى بويىچە بولغاندا، سېنىڭ
بىلەن مەڭگۈگە ئاغا - ئىنى بولۇشۇپ، جۇڭخۇا ئېلىنىڭ
جانىبارلىق ماھارەتلىرىنى يۇرتىمىزدا راۋاج تاپتۇرغان
بولساق بەكمۇ ياخشى بولاتتى. بىرەر يىلچە ۋاقىت
ئىچىدە ئاشۇ ياخشى نىيىتىمىز دەۋرەقە گۇچۇڭدا ئوبدانلا
تەسىر پەيدا قىلغانىدى، نىھايەت، سەن ئەسلىي
ماھىيىتىڭنى ئاشكارلىدىڭ، ئەمەلىيەت ئىككىمىزنىڭ
ئىككى يولىدىكى ئادەم ئىكەنلىكىمىزنى ئىسپاتلىدى.
ئەگەر بۇ جاھاندا ئىنسانىي سۈپەت بىلەن ياشاي
دېسەڭ، ياخشى ئىشلارنى كۆپرەك قىلغايسەن!

توختى ئاخۇندىن

سېگونتىڭ 3 - يىلى، گۇچۇڭ دىيارىدىن ئەۋەتىلدى.

ئەتىسى مۇبار توختى ئاخۇننىڭ خېتىنى ئېلىپ، ئىلى تامان
يۈرۈپ كەتتى.

سۇ كەتتى تاش قالدى، ئوسما كەتتى قاش قالدى. توختى

ئاخۇن زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ شاھ - سۇلتان دەك ياشايدىغان
 يولنى تاللىمىدى. ئانا يۇرتنىڭ قەدىر - قىممىتىگە دۇنيادىكى
 ھېچقانداق نەرسىنى تەڭ قىلغىلى بولمايتتى. ئۇ يەنىلا گۇجۇڭدا
 ياشاپ قېلىۋەردى..... ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، مۇچىڭتەي ئىلىدا
 زورلۇق - زومبۇلۇق بىلەن ئۈچ يىل ياشاپ، قىلمىشى ھەددىدىن
 ئېشىپ، ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېتىپ تاشلىنىپتۇ. مۇبارنىڭ تىللاردا
 داستان بولغۇدەك ئىش - ئىزلىرى بولمىغاچقا، ئۇنىڭ نام -
 نىشانىمۇ ئۆزى بىلەن تەڭلا يوقاپ كېتىپتۇ.

ئوت تۆتىنچى باب

ئالتاي - چۆچەك يولىدا

توختى ئاخۇن لىخۇاچەنزى بازىرىدىكى دۇكانلارنىڭ كېچىلىك قاراۋۇللۇقىنى توپتوغرا يەتتە يىل قىلغاندىن كېيىن، ئۇ ئىشتىن قول ئۈزدى. مانا ئەمدى ئۇ قارىھاجىنىڭ ئوغلى ئىسمائىل بايۋەچىنىڭ ھارۋىلىرىنى قورۇقداپ، ئالتاي - چۆچەك تەرەپكە ماڭدى. 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئالتاي يايلاقلىرىدا ياۋا گۈللەر بەس - بەستە ئېچىلىدىغان مەزگىل. يىراقتىن قارىغاندا قىزغۇچ، ھال رەڭ، ئاقۇچ، قارامتۇل كۆرۈنگەن مال توپلىرى يېقىنلاپ كەلگەندە ئاندىن ئۇلارنىڭ ئات - كالا، قوي - ئۆچكە پادىلىرى ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولاتتى. تايچاق، موزايلار، قوزا - ئوغلاقلار قىن - قىنىغا سىغماي سەكرىشىپ ئويناشماقتا. ياۋا گۈللەرنىڭ ئۈستىدە ياۋا ھەرىلەر، ھەرخىل رەڭدىكى كېپىنەكلەر ئۇچۇشماقتا. ئوتلار ئارىسىدا كەكلىك، قىرغاۋۇللار چۈچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، دەم كۆرۈنۈپ، دەم يوقاپ كېتەتتى؛ كۆكتە كېچىكىپ كەلگەن پەسىل قۇشلىرى «غاق - غاق، غاق - غاق» قىلىشىپ، ئۆزلىرى نىشان قىلغان يەرلەرگە قاراپ ئالدىراش ئۇچۇشاتتى. گاھى - گاھىدا كۆكنەك قۇش ئاسمان بوشۇقىدا قاناتلىرىنى دىرىلدەتكىنىچە بىر ئورۇندا خېلى ئۇزاق تۇرۇپ ئاندىن يەر يۈزىگە ئوقتەك شۇڭغۇپ چۈشەتتى - دە، ئازراق ۋاقىتتىن

كېيىن كۈچلۈك تېرىقلىرىدا بىرنېمىنى قاماللىغان پېتى يىراقلارغا
ئۆچۈپ كېتەتتى.....

يەر يۈزى يۇمران ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغان بولۇپ،
ياپېشىل كۆرۈنەتتى. ئەنە شۇ ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا پىچانگۈل،
ھال رەڭ ھەشقىپچەكلەر، يالاڭ بەرگىلىك ياۋا ئەپيۈنگۈل، مۈشۈك
كۆزى گۈللەر، ياۋا جۇخار گۈللىرى ئېچىلىپ كەتكەن بولۇپ،
غۇر - غۇر شامال چىقىشى بىلەن تەڭ ئوت - چۆپلەر باشلىرىنى
لىگىشتىپ، بەللىرىنى تولغاشقا، ياپراقچىلىرىنى لەپىلدەتتىشكە
باشلايتتى.

يىراقلاشقانسېرى يايلاق تېخىمۇ چىرايلىق كۆرۈنۈشكە
باشلىدى. تەبىئەتتىكى ھەرقانداق نەرسىنىڭمۇ 5 - ئايدىكى
يايلاقتىن چىرايلىق كۆرۈنۈشى مۇمكىن ئەمەستەك ئىدى. پۈتكۈل
يەر يۈزىدىكى يېشىللىقتىن يېشىل رەڭلىك دېڭىز ھاسىل بولغان،
ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا باش كۆتۈرگەن ھەرخىل، ھەر رەڭدىكى
گۈللەر يىپەك گىلەم ئۈستىگە چېكىلگەن كەشتىلەردەك، ئوچۇق
ھەم گۈزەل مەنزىرە - گۈلزارلىق ھاسىل قىلىشقانىدى.

ئىللىق شامال يىراق - يىراقلاردىن ئەمەن، يالپۇز، شىۋاق ۋە
ھەرخىل گۈللەرنىڭ پۇراقلىرىنى دىماققا ئۇرۇپ تۇراتتى. ئات
ئۈستىدە يىراقتىكى قارلىق چوققىلارغا، قاپتاللاردىكى قاپقارا بولۇپ
كۆرۈنگەن قارىغايزارلىقلارغا، يېشىل مەخمەلدەك چىرايلىق
كۆرۈنگەن كەڭرى يايلاققا تويماي قاراپ، ھەرخىل گۈل -
چېچەك، كوكاتلارنىڭ خۇشبۇي ھىدىنى كۆكسى تولغۇچە سۈمۈرۈپ
كېلىۋاتقان توختى ئاخۇن ئېتىنى دېۋىتىپ، ئىسمائىل بايۋەچچە
بىلەن يانداشتى.

— يايلاق نېمىدېگەن چىرايلىق - ھە، ئىسمائىل بايۋەچچە؟
ئاپپاق باشلىق چوققىلار، بۈككىدە ئۆسكەن قارىغايىلار، گىلەمدەك
رەڭدار ئوتلاقىلار، مىغىلداپ يۈرگەن مال چارۋىلار، كۆكتە بەھۇزۇر

قات قېقىپ ئۇچۇۋاتقان قۇشلار، يەر يۈزىدىكى تۈرلۈك گۈل - گىياھلار..... يايلاق دېگەن بۇ پانىي ئالەمدىكى جەننەت ئىكەنغۇ، جەننەت؟! - دېدى توختى ئاخۇن قولىدىكى قامچىسى بىلەن ئەتراپتىكى مەنزىرىلەرنى بىر - بىرلەپ كۆرسىتىپ.

- شۇنداق، ياز كۈنلىرى يايلاق جەننەتنىڭ ئۆزىلا! - ئىسمائىل بايۋەچچە توختى ئاخۇننىڭ ھاياجانلىنىۋاتقانلىقىنى بىلدى، - توختاخۇن ئاكا، سىزنىڭ ئالتاي - چۆچەك تەرەپلەرگە تۇنجى قېتىم ئۆتۈشىڭىزغۇ دەيمەن؟

- شۇنداق، - دېدى توختى ئاخۇن پەرۋاسىزلا.

- توختاڭلار يىگىتلەر! - ئىسمائىل بايۋەچچە ھەربىر ھارۋىغا بىردىن سەپلەنگەن ھارۋىكەش يىگىتلەرگە قاراپ تۈۋلىدى. ئون نەچچە يىگىت شۇ ھامان توختىدى.

- توختى ئاخۇن ئاغام بۇ تەرەپلەرگە تۇنجى قېتىم ئۆتۈشى ئىكەن، شۇڭا سەپەر قائىدىسى بويىچە ئىش قىلايلى، ئۇنداق قىلمىساق سەپىرىمىز ئوڭۇشلۇق بولمايدۇ، قېنى يىگىتلەر، توختاخۇن ئاغىمىزغا سەپەر قائىدىسىنى قىلدۇرۇڭلار! - دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

يىگىتلەردىن بىرى قۇرۇغان ئەمەن شېخىدىن بىر غېرىچچە سۇندۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىككى ئۇچىغا ئىككى دانە قۇرۇق ئات تېزىكىنى سانجىپ ئېلىپ كەلدى.

- قېنى توختاخۇن ئاغا، تېزەكنى چىشلەپ سەپەر قائىدىسىنى^① قىلىڭ! - دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە راستتىنلا

^① سەپەرگە ياكى بىرەر يۇرتقا تۇنجى رەت ماڭغان كىشىگە «تېزەك چىشلىتىش» قائىدىسىنى قىلىشقا زۆرلايدۇ. شۇنداق بولغاندا «سەپەر ئوڭۇشلۇق بولىدۇ» دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە، «تېزەك چىشلىتىش» سەپەر ئۈستىدىكى زېرىكىشلىكنى ئازايتىدىغان بىر خىل ئۇسۇل، بىر خىل ئويۇن. بۇ ئويۇن ئۇزاقتىن بېرى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا داۋاملىشىپ كەلگەن - ئا.

شۇنداق قىلىش زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەپ.
— ھوي - ھوي! يىگىتلەر! ئادەمنىڭ تېزەك چىشلىگىنىنى
نەدە كۆرگەن ئىدىڭلار؟ — دېدى توختى ئاخۇن تېزەك سانجىلغان
ئەمەن شېخنى ئېرى ئىتتىرىپ.

— بۇنى چىشلىمىسىڭىز زادى بولمايدۇ!
— ئۇنداق قىلمىسىڭىز سەپەر ئوڭۇشلۇق بولمايدۇ!
— بۇنى چىشلىمىسىڭىز قار - جۇدۇندا قالىمىز!
يىگىتلەر تۇشمۇتۇشتىن ۋارقىراشماقتا. توختى ئاخۇن رەت
قىلماقتا.

— تۇنۇڭلار توختى ئاخۇن ئاغىنى، يەرگە بېسىپ تۇرۇپ
بولسىمۇ تېزەكنى چىشلىتىڭلار! — ئىسمائىل بايۋەچچە ئات ئۈستىدە
تۇرۇپ يىگىتلەرنى «كۈش - كۈش» قىلماقتا.
— مانا ئەمىسە! — يىگىتلەر شۇ بىر ئېغىز سۆز بىلەن
خۇددى كوماندا بېرىلگەن چېرىكلەرگە ئوخشاش توختى ئاخۇنغا
تەڭلا يوپۇرۇلۇپ كەلدى.

بىراق، توختى ئاخۇن ئۆزىنى تۇتقۇرمىدى. ئۇ ئون تۆت -
ئون بەشچە يىگىتنى خۇددى چاپاننى چۆرۈگەندەك ھايت -
ھۇيت دېگۈچىلا ئوڭ - سول، ئالدى - ئارقىغا چۆرۈپ
تاشلىدى. يىگىتلەر قايتىدىن تۆت - بەشتىن بىر بولۇپ،
كەينى - كەينىدىن ئېتىلىپ كېلىۋىدى، نەتىجىسى ئوخشاشلا
بولدى. ئۈچىنچى رەت ئون نەچچە يىگىت پىچىرلىشىپ تۇرۇپ
چەمبەر شەكلىدە بىراقلا ئېتىلىۋىدى، بىر - بىرىنى
ئۆسۈشۈۋېلىپ، ۋايىجانلاپ كەتتى. يىگىتلەر ھالقىسىمان يوپۇرۇلۇپ
ئېتىلغاندا، توختى ئاخۇن يەڭگىللىك ھەرىكىتى بىلەن بىرلا
كۆكلەپ چىقىپ موللاق ئېتىپلا چەمبەرنىڭ سىرتىغا چۈشكەنىدى.

— بولدى - بولدى، ئوتتۇز بولۇپ كەلسەڭلەرمۇ توختى
ئاخۇن ئاغامنىڭ بىر تال موينىمۇ يۇلالمىغۇدەكسىلەر، ئويۇن مۇشۇ

يەرگىچە بولسۇن، ئازراق نان يېۋالايلي! — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە ئاتتىن چۈشۈۋېتىپ. ئىسمائىل بايۋەچچە گەرچە سەپەر ئۈستىدىكى ئويۇن «تېزەك چىشلىتىش» نى يىگىتلەرگە بۇيرۇغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ توختى ئاخۇننىڭ گۇميا - ماھارىتىنى سىناپ كۆرگىنى ئىدى. ئالتاي - چۆچەك يولىدا پات - پاتلا قاراقچىلار ئۇچراپ قالاتتى.

يىگىتلەر پالازنى قولمۇقول ھارۋىلاردىن ئېلىپ ئوت - چۆپلەر ئۈستىگە سالدى. خۇرجۇندىن نان، قاپاقتىكى سۇنى ئېلىپ كېلىپ، ھەممىسى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ يېيىشتى.

— بايامقىسى سەپەر ئۈستىدىكى بىر ئويۇن توختاخۇن ئاغا، ئاتا - بوۋىلاردىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان سەپەر ئويۇنىكەن. لېكىن، بوشراق تۇرغان ئادەملەر شۇ قائىدىنى قىلماي ئامالى يوق، — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە توختى ئاخۇنغا قاراپ، — يىگىتلەرنى ئەدەپسىزلىك قىلدى دەپ كۆڭلىڭىزگە ئېلىپ يۈرمەڭ جۇمۇ؟!

— مەنمۇ ئويۇنىمىكىن دېدىم شۇ، ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، ئىسمائىل بايۋەچچە ھارۋىلارنى قورۇقداپ ماڭغان ئادەمگە گۆش يېگۈزمەي، تېزەك چىشلىتەرمىدى دەپ ئويلىدىم، — دېدى توختى ئاخۇن چاقچاق ئارىلاش.

— راست دەيسىز، سىزنى گۆش بىلەن بېقىشىم كېرەك، ھېلى بولسىمۇ ئالدىمىزدىكى ئۆتەڭدە گۆش يەپ ماڭارىمىز، — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە توختى ئاخۇنغا قاراپ كۈلۈپ.

— بايۋەچچە، توختاخۇن ئاغىمىزنىلا گۆش بىلەن بېقىپ، بىزلەرنى قاتتىق نان بىلەن بورداپ يۈرمەسىز. — ھە؟ — دېدى بايام ئەمەن شېخىغا قۇرۇق ئات تېزىكى سانجىپ كەلگەن مەردان دېگەن يىگىت. بۇ يىگىت ھارۋا ھەيدەپ كېلىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ بېشى ئىدى.

— توغرا - توغرا، بايۋەچچە بىزنى قاتتىق نان بىلەن
بورداپ يۈرمەس؟! — دېدى يىگىتلەر تۇشمۇتۇشتىن.

— سىلەرنىمۇ شۇ قاتاردا گۆش بىلەن باقۇرمەن يىگىتلەر،
تەڭ يېگەن تەڭگە سىڭەر دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟! — دېدى
ئىسمائىل بايۋەچچە. ئىسمائىل بايۋەچچىمۇ ھارۋا ھەيدەشكە
ياللانغان يىگىتلەر بىلەن تەڭتۇش ئىدى. بۇ بايۋەچچە كۆڭلى -
كۆكسى كەڭ، ئويۇن - تاماشىغا ئامراق، خۇش چاقچاق يىگىت
بولۇپ، ئاتىسى قارىھاجىنىڭ پۈتۈن سودا ئىشلىرىنى قولىغا
ئالغانىدى. بۇ سەپەرچىلەر ئارىسىدا پەقەت توختى ئاخۇننىڭلا
يېشى چوڭراق ئىدى.

— ھەببەللى، بايۋەچچىمىزنىڭ مەردلىكى بار يىگىت
جۈمۇ؟! — دېدى ھارۋىكەش يىگىتلەردىن بىرى.

— ئىسمائىل بايۋەچچىمىزغۇ بىزنى گۆش بىلەن مېھمان
قىلىشقا ۋەدە قىلدى، توختاخۇن ئاغىمىز شۇنچە يىگىتنى بىرقاتچە
قېتىم يەرگە تاشلىۋەتتى. بەدەن - باش ھازىرغىچە زىڭىلداپ
ئاغرىۋاتىدۇ. بۇ ئاغرىقنى ئۇنتۇلدۇرىدىغان بىرەر ئىش قىلمىسۇنمۇ
توختاخۇن ئاغىمىز، قانداق يىگىتلەر؟! — مەردان يىگىتلەرگە
«كۈش - كۈش» قىلدى.

— توغرا، شۇنداق قىلسۇن!

— قىزىقراق بىرەر ھېكايە ئېيتىپ بەرسۇن!

— چۆچەك ئېيتىپ بەرسۇن!

يىگىتلەر تۇشمۇتۇشتىن توۋلاشتى.

— بوپتۇ ئەمىسە، مەن سىلەرگە بىر قاراقچىنىڭ جەننەت
ياكى دوزاخقا كىرىش - كىرمەسلىكى توغرىسىدىكى ھېكايىنى
ئېيتىپ بېرەي. ئىسمائىل بايۋەچچە بايام بۇ يوللاردا قاراقچىلار
ئۇچراپ قالىدۇ دېۋىدى، شۇ گەپ مېنىڭ ئېسىمگە قاراقچى
توغرىسىدىكى بىر ھېكايىنى كەلتۈردى، — دېدى توختى ئاخۇن.

— بولىدۇ، ئاڭلايلى، — دېدى ھارۋىكەش يىگىتتىن
بىرى، — قاراقچىنى كۆرۈشتىن يۇرۇن ئۇنىڭ ھېكايىسىنى بولسىمۇ
ئاڭلاپ تۇرايلى.

— قاراقچىمۇ جەننەتكە كىرەلمىدىكەن؟ — دېدى يەنە بىر
يىگىت.

— ئاڭلاپ باقمايلىمۇ ئاۋۋال، شۇڭ تۇرۇڭلار! — دېدى
مەردان.

توختى ئاخۇن ھېكايىسىنى باشلىدى:
ئىلگىرىكى زامانلاردا بىر قاراقچى ئۆتكەنىكەن، ئۇ ھاياتىدا
توقسان توققۇز ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغانىكەن. كۈنلەرنىڭ
بىرىدە ئۇ قېرىپتۇ. قىلمىشلىرىغا توۋا قىلىدىغان كۆڭۈل تۇرغۇزۇپ،
بىر تەقۋادار ئادەمنىڭ قېشىغا بېرىپ ئويلىغىنىنى ئېيتىپتۇ. ھېلىقى
تەقۋادار ئادەم:

— سەن توقسان توققۇز ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان
ئەشەددىي گۇناھكار ئىكەنسەن، قانچىلىك توۋا قىلغىنىڭ بىلەنمۇ
ئاللاتائالا سېنىڭ گۇناھىڭدىن ئۆتمەيدۇ. ساڭا ئۆلۈمدىن باشقا يول
يوق! — دەپ كېسىپلا ئېيتىپتۇ. بۇ گەپ قاراقچىنىڭ زەردىسىنى
قاينىتىپتۇ. دە:

— بوپتۇ ئەمىسە، ئاللاتائالا گۇناھىمدىن ئۆتمىسە، سېنىمۇ
ئۆلتۈرەي، ئۆلتۈرگەن ئادىمىم يۈز بۈيۈكەتسۇن! — دەپ، يېنىدىن
خەنجىرىنى چىقىرىپ، ياخشى گەپ قىلمىغان ئۇ تەقۋادار ئادەمنى
بوغۇرلاپ تاشلاپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، قاراقچىنىڭ يەنە توۋا قىلغۇسى كېلىپ، بىرەر
ئادەم تېپىپ، قانداق توۋا قىلىش ھەققىدە مەسلىھەت سورىماق
بولۇپ، يۇرت ئىچىنى ئارىلاپتۇ. ئۇ ئارىلاپ يۈرۈپ ئايپاق ساقاللىق
بىر ئادەمنى ئۇچرىتىپ، شۇ ئادەمگە ئۆزىنىڭ ئوي - خىيالنى
ئېيتىپتۇ. ئۇ ئادەم ئايپاق ساقالنى سىلاپ تۇرۇپ:

— سەن دەرۋەقە ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزگەن ئادەم ئىكەنسەن، بىراق توۋا قىلساڭ ئاللاتائالا كەچۈرۈشى مۇمكىن. لېكىن، سەن يامان قىلمىش قىلغان بۇ شەھەردىن كەتكىن، باشقا بىر شەھەردە چىن كۆڭلۈڭ بىلەن توۋا - ئىستىغپار ئوقۇساڭ، بەلكىم تىلىكىڭ ئىجابەت بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، — دەپتۇ.

ھېلىقى قاراقچى ئاپپاق ساقاللىق كىشىنىڭ سۆزىدىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ، توۋا - ئىستىغپار ئوقۇش ئۈچۈن باشقا شەھەرگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. بىراق ئۇ، يېرىم يولدا جان تەسلىم قىپتۇ. ئۇنىڭ جان تەسلىم قىلغان يېرىگە دوزاخ ۋە جەننەتنىڭ پەرىشتىلىرى شۇ ھامان يېتىپ كەپتۇ. دوزاختىن كەلگەن پەرىشتىلەر: «بۇ قاراقچىنىڭ روھىنى دوزاخقا بەند قىلىش كېرەك، چۈنكى ئۇ ئۆمرىدە يۈز ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان ئەشەددىي قاراقچى» دېسە؛ جەننەتتىن كەلگەن پەرىشتىلەر: «توۋا گۇناھنى يەر، سەدىقە بالانى يەر. بۇ ئادەم قاراقچىلىق قىلغاندا يۈز نەپەر ئادەمنى ئۆلتۈرگەن بولسىمۇ، ئاخىردا ئۇ گۇناھىنى تونۇپ، توۋا قىلىش يولغا ماڭغان. شۇڭا، ئۇنى جەننەتكە ئاپىرىش كېرەك» دەپتۇ. بۇ تالاش - تارتىش ئۇزاققا سوزۇلۇپتۇ. بىر چاغدا غايىبىتىن بىر سادا كەپتۇ:

— ئەي پەرىشتىلەر، سىلەر كۆپ تالاشماڭلار، سىلەر ئۆلگەن ئادەم ياتقان يەر بىلەن ئۇنىڭ ئەسلىي يۇرتى بولغان شەھەر ئارىلىقىنى ئۆلچەڭلار، ئاندىن كېيىن ئۇ ئادەم توۋا - ئىستىغپار ئۈچۈن ماڭغان شەھەر بىلەن بولغان ئارىلىقىنى ئۆلچەپ چىقىڭلار. ناۋادا ئۇ ئادەمنىڭ ئۆلگەن ئورنى ئۆز يۇرتى يەنى يامان قىلمىش قىلىپ، كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولغان شەھەر پاسىلى ئىچىدە بولسا، ئۇنى دوزاخ تامان ئېلىپ بېرىڭلار. ئەگەر، ئۇنىڭ ئۆلگەن ئورنى ئۇ توۋا قىلىشنى خالاپ سەپەر قىلغان شەھەر پاسىلى ئىچىدە بولسا، ئۇ توۋا - ئىستىغپار ئۈچۈن ئەمەلىي ھەرىكەتكە

ئۆتۈپ ئاندىن باقىي ئالەمگە رىھلەت قىلغان بولىدۇ. ئۇنداقتا، ئۇنىڭ گۇناھى كىبرى ئەپۇ قىلىنغان بولىدۇ. ئۇنى جەننەت تامان ئېلىپ كەتسەڭلار بولىدۇ.

پەرىشتىلەر شۇ ھامان ئۆلچەشكە كىرىشىپتۇ. ئاخىر مەلۇم بوپتۇكى، ئۇ قاراقچى توۋا - ئىستىغپار قىلىش ئۈچۈن سەپەر قىلغان شەھەر پاسىلىغا بىر گەزچە كىرگەندە جان تەسلىم قىلغانىكەن. جەننەتتىن كەلگەن پەرىشتىلەر ئۆلگەن قاراقچىنىڭ روھىنى جەننەتكە ئېلىپ مېڭىپتۇ.....

توختى ئاخۇن ھېكايىسىنى ئېيتىپ تۈگەتتى. يىگىتلەردىن بەزىلىرى ياقىسىنى چىشلەشتى:

— توۋا، يۈز ئادەمنى ئۆلتۈرگەن قاراقچى توۋا قىلىشقا نىيەت باغلاپ، ئاخىر جەننەتكە كىرگىنىنى قاراڭلار!؟ — دېيىشتى.

ئىسمائىل بايۋەچچە يىگىتلەرگە قاراپ:

ئاللاتاللا مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ئاللاننىڭ لۇتقى - كەرەمى كەڭدۇر، — دېدى.

— مېنىڭچە، — دېدى مەردان، — ساۋابىنى ھېلىقى ياخشى گەپ بىلەن نەسىھەت قىلغان ئاپپاق ساقاللىق ئادەم ئاپتۇ جۇمۇ بۇرادەرلەر!

— مەرداننىڭ گېپى توغرا، — دېدى توختى ئاخۇن يىگىتلەرگە بىرقۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن سالماقلىق بىلەن، — ئاپپاق ساقاللىق بوۋاي ياخشى گەپ - سۆز بىلەن ئۇ قاراقچىغا يامان يولدىن يېنىپ، توۋا - ئىستىغپار ئېيتسا، گۇناھتىن ساقىت بولغىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، چوڭ ساۋابقا ئېرىشتى. ياخشى گەپ تاشنى يارار، يامان گەپ باشنى يارار، دېگەن شۇ. ياخشى گەپ بىلەن بىراۋغا يول كۆرسىتىش ئەخلاق - پەزىلەت جۈملىسىدندۇر، — توختى ئاخۇن ھەر دائىم شاگىرتلىرىغا ئەدەپ - ئەخلاق توغرىسىدا ئۇستازى ئەسلا بەگنىڭ تەلىمى

بويىچە مانا مۇشۇ تەرزىدە تەربىيە بېرەتتى. سەپەر جەريانىدا تونۇشقان بۇ يىگىتلەر گەرچە ئۆزىنىڭ شاگىرتلىرى بولمىسىمۇ، چوغلارنىڭ گېزى كەلگەندە ياشلارغا ئوڭۇت - نەسىھەت قىلىپ تۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكى سەۋەبىدىن، يۇقىرىقىدەك ھېكايە ئارقىلىق ئۇلارغا ئەخلاق - پەزىلەتتىن ساۋاق بەرگەن بولدى.

— رەھمەت توختىساخۇن ئاغا، رەھمەت، بىزگە ياخشى بىر ساۋاق بەرگەن بولىدىڭىز، — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە كۆپچىلىككە ۋاكالىتەن.

سورۇن يىغىشتۇرۇلۇپ، ھارۋىلار قاتار تىزىلىشىپ يولغا چىقىشتى. بىرئاز يول يۈرگەندىن كېيىن غۇر - غۇر شامال چىقىشقا باشلىدى. شامال چىقىش بىلەن تەڭ يايلاقتا قاتمۇقات دولقۇنلار ھاسىل بولۇپ، ئوت - چۆپلەرنىڭ غوللىرى ئىرغاڭلاشقا، ياپراقلىرى پىلدىرلاشقا باشلىدى. ياۋا ئەپيۇن گۈلىدەك بەرگى نازۇك گۈللەرنىڭ سېرىق، ھال رەڭ بەرگىلىرى تۆكۈلۈشكە باشلىدى. پايانسىز دالنى قاپلىغان سالقىن شامالدا ئاتنىڭ قۇلاقلىرى ۋىڭىلدايتتى. بېشانىلەرگە يامغۇرنىڭ نەم تەپتى ئۇرۇلماقتا. ئاسماندىكى پارچە - پارچە بۇلۇتلار خۇددى قارا قوي پادىلىرى بىر يەرگە توپلاشقانداك يىغىلىپ قويۇقلاشماقتا. يايلاقنىڭ يىراق چېتىدە گۈلدۈرماما گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىلماقتا. سەپەرداشلار يامغۇرنىڭ پات ئارىدا يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى پەملەشتى. دە، ئاتلارغا تارسىلىدىتىپ قامچە ئۇرۇشقا باشلىدى. ئاتلارمۇ ئۆتەڭگە ئالدىرىغاندەك، ئوقۇرەڭ تاشلاپ چېپىشقا باشلىدى.

×

×

×

ئالتاي يولىدا ئۈچ كۈن ماڭغان سەپەرداشلار تۈپتۈز كەتكەن

ئوتلاقتا قازاق ئاۋۇللىرىنىڭ بىرىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان توي مەرىكىسىگە ئۇدۇل كەلدى. ئىسمائىل بايۋەچچە يىگىتلەرگە ھارۋىلارنى توختىتىپ، چۈشكۈن قىلىشنى تاپىلدى. يىگىتلەر ئاتلارنى ھارۋىدىن چىقىرىپ، پۇتلىرىغا چىدەر^① سېلىپ ئوتلاققا قويۇۋېتىپ، قولمۇقۇل چېدىرلارنى تىكشىتى ۋە ھەممە نەرسىنى تەخلەپ، ئاتلارغا، يۈك - تاقىلارغا قارايدىغان ئىككى نەپەر يىگىتنى قالدۇرۇپ، مەرىكە بولۇۋاتقان سورۇنغا كېلىشتى.

سورۇنغا ئاۋۇل - ئاۋۇللاردىن نەچچە يۈزلەپ ئادەملەر ئاتلىق، تۆگىلىك، ھەتتا كالا - قوتازلارغا مىنىشىپ كېلىشكەندى. بۇ ئادەملەر ئارىسىدا قازاق قەبىلىلىرىدىن نايمان، كېرەي، قىزاي، ئىتلىق قاتارلىقلارنىڭ ئادەملىرى، موڭغۇل، ئۇيغۇر كىشىلىرىمۇ بار ئىدى. سورۇننىڭ بىر تەرىپىدە بەيگە - ئوغلاق، بىر تەرىپىدە چېلىشش، يەنە بىر تەرىپىدە ئاقىنلار ئېيتىششى ئۇيۇشتۇرۇلغانىدى. ئىسمائىل بايۋەچچە ئالتاي - چۆچەك تەرەپلەردە دائىم سودا - تىجارەت بىلەت شۇغۇللانغان بولغاچقا، بۇ يەردىكىلەرنىڭ تىلى، ئۆرپ - ئادىتى ۋە ئادەملىرى بىلەن ئاز - تولا تونۇشلۇقى بار ئىدى. ئۇ سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ، بۇ توينىڭ نايمان قەبىلىسىدىكى جارقىنباي دېگەن چارۋىدارنىڭ ئوغلىنىڭ نىكاھ تويى ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئىسمائىل بايۋەچچە بۇ بايدىن يىلىغا يۈك - تېرە ئالاتتى، ئۇنىڭ بىلەن باردى - كەلدىسى قويۇق بولغاچقا، ئۆزى بىلەن بىرگە كەلگەن يىگىتلەرنى باشلاپ ئۇدۇل چېلىشش سورۇنىغا كەلدى. جارقىنباي ھېلى ئاقىنلار ئېيتىشش بولۇۋاتقان جايغا، ھېلى بەيگە - ئوغلاق مەيدانىغا، ھېلى چېلىشش مەيدانىغا كېلەتتى. ئىسمائىل بايۋەچچە جارقىنباينىڭ چېلىشش بولۇۋاتقان سورۇندا ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ،

^① چىدەر - ئاتلارنىڭ پۇتىغا سېلىنىدىغان تۆشەك، كىشەن - ئا.

يىگىتلەرنى شۇ سورۇنغىلا باشلاپ كەلگىنى ئىدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، توي قۇتتى بولسۇن جارقىنباي
ئاغا! — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە جارقىنبايغا قاراپ غۇلجىنى
كەڭ يېيىپ.

جارقىنبايۇ بۇ كونا بۇرادىرىنىڭ قۇتۇق توي كۈنى
كەلگىنىدىن خۇش بولۇپ، ئىسمائىل بايۋەچچە بىلەن
قۇچاقلىشىپ، ئۇنىڭ يىگىتلىرى بىلەنمۇ بىر - بىرلەپ قول
ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— مال - شارۋاڭ ئامان، تەندەرنىڭ ساۋ، قەلئەلىرىڭ
ھەيىبەت، جارقىنباي ئاغاتاي؟ — ئىسمائىل بايۋەچچە جارقىنباي
بىلەن باشقىدىن قىزغىن سالاملاشتى.

— جۇن، جۇن، ئامانچىلىققوي باۋرىم، مانا ئۆزۈڭ
كۆرگەندەك ئامانچىلىق، توي جاساپ تۇرىمىزغۇي، كەلگەندەرنىڭ
جاقسى بوپتۇ، چېلىشقا ئاتاپ بۆكە - بودراچ^① ئالغاي كەلگەن
شىغارسەن؟!

— ئەلۋەتتە ئالغاي كەلدىم.

— جۇن، جۇن، ئۆتە جاقسى، — جارقىنباي مېھمانلارنى
تېگىشلىك ئورۇنغا ئولتۇرغۇزدى.

ئىسمائىل بايۋەچچىمۇ توينىڭ يارىشىقىنى قىلىپ، تاختا
چاي، گەزمال، قەنت - ناۋاتتىن يىگىتلەرگە كۆتۈرتۈپ ئېلىپ
كەلگەنىدى. جارقىنباينىڭ يۈگۈر - يېتىمغا قارىشىۋاتقان
كىشىلىرى ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ سوۋغا - سالىمىنى ئىككى
قوللاپ ئېلىپ، رەھمەت ئېيتىشتى.

چېلىشىش سورۇنى قىزماقتا، پالۋانلار بىرىنى بىرى يىقىتىپ،

^① بۆكە — بودراچ — قەدىمكى تۈركچە سۆز، باتۇر، پالۋان، چېلىشچى
مەنىسىدە — ئا.

ئاخىرىدا بىر قازاق يىگىتى مەيداننى ئىگىلىدى. ئۇ ھۆركۈرەيتتى. نەرە تارتىپ، پۇتى بىلەن يەرنى چاپچىتتى. بۇ قىلىقلىرى «ماڭا چۈشىدىغان پالۋان بارمۇ؟» دېگەندىن بېشارەت ئىدى.

— ھاي، ئىسمائىلباي، ئالىپ كېلىگىن بۆكەك قايدا؟ مەيدانغا چۈشۈرمەيسەنبا؟! — دېدى جارقىنباي ئىسمائىل بايۋەچچىگە قاراپ. — جەڭگەن بۆكەنغا سىلىقنىڭىز^① باي شىغار ئاغاتاي؟! — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە چاقچاق قىلىپ.

— بار بولماغاندا، ئاناچاقتا ئېگەرلەنگەن قارا ئايغىر بارغۇ باۋرىم! — جارقىنباي قولى بىلەن سورۇننىڭ بىر تەرىپىگە باغلاقلق تۇرغان ئېگەر - توقۇملۇق قارا ئاتنى كۆرسەتتى.

يىگىتلەرنىڭ كۆزلىرى پارقراپ كەتتى. مەردان يەڭلىرىنى شىمايلاپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئەمما، ئۇ بىرىنچى رەت تۇتۇشۇشتىلا يەرگە چاپلاشتۇرۇلۇپ، ئىككىنچى رەت چېلىشقا مادارى قالمىدى. ئوتتۇرىدىكى چېلىشچى پۇتلىرى بىلەن چاپچىپ - چاپچىپ قوياتتى.

— ئوسۇ جىگىتتان باسقا جىگىتنىڭ جوقما ئىسمائىلباي؟ — دېدى جارقىنباي كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىر رەتكە پايلاماي قالدىغۇ ئۇ بۆكە؟ — جارقىنباينىڭ گەپ - سۆزىدە تەمەننا پۇرىقى بار ئىدى. ئىسمائىل بايۋەچچە ئوڭايسىز ھالەتتە توختى ئاخۇنغا قارىدى: — توختى ئاخۇن ئاغا، ئوتتۇرىغا ئۆزىڭىز چۈشمىسىڭىز بولمايدىغان ئوخشايدۇ، شۇنچە يىراقتىن كېلىپ دۈمبىمىزنى توپا قىلىپ كېتەمدۇق؟

توختى ئاخۇن ئەتراپىدىكى ھەمراھلىرىغا قارىدى. ئۇلارنىڭمۇ كۆزىدىن ئىلتىجا ئۇچقۇنلىرىنى كۆردى. ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئوتتۇرىغا چۈشتى. بۇ ئۇيغۇرنىڭكىدەك بەلگە پوتا باغلاپ بەل

^① سىيلىق — مۇكاپات، تارتۇق — ئا.

تۇتۇشىدىغان ياكى ئوڭ يۇتۇغا پۇتا چىگىپ شۇنى قاماللاپ تۇتۇپ چىلىشىدىغان شەكىلدىكى ئەركىن چىلىشىش ئەمەس ئىدى. كىم رەقىبىنىڭ قول، بىلەك، مۇرە ياكى بېلىنى ئالدى بىلەن تۇتۇۋالسا ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىش ئىمكانىيىتىنى تاپىدىغان چىلىشىش ئىدى. ئىككى چىلىشىچى بىر - بىرىگە خېلىغىچە خىرىس قىلىشتى. يۇ، يۈگۈرۈپ بېرىپلا بىر - بىرىگە قول سېلىشىمىدى. ھەر ئىككىسى قارشى تەرەپنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارايتتى، خۇددى كۆز ئارقىلىق قارشى تەرەپنىڭ ۋۇجۇدىدىكى كۈچ - قۇۋۋەتنى دەڭسەۋاتقاندەك، گويىكى كۆز ئارقىلىق رەقىبىنىڭ پەنت - ماھارىتىنى سىناۋاتقاندەك ئىدى. ئىككى چىلىشىچى تۇنجى رەت بىر - بىرىنىڭ بىلەكلىرىنى تۇتۇشۇپ يەنە شۇ ھامانلا قوللىرىنى سىلىكىشىپ، بىرى يەنە بىرىنىڭ بىلىكىنى چىڭ قاماللاپ تۇتۇۋېلىشىغا ئىمكان بەرمىدى. ئىككىنچى رەت يەنە شۇ ھالەتتە بىر - بىرىنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ ئىتتىرىشىپ تېرىكەشتى. ئۇلارنىڭ پۇتى يۇمشاق يايلاق توپىسىغا ئۇشۇقغىچە پاتتى. ھېلى قارشى تەرەپ رەقىبىنى كەينىگە بىرقانچە ماڭدام سۈرسە، ھېلى توختى ئاخۇن قارشى تەرەپنى بىرقانچە ماڭدام ئارقىغا چېكىندۈرەتتى. بۇنداق كۈچ سىنىشىش بەئەينى بۇقىلارنىڭ تېرىكەشكىنىگە ئوخشايتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ كۈچ - ماغدۇرى بىر - بىرىگە ئايان بولدى. شۇنداق تېرىكىشىپ تۇرغاندا، توختى ئاخۇن كونا ھۈنرىنى ئىشلىتىپ قارشى تەرەپنى ئوڭ يانېپىشىغا ئېلىپ يەرگە ئاتتى. توختى ئاخۇن تۇنجى رەتتە ئۇتتى.

ئىككىنچى رەت چىلىشىش باشلاندى. بۇ قېتىم قارشى تەرەپ ناھايىتى سەگەك تۇرۇپ، توختى ئاخۇننىڭ ئوڭ تەرەپ يانېپىشىغا ئېلىشىغا ئىمكان بەرمىدى. بار كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، توختى ئاخۇننى مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ تاشلاشقا، يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ ئىرغىتىپ تاشلاشقا تىرىشاتتى. توختى ئاخۇن قارشى تەرەپنى يەنە

ئوڭ يانپېشىغا ئالدىغاندەك قىياپەتتە بىر - ئىككى رەت تىرماشتى. رەقىبى توختى ئاخۇننىڭ ئۇنداق پەنتىگە ئەمدى ئالدىنىپ قالدىغاندەك ئەمەس، ئۇ ناھايىتى ھوشيار ئىدى. قارشى تەرەپنىڭ زېھنى ئوڭ تەرەپ يانپاشقا چىقىشنىڭ مۇداپىيەسىگە مەركەزلىشىپ تۇرغان ئاشۇ پەيتتە، توختى ئاخۇن بېلىقتەك بىرلا تولغىنىپ، رەقىبىنى سول يانپاشقا ئېلىپ يەرگە ئاتتى.....

توختى ئاخۇن يەڭدى، يىگىتلەردىن بىرى ئېگەر - توقۇملۇق قارا ئايغىر باغلانغان موما ياغاچ تەرەپكە يۈگۈرۈۋىدى، جارقىنباي ئۇنى توختىتىۋالدى:

— ھاي جىگىت، تۇراتۇر، توڭكۆرۈس تېخى ئاياقتالغىنى جوق! — دېدى.

ئىسمائىل بايۋەچچە قازاقچىنى بىلمەي، كۆزىنى چىمچىقلىتىپ تۇرغان ئۇ يىگىتنى قول ئىشارىتى بىلەن قايتۇرۇپ ئەكەلدى.

جارقىنباي يېنىدىكى بىر مۇلازىمغا بىرىنچىلەرنى پىچىرلاپ قويۇپ، ئاندىن ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاقلاپ تۇرۇپ:

— توختى ئاخۇن جاقسى ئەر جىگىتكەن. بىزدە بىر بۆكە بار. توختى ئاخۇن ئەندى ئوسۇ بۆكەمنەن توڭكۆرسىپ كۆرسە قانداي؟ — دېدى.

ئىسمائىل بايۋەچچە جارقىنبايىنىڭ گېپىنى توختى ئاخۇنغا ئۆرۈپ بەردى. ئەمدى نېمە دېگۈلۈك؟ چىدىغانغا چىقارغان، بوپتۇ، توختى ئاخۇن باش لىگىشىپ ماقۇللۇقنى بىلدۈردى.

بىردەمدىلا ئىككى قازاق يىگىت ئاجايىپ زور گەۋدىلىك چىپار ئايغىرغا تونۇردەك يوغان بىر ئايال چېلىشچىنى مىندۈرۈپ ئېلىپ كەلدى. چىپار ئايغىرنىڭ بېلى ھېلىقى ئايال چېلىشچىنىڭ بەستىنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئېگىلىپ كەتكەنىدى. تۆت - بەش يىگىت ئۇ ئايالنى مىڭ تەسلىكتە ئاتتىن چۈشۈردى

ۋە ئۇنىڭ ئىككى قولىدىن يۆلەپ مېڭىپ سۈر - ھەيۋە
كۆرسىتىپ مەيدان ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ يېنىدا
ئادەتتىكى ئادەملەر خۇددى ئانىسىنىڭ يېنىدا تۇرغان كىچىك
بالىدەك كۆرۈنەتتى. قارىغاندا، ئۇ ئايال چېلىشچى ئۆرە تۇرۇپ
ئەمەس، بەلكى ئولتۇرۇپ چېلىشىدىغاندەك تۇرقتا ئىدى. چۈنكى،
ئۇ مەيداندا ئايغدا دەسسەپ ئۇزاق تۇرالماي، ئولتۇرۇۋالغانىدى.

— مانا ئوسۇ ئەيەل بىز ئايتقان بۆكە، توختاخۇن
تۆڭكۈرسىپ كۆرسۈنبا؟! — جارقىنباي ئىسمائىل بايۋەچچىگە
قارىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن غالىبلىق تۇيغۇسى چىقىپ تۇراتتى.

ئىسمائىل بايۋەچچە توختى ئاخۇنغا جارقىنباينىڭ مەقسىتىنى
ئېيتىۋىدى، توختى ئاخۇن ئۇنى رەت قىلدى. بۇنى ئۇققان توي-
چىلاردىن بەزىلىرى ئىسقىرتىپ، بەزىلىرى ئوچۇقتىن - ئوچۇقلا
توختى ئاخۇننى: «ئايال كىشىنىڭ بېلىنى تۇتۇشقا جورەت قىلال-
مىدى»، «قىز بالا بىلەن چېلىشما، قىسراق^① بىلەن چېپىشما» دېگەن
قەدىم سۆز بار ئەمەسمۇ؟ ئايال كىشىدىن يېڭىلىپ قالسا سەت
بولدىغىنىنى بىلدى - دە، بۇ سارت!» دەپ مەسخىرە قىلىشتى.

توختى ئاخۇن پەرۋا قىلمىدى. «بىزدە ئايال كىشى بىلەن
چېلىشىدىغان ئادەت يوق، ئەر چېلىشچى تېپىپ كېلىڭلار، دىۋە
سۈپەت بولسىمۇ ئەر كىشى بىلەن چېلىشمەن!» توختى ئاخۇن
مۇشۇ گەپتە چىڭ تۇردى. بۇ گەپتىن ئەيىمىنىپ قالغان جارقىنباي
ئىككى يىگىتتى ئاتلاندى. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا بوي -
بەستى بايامقى ئايال چېلىشچىدىن ئانچە قېلىشمايدىغان ياش بىر
ئەر چېلىشچىنى ئاتقا مىندۈرۈپ ئېلىپ كېلىشتى. چېلىشش
باشلاندى. توختى ئاخۇن ئىچكى كۈچىنى يىغىپ ياش پالۋانى

① بۇ ماقال «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن ئېلىندى. مەنىسى: قىز بالا بىلەن
چېلىشما، قىسراق بايتال بىلەن چېپىشما، دېگەنلىك — ئا.

يەردىن يۇلۇپ ئالدى - دە، بىر نەره تارتىش بىلەن ئۇنى باشتىن ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە شۇنداق ئۇردىكى، ياش پالۋان خۇددى قاسساپ سويۇپ يەرگە تاشلىغان قوي تېرىسىدەك يەرگە چاپلىشىپلا قالدى.

ياش پالۋان يىقىلغان جايدىن خېلىغىچە تۇرالمىدى. باشقىلار كېلىپ ئۇنى يۆلەشتۈردى. ئۇنىڭ تۇرغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى. چېلىشىش ئاياغلاشتى، ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ يىگىتلىرى توختى ئاخۇننى يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ يۇقىرىغا ئېتىشتى، چۇقان - سۈرەن سېلىشتى.....

توپچىلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىنىپ، تاۋاقلاردا گۆش تارتىلدى. ئىسمائىل بايۋەچچە بىلەن توختى ئاخۇنغا بىر تاۋاقتا گۆش قويۇلدى. بۇ ئاي گۆشى ئىدى. گۆشنىڭ ئۈستىگە قوي بېشى، ئاستىغا تايىنىڭ يانپاش گۆشى قويۇلغان بولۇپ، بۇ قازاقلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتىدە ئەڭ مۆتىۋەر، مەرتىۋىلىك مېھماننى كۈتۈش ئۇسۇلى ئىدى. ئىسمائىل بايۋەچچە بۇنى توختى ئاخۇنغا سۆزلەپ بەردى. توختى ئاخۇن باش لىگىشىتىپ مەمنۇن بولغانلىقىنى، قازاق قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆزلىرىنى ئىززەتلىگەندىن سۆيۈنگەنلىكىنى ئىپادىلىدى.

ئىسمائىل بايۋەچچە ئەتىسى ھەمراھلىرى بىلەن چۆچەك تامان يولغا چىقتى. جارقىنباي خوش ئېيتىپ قالدى. توختى ئاخۇن ئەمدى ئۆزى مىنىپ كەلگەن ئېتىنى ھارۋىنىڭ كەينىگە باغلاپ قويۇپ، جارقىنباي تارتۇقلىغان قارا ئايغىرنى مىنگەندى. قارا ئايغىر ھارۋىلارنىڭ ئالدىدا سىلىق يورغىلاپ ماڭماقتا. يىراقتا چۆچەكنىڭ ئاقباش تاغ چوققىلىرى كۆرۈندى، كەڭرى كەتكەن يايلاق، ئەگىپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى، ساپ ھاۋا ئادەمگە ئاجايىپ ھۇزۇر بېغىشلايتتى. كەڭ دالدىكى ساپ ھاۋادا تېنى

يائىرىغان، قېرىنداش خەلقنىڭ ئىززەتلىشىدىن كۆڭلى سۆيۈنگەن توختى ئاخۇن سىلىق يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدە ئۆزىنى يەڭگىل، خۇشۋاق ھېس قىلماقتا. توختى ئاخۇن ئاسمانغا نەزەر سالىدى. ئاسماندا بىر بۈركۈت قاناتلىرىنى كەرگىنىچە لەرزىن ئەگمەكتە. توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلىدە «ئەجەب ئىش - ھە؟ مەيلى قايسى تائىپىدىن بولسۇن خەلق ھامان پالۋانلارنى ئاجايىپ ئىززەتلەيدىكەن. «ئاتاڭنىڭ بالىسى بولغۇچە، ئەلنىڭ بالىسى بول» دېگىنى ھەقىقەتەن جايىدا ئېيتىلغان گەپ ئىكەن. ئەلگە باققان خار ئەمەس..... توغرا، ئەل - يۇرتنى كۆڭۈلدىن چىقارماسلىق كېرەك، ناۋادا ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا دۈشمەن - ياۋى تىغ تەڭلەپ قالسا مۇشۇ ئۆگەنگەن ھۈنرىم بىلەن ئۇنى يەكسان قىلارمەن.....» دېگەننى ئويلىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئىسسىق ھارارەت ئۆرلىگەندەك قىلدى، ئۇ قارا ئايغىرنى دېۋىتتى، قارا ئايغىر گويىا ساداقىتىن ئايرىلغان ئوققەك، كەڭ دالدا ئالغا قاراپ ئۇچقان دەك چېپىپ كەتتى.

×

×

×

ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ سودىسى روناق تېپىپ قالغانىدى. قارىھاجى تۇرپاندىن گۇچۇڭغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ مۇڭلۇق قىرائىتى بىلەن دىندارلارنىڭ، جامائەتنىڭ ئالقىشىغا تېزلا سازاۋەر بولۇپ، چوڭ مەسچىتكە ئىمامەتچىلىككە تەيىنلەنگەنىدى. ئۇ گەرچە بىر مەزگىل تالا - تۈزگە ئانچە كۆپ چىقماي، كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئىستىقامەتتە ئولتۇرۇپ ئۆزىنىڭ بىر تەقۋادار ئىكەنلىكىنى نامايان قىلغان بولسىمۇ، «مەسچىتنىڭ مورىسى يوق، ئادەتنىڭ دورىسى يوق» دېگەندەك، قىمارغا بولغان ھەۋىسىنى تاشلىيالمىدى. ئۇ ئاستىرتىن شىلەيشياڭ تەرەپلەرنى ئايلىنىپ

كېلەتتى. «قىمارۋاز توۋا قىلماس، توۋا قىلسا قولى قويما» دەپ بىكار ئېيماپتىكەن كىشىلەر. شۇ چاغلاردا چىڭ سۇلالىسى لاتارىيە بېلىتى تارقىتىشنى يولغا قويغان مەزگىللەر بولغاچقا، شىلەيشياڭ تەرەپتە پات - پاتلا لاتارىيە بېلىتى تارقىتىلىپ تۇراتتى. قارىھاجى بىر كۈنى سەللە - پەرىجىسىنى تاشلاپ ئادەتتىكى كىيىملىرىنى كىيىپلا شىلەيشياڭ تەرەپكە ئۆتۈپ، لاتارىيە بېلىتىگە بىر سەرلىك كۈمۈش تەڭگىنى دەسمايە سالدى. توۋا! بەزى كىشىلەر بۇ جاھانغا قىمار ئۈچۈنلا تۇغۇلغانىكەن، قارىھاجى ئامىتى كېلىپ ئەڭ يۇقىرى مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇنىڭغا مىڭ سەرلىك مۇكاپات چىققانىدى! قارىھاجى ئەنە شۇ دەسمايە بىلەن سودا قىلدى. ئۇنىڭ سودىسى روناق تاپتى. لىخۋاجەنزىدە بىرمۇنچە دۇكانلارنى ئاچتى، چاررۇسىيە سودىگەرلىرى بىلەن يۇڭ - تېرە، ئۈچەي، پاختا سودىسى قىلىپ، ناھايىتى تېزلا بېيىدى. ئىسمائىلى سودىغا ئۆگەتكەن قارىھاجى مانا ئەمدى بارچە سودا ئىشلىرىنى چوڭ ئوغلى بولغان ئىسمائىلغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئىسمائىل رۇسىيە تەرەپ بىلەن قىلىشۋاتقان سودىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇ تەرەپكە يۇڭ - تېرە، تىۋىت، پاختا - كەندىر، قۇرۇق مېۋە - چىۋە ئۆتكۈزسە؛ بۇ تەرەپكە گەزمال، قەنت - شېكەر، كىرسىن، سەرەڭگە، تەلەڭگە - جاۋۇر، قايچا - بولقا، مىخ، تۈنىكە دېگەندەك يېنىك سانائەت مالىرىنى ئۆتكۈزۈپ راسا پۇل تاپتى. چۆچەكتە سودا ساراي، مېھمانساراي سالدۇردى. ئات - كالا، قوي - ئۆچكە پادىلىرىنى پەيدا قىلدى. ئۇ يىلدا بىرقانچە نۆۋەت ئالتاي - چۆچەك تەرەپكە قاتناپ تۇراتتى. بۇ تەرەپتە ئۇنىڭ ۋاكالىتچىلىرى بار ئىدى.

— ۋاي دوستۇم توختاخۇن، ئامانمۇ سەن، تىچمۇ سەن؟ بالچاقاڭ تىچ - ئامانمۇ؟ يۇرت ئىچى تىچلىقمۇ؟ — ساراي ۋاكالىتچىسى توختى ئاخۇننى تونۇپ، تىنچلىق سوراپ بىر تالاي

سۆزلۈۋەتتى. توختى ئاخۇن سىنچىلاپ قاراپ تىچلىق سوراشقان بۇ ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ كىچىك چېغىدىكى ئاغىنىسى قادىر ئىكەنلىكىنى تونۇدى. دە، غۇلىچىنى كەڭ ئېچىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— ۋاي قادىر ئاغىنە، سەن بۇ يەردە نېمىش قىلىپ يۈرسەن ئەمدى؟ — دېدى توختى ئاخۇن.

قادىر خۇشاللىق ياشلىرىنى سۈرتكەچ، ئۆزىنىڭ گۇچۇڭدىكى روزى قاسساپقا ياللىنىپ ئالتاي تەرەپتىن بىرقانچە قېتىم مال ھەيدىشىپ بېرىشتە يەرلىكتىكى چارۋىدارلار بىلەن تونۇشۇپ قالغانلىقىنى، شۇلارنىڭ تەكلىپى بىلەن ئالتاي تاغلىرىدا ئوۋ ئوۋلاپ تىرىكچىلىك قىلىپ يۈرۈپ مۇشۇ تەرەپلەرگە كۆنۈپ قالغانلىقىنى، بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى نورۇزغا ئۈلگۈرۈپ گۇچۇڭغا ئۆتكەندە توختى ئاخۇن ۋە ساتتارلار بىلەن ئۇچرىشىپ قايتقاندىن كېيىن، قايتاشىدا ئىسمائىل بايۋەچچە بىلەن سەپەرداش بولۇپ قېلىپ، چۆچەكتىكى مۇشۇ مېھمانسارايىدا ۋاكالىتچى بولۇپ ئىشلەپ تۇرۇپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

— ئادەم ئۆلمىسىلا يەنە كۆرۈشۈپ قالدىكەن. — ھە، توختا خۇن ئاغىنە؟ — دېدى قادىر توختى ئاخۇنغا دوستانە قاراپ، توختى ئاخۇننىڭ چىرايىغىمۇ قورۇقلار ئىز سېلىشقا باشلىغانىدى.

— شۇنداق، تەقدىر - قىسمەت بىلەن ئادەملەر ھەرجايدا تىرىكچىلىك قىلىسىمۇ، ھامان بىر كۈنلەردە ئۇچرىشىشقا ئېسىپ بولىدىكەن. كەتكەنلەر كېلۇر، كەتمەنلەنگەنلەر كەلمەس دېگەندەك، سەن ئون يىل ئىلگىرى يۇرتقا بېرىۋېتىدىڭ، كۆرۈشكەندۇق. مانا ئەمدى بىزمۇ تىرىكچىلىك ھەلەكچىلىكىدە بۇ تەرەپلەرگە ئۆتۈپ قېلىۋىدۇق، سەن بىلەن كۆرۈشۈپ، سۆزلىشىپ تۇرۇپتىمىز، — دېدى توختى ئاخۇن قادىر ئاغىنىسىنىڭ گېپىگە جاۋابەن.

— ئادەم يۇرتتىن ئايرىلىپ ياقا يۇرتلاردا غېرىپ - مۇساپىر

بولۇپ يۈرگەندە ئۆز يۇرتلۇقلىرىنى كۆرسە خۇددى ئاتا - ئانىسى تىرىلىپ كەلگەندەك خۇش بولۇپ كېتىدىكەن ئاغىنە! - قادىر دەرۋەقە ئۆز يۇرتىنى سېغىنغانىدى. ئۇنىڭ بالا ۋاقتىدا تونۇشۇپ، ئىككى يىل بىرگە بولغان ئاغىنىسى توختىغا تۈگمەس گەپ - سۆزى، مۇڭ - پىراقى باردەك قىلاتتى.

— ئەقىللىك دېھقان چامغۇر تېرىدۇ، ئەركىشنىڭ ئوبىدىنى يۇرتىدا قېرىيدۇ، دەيدىغان گەپ بار قادىر ئاغىنە، بۇ يۇرتلاردا يىلتىزىدىن ئايرىلغان قامغاققەك، سەرگەردان بولۇپ يۈرۈۋېرەمسەن؟ - دېدى توختاخۇن، - بالىچاقاڭ، ئۆي - ماكانىڭ بارمۇ بۇ تەرەپلەردە؟

— يوق ئاغىنە، ھازىرغىچە يەككە - يېگانە، ھېلىم دىۋانە دېگەندەك يالغۇز ياشاپ كېتىۋاتىمەن.

— يۇرتقا كەتكىن ئاغىنە، ۋىتىلداقئەك قەيەرگە بارساڭ شۇ يەرنى ماكانىم دەپ ياشاۋەرمە، ئۆزۈڭ بىلىسەن، گۈچۈڭ - جىمىسار، تۇرپان - توقسۇن، پىچان - مورى دېگەن يۇرتلارنىڭ يىلتىزى بىر خەقلەر، بۇ يۇرتلارنىڭ ئادەملىرى ياقا يۇرتلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەنلەرنى «داۋان ئاشتى» دەپ ئانچە ياخشى كۆرۈپ كەتمەيدۇ. قانداق دەيسەن ئاغىنە؟ - دېدى توختى ئاخۇن قادىر ئاغىنىسىنىڭ قىرىق ياشقا ئۇلىشىپ قالاي دېگۈچە ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولمىغانلىقىنى ئوقۇپ، نەسىھەت تەرىقىسىدە.

— توغرا دەيسەن ئاغىنە، ئات چۆرگۈلەپ ئوقۇرىنى تاپۇر دېگەندەك، مەنمۇ يۇرتقا قايتىپ كېتىشنى ئويلاشقىنىمغا خېلى بولغانىدى. ئوبدان ۋاقىتتا كەلدىڭلار، نېسىپ بولسا بىرگە كېتەرمىز، - قادىر توختى ئاخۇن بىلەن شۇ تەرەزدە سۆزلىشىپ، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالاي دېگەننى تۇيماي قالدى. ئۇ پەنجىرىدىن سىرتقا قاراپ:

— گەپنىڭ قالغىنىنى كېيىن دېيىشەيلى ئاغىنە، سەن ئاۋۋال

ھامامغا چۈشۈۋال، يول ئازابى گۆر ئازابى دەپتىكەن، — دېدى
قادىر ئورنىدىن تۇرۇپ.

— بولىدۇ، ئەتىگىچە پاراڭلىشارمىز، — توختى ئاخۇن
خوشلىشىپ قالدى.

ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ چۆچەكتىكى مۇشۇ مېھمانسارىيى
ئىككى قەۋەتلىك بولۇپ، ئۆز زامانىسىدا خېلى ئاۋات
مېھمانسارايلىرىدىن ھېسابلىناتتى. قادىر ئۆز يۇرتلۇقلىرىنى، بولۇپمۇ
كىچىكىدە تونۇشقان ئاغىنىسى توختى ئاخۇننى كۆرۈپ قەۋەتلا
شادلىنىپ كەتتى. ئۇ غىگىشىپ ناخشا ئېيتقاچ، مېھمانسارايىنىڭ
ئىككىنچى قەۋىتىگە چىقىۋىدى، ئۆي ئىچىدە پاق - پۇق،
ھايت - ھۇيت قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۇ پۇتىنىڭ ئۇچىدا
دەسسەپ مېڭىپ بېرىۋىدى، چوڭ بىر ئېغىزلىق ئۆيگە چۈشكۈن
قىلغان تۈركىيەلىك مىڭبېشى كۈنتېگىن قول ئاستىدىكى ئون
نەچچە چېرىكنى بىر تەرەپكە تىزىپ قويۇپ، ئۆزى ئۇلارغا
جانبازلىقتىن ماھارەت نەمۇنىسى كۆرسىتىۋاتاتتى. ئۇ قادىرنىڭ
پەنجىرىدىن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. دە، ماھارەت
كۆرسىتىشنى دەرھاللا توختىتىپ سىرتقا چىقىپ:

— قادىر بەي ئەفەندى، سىزنىڭمۇ جانبازلىق ماھارەتلىرىدىن
خەۋىرىڭىز باز ئوخشىمامدۇ، پەنجىرىدىن ھەۋەسلىنىپ قاراپ
كەتكىنىڭىزگە قارىغاندا؟ — دېدى. بۇ ئادەم تۈركىيەلىك ياللانما
چېرىكلەرنىڭ ئاتامانى — كۈنتېگىن مىڭبېشى ئىدى. رۇسىيەدە
ئۆتەبىر ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندا، چار رۇسىيەگە ياللانغان
چېرىكلەر تەركىبىدىكى بۇ ئون نەچچە چېرىك ئۆزلىرىنىڭ
قىسمىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، جۇڭگو چېگراسى ئىچىگە كىرىپ
قالغانلار ئىدى. ئۇلار يۇرتىغا كېتىش پۇرسىتىنى كۈتۈپ بۇ يەردە
تۇرۇپ قالغىنىغا بىرنەچچە ئاي بولۇپ قالغانىدى.

— ياق، مىڭبېشى ئەپەندى، مېنىڭ جانبازلىق

ماھارەتلىرىدىن خەۋىرىم يوق، ئۆيىدىن «پاق - يۇق» ئاۋاز چىقىۋىدى، «نېمىش بولغاندۇ؟» دەپ قىزىقىپ قارىغىنىم. بۈگۈن مېنىڭ بىر يېقىن ئاغىنەم گۇچۇڭدىن يېتىپ كەلدى. مانا شۇ ئادەم ئۇستا جانباز، - دېدى قادىر.

كۈنتېگىن قادىرنىڭ گېپىگە قىزىقسىندى. دە، دەرھاللار: - قادىر بەي ئەفەندى، مېنى ئاشۇ ئاغىنىڭىز بىلەن كۆرۈشتۈرەلەمسىز؟ - دېدى.

- ھازىر بولمايدۇ، ئۇلار ئۇزۇن يول بېسىپ ئەمدى كەلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى، ئەتە ئەتىگەندە كۆرۈشتۈرەي.

قادىر ئىككىنچى قەۋەتتىن يېنىپ چۈشتى. ئەتىسى سەھەردىلا كۈنتېگىن مېڭىپىشى مېھمانسارايىنىڭ ھويلىسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا قادىر ھويلىغا يۇمىلاق شىرە ۋە يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقلارنى قويۇپ، ئىسمائىل بايۋەچچە ۋە توختى ئاخۇنلارغا ناشىلىق داستىخنى راسلاۋاتاتتى.

- قېنى ئۇ جانباز ئاغىنىڭىز؟ - دېدى كۈنتېگىن مېڭىپىشى. ئۇنىڭ بېشىدا كۈل رەڭ پاپاق، ئۇچىسىدا تۈركىيە ئوفىتسېرلىرىنىڭ ماش رەڭ ھەربىي فورمىسى، پۇتىدا بۇلغار ئۆتۈك، يېنىدا غىلاپلىق قىلىچ ئېسىقلىق ئىدى. ئۇ بىرقانچە ئايدىن بېرى يا جەڭگە قاتنىشالماي ياكى بىرەر ئادەم بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىشىپ پۇخادىن چىقالماي، قولى قىچىشىپ، ئىچى تىتىلداپ يۈرەتتى. ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى چېرىكلەر بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىشتىن نومۇس قىلاتتى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ مەرتىۋىسى تۆۋەن ئىدى. ئۇ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن چېرىكلىرىگە قىلىچۋازلىقتىن، جانبازلىقتىن ئاز - تولا ھۈنەر كۆرسىتىپ قويۇپ، شۇلارنىڭ مەشقىگە گول بولۇپ كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

- مانا، ھازىر چىقىدۇ، ئالدىراپ كەتمەڭ مېڭىپىشى،

ناشتىدىن كېيىن سۆزلەشسەڭلەرمۇ بولىدىغۇ؟ — دېدى قادىر تولۇق فورما بىلەن جەڭگە چۈشىدىغاندەك تۇرغان كۈنتېگىن مىڭبېشىغا قاراپ.

— جانىبالارنىڭ سەھەردە ماھارەت مەشىقى قىلىدىغانلىقىنى بىلمەمسىز قادىر بەي ئەفەندى، سەھەردە بىر - ئىككى رەت قىلىچ ئۇرۇشسا ئاندىن پۇخادىن چىقىدۇ كىشى، — دېدى مىڭبېشى.

— تېخى سۆزلەشمەي، تونۇشماي تۇرۇپلا قىلىچۈزلىق قىلىشامسىلەر؟ — قادىر مىڭبېشىنىڭ سۆزىگە ھەيران قالدى.

— بولمىسا ئۇ جانىبالار ئاغىنىڭىزنى ئاۋۋال مېھمانغا چاقىرىپ، ئاندىن قىلىچۈزلىق قىلايمۇ؟ ئېلىشىمىغۇچە تېپىشماس، دېگەن سۆز بارغۇ؟ — مىڭبېشىنىڭ گېپى ئارا تۇرۇشىغا، توختى ئاخۇن بىلەن ئىسمائىل بايۋەچچە ئۆيىدىن چىقىشتى. قادىر پايپاسلىغىنىچە يۈگۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ نېمىلەرنىدۇر دېدى. توختى ئاخۇن بىلەن ئىسمائىل بايۋەچچە ھويلىدا قەددىنى رۇسلاپ، خۇددى ئۇرۇشقا خورازلاردەك ئەلپازدا تۇرغان مىڭبېشىغا قارىدى. دە، سەھەردە بىر قەپەس قىلىچۈزلىق قىلىشقا قوشۇلغانلىقىنى بىلدۈرگەن توختى ئاخۇن بېشىنى لىڭشىتتى. ئاڭغۇچە مەردان يىگىتلەر بىلەن ھويلىغا ئاشتىلىققا چىقتى. توختى ئاخۇن مەردانغا بېمىلەرنىدۇر دېۋىدى، مەردان توختى ئاخۇن ياتقان ئۆيىدىن ئۇنىڭ قىلىچىنى ئېلىپ چىقتى. مىڭبېشىنىڭ تۈۋلىشى بىلەن ئۇنىڭ ئون نەچچە چېرىكىمۇ ھويلىدا ھازىر بولدى.

قىلىچۈزلىق باشلاندى. مىڭبېشى ئوتتۇز ياشلار چامىسىدا بولۇپ، كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئۇ گويا قەپەستىن بوشتىلغان يىلپىزدەك قەھرىلىك ئېتىلماقتا. ئۇ خۇددى راستتىنلا جەڭگە چۈشكەن باھادىردەك شۇنداق شىددەت بىلەن قىلىچ ئۇراتتىكى، قىلىچلارنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن ئەتراپقا ئوت ئۇچقۇنلىرى

چاچرايتتى. قاراپ تۇرغانلار «ياپىر! ياپىر!» دېيىشمەكتە. مېڭېشىنىڭ قىلىچ ئۇرۇشى ئاجايىپ تېز، سالمىقى ئېغىر ئىدى. ئۇ نۇرغۇن قېتىم جەڭ كۆرگەن، ئۆز مۇھىتىدا ماھىر قىلىچ ئۇرۇشلار دىن ئىدى. توختى ئاخۇن دەسلەپ مېڭېشىنىڭ قىلىچ ئۇرۇشىغا تاقابىل تۇرۇپلا ھۇجۇمغا ئۆتمىدى. ئۇ بارا - بارا مېڭېشىنىڭ قىلىچ ئۇرۇش يوللىرىغا ئۆزلەشتى - دە، تۇيۇقسىز بىر ھەملە بىلەنلا قىلىچنى مېڭېشىنىڭ بويىغا تىرىدى. قائىدە بويىچە مېڭېشى بۇ نۆۋەتلىك ئېلىشتا يېڭىلدى.

ئىككىنچى رەت ئېلىشقاندا مېڭېشى تېخىمۇ قەھىر بىلەن قىلىچ ئۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلار مەيداننى بىر چۆرگۈلەپ چىقىشتى. توختى ئاخۇن يول قويا، يول قويا چېكىنىپ تۇرۇپ، مۇۋاپىق يەتتە مېڭېشىنىڭ قىلىچنى بىر زەربە بىلەنلا قېقىپ چۈشۈرۈۋېتىپ، ئۆزىنىڭ قىلىچنى مېڭېشىنىڭ يۈرىكىگە تاقىدى. مېڭېشى يەنە يېڭىلدى.

مېڭېشىنىڭ يىگىتلىرىدىن بىرى ئۇنىڭ قىلىچنى يەردىن ئېلىپ بەردى. پالۋانلار ئۈچىنچى رەت ئېلىشتى. مېڭېشى بارلىق ھۈنەرنى ئىشقا سېلىپ كەينى - كەينىدىن قىلىچ ئۇردى. توختى ئاخۇن ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈشنى خالىمىدى بولغاچ، مېڭېشىنىڭ دەھشەت بىلەن چېپىلغان قىلىچنىڭ بىسىنى سول قولىنىڭ باش بارمىقى بىلەن بىگىز بارمىقىنى جۈپلەپ كاپلا قىلىپ تۇتۇۋالدى. مېڭېشى قىمىرلىيالماي قالدى. ئۇ ئۆمرىدە مۇنداق نازۇك ھۈنەرنى، ئۇنداق كۈچلۈك پارماقلارنى كۆرمىگەنىدى.

— بارىكاللا! ئاپىرىن! — دەپ تۈۋلىۋەتتى مېڭېشى، — تۈركىي خەلقلەرىدىنمۇ ساڭا ئوخشاش باھادىر، پالۋان، ئۇستا جانباز چىقىدىغانلىقىنى ئويلايمۇ ياقمايتىمەن قېرىندىشىم! ئۆمرۈمدە كۈچ بىلەن ئۇرۇلغان قىلىچنىڭ بىسىنى پارماقلىرى ئارىسىغا قىسىپ تۇتۇۋالغاننى مانا بۈگۈن كۆردۈم، كارامەت! كارامەت! — مېڭېشى

قىلىچىنى تاشلاپ، توختى ئاخۇنى قۇچاقلىدى. مۇنداق ئادەتلەنمىگەن توختى ئاخۇن ئۆزىنى مىڭبېشىنىڭ قۇچىقىدىن ئاجرىتىپ، ناشتىلىق راسلانغان شىرەگە كەلدى. مىڭبېشىمۇ شىرەگە كېلىپ ئولتۇرۇپ:

— باھادىر، پالۋان بىلەن ھەمداستىخان بولۇشۇمغا ئىجازەت قىلغايىسىزلەر؟! — دېدى ۋە چاي ئىچكەچ توختى ئاخۇننىڭ ماھارىتىنى تەكرار ماختىدى.

ناشتىدا مىڭبېشى يەنە نۇرغۇن گەپلەرنى قىلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، تۈرك، ئۇيغۇر، ئۆزبېك، قازاق، تاتار، قىرغىز، قارا قالپاق، پەنچەنەك، تۈركمەن..... دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى بىر يىلتىزدىن، تۈركىي خەلق ھېسابلىنىدىكەن. ئەگەر، توختى ئاخۇندەك جانىبالىقتا كامالەتكە يەتكەن ئادەم تۈركىيەدە بولغان بولسا، ئۇ چوقۇم تۈركىيە سۇلتانىنىڭ خاس قوغدىغۇچىسى، دۆلەت ئارمىيەسىنىڭ باش مەشقاۋۇللۇقى مەنسىپى، دېگەندەك ئالىي مەنەسپلەرگە ئائىل بولاتتىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە جانىبالىق ماھارىتىدە يېتىشكەن مۇنداق ئۇستىلار ناۋادا تۈركىيەگە بېرىپ ھېچبولمىغاندا جانىبالىق سالىۋىلىرىنى^① قۇرسا، كاتتا بايلاردىن بولۇپ قالدىكەن.....

— كىشىنىڭ يۇرتىدا سۇلتان بولغۇچە، ئۆز يۇرتۇڭدا ئۇلتان بول، دېگەننىكەن ئاتىلار، — دەپ كەسكىن رەت قىلدى توختى ئاخۇن كۈنتېگىن مىڭبېشىنىڭ نەچچە كۈنلەپ قىلغان تەكلىپلىرىنى، — مەن تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان يۇرتۇمنى، ۋەتىنىمنى، خەلقىمنى تاشلاپ ھېچ يەرگە يارمايمەن. سىزنىڭ ياخشى كۆڭلىڭىزگە رەھمەت!

— بارىكالا! — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچە، — ئاغزىڭىزغا

^① جانىبالىق سالىۋى — جانىبالىق كۈلۈبلىرى، جانىبالىق مەشىق ئورۇنلىرى دېمەكچى — ئا.

ناۋات، كارامەت! توختى ئاخۇن ئاغا.
 مەردان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ چاۋاك چېلىشىپ كېتىشتى.
 مىڭبېشى لېۋىنى چىشلىگىنىچە كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپلا
 قالدى.
 بىر ھەپتىدىن كېيىن ئىسمائىل بايۋەچچە ئىشلىرىنى تۈگىتىپ
 گۈچۈڭ تامان يولغا چىقتى. شۇ قاتاردا قادىرىمۇ بار ئىدى.

ئون بەشىنچى باب

نزامىدىن بىلەن ئەلى تۆگە

كۈنلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتمەكتە. ھەش - پەش دېگۈچە توختى ئاخۇننىڭ چوڭ ئوغلى نزامىدىنمۇ 18 ياشقا كىرىپ قالدى. ئۇمۇ ئەمدى ئاتىلاردىن قالغان ئۇدۇم بويىچە، بۇرۇتتى خەت تارتقان يىگىتلەر بىلەن بىرگە توي - تۆكۈن، باغ - باراۋەت، مەشرەپ ۋە چېلىشىش سورۇنلىرىدىن قالمايدىغان بولدى.

گۈچۈڭنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن غەربىي شىمالغا سوزۇلغان غول ئېقىن ئىچى گۈچۈڭلۇقلارنىڭ ئەتىيازىدىن كۈزگىچە نورۇز ئۆتكۈزىدىغان، باغ - باراۋات، سەيلە - ساياھەت قىلىدىغان مەنزىرىلىك ئورۇنلىرىدىن بىرى بولۇپ قالاتتى. بۇ غول ئىچىدە چىملىقلار تەبىئىي سەينا - سورۇن ھاسىل قىلغان. بەزى جايلاردا مىڭلارچە بۇلاق كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ سۇ ئۆرلەپ تۇرغان، قويۇق دەرەخلىك ئىچىدە ھەرخىل قۇشلار خۇش ناۋا قىلىپ تۇرىدىغان ياخشى جاي ئىدى.

ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى، نزامىدىن ئاغىنىلىرى بىلەن بىرگە غول ئىچىگە كېلىپ سورۇن تۈزەپ، باراۋەت قىلدى. بۇ ئاغىنىلەرنىڭ چوڭى يىگىرمە ياشتا، كىچىكلىرى ئون سەككىز ياشتا بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەلى تۆگە لەقەملىك بويى ئېگىز، بەستى يوغان، كۈچتۈڭگۈر بىرى بار ئىدى. ئۇ ھەم چېلىشچى،

ھەم سازەندە، ھەم قىزىقچى بولۇپ، يىگىرمە ياشتا ئىدى. بۇ ئاغىنىلەر قاتارىدا ھەسەن - ھۈسەن ئىسىملىك قوشكېزەك ئاكا - ئۇكىلارمۇ بار ئىدى.

يىگىتلەر دەسلەپ بىرھازا كۈلكە - چاقچاق قىلىشتى. ئارقىدىن ئەلى تۆگە بىلەن مەردان دۇتار، تەمبۇرنى سازلىدى، نىزامىدىن داپنى قولغا ئالدى، ناخشا - ئۇسسۇل باشلاندى. سازەندىلەر دەسلەپ «دەردىڭ يامان»، «گۈليار»، «ئانا نۇرخان»، «زېمىن» كۈيلىرىگە چېلىپ، ناخشىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى، ئاندىن «قەمبەر خانىم»، «سۇ بولۇپ ئاقتىم»، «نازىركوم» قاتارلىق ئۇسسۇل پەدىلىرىگە چېلىپ سورۇننى قىزىتتى. ئەتراپتىن كىشىلەر بىرلەپ - ئىككىلەپ كېلىپ بۇلارنىڭ سورۇنىغا قوشۇلدى.

ناخشا - ئۇسسۇلدىن كېيىن ئۇلار داستىخان يېيىپ، سامسا، پەرمۇدە، تونۇر كاۋىپى، نان، قوغۇن - تاۋۇزلارنى تۈگمە قىلدى. سورۇنغا كەلگەنلەر تەڭ غىزالاندى.

— ئەمدى قىزىقارلىق پاراڭدىن بىر - ئىككى قوۋۇز ئېيتىمىسەن ئەلى ئاغىنە؟ — دېدى مەردان.

— نېمىنى دەپ بېرەي؟ ئاڭلىغاننىمۇ ياكى كۆرگەننىمۇ؟ — دېدى ئەلى سورۇندىكىلەرگە ھەييارلارچە قاراپ.

— مەيلى ئىختىيارىڭ! — دېيىشتى سورۇندىكىلەر.

— ئەمىسە سىلەرگە مۇشۇ ئارىمىزدا ئولتۇرغان ھەسەن - ھۈسەنلەرنىڭ بىر قىزىق ئىشىنى دەپ بېرەي، — دېدى ئەلى تۆگە قوشكېزەكلەرگە قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بۇ ئىككىسى قانداق قىزىقارلىق ئىش قىيىنكەن؟ — سورۇندىكىلەر قوشكېزەكلەرگە قارىدى، قوشكېزەكلەرمۇ بىر - بىرىگە ھەيران بولۇپ قارىشىپ قويدى.

— بۇلتۇر ياز، — دەپ گەپ باشلىدى ئەلى تۆگە، — تۇرپان

بۇيۇقتىن بىر باققال ئۆرۈكنىڭ باش بۇرنىنى سۈكەنگە قاچىلاپ
 بىرقانچە ئېشەككە ئارتىپ گۇچۇڭغا ئېلىپ كەپتۇ. ئۇ چاغلاردا
 گۇچۇڭدا تېخى مېۋە - چېۋە پىششىغان چاغ بولۇپ، ئۇ باققال
 لىخۇا جەزىدىكى بىر سودا سارىيىغا چۈشكەنىكەن. ئۇ باققال
 ئەمدىلەتن سۈكەنلىرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ دەسلەپ قىلاي دەپ
 تۇرۇشىغا، ھەسەن شۇ يەردىن ئۆتۈپ قاپتۇ. يېڭى پىشقان
 ئۆرۈكلەرنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ يىغىلغانىكەن، ئېلىپ
 يەي دېسە يانچۇقىدا تەڭگىسى يوق، - گەپ مۇشۇ يەرگە
 كەلگەندە، سورۇندىكىلەر ھەسەن - ھۈسەنلەرگە قاراشتى.
 ھەسەن - ھۈسەنلەر پەرۋايى يەلەك كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى.
 سورۇندىكىلەرنىڭ خىيالچە، ئەلى تۆگە قوشكېزەكلەرنى مەسخىرە
 قىلىۋاتقاندىكى ئىدى، - ھەسەننىڭ خىيالغا بىر ئوي كەپتۇ. دە،
 باققالنىڭ ئالدىغا بېرىپ سورايتۇ:

— ئۆرۈكنى قانداق ساتتىلا ئاكا؟

— يەپ تويۇۋېلىشنىڭ بىر شىڭ^① بۇغداي ئۆكەم، - دەپتۇ

باققال.

— بەك قىممەتكەن ئاكا!

— قىممەت ئەمەس، ئويلاپ باققىنا ئۆكەم، بۇيۇقتىن

گۇچۇڭغا تاغ يولى بىلەن ئۈچ - تۆت كۈندە ئاران كېلىسەن،

گۇچۇڭلۇقلارغا ئۆرۈكنىڭ باش بۇرنىنى يېگۈزۈمەن دەپ كەلگەن

ئىسسىق كۆڭلۈمنىڭ ئەتىۋارنى بىلىشنىڭ كېرەكقۇ؟

ھەسەن بۇ گەپدان باققالغا گەپ تېپىپ بېرەلمەي:

— ئۇ تەرىپىغۇ شۇنداق، مەن ھېلى كېلەي، - دەپ

مېڭىپتۇ.

^① شىڭ — بۇغداي، قوناق ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. بىر شىڭ بۇغداي

تەخمىنەن تۆت جىڭ ئەتراپىدا كېلىدۇ - ئا.

ئۇ ئۆكسى ھۈسەننى تېپىپ، باققالنىڭ ئۆرۈكىدىن تويغۇچە يەپ كېلىشنى مەسلەھەتلىشىپتۇ. دە، ھېلىقى باققال چۈشكەن دەڭنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىشىپتۇ. ھەسەن ئىنىسى ھۈسەنگە:

— سەن مۇشۇ ئەتراپتا تۇرۇپ تۇر، مەن يەپ چىققاندىن كېيىن سەن كىرسەن، سەن چىققاندىن كېيىن مەن كىرمەن، شۇنداق قىلىپ، باققالنىڭ ئۆرۈكىنى كېكىرگۈچە يەيلى، — دەپتۇ. ھۈسەن سىرتتا قاپتۇ، ھەسەن ساراي ھويلىسىغا كىرىپ باققالنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە:

— مانا مەن كەلدىم ئاكا، ئۆرۈكنى يەپ تويغاندىن كېيىن ئاندىن پۇلىنى تۆلەيمەن، بولامدۇ؟ — دەپتۇ.

— گېنىم گەپ ئۆكەمەي، بىمالال يەۋەرگىن! — باققال خىيالىچە «بىر ئادەم بۇ يېڭىدىن پىشقان ئۆرۈكنى قانچىلىك يەپ كېتەلەيتتى» دەپ ئويلاپتۇ.

ھەسەن ئۆرۈكنى يەپتۇ، بىرھازا يېگەندىن كېيىن:

— مەن سىرتقا چىقىپ كىرەي، — دەپتۇ.

— بوپتۇ ئۆكەم، چىقىپ ئىچ - قارىڭنى بوشىتىپ

كىرەرسەن، — دەپ چاقچاق قىپتۇ باققال. باققال ئۆزىچە «بۇ بالىنىڭ قورسىقى چىڭقىلىپ كەتتى بولغاي، سىرتقا چىقىپ كىرىپ يەنە يېسە تايىنلىق بەش - ئالتە دانە يەر، ئاڭغۇچە ئۇنىڭ چىشى قاماپ، «ۋاك» دەيدۇ» دەپ ئويلاپتۇ - دە، بەخىرامان ئولتۇرۇۋېرىپتۇ.

ئەمدى ھۈسەن كىرىپ يەپتۇ، ئۇمۇ ئاكىسىغا ئوخشاشلا چىق

يەپتۇ ۋە بىرھازادىن كېيىن «سىرتقا چىقاي» دەپتۇ، ھەسەن كىرىپتۇ، ئارقىدىن يەنە ھۈسەن كىرىپتۇ.....

باققالنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كېتىپتۇ، «مۇنداقمۇ بەرا^①

① بەرا - تويماق - ئا.

ئادەم بولامدۇ؟ سۈكەننىڭ بىر بېشىدىكى ئۆرۈكنى يەپ ئۆرۈكتىن مەن زىيان تارتسامغۇ مەيلى، ئەممازە، ئۆرۈكنى جىق يېۋىلىپ ئۇنىڭ قورسىقى ئېسىلىپ ئۆلۈپ قالسا، بىكاردىن - بىكار بالاغا قالماي، بولدى، ئۆرۈكنىڭ پۇلىنىمۇ ئالماي، بۇ يەرانى ۋاقتىدا كەتكۈزۈۋېتەي».

— ھوي ئۆكەمەي، سۈكەننىڭ بىر بېشىدىكى ئۆرۈكنى يەپ بولدۇڭ، ئەمدىغۇ تويغانسەن؟ — دەپتۇ باققال كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ.

— تويغاندا ئۆزۈم يالتيىپ قالمەن ئاكا، — ھەسەن شۇنداق دەپلا سۈكەننىڭ يەنە بىر بېشىدىكى ئۆرۈككە قول ئۇزىتىپتۇ.

— بولدى قىل! — دەپ ۋارقىراپتۇ باققال ھەسەننىڭ قولىنى كاپلا قىلىپ تۇتۇۋېلىپ، — سېنىڭدىن قورقتۇم، ئۆرۈكنىڭ پۇلىنىمۇ ئالماي، ھازىرلا بۇ يەردىن كەتكىن. ماڭا ئىشى تېپىپ بېرىدىغان ئوخشايسەن! — دەپتۇ. باققالنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەنىكەن.

ھەسەن كۈلۈپ قويۇپ سىرتقا مېڭىپتۇ.
— ئوھ! توۋا! ھەرنېمە بولسا بۇ بالاتەڭگۈردىن قۇتۇلدۇم، مېنى بۈگۈن جىن ئۇرغان ئوخشايدۇ، توۋا! توۋا! — دېگىنىچە تۇرۇپ قايتۇ باققال.

— شۇنىڭ بىلەن ھەسەن - ھۈسەن بىكارغا بىر سۈكەن بېشى ئۆرۈكنى يېۋايتىۋ دەڭلار؟! — دېدى سورۇنغا سىرتتىن قاتنىشىپ قالغان بىرەيلەن.

— سەن بىزنىڭ ئاغىنىلەرنى نېمە كۆرۈۋاتىسەن؟ گۈچۈڭلۇقتىن قايسىبىرىنىڭ ئىنسابسىزلىق قىلغىنىنى كۆرگەن - سەن؟! — ئەلى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ دىۋى - دىك بەستىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتكەن ھېلىقى بۇرادەر ئالمان -

تالمان:

— مۇنداقلا دەپ باقتىم بۇرادەر، — دېدى.
ئەلى كۈلۈپ كەتتى ۋە ھېلىقى بۇرادەرگە چاقچاق قىلىپ
ھەيۋە قىلغىنىغا ئۆزرە ئېيتتى.

— بىردەمدىن كېيىن ھەسەن - ھۈسەن ساراي ھويلىسىغا
قولىدا بۇغداي قاچىلانغان بىر بۆز خالتىنى كۆتۈرۈپ كىرىپتۇ.
باققاننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، تېخىمۇ يوغىناپ كېتىپتۇ.
» «قورققانغا قوش كۆرۈنەر» دېگىنى مۇشۇ ئوخشايدۇ. ئەمدى بۇ
يەرا ئىككى بولۇپ قالدغۇ؟» دەپ ئويلاپ تۇرغىنىدا، ھەسەن ئۇ
باققالغا مۇنداق دەپتۇ:

— ئاكا، بىز ئەسلىدە قوشكېزەك ئاكا - ئۇكا بولىمىز،
قىزىقچىلىق بولسۇن دەپ سىلىگە شۇنداق چاقچاق قىلغانىدۇق.
مانا، ئۆرۈكلىرىنىڭ ھەققى! — دەپ قولىدىكى بۇغداي قاچىلانغان
بۆز خالتىنى باققالغا سۈنۈپتۇ. بۆز خالتىدا بەش شىڭچە بۇغداي بار
ئىكەن.

— ھا - ھا - ھا! بەكمۇ شەيتانلىق قىپسىلەر يىگىتلەر،
رەھمەت! مېنى خۇش قىلىدىڭلار! — دەپتۇ باققال چىندىن
قىلىنغان چاقچاقنى چۈشەنگەندىن كېيىن، بۇغداي قاچىلانغان
خالتىنى بىكار قىلىپ ئۇنىڭغا بىرمۇنچە ئۆرۈكنى قاچىلاپ:
— بۇنى ئۆيۈڭلەرگە ئاپىرىپ يەڭلار، بەرگەن ھەققىڭلەر
ئېسىپ كەتتى، سودامنى دەسلەپ قىلىپ يەرگىنىڭلارغا رەھمەت
يىگىتلەر! — دەپتۇ باققال.

— بۇ قىزىقچىلىق مەھەللە - كويغا تېز تارقىلىپتۇ. سىلەر
ئاڭلىماپسىلەر - دە؟! — دېدى ئەلى تۆگە سورۇندىكىلەرگە قاراپ.
— مانا بۈگۈن ئاڭلىدۇق، — دېيىشتى كۆپچىلىك.

ئارىدىن يەنە بىرەيلەن:

— بۇ قوشكېزەكلەرنى ئايرىماق بەك تەسكەن، قايسىسى

ئاكىسى، قايسىسى ئۇكىسى ھېچ پەرق - ئىلغا قىلغىلى بولمايدىكەن. بۇلارنىڭ خوتۇنلىرى ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى قانداقمۇ پەرقلەندۈرەر؟ - دەپ چاقچاق قىلدى.

— ئېشەك چېغىدا ئۆز ئوقۇرىنى تاپىدىغۇ. كاشكى بۇلار ئادەمغۇ؟! — يەنە بىرەيلەن ھازىر جاۋاب قىلدى.

— ھا - ھا - ھا - ھا - ھا! — سورۇندىكىلەر ھېلىقى ھاماقەتلەرچە سورالغان سوئال ۋە ئۇنىڭغا بېرىلگەن جاۋابقا تېلىقپ قالغۇچە قاتتىق كۈلۈشتى.

ئەمدىكى گەپنىڭ نۆۋىتىنى مەردان ئالدى. ئۇ ئالتاي - چۆچەك يولىدا تاسادىپىي قاتنىشىپ قالغان تويدا توختى ئاخۇن جانىبازنىڭ قانداق چېلىشقانلىقىنى قىزغىن سۆزلەپ بەردى. گەپنىڭ تېمىسى «جانىباز يامانمۇ؟ چېلىشچىمۇ؟» دېگەنگە يۆتكەلدى.

— سىناپ كۆرسەكلا مەلۇم بولىدىغۇ؟ قانداق ئاغىنىلەر؟ - دېدى مەردان ئورنىدىن تۇرۇپ.

— شۇنداق بولسۇن! - دېيىشتى كۆپچىلىك.

مەردان بېرىپ ئەلى تۆگىنى ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقاردى. باشقىلار توختى ئاخۇننىڭ ئوغلى نىزامىدىننى ئىتتىرىپ يۈرۈپ ئوتتۇرىغا چىقاردى. نىزامىدىننىڭ چېلىشقۇسى يوق ئىدى. ئاغىنىلەر ئۇنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويمىدى.

چۆرىدىشىپ تۇرغانلارنىڭ بىر قىسمى «جانىباز يامان» دېيىشسە؛ بىر قىسمى «چېلىشچى ئۆتۈۋالىدۇ» دېيىشتى. مەردان «جانىباز ئۆتىدۇ» دېگەنلەر قاتارىدا، ھەسەن - ھۈسەنلەر «چېلىشچى ئۆتىدۇ» دېگەنلەر قاتارىدا تۇردى. ئەگەر قايسى تەرەپنىڭ ئوتتۇرىغىنى مەلۇم بولسا، شۇ تەرەپ ئۇتقان تەرەپنى ئاشپۇزۇلغا باشلايدىغان بولۇپ كېلىشتى. مەردان توختى ئاخۇننىڭ ئالتاي - چۆچەك يولىدىكى توي مەرىكىسىدە داڭلىق چېلىشچىنى

يېڭى، ئېگەر - توقۇملۇق قارا ئايغىرنى ئۇتۇۋالغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەچكە، ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى نىزامىدىننىڭمۇ چوقۇم ئۆتۈپ چىقىدىغانلىقىغا ئىشەنەتتى. ھەسەن - ھۈسەنلەر بولسا ئەلى تۆگىنىڭ ئۆتۈپ چىقىدىغانلىقىغا ئىشەنچسىز كامىل ئىدى. چۈنكى، ئەلى تۆگە مۇشۇ كەمگىچە توي - تۆكۈن مەرىكىسىدىكى، نورۇز سەيلىسىدىكى چېلىشلاردا بىرقانچە قېتىم ئۆتۈپ، كالا بېشى ئالغانىدى. ئۇنىڭ مۇشۇ كەمگىچە يانپېشى يەرگە تەگمىگەن چېلىشچى ئىكەنلىكىنى ھەسەن - ھۈسەنلەر ئوبدان بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەلى ئېگىز، بەستلىك، كۈچتۈڭگۈر بولغاچقا، ئۇنىڭغا «تۆگە» دەپ لەقەم قويۇلغان. ئۇنىڭ يېنىدا ئوتتۇرا بوي نىزامىدىن ئۇنىڭ ئۆكسىدەكلا تۇراتتى.

چېلىش باشلاندى. نىزامىدىن بىلەن ئەلى تۆگە بەل تۇتۇشتى. ئەلى تۆگە بىرلا ئېتىلىپ يېرىپ نىزامىدىننى بېلىدىن قۇچاقلاپلا تۇرۇۋالدى. نىزامىدىن ئەلى تۆگىنىڭ قۇچىقىغا چۆكۈپلا كەتكەندەك، مىدېر - مىدېر قىلالىدى. ئەلى تۆگىمۇ نىزامىدىننى يا پەنت قىلىپ يىقىتمىدى، ياكى يەردىن يۈلۈپ ئېلىپ ئاتمىدى. ئۇلار شۇ تەرزىدە بىرھالدا تۇرغاندىن كېيىن، مەردان كېلىپ ئەلى تۆگىنىڭ قولىنى تارتىپ ئاجراتتى ۋە:

— سىلەرنى قۇچاقلىشىپ تۇرسۇن دېمىدۇق، چېلىشىڭلار!

بىر - بىرىڭلارنى يىقىتىڭلار! — دېدى.

كۆپچىلىكمۇ چۇرقراشتى. ئەمەلىيەتتە، ئەلى تۆگە ئۆزىنىڭ كۈچلۈكلىكىنى، نىزامىدىننى ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى ئۆزىچە نامايان قىلغىنى ئىدى. ئۇنىڭ بۇ كۆرەڭلىكى ھەسەن - ھۈسەنلەرگە تېخىمۇ چوڭ ئۈمىد ئاتا قىلغانىدى. لېكىن، مەردان ئىچىدە «چۈجەڭنى كۈزدە سانا» دېگەننى ئويلاپ تۇراتتى. چۈنكى، ئۇ جانبازلاردا «ئايىرىم ھۈنەر بار» لىقىغا ئىشەنەتتى. ئىككىنچى رەت بەل تۇتۇشۇش باشلاندى. بۇ قېتىممۇ ئەلى تۆگە

ئاۋۋال كۈچ ئىشلىتىپ، ھايت - ھۈيت دېگۈچىلا نىزامىدىننى يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ كۆتۈرۈۋالدى. نىزامىدىن تېپىرلاپ قالدى، قارىغاندا ئەلى تۈگە نىزامىدىننى يەرگە ئۇرىدىغاندەك قىلاتتى. ئەتراپتىكىلەر قىيقاس - چۇقان سېلىشتى:

— يەرگە ئات ئەلى!

— قاراپ تۇرماي چاپسان يەرگە تاشلا! — ھەسەن - ھۈسەن تەرەپتىكىلەر تۇشمۇتۇشتىن چۇرقىراشتى. مەردانىمۇ سوغۇق تەر باستى.

— ياپىرىم! — ئەلى تۈگە بىرلا كۈچەپ نىزامىدىننى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇردى. «ئىم!» دەپلا قالدى مەردان لېۋىنى چىشلەپ.

شۇ دەقىقىدە نىزامىدىن مۈشۈكتەك بىرلا ئىرغىپ چاسىغا چۈشتى. دە، چاقماق تېزلىكىدە ئىككى قولى بىلەن ئەلى تۈگىنىڭ ئىككى پۈتىنىڭ ئىچى تەرىپىگە كۈچەپ زەربە قىلدى. ئەلى تۈگىنىڭ ئىككى پۈتى كېرىلىپ، ئۆزى سەنتۇرۇلۇپ كەتتى. ئەلى سەنتۇرۇلگەن شۇ پەيتتە، نىزامىدىن ئىچكى ئېنېرگىيەسىنى تەگشەپ پۈتۈن كۈچىنى ئالغىنىغا يىغىپ تۇرۇپ، ئەلى تۈگىنىڭ قورساق قىسمىغا «تۆمۈر ئالىقان» گۈمپىسىنى ئىشلىتىپ ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇۋەتتى. ئەلى تۈگە مۇنداق زەربىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ خۇددى ئەسكى تام ئۆرۈلگەندەك ئارقىسىغا «گۈپ!» قىلىپ يىقىلدى. دە، خېلىغىچە دېمى كەلمەي يېتىپ قالدى. كۆپچىلىك ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. ئۇنىڭ كۆز ئۆڭىدە كىچىك - كىچىك ئالتۇن يۇلتۇزلار جىمىرلاشقا باشلىدى. قۇلاقلىرى غوڭغۇلداپ، پۇتلىرى غال - غال تىترەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن ھەر ئىككىلا تەرەپ ھەيرانۇھەس قالدى.

ئەلى تۈگە لام - جىم دېمەستىن كېتىپ قالدى. ئۆتتۈرغان ۋە ئۆتقانلارمۇ ئاشپۇزۇلنىڭ گېپىنى قىلىشمايلا تارقاشتى.

×

×

×

ئارىدىن بىر جۈمە ئۆتكەندە، ئەلى تۆگىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئالاھىدە داستىخان راسلاپ، توختى ئاخۇننىڭ ئۆيىگە كەلدى ۋە بىرمۇنچە يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ، ئەلىنى «گۆشى سىزنىڭ، ئۆستىخنى بىزنىڭ» دەپ توختى ئاخۇنغا شاگىرتلىققا تۇتقۇزدى. خەيرىيەت، ئەسلىدە جانىزالىقنى بالىلارغا كىچىكىدىن ئۆگەتسە ئۇنىڭ ئۈنۈمى ياخشى بولاتتى. ئەلىدەك يىگىرمە ياشقا كىرىپ، سۆڭەكلىرى «قېتىشقا باشلىغان» دا جانىزالىق ماھارىتىنى ئۆگىنىش سەل تەس ئىدى. نەھايەت، ئەلى تۆگىنىڭ بەدەن سۈپىتى ئالاھىدە ياخشى بولغاچقا، ئېغىر مەشىقلەرنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىدى ھەم توختى ئاخۇننىڭ كۆرسەتمىلىرىنى ئورۇنلىغاندىن سىرت، ھەمساۋاق ئاغىسى - توختى ئاخۇننىڭ چوڭ شاگىرتى ھىدايتۇللا خەلىپەتتىنمۇ ئەتىسى - ئاخشىمى ۋە جۈمە - دەم ئېلىش كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ قېتىرقىنىپ ئۆگىنىشكە كىرىشتى.

ئەلى تۆگە جانىزالىق مەشىقىگە جان - جەھلى بىلەن كىرىشتى. ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ تاپاۋىتى ياخشى ئىدى. ئاتىسى ئابدۇرېھىم ئاخۇن ئۇستاز تېۋىپ بولۇپ، تۇرپان دىيارىدىن گۇچۇڭغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغان كىشى ئىدى. بۇ ئائىلىدە مۇشۇ ئەلى بىرلا پەرزەنت بولغاچقا، ئاتا - ئانىسىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە باقاتتى. ئەلى جانىزالىق ماھارىتىدە تېز يېتىلىشكە باشلىدى. تۆتىنچى يىلىغا بارغاندا ئۇ ئىككى يۈز جىڭ كېلىدىغان قۇم خالتىنى ئوڭ قولىدىن سول قولىغا ئەركىن، يەڭگىل تاشلاپ ئوينىيدىغان بولدى. كىچىكرەك تونۇردەك تاشنى بىمالال كۆتۈرۈپ، كۆكرەك قىسمىغىچە ئاچىقلايدىغان، بىر ئالىقان ئۇرۇپ ئۆستى -

ئۈستىگە تىزىلغان بەش - ئالتە خىشنى كۆكۈم - تالقان قىلىۋېتەلەيدىغان بولدى. ئۇ شۇ تۇرقىدا بىر مۇشت بىلەن كىچىكرەك بۇقىلارنى ئۇرۇپ يىقىتىۋەتكۈدەك ھالەتكە يەتتى.

بىر كۈنى پېشىندىن يانغان مەزگىلدە، شاگىرتلار توختى ئاخۇننىڭ ھويلىسىدا پارلىشىپ مەشىق ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. توساتتىن ئەلى تۆگە نىزامىدىننى قۇچاقلاپ، ئېڭىكى بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى بېسىپ، نىزامىدىننى مىدىر - سىدىر قىلدۇرمىدى. نىزامىدىن خېلى يۇلقۇنۇپ باققان بولسىمۇ، ئەلى تۆگىنىڭ قولىدىن ئاچراپ چىقالمىدى. ئەلى تۆگىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىگە ھازىر ماھارەت - ھۈنەر قوشۇلۇپ، ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە كۈچلىنىپ كەتكەنىدى. ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى سۇيىغا سېلىنغان گىلەمدە تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان توختى ئاخۇن بۇ ھالەتنى كۆرۈپ يۈزى ۋىلىدە قىزاردى - دە، شاگىرتلارنى مەشىقلەندۈرۈۋاتقان ھىدايتۇللا خەلىپەتكە ئىشارەت قىلىپ نىزامىدىننى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. توختى ئاخۇن ئورنىدىن شاققىدە قوپۇپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

شۇ كۈندىن باشلاپ نىزامىدىن مەشىق مەيدانىدىن يىتىپ كەتتى. قىرىق كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ھويلىدا قايتىدىن پەيدا بولدى.

توختى ئاخۇن يەنە سۇيىغا چىقىپ تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرۇپ، ھىدايتۇللا خەلىپەتنىڭ بالىلارنى مەشىققە سېلىشنى كۆزەتمەكتە. ئەلى تۆگە يەنە ھەر كۈنىدىكىدەك قۇم خالتىنى ئۇ قولىدىن بۇ قولغا ئېتىپ مەشىق قىلىۋاتاتتى. نىزامىدىنمۇ ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدە قوش قىلىچ مەشىق قىلىۋاتاتتى. ھاۋا ئىسسىق بولغاچقا، شاگىرتلار ئالدى ئىزىملىنىدىغان، يەڭسىز ئۇزۇن ماتا پىنجىك كىيىشكەنىدى. بۇ كۈنلەردە توختى ئاخۇننىڭ شاگىرتلىرى يۈزىدىن ئاشقان بولۇپ، چۈشتىن بۇرۇن بىر تۈركۈمى،

چۈشتىن كېيىن بىر تۈركۈمى مەشىققە كېلەتتى. ھويلىغا سىغىغانلىرى دەرۋازا ئالدىدىكى بوشلۇقتىمۇ مەشىق قىلاتتى. توختى ئاخۇن كۈندە شاگىرتلارغا نەمۇنە كۆرسىتىپ قويۇپلا، ئۆزىنىڭ باشقا ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ھىدايتۇللا خەلىپەت گەرچە توختى ئاخۇننىڭ تۇنجى تۈركۈمدە يېتىشتۈرۈپ چىققان شاگىرتلىرىدىن بولسىمۇ ھەم ئۇنىڭ ھەمساۋلىرىدىن ھەمدۇللا، مەتتىياز، ئابابەكرى، ئابدۇكېرىم، ھەبىبۇللا دېگەنلەر ئۇستازىدىن دۇئا ئېلىپ يۇرتلىرىغا قايتىشقان ياكى ئۆز ئالدىغا شاگىرت تەربىيەلەشكە كىرىشكەن بولسىمۇ، توختى ئاخۇننىڭ تەكلىپى بىلەن ھىدايتۇللا خەلىپەت ئۇستازىغا ياردەملىشىپ ئۈچ - تۆت يىلدىن بېرى مۇشۇ ھويلىغا كېلىپ تۇرۇۋاتاتتى. توختى ئاخۇن بولمىغاندا، ھىدايتۇللا خەلىپەت بىلەن نىزامىدىن ئىككىسى تۇنجى تۈركۈمدىكى ھامساۋاق شاگىرتلاردىن بولۇپ، جانىبارلىقتا توختى ئاخۇنغا تەڭلىشىپ قالاي دېگەن بولغاچقا، شاگىرتلارنىڭ ھۆددىسىدىن تامامەن چىقالايتتى. بىراق، ئەلى تۆگە بۇ كۈنلەردە كۆرەڭلەپ، نىزامىدىنغا ھە دېسە خىرىس قىلاتتى. بۇ ئىش توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلىنى غەش قىلغانىدى. شۇڭا، توختى ئاخۇن نىزامىدىننى قىرىق كۈن ئايرىم تەربىيەلىدى. توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلى ئەمدى تەسكىن تاپتى. ئۇ نىزامىدىننى يېنىغا چاقىرتتى، ئاندىن ئەلىگە قاراپ:

— ئەلى، — دەپ توۋلىدى توختى ئاخۇن، — بۇياققا كەل!

— لەببەي ئۇستاز، — ئەلى يۈگۈرۈپ كەلدى.

— قىرىق كۈن ئىلگىرى سەن نىزامىدىننى چىڭ قۇچاقلد -

غانىدىڭ، شۇ ھەرىكىتىڭنى يەنە بىر كۆرسىتە، — دېدى.

ئەلى تۆگە ھېچبىر ئويلىنىپ تۇرمايلا يېنىدا تۇرغان نىزامىدىننى چىڭ قۇچاقلاپ، ئېڭىكى بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى بېسىپ، ئۇنى مىدىرلىيالمىدىغان ئەھۋالغا كەلتۈردى. توختى

ئاخۇن نىزامىدىنغا كۆز ئىشارىتى قىلدى. نىزامىدىن ئىچىگە دەم سولاپ تۇرۇپ بۇرما مىخ ھالىتىدە شىددەت بىلەن ئايلىنىپ «قارا قۇيۇن ھەرىكىتى» نى قىلىۋىدى، ئەلى تۈگىنىڭ ئىككى بىلىكىنىڭ ئىچى تەرىپى، قورساق قىسمى خۇددى بىر قەۋەت تېرىسىنى شىلىۋەتكەندەك، قىپقىزىل ھالەتكە كەلدى. ئەلى تۈگىنىڭ جېنى سىرقىراپ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى، ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى لاغىلداپ تىترەيتتى، خېلىغىچە ئورنىدىن قوزغىلالمىدى.....

توختى ئاخۇننىڭ يۈزى قىزاردى. بۇ مەمنۇنلۇق كۈلكىسىنىڭ تەپتىدىن قىزىرىش ئىدى. ئەلى تۈگە شۇ كۈندىن ئېتىبارەن توختى ئاخۇننىڭ ھويلىسىغا دەسسىمىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ يۇرتى تۇرپانغا كېتىپ قالغانىدى.

ئون ئالتىنچى باب

ئاتا - بالىنىڭ ئېلىشىشى

ئەلى تۆگە ئاتىسىنىڭ يۇرتى تۇرپانغا كەتكەندىن كېيىن، توختى ئاخۇننىڭ شاگىرتلىرى نىزامىدىننىڭ جانىزلىق ماھارىتىدىكى كامىللىقىنى گامىدا ئۇنىڭغا ئاڭلىتىپ، گامىدا خۇپپىيانە سۆزلىشىپ، ئۇنى ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي ماختىشىدىغان بولدى، توختى ئاخۇننىڭ ھويلىسىدىمۇ، كوچا - كويلاردىمۇ شۇ گەپ. بۇنداق ماختاشلاردىن مەغرۇرلانغان نىزامىدىن ئاز - تولا كىيىملىك بولۇپ قالدى. ئاتىسى يوق چاغلاردا، ھويلىدىكى مەشىق ۋاقىتلىرىدا ھەمساۋاق ئاغىسى ھىدايتۇللا خەلىپەنىڭ ئالدىدىمۇ كېرىلىپراق يۈرىدىغان بولۇۋالدى. ھىدايتۇللا بۇنى سەزسىمۇ بىلمەسكە سېلىپ يۈردى. ئەمما، «بالاڭنىڭ ئوينىشىغا باق، قازىنىڭنىڭ قاينىشىغا باق» دېگەندەك، توختى ئاخۇن نىزامىدىننىڭ كۆرەڭلەيدىغان بولۇپ قالغىنىنى شاگىرتلىرىنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن، نىزامىدىننىڭ قىسمەن سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن تۇيۇپ قالغانىدى. بۇ توغۇرلۇق گەپ - سۆز قىلىشقا بىرقانچە رەت تەمىشلىپ كۆرگەن توختى ئاخۇن يەنىلا گەپ قىلمىدى. چۈنكى، توختى ئاخۇن نىزامىدىننىڭ كۆڭلىنى ئايدىدى. نىزامىدىن تۇغۇلۇپلا ئانىسى گۈلسارە ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنى توختى ئاخۇننىڭ چاپكەش ئانىسى ھاشىخان ئۇ ئۆي، بۇ

ئۆيىدىكى يېڭى تۇغۇتلۇق ئاياللار يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ ئېمىتىپ يۈردى. نىزامىدىن تۆت ئايلىق بولغاندا ھاشىخانغىمۇ سۈت كىرىپ قالدى. بىراق، «يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگسە بۇرنى قاناپتۇ» دېگەندەك، نىزامىدىن بىر يېرىم ياشقا كىرگەندە ھاشىخان ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ چاغدا توختى ئاخۇننىڭ سىڭلىسى رايىمانخانمۇ تالالىق قىلىنغان بولغاچقا، نىزامىدىننى بېقىش ئۇرۇق - تۇغقانلارغا قالدى. «ئەتىگەندە تويىمىغان قورساق كەچكىچە تويماپتۇ» دەپتىكەن چوڭلار. توختى ئاخۇن ئۆزىمۇ كىچىك چېغىدىلا ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قېلىۋىدى، مانا ئەمدى ئۇنىڭ تۇنجى ئوغلى نىزامىدىنمۇ تۇغۇلۇپلا ئانىسىز قالدى. توختى ئاخۇن ئامالسىز قايتا ئۆيلەندى. ئىككىنچى ئايالى مايسىخان ياۋاش، مېھرىبان ئايال ئىدى. ئۇ نىزامىدىننى باغرىغا باستى، ئۇنىڭغا كېچىلىرى قويۇپ بۇلماق ئەتتى. كۈندە يۇمشاق نان، قۇۋۋەتلىك ھەم سىڭىشلىك تاماقلار بىلەن نىزامىدىننى باقتى. ئۇنىڭغا خۇدايىناتاللا بالا مېھرىنى سالدى بولغاي، نىزامىدىن تۆت ياشقا كىرگەندە ئۇنىڭ ئىنىلىرى شاھىدىن، غوسىدىن، مۇئەزرىدىنلەر تۇغۇلدى. توختى ئاخۇننىڭ بالىلىرى كۆپەيدى. شۇنداقتىمۇ، توختى ئاخۇن تۈگۈل، مايسىخان نىزامىدىنغا ئالاھىدە ئامراق ئىدى. «باققان بالىنىڭ مېھرى كۈچلۈك بولىدۇ» دېگىنى راست ئوخشايدۇ. مايسىخان ئۆزى تۇغقان بالىلىرىنى بىر تەڭ، نىزامىدىننى بىر تەڭ كۆرۈپ كەلدى. توختى ئاخۇن نىزامىدىننى ئالاھىدە چوڭ كۆرگەچكە، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ بىرىنمە دېمىگەندى.

بىر كۈنى نىزامىدىن ئانىسى مايسىخاننىڭ يېنىدا چاي ئىچىپ ئولتۇراتتى. مايسىخان ئېغىز ئېچىپ قالدى:

— نىزامىدىن بالام، يېشىڭمۇ يىگىرمىگە بېرىپ قالدى، تۇغقانلارنىڭ قىزلىرىدىن بىرەرسىنى تاللىساڭ ئۆيلەپ قويالايمىكەن

سېنى؟ — دېدى.

— ياق ئانا، ھازىر سەل يالدۇرلىق قىلىدۇ. مەن جانىبارلىق ماھارىتىدە تېخى ئاتام بىلەن تەڭلەشكۈدەك بولمىدىم. ئاتامنىڭ ھۈنرىنى تەلتۈكۈس ئىگىلەپ بولغاندىن كېيىن ئۆيلەنسەممىكىن دەپ ئويلاپ يۈرىمەن، — نىزامىدىن ئۆزىنىڭ ئويى — خىيالىنى ئانىسىغا ئوچۇقلا ئېيتتى.

— باشقىلار سېنى ئاتىسى بىلەن ماھارەتتە تەڭ دېگۈدەك بولۇپ قالدى دېيىشىدىغۇ؟

— مەنمۇ شۇنداقراق ھېس قىلىپ يۈرەتتىم، بىراق بىرقانچە ۋاقىت ئىلگىرى ئەلى تۆگە مېنى چىڭ قۇچاقلىۋېلىپ مىدىر — سىدىر قىلدۇرمىغاندا، ئاتام ماڭا باشقا يەردە قىرىق كۈن ئايرىم ھۈنەر ئۆگىتىۋىدى، قىرىق كۈندىن كېيىن مەن ئەلى تۆگىنى يېڭىپ قويدۇم. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئاتام بەزى ھۈنەرلىرىنى ماڭا تېخى ئۆگەتمىگەن ئوخشايدۇ، دەپ گۇمان قىلىپ قالدىم. خەلقلەرمۇ: «ئۇستاز بولغان كىشى شاگىرتلىرىغا ھامان بىر ھۈنرىنى ئۆگەتمەي ئۆزىدە ساقلاپ قالىدۇ» دېيىشىدىكەن ئانا. مەن جانىبارلىقنى تەلتۈكۈس ئۆگىنىپ بولۇپ ئاندىن ئۆيلىنەي، — دېدى نىزامىدىن.

— ئاتاڭنىڭ ساڭا ھۈنرىنى تولۇق ئۆگەتمىگەنلىكىنى قانداق بىلىسەن؟ بولمىسا سوراپ كۆرسەڭ بولمامدۇ؟ — نىزامىدىننىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان مائىسخانمۇ ئىككىلىنىپ قالغانىدى. — سورىسام بولمايدۇ ئانا، ئۇنداق قىلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ.

— ئەمىسە قانداق بىلىسەن بالام، ئاتاڭنىڭ ساڭا ھۈنرىنى تولۇق ئۆگەتمىگىنىنى؟ — مائىسخان تەئەججۈپلەندى.

— بىر قېتىم ئېلىشىپ باقايلىمىكىن ئاتام بىلەن — نىزامىدىن گېپىنىڭ ئاخىرىنى تولۇمۇ تۆۋەن ئاۋازدا ئېيتتى.

— ئاتا - پالا يېرىكلىشىپ قالماڭلار جۇمۇ بالام؟ —
 مايسخان نىزامىدىننىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى.
 — ياق ئانا، ئەنسىرەپ كەتمىگىن، «باش يېرىلسا بۆك
 ئىچىدە، قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە» قىلارمەن، — نىزامىدىن شۇ
 گەپ بىلەن مايسخاننى خاتىرجەملەندۈرگەندەك قىلدى.

×

×

×

شام ئارىلىقىدا نىزامىدىن كۈچىغا چىقتى. قىش كۈنلىرى
 گۇجۇڭدا سوغۇق قاتتىق بولاتتى. قېتىپ كەتكەن زېمىن قىراۋ
 بىلەن قاپلانغانىدى. قىراۋلار كىشىلەرنىڭ تاپىنى ئاستىدا
 غىرىسلايتتى. قىش خۇددى مېيتقا يېپىلغان يوپۇقتەك، پۈتكۈل
 شەھەرنى، پۈتكۈل زېمىننى قار - قىراۋغا چۈمكىگەنىدى. قىش
 كۈنلىرىنىڭ يىرگىنىشلىك قارا بۇلۇتلىرى ئاسماندا بىر ياققا
 قايغۇلۇق سۈرۈلمەكتە. يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ باشتا پەيدا بولغانلىرى
 قارا بۇلۇتلارنىڭ ئاراچلىرىدىن تۆۋەنگە ماراپ قارايتتى. دەرەخ
 شاخلىرىدا ئاندا - ساندا قېپقالغان يوپۇرماقلار يەڭگىل چىقىۋاتقان
 شامالدا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دەرەخ تۈۋىلىرىگە چۈشمەكتە.
 شۇرغاننىڭ شەپىسى بىلىنمەكتە.

نىزامىدىن پاختىلىق چاپىنىنىڭ ياقىسىنى تىكلىۋالدى. ئۇ
 قولىنى گاھىدا پوتىسىنىڭ قېتىغا، گاھىدا يېڭىگە تىقاتتى. سوغۇق
 كۈچىيىۋاتاتتى. نىزامىدىن ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى، توك يەر
 ئۆزىنىڭ ئۆتۈكىنىڭ چەمى ئاستىدا تىنماي غىرىسلايتتى. خۇپتەنگە
 تاك - تاك ئۇرۇلۇپ، كەينىدىنلا مەزىنىنىڭ ئەزان توۋلىغان زىل
 ئاۋازى ئاڭلاندى. يەنە بىر ئاز كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى. نىزامىدىن
 ئاتىسى توختى ئاخۇننىڭ خۇپتەندىن قايتىشىنى يول ئۈستىدە
 ساقلاۋاتاتتى.

توختى ئاخۇن خۇپتەن نامىزىدا ئىمامنىڭ ئەمىر - مەرۇپىتى
ئايلاپ سەل ھايال بولۇپ ياتىدى. چوڭ مەسچىت بىلەن
تۈگمەنپىشى مەھەللىسى ئارىلىقى بىر ئون يېتىمچە كېلەتتى.
كوچىدا بىرەر ئادەممۇ يوق، ھەممىلا ئادەم ئۆچەككە كىرىپ
كەتكەندەك ئىدى. نىزامىدىن ساقلاپ تاقىتى تاق بولدى. شۇ
ئەسنادا توختى ئاخۇن ئىچىدە دۇرۇت ئوقۇپ، سالماق قەدەم
بىلەن كېلىۋاتاتتى. نىزامىدىن ئاياغ تېۋىشىدىن ئاتىسىنىڭ
كېلىۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئۇ قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ، پۇتلىرىنى
سىلكىپ، ئۆزىنى ئېلىشىشقا رۇسلىدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ
يۈرىكى دۈكۈلدەپ سوقۇپ كەتتى. ئۇ بۈگۈن ئۆزىنىڭ پەدەرى ھەم
ئۇستازى، بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان ئاتىسى بىلەن ئېلىشاتتى.
ئاتىسى يېقىنلاپ كەلمەكتە، ئۇنىڭ سالماق تاشلىغان ھەرىر
قەدىمىدىن توڭلاپ كەتكەن يەر تىترىمەكتە، نىزامىدىننىڭ
ۋۇجۇدىدا قېنى ھاياجاندىن دولقۇنلىماقتا. ئۇنىڭ يۈرىكى
دۈكۈلدەپ سوقۇپ تۇرىمۇ، ئۈستۈنلۈككە بولغان ئىنتىلىشى،
يىگىتلىك جاسارىتى ئۇنىڭغا تۈرتكە بولۇپ، ۋۇجۇدىغا جۈرئەت
بېغىشلىدى. دە، شىرنىڭ ئالدىنى توسقان يولۋاستەك، تۇيۇقسىزلا
يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقتى.

— كىمەن! — دېدى توختى ئاخۇن بۇ كېچىدە تۇيۇقسىز
يول توسقانغا خىتاب قىلىپ.

— سەن بىلەن ئېلىشقىلى كەلگەن ئادەممەن، ھۈنەرلىرىڭنى
ئىشقا سال! — نىزامىدىن ئاۋازىنى بومراق قىلىپ سۆزلىدى ۋە
شىددەت بىلەن ھەملە قىلىپ ئېتىلىپ كەلدى.

ئاتا - بالا ئېلىشماقتا، زەنجىرسىمان پەشۋا، ئۇدۇل ۋە
ئەگىتمە مۇستىلار كەينى - كەينىدىن ئېتىلماقتا. مۇشت - پەشۋالار
ئوخشاش ئۇسۇلدا قايتۇرۇلماقتا. زەربە بېرىش ۋە زەربىنى بوڭشا
كەتكۈزۈپ رەتلەش يوللىرى ئوخشىشىپ قېلىۋاتاتتى. توختى ئاخۇن

بۇنىڭدىن بىرىمىنى گۇمان قىلغاندەك بولدى - دە، زەربىنىڭ سالمىقىنى، قېتىم سانىتى كۈچەيتتى ھەم زەربە بېرىش ئۇسۇلىدا تېز - تېز ئۆزگىرىش ياسىدى. نىزامىدىنمۇ تېزدىن ماسلاشتى. بىراق، ئۇنىڭ كۈچلۈك زەربىلىرىنى توختى ئاخۇن يەڭگىللىك بىلەن رەت قىلاتتى. چۈنكى، توختى ئاخۇن قاراڭغۇدا زەربىنى توسۇشقا ماھىر ئىدى. قايسىبىر يىلى ئۇ بازاردىن بىر قېچىر سېتىۋالغانىدى. بۇ شۇنچىلىك خۇيى سەت قېچىر چىقىپ قالىدىكى، ئالدىدىن كەلگەننى چىشلەپ، كەينىدىن كەلگەننى تېپىپ يېقىن كەلتۈرمەيتتى. يەم - بوغۇزنى پەقەت توختى ئاخۇنلا بېرەلەيتتى. ئېغىلغا كىرگەن ھەرقانداق ئادەمگە تېپىك سالاتتى. يامان ئىشنىڭمۇ ياخشى تەرىپى بولغىنىدەك، توختى ئاخۇن قېچىرنىڭ تېپىكىنى توسۇشنى ئۆزىنىڭ زەربىنى قايتۇرۇشتىكى بىر ئۈنۈملۈك مەشىق ئۇسۇلى قىلدى - دە، قاراڭغۇدا قېچىرنىڭ تېپىكىنى توسۇشقا كىرىشتى. بۇ ئۇسۇل ھەقىقەتەن ئۈنۈم بەردى. ھەرقانچە سالماقلىق ۋە تۇيۇقسىز زەربىمۇ يامان قېچىرنىڭ تېپىكىدەك بولمايتتى. مانا بۈگۈن كەچتىكى ئېلىشىشتا توختى ئاخۇننىڭ ئاشۇ مەشىقى كارغا ياراپ قالدى. نىزامىدىن ئۈگەنگەن ھۈنەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى ئىشلىتىپ باقتى، لېكىن ئاتىسى بارا - بارا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەشكە باشلىدى. نىزامىدىن ئۆزىنىڭ ئاتىسى تەرىپىدىن سېزىلىپ قالغانلىقىنىمۇ ئاتىسىنىڭ بىر - ئىككى قېتىم يول قويغانلىقىدىن پەملەپ قالدى - دە، كەينىچە بىرقانچە موللاق ئېتىپلا غايىب بولدى. توختى ئاخۇن قوغلىمىدى. بىراق، ئۇ بۇ قېتىمقى ئېلىشىشنىڭ نېمە سەۋەبتىن بولغانلىقىنى كۆڭلىدە تەخمىن قىلىپ بولغانىدى.

توختى ئاخۇن ئۆيگە قايتىپ كەلدى. مايسىخان مەشكە ئوتنى ئۇلۇغ قالاپ، جىنچىراغ تۈۋىدە يىڭنە ئىشى قىلىپ ئولتۇراتتى. كاڭدا تۆت - بەشى تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى. نىزامىدىننىڭ ئورنى

بوش تۇراتتى.

— نىزامىدىن قېنى؟ — سورىدى توختى ئاخۇن.

— مەردان ئاغىنەمنىڭكىدە قونۇپ قالمەن دەپ چىقىپ

كەتكەنىدى، بىرەر ئىش بارمىدى؟ — دەپ سورىدى مایىسخان.

— ياقەي، مۇنداقلا سوراپ قويدۇم. ئوغۇل بالا دېگەننىزە،

چوڭ بولۇپ قالغاندا ئۆيدە تۈزۈكرەكمۇ تۇرمايدىكەن، — دېدى

توختى ئاخۇن، — ۋاقتىدا ئۆيلەپ قويساق بولاتتى، سەن ئانىسى

بولغان ئادەم سۆزلىشىپ كۆرمىدىڭمۇ؟

— سۆزلىشىپ كۆردۈم، — دېدى مایىسخان توختى ئاخۇنغا

چوڭۇندىن قىزىق چاي قۇيغۇچ، — ئاتامنىڭ ھۈنرىنى تولۇق

ئۆگىنىپ بولغاندا ئاندىن بىرگەپ بولار دەۋاتىدۇ.

— ھىم! — دېدى توختى ئاخۇن. مایىسخاننىڭ بۇ سۆزى

توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلىدىكى گۇماننى يەنىمۇ كۈچەيتتى.

— ئۈستىباشلىرىدىن تەر پۇراپ كېتىپتۇغۇ؟ — دېدى توختى

ئاخۇننىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرغان مایىسخان.

— سەل تاۋىم يوق، مەسچىتىمۇ شۇنداق تەرلەپ

كەتكەنىم، — توختى ئاخۇن يول ئۈستىدە بىركىم بىلەن

ئېلىشقنىنى يوشۇردى.

— شوۋىگۈرۈچ قاينىتىپ بېرەيمۇ ھازىر؟

— ياقەي، بىر ئۇخلاپ قوپساملا ئوڭشىلىپ قالمەن،

خاتىرجەم بولغىن.

— ئەمەسە ئەتە بامداققا ئىچ كىيىملىرىنى يۆتكەپ

بارسلا، — دېدى مایىسخان.

مايىسخان پاكىز، شىپا، تىرىشچان ئايال ئىدى. ئۇ ئۆيىنى

پاكىز تۇتۇپلا قالماي، ئېرى ۋە بالىلىرىنىمۇ پاكىز كىيىندۈرەتتى، ئۇ

دائىم بالىلىرىغا: «پاكىز يۈرۈڭلار بالىلىرىم، پاكىزلىق ئىماننىڭ

جۈملىسىدىن» دەپ تاپىلاتتى.

— بولىدۇ، شۇنداق قىلاي، — دېدى توختى ئاخۇن يېتىشقا

يېشىنىۋېتىپ.

توختى ئاخۇن كىچىچە ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ،
تۈزۈكرەك كۆز يۇمىدى. مايسخانمۇ ئېرىنىڭ بۇ ھالىتىدىن
نزامىدىنىڭ نەچچە كۈن ئىلگىرى ئۆزىگە ئېيتقان ئىشنى
قىلغانلىقىنى پەملىدى، ئۇنىڭمۇ كۆزىدىن ئۇيقۇ قاچتى.

دەرۋەقە، ئۈچ كۈندىن كېيىن مەردان توختى ئاخۇننىڭ
يېنىغا كېلىپ نزامىدىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كىچىك ئانىسى
رايمانخاننىڭ يېنىغا كەتكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ قاراڭغۇدا ئانىسى
بىلەن ئېلىشقىنىغا قاتتىق ئۇيالىغىنىنى ئېيتقانلىقىنى دېدى. توختى
ئاخۇننىڭ پەرىزى توغرا چىقتى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن نزامىدىن ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ قالدى.

ئون يەتتىنچى باب

گۈلشەن مەكتىپى

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خۇڭ شىۋچۈەن، كاڭ يۈۋى، يەن فۇ قاتارلىق ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلار جۇڭگو خەلقىنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئاقارتىش، ئىسلاھاتچىلىق ۋە دېموكراتىيە يولىنى ئىزدىگەنىدى. 20 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىدە شىنجاڭدىكى بىر قىسىم ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلارمۇ، ئەنە شۇ يولغا ئىنتىلدى - ئالدى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىنى يورۇتۇش، دېموكراتىك غايىلەرنى ئىلگىرى سۈرۈش ئارقىلىق جەمئىيەتنى ئىسلاھ قىلىش ئۈستىدە ئىزدەندى. 1911 - يىلىدىكى شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بىلەن سۈن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ «سەنمىنجۈي» ئىدىيەسى شىنجاڭغا يۈزلەنگەندە، شىنجاڭدىكى دېموكراتىك پىكىر ئېقىمى تېخىمۇ كېڭىيىشكە باشلىغانىدى. 20 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت زىيالىيلرىنىڭ ئېڭىنى ئويغىتىشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىسلاھاتچىلىق ۋە دېموكراتىك پىكىر ئېقىمىغا مەنسۇپ بولغان بىر قىسىم ئىلغار زىيالىيلار خەلق ئارزۇسىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ، مەرىپەتچىلىك ئىدىيەسىنى كەڭ تەرغىب قىلدى. تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا مەرىپەتچىلىك پائالىيەتلىرى ئالدى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت

شەكلى ئارقىلىق مەيدانغا كەلدى. يېڭى مائارىپ — ئاقارتىش پائالىيەتلىرى كەڭ ئەۋج ئالدى. مۇنداق زور مەدەنىيەت ھادىسىسى يېڭىدىن ئويغىنىشقا باشلىغان كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئەركىنلىك — دېموكراتىك غايىسىنىڭ ئەكسى ساداسى ئىدى. خەلق ئاممىسىنىڭ بۇ ئارزۇسىغا ئەينى زاماندىكى مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر ۋەكىللىك قىلدى.^①

20 - ئەسىرنىڭ كىرىشى بىلەن قەشقەر — ئاتۇش، كۇچا، تۇرپان، ئىلى رايونىدىكى تەرەققىيپەرۋەر سودىگەرلەر ۋە ئۆلىما — زىيالىيلار «جەدىت مەكتىپى» دەپ ئاتالغان يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى ئېچىپ، مەدرىسە مائارىپىدىن يېڭىچە مائارىپ يولىغا كۆچۈشكە يۈزلىنىپ، خەلقنى زامانىۋى پەننىي بىلىملەر بىلەن ئويغىتىپ، تەرەققىيات ۋە قەد كۆتۈرۈش يولىغا باشلاشقا بەل باغلاشتى. بۇ مەزگىل دەل قومۇل ۋە تۇرپان — پىچان رايونلىرىدا تۆمۈر خەلىپە باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى، پىچان پاڭخىيەدىكى «لىگا» لەقەملىك ئابدۇرېھىم دېگەن كىشىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى «لىگالار يىغىلىقى»، ئامىر باشچىلىقىدىكى «ئامىرلار يىغىلىقى» كەينى — كەينىدىن يۈز بەرگەن؛ ئاتۇش زېمىنىدا نادانلىققا قارشى مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتى، چەت ئەل سودىگەرلىرىنىڭ تالان — تاراج قىلىشىغا قارشى ئىلى، ئاتۇش، قەشقەرلەردە شەكىللەنگەن «مىللىي سودىنى راۋاجلاندۇرۇش» دولقۇنى، تۇرپاندا مەخسۇت مۇھىتىلار ئائىلىسىنىڭ يېڭىچە مەرىپەت ئېچىش ھەرىكەتلىرى پەيدا بولۇۋاتقان چاغ ئىدى. ئەنە شۇ يۇقىرىقىدەك بىرقاتار ئىجتىمائىي ھادىسىلەر،

^① مەھمۇت زەيدى، مەھمۇت ئەكبەر، ئىسمائىل تۆمۈرلەر نەشرىگە تەييارلانغان «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرى» نىڭ كىرىش سۆز قىسمى 5 -، 6 - بەتلەردىن ئېلىنغان ئابزاس.

ھەرىكەتلەر تۈرتكىسىدە، «يىپەك يولى» دەپ ئاتالغان يولنىڭ شىمالىي لىنىيەسىدىكى مۇھىم بىر ئۆتەڭ بولغان گۇچۇڭدا، تەرەققىيپەرۋەر، ئىلغار پىكىرلىك زاتلارنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن «گۈلشەن مەكتىپى» قۇرۇلغانىدى.

×

×

×

توختى ئاخۇن جۈمەدىن يېنىپ ھويلىسىدىكى سۇپىدا تەسۋى تارتقاچ چاي ئىچىپ ئولتۇراتتى. بۈگۈن شاگىرتلار «ئازاد» قا^① چىقىرىلغان بولغاچقا، ھويلىدا بالىلار يوق ئىدى. توختى ئاخۇننىڭ ئۆزىنىڭ بالىلىرىمۇ ئوينىغىلى چىقىپ كېتىشكەن.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — توختى ئاخۇننىڭ ھويلىسىغا دۈگامەت ئەپەندى بىلەن شاۋۋدۇن ئەپەندى كىرىپ كەلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كېلىڭىزلەر مېھمانلار، قېنى سۇپىغا مەرھەمەت! — توختى ئاخۇن ئورنىدىن قوپۇپ مېھمانلار بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى ۋە ئۇلارنى سۇپىغا تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار سۇپىغا كېلىپ پاتىھە قىلىپ يۈزلىرىنى سىيپاشقاندىن كېيىن قايتىدىن تىنچلىق - ئامانلىق سوراقتى.

بۇ ئىككى مېھمان بېشىغا ئوخشاشلا بۆك، ئۇچىسىغا كۆك سارجىدىن كاستۇم - بۇرۇلكا، پۇتىغا شېپىلت كىيگەن، ئاق چۈچۈنچىدىن تىكىلگەن چامچا كىيىپ، بويىغا گالىستۇك تاقىغانىدى. بۇلارنى دىندارلار «جەدىتلەر»^② دەپ ئاتىسا،

^① ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا، دىنىي مەكتەپ قائىدىسى بويىچە مەكتەپتىن قايتىش ۋە ئارىلىقتا ئارام ئېلىشلار «ئازادقا چىقىش» دېيىلەتتى — ئا.

^② جەدد — ئەرەبچە، يېڭى، يېڭىلىق دېگەن مەنىلەردە. ئەينى ۋاقىتتا يېڭىچە مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى «جەدىتلەر» دەپ ئاتىشاتتى — ئا.

ئادەتتىكى كىشىلەر «ئەپەندى» دەپ ئاتىشاتتى. بۇلاردىن دۇگامەت ئەپەندى تۇرپان ئاستانىدىن، شاۋۇدۇن ئەپەندى ئاتۇشتىن بولۇپ، ھەر ئىككىسىلا گۇچۇڭدا ئېچىلغان «گۈلشەن مەكتىپى» نىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئىدى. بۈگۈنكىسىنى قوشقاندا، بۇ ئىككى ئەپەندىنىڭ توختى ئاخۇننىڭ ھۇزۇرىغا ئۈچىنچى قېتىم كېلىشى ئىدى.

— توختى ئاخۇن ئاكا، مەرتەم - مەرتەم ئۈچ مەرتەم دەپتىكەن، ئالدىڭىزغا مانا ئۈچىنچى قېتىم كېلىشىمىز. گۈلشەن مەكتىپىگە بېرىپ بىر كۆرۈڭ، جانبازلىق دەرسىنى بالىلارغا سۆزلەپ، ئۆگىتىپ بېقىڭ، ناۋادا ئەپلىشىپ قالغۇدەك بولسا بىرگە ئىشلەپ قالايلى، — دېدى دۇگامەت ئەپەندى.

— گۇچۇڭدا سىزنىڭ يۈز - ئابروڭىڭىز ناھايىتى چوڭ توختاخۇن ئاكا، سىز گۈلشەن مەكتىپىگە كېلىپ تەن دەرسى - جانبازلىقتىن ساۋاق بەرسىڭىز، مەكتەپكە نۇرغۇن بالىلارنى جەلپ قىلغىلى بولاتتى. يۇرت ئىچىدىكى نۇرغۇن مۆتىۋەرلەر بۇ گۈلشەن مەكتىپىنى ناھايىتى ياخشى قوللىدى. پۇلى بارى پۇل چىقاردى، بەزىسى ھويلا - قورۇسىنى «مەكتەپ قىلىڭلار» دەپ بەردى. ئاۋامنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇتۇپ قويساق ساۋابى چوڭ بولىدۇ، — دېدى شاۋۇدۇن ئەپەندى، — مەكتەپتىن سىزنىڭ ئىشى ھەققىڭىزگە ھەر ئايدا ئىككى سەر كۈمۈش بېرىدۇ.

توختى ئاخۇن بىردەم ئويلاندى، شۇ زامانلاردا دىنىي مۇتەئەسسىپلىك كۈچلۈك ئىدى. گەرچە، يېڭىچە مەكتەپلەر يۇرتلاردا قۇرۇلغان بولسىمۇ، ياكى زېڭىش ئۇنى تەقەب قىلغانىدى. بىرىنچى قېتىملىق تەقەبىلەنگەن ۋاقىتتا دۇگامەت ئەپەندى ئاستانىدىن گۇچۇڭغا، شاۋۇدۇن ئەپەندى ئاتۇش ئىكساقىتىن بۇ تەرەپكە باش قاچۇرۇپ كېلىپ، بۇ يەردىكى گۈلشەن مەكتىپىدە ئىشلەپ تۇرۇپ قالغانىدى. ئاز ساندىكى ئىلغار پىكىرلىك ئۆلىما -

سودىگەرلەر، مۆتىۋەر زاتلار گۈلشەن مەكتىپىنى قوللىغان بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپچىلىك خەلق تېخى بۇنداق يېڭىچە مەكتەپلەرنى چۈشىنىشتىن، ئۇنى ئېڭىغا سىڭدۈرۈپ قوبۇل قىلىشتىن خېلى يىراقتا ئىدى؛ ھەتتا ئەپەندىلەرنىڭ كىيىنىشلىرىنىمۇ مەسخىرە قىلىشپ، ئۇلار كوچا - كويلاردا ماڭسا ئۇلارغا يانچە قاراپ «جەدىت كېلىۋاتىدۇ» دېيىشەتتى. شۇڭا، ئەپەندىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ گەپ - سۆزلىرى، كىيىم - كېچىكى، يۇرت ئىچىدىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم، نەزىر - چىراغ دېگەندەك سورۇنلاردىكى تەشۋىق - تەرىپىيەلىرى ئارقىلىق كىشىلەرگە تىنماي يېڭىچە ئىدىيە، يېڭىچە كۆز قاراش، يېڭىچە چۈشەنچە - پىكىرلەرنى سىڭدۈرۈپ بېرىشقا جان - جەھلى بىلەن تىرىشاتتى. يېڭىچە مەكتەپ خۇددى بۇلۇتلۇق ئاسماندا ۋاللىدە قۇياش پارلىغاندەك، كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىنى چاقىتاتقانىدى. قاراڭغۇلۇققا، زۇلمەتكە كۆنۈپ كەتكەن خالايق ئۇنداق تۇيۇقسىز پارلىغان قۇياش تۇرىغا دەماللىققا كۆزىنى يوغان ئېچىپ قارىشى تەس ئىدى.

— بولىدۇ، سىزلەرمۇ ئېرىنمەستىن ئۈچ قېتىم ھۇزۇرۇمغا كەلدىڭىزلەر، مەنمۇ قەدىرىمنى قىلغىنىڭلارنى بىلمىسەم بولماس، ئۇنىڭ ئۈستىگە بالىلارغا ساۋاق بېرىش ساۋابلىق ئىشكەن. ئەتە بېرىپ كۆرۈپ كېلەي، ئاندىن بىرىنچە دېيىشەرمىز، — دېدى توختى ئاخۇن ئۇزاق ئويلىنىشتىن كېيىن.

— ھەببەللى! — دېيىشتى ئەپەندىلەر تەڭلا، — ئەتە سىزنى گۈلشەن مەكتىپىدە كۈتىمىز ئەمەسمە!

توختى ئاخۇن ئىككى ئەپەندىنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

گۈلشەن مەكتىپى لىخۇاچەنزە مەيدانىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا سۈرۈلغان كوچىدىكى بىر ھويلا - قورۇ ئىچىدە بولۇپ، بۇ قورۇنى

مەرىپەتپەرۋەر زات سەمەتھاجى ئىنتام قىلغانىدى. توختى ئاخۇن چاشگاھ ۋاقتى بىلەن گۈلشەن مەكتىپىگە كەلدى. ئۇ ئالدى بىلەن مەكتەپنىڭ قوشقوۋۇقى تۈۋىدە بىردەم تۇرۇپ، ھويلا ئىچىگە سەپسالدى. ھويلا ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى. ھويلىدا يىگىرمىچە بالا قاتار تىزىلغان پېتى بىر - ئىككى - بىر، بىر - ئىككى - بىر دېگەن كوماندىغا پۇتلىرىنى كەلتۈرۈپ دەسسەپ، ھويلىنى ئايلاتماقتا. كوماندىنى شاۋۇدۇن ئەپەندى يەرمەكتە. بالىلارغا قاراپ تۇغان دۇگامەت ئەپەندى بىلەن ئاۋامسىلىم دېگەن دىنىي زات ئارىلاپ بىرىمىلەرنى دېيىشىپ قوياتتى. بالىلار بىرنەچچە رەت ئايلانغاندىن كېيىن شاۋۇدۇن ئەپەندى ئۈنلۈك قىلىپ توۋلىدى:

— ئەمدى شېئىرنى ئۈنلۈك ئوقۇپ ئايلىنىڭلار!

بالىلارنىڭ بوي - تۇرقى ئېگىز - پەس، كىيىملىرى ھەرخىل، ياش قۇرامى پەرقلىق ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. ئۇلار تەكشى ئاۋازدا شېئىر ئوقۇپ، رەتلىك دەسسەپ ئايلىنىشقا باشلىدى:

ئوقۇت مېنى ئەزىز ئاتام،
ئوقۇتمىساڭ تاشتەك قاتاڭ.
ھېچنېمە كۆرمەي، ھېچنېمە بىلمەي،
ئىختىيارسىز بىكار ياتاڭ.

بىرلەشكەن مەكتەپ ئاچىڭ،
نادانلىقنى ئاستىق باسىڭ.
شۇنداق قىلىپ بىز ياشلارنىڭ،
ئىلىم بىلەن كۆزىنى ئاچىڭ.

يىغلانماڭىز بىز ياشلارنى،

تۆكتەرمەڭىز كۆز ياشلارنى .
زىنھار ئانام، ئاتام زىنھار،
ئوقۇتىڭىز بىز ياشلارنى .

زامان ھازىر شۇنداق زامان،
ئوقۇمىغان ئىتتىن يامان .
ئوقۇغانلار بولۇر ئامان،
ئوقۇتىڭىز بىز ياشلارنى .

.....

توختى ئاخۇنغا ئاخىرقى بىر كۈپلىت شېئىر تەسىر قىلدى .
راست ئەمەسمۇ؟ «ئوقۇمىغان ئىتتىن يامان» دېگىنى چىن سۆزغۇ
بۇ؟ ئوقۇمىغانلار ئېغىر ئەمگەك بىلەن يىل بويى شىللىسىگە توپا
چېچىپ كەتمەن چاپىدۇ . مانا، مەن بىلەن تەڭ دېمەتلىك بولغان
كازىم ئىلىپنى «تاياق» دېيەلمەي كىچىللاردا ئاشقان - تاشقانى
يەپ، ئاخىر يەنە كىچىدا ئۆلۈپ كەتتىغۇ؟ ئوقۇش كېرەك،
بالىلارنى ئوقۇتۇش كېرەك، بۇ ئەلنى ئويغىتىش كېرەك.....

توختى ئاخۇن مەكتەپ ھويلىسىغا كىردى، شاۋۇدۇن
ئەپەندى، دۇگامەت ئەپەندى، ئاۋامىسلىم موللا قىزغىن چاۋاك
چېلىشتى، ئۇستازلىرىنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ بالىلارمۇ
چاۋاك چېلىشىپ كەتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكوم، ياخشى تۇردۇڭلارمۇ ئەپەندىلەر؟! —
توختى ئاخۇن ئوچۇق چىراي، گۈس - گۈس دەسسەپ كېلىپ
ئەپەندىلەر بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى .

— مەرھابا، مەرھابا، قەدىمىڭىزگە مۇبارەك توختى ئاخۇن
ئاكا! — ئەپەندىلەر توختى ئاخۇن بىلەن ئارقا - ئاقىدىن
كۆرۈشتى .

— مانا ئەمدى ياخشى بولدى، تۆتىمىز بىرلىكتە بۇ گۈلشەن مەكتىپىنى خەقلەرنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقارغۇدەك قىلىپ ئاچمىز، — دېدى شاۋۇدۇن ئەپەندى.

— كەلگىنىڭىز ناھايىتى ياخشى بولدى بۇرادەر، بالىلارغا بىرلىكتە ساۋاق بەرسەك نېمىدېگەن ياخشى ئىش بۇ؟! — دېدى ئاۋامسىلىم موللىمۇ تەبەسسۇم بىلەن.

— ئەمدى بىزنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىمىز تولۇق بولدى. ئاۋامسىلىم موللا ھەركۈنى بالىلارغا ئىككى سائەت دىن دەرسى بېرىدۇ. شاۋۇدۇن ئەپەندى جۇغراپىيە ۋە ئاسترونومىيە دەرسى بېرىدۇ. مەن ئانا تىل بىلەن ھېساب دەرسى بېرىمەن. سىز تەن دەرسى — جانىبارلىقتىن ساۋاق بېرىسىز، — دېدى دۇگامەت ئەپەندى.

— جانىبارلىقتىن ساۋاق بېرىلىدۇ، دېگەننى ئاڭلىغان بالىلار خۇشاللىقىدا چاۋاك چېلىشىپ كەتتى.

— ھېلى سىز ئاسترونومىيە دېگەندەك بىر گەپنى قىلىدىڭىز، ئۇ نېمە دېگەن گەپ؟ — دېدى توختى ئاخۇن ھەيرانلىقنى يوشۇرماي دۇگامەت ئەپەندىدىن سوراپ.

— ئاسترونومىيە دېگىنىمىز ئاسمان جىسىملىرى يەنى يۇلتۇز، ئاي، قۇياش قاتارلىقلار ھەققىدىكى ساۋاق، — دېدى دۇگامەت ئەپەندى چۈشەندۈرۈپ.

— مۇنەججىملىك دەڭە؟! — توختى ئاخۇن تېزلا چۈشەندى، — يېڭى گەپلەرنى ئادەم تازا ئاڭقىرالماي قالىدىكەن.

— مۇنەججىملىك دەپ چۈشەنسىڭىزمۇ بولىدۇ. لېكىن، ئۇ پالچىلىققا ئائىت مۇنەججىملىك ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدا قۇياش، ئاي، يۇلتۇز تۈركۈملىرىنىڭ جايلىشىشى، قانۇنىيەتلىك ھەرىكەتلىنىشى، ئۇلارنىڭ پەسىللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئۆزگىرىش ھالەتلىرى سۆزلىنىدۇ، — دۇگامەت ئەپەندى تەپسىلىي

چۈشەندۈردى.

— مۇنداق گەپكەن - دە، ئاسترونومىيە دېگەن، — توختى ئاخۇن بېشىنى لىگىشتىپ چۈشەنگەنلىكىنى ئىپادە قىلدى.

— ساۋاقلرىمىزدا يېڭىچە ساۋاق، يېڭىچە ئاتالغۇ - ئوقۇملار بولغاچقا، شۇڭا خەقلەر «جەدەت مەكتىپى» دەپ ئاتىسۇناتمامدۇ بۇ گۈلشەن مەكتىپىنى، — شاۋۋدۇن ئەپەندى «جەدەت» دېگەن سۆزنى شەرھلىدى.

— ھىم، ئەمدى چۈشەندىم بۇ مەكتەپنى، — توختى ئاخۇن راست گېپىنى ئېيتتى.

— ساۋاقداشلار! — دەپ گەپ باشلىدى دۈگامەت ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ، — بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئۇستا جانىباز توختى ئاخۇن ئاكا سىلەرگە جانىبازلىق ساۋاقلرىنى ئۆگىتىدۇ. ئوقۇغۇچى دېگەن ساغلام بەدەن، ساپ ئەقىل، ھۈنەر - بىلىم ئىگىسى بولۇشى كېرەك. زامانغا يارىشا ئىلىم بىلەن دىنىي ئىلىم ھەم تەن دەرسى — بۇلارنىڭ ھەممىسىلا ئوخشاشلا مۇھىم، تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ھەممە تەرەپتىن تەڭ يېتىلىشنى قولغا كەلتۈرۈڭلار، ئىشەنچىڭلار بارمۇ؟

— ئىشەنچىمىز بار! — بالىلارنىڭ چىرقىراق ئاۋازى مەكتەپ ھويلىسىدىن ھالقىپ كىچىك تەرەپكىمۇ يېيىلدى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن توختى ئاخۇن گۈلشەن مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىدى. ئۇنىڭ شاھىدىن، غوسىدىن، مۇئەزرىدىن دېگەن ئوغۇللىرىمۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ گۈلشەن مەكتىپىدە ساۋاق ئالدى.

كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن گۈلشەن مەكتىپىدە ئوقۇيدىغانلار ئاۋۋدى. توختى ئاخۇن تېخىمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۇ ھويلىسىدىكى شاگىرتلىرىغا ھەم مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارغا قېتىرقىنىپ ساۋاق بەردى. بۇنىڭ بىلەن توختى ئاخۇننىڭ يۇرت

ئىچىدىكى ئابىرۇبى يەنىمۇ ئۆستى. يازلىق يىغىم ۋاقتى ئۆتۈپ،
كۈزلۈك ئوقۇش باشلىنىش ئالدىدا دۇگامەت ئەپەندى تۇرپان
ئاستانىگە بېرىپ يەنە ئىككى نەپەر ئوقۇتقۇچى ئېلىپ كەلدى ھەم
پات ئارىدا مەرىپەتپەرۋەر باي مەخسۇت مۇھىتىنىڭ سودا ئىشلىرى
بىلەن گۇچۇڭغا كېلىدىغانلىق خەۋىرىنىمۇ ئېلىپ كەلدى.

×

×

×

كۈز كۈنلىرى، يۇرت ئىچى «تۈگە قارنى يېرىلدى» دېگەن
مولچىلىققا تولغان ۋاقىتلار. قوزا - ئوغلاقلار چوڭىيىپ، خامانلار
ئېلىنىپ، قوغۇن - تاۋۇز، ئالما، ئانار تۈگمە بولغان مەزگىل.
مۇشۇنداق مەمۇرىيلىق ۋاقتىدا، تۇرپان ئاستانىدىن مەخسۇت
مۇھىتى تۇرپان شەھىرىدىكى مىجىت ھاجى باينىڭ نەۋرىسى -
شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن گۇچۇڭغا كەلدى.

تۇرپان ئاستانىدىكى مۇھىتىلار ئائىلىسى، تۇرپان
شەھىرىدىكى مىجىت ھاجىلار شۇ زاماندىكى تۇرپان بايلىرى ئىدى.
ئۇلار ئىلگىرىدىنلا چارۋىسىيە، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن
سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا - تىجارەت قىلىدىغان باي
سودىگەرلەر ئىدى. بۇ بايلار ئەينى مەزگىلدە ئاتۇشتىكى مۇساباي،
قەشقەرلىك ئاخۇنباي، ئوبۇلھەسەن ھاجى، ۋېلىباي، قومۇلدىكى
ھەسەن بالا ھاجىلار قاتارىدا شىنجاڭدىكى مەشھۇر بايلاردىن
بولۇپ قالغانىدى.

مەخسۇت مۇھىتىلارنى ئىسمائىل بايۋەچچە ئۆز ھويلىسىدا تاي
سويۇپ كۈتۈۋالدى. ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ يېڭى قوۋۇق
مەھەللىسىدە چوڭ ھويلىلىق قورۇ - جايى بار بولۇپ، مېھمانلار
مۇشۇ ھويلىغا چۈشكەنىدى.

چوڭ ھويلا پېشايۋانلىق بولۇپ، ھويلا ئىچى گۈلزارلىق ئىدى.

مېھمانلار پېشاۋاندىكى سورۇندىن ئورۇن ئېلىشتى. تۆردە مەخسۇت مۇھىتى، ئۇنىڭ يېنىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئولتۇردى. ئوڭ تەرەپتە سەمەتھاجى، قارىھاجى، ئابدۇكېرىمباي، ئىمىنبايلىر ئورۇن ئالدى. ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىدا دۈگامەت ئەپەندى، شاۋۋدۇن ئەپەندى، توختى ئاخۇن، ئاۋامسىلىم، يەنە يېڭىدىن كەلگەن ئىككى نەپەر ئاستانىلىك ئەپەندى، ھىدايتۇللا خەلىپە قاتارلىقلار ئولتۇردى. ئىسمائىل بايۋەچچە مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇردى. مۇلازىملار پايىپتەك بولۇشۇپ خىزمەت قىلىشماقتا ئىدى.

ئىسمائىل بايۋەچچە مېھمانلارنى ئۆزئارا تونۇشتۇردى ۋە مەخسۇت مۇھىتىنى ئالاھىدە تىلغا ئالدى:

— مەخسۇت ئاكام تۇرپاننىڭ چوڭ بايلىرىدىن، بۇ ئادەم پۇلنى قانداق يەرگە سەرپ قىلىشنى بىلگەن ئادەملەركەن. تۇرپاندا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ قۇرغان، خەلقنى مەرىپەت يولىغا باشلاۋاتقان ئۇلۇغ بىر زات. دەم غەنىيمەت، دىدار غەنىيمەت دەپتىكەن چوڭلار، بۇ ئادەم بىلەن دىدارلىشىشقا نېسىپ بولغىنى بىزنىڭ تەلپىمىزدۇر. مەخسۇت ئاكام رۇس ئېلىغا قانچە قېتىملاپ بارغان. ئۇ يۇرتلاردىكى ئىلگىرىلەشلەرنى كۆرگەن. بۈگۈن ھەرقايسىلىرىنى بۇ سورۇنغا جەم قىلىشتىكى مەقسەت شۇكى، مەخسۇت ئاكىمىزنىڭ كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىدىن ئاز - تولا نېسىۋە ئاڭلاشتىن ئىبارەت. قانداق مەخسۇت ئاكا، رۇس ئېلىدىكى يېڭىلىقلاردىن بىزلەرنىمۇ خەۋەردار قىلغان بولسىلا؟

— شۇنداق قىلىسلا مەخسۇتباي، بىزلەر قۇدۇقنىڭ ئىچىدىكى پاقىدەك، جاھان مۇشۇ دەپ گۇچۇڭ، ئۈرۈمچى، تۇرپان، قەشقەردىن باشقا يەرنى كۆرمىگەن، پەقەتلا شۇ ھەج ئۈچۈن مەككە - مەدىنىنىلا كۆرگەن، - دېدى سەمەتھاجى.

— شۇنداق، شۇنداق، كۆزىمىزنى ئېچىپ قويسىلا، - سورۇندىكىلەر مەخسۇت مۇھىتىغا قاراشتى. مەخسۇت مۇھىتى بېشىغا

قىزىل دۇخاۋىدىن مانچېستېر بۆك، ئاق گىرىپتىن ياۋروچە كۆڭلەك، قارا سارجىدىن كاستۇم - بۇرۇلكا كىيگەن، گالىستۇك تاقىغان. بۇغداي ئوڭ، يارىشىملىق يۇرۇت قويغان، قاڭشارلىق، قاراقاش، كۆزلىرى چوڭ، ئىللىق چىراي، كۆزلىرىدىن قەيسەرلىك چىقىپ تۇرىدىغان ئېگىز بويلۇق، كەڭ گەۋدىلىك ئوتتۇز يەتتە - ئوتتۇز سەككىز ياشلاردىكى ئادەم ئىدى.

— مەن بۇ گۇچۇڭغا كېلىپ ھەرقايسىلىرى بىلەن كۆرۈشكىنىمىدىن بەكمۇ خۇرسەنمەن، — مەخسۇت مۇھىتى ئالدىرىماي، سالماقلىق بىلەن سۆزلىدى. ئۇنىڭ سالاپەتلىك تۇرقى سورۇندىكىلەرنى جەلپ قىلاتتى، — سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى بۇ يىللىق يەرمەنكىگە ئىككى يۈز تۆگىلىك مال يۆتكىمەكچىدىم، ئاتۇشتىن ھازىر تۆگە كارۋىنىدىن تۆت كارۋان بۇ تەرەپكە يولغا چىقتى. سوۋېت ئېلىگە ئاپىرىدىغان يۇڭ - تېرىنى ئىسمائىل بايۋەچچە بىلەن كېلىشكەندۇق، بۇ بايۋەچچە گۇچۇڭ - جىمىسار، ئالتاي - چۆچەك تەرەپلەردىن يىغقان يۇڭ - تېرىلىرىنى ماڭا ئۆتكۈزمەكچى بولغان. شۇ ئىش بىلەن گۇچۇڭغا كېلىپ ھەرقايسىلىرىغا مۇلاقات^① بولدۇم، — مەخسۇت مۇھىتى سەل تىنىۋېلىپ يەنە سۆزلىدى، — رۇس ئېلىدە يېڭىلىق كۆپ، ئۇلار ئوت ھارۋىسىدا، ماشىنىدا، پاراخوتتا، سامالىيوتتا يۈرىدۇ؛ بىز تېخىچە كالا ھارۋىسى، ئات - ئېشەكتە يول يۈرىمىز. ئۇلاردا ئادىل - ئادالەت، ھۆرىيەت، ئەركىنلىك، تەرەققىيات، باراۋەرلىك بار. بىزدە بولسا مەھكۇملۇق، ئېزىلىش، نادانلىق، قالاقلق، قاشاقلىق بار.....

ئوتتۇرىدا چاي قۇيۇپ، پايىپتەك بولۇپ مۇلازىملىق قىلىۋاتقان مەرداننىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. ئوت ھارۋىسى، پاراخوت،

^① مۇلاقات — تەرەپچە، ئۇچراشماق، يولۇقماق، كۆرۈشمەك مەنىلىرىدە — ئا.

سامالبيوت دېگىنى نېمىدۇ؟ تەرەققىيات، ھۆرىيەت دېگەنلەرچۇ؟.....

— بۇلارنىڭ ھەممىسى ئېمىئىدىن بولغان؟ ئىلىم - مەرىپەتتىن، ھۈنەر - سانائەتتىن بولغان. ئۇلاردا مۇتەئەسسىپلىك ئاز، يېڭىلىققا ئىنتىلىش كۈچلۈك. لېكىن، بىزدىمۇ ھازىر ئىلگىرىلەش بار. تۇرپاندا، قەشقەر - ئاتۇشتا، ئىلىدا، جۇملىدىن گۇچۇڭدىمۇ يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر قۇرۇلدى. سەمەتھاجى، ئىمىنھاجى، قارىھاجى، ئابدۇكېرىمباي ۋە ھەرقايسىلىرىدەك يۇرت مۆتىۋەرلىرى خەلقنى نادانلىقتىن ئويغىتىشقا ئەمەلىي ھەرىكەت بىلەن ئاتلىنىپتۇ، بۇ ناھايىتى ياخشى باشلىنىش. خەلقىمىزنىڭ مەرىپەتكە ئىنتىلىشىمۇ ياخشى. ئادەمنى ئۈمىد ياشىتىدۇ، غەم قاقىتىدۇ. بىزدە ئارمان كۆپ، دەرمان يوق. «ئۈمىتۈلگەن ئەرگە دەريا سۈيى ھوشۇققا كەلمەس» دېگەن ماقال بار. توختىماي تېرىشچانلىق كۆرسەتسەك، ئوتتۇز كۈن روزىنىڭ بىر كۈن ھېيتى بار دېگەندەك، بىر كۈنى قەد كۆتۈرۈپ، بىزمۇ رۇسلاردەك ئىلگىرىلەشكە، تەرەققىياتقا ئېرىشەلەيمىز. ئۆتكەنگە پۇشايمان، بۈگۈنگە قانائەتلىنمەسلىك، كەلگۈسىگە ئۈمىد — مانا بۇ ئىنسانغا خاس ھايات مەنتىقىسى. يالغۇز دەرەخ ئورمان بولمىغاندەك، يۇرت ئىچىدىكى بىرقانچە باي بىلەن ئەل كۈچلەنمەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئومۇمىي خەلقنى نادانلىقتىن ئويغىتىپ، مەرىپەتكە ئۈندەش، زامانغا لايىق ئىلىم - بىلىم بىلەن ئەۋلادلارنى تەربىيەلەش كېرەك. ساغلام بەدەن، ساپ ئەقىل، بايلىق، ھوقۇق، ئىلىم — مانا بۇلار ئەلنى يۈكسەلدۈرىدىغان نەرسىلەر. بۇلار نەدىن كېلىدۇ؟ مەرىپەتتىن كېلىدۇ. مەرىپەت نەدىن كېلىدۇ؟ يېڭىچە مەكتەپلەردىن كېلىدۇ. بىز ئالدى بىلەن ئۆزىمىزدىكى ئىللەتلەرنى، ئىلىم ئىگىلەشكە توسقۇنلۇق قىلىۋاتقان مەپكۈرە، چۈشەنچىلەرنى ۋۇجۇدىمىزدىن ئىرغىتىپ تاشلاپ، يېڭىچە ئاڭ، چۈشەنچە

تۇرغۇزۇشۇمىز كېرەك، شۇندىلا بىز ئىلگىرىلەش ياسىيالايمىز.
— بەرھەق، توغرا، يۇرت كۆرگەن ئادەم دېگەن باشقا بولىدۇ جۇمۇ؟ — دېدى سەمەتھاجى چارلاشقان ساقاللىرىنى سىلاشتۇرۇپ.

— يېڭىلىقنى كۆرگەن ئادەملەرنىڭ گەپلىرىمۇ يېڭىچە، چۈشەنچىسىمۇ يېڭىچە بولىدىكەن، — دېدى ئىمىنباي.
— ئىللەتلەرنى تۈگىتىپ، يېڭىچە ئاڭ، چۈشەنچە تۇرغۇزۇش دېگەن سۆزلىرىنىڭ خېلى تورى باردەك قىلىدۇ. لېكىن، مەن ئۇنىڭ چوڭقۇر مەنىسىگە تازا يېتەلمىدىمۇ قانداق؟ — دېدى ئىسمائىل بايۋەچچىنىڭ ئاتىسى قارنھاجى.

مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ:
— ئىنىم، مەن كۆپ سۆزلىدىم، ئەمدى سىز كۆپچىلىككە «باردۇر» دېگەن شېئىرىڭىزنى ئوقۇپ بېرىڭ، قارنھاجىنىڭ سوئالىغا سىزنىڭ ئاشۇ شېئىرىڭىزدىن ئېنىق جاۋاب تېپىلىدۇغۇ؟ — دېدى.

— بولىدۇ، ئوقۇپ بېرىي، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۈزۈت قىلىپ ئولتۇرمىدى. ئۇ قويۇن يانچۇقىدىن بىرنەچچە ۋارقا قەغەزنى ئالدى، — بۇ شېئىرنى يېقىندىلا يېزىۋىدىم، تېخى ئاققا كۆچۈرگۈدەك بولمىدىم، ھەرقايسىلىرىنىڭ نەزەرلىرىگە مەنزۇر بولارمىكەن؟

— ئوقۇسلا، سىلىنىڭ مۇبارەك ناملىرىنىلا ئاڭلاپ، شېئىرلىرىدىن ھۇزۇر ئېلىشقا تېخى مۇۋەپپەقىي بولمىغانىدۇق، — ئاۋامسىلىم موللا شائىرغا مۇراجىئەت قىلدى.

كۆپچىلىك ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا نەزەر ئاغدۇرۇشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىغا قارا شىلەپە، ئۈچىسىغا ھاۋارەك كۆڭلەك ئۈستىگە كەرشاۋاي سارجىدىن كاستۇم - بۇرۇلكا كىيگەن، ئوتتۇرا بوي، سېمىز رەك كەلگەن، ئاق يۈزلۈك، قوي كۆزلۈك، يىگىرمە بىر -

يىگىرمە ئىككى ياشلار چامىسىدىكى ئەر ئىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن جۇشقۇنلۇق چىقىپ تۇراتتى. ئۇ كۆپچىلىككە بىرقۇر قارىغاندىن كېيىن، «باردۇر» دېگەن شېئىرىنى ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى:

جاھالەت سەمەرەسىدىن بىزگە بىر كۈن كۆپ جاپا باردۇر،
ئېيتىڭىزچۇ، بۈگۈنكى ھالىمىزنىڭ قايسىبىرىدە سايا باردۇر.

زامانىنىڭ ھالىدىن ۋاقىپ بولۇپ تۇرماقنىڭ ئورنىغا،
بىرىنى شاڭگىيو سايلاپ ئارقىدىن دەۋايىمىز باردۇر.

ئىلىمىنىڭ ئىجتىھاتىغا كۆڭۈلنى قويمىدۇق بىزلەر،
ئوقۇرمىز - ئوقۇتۇرمىز سېغىز چايناشىمىز باردۇر.

تەئاۋۇنۇ - تەناسۇر ئورنىغا بىزلەردە بىر ئادەت،
يېڭى باشنى كۆتۈرگەننى ئۇرۇپ يىغقانىمىز باردۇر.

يەنە يۇرت پايدىسىغا جەمئى بولماقلىق بەسى - مۈشكۈل،
ئەگەر بىر يەردە توي بولسا، بېرىپ ياتقانمىز باردۇر.

ئومۇمنىڭ پايدىسىغا يۈز يىلدا ھەم ئەسلا چۈشەنمەيمىز،
زىيان قىلماق ئۈچۈن بولسا ئەجەب چاققانمىز باردۇر.

بىرى بىر ياخشىلىق قىلسا، ئۇنىڭ يادىنى قىلماق يوق،
ئېپى كەلسە بېرىپ ئەۋرەتلىرىن ئاچقانمىز باردۇر.

ئەگەر مىللەت ئۈچۈن بىر پۇل چىقىش كەلسە تاپالمايمىز،
چىقىمى يوق ناۋا پۇلغا تولا ئىخلاسىمىز باردۇر.

ئىخۋان^① ھەم بۇرادەرلىك نىشانى قالمىدى بىزدە،
مەگەر دوست بولساقمۇ ئەسلىي، بۆلەك مۇددىئايىمىز باردۇر.

خاتائەن دوستىمىزدا بىر ئەيىب زاھىر بولۇپ قالسا،
يوشۇرماي بىرگە ئوننى تېپىپ قاتقانمىز باردۇر.

بابالار شۆھرىتىنى، غەيرىتىنى ھېچ سېغىنماسمىز،
قېلىپ غەپلەت جاھالەتتە يۇمۇپ كۆز، پو ئاتقانمىز باردۇر.

كېرەكسىز مۇشتەھەپ ئىشلار ئۈچۈن جاننى پىدا قىلماق،
ۋە لېكىن ھەجگە باج ئالسا، تورۇپ قاچقانمىز باردۇر.

ئويۇن - چاقچاق تۈپەيلىدىن ئۆزئارا يىئەپ بولساق،
ياراشتۇرۇپ قويۇش نەدە، ئارىغا ئوت ياققانمىز باردۇر.

خۇشامەت بابىدا بىزدىن بۆلەك ئۈستىسى ھەم يوقتۇر،
قۇۋلۇغۇ شۇملۇق بىلەن رەگمۇرەك يالغانمىز باردۇر.

ئىت ئۇرغاننى تونۇر دەپ بار ئىدى بىر تەمسىلى،
لوپى، ئامبال ۋە دارىن دەپ سېمىز باققانمىز باردۇر.

ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلغان ئۇچار كۆكتە - ئۆزەر سۇدا،
مىنىشكە قوتۇر ئېشەك يوق، پىيادە قالغانمىز باردۇر.

گۈركرەپ كەلسە ئاپتوموبىل، نېمە بۇ ئەي خۇدايىم دەپ،

① ئىخۋان - قېرىنداشلىق.

ئەقىلىنى ئىشلىتەلمەي ھاڭ - تاڭ قېتىپ قالغانىمىز باردۇر.

ھۈنەر بىلەن سانائەتتە «يېتىشتۇق» ئەمدى ئىش پۈتتى،
ئۇماچ ئىچمەككە خۇمداندا غېدىر قۇيغانىمىز باردۇر.

مىسلى جەننەت تاغۇ - دەريانى بېزەشكە يوق كىشى،
ياستۇقنى قىرلاپ قويۇپ بىغەم ياتقانىمىز باردۇر.

مۇنەججىم ھەم ئىنژېنېر، ئالىملارنىڭ ئورنىغا،
تونۇ - سەللە، نەپسى يالا موللىمىز - سۇلتانىمىز باردۇر.

قىزىل كۆزلۈك، كۆرەلمەسلىك ۋەيا ئۆزى قىلالماسلىق،
قىلاي دەپ بەل باغلىغانلارغا تۈرلۈك - تۈمەن بوھتانىمىز باردۇر.

ئەل - يۇرتنىڭ دەردىگە قىلچىمۇ دەرمان بولمىدۇق بىزلەر،
كېلۇر بىر كۈن ئاشۇ چاغدا ئورنىغا كەلمەس پۇشمانىمىز باردۇر.

.....

— بارىكالا! ئاپىرىن! شائىر دېگەننىڭ كۆزى روشەن، تىلى
ئۆتكۈر بولىدىكەن - ھە!؟ — سەمەتھاجى باشمالتىقىنى چىقىرىپ
ماختىدى.

— خۇددى جاھاننامە ئەينىكىدە كۆرگەندەك خەلقئالەم
ئىچىدىكى ئىشلارنى ئەينەن تەسۋىرلەپتۇ بۇ شائىر! — ئىمىنبايىمۇ
ھەيرانلىقنى يوشۇرالمىدى.

— بەئەينى تېۋىپنىڭ ئۆزى! تېۋىپ بولغانىدىمۇ ئۇستا
تېۋىپنىڭ ئۆزىكەن! ئۇيغۇرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى كېسەل - ئىللەتنىڭ
بەرنى تېپىپ چىقىپتۇ بۇ شائىر! — ئاۋامسىلىم موللىمۇ ئۆزىنىڭ

قايىللىقنى بىلدۈردى.

قارباھچىمۇ ئېغىز ئاچتى:

— باشقا يەرلىرىغۇ ئاجايىپ ئوخشايتۇ. بىراق، شۇ «تونۇ - سەللە، نەپسى بالا موللىمىز - سۇلتانىمىز باردۇر» دېگەن مىسرا سەل - پەل چېگىت چاقامدۇ قانداق، تەخسىر؟ - قارباھچى بۇ سۆزنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاشقا شېرىك ئىزدىگەندەك، سەمەتھاجى، ئىمىنبايلاغا نەزەر ئاغدۇردى. ئۇلار ئاغزىنى ئۆمەللەپ بىرنېمە دېگۈچە، مەخسۇتباي مۇنداق دېدى:

— بۇ مىسرا پەقەت ئالدىنقى مىسرادىكى «مۇنەججىم ھەم ئىنژېنېر، ئالىملارنىڭ ئورنىغا» دېگەن مەزمۇنغا قىلىنغان سېلىشتۇرما، بۇنى ئۆزلىرىگە ئېپ كېتىشمىسە!

— ئۇغۇ شۇنداقراق سۆزكەن، مەن ئۆزۈمچە..... ئەمدى مۇنداقلا..... قارباھچى دۇدۇقلاپ قالدى.

— مەخسۇتباينىڭ شەرھىسى توغرا، - دېدى سەمەتھاجى، - بۇ ئادەم خېلى ئىلغار پىكىرلىك، مەرپەت ياقلايدىغان، خەلقپەرۋەر ئادەم ئىدى، بىزلەردىمۇ پەننىي ئالىملاردىن بىرقانچىسى بولغان بولسا، ئۇچقۇ، پاراخوت، ئوت ھارۋىسى دېگەنلەر بولاتتى. دىنىي ساۋاتتىن باشقىسىغا كۆڭۈلشەيدىغان، ھەممىلا نەرسىنى خۇدانىڭ يارىتىشىغا باغلاپ، سەۋەب قىلىشقا ئىنتىلمەيدىغان موللىلار بىزدە كۆپ. قۇرئان كەرىمدە ئاللاتائالا «بۇ جاھاننى سىلەرگە ياراتتىم، تىرىشىپ، تىرىمىشىپ ئۇنىڭ سىرلىرىنى ئىگىلەپ، كۈنۈڭلارنى باياشات ئۆتكۈزۈڭلار، يارىتىش مېنىڭدىن، يارىلىشنىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەن. بىزدە «خۇدانىڭ قۇدرىتىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ» دەپلا، ھەممىنى ئاللاغا باغلاپ قويۇپ، ئىزدەنمەي ياتىدىغان موللىلار كۆپ. بىز، بۇ ئابدۇخالىق شائىر مىسرالىرىدا تەسۋىرلىگەندەك، سېغىز چاينىغاندەك كونا ئوقۇتۇشقىلا ئېسىلىۋالماي، يېڭىچە مەكتەپلەر ئارقىلىق پەننىي

بىلىملەرنىمۇ قېتىرقىنىپ ئۆگىنىشىمىز، ئومۇمىي خەلقنى مەرىپەتكە ئۇندىشىمىز لازىم، - سەمەتھاجى باشقىلارنىڭ سۆز قىلىشىغا ئىمكان قالدۇرمىدى. بۇ ئادەم ئىككى قېتىملىق ھەج سەپىرىدە ئايروپىلان، پاراخوت، ماشىنا، پويىزلارنى ياۋروپا ئەللىرىدە كۆرگەن، بىرقەدەر يېڭى پىكىرلەرنى قوللىغۇچى زات ئىدى.

توختى ئاخۇن ئابدۇخالىق شائىرنىڭ شېئىرىنى ۋە مەخسۇتباي، سەمەتھاجىدەك يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ بايان، شەرھلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆڭلى - كۆكسىنىڭ خېلى يورۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ بالىلىق چاغلىرىدا ئۇستازى ئەسلا بەگدىن ئىلىم - مەرىپەت، ھۈنەر - بىلىمنىڭ ئەھمىيىتىنى ئاڭلىغان، ئۆزىنىڭ شاگىرتلىرىغىمۇ ئىلىم - مەرىپەت، ئەدەب - ئەخلاق، توغرىلىق، سەمىمىيلىك، ئىنساب - دىيانەت قاتارلىقلار توغرىسىدا سۆزلەپ كەلگەنىدى. بۈگۈنكى سورۇندا ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ شېئىرىدىكى «زامانىنىڭ ھالىدىن ۋاقىپ بولۇپ تۇرماق»، «ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلغان ئۇچار كۆكتە، ئۈزەر سۇدا» دېگەن سۆزلەردىن يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىش، پەننىي بىلىملەرنى ئۆگىنىش، زامانىنىڭ تەرەققىياتىدىن خەۋەردار بولۇپ مېڭىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى ۋە ئۆزىنىڭ بۇ يېڭىچە بىلىم بېرىلىدىغان «گۈلشەن مەكتىپى» دە تەلىم - تەربىيەچى بولغىنىدىن پەخىرلەندى. بالىلارغا ساغلام بەدەن، ساپ ئەقىل، يېڭىچە مەپكۈرە - ئىدىيە بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەشنى دائىم تەكىتلەپ تۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى كۆڭلىگە پۈكتى.

سورۇندا گۇدۇر - گۇدۇر، پىچىر - پىچىر بىردەم ئەۋج ئالدى. مەخسۇت مۇھىتى سەمەتھاجى، ئىمىنبايلار بىلەن سۆزلەشمەكتە، ئاۋامىسىم موللا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يىلەن شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆھبەتلەشمەكتە. مەردان ھېلى دۈگامەت كەپەندىدىن، ھېلى شاۋۇدۇن كەپەندىدىن سامالىيۇت دېگەن نېمە؟

ئوت ھارۋىسىغا ئوت قالاپ ھەيدەمدۇ؟ تەرەققىيات دېگىنىچۇ؟.....
دېگەنلەرنى سوراشتۇرماقتا. ئۆزئارا سۆھبەت سەل پەسەيدى،
مەخسۇت مۇھىتى ئەمدى توختى ئاخۇنغا قاراپ:

— توختاخون ئاكا، سىلىنىڭ داڭقىلىرىنى تۇرپاندا جىق
ئاڭلىغانىدۇق، دىدارلىرىنى مانا بۈگۈن كۆرۈشكە نېسىپ بولدى.
دەم غەنىيەت، دىدار غەنىيەت، سىلى ئۇيغۇرنىڭ ئىچىدىن مۇشۇ
زاماندا يېتىشىپ چىققان يېتۈك جانىبار ئىكەنلا، ماھارەتلىرىدىن
كۆرۈپ كۆزىمىز ئېچىلغان بولسا؟— دېدى.

مەخسۇت مۇھىتى سوراشتۇرۇپ يۈرۈپ توختى ئاخۇننىڭ
ئۆزىدىن ئۈچ ياش چوڭ ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى.

— مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتىگە بىر - ئىككى ھۈنەر كۆرسىتىپ
بېرەيلى،— دېدى توختى ئاخۇن تۈزۈت قىلىپ ئولتۇرماي،—
ئالدى بىلەن مېنىڭ شاگىرتلىرىمنىڭ تۇنجىسى بولغان ھىدايتۇللا
خەلىپەت ماھارەت كۆرسەتسۇن، قېنى ھىدايتۇللا، مېھمانلارغا بىر -
ئىككى رەت ئويۇن كۆرسەتكىن.

ھىدايتۇللا توغرىلىق، مۇرىسى كەڭ، ئوتتۇرا بوي، بۇغداي
ئۆڭ، يىگىرمە تۆت - يىگىرمە بەش ياشلار چامىسىدىكى قاقۇل
يىگىت ئىدى. ئۇ ئۇستازىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ
بېلىدىكى پوتىسىنىڭ قېتىغا ئېلىپ تېگىۋالغان قىلىچنى چىقاردى.
ئۇ پوتىسىنى قايتىدىن چىگىتىپ، سەينا ئالدىدىكى بوشلۇقتا
قىلىچ ئويناتتى. ئۇنىڭ ھەرىكىتى تېز، چەيدەس ھەم سالماق
بولۇپ ئوڭ - سولغا، ئالدى - كەينىگە شىلتىغان قىلىچىدىن
ۋىزىلىدىغان ئاۋاز چىقاتتى. ئۇنىڭ چۆرگۈلىشى قۇيۇنتازدەك
شىددەتلىك ئىدى. ئۇ قىلىچ ئايلاندۇرۇپ، ئورنىدىن ئۆرلەپ
چىقىپ يەرنى تەپكەندە، باشقىلارغا خۇددى يەر تىترىگەندەك
تۈيۈلدى. ھىدايتۇللا قىلىچ ئويۇنىدىن كېيىن كالتەكۋازلىق ئويۇنى
كۆرسەتتى، ئۇ چۆرگۈلەپ كېلىپ كالتەكنى كۈچ بىلەن بىر

سىلكىۋىدى، كالتەكنىڭ ئۇچى «شارتتىدە» ئۇزۇلۇپ تام تۈۋىگە
 بېرىپ چۈشتى. ئۇ قولىدىكى كالتەكنى تاشلاپ، ئىككى ئالقىنىنى
 ئىككى تېقىمىغا بىرلا ئۇرۇپ، ئىككى غۇلاچچە ئېگىزلىكتىكى ھويلا
 تېمىغا بىرلا سەكرەپ چىقتى ۋە ئۇ يەردىن يەنە بىر سەكرەپ دالان
 ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقتى - دە، ئۇ يەردىن بىر موللاق بىلەن بايام
 ئۆزى كالتەك ئويناۋاتقان مەيدانغا تىك چۈشۈپ، سورۇندىكىلەرگە
 بىر قېتىم، ئۇستازغا ئايرىم تەزىم قىلىپ جايىغا ئولتۇردى.
 توختى ئاخۇن ئورنىدىن تۇردى، ئۇ ئالدى بىلەن ئات
 مىنىشتە تۇرۇپ، ئىككى ئالقىنىنى كېرىپ قولىنى ئالدىغا سوزدى،
 ئاندىن دېمىنى ئىچىگە سولاپ ئوڭ - سول، ئارقا - ئالدىغا
 ئايلىنىپ تۇرۇپ ئاللىقان ئۇردى. بۇ «شام ئۆچۈرۈش» ماھارىتى
 ئىدى. ئاللىقاندىن ھاسىل بولغان يەلنىڭ كۈچىدىن
 سورۇندىكىلەرنىڭ يەكتەك، ساقال، سەللىرىنىڭ پەتالىرى
 يەلپۈنۈپ كېتەتتى. توختى ئاخۇن ئىككىنچى رەتتە «خۇگۇڭ
 گۇمپىسى» نى كۆرسەتتى. ئۇ ھويلىنىڭ بوش يېرىدە ئۇياقتىن -
 بۇياققا ۋاشىلداپ ئۆتەتتى، سورۇندىكىلەر پەقەت ۋەش - ۋۇش
 قىلغان شەپنىلا ئاڭلاپ، ئوتتۇرىدا بىر سىيمانىڭ غىل - پال،
 غىل - پاللا ئايلىنىۋاتقىنىنى غۇۋالا ئاڭقىرىپ ئولتۇرۇشتى. شۇ
 ئەسنادا ئۇ ھىدايتۇللاغا تاش تېپىپ كېلىشىنى ئېيتىۋىدى،
 ھىدايتۇللا ھويلىنىڭ بىر يېرىدىن كېسەك چوڭلۇقىدا يالپاقراق
 قارا تاشتىن بىرنى تېپىپ كېلىپ يەرگە قويدى. توختى ئاخۇن
 كۆزىنى يۇمۇپ، يەر تېگىدىن ئىككى تال نۇرنىڭ تاپىنى، يىرىقى،
 يوتىسى، قورسىقى، كۆكرىكى ھەم بىلىكى ئارقىلىق ئاللىقانغا
 چىققان ھېس - تۇيغۇغا كىرىپ تۇرۇپ، ئورنىدىن تۇيۇقسىزلا
 يۇقىرىغا كۆكەلپ - ئۆرلەپ چىقىپ چابىغا چۈشتى - دە، ئوڭ
 ئالقىنى بىلەن تاشقا شۇنداق قاتتىق زەربە قىلىۋىدى، كېسەك
 قېلىنلىقتىكى قارا تاش نەچچە پارچە بولۇپ ئەتراپقا چاچرىدى.

سورۇندىكىلەر:

— ياپىرىم! يا ھەزرەت! — دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشتى،
ئارقا - ئارقىدىن قىزغىن چاۋاك چېلىشىپ كەتتى.

— جانبارلىقنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى مانا بۈگۈن ئۆز كۆزۈم
بىلەن كۆردۈم، ئاپىرىن! ئاپىرىن! يۈز ياشقا كىرگەيلا! — دېدى
مەخسۇت مۇھىتى ئورنىدىن قوپۇپ توختى ئاخۇننىڭ قولىنى چىڭ
تۇتۇپ يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ، — بۇ ھۈنەرنى كىمدىن ئۆگەنگەن
ئىدىلە توختى ئاخۇن ئاكا؟ — دەپ سورىدى مەخسۇت مۇھىتى
توختى ئاخۇنغا ھەۋەسلىنىپ ئۇنىڭغا باشقىدىن سىنىچىلاپ
قارىغاچ.

توختى ئاخۇن ئەمدىلا قىرىق ياشقا كىرگەن بولسىمۇ،
جاپالىق تۇرمۇش ۋە قاتتىق مەشىقتىن ئۇنىڭ چېكە چاچلىرىغا ئاق
ئارىلىغانىدى.

— مەن دەسلەپ لۈكچۈن ۋاڭلىقنىڭ كاھ بېگى بولغان
ئەسلا يەگىدىن ئۆگەندىم. كېيىن خەنزۇ، خۇيزۇ ئۇستىلاردىن
ئۆگەندىم. جەمئىي يەتتە ئۇستىنىڭ قولىدىن ھۈنەر ئۆگەندىم، —
توختى ئاخۇن مەخسۇت مۇھىتىغا ئۆزىنىڭ جانبارلىقىنى ئۆگىنىش
جەريانىنى قىسقىچىلا سۆزلەپ بەردى.

— ئىمكان بولسا ياش بالىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرسىلە،
ساغلام بەدەندە ساپ ئەقىل دەپتىكەن دانىشمەنلەر، بەدەن
كۈچلۈك، ساغلام بولسا، ئۇنداق ئەرلەر ئىل - يۇرتقا ناھايىتى
كېرەكلىك بولىدۇ توختا خۇن ئاكا، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى
سەمىمىي ھالدا.

— ئېيتقانلىرى كەلگەي ئىلاھىم، — توختى ئاخۇن بۇ
ئوچۇق - يورۇق ئادەم بىلەن شۇ تەرزىدە خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى.
مەردان مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بەردى. داستىخان سېلىندى.
لېگەن - تاۋاقلاردا مەزىزلىك تاي گۆشى، ئارپى، پولۇلار

كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار «خوش - خوش» بىلەن داستىخانغا
بېقىشتى.

دۇئادىن كېيىن مېھمانلار تارقاشتى. مەخسۇت مۇھىتى توختى
ئاخۇننىڭ قولىنى سىقىپ تۇرۇپ:

— مەن بۇ يىل قىش، كېلەر يىلى ئەتىيازغىچە سوۋېت
ئېلىدە تۇرۇپ قالغىمەن. ياز يورۇشى بىلەنلا تۇرپانغا قايتىمەن.
تۇرپانغا بىر بارسىلا، قەدىمىي يۇرت، بىر كۆرگۈچىلىكى بار، —
دېدى.

— ئىنشائاللا، بېرىشقا نېسىپ بولۇر، كېلەر يىلى يازدا
تۇغقانلارنىڭ ئوغلنىڭ تويىمۇ باركەن تۇرپاندا.

— چوقۇم بارسىلا! — مەخسۇتباي، ئابدۇخالىقلار مېھمانلار
بىلەن خوشلىشىپ قالدى.

ئون سەككىزىنچى باب

توختى ئاخۇن تۇرپاندا

توختى ئاخۇننىڭ ئانىسىنىڭ سىڭلىسى جەمىلە خان ئەينى ۋاقىتتا تۇرپان يېڭىشەھەرگە ھېسامىدىن دېگەن سودىگەرنىڭ ئوغلى ئابدۇراخمانغا ياتلىق بولۇپ كەتكەنىدى. ئارىدىن يىگىرمە يىل ئۆتكەندە، ئۇ ئۆزىنىڭ تۇنجى ئوغلىنى ئۆيلىمەك بولۇپ، گۇچۇڭدىكى تۇغقانلىرىنى تويغا چاقىردى. توختى ئاخۇن ئاغىنىلىرىدىن ساتتار، مەمەت، قادىرلار ۋە چوڭ شاگىرتى ھىدايتۇللا بىلەن بىرگە تۇرپانغا قاراپ ئاتلىق يولغا چىقتى.

تاغ يوللىرىنى بېسىپ كەلگەن بۇ بەش ئاتلىق ئۈچىنچى كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى يوغان تېرەك غولىنىڭ «چىلەك تۈز» دېگەن يېرىگە كېلىپ چۈشكۈن قىلدى، يەنە بىر كۈنلۈك يول قالدى. بۇ تاغ يولىنى ساتتار ئاتلىق كىراكەشلىك قىلغاندا نەچچە قېتىملا ماڭغانىدى.

بۇ مېھمانلار تاڭ سەھەردە تۇرپان تامان يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار قاشالىق ئېغىز، ئېشەك داۋىنى، كېچىك، يۇلغۇنلۇق دېگەن يەرلەردىن ئۆتۈپ تۈز كەتكەن سايلىققا چىقتى. ئاق باش تەڭرىتېغى بارا - بارا يىراقتا قالماقتا، تۇرپان تامان تۆۋەنلىگەنسېرى ئاپتاپنىڭ تەپتى كۈچەيمەكتە. گەرچە 9 - ئاي كىرىپ قالغان بولسىمۇ، ھاۋا يەنىلا ئىنتايىن ئىسسىق ئىدى. كەڭرى كەتكەن سايلىقتا تاش - شېغىلدىن باشقا، بىرەر مەنزىل

يەرگىچە ئوت - چۆپ ئۇچرىمىدى. ئاۋۋال ئاتلارنىڭ قۇلاق كەينى تەرلەشكە، بارا - بارا بويۇنلىرى، سەرى، دۈمبە - يانپاشلىرىدىن تەر سىزىقچىلىرى كۆرۈنۈشكە، ماڭداملىرى ئۇششاقلاپ، قۇلاقلىرى سالىيىشقا باشلىدى. ئاسمان كۆپكۆك، باش ئۈستىدە بىرەر پارچىمۇ بۇلۇت يوق، قۇياش ئاسماندا خۇددى ئوت سارىدەك قىزىرىپ، يەر يۈزىگە ئوت - لاۋا چاچقان دەك، كائىناتنى خۇددى تونۇردەك قىزىتماقتا. يىراق - يىراقلاردا خۇددى سۇپسۇزۇك سۇ ئېقىۋاتقان دەك ۋىل - ۋىل - ئېزىتىقۇ كۆرۈنەتتى. ئېزىتىقۇ چۆلدىكى سەپەرچىلەرنى كۆل بويىغا چاقىرغان دەك تۇيغۇغا كەلتۈرەتتى. بىراق، قانچە ماڭساڭمۇ ئۇنىڭغا يېتىپ بارالمايسەن.....

يولۇچىلار ئاتلارنى بىر ئاش پىشىم ئۆز مېڭىشىغا قويۇپ يەردى. لېكىن، كۈننىڭ ئۆرلىشى بىلەن ھاۋا تېخىمۇ قىزىشقا باشلىدى. يىراقتىن بىر پارچە يېشىللىق كۆرۈندى. بۇ يارغول ئەتراپىدىكى يېزا - كەنتلەر ئىدى. تاقەتسىزلەنگەن يولۇچىلار ئاتلىرىغا قامچە سالدى. ئاتلار ئوقۇرەڭ تاشلاپ چېپىشقا باشلىدى. بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن، يولۇچىلار مەھەللىگە كىرىپ كەلدى. بۇ چېڭقىچۇش بولۇپ، قۇياش باش ئۈستىگە تىكلەشكە ئىدى. قىزىق ھاۋا يولۇچىلارنىڭ يۈزىگە ھۆپ - ھۆپ ئۇرۇلاتتى. ئادەمنىڭ نەپىسى بوغۇلاتتى، تاغ ئارقىسىغا كۆنۈككەن بۇ ئادەملەرگە تۇرپان بەئەينى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان خۇمداندەكلا بىلىندى. كوچىدىكى تال - تېرەكلەر خۇددى كېسەل تەگكەن ئادەم قول - پۇتىنى مېدىرلىتىشقىمۇ ماجالى يەتمىگەندەك، يوبۇرماقلىرىنى مېدىرلىتايىمۇ دېمەيتتى. شاخلار مېدىرلاپ قويۇشقىمۇ ھۇرۇنلۇق قىلىۋاتقان دەك، سالىيىپ تۇرۇشاتتى. مەھەللىدىكى ئىتلارمۇ ھاۋىشتىن توختاپ، قىيىقزىل تىللىرىنى چىقىرىشىپ، تام تۈۋىلىرىدە ھاسىراپ ياتماقتا. تۈك - پەيلىرىنى بىركىمىلەر قەستەنگە يۇلۇۋەتكەندەك قىيىقزىل گۆشى كۆرۈنۈپ قالغان خورازلار

ئېرىق بويىدىكى نەم يەرگە پۈكۈننى قويغىنىچە، بۇغدىيىكىنى تىنماي لىپىلدىتىپ يېتىشتى. دەرەخلەردە نە چۇرۇقلىشىدىغان قۇشقاچلار، تام ئاراچلىرىدا نە چىرىلىدىغان چېكەتكىلەر كۆرگە چېلىقمايتتى.....

يولۇچىلار قىزىق ئاپتاپتا يۈزلىرى گىردىدەك قىزارغان، كۆبجۈپ - ئېسىلغان، ئاتلار خۇددى كۆلدىن چىققاندىك سۇغا چۆمۈلۈپ - تەرلىگەن ھالەتتە تۇرپان يېڭىشەھەرگە يېتىپ كەلدى. بالىلار ئاتلارنى مېھمانلارنىڭ قولىدىن ئېلىپ سوۋۇتۇشقا ماڭدى. جەمىلىخان جىيەنى توختى ئاخۇنغا ئېسىلىپ بىرھازا يىغلىدى. ئۇ ئاچىسى ھاشىخان ۋاپات بولغاندا گۇچۇڭغا ئۆلگۈرۈپ بارالمىغانىدى. جەمىلىخان ئاچىسى ھاشىخانغا قۇيۇپ قويغاندىك ئوخشايتتى. توختى ئاخۇنمۇ بىرئاز كۆز يېشى قىلدى. تىنچلىق - ئامانلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىنلا مېھمانلار گەرەمىگە^① باشلاندى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىنىپ، قاپاقلاردا مۇزدەك كارىز سۈيى، كوزا - كۈمۈزەكلەردە ئۇيۇتۇلۇپ، كارىز تىلىمىسىدا مۇزلىتىلغان قېتىق، قوغۇن - تاۋۇز، ئۈزۈملەر تۆكمە قىلىندى. ئاپتاپلىق سايدا يېرىم كۈن يول يۈرۈپ، قىزىق ھاۋادا جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندىك ئاران يېتىپ كەلگەن بۇ يولۇچىلارغا سالقىن گەمە، مۇزدەك ئىچىملىك، شەربەتكە تولغان مېۋە - چېۋىلەر بەئەينى جەننەتنىڭ ھۇزۇرىنى ئاتا قىلغانىدى.

×

×

×

تۇرپان يېڭىشەھەر مۇسۇلمانلار مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان

^① گەرەمە — تۇرپانلىقلار يازلىقى سالقىنلايدىغان ئۆي، ئولتۇراق ئۆيلەرنىڭ تەكتىد-گە — يەر ئاستىغا كۆلىتىپ ياسالغان ئۆيلەر، مۇنداق ئۆيلەر سالقىن بولىدۇ — ئا.

شەھەر بولۇپ، خەنزۇچە خۇيچىڭ (回城) دەپ ئاتىلاتتى. بۇ شەھەر 1870 - يىلى ياقۇپبەگ تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان. ھېسامىدىن سودىگەرنىڭ قورۇسى يېڭىشەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى كوچىدا ئىدى. ئىككى قەۋەتلىك سېلىنغان قورۇنىڭ ھويلىسى خېلى كەڭرى بولۇپ، ئەتىگەندىلا ئادەملەر تۈركۈملەپ كېلىشكە باشلىدى. ئۆگزىدە ناغرا - سۇناي چېلىنماقتا. توينىڭ يارىشىقىنى قىلغان يېقىن - يورۇقلار كۆك، قىزىل، يېشىل تاۋارلارنى، يوتقان تېشىنى، ئەتلەس، دۇخاۋا، دۇردۇنلارنى ئىككى تال ئۇزۇن تاياققا كېرىپ باغلاپ، ئۇنىڭغا پۇل - پۇچەكلەرنى تىكىپ - قاداپ، ئېگىز كۆتۈرۈپ ھويلىغا كىرىشمەكتە. بۇنى يەرلىكلەر «بوست قىلدى»، «چارچاڭ قىلدى» دەپ ئاتىشاتتى. ھويلىدا مەخسۇس تەيىنلەنگەن ئادەم بۇ سوۋغاتلارنى «پالانچى، توينىڭ يارىشىقىنى قىپتۇ، جۇۋاپتۇ!»، «پوكۇنچى، توينىڭ يارىشىقىنى قىپتۇ، رەھمەت - ھەشقاللا!» دەپ ئوۋلاپ قوبۇل قىلاتتى ۋە ئۇ مېھماننى ساھىبخانلار داستان راسلىغان ئۆيلەرگە باشلايتتى. باغرا - سۇبايچىلارمۇ «چارچاڭ» قىلىپ كەلگەنلەر دەرۋازىدىن كىرىشىگىلا كۈي پەدىسىنى شادىيانىگە يۆتكەيتتى. توي كۆچۈرۈشتىن ئىلگىرى ئوغۇل تەرەپتە ئاشۇ تەرزىدە مېھمانلار كېلىپ - كېتىپ تۇراتتى. مۇلازىملار مېھمان كۈتۈپ پايىپتەك بولۇشماقتا.....

ھويلىدا بوۋاي - مومايلار، قىز - يىگىتلەر، ھەتتا ئۇششاق بالىلارمۇ بەس - بەستە ئۇسسۇل ئوينىماقتا. مېھمانلار تۈركۈم - تۈركۈملەپ كېلىشكە باشلىدى. قىز كۆچۈرۈپ كېلىندى. ناغرا - سۇناي، ئۇسسۇل بىرھازا ئەۋجىگە چىقىپ توختىدى. ئاش ۋاقتى بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تويغا دەسلەپ بىرقانچە تەڭتۇشلىرى بىلەن كىرىپ كەلدى، چۈنكى ھېسامىدىن سودىگەر ئابدۇخالىقنىڭ بوۋىسى مېھت ھاجىدىن ھەردائىم رۇسىيەنىڭ

ماللىرىنى توپ سېتىۋېلىپ، ئۆز دۇكىنىدا پارچە ساتاتتى. ئۇلار سودىگەرلەر تەبىقىسىدىن بولغاچقا، ئابدۇخالىق بايۋەچچىنى تويغا ئاتاين تەكلىپ قىلغىنى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھويلىغا كىرىپلا توختى ئاخۇننى تونۇپ قالدى. دە، توختى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى بىلەن قىزغىن سالاملاشتى. ئۇلار ئەمدى تىنچلىق - ئامانلىق سورىشىپ تۇراتتى، ئەلى تۈگە ئىككى ئاغىنىسى بىلەن ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۇستازى توختى ئاخۇننىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ چىڭ قۇچاقلاپ كۆرۈشتى. ئارقىدىن ھەمساۋاق ئاغىسى ھىدايتۇللا خەلپەت بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ، ھويلىنى بىر چۆگۈلىتىپ چىقتى. كىشىلەر دېۋىدەك يوغان بۇ ئادەمنىڭ قىلىقىغا كۈلۈشۈپ كەتتى. بۇ چاغدا ناغرا - سۇنايچىلار ئۇسسۇزلۇق ئىچىشكە توختىغانىدى. ئەلى تۈگە ئۇزاقتىن كۆرۈشمىگەن ئۇستازى بىلەن ھەمساۋاق ئاغىسى ھىدايتۇللانى كۆرۈپ ھاياجىنىنى باسالمايلا قالدى. ئۇ ھويلىدىكى تويچىلارغا قاراپ تۈۋلىدى:

— خالايق! ئىشتىمدىم دېمەڭلار! كۆرمەيتىمەن دېمەڭلەر!
مانا بۇ يەردە يۇرت - يۇرتلارغا داڭقى كەتكەن ئۇستا جانىباز توختاخۇن ئۇستام تۇرماقتا، كېلىپ كۆرۈشۈۋېلىڭلار! ئارماندا قالماڭلار!.....

ئەلى تۈگىنىڭ گېپى تۈگىمەيلا تويچىلار دەرۋەرەپ كېلىپ توختى ئاخۇننى چۆرىدىۋالدى ۋە بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ، توختى ئاخۇننىڭ چىرايىغا تويماي قاراشتى.

— ئاجايىپ قارۋۇل ئەر كەن بۇ توختاخۇن دېگەن كىشى - ھە! - دەيتتى بىرى يېنىدىكىسىگە پىچىرلاپ.

— قوللىرى تۆمۈردەك قاتتىقكەنا بۇ ئادەمنىڭ! - كۆرۈشكەنلەردىن بىرى چەتكە چىقىۋېتىپ شۇنداق دېدى.

— بويىغا قارىمىسىلەر بۇ ئادەمنىڭ، سوقما تامدەك چىڭ

ھەم قاۋۇل كۆرۈنىدىكەن، — شىددەت بىلەن يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ بېشىغا بىر مۇشت سېلىپلا ئۇنىڭ بېشىنى ئىككى پارچە قىلىۋېتىپتىكەن بۇ توختاخۇن، سىلەر بۇنى ئاڭلىماپتىكەنسىلەر — دە؟!

— شاش بۇقىنىڭمۇ بويىنىنى تولغاپلا ئۈزۈۋېتىپتىكەن، تاسلا قايتۇ ئۇ بۇقا پىچاققا ئۈلگۈرمەي قالغىلى!
— ھۈنرىنى بىر كۆرسەك بوپتىكەن.
— ماھارەت كۆرسىتىپ بەرسە قانداق، توختاخۇن ئۇستا؟! — دەپ توۋلىدى بىرەيلەن.

— بولىدۇ!
— بۇ ئادەمنىڭ ھۈنرىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ باقايلى!
.....

تويچىلار تۇشمۇتۇشتىن توۋلاشتى. ئۆيدىكىلەرمۇ يۈگۈرۈپ ھويلىغا چىقىشتى، ھويلا سىرتىدىكىلەر ھويلىغا تىقىلىشتى. ئۇششاق بالىلار ھويلىدىكى تونۇر بېشىغا قىز كۆچۈرۈپ كەلگەن ھارۋىنىڭ ئۈستىگە، كۆپىنچىسى تام ۋە ئۆگزىلەرگە خۇددى قاغا قونۇشقاندەك ئولتۇرۇشتى. توختى ئاخۇن دەسلەپ ئىچىدە ئەلى تۆگىنىڭ ئۇنى ئاشكارىلاپ توۋلىغىنىغا سەل رەنجىگەنمۇ، بۇنىڭ بىلەن تويىنىڭ بەزمە سورۇنى پاتىپاراقچىلىققا چۈشۈپ قالغىنىغا ئەپسۇسلانغانمۇ بولدى، بىراق يەنە خالايقنىڭ ئىززەت - ھۆرمەت بىلدۈرگىنىنى يەردە قويغىسىمۇ كەلمىدى.

توختى ئاخۇن شۇ خياللار بىلەن ئارىسالدى بولۇپ تۇرغىنىدا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— خالايق سىلىنىڭ داڭقىلىرىنى ئىلگىردىنلا ئاڭلاپ يۈرگەن، بۈگۈن دىدار غەنىمەت بولغاندا بىرەر ماھارەت كۆرسىتىپ، خالايقنىڭ تەشۋالىقىنى قاندۇرغايلا، تويىنىڭ يارىشىقى بولۇپ قالغۇسى، — دېدى.

— شۇنداق قىلسىلا!

— كۆزىمىزنى بىر ئېچىپ قويسىلا!

ئەتراپتىكىلەر تۇشمۇتۇشتىن ۋارقىراشتى. توختى ئاخۇن ماقۇللۇقىنى بىلدۈردى ۋە ئەلى تۆگىگە قاراپ:

— ئەلى، بىلەكتەك يوغانلىقتىكى ياغاچتىن بىرنەچچە تال تېپىپ كەلسىنا! — دېدى.

ئەلى تۆگە ھايال ئۆتمەيلا شىراقتەك يوغانلىقتىكى بادىرىدىن بىرنى تېپىپ كەلدى ۋە مۇلازىملاردىن بىرىگە دەپ ھەرە، كەكە تاپتۇردى. ئۇ كۈچلۈك قوللىرى بىلەن بادىرنى ھەرىدەپ يەتتە تال قوزۇق راسلىدى ۋە مەيداندىكى ئادەملەرنى بىر ياققا سۈرۈپ، يەتتە تال قوزۇقنى مەيدان ئوتتۇرىسىغا ياي شەكلىدە قاشتى. قوزۇقلار يەرگە ئۈچ - تۆت غېرىچچە قېقىلدى، يەر ئۈستىگە چىقىپ تۇرغان قىسمى يەنە ئۈچ غېرىچچە كېلەتتى. توختى ئاخۇن قوزۇقلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرىپ، كۆزىنى يۇمۇپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، بىر تىزىنى شارىتىدە پۈكۈپ بىر پۇتىنى ئۈزۈتىپ ئولتۇرۇپ، ئۇزاتقان پۇتى بىلەن ئوڭىدىن سولغا بىر زەربە قىلىۋىدى، شىراقتەك يوغانلىقتىكى قوزۇقلارنى تاراسلىتىپ ئۈزۈپ تاشلىدى. بۇ توختى ئاخۇننىڭ گا ئىمامدىن ئۆگەنگەن «تۆمۈر ئاياغ گۈمپىسى» ئىدى.

— بارىكالا! بارىكالا!

— ئاپىرىن! توختا خۇن ئۇستا، ئاپىرىن!

— يەنە بىر ماھارەت كۆرسەتكەيلا!

..... —

تويچىلار تۇشمۇتۇشتىن توۋلاشماقتا. توختى ئاخۇن ھىدايتۇللا بىلەن ئەلى تۆگىگە قارىدى. ئۇ ئىككىسى ئۇستازنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى بولغاي، خالايققا قاراپ ئەلى تۆگە يەنە تۈۋلىدى:

— ئەمدى توختى ئاخۇن ئۇستامنىڭ چوڭ شاگىرتى ھىدايتۇللا خەلىپە بىلەن پەقىر ئەلى تۆگە ماھارەت كۆرسىتىمىز! توپچىلار ئەلنىڭ گېپىدىن كۈلۈشۈپ كەتتى.

دەسلەپ ھىدايتۇللا خەلىپە بېلىگە باغلىغان ماتا پوتىسىنىڭ قېتىدىن قىلىچنى چىقىرىپ بىرھازا ۋاشلىدىتىپ قىلىچ ماھارىتى كۆرسەتتى. ئۇ ئايلىنىپ يۈرۈپ قىلىچ ئويناقتاندا، چۆرىدىشىپ تۇرغان توپچىلار ئىختىيارسىز ئارقىغا داڭشاتتى. ئۇنىڭ ھەربىر قىلىچ شىلتىشىدىن ۋىژ - ۋىژ، ۋاش - ۋاش قىلغان ئاۋاز چىقاتتى. ئېگىزگە ئۆرلەپ چۈشۈپ يەرنى تەپكەندە قاراپ تۇرغانلار سەنتۇرۇلۇپ كېتىشتى. قىلىچ ماھارىتىدىن كېيىن ھىدايتۇللا خەلىپە «لاچىن قانات گۈمپىسى» ھەرىكىتىنى كۆرسەتتى. ئارقىدىن بىرلا سەكرەپ ھويلىنىڭ قورۇق تېمىغا، ئۇ يەردىن ئالغىنى بىلەن تېقىمىغا بىرلا شاپىلاقلاپ، قۇشتەك يەڭگىلىك بىلەن دالان ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە سەكرەپ چىقتى - دە، ھايت - ھۇيت دېگۈچىلا بىر موللاق ئېتىپ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىك چۈشتى. توپچىلار ئۇزاققىچە چاۋاك چېلىشىپ كەتتى.

ئەمدى ئەلى تۆگە ماھارەت كۆرسەتتى. ئۇ ھويلىنىڭ بىر چېتىدىكى قۇدۇقنىڭ ئاغزىغا يېپىلغان كونا تۈگمەن تېشىنى قومۇرۇپ ئېلىپ، ئىككى قولى بىلەن بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ ھويلىنى ئۈچ ئايلىنىپ چىقىپ تاشنى ئورنىغا ئاپرىپ قويدى. ئۇنىڭ بىلەكلىرى ئۆكۈزنىڭ پۈتىدەك قۇۋۋەتلىك، كۆكسى ئېيىقىنىڭكىدەك تۈكلۈك، مۇرىسى بۇلغۇننىڭكىدەك كەڭ ئىدى. ئۇ ئەمدى بېلىگە پوتا باغلىغان ئىككى يىگىتنى پوتىسىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈپ مەيداننى بىر ئايلىنىپ چىقىپ يەرگە قويدى. ئەلنىڭ دېۋىدەك كۈچ - قۇدرىتىگە توپچىلار ئۈستى - ئۈستىلەپ ئالقىش ياڭرىتىشتى.

ئۈچ كۈندىن كېيىن ئابدۇخالىق بايۋەچچە بىلەن ئەلى تۆگە

كېلىپ ئابدۇراخمان ئاكا بىلەن جەمىلىخان ئايلىدىن توختى ئاخۇن بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى سوراپ ئېلىپ كەتتى. توختى ئاخۇن كىچىك ئانىسى ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى بىلەن بىراقلا خوشلاشتى. ئۇ ئاستانە ۋە پىچان تەرەپلەرگە ئۆتسە، بەلكىم شۇ تەرەپ بىلەن گۇچۇڭغا قايتىپ قېلىشنى پەملىگەنىدى. جەمىلىخان ئايلا توختى ئاخۇنغا قىيمىغان ھالدا كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ئۆزىنى قالدۇردى.

×

×

×

توختى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئەلى تۆگە ھۇزۇرىدا ئۈچ كۈن مېھمان بولۇپ، يارغول قەدىمىي شەھىرى، سۇلايمان ۋاڭ مۇنارى ۋە ياغرى - بۇيۇقنىڭ جەننەت كەبى مېۋىلىك باغلىرىنى سەيلە قىلدى. ياغرى - بۇيۇقنىڭ قاپقاراڭغۇ باغلىرى، شىلدىرلاپ سۇ ئېقىپ تۇرغان غول ئېقىنلىرى، تىلنى يارغۇدەك شېرىن - شەربەتلىك سايۋا، كىشىمىش، قىزىل سايۋا، مۇناقى، بىچاقى، قاشقىر ئۈزۈملىرى، ئەنجۈر، ئەتەشپەتۇل، ئالما، ياڭاق، پىستە - بادام، ئەينۇلا - ئالۇچىلىرى توختى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ كۆزلىرىنى ئالچەكمەن قىلىۋەتتى. گۇچۇڭ تەۋەسىدە ئالما، ئۈزۈم، قوغۇن - تاۋۇز دېگەندەك مېۋە - چېۋىلەر بولسىمۇ، لېكىن ياغرى - بۇيۇقتىكىدەك توققۇزى تەل مېۋىلىك باغلارنى توختى ئاخۇنلار پەقەت چۆچەكلەردىنلا ئاڭلىغان، كۆزى بىلەن كۆرۈپ، قولى بىلەن ئۈزۈپ، تېتىپ - يەپ كۆرمىگەنىدى.

تۆتىنچى كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئەلى تۆگە بىرلىكتە مېھمانلارنى ئاستانگە - مەخسۇت مۇھىتىلارنىڭ ھەمىشەمەتلىك

كۈرەسىگە^① باشلاپ باردى. مەخسۇت مۇھىتى توختى ئاخۇنلارنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە بىرقانچە مال سويۇپ، مەرىكە ئۆتكۈزگەندەكلا يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى چىلاپ زىياپەت بەردى. كۈندۈزى زىياپەت، كەچلىكى مەشرەپ ئۆتكۈزۈلدى. «ئەل ئىچى ئالتۇن بۆشۈك» دېگەن سۆزنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى توختى ئاخۇن ئەمدى ھېس قىلدى. ئەل - يۇرت ئۆزىنىڭ خەلقىەرۋەر مۆتىۋەرلىرىنى، مەرىپەتپەرۋەر زىيالىيلىرىنى، ساخاۋەتلىك بايلىرىنى، مەردۇمەردانە پالۋانلىرىنى ھەقىقەتەن قەدىرلەيدىكەن ئەمەسمۇ! «ئەلگە ياققان خار ئەمەس» دەپ توغرا ئېيتىلغانىكەن. توختى ئاخۇن ئاتا ماكانلىرىدىن بىرى بولغان بۇ قەدىمىي تۇرپان خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالغىنىدىن تولمۇ سۆيۈندى. «يارىڭنى گۈل ئارىسىدىن ئىزدە، ئەركىڭنى ئەل ئارىسىدىن» دېگەندەك، ئەل - خەلققە ياققان بۇ پالۋان ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى يەنە بىر قېتىم چۈشەنگەندەك بولدى. «ئۆز ئېلىڭنىڭ نېنىنى يە، كېچە - كۈندۈز غېمىنى يە» - توختى ئاخۇن ئەنە شۇ تۇيغۇغا كەلدى. ئۆيىدىن - ئۆيگە مېھماندارچىلىققا چاقىرىش باشلىنىپ كەتتى. ئون كۈن بولغاندا توختى ئاخۇن مەخسۇت مۇھىتىغا ئۆزرە قويدى:

— مەخسۇتباي ئىنىم، يۇرت خەلقىنىڭ كۆڭلى ئۆتە تېگىل بولدى. ھەرقانداق مېھمانمۇ ئۈچ كۈنگىچە مېھمان، ئاندىن خىيمان بولىدۇ. بىزگە ئىجازەت بېرىلسە، — دېدى تەۋەزۇ بىلەن.

— زېرىكىپ قالدىلىمۇ توختاخور ئۇستام، بۇ ئاستاندىن؟ — مەخسۇت مۇھىتى كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى.

— يوغىسۇ، يىلاپ تۇرساممۇ زېرىكىمگۈدەكمەن بۇ يۇرتلاردىن. بىز كەلگىلىمۇ يېرىم ئاي بولۇپ قالدى.

^① كۈرە - چوڭ ھويلا - قورۇ - ئا.

ھەرقايسلىرىغا رەھمەت، ئەمدى لۈكچۈن تەرەپكە ئۆتۈپ، مېنىڭ تۇنجى ئۇستازىم ئەسلا بەگنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلغاچ شۇ يەردىن قايتىساممىكىن دەۋاتىمەن، - توختى ئاخۇن مەخسۇت مۇھىتىغا ئويلىغىنىنى ئېيتتى.

— ئۇستازنى يوقلاش ئەلۋەتتە ياخشى ئىش. بوپتۇ، يەنە ئۈچ كۈن تۇرۇشسلا، ئاندىن يولغا سېلىپ قويماي.

— ئەمدى بولا مەخسۇتباي، ھېلىمۇ كۆپ تۇردۇق. بۈگۈنلا لۈكچۈن تامان يولغا چىقساقمىكىن، - توختى ئاخۇن ئۆز گېپىدە چىڭ تۇردى.

— ئەمەس ئەتە بىر كۈن تۇرسىلا، بىزنىڭ «مەكتىپى مەخسۇدىيە» نى بىر كۆرۈشسە، ئاندىن ئەششاتامان بېرىپ قەدىمىي شەھەرنى زىيارەت قىلغايلا، بۇ يەرگە كېلىپ ئەلپەتتاھ غوجام مازىرىنى، تۈيۈق غوجامنى كۆرمەي قانداقمۇ قايتىشىدىلا؟ - دېدى مەخسۇت مۇھىتى كۈلۈپ تۇرۇپ.

ئەمدى يەنە گەپ قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان توختى ئاخۇن:

— بوپتۇ مەخسۇتباي، مېھمان دېگەن قويدىن ياۋاش، گەپلىرىگە ماقۇل دېمەكتىن باشقا چارە يوق، - دېدى كۈلۈپ.

— ھەببەللى، مانا ماۋۇ گەپلىرى توغرا بولدى!

شۇنىڭ بىلەن توختى ئاخۇنلار ئاستانىدە يەنە بىر كۈن تۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن «مەكتىپى مەخسۇدىيە» نى كۆزدىن كەچۈردى.

ئىككى سىنىپلىق «مەكتىپى مەخسۇدىيە» بىر ئازادە ھويلىدا ئىدى. پەنجىرىلىك سىنىپ ئازادە بولۇپ، قاتار - قاتار پارتىلار قويۇلغان، قارا دوسكا تامغا ئېسىلىپ، كۈيە بىلەن سىرلانغان، ئالاقىچىلىك تاختايغا كىگىز پارچىسى بوغۇچ بىلەن چىڭ چىگىلىپ ئۆچۈرگۈچ قىلىنغان. تاغدىن قېزىۋېلىنغان پىشقىن -

سىڭىرتاش كۆيدۈرۈلۈپ، ئۇنىڭغا ئازراق سۇيۇقلاندۇرۇلغان يارىيىلىم بىلەن بارماقتەك - بارماقتەك قاتۇرۇپ ياسالغان يورلار دوسكىنىڭ گىرۋىكىگە تىزىپ قويۇلغانىدى. تامغا دەرس جەدۋىلى چاپلانغان، ئۇنىڭدا ھەپتىسىگە ئۆتۈلىدىغان ئانا تىل، ھېساب، جۇغراپىيە، تارىخ، تەبىئەت، ئەسىر سائادەت (مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمىھالى)، شېئىر قاتارلىق ساۋاقلار كۈنلەر بويىچە تەقسىملىنىپ، پۈتۈلگەنىدى.

— گۇچۇڭدىكى «گۈلشەن مەكتىپى» بىلەن بۇ «مەكتىپى مەخسۇدىيە» نىڭ قايسى جەھەتلەردە پەرقى بار ئىكەن توختاخۇن ئاكا؟— دېدى مەخسۇت مۇھىتى سىنىپلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولۇپ ھويلىغا چىققاندا.

— پەرقى بار ئىكەن، بىزنىڭ «گۈلشەن مەكتىپى» دە بالىلار ئاستىغا تېرە سېلىپ، تاماق شىرەسىنى ئالدىغا قويۇپ خەت - ئېنىش يازىدۇ. دەرس مەزمۇنى بۇ يەردە تولۇقراق ئىكەن، بىزدە تەبىئەت دەرسى، تارىخ، شېئىر دەرسى كەمچىلكەن،— دېدى توختى ئاخۇن.

— توغرا دېدىلە توختاخۇن ئاكا، دەسلەپتە شۇنچىلىك قىلغىنىڭلارمۇ چوڭ ئىش، «مۇسۇلمانچىلىق ئاستا - ئاستا» دېگەندەك، بارنى كۈچەيتمەك ئاسان، يوقنى بار قىلماق تەس، بىزدە تەنتەربىيە دەرسى مەزمۇنىدىكى جانبارلىق يوق، سىلەردە تارىخ بىلەن تەبىئەت دەرسى يوقكەن، ئۇنى ئۆزئارا تولۇقلىساق بولىدۇ،— دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

— شېئىر دەرسىنىمۇ تىلغا ئېلىش كېرەك مەخسۇت ئاكا!— دېدى ئابدۇخالىق مەخسۇت باينىڭ گېپىنى تولۇقلاپ،— شېئىر دېگەن ئىنسان قەلبىنى تىترەتكۈچى قۇدرەتكە ئىگە نەرسە، ئادەمنىڭ نازۇك ھېسسىياتىنى شېئىردىن باشقىسى جايىغا يەتكۈزۈپ تەسۋىرلەپ بېرەلمەيدۇ.

— توغرا، بۇ تەرىپىنى تولۇقلاپ قويغىنىڭىز ياخشى بولدى
ئابدۇخالىق ئىنىم، — مەخسۇت مۇھىتى گەپنى كەم قىلغىنىنى
بوينىغا ئالدى ۋە توختى ئاخۇنغا قاراپ:

— جانىبارلىقتىن ساۋاق بەرگۈدەك ئادەمدىن بىرنى بىزگە
تەۋسىيە قىلمامدىلا؟ — دېدى.

— مانا يانلىرىدىلا تۇرمامدۇ؟ — دېدى توختى ئاخۇن ئەلى
تۆگىنى كۆرسىتىپ.

— ھە راست، چىراغ تۈۋى قاراڭغۇ دېگەندەك ئىش بوپتۇ.
دە! — مەخسۇت مۇھىتى ئەلى تۆگىگە قارىدى، — قانداق ئىنى،
بىزنىڭ ئاستانىگە كېلىپ جانىبارلىق ساۋىقىنى بېرەمسىز، بالىلارغا؟
— قۇللۇق مەخسۇت ئاكا، قۇللۇق! — دېدى ئەلى تۆگە
خۇشاللىق بىلەن.

— كونا گەپنى قىلمايسىز بۇ يەردە «قۇللۇق، قۇللۇق»
دەپ، بىز شۇ نادانلىقتىن، قۇللۇقتىن، مەھكۇملۇقتىن،
قاشىقلىقتىن قۇتۇلىمىز دەپ «جەدىت مەكتىپى» ئېچىۋاتىمىز
ئەمەسمۇ ئىنىم؟ — دېدى مەخسۇت مۇھىتى سالماقلىق بىلەن.
— لەبىبەي دەمدىم ئەمەسمە؟ — ئەلى تۆگە قىزىقچىلىق
قىلدى.

— ماقۇل، خوپ! دېمەمسىز؟
— خوپ مەخسۇتباي ئاغا! — دېدى ئەلى تۆگە
ھەربىيلەردەك قەددىنى رۇسلاپ.

كۆپچىلىك ئۇنىڭ قىلىقىدىن كۈلۈشۈپ كەتتى. چۈشتىن
كېيىن ئۇلار ئەلپەتتاھ غوجام مازىرىنى تاۋاپ قىلىپ بولۇپلا كونا
شەھەرگە — قەدىمكى قوچۇبالىققا يۈرۈپ كەتتى. مەخسۇت
مۇھىتى ئۆيىدە قالدى.

قوچۇبالىق ئۇزاق يىللاردىن بۇيان جىنلار ھۆكۈم سۈرۈپ
كەلگەندەك خارابىلىككە ئايلانغان تاشلاندىق شەھەر ئىدى.

خۇددى چۆچەكلەردە تەسۋىرلەنگەن سېھىرلىك تىل سىملىق قەلئەدەك تۇرغان بۇ خارابە شەھەرنىڭ سېپىللىرى ھېلىمۇ ئون نەچچە گەز ئېگىزلىكتە، پۇختا، مەزمۇت ئىدى. ئىشىكلىرى ئاللىقاچان بۇزۇۋېتىلگەن كېمىر ئۆيلەر، بۇتخانىلار، چوڭ - چوڭ زالدەك خانىلار ئاغزىنى چوڭ ئېچىشقان دىۋىلەردەك كۆرۈنەتتى. يېرىمى ئۆرۈلگەن بۇتخانا مۇنارلىرى، بۇتلىرى چېقىلغان ساگراملار ھاڭغىرقاي ئوچۇق يېتى ئىدى. تاشقى شەھەر ھەيۋەتلىك سېپىل بىلەن قورشالغان، تۆت تەرەپ تۆت چوڭ قوۋۇقنىڭ ئىزناسى، شىمالىي قوۋۇققا يېقىن يەردە ئىچكى شەھەر سېپىلى ئوقۇچۇپ تۇراتتى، ئىچكى شەھەر سېپىلى ئىچىدە ئوردا شەھەر شۈمبەيگەن يېتى يېتىمىسىراپ مۇڭ - قايغۇغا يېتىپ ياتماقتا.

— بۇ بىر جىنلىق تامدەك ئەسكىھىسار ئىكەنمۇ؟ — دېدى ساتتار تاشقى شەھەرنى ئايلىنىۋېتىپ.

— ئەگەر قورقساڭ ئايىتەلكۇرسىنى ئوقۇپ ماڭ! — دەپ چېقىشتى مەمەت.

— ئايىتەلكۇرسىنى ئوقۇپ ماڭغۇچە ئەلى تۆگە بىلەن ھىدايتۇللا خەلپەتنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرىپ ماڭساڭلا جىن - ئالۋاستىلار ساڭا چېقىلالمايدۇ! — قادىرمۇ چاقچاق قىلدى. توختى ئاخۇن گەپكە ئارىلاشتى:

— كۈپكۈندۈزدە ئايىتەلكۇرسىنى ئوقۇيمىز دېگۈچە «قالۇ ئىننە لىلاھى ۋە ئىننەئىلەيھى راجىئۇن» نى ئوقۇپ مېڭىڭلار! مۇنداق بۈيۈك شەھەردە چوقۇم ئۇلۇغ زاتلار ئۆتكەن بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭغا قوشۇپ «رەببەنا» نى ئوقۇڭلار، ئىلگىرى ۋاپات بولغانلارنىڭ روھى ئەمىن تاپىدۇ.

— بۇ بىر تاشلاندىق شەھەرغۇ؟ يا ئۇلۇغ مازار ئەمەسقۇ؟ — دېدى ئەلى تۆگىمۇ گەپكە ئارىلىشىپ.

— ئەلى بۇرادەر، توختاخۇن ئاكىمىنىڭ دېگىنى توغرا، بۇ

شەھەردە بىزنىڭ ئۇلۇغ خاقانلىرىمىز، بەگلىرىمىز، ئۆلىمالىرىمىز،
 باھادىرلىرىمىز ئۆتكەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ گەپ قېتىپ.
 — ھە راست، ئابدۇخالىق بايۋەچچە، سىزنى كۆپ كىتاب
 ئوقۇغان، خەنزۇچە، رۇسچە، ئەرەب — پارسچە كىتابلارنى سۇۋارى
 ئوقۇپالایدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدۇق. مۇشۇ تاشلاندىق شەھەرنىڭ
 ئۆتمۈشىنى بىر سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟ — دېدى توختى
 ئاخۇن، — بۇرادەرلىرىمنىڭ ۋە مېنىڭمۇ كۆزۈم ئېچىلىپ قالاتتى؟!
 — بولىدۇ، تارىخنى بىلىش مۇھىم، تارىخنى بىلگەندىلا
 ئاندىن ئادەم بۇ جاھاندا ئىنساندەك ياشىغان بولىدۇ، بولمىسا
 قويدەكلا ياشاپ بۇ ئالەمدىن كېتىدىغان گەپ. ئىسلام دىنىدىمۇ
 «مەن نەدىن كەلدىم، نەگە بارىمەن؟ بۇ جاھاندا ئېمىش قىلىشم
 كېرەك؟» دېگەننى بىلىش تەشەببۇس قىلىنىدىغۇ؟ قىزىقساڭلار
 سىلەرگە بۇ تاشلاندىق شەھەرنىڭ ئۆتمۈشىنى مۇۋاپىق بىر پەيتتە
 سۆزلەپ بېرى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر. ئۇلار ئەمدى لۈكچۈن
 تامان يۈرۈپ كەتتى.

×

×

×

توختى ئاخۇن ھەمراھلىرى بىلەن لۈكچۈنگە بېرىپ شاگىرتى
 ھەمدۇللا بىلەن ئۇچراشتى. ھەمدۇللا ئۇستازى توختى ئاخۇننىڭ
 ئالدىرىغىنىغا قويماي، بەش كۈن تۇرغۇزۇۋالدى. ئالتىنچى كۈنى
 ئۇلار سىركىپ ئېغىزىدىن يۇقىرىلاپ، تامغىلىق تاش^① بار يەردىن

① تامغىلىق تاش — پىچان ناھىيەسىنىڭ لەمجىن يېزىسىدىكى يول ئۈستىگە
 چۈشۈپ قالغان ئۆيدەك يوغانلىقتىكى تاش. بۇ تاشقا بۇددا ھەيكىلىنىڭ سۈرىتى
 ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى چېكىلگەن. يەرلىكلەر بۇ تاشنى «تامغىلىق تاش»
 دەپ ئاتايدۇ. — ئا.

ئۆتۈپ، لەمچىن غولى ئىچىگە چۈشتى ۋە ھەمدۇلانىڭ يول باشلىشى بىلەن بۈككىدە دەرەخلىق ئىچىگە سېلىنغان خىلۋەت ھويلىدىن ئەسلا بەگنى تاپتى. ئەسلا بەگ دەسلەپ بۇ يەتتە - سەككىزچە ئادەمنى كۆرۈپ سەل تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ توختى ئاخۇننى تونۇغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇنى قۇچاقلاپ باغرىغا باستى. ئەسلا بەگ بىلەن توختى ئاخۇن كۆرۈشمىگىنىگە توپتوغرا ئوتتۇز يىل بولغانىدى. گەرچە ئەسلا بەگنىڭ يېشى سەكسەن گە ئۇلىشىپ، چاچ - ساقاللىرى ئۇچتەك ئاقارغان بولسىمۇ، ئۆزى تېتىك، قۇلقى سار، كۆزى روشەن ئىدى. ئۇ ئادەم تىنچلىقنى خالاپ، ئائىلىسىنى لۈكچۈندىن مۇشۇ لەمچىن غولىغا كۆچۈرۈپ چىققانىدى.

توختى ئاخۇن ئۇستازىغا ئاتاپ ئەكەلگەن رەخت، پۇل - پۈچەك، قەنت - گېزەك ۋە تاختا چاپلارنى ئالدىغا قويۇپ، ئۇستازىنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى بىلدۈردى. ئەسلا بەگ ئۇزاقتىن - ئۇزاق دۇئا قىلىپ، توختى ئاخۇنغا رەھمەت ئېيتتى. توختى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى مال سويۇپ كۈتۈۋالدى. ھېچنېمىگە ئۇنىماي، توختى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ئۈچ كۈن تۇرغۇزۇۋالدى. شۇ جەرياندا توختى ئاخۇن ئۆزىنىڭ ئوتتۇز يىللىق كەچمىشىنى ۋە تۇرپاندىكى ئەھۋاللارنى توختىماي سۆزلەپ بەردى. ئەسلا بەگ توختى ئاخۇننىڭ يەنىمۇ زور شۆھرەت قازىنىشىغا دۇئا قىلىپ، خوشلىشىپ قالدى. توختى ئاخۇن بىر ئاي بولغاندا ھەمراھلىرى بىلەن قارىغايىتى داۋىنى ئارقىلىق مورىغا ئۆتۈپ، گۇچۇڭغا يېتىپ باردى. ئابدۇخالىق، ئەلى تۆگە ۋە ھەمدۇللار توختى ئاخۇن بىلەن لەمچىندىلا خوشلاشقان بولدى.

ئون توققۇزىنچى باب

ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭدا

— ھەي خالايق! ئىشتىمدىم دېمەڭلەر! گا سېلىڭ —
ماجۇڭيىڭ قوماندان گۇچۇڭنى ھۇجۇم بىلەن ئالدى! بۈگۈن شۇ
غەلىبىنىڭ شەرىپىگە ھەربىي گازارما ھويلىسىدا مەيدان تۈزەپ،
جانبازلار ئېلىشىشى ئۆتكۈزمەكچى! جىمى پۇقرا شۇ تەرەپكە
مېڭىڭلار! بارمىغانلار جازاسىنى تارتىدۇ! — بۇ ھوشۇر ئاخۇن
يەلتاپاننىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر خۇيزۇ ئەسكەر
قوللىدىكى مىس جاڭنى ئارىلاپ - ئارىلاپ ئۇرۇپ قوياتتى ۋە
خەنزۇچە توۋلاپ، شەھەر خەلقىنى ھەربىي گازارما تەرەپكە
ئۈندىمەكتە ئىدى.

ھەربىي گازارما جەنۇبىي قوۋۇق بىلەن شەرقىي قوۋۇق
ئارىلىقىدا بولۇپ، بۇ يەرنى ئەسلىدە جىڭ شۇرىنىڭ گۇچۇڭنى
ساقلاۋاتقان قوماندانى لى خەيرۈي ئىگىلىگەنىدى. 1933 - يىلى
4 - ئايدا يەنى ماجۇڭيىڭ ئىككىنچى قىتىم شىنجاڭغا چىقىپ بىر
ئاي بولغاندا، شېڭ شىسەي ئۈرۈمچىدە ھاكىمىيەت بېشىغا
چىققانىدى. ماجۇڭيىڭ مورى ئارقىلىق گۇچۇڭغا كېلىپ لى
خەيرۈينىڭ قولىدىن بۇ گازارمىنى ئوڭايلا تارتىۋالدى. بۇ مەزگىلدە
ئىلىدىكى جاڭ پېيۋەن جىڭ شۇرىنىڭ بىر قىسىم قالدۇق
ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، شېڭ شىسەيگە ئاشكارا قارشى چىقتى. لى

خەيرۇيۇمۇ شېڭ شىسسىيگە ئىتائەت قىلماي، خوجىنىياز ھاجىغىمۇ قوشۇلماي، ئۆز ئالدىغا ئۇرۇش قىلىپ يۈرگەن. جىڭ شۇرىن بولسا سىبىرىيە ئارقىلىق نەنجىڭ تەرەپكە يېتىپ بارماق بولۇپ قېچىپ كەتكەن. كېلىشىم بويىچە خوجىنىياز ھاجى گۇچۇڭنى ئېلىشنى ماجۇڭيىڭغا قالدۇرۇپ، ئۆزى جىمىسارغا تېگىش قىلماق بولۇپ، گۇچۇڭنىڭ تەنپامۇڭ دېگەن يېرىدىكى ئۇزۇن قىر دېگەن تاغ ئۈستىدە پەيت كۈتۈپ تۇرغانىدى. ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭنى قولغا كىرگۈزۈپ، ئەمدىلىكتە ئەسكەرلىرىنىڭ سانىنى كۆپەيتىپ، ئۈرۈمچى تەرەپكە ئەسكەر تارتىپ، تېخى ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملەنمىگەن شېڭ شىسسىيەنى بىر يوللا ئۇچۇقتۇرۇۋېتىپ، ئۆزىنىڭ قارا نىيىتىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغانىدى^①. بۈگۈنكى مەيدان تۈزەپ داغدۇغا قىلىشتىكى مەقسەتمۇ ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى كۆز قىلىش ئىدى.

كىشىلەر ھەربىي گازارما تەرەپكە ئاقماقتا، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ، ھەتتا بازارغا مال ساتقىلى كىرگەن قازاق، مۇڭغۇللارمۇ؛ يۇرت مۆتىۋەرلىرى، جانبازلار، سودىگەرلەر، بازارچىلار، ھەتتا بازارغا ئوت - سامان ساتقىلى كىرگەن دېھقانلارمۇ بار ئىدى.

ھەربىي گازارما مەيدانى كەڭرى بولغىنىغا قارىماي، ئادەمگە لىق تولغانىدى. مەيدان چۆرىسى ۋە گازارما ئىشىكى تەرەپتە قاراۋۇللار تۇرۇشقان، ھەتتا ئۆگزىلەردىمۇ ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكىرىدىن ئون - ئون بەش ئادەم قورال تۇتۇپ تۇراتتى. بۇ «جانبازلىق ماھارىتى كۆرسىتىلىدۇ» دېيىلگەن مەيدان بەئەينى جازا

^① ماجۇڭيىڭ شىنجاڭنى قولغا كىرگۈزگەندىن كېيىن، رۇسىيەنى ئېلىپ ئاندىن ياۋروپاغا يۈرۈش قىلىپ تۈركىيەدىن تاكى شەرقىي دېڭىزغىچە بولغان ئارىلىقتا بۈيۈك ئىسلام دۆلىتى قۇرۇپ چىقماقچى بولغان - ئا.

ئىجرا قىلىدىغان مەيداندىكى سۈرلۈك تۈس ئالغانىدى.

مەيداننىڭ تۈر تەرىپىگە ياغاچتىن كۆتۈرمە قىلىپ ئىككى ئادەم بىمالال ئېلىشقۇدەك سۇيا ھازىرلانغان، سۈپىنىڭ ئەتراپىدا ماجۇڭنىڭ ۋە ئۇنىڭ لەشكەر باشلىقلىرى - ئوفىتسېرلىرى ئورۇن ئالغان، ئۇلارنىڭ يېنىدا دىڭ ئاخۇن، سەمەتھاجى، ئىمىنباي، قارىھاجى قاتارلىق مۆتىۋەرلەر ئۇزۇن ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرغان. ئۇلارغا ئوللىشىپ، گا ئىمام شاگىرتلىرى بىلەن، ئۇلارنىڭ يېنىدا بولسا توختى ئاخۇن، ساتتار، مەمەت، قادىر، دۈگامەت ئەپەندى، شاۋۇدۇن ئەپەندى، ھىدايتۇللا خەلپەت، ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان، ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەزىلەر ئورۇن ئالغان؛ سۈپىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە يې چەنجاڭنىڭ چوڭ شاگىرتلىرىدىن ۋاڭ تاۋ، جاڭسەنلەر ئورۇن ئالغان؛ ئۇلارنىڭ يېنىدا دەم ئېلىشقا چىققان ساقچى باشلىقى لى جۇڭمۇ بار ئىدى. بۇ سورۇندا پەقەت ئىككى يىل بۇرۇن ۋاپات بولغان يې چەنجاڭ بىلەن، ئانىسىنى، خوتۇن بالىلىرىنى ئىچكىرىگە ئېلىپ كەتكەن سۇخۇشارادىن باشقا، گۇچۇڭدىكى چوڭ - كىچىك جانىبازلارنىڭ ھەممىسى بار ئىدى.

— بۇ قېتىمقى مەيدان بىر قېتىملىق كۆرەك، دوستانە ماھارەت كۆرسىتىش بولىدۇ، — دەپ چار سالدى مەيدان باشقۇرغۇچى ئوفىتسېر، — گۇچۇڭ جانىبازلار يۇرتى ھېسابلىنىدۇ، شۇڭا ھەرقايسى مەزھەپ، ھەرقايسى مىللەت ۋەكىللىرى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ماھارەت كۆرسەتسۇن! ماھارەتتە كامالەتكە يەتكەنلەر مۇكاپاتلىنىدۇ ھەم ماجۇڭنىڭ قوماندان خالىغانلارغا ھەربىي ئەمەل ئاتا قىلىپ، ئۆز قوشۇنىدىن خىزمەت بېرىدۇ!

سورۇندىكىلەر گودۇڭ - گودۇڭغا چۈشتى. بەزى ياشلار يەڭلىرىنى شىمايلاپ ئوتتۇرىغا چىقىشقا تەرەددۇت قىلىشتى.

ئالدى بىلەن ماجۇڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى جانىبازلار ئارقا - ئارقىدىن ماھارەت كۆرسەتتى، ئاندىن گۇچۇڭ

جانبارلىرىدىن گائىمىنىڭ شاگىرتى بەيسۇڭ، يې جەنجاڭنىڭ شاگىرتىلىرىدىن جاڭسەن، ۋاڭ تاۋلار ماھارەت كۆرسەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ھىدايتۇللا خەلىپە، ئۇنىڭدىن كېيىن توختى ئاخۇن ماھارەت كۆرسىتىشكە باشلىدى.

توختى ئاخۇن مەيدانغا چۈشكەندە مەيدان تىمتاسلىققا چۆمدى، بارچە ئادەم ئۇنىڭ كامالەتكە يەتكەن ھەرىكەتلىرىگە ھايرانلىق بىلەن كۆز تىكمەكتە. توختى ئاخۇن ئالدى بىلەن ئون سەككىز خىل قورال ئويىنىتىش ھەرىكىتىنى قىلىپ، قوش قىلىچ، ئۇلانما كالتەك، سويلما تىغ، نەيزە سانجىش ھەرىكەتلىرىنى ئىشلىدى. ئارقىدىن ئون سەككىز خىل تېپىك ھەرىكىتىنى، ئاللىقان بىلەن شام ئۆچۈرۈش ماھارىتىنى كۆرسەتتى. ئاخىرىدىراق خۇگۇڭ گۇمپىسىنى كۆرسەتتى. ئۇ مەيداندا تۇياقتىن - بۇياققا ۋاشىلداپ ئۆتسە، كىشىلەر پەقەت ئۇنىڭ غۇبۇلداپ ئۆتكەن شەپسىنىلا ئاڭلاپ، غۇۋا بىر سىيمانىڭ ھېلى شەرق تەرەپتە، ھېلى غەربتە، ھېلى مەيداننىڭ كۈنگەي تەرەپىدە، ھېلى تەسكەي يېقىدا ئەرۋاھتەك ئۆچۈپ يۈرگىنىنىلا بايقاشتى. ئۇنىڭ قويۇنتاز ياكى توختى ئاخۇن ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بېشى قايسى تەرەپتە، ئايىغى قايسى ياقتا ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىشقا ئىمكان تاپالمىدى. توختى ئاخۇن خۇگۇڭ ھەرىكىتىدىن توختىغاندا، مەيداندا گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى.

توختى ئاخۇن ئەڭ ئاخىرىدا خۇڭخۇڭدىيەن ماھارىتىنى كۆرسەتتى. بۇ ماھارەتنى يې جەنجاڭ ئۇستاز بېيجىڭدىن كەلگەن خارچىن ھەزرەتكە تاقابىل تۇرىدىغان چاغدا توختى ئاخۇنغا ئاستىرتىن ئۆگەتكەنىدى. بۇنى توختى ئاخۇن «لاچىن قانات ماھارىتى» دەپ ئاتاپ، شاگىرتىلىرىدىن پەقەت ئوغلى نىزامىدىن بىلەن ھىدايتۇللا خەلىپەتكىلا ئۆگەتكەنىدى. بۇنداق ھەرىكەتنى گۇچۇڭدىكى جانبارلارنىڭ تولسى بىلمەيتتى. شۇڭا، بۇ ماھارەتنى

كۆرسەتكەندە ماجۇگىيىنىڭ جانبازلىرى، گۇچۇگىدىكى جانبازلار ھەيرانۇھەس قالدى. توختى ئاخۇنمۇ بۇ «لاچىن قانات ماھارىتى» نى ئاجايىپ نەپىس ئوينىدى. ھەتتەگىي، مۇشۇ تاپتا مۇشۇ مەيداندا يى جەنجاڭ ئۇستاز بولغان بولسا، ئۆزىنىڭ بۇ ئۇيغۇر شاگىرتىنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان بۇ ماھارەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئوينىغىنىدىن قانچىلىك زوقلانغان بولاتتى - ھە؟

توختى ئاخۇن ئاشۇ ھېسسىياتتا «لاچىن قانات ماھارىتى» نىڭ ئاخىرقى بىر ھەرىكىتىنى ئاجايىپ ماھىرلىق بىلەن ئوينىدى. ئۇ ئورنىدىن كۆكلەپ ئادەم بويى ئۆرلىدى. ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا تىكىلدى. ئۇ ئىككى پۇتىنى كېرىپ چاسغا چۈشتى، شۇ دەقىقىدە گا ئىمامنىڭ يېنىدا تۇرغان مالاۋىسى بىلەكتەك توملۇق، بىر گەز ئۇزۇنلۇقتىكى ياغاچنى توختى ئاخۇننىڭ چاترىقىغا ئۇدۇلاپ ئاتتى، بۇنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن توختى ئاخۇننىڭ جا يېرى قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى..... تاماشىبىنلار ئاجايىپ دەل جايغا چەنلەپ تۇيدۇرماي ئېتىلغان بۇ توقماقنى كۆرمىگەچكە، توختى ئاخۇننىڭ بۇ نەپىس ماھارىتىگە توختىماي ئالقىش ياغدۇردى. ئەمما، تۈتۈننىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلۈر دېگەندەك، توختى ئاخۇن قاتتىق ئاغرىقتىن ئازابلىنىپ تولىغىنىپ كەتتى.....

مالاۋىسىنىڭ كىچىكىدىنلا توختى ئاخۇنغا ئۆچى بار ئىدى. مالاۋىسىنىڭ ئىنىسى مالاۋۇۋ ئەينى ۋاقىتتا خاماندا يىللىقچى ماچىڭگۈينى ئۇرغاندا توختى ئاخۇن ئارىغا كىرىپ ماچىڭگۈيگە ھېسداشلىق قىلىپ مالاۋۇۋنى ئەدەپلەپ قويغان، كېيىن ئاكا - ئۇكا ئىككىسى بىرلىشىپ تويدىن يانغان توختىنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئېلىشقاندا، توختى ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋەتكەن. گا ئىمام ئۇ ئىككىسىنى قۇتقۇزۇۋالمىغان بولسا، مالاۋىسى خېلى جىق تاياق يېگەن بولاتتى. ئۈچ كۈندىن كېيىنكى

ئاشكارا ئېلىشىش مەيدانىدا مالاۋىسى توختىدىن يەنە يېڭىلىپ قالدى..... مالاۋىسى توختىدىن ھامان بىر كۈنى ئۈچ ئالماقنى كۆڭلىدىن چىقارمىدى. ئۇ بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى ئىنسى مالاۋۇ بىلەن ماجۇگىيىڭغا ئەسكەر بولغان. ئىنسى مالاۋۇ گەنسۇدا ئۆلۈپ كەتكەن. مالاۋىسى ھازىر ليەنجاڭلىق ئەمىلىدە ئىدى. ئۇ ماجۇگىيىڭغا ئەگىشىپ ئىچكىرىنى بىر ئايلىنىپ، شىنجاڭغا يەنە يېنىپ چىققان. بۇ قېتىمقى ماھارەت كۆرسىتىشنى ئۇ توختىدىن ئۈچ ئېلىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ قاراپ، بايامقى نامەردلىكنى قىلغانىدى.

مالاۋىسىنىڭ بۇ قىلىقىنى كۆرى ئۆتكۈر جانىبارلاردىن بىرقانچىسى بايقاپ قالدى، بۇنى ھىدايتۇللا خەلىپەتمۇ كۆردى. ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ توختى ئاخۇننى سۈپىدىن يۆلەپ ئېلىپ چۈشتى. توختى ئاخۇننىڭ چىرايى تاتارغانىدى. ئەمما، ئۇ قەتئىي چاندۇرمىدى. «قۇۋلۇقتىن شۇملۇق چىقۇر» دېگەندەك، گا ئىمام يېنىدا تۇرۇپ نامەردلىك قىلغان شاگىرتى مالاۋىسىنى غەزەپ بىلەن بىر شاپىلاق قويۇۋىدى، سەنئۇرۇلۇپ توختىغان مالاۋىسى ئاچچىقىدا تاپانچىسىنى چىقىرىپ ئۆزىگە سەككىز - ئون يىل ھۈنەر - ماھارەت ئۆگەتكەن ئۇستازى گا ئىمامنى «پاڭ!» قىلىپلا ئېتىپ تاشلىدى. بەيسۇڭ ئۇستازىنى ئۆلتۈرگەن قارانىيەت خۇمپەر مالاۋىسىنىڭ كانىيىتى بىرلا سىقىپ، ئۇنىڭ جېنىنى ئالدى. باشقا جانىبارلارمۇ دەۋرەپ كەتتى. «پاڭ - پۇڭ!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ مەيدان پاتىپاراقچىلىققا چۆمدى، شۇ پاراكەندىچىلىكتە بىرقانچە بىگۇناھ پۇقرا، دىنىي مۆتىۋەر سەمەتھاجى، دىڭ ئاخۇنلارغا ئوق تېگىپ قازا قىلدى. بۇ قېتىمقى كۆرەك گۇچۇڭلۇقلارغا بالايىئاپەتكە ياغدۇردى. مۆتىۋەرلەردىن سەمەتھاجى، دىڭ ئاخۇن، گا ئىماملارنىڭ قازا قىلغىنى گۇچۇڭ خەلقىنىڭ ماجۇگىيىڭغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى قوزغىۋەتتى. گۇچۇڭدىكى

خەنزۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، ئۆزبېك، مۇڭغۇل، مانجۇ، قازاق، تاتار
خەلقلەرى ماجۇگىيىنى قارغاپ، ئۇنىڭغا لەنەتلەر ئوقۇدى.
ماجۇگىيىنىڭ غىپلا قىلىپ جىمىسار تامان تىكىۋەتتى.

×

×

×

خوجىنىياز ھاجى جىمىسارنى ئالدى، لېكىن ھىيلىگەرلى
شۇفۇ^① ئىككى مىڭ تالدىك قورالنى خوجىنىياز ھاجىغا بەرمەي،
كېچىسى ماجۇگىيىنىڭ قولىغا تاپشۇردى. بۇنىڭ بىلەن گەنسۇدىن
ئىككىنچى رەت چىلاپ چىقىلغان ماجۇگىيىنىڭ قومۇل، تۇرپان،
گۇچۇڭ، جىمىسار خەلقلەرنىڭ، جۈملىدىن خوجىنىياز ھاجىنىڭ
قاتتىق غەزىپىگە ئۇچرىدى. ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭ يولىدا سوۋىت
قىزىل ئارمىيەسىنىڭ ئايروپىلانلىرىنىڭ قاتتىق بومباردىمان
قىلىشىغا ئۇچراپ، ئاخىر قالدۇق قىسىملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ،
شىنجاڭدىن بۇلاپ - تالىغان ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى ئېلىپ
ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋىت يېرىگە ئۆتۈپ كەتتى. گەرچە
خوجىنىياز ھاجى گەنسۇغا ئىككى رەت ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى
شىنجاڭغا چىلاپ چىقىپ، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتكە بىرلىكتە
قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ھىيلىدىن
ھالۋا ياساپ، ئۇرۇش غەنىمەتلىرىنى ئاستىرتىپ ئۆز قولىغا
يىغىۋېلىپ، نىيىتىنى بۇزدى. خەلق، جۈملىدىن قوزغىلاڭچى
قوشۇن ھەم ئۇنىڭ يولباشچىسى بولغان خوجىنىياز ھاجى بۇ
ئالانىيەت ماجۇگىيىنىڭدىن قاتتىق يىرگەندى. ماجۇگىيىنىڭ ئۆزىنىڭ
يامان قىلمىشىدىن شىنجاڭدا پۈت تىرەپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىدىن

① شۇفۇ — تۆمۈر خەلىپىنى ئالداپ ياكى زېڭىشىغا تۇتۇپ بەرگەن كىشى.
ئەينى ۋاقىتتا ئۇ جىمىسارنى قوغدىغۇچى ھەربىي ئەمەلدار بولۇپ تۇرغانىدى — ئا.

مەھرۇم قالدى. ئۇنىڭ ھېلىگەرلىك بىلەن شەخسىي مەنپەئەت ئۈچۈن كۈرەشكىنى ئاق كۆڭۈل شىنجاڭ خەلقىنىڭ قەلبىدە يارا ئىزى قالدۇردى. خوجىنىياز ھاجىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولغان نەمەت خەلىپەت ماجۇگىيىنىڭ يامان قىلمىشىدىن نەزىملەر يۈتۈپ قالدۇرغانىدى.

×

×

×

توختى ئاخۇن شۇ قېتىمقى زەربىدىن بىرقانچە كۈن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بىر كۈن دۇگامەت ئەپەندى، شاۋۇدۇن ئەپەندى ۋە ئاۋامسىلىم موللا توختى ئاخۇننى يوقلاپ ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇلار مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرى، شۇ قېتىمقى كۆرەكتىكى ماھارەت كۆرسىتىش جەريانى ۋە خوجىنىياز ھاجى بىلەن ماجۇگىيىنىڭ ئارىسى بۇزۇلغانلىق توغرىلىق خېلى ئۇزاق پاراڭ سېلىشتى. توختى ئاخۇننىڭ ئورنىدا ھىدايتۇللا خەلىپەتنىڭ گۈلشەن مەكتىپىدىكى بالىلارغا جانبارلىقتىن ساۋات بېرىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى خاتىرجەم قىلدى.

— ئەمدى ھىدايتۇللا مېنىڭ ئورنىمدا داۋاملىق ساۋاق بېرىۋەرسۇن، مۇشۇ كۈنلەردە چوڭ ئوغلۇم نىزامىدىن تولا چۈشۈمگە كىرىدىغان بولۇپ قالدى. ھوشۇر ئاخۇندىن ئاڭلىسام ئۇ ئۈرۈمچىدە ئوتتۇرا كۆۋرۈكتە ئولتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۆيلۈك - ئوچاقلىق، ھەتتا بالىۋاقتىقىمۇ بوپتۇ. ئۇ مەن بىلەن خۇپىيانە ئېلىشىپ قويغىنىغا خىجالەت بولۇپ گۇجۇڭغا ئاياغ باسمايۋاتىدۇ. مەن بولساممۇ بېرىپ ئۇنى كۆرۈپ كەلمىسەم بولماس. ئۇ مېنىڭ چوڭ ئوغلۇم - دە! — توختى ئاخۇن شۇ گەپلەرنى دەپ بولۇپ بىرھازا جىممىدە بولۇپ قالدى. دۇگامەت ئەپەندىلەر توختى ئاخۇنغا نېمىدەپ تەسەللى ئېيتىشنى بىلەلمەي، تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. بۇ ھالەتنى موللا

ئاۋامسىلىم بۇزدى:

— بۇرادەرلەر، يېقىندا جىمىسارغا بېرىپ كېلىۋىدىم، شۇ يەردىكى بىر ھەمساۋاق بۇرادىرىمدىن ماجۇگىيىنىڭ قىلمىشى ھەققىدە خوجىنىياز ھاجىنىڭ يېنىدىكى «كەمى»^① تەخەللۇسلۇق بىر تېرەن موللىنىڭ يازغان شېئىرىنى كۆچۈرۈۋېلىپ كەلگەنىدىم، خالىساڭلار شۇنى ئوقۇپ بېرەيمۇ؟ — موللا ئاۋامسىلىم توختى ئاخۇنغا ۋە دۇگامەت ئەپەندىلەرگە قارىدى.

— بولىدۇ، ئاڭلاپ باقايلى، — دېدى توختى ئاخۇن ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ.

موللا ئاۋامسىلىم يەكتىكىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن بىرقانچە ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ ئۇنىڭدىكى شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

تولا غاپىل ئىكەنمىز، ھەي، بۇنى بىلمەيتىمىز، يارەب^②،
قوتانغا بۇرىنى كەل دەپ، خاتا چىلاپتىمىز، يارەب.

مۇسۇلمان دېسە بۇ شەيتان، كالامنى بىلىپ ھەق راست،
دوئا - تەكبىر بىلەن باشتا ئۇنى يادلاپتىمىز، يارەب.

«ئىشەنگەن تاغدا ياتماپتۇ كېيىك» دەپ بىر ماقال تۇرسا،
ئاتالار سۆزىگە چىن دىل ئەمەل قىلماپتىمىز، يارەب.

^① كەمى — نەمەت خەلىپىنىڭ 1910 - يىلىدىن باشلاپ قوللانغان تەخەللۇسى. بۇ شائىر 1888 - يىلى پىچان لۈكچۈندە تۇغۇلۇپ، 1962 - يىلى تۇرپاننىڭ مۇرتۇق يېزىسىدا يەتمىش تۆت يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇ يېتىشكەن شائىر، موللا، جامائەت ئەربابى بولۇپ، خوجىنىياز ھاجى قوزغىلىڭغا ۋە كېيىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئىشتىراك قىلغان — ئا.

^② بۇ شېئىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «ئويغانغان زېمىن» ناملىق رومانىدىن ئېلىندى.

تېلى شېكەر، دېلى زەھەر ئىكەن ھەي، بىز چۈشەنمەستىن،
ئەجەب ئاسان، قېرىنداش دەپ ئۈمىد باغلايتىمىز، يارەب.

ئۇ مەككەر ھەر قەدەمدە ھېسايلاپ قۇم ساناپ يۈرسە،
گۆدەكتەك گۈل بولۇپ بىز، ھەي، تاش ساناپتىمىز، يارەب.

بۈگۈن ئۇقساق تېخى بىزنى چەھەننەم سارى باشلارمىش،
ئېچىپ كەڭرى قويۇننى بىز يىلان ئاسراپتىمىز، يارەب.

ئۇنىڭ بائىل خىيالىچە بويارمىش قانغا دۇنيانى،
بۇنىڭدەك زور گۇناھ بولماس، خاتا چاغلاپتىمىز، يارەب.

«ئاتاڭغا بەرمىگىن بىلگەن يولۇڭنى» دەر ئىدى دانا،
نادامەت ئوتىدا ئەپسۇس، جىگەر داغلاپتىمىز، يارەب.

گاھى تۇلپارمۇ تۈز يولدا مۇدۈرۈلۈپ كېتىدۇ دەيدۇ،
سىراتىل مۇستەقىم^① بەرگىل، خاتا ئويلاپتىمىز، يارەب.

كەمى تەمەت يېزىپ ئەشئار، سۇخەندانلىق قىلىپ قويدى،
كېچىرگەي مېنى دوست - يارلار، بۇرۇن بىلمەپتىمىز، يارەب.

— بارىكالا! مانا شېئىر، مانا بېيىت - قوشاق دېگەن! بۇ
كەمى دېگەن شائىر مەككەر ماجۇڭيىڭنىڭ قىلمىشىنى ئەجەب
قاملاشتۇرۇپ يېزىپتا، «ئىتنىڭ كۆڭلى سۆڭەكتە» دەپ توغرا
ئېيتىپتىكەن چوڭلار. سىناشمىغان ئادەمگە ئەسلا ئىشەنگۈلۈك

^① سىراتىل مۇستەقىم — ئەرەبچە، توغرا يول.

ئەمەس! — توختى ئاخۇن ئورنىدىن قىمىرلاپ قويدى.
 — بۆرىمۇ دوستىغا قەست قىلمايدۇ، دېگەن گەپ بار،
 لېكىن بۇ مەككەر ماجۇڭنىڭ خوجىنىياز ھاجىمغا قارا ساناپ، جېمى
 ئولجىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋاپتۇ ئەمەسمۇ.
 — شۇڭا، ئۆزىنىڭ يولىنى ئۆزى ئەتتى - دە، ئۇ ئاچ كۆز!
 — يات بىلەن بىرگە بولساڭ ئاي پالتاڭ قوينۇڭدا بولسۇن،
 دېگىنى توغرىكەن، — دېدى توختى ئاخۇن ئاھ ئۇرۇپ، — بىز
 خەقنى دوست دېگەن بىلەن ئۇلار بىزنى دوست قاتارىدا كۆرمەپتۇ
 ئەمەسمۇ؟!
 بۇرادەرلەر شۇنداق پاراڭلار بىلەن كەچ كىرگەندە ئاندىن
 توختى ئاخۇننىڭ يېنىدىن قايتىشتى.

يىگىرمىنچى باب

ساتراشخاندا

قەھرىتان قىش كەتكىنىگە خېلى بولدى. يەر - جاھان ئىللىدى. كۈنلەر تېز ئۆتمەكتە. ھەش - پەش دېگۈچىلا باھار ئاخىرلىشىپ قالدى. دەرەخلەر كۆكىرىپ، قۇشلار جانلاندى. بارا - بارا دەرەخلەر باراقسانلاپ، كاككۇك ۋە باشقا قۇشلارنىڭ ساداسى ھەممىلا يەردە ياڭرىدى. غول ئېقىن بويىدا، كۆلچەكلەردە پاقىلارنىڭ كۈركىراشلىرى ئەۋج ئالدى؛ غۇر - غۇر شامال يېڭى ئېچىلغان ياۋا گۈللەرنىڭ، كوكاتلارنىڭ، نەمخۇش تۇپراقنىڭ ھىدىنى يىراق - يىراقلاردىن ئۇچۇرۇپ كېلىپ دىماققا ئۇراتتى. كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان باھار ھەرخىل خۇش پۇراقلارنى سېخىيلىق بىلەن چېچىپ، ھاياتقا شاد - خۇراملىق ۋە جانلىقلىق ئاتا قىلاتتى.

توختى ئاخۇن بۈگۈنمۇ شاگىرتلىرىغا ساۋاقنى بېرىپ بولۇپ، ھىدايتۇللا خەلپەت بىلەن تۆمۈرچىلىك دۇكىنىدا بولغا - بارغانى تاراڭلىتىشقا باشلىدى. توختى ئاخۇن ئاتا كەسپىنى تاشلىمىغانىدى. ئۇ بىرئاي ئىلگىرى ئالتايلىق بىر قازاق باينىڭ مىڭ ئاتلىق تاقا - مىخ زاكاتىنى قوبۇل قىلغان. بۇنى چوڭ شاگىرتى ھىدايتۇللا خەلپەت بىلەن ھەر كۈنى دېگۈدەك ئىشلەپ تۈگىتەي دېدى. بۇ كۈنلەردە گۈلشەن مەكتىپى تاقىلىپ قالغاچقا،

ھىدايتۇللانىڭ قولى بوش ئىدى. بۈگۈن ئەللىك - ئاتىشى ئاتلىق تاقىنىڭ مىخنى سوقۇۋەتسەلا، بۇ زاكالت ئىشى پۈتەتتى.

مۇشۇ بىرقانچە يىلدىن بېرى ھىدايتۇللا خەلىپەت توختى ئاخۇندىن ئايرىلماي دېگۈدەك ئۆتتى. شاگىرت تەربىيەلەشتىمۇ بىرگە، بۇيرۇتما ئىشنى ئىشلەشتىمۇ بىرگە، يىراق - يېقىنغا بېرىشتىمۇ بىللە ئىدى. نىزامىدىن توختى ئاخۇن بىلەن كەچتە قاراڭغۇدا كۈچ سىنىشىپ قويۇپ، خىجالەتچىلىكتە ئۈرۈمچىگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، توختى ئاخۇن ھىدايتۇللا خەلىپەتنى يېنىدىن ئايرىماس بولدى. ھىدايتۇللا توختى ئاخۇننىڭ ھەم ئوغلىدەك، ھەم سىرداش دوستىدەك بولۇپ قالغانىدى.

ھىدايتۇللا خەلىپەت دوكاننىڭ ئوتىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن كۆمۈر سالدى ۋە شامال ساندۇقىنى كۈچەپ بىرقانچە قېتىم تارتىۋىدى، دوكاننىڭ تۇرخۇنىدىن كۆپكۆك ئىس پۇرقىراپ چىقىشقا باشلىدى.

— ھىدايتۇللا، بېرى كەل، كۆمۈر ئۆزلۈكىدىن تۇتاشسۇن، ئاڭغۇچە بىزمۇ ئۈسسۈزلۈك ئىچىۋالايلى، — دېدى توختى ئاخۇن نېرىراققا قويۇلغان كىچىك شىرە يېنىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇرۇۋېتىپ.

ھىدايتۇللا خەلىپەت شامال ساندۇقىنى يەنە بىرقانچىنى تارتىۋېتىپ، توختى ئاخۇننىڭ يېنىغا كەلدى. ئاڭغۇچە مايسىخانمۇ مىس چەينەككە دەملەنگەن چاي بىلەن ئىككى چىنىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ شىرەگە قويدى.

— بۈگۈن نېمە غىزاغا كۆڭۈللىرى تارتىدىكىن؟ تەييارلىق قىلغاچ تۇراي، — دېدى مايسىخان.

— سەۋزە قەلەم قىلىپ تۇر، بۈگۈن بىر ئوخشىتىپ پولۇ ئېتەيلى، — دېدى توختى ئاخۇن، — قانداق ھىدايتۇللا، پولۇغا تاۋىڭ بارمۇ؟

— ئەلۋەتتە تاۋىم بار، ئەگەر ئۇستام ئۆزى ئەتسە، ئىككى كىشىلىك يېيىشكە ئىشتىھايىم بار بۈگۈن! — ھىدايتۇللا كۈلۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى.

— ئەمەسە سىلى ئۆزلىرى ئېتەملا پولۇنى؟ ھىدايتۇللا ئاخۇن مەن ئەتكەن پولۇنى ياراتمايدىغان چېغى؟ — دېدى مایىسخانمۇ گەپكە يارىشا.

— ياق - ياق، مایىسخان ئايلا، سىزنىڭ تامىقىڭىزنى ياراتمايدىغان ئىشى يوق، ئەمدى ئۇستامنىڭ قولىدىن پولۇ يېمىگىلى خېلى ئۇزاق بولدى دەيمىنا شۇ..... — ھىدايتۇللا گەجگىسىنى تاتلىدى. ئۇ مایىسخاننىڭ تاۋى تازۇكلۇقىنى بىلەتتى، شۇڭا گېپىنى دەرھال تۈزىتىۋالدى.

— بولدى - بولدى، ھىدايتۇللانىڭ دېگىنى بويىچە بولسۇن، ئۆز قولۇم بىلەن ئوخشىتىپ بىر پولۇ ئېتەي بۈگۈن، — توختى ئاخۇن ئۆزىنىڭمۇ خېلىدىن بېرى پولۇ ئېتىشكە چولپىسى تەگمەي يۈرەتتى. ئۇ ھىدايتۇللانىڭ تەكلىپىنى رەت قىلمىدى.

— بوپتۇ ئەمەسە، مەن تەييارلىق قىلغاچ تۇراي، مایىسخان ئۆي تەرەپكە ماڭدى. ئۇستاز - شاگىرت بىردەم ئۇ يەر - بۇيەردىن گەپلىشىپ ئولتۇرۇپ، چاي ئىچكەچ دەم ئالدى.

— نىزامىدىننىڭ ھازىرغىچە خەت - خەۋەر يوق ھىدايتۇللا، — دېدى توختى ئاخۇن ئۇزۇن بىر ئۇھ تارتىپ، مایىسخان تۇرۇپ - تۇرۇپ يىغلاپ كېتىدۇ، نىزامىدىننى ئىزدەپ تېپىپ كەلمىدىلە، دەپ ماڭا تاپا - تەنە قىلىدۇ. قايسى يىلى تۇرپانغا چۈشكەندە قايتاشىمىزدا ئۈرۈمچى تەرەپكە ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ كەلسەكمۇ بوپتىكەن، — توختى ئاخۇننىڭ كۆزلىرىدىن ھەسرەت - نادامەت ئۇچقۇنلاپ تۇراتتى. دېمىسىمۇ، نىزامىدىننىڭ جىسمىدە يوق بولۇپ كەتكىنىگە خېلى يىللار بولۇپ قالغانىدى. ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان نىزامىدىننىڭ ئۈرۈمچىدە ئوتتۇرا

كۆۋرۈك دېگەن يەردە ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ، تىرىكچىلىك قىلىپ يۈرگىنىدىن بىر قېتىملا خەۋەر بەردى. ئۇنىڭدىن كېيىن نىزامىدىن بىرەر ئۇچۇر - سىرتىخ بولمىدى. نىزامىدىنغا توختى ئاخۇن، بولۇپمۇ مايسىخان قەۋەتلا ئامراق ئىدى. مانا بۇ يىل توختى ئاخۇننىڭ يېشى 50 كە يېتىپ قالدى. لېكىن، چوڭ ئوغلى يېنىدا يوق..... ھېلىمۇ ھىدايتۇللا توختى ئاخۇننىڭ سايىسىدە كلا بىللە بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. توختى ئاخۇننىڭ باشقا بالىلىرى بىر تەڭ، نىزامىدىن بىر تەڭ ئىدى. ئەمما، ئۇ يېنىدا يوق.....

— ئۇستام، ئەتە - ئۆگۈن مەن ئۈرۈمچى تەرەپكە بىر كۆتۈپ، نىزامىدىننى قەيەردىن بولمىسۇن تېپىپ كېلەي، — دېدى. ھىدايتۇللا ئۇستازى توختى ئاخۇننىڭ پات - پاتلا ئۇھ تارتىپ قويدىغىنىدىن ئۇنىڭ نىزامىدىننى قاتتىق سېغىنغانلىقىنى پەملەپ يۈرەتتى.

— بولدىلا، بىر پۇرسىتى كېلەر، — توختى ئاخۇن شۇنداق دېدى. دە، بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئاسماندا ئەگىپ ئۇچۇۋاتقان كەپتەرلەرگە قارىدى، كەپتەرلەر دەم يوقاپ، دەم پەيدا بولۇپ، مۇشۇ مەھەللە ئۈستىدىلا ئۇچۇشاتتى. «توپان بالاسىنىڭ»^① ئاخىرلاشقىنى خەۋەر قىلغان مۇشۇ جانىۋارلار بولسىمۇ ئوغلۇم نىزامىدىننىڭ خەۋەر - ئۇچۇرىنى ئېلىپ كەلسىچۇ؟» دەپ ئويلىدى توختى ئاخۇن. ئۇ ھېلىدىن - ھېلىغا بېشىنى كۆتۈرۈپ كەپتەرلەرگە قارايتتى — توختى ئاخۇننىڭ ھېسسىياتىنى چۈشىنىشكە بولاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ جانىۋارلىق ماھارىتىنى مۇشۇ چوڭ شاگىرتى ھىدايتۇللا بىلەن چوڭ ئوغلى نىزامىدىننىڭ ۋارىسلىق قىلىدىغىنىدىن ئۈمىد كۈتۈپ يۈرەتتى، بىراق نىزامىدىن يېنىدا

^① رىۋايەتلەردە، كەپتەر توپان بالاسىنىڭ ئاياغلاشقانلىقىدىن ئۇچۇر بېرىپ، ئاغزىدا بىر تال زەيتۇن شېخىنى چىشلەپ كېلەرمىش — ئا.

يوق، ئۇنىڭغا دەيدىغان نۇرغۇن گەپلىرى بار ئىدى. شۇ گەپلەر توختى ئاخۇننىڭ كۆڭلىدە تىندۇرما بولۇپ قېلىۋېرمۇ؟.....
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، توختاخۇن، ئەجەبا كوپا - كويلدىمۇ كۆرۈنمەيسەن، خۇددى ئالتىنچى ئاينىڭ پاقىسىدەكلا يوقاپ كەتتىغۇ؟— ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان بىر خۇيزۇ، بىر خەنزۇ كىشىنى باشلاپ كىرىپ كەلدى.

توختى ئاخۇن خىيالىدىن باش كۆتۈرۈپ، ئاۋۋال ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان بىلەن، ئاندىن باشلاپ كەلگەن ھېلىقى ئىككى مېھمان بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئۇلارغا ئولتۇرۇشقا جاي كۆرسەتتى. ھىدايتۇللا لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ھوشۇر ئاخۇن ئۈستازى بىلەن كۆرۈشۈپ بولغۇچە ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا تىزىقلىق كىچىك ئورۇندۇقتىن ئىككىنى ئەكېلىپ مېھمانلارنىڭ ئولتۇرۇشىغا قويدى ۋە ئاندىن مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، چەينەكنى كۆتۈرۈپ ئۆي تەرەپكە ماڭدى.

— ئالتايلىق قازاق باينىڭ يۈز ئاتلىق تاقا - مىخ بۇيرۇتمىسىنى ئېلىپ قويۇپتەكەنمەن، بىر ئايدىن بۇيان شۇ ئىش بىلەن قولۇم بوشىماي قالدى، سەن ئۆزۈڭچۇ بۇرادەر، بۇ يېقىنلاردىن ئۈرۈمچى تەرەپلەرگە ئۆتمىدىڭمۇ؟— توختى ئاخۇن خۇددى «كاككۇك كاماردا، سوپى تامادا» دېگەندەك، ئوغلى نىزامىدىن بىرەر ئۇچۇر - سىرتىخ بارمىكىن دېگەن ئويىدا ھوشۇر ئاخۇنغا تەلمۈرۈپ قارىدى.

— ئەتىيازىدىن بۇيان ئۇ تەرەپلەرگە ئۆتەلمىدىم،— دېدى ھوشۇر ئاخۇن توختى ئاخۇننىڭ ئۈمىد ئۇچقۇنى ئۆچكەن كۆزلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ،— ماۋۇ ئىككى مېھماننى باشلاپ كېلىشىمدە بىر ئىش بار، بۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ سەككىز - ئونچە ھارۋىدا ئۈرۈمچىگە ئاپىرىدىغان يۈكى باركەن. ئەگەر خالىساڭ، شاگىرتلىرىڭ بىلەن بۇ ھارۋىلارنى قورۇقداپ ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈپ

بارسەن. ھەربىر ھارۋا ئۈچۈن ئاتمىش سەردىن ھەق بېرىدۇ. ھارۋىكەش بۇلارنىڭ ئۆزىدىن بولىدۇ، ياتاق، تامىقىڭلار ئۆزۈڭلىدىن، بەش - ئالتە كۈندە يەتكۈزسەڭ بولىدۇ، قانداق؟ بۇ ئوبدان تاپاۋەت جۇمۇ توختاخۇن، قولىدىن چىقىرىپ قويما! شۇ باھانىدە ئوغلۇڭ نىزامىدىننى ئىزدەپ باقماسەن؟

ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپاننىڭ ئاخىرقى سۆزى توختى ئاخۇننى شەرتسىز ماقۇل دېگۈزدى. ھوشۇر ئاخۇن باشلاپ كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھەربىرى ئەللىك سەردىن جەمئىي يۈز سەر كۈمۈشنى زاكالت ئۈچۈن توختى ئاخۇننىڭ ئالدىغا قويدى. توختى ئاخۇن ئۇ پۇلدىن ئون سەرنى ئايرىپ ھوشۇر ئاخۇنغا تۇتقۇزدى. ئىككى كۈندىن كېيىن يولغا چىقىدىغانغا كېلىشىپ، مېھمانلار ئۆزىدى.

×

×

×

گۈچۈڭدىن ئۈرۈمچىگە قاراپ ماڭغاندا تاغ سول تەرەپتە قالاتتى. ئوڭ تەرەپ دەسلەپتە ئېدىرلىقتىن باشلانغان يانتۇلۇق بارا - بارا تۈزلەڭلىككە ئۆزگىرىتتى. كەڭ دالدا چۆل گىياھلىرى كۆكرىپ تۇراتتى. ھاۋا ئىللىق ئىدى. تەكشى كەتكەن ساي يولىدا ھارۋىكەشلەر ناخىسىنى باشلىدى:

ئاتام مېنى چەڭفۇ^① قىلىپ،
يامبۇ تاپۇرمۇ؟
چەڭفۇلۇقتا ئۆلۈپ كەتسەم،

^① چەڭفۇ — خەنزۇچە سۆزدىن ئۆزگەرگەن. ئەسلىي چىڭفۇ، ھارۋىكەش دېگەنلىك. بۇ سۆز شەرقىي شىنجاڭ رايونىدىكى بەزى جايلاردا ھازىرمۇ ئىستېمال قىلىنىدۇ — ئا.

قۇمدىن تاپۇرمۇ؟
ئايارەي، قۇمدىن تاپۇرمۇ.

.....

بۇ ناخشا ئاياغلىشىشىغا ئىككىنچى بىر ھارۋىكەش
ناخشىسىنى باشلىدى:

مەلىگە چېرىك چىقسا،
يۈگۈرۈپ چىقتىم تالاغا.
ھارۋىكەش بولۇپ قېلىپ،
خويمۇ قالدىم بالاغا.

ھارۋىكەشنىڭ يول بويى،
مىڭدۇر بالا - قازاسى.
ھەيدىمەي دېسەم باينىڭ،
قورقتىدۇ جازاسى.

— قويە، ئۇنداق يىغا چىقىپ تۇرىدىغان ناخشاڭنى! —
دېدى ئۈچىنچى ھارۋىكەش، — سۆيگۈ ناخشىلىرىنى ئېيتامسەن
ياش بولغاندىكىن؟! — ئۇ شۇنداق دېدى. دە، ناخشىسىنى
باشلىدى:

ئاتلار ئورۇق، يوللار يىراق،
گوبى ئەمەسمۇ؟
گوبىدىكى بىزنىڭ يارغا،
ئۇڭال^① ئەمەسمۇ؟

^① ئۇڭال — تۇرپان - گۇچۇڭ شېۋىسى، «ئۇۋال» نىڭ فونېتىكىلىق
ئۆزگىرىشى — ئا.

— ھوي، ھوي يىگىتلەر، ئاڭلاپ تۇرۇڭلار. ھە، ھارۋىكەش ناخشىسى دېگەن مانا مۇنداق بولىدۇ! — دېدى ئوتتۇرىدىكى بىر ھارۋىكەش قامچىسىنى تارسىلىدىتىپ بىرنى سوقۇۋېتىپ، «توخۇمۇ بىلگىنىنى چىللاپتۇ» دېگەندەك، ئۇمۇ ناخشىسىنى باشلىدى:

باغلىنىپتۇ يارغا مەيلىم شۇبۇ كۈنلەردە،
كېچە ياتسام كەلمەس ئۇيغۇم ئۇزاق تۈنلەردە.
ئاتلار ئورۇق، يوللار يىراق، كاج مېنىڭ بەختىم،
بەختىخانىنىڭ چار بېغىدا سۇ بولۇپ ئاقتىم.

ئېتىم تارتسا، كالام تارتماس، قالدىم بالاغا،
بىزنىڭ يارنىڭ مەيلى بولسا چىقسۇن تالاغا.
قەلەمقاشنىڭ چار بېغىدا سۇ بولۇپ ئاقتىم.

.....

بۇ ناخشىغا ھارۋىكەشلەرلا ئەمەس، ھەتتا توختى ئاخۇن،
ھىدايتنۇللا، يېڭىدىن ساۋاق تۈگەتكەن كۇچالىق سەلەي قارىي،
قارا شەھەرلىك ھاشىم، تۇرپانلىق ئابدۇللا، پىچانلىق سىيىتتىياز
قاتارلىق شاگىرتلارمۇ ئىختىيارسىز قوشۇلدى:

ئاتلار ئورۇق، يوللار يىراق، كاج مېنىڭ بەختىم.
بەختىخانىنىڭ چار بېغىدا سۇ بولۇپ ئاقتىم.

.....

قەلەم قاشنىڭ چار بېغىدا سۇ بولۇپ ئاقتىم.

ئىككىنچى كۈنى يول خېلى ئاۋۇغانىدى، كۈن غەربكە
قىيىسايعاندا تۇيۇقسىزلا ھاۋا تۈتۈلۈشقا باشلىدى. تاغ ئارقىسىدىكى
يۇرتلارنىڭ ھاۋارايى تولىمۇ ئۆزگىرىشچان كېلەتتى. ئەتىگەندىن

بۇيان سۇپسۇزۈك تۇرغان ئاسماندا قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى. پايانسىز دالنىڭ ئۈيەر - بۇيەرلىرىدە شامال سېرىق توپىلارنى ئۇچۇرۇپ، گاھ پەسىيىپ، گاھ كۈچىيەتتى - دە، قوغلاشماق ئويناتتى. ئاسماننى قاپلىغان كۈل رەڭ يامغۇر بولۇتلىرى غەربكە قاراپ تۈرۈلمەكتە. قاتتىق يامغۇر ياغىدىغاننىڭ شەپسىسى ئېنىقلا بولۇپ قالدى.

جىمساردىن چىقىپ ئەللىك نەچچە چاقىرىمچە يول يۈرگەن يىگىرىمدەك ھارۋا شامدىن ئىلگىرى سەنتەي ئۆتىڭىگە يېتىۋېلىشقا ئالدىرىدى. ھارۋىكەشلەر ئەمدى ناخشىنىڭ ئورنىغا قامچىنىڭ ئاۋازىنى ياڭراتتى. شاگىرتلار ھارۋىكەشلەرگە ياندىشىپ ھارۋىدا ئولتۇرغانىدى. توختى ئاخۇن بىلەن ھىدايتۇللا خەلىپەتلا ئاتلىق ئىدى، ئۇلارمۇ ئاتلىرىنى دېۋېتتى. يامغۇر يېغىشتىن ئىلگىرى ھارۋىلار سەنتەي ئۆتىڭىگە كىرىپ ئورۇنلىشىۋالدى.

×

×

×

سەنتەي ئۆتىڭىگە ئۇلاشقان ھارۋىكەشلەر يوغان بىر ئېغىزلىق ئۆيگە ئورۇنلاشتى. ئۇلار ئاز - تولىدىن چاي - پاي ئېچىشىپلا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. بەزىلىرى ئۆزلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىدىن ھېكايە قىلىشتى؛ بەزىلەر ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ شانۇشەۋكەتلىرىنى ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىشىپ، پەخىرلىنىشتى. سۆزلىرى تۈگىگەندە بىردەم دۈم - دۈم ئويناشتى. توختى ئاخۇن بىلەن ھىدايتۇللا خەلىپەتمۇ خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا، بۇ ياش ھارۋىكەشلەر چۈشكەن ئۆيگە كىرىشىپ سۆھبەتكە داخىل بولۇشتى. ھارۋىكەشلەر توختى ئاخۇننى بىردەم پاراڭ سالغۇزدى. توختى ئاخۇنمۇ بۇ ھەمسەپەر ياشلارنىڭ كۆڭلىگە يارىشا ئۆزىنىڭ ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدىن ۋە كېيىنكى جاپالىق

جانبازلىق مەشقىلىرىدىن پاراڭ قىلىپ بەردى.

— سىلىمۇ جاپاكەش ئادەم ئىكەنلا - ھە، توختاخۇن ئۇستام؟ — دېدى بىر ھارۋىكەش.

— شۇنداق، مېنىڭ بالىلىق چاغلىرىم جاپادا ئۆتكەنىدى، — توختى ئاخۇن راست گەپنى قىلدى.

— بالىلىق چاغلىرىغۇ جاپا - مۇشەققەتتە ئۆتۈپتۇ، سىلى قانداق قىلىپ تېخىمۇ جاپالىق بولغان بۇ جانبازلىقنى خالاپ قالغان ئىدىلە؟ — دەپ سورىدى بايقى ھارۋىكەش.

توختى ئاخۇن كىچىكىدە لاۋما خۇرجاغا ئىشلەمچىلىككە كىرگەن چاغدا، ئۇنىڭ مالاۋسى ۋە مالاۋۇۋ دېگەن ئىككى ئوغلىنىڭ ئۇنى پات - پاتلا بوزەك قىلىدىغانلىقىنى، بۇنى كۆرگەن سىچۈەنلىك ئىشلەمچى چىڭ قامىلىكىنىڭ ئۆزىگە جانبازلىقنى ئۆگىتىپ قويغانلىقىنى، شۇنىڭدىن كېيىن جانبازلىق كەسپىگە كىرىشىپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

توختى ئاخۇننىڭ كىچىك پېئىللىقىنى كۆرگەن ھارۋىكەش بالىلار ئۇنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراشقىلى تۇردى. توختى ئاخۇنمۇ بىلگىنىنى ئايىماي سۆزلەپ بەردى. ئۇ بالىلاردىن سوراپ قالدى:

— ئېيتىڭلارچۇ يىگىتلەر، دۇنيادا ھەممىدىن نېمە قاتتىق؟ — تاش قاتتىق.

— تۆمۈر ئۇنىڭدىنمۇ قاتتىق!

— پىچاق، پالتىلارنىڭ بېسىغا ئورنىتىدىغان قۇيۇچ - پولات ھەممىدىن قاتتىق.

يىگىتلەر تۇشمۇتۇشتىن سۆزلىگىلى تۇردى.

— يېڭىلىشتىڭلار! — دېدى توختى ئاخۇن ھارۋىكەش يىگىتلەرگە قاراپ، — يوقسۇزلۇق ھەممىدىن قاتتىق!

— توغرا، — دېدى باشتا سوئال سورىغان ھارۋىكەش يىگىت، — مانا مەن يوقسۇزلۇقنىڭ دەردىدە مۇشۇ

ھارۋىكەشلىكنىڭ جاپاسىنى تولىمۇ تارتىپ كەتتىم، ئون بەش يېشىدا ھارۋىكەشلىك قىلغىلى باشلىۋىدىم، مانا ھازىر يېشىم ئۆتتۈرۈشقا تاقاپ قالدى، يا ئىشتىم ئىككى بولمىدى، ياكى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولالمىدىم.

باشقىلار ئۇنىڭ چىرايىغا قاراشتى. گەرچە جىنچىراغنىڭ يورۇقىدا ئۇنىڭ چىرايىدىكى قورۇقلار ئوچۇق كۆرۈنمىسىمۇ، ئۇنىڭ چىرايىدا مىسكىنلىك، غەمكىنلىك، بىچارىلىك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

— ئاڭلاڭلار بۇرادەرلەر، ئون بەش يىلدىن بۇيان ھارۋىكەشلىكنىڭ جاپاسىنى تولا تارتىپ، شۇ جاپالاردىن تۇغۇلغان ھېس - تۇيغۇ بىلەن مۇنداق ئىككى كۆپلەپت قوشاق توقۇغانىدىم، — دېدى، ئاندىن مۇنۇ قوشاقنى ئېيتتى:

چۆلدە مېڭىپ گال قۇرۇپ،
مەنزىللەردە ئاھ ئۇرۇپ.
قېرىپ كەتكەن ياش تۇرۇپ،
قارغىش تەگكەن ھارۋىكەش.

جامائەتنىڭ ئالدىدا يوق،
بىر ۋاق ناماز يادىدا يوق.
تاپقان پۇلنىڭ بەركىتى يوق،
قارغىش تەگكەن ھارۋىكەش.

— ناھايىتى جايىدا ئوخشىتىپسەن، — دېدى توختى ئاخۇن ئۇنىڭغا قاراپ، — دەرۋەقە، ھارۋىكەشلىكنىڭ جاپاسى كۆپ، چۆللەردە كېتىۋېتىپ ھارۋىنىڭ ئوقى ياكى بىرەر يېرى سۇنۇپ كەتسە، يازلىقى تومۇزدا ئۇسساپ، قىشلىقى توڭلاپ ئۆلىدىغان

ئىشلار يۈز بېرىپ قالىدۇ. سەن بۇ ھارۋىكەشلىكنىڭ جاپاسىنى تازا جايىدا تەسۋىرلەپسەن. جايىدا توقۇلغان مۇشۇ قوشاق - بېيىتنىڭ ئۈچۈن مەن ئۈرۈمچىگە ساق - سالامەت يەتكەندە، ئاشپۇزۇلدا سىلەر ھارۋىكەشلەرنى راسا مېھمان قىلاي!

— ھەببەللى! ھەشقاللا سىلىگە! — دېيىشتى ھارۋىكەشلەر.

— يىزلەرنىچۇ ئۇستام؟ — دېدى كۇچالىق شاگىرت سەلەي قارىي.

— سىلەرنىمۇ بىرگە مېھمان قىلاي، چۈنكى سىلەرمۇ جانىبازلىق ساۋاقليرىنى تۈگىتىپ، يۇرتۇڭلارغا قايتىپ كېتىۋاتىسىلەر ئەمەسمۇ؟! — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئەمەسمە بىزمۇ سىلىگە ھازىرلا ھەشقاللا - رەھمەت دېۋىتەيلى! — دېدى سەلەي قارىي خۇشلۇقىدا چاۋاك چېلىپ.

ھارۋىكەش بالىلارمۇ بىرگە قوشۇلۇپ چاۋاك چېلىشتى. توختى ئاخۇن شاگىرتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۆزلىرى چۈشكۈن قىلغان ئۆيگە چىقىپ كەتتى. ھارۋىكەش يىگىتلەر بۇ كەمتەر، چىقىشقاق، كىبىرسىز، دىلكەش جانىباز توختى ئاخۇننىڭ شېرىن گەپلىرىدىن سۆيۈنۈپ، بىردەمدىلا تاتلىق ئۇخلاپ كەتتى.

×

×

×

ئەتىسى بىر ئاش پىششىم ۋاقىت يول باسقاندا ھارۋىلارنىڭ يولى توسۇلۇپ قالىدى. ھارۋىكەشلەر ھارۋىلىرىدىن چۈشۈپ كۆردىكى، سېغىز توپىلىق يولدا قوڭغۇز شەكىللىك بىر كىچىك ماشىنا ياتقاققا پېتىپ قالغانىدى. يولنىڭ چېتىدە ئەت رەڭ كاستۇم - بۇرۇلكا، پۇتغا قارا خۇرۇم ئاياغ، بېشىغا ئالما ئۇرۇقى رەڭ دۇخاۋىدىن سىيدام بۆك كىيگەن، يارىشىملىق بۇرۇت قويغان ئوتتۇرا بوي، سالاپەتلىك بىر ئادەم قىسقا غاڭرىسىدىن توختىماي

پۇرقىرىتىپ ئىس چىقىرىپ، ئۇ ياقىتىن - بۇياققا چامداپ تۇراتتى.
ئون - يىگىرمىچە ھارۋىنى كۆرگەن كانۇۋى شوپۇرغا قاراپ
توۋلىدى:

— ۋاي مەخسۇت ئۇستام، چاپسان بولۇڭ، بىرمۇنچە ھارۋىلار
كېڭالدى، شۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ پىكاپنى لايىدىن
چىقىرىۋالايلى! — دېدى.

رەڭگى تاتارغان، كىيىم - كېچەكلىرى لاي - پاتقاققا
مىلەنگەن شوپۇر قولى بىلەن پىكاپنىڭ ئارقا چاقدىن پاتقاقنى
كولاپ ئېلىۋاتاتتى. ئۇ لايىنى چاق ئاستىدىن خېلىدىن بېرى
شۇنداق ئېلىۋاتقان بولسىمۇ، ھېچبىر ئۈنۈمى بولمايۋاتاتتى. ئۇ
كانۇۋىنىڭ گېيىنى ئاڭلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ ھارۋىكەشلەرنىڭ
ئالدىغا كەلدى. دە:

— ۋاي بۇرادەرلەر، سىلەرنى خۇدايىم يەتكۈزدى جۇمۇ!
ئەتىگەندىن ھەپىلىشىپ بۇ پىكاپنى ئورنىدىن قوزغىتالمىدىم،
چىقىرىشىپ بېرىڭلار! — شوپۇرنىڭ كۆزلىرىدىن شادلىق
ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.

— پىكاپ دېگىنى مۇشۇكەن - دە؟

— بۇنى پىكاپ دېسە، كوڭكا دېگىنى قانداقتۇر ئەمەسمە؟

— ئىككىسى بىرلا گەپ ئاغىنىلەر، بىرى ئاكىسى، بىرى
ئۆكسىدۇر تايىنلىق!

ھارۋىكەش بۇرادەرلەر شۇنداق دېيىشىپ، ماشىنىنىڭ ئالدى -
ئارقىغا ئۆتۈپ ئۇنى سىلاشتۇرۇشقا باشلىدى.

— بىرقانچىڭلار ئارقىدىن، بىرقانچىڭلار ئالدىدىن كۆتۈرۈڭلار
بۇرادەرلەر! — شوپۇر ماشىنىنىڭ ئەتراپىدا پايپىتەك بولۇپ
چۆگۈلەيتتى.

— ماقۇل، كوڭكا دېگەننى مانا بۈگۈن كۆرۈپتىمىز، ئىچىگە
چۈشەلمىسەكمۇ كۆتۈرۈپ بولسىمۇ ئالايلى!

ھارۋىكەش بۇرادەرلەر ماشىنىغا تۇشمۇتۇشتىن يېيىشتى. ئۇلار ماشىنىنى ئورنىدىن قوزغاتتى - يۇ، پاتقاقتىن چىقىرىۋالامىدى. ئىككى - ئۈچ رەت شۇ تەرزىدە ھەپىلەشكەن بولسىمۇ، نەتىجە بولمىدى.

— نېرى تۇرۇڭلار، مەن بىر كۈچەپ باقاي، — دېدى توختى ئاخۇن پۇچقىنى تۇرۇپ.

— ياقەي ئۇستاز، سىز پاتقاق كېچىپ يۈرمەڭ، مانا بىز شاگىرتلىرىڭىز بارغۇ بۇ يەردە؟! — دېدى ھىدايتۇللا خەلىپەت، — قېنى سەلەي قارى، ئابدۇللا، سىيتىنياز، كېلىڭلار! بۇ مەخلۇقنى پاتقاقتىن چىقىرايلى!

شاگىرتلاردىن ئىككىسى ئالدىنى، ئىككىسى كەينىنى تۇتتى. لېكىن، پىكاپ پاتقاقتىن چىقمىدى. توختى ئاخۇن پۇچقىنى تۈرگەچ ئابدۇللاغا قاراپ توۋلىدى:

— ئابدۇللا، سىيتىنياز بىلەن ئىككىڭلار ئىككى پارچە تاش تېپىپ كېلىڭلار!

ئابدۇللا بىلەن سىيتىنياز ھەربىرى ياستۇقتەك چوڭلۇقتىكى تاشتىن بىردىن كۆتۈرۈپ كېلىپ ئۈستىسى كۆرسەتكەن يەرگە ئاۋايلاپ قويۇپ بەردى. توختى ئاخۇن ئىچىدە بىرنېمىلەرنى پىچىرلاپ تۇرۇپ تاشقا دەسسەدى. دە، ماشىنىنىڭ كەينىدىكى توغرا تۆمۈرنى تۇتۇپ «ياپىرم!» دەپ توۋلاپ بىرلا كۈچەپ، ماشىنىنىڭ كەينىنى پاتقاقتىن چىقاردى، ئاندىن ئالدىغا ئۆتۈپ ئالدىدىكى توغرا تۆمۈردىن تۇتۇپ بىرلا كۈچەپ، ماشىنىنى لىككىدىلا يانغا ئالدى.

— بارىكاللا! بارىكاللا! — نېىراقتا غاڭزىسىدىن پۇرقىرىتىپ ئىس چىقىرىپ تۇرغان سالاپەتلىك ئادەم ساپاشلاپ كېلىپ توختى ئاخۇنغا ئىككى قولىنى سۈندى. توختى ئاخۇن ئۆزىنىڭ لاي يېپىشقان قولىغا قارىغىنىچە بۇ سالاپەتلىك ئادەمنىڭ قولىنى

تۇتۇشتىن ئەيمىنىپ تۇرۇپ قالدى.

— كېرەك يوق، كېرەك يوق، سىزنىڭ كۈچلۈك قوللىرىڭىزنى تۇتۇش ماڭا نېسىپ بولغىنىدىن خۇشالمەن، ئاجايىپ باھادىر — پالۋان ئىكەنسىز، ئىسىم — شەرىپىڭىز كىم بولىدىكىن؟ — سالاپەتلىك ئادەم توختى ئاخۇننىڭ لاي قولىدىن تۇتۇپ، ئۇنىڭ چىرايىغا، كۆزىگە، كەڭ مۈرىلىرىگە ھەۋەس بىلەن قارىدى.

— ئىسىم توختاخۇن.

— يۇرتىڭىز قەيەردىن؟

— گۇچۇڭلۇقمەن.

— سىز ھېلىقى جانباز ئۇستا توختاخۇنمۇ؟

— شۇنداق.

— خۇداغا شۈكرى، سىزنى يۇرتىڭىز گۇچۇڭدا كۆرەرمەن دېگەن ئۈمىد تە كېتىۋاتاتتىم، يول ئۈستىدە ئۇچرىشىپ قالدۇق، بىزنى بۇ چۆلدە نەس باسقى، ھېلىمۇ ياخشى سىزنىڭ ھىممىتىڭىز بىلەن ئىشىمىز ئوڭشالدى. مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا دەپتىكەن، كۆرمىگەن بولسام ئىشەنمەيتتىم، ھەقىقەتەن كۈچتۈڭگۈر ئادەم ئىكەنسىز!

سالاپەتلىك ئادەم ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى.

— سىز ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟ — دەپ سورىدى توختى ئاخۇن ھاياجان بىلەن سۆزلىگەن بۇ ئادەمگە قاراپ.

— ئەدەپسىزلىك بوپتۇ، ئەدەپسىزلىك! مەن ھاياجانلانغىمەن.

ئىمىدىن ئۆزۈمنى تونۇشتۇرۇشنى ئۇنتۇپتىمەن، ئەيىبىگە بۇيرۇم — غايىسىز! ئىسىم بورھان شەھىدى، كىشىلەر مېنى بورھان ئەپەندى دېيىشىدۇ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە ئىشلەيمەن، — سالاپەتلىك ئادەم ئۆزىنى تونۇشتۇردى.

— ئىسىم — شەرىپلىرىنى ئاڭلىغان، كۆرۈشۈشكە بۇ يول ئۈستىدە نېسىپ بوپتۇ، — دېدى توختى ئاخۇن.

ئۇلار يول ئۈستىدىلا سۆزلەشتى. بورھان شەھىدى يەنە ئېغىز ئاچتى:

— گۈچۈڭغا ئالدىراش خىزمەت بىلەن مېڭىۋىدىم، يول ئۈستىدە كۆرۈشۈپ قالدۇق، سىز نەگە ماڭغان ئىدىڭىز؟
— مۇشۇ ھارۋىلارنى قورۇقداپ ئۈرۈمچىگە ماڭغانىدىم.

— سىلىدەك داڭلىق ئادەمگە بۇنداق ئىش مۇناسىپ كەلمەيدۇ، ئەگەر خالىسىڭىز ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىگە ماھارەت ئۆگىتىدىغان باش مەشقاۋۇللۇق خىزمىتىگە ئۇلاشتۇرۇپ قويماي، قانداق؟ — بورھان شەھىدى توختى ئاخۇنغا قارىدى. بۇ ئادەم ئۇزاقتىن بۇيان توختى ئاخۇن توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلاپ يۈرگەنىدى، بۈگۈن ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. شۇڭا، ئۇ ئۇزاقتىن بېرى ئويلاپ يۈرگەن خىيالىنى توختى ئاخۇنغا ئېيتقاندى.

— كۆڭۈللىرىگە رەھمەت بورھان ئەپەندى، بىزگە يەنىلا شۇ گۈچۈڭ ياخشى، — دېدى توختى ئاخۇن تۈزلا.

— گۈچۈڭدا يۈزلەپ شاگىرت يېتىشتۈرسىڭىز، ئۈرۈمچىدە — ئۆلكە مەركىزىدە ئۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئادەم تەربىيەلەيسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە تىرىكچىلىكنىڭ جاپاسىنى تارتىپ، چۆللەردە ھارۋا قورۇقداپ يۈرمەيسىز. دە! — دېدى بورھان ئەپەندى توختى ئاخۇنغا كۆيۈنۈپ.

— مەن ئاتا - ئانىمىنىڭ چىرىغىنى ياندۇرغاچ يۇرتۇمدا تۇرۇۋېرى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېشىم ئەللىككە بېرىپ قالدى، ئەپەندىم! — دېدى توختى ئاخۇن كۈلۈپ.

بورھان ئەپەندى خېلى كۆپ نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ، توختى ئاخۇن پەقەت سىلىققىنا رەت قىلىپلا، ئۆلكە مەركىزىدە ئەسكەرلەرگە باش مەشقاۋۇل بولۇشقا ئۈنىمىدى. ئۆز يۇرتىغا، ئۆز ئانا تۇپرىقىغا مۇنچە مۇھەببەت ياغلىغان توختى ئاخۇنغا بورھان

شەھىدى قايىل بولدى - دە، خوشلىشىپ ماشىنىغا چىقتى. ئۇ خېلى يەرگىچە ماشىنا ئىشىكىدىن قولىنى چىقىرىپ پۇلاڭلىتىپ ماڭدى. توختى ئاخۇننىڭ شاگىرتلىرى ۋە ھارۋىكەش بۇرادەرلەر توختى ئاخۇننىڭ شۇنچە ياخشى خىزمەتنى نېمە سەۋەبتىن قويۇل قىلمىغىنىغا ھەيران بولۇشقىنىچە، قامچىلىرىنى تارسىلدەتىپ سوقۇپ، يولغا چۈشتى.

×

×

×

توختى ئاخۇن ئۆز شاگىرتلىرى بىلەن يىگىرمىدەك يۈكلۈك ھارۋىنى قورۇقداپ ئۆز قەرەلىدە ئاخىرقى مەنزىلگە - ئۈرۈمچىگە ساق - سالامەت يەتكۈزۈپ كەلدى ھەم ھارۋىلارنى نازارەت قىلىپ كەلگەن ۋاكالىتچىدىن ھەققىنى تولۇق ئالدى. توختى ئاخۇن ئەمدى ئۈرۈمچىنىڭ قايناق بازارلىرىدىن بۇلاقبېشى كوچىسى ياكى دۆڭگۈۋرۈك رەستىسىدىكى ئاۋات ئاشپۇزۇلارنىڭ بىرىگە ھارۋىكەشلەرنى ۋە شاگىرتلىرىنى باشلاپ، ئۇزۇن سەپەرنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرايلى دېۋىدى، ئۇلار ئۈنىمىدى. چۈنكى، ھىدايتۇللا خەلىپەتنىڭ يول بويى ھارۋىكەش بۇرادەرلەرگە ھەم شاگىرت بالىلارغا دەپ كەلگىنى بويىچە، ئۇلار توختى ئاخۇننىڭ چوڭ ئوغلى تىزامىدىننى ئىزدەپ تېپىشىپ بەرگەندىن كېيىن ئاندىن ئاشپۇزۇلغا كىرەيلى، دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. توختى ئاخۇن بۇرادەرلەرنىڭ ياخشى كۆڭلىنى يەردە قويۇشقا ئىمكان تاپالمىدى. ئۇلار ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنۈپ، تىزامىدىننى ئىزدەشتۈردى.

ھىدايتۇللا بىر تۈركۈم بۇرادەرلەرنى ئەگەشتۈرۈپ ئېرداۋاندىن تاكى باداۋانغىچە بولغان ئارىلىقتىكى مەھەللىلەرنى ئاتلىق يۈرۈپ ئىزدىدى. شاگىرتلاردىن سەلەي قارىي بىلەن ئابدۇللا ۋە يەنە ئىككى نەپەر ھارۋىكەش بۇرادەر ئۈچ تاشتىن پوشكالچىنىڭ

دېنىگىچە^① بولغان ئارىلىقنى ئىزدەشتۈردى. توختى ئاخۇن سىيىتىيازنى ئەگەشتۈرۈپ چوڭ كۆۋرۈك، ئوتتۇرا كۆۋرۈك، دۆڭكۆۋرۈك ۋە باش كۆۋرۈك ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرنى ئىزدەشتۈردى. كەچقۇرۇندا ھەممەيلەن ھېرىپ - ئېچىپ بۇلاقبېشى كوچىسىدىكى دەڭگە قايتىپ كېلىشتى. ھەممىسىنىڭ ئاغزىدا «نزامىدىننى تاپالمىدۇق» دېگەن سۆز ئوخشاشلا چىقتى. چوڭ ئوغلى نزامىدىننى كۆرۈشكە شۇنچە تەقەززا بولغان توختى ئاخۇننىڭ ئەمدى ئاچچىقى كەلدى. دە، قولىنى بىرلا سىلكىپ، نزامىدىننى ئەمدى ئىزدەمسەلىكىنى ئېيتتى.

ئەتىسى توختى ئاخۇن شاگىرتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بۇلاقبېشىدىكى ساتىراشخانغا كىرىپ چاچ - ساقاللىرىنى ئالدۇرماق بولدى. بۇ خېلى ئاۋات ساتىراشخانا بولۇپ، يەتتە - سەككىزچە شاگىرت ئۈستىسى بىلەن بىرگە چاچ ئېلىپ، ساقال - بۇرۇت ياسايتتى. خېلىدىن كېيىن توختى ئاخۇنلارغا نۆۋەت تەگدى. توختى ئاخۇن ساتىراش ئۈستىغا ئۇدۇل كەلدى. بۇ ئادەم ئاغزىدا گەپ قىلىپ تۇرسىمۇ، كۆزى بىلەن شاگىرتلىرىنى ھەم نازارەت قىلىپ، ھەم چېۋەر قوللىرى بىلەن چاچ ئېلىپمۇ تۇراتتى. ئۇ توختى ئاخۇننىڭ بېشىنى ئۇنتقاچ، كونا ئۆلىپتىدىن بىرىگە گەپ تاشلىدى:

— ھە، ئابدۇۋەلى مەخسۇم، ئېيتىسلا قېنى، ھازىر شېڭ دۈبەن بىلەن خوجىنىياز ھاجىم يارىشىپ قايتۇ دېسەلە؟
— شۇنداق، شېڭ دۈبەن ئىلگىرى ئۆزى بىلەن تىغمۇ - تىغ ئېلىشقان رەقىبى بىلەن يارىشىپ قايتۇ. ئۇ ئادەم ھازىر دۈبەن

^① پوشكالچىنىڭ دېنى — تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى ئورۇندا يەنى ھازىرقى تۈك بىلەن تەمىنلەش ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا پوشكالچىنىڭ دېنى دەيدىغان بىر دەڭ — ئۆتەڭ بار ئىدى. ئا.

مەھكىمىسى ئىچىدىكى ئازادە ئۆيلەردە كۈچالىق سەتەڭ خوتۇنى چېلىپ بەرگەن دۇتاردىن ھۇزۇرلىنىپ يېتىۋاتقۇدەك.

ئابدۇۋەلى مەخسۇم بۇ ساتىراشخاننىڭ دائىملىق خېرىدارى بولۇپ، نۇرغۇن ئۇچۇر - خەۋەرلەرنى ئۇياقتىن - بۇياققا توشۇيدىغان، مۇشۇ ساتىراشخانىدا كۈنلەپ ئولتۇرۇپ پاراڭ سېلىشقا خۇشتار، ئاسماندىكى يۇلتۇزدىن تاكى يەر ئاستىدىكى يىلتىزغىچە بىلمەيدىغىنى يوق، ھەممىگە چېپىلىدىغان ئادەم ئىدى.

— ئەمدى ئۇ ئادەم باشلىغان ئىنقىلاب شۇنىڭ بىلەن ئاياغلاشقان بولدىمۇ مەخسۇم؟ — دەپ سورىدى ساتىراش ئۇستا ئابدۇۋەلى مەخسۇمدىن.

— ئۇنداق بولماس، خوجىنىياز ھاجى بىر تۈركۈم ياشلارنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئەۋەتىپتۇدەك، مەھمۇد مۇھىتى ھىندىستان تەرەپكە چىقىپ كېتىپتۇدەك، ئەگەر خوجىنىياز ھاجىم ھېرىپ - چارچاپ قالغان بولسا، سىرتقا ئوقۇشقا چىقىپ كەتكەنلەر ئوقۇشنى تۈگىتىپ كەلگەندە ئىنقىلابنى شۇ ياشلار داۋاملاشتۇرالمىكىن، — دېدى ئابدۇۋەلى مەخسۇم.

— مۇنداق گەپلەرنى قىلىشماڭلار بۇرادەرلەر، بىكاردىن - بىكار ئاغرىمىغان بېشىمغا ئالتە تاياق بولۇپ قالمىغاي يەنە، ھازىر ھەممىلا يەردە شېڭ دۈبەننىڭ قۇلاقلىرى بار — دېدى چاچ ئالدۇرۇشنى كۈتۈپ ئولتۇرغان بىر مېھمان.

— توغرا، توغرا، بۇ بۇرادىرىمىزنىڭ گېپى توغرا، شۇنداق قىلايلى، ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى قويايلى بۇرادەرلەر، — دېدى ساتىراشخانا ئۇستىسى گەپنى چاققانلىق بىلەن ئوڭشاپ.

— ئەمىسە مەن سىلەرگە گۇچۇڭلۇق ئۇستا جانىباز توختاخۇننىڭ ھېكايىسىنى ئېيتىپ بېرەي، — ئابدۇۋەلى مەخسۇمۇ چېچەنلىك بىلەن گەپنى باشقا تەرەپكە بۇردى.

— توغرا، توغرا، شۇ كىشى توغرىسىدا گەپ قىلىپ بەرسىلە، مەنمۇ جانبارلىققا ھېرىسمەنلىك قىلىپ قۇم خالتىلارغا ئاز - تولا مۇشتىلاپ باقتىم، بىراق كەسلەنچۈكنىڭ يىلان بولمىقى مىڭ يىلچىلىك دېگەندەك، ھېچبىر ئىلگىرىلەش قىلالىدىم، — دېدى ساتىراش ئۇستا، — شۇ ئادەم توغرىلۇق مەنمۇ جىق گەپلەرنى ئاڭلىدىم، لېكىن ئۇ ئادەمنىڭ ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىدىم. بىر كۆرگەن بولسام، ئاز - تولا تەلىم ئالاتتىم، — ساتىراش ئۇستا توختى ئاخۇننىڭ چېچىنى ئۈستىگە بولۇپ «بىسىمىلا ھىررە ھىمىررە ھىم» دەپ ئۇنىڭ چېچىغا ئۇستىرا سالىدى.

— توختى ئاخۇن جانبار بىر كۈنى يولدا كېتىۋاتسا، ئۇنىڭ ئالدىنى تۆت جانبار توسۇپتۇ، — دەپ گەپ باشلىدى ئابدۇۋەلى مەخسۇم، — توختاخۇن ئۇ تۆت جانبارنى بىرىنى بىرىگە قوشماي، يانپاشقا ئېلىپ يەرگە شۇنداق ئېتىپتىكەن، ئۇلار ئورنىدىن تۇرالماي قاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن خەلق ئىچىگە: سەنشى نىيەن دې چامباش، دىڭبوشاڭ توختىدى يىگا يانپاش» دېگەن قوشاق تارقىلىپتۇ.

توختى ئاخۇن گېلىنى قىرىپ قويدى. ئابدۇۋەلى مەخسۇم گېلىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۇ ئادەم شۇنداق يوغان، دىۋە سۈپەت ئادەمكەن، بىر ۋاقىت غىزاسىغا بىرەر پاقىلنى يېۋىتتەرمىش، شۇنىڭغا يارىشا، بىرەر تورپاقنى كۆتۈرۈپ، ئىككىنچى قەۋەتتىكى دالان ئۆيىگە ئەچىقىپ كېتەلەيدىكەن.....

توختى ئاخۇن ئەمدى ئولتۇرالماي قالدى. «بۇ ئادەملەر نېمىشقا بىرگە ئوننى قېتىپ سۆزلەيدىغاندۇ؟» دەپ ئويلىدى. ئۇ يەنە بىردەم تەخىر قىلسا، بۇ پاراڭچى ئادەمنىڭ ئاغزىدىن تېخىمۇ چوڭ مۇبالىغە، ئەپسانىلەر چىقىدىغاندەك ئىدى. توختى ئاخۇن

ئولتۇرغان ھالىتىدىلا ئىچكى ئېنېرگىيەنى تەڭشەپ، پۈتۈن بەدەن قۇۋۋىتىنى باش قىسمىغا يىغدى. دە، ئىۋىتىلىپ تەييار بولغان چاچلىرى ئەمدىلىكتە كىرىپنىڭ تىكىنىدەك قاتتىقلاشتى. ساتىراش ئۇستامنىڭ ئۇستىرىسى خۇددى سىمغا تاقاشقاندەك توختاپ قالدى.

— ۋۇي - ۋۇي، نېمە بولغىنى بۇ ئەمدى - ھە؟ بىر ئوبدان كېسىۋاتقان ئۇستىرا بىردەمدىلا ئۆتمەس بولۇپ قالدىغۇ؟ — ساتىراش ئۇستا ھەيرانلىققا چۆمدى. ئۇ ئۇستىرىنى كاپلاپ باقتى، بىلەپ باقتى، تېخى ئىشلەتمىگەن زاپاس يېڭى ئۇستىرىنى ئېلىپ چاقچا سېلىپ باقتى، ئۆتمىدى. ساتىراش ئۇستا ئۇستىرىنىڭ قىلوۋىتىنى چىقىرىپ^①، ۋايىغا يەتكۈزۈپ بىلەپمۇ باقتى، ئۇستىرا ئۆتمىدى. ساتىراش ئۇستا ئامالسىزلىقنى بىلدۈرۈپ، مۈرىسىنى چىقىرىپ تۇردى. شاگىرتلار بۇ چاغدا توختى ئاخۇن باشلاپ كىرگەن ھىدايتۇللا قاتارلىق مېھمانلارنىڭ چاچ - ساقاللىرىنى تۈزەشتۈرۈپ بولۇپ، ھەممىسىلا ساتىراش ئۇستىنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقىلى تۇردى. شۇ چاغدا توختى ئاخۇن باش قىسمىغا يىغقان كۈچنى بوشتاتتى - دە:

— ئۇستام، ئەمدى چاچنى ئېلىۋېرىڭ، ئۇستىرىڭىز ئۆتۈشى مۇمكىن، — دېدى.

دەرۋەقە، ئەمدى ئۇستىرا شارتىلداپ ئۆتۈشكە باشلىدى، بايامقى تىكەندەك چاچ ئەمدى يۇمشاپ قالغانىدى. ساتىراش ئۇستا توختى ئاخۇننىڭ چاچ - ساقاللىرىنى بىردەمدىلا چىرايلىق ياساپ بولدى. ئۇ بايامقى ھەيرانلىقنىڭ سەۋەبىنى سورىماي تۇرالمىدى:

— مېھمان، بىر گەپنى سورىغۇم كېلىۋاتىدۇ، ئەيبەكە بۇيرۇمغا يالا، باياتىن ئۇستىرام تۇيۇقسىزلا چاچلىرىغا ئۆتمەس

^① قىلوۋىتىنى چىقىرىپ بىلەش — ئۇستىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ بىلەش. بۇ سۆز تۇرپان شېۋىسىدە ساقلانغان — ئا.

بولۇپ قالدى، سىلىنىڭ گەپلىرىدىن كېيىن ئۇستىرا شارتىلداپ
ئۆتۈشكە باشلىدى. بۇ ئېمە بائىستىندۇر؟

توختى ئاخۇن مېيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— سىلەر گېپىنى قىلىۋاتقان توختاخۇن جانىياز دېگەن مەن
بولمەن، دەسلەپتە ئۇستىرىڭىزنىڭ ئۆتكىنى مەن ھەقتىكى
گەپ - سۆزۈڭلەرنىڭ ئاز - تولا توغرا بولغانلىقىدىن ئىدى،
قارىسام، مۇنۇ بۇرادىرىمىز گېپىگە پونى قوشۇپ سۆزلىگىلى
تۇردى، — توختى ئاخۇن ئابدۇۋەلى مەخسۇمنى كۆرسەتتى، —
شۇڭا، بىر ھۈنەر كۆرسىتىپ، گېپىڭلارنى تۈزىتىۋېلىشقا شەپە
بەرگەندىم، — دېدى.

ساتىراش ئۇستام، ئابدۇۋەلى مەخسۇم ۋە باشقا شاگىرت ھەم
نۆۋەت كۈتۈپ تۇرغانلارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. توختى ئاخۇن
چاچ ئالدۇرۇش ھەققىنى شەرەگە تاشلاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى.
ساتىراش ئۇستا بۇنىمۇ سەزمىدى. ئۇ ئاغزىنى ئاچقىنىچە:

— ئاللا كارامەت، ھەقىقىي جانىياز دېگەن مانا مۇنداق
بولدىكەن - دە! — دېدى.

شاگىرتلاردىن بىرى توختى ئاخۇن قويۇپ قويغان پۇلنى
ئۇستىسىغا سۇتۇۋېدى، ئۇستىسى كايىپ كەتتى:

— ماڭ يۈگۈر، توختاخۇن جانىيازىدىن قانداقمۇ پۇل ئالغىلى
بولسۇن!

شاگىرت بالا توختى ئاخۇنلارنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ كەتتى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

يۇلتۇز ئۆچتى

قۇربان ھېيتىنىڭ ھارپا كۈنى، ھىدايتۇللا خەلىپەت بامدات نامىزىدىن يېنىپلا قەبرىستانلىققا كەلدى. زومچەك - زومچەك قەبرىلەر قاتارىدا چوقچىيىپ تۇرغان بىر قەبرىنىڭ ئالدىغا يۈكۈنگەن ھىدايتۇللا خەلىپەت قەبرى ئالدىدىكى ئابىدە تاشقا پۈتۈلگەن مۇنۇ خەتلەرگە يەنە بىر قېتىم كۆز يۈگۈرتتى:

مىلادىيە 1882 - يىلى 6 - ئايدا گۇچۇڭنىڭ تۈگمەنېشى مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ، 1945 - يىلى 4 - ئايدا 63 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن داڭلىق جانىبار توختى ئاخۇننىڭ ياتقان جايى جەننەتتە بولغاي، ئامىن.

ھىدايتۇللا خەلىپەت ئۇزاقتىن - ئۇزاق ئايەت ئوقۇدى. ئۇنىڭ ئۇستازى توختى ئاخۇنغا ئالاھىدە ھۆرمەت - ئىخلاسى، ئەقىدىسى بار ئىدى. توختى ئاخۇن گەرچە ئاتمىش ئۈچ يىل ئۆمۈر كۆرۈپ ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ قەيسەر ئادەم جۇڭخۇا ئېلىنىڭ جانىبارلىق ماھارىتىنى گۇچۇڭدەك بىر چەت - ياقا يۇرتتا، ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە راۋاجلاندۇرۇشقا ئالاھىدە تۆھپە قوشۇپ، جانىبارلىق ماھارىتىدە ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى ياراتقان. گۇچۇڭدىكى ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ، مانجۇ، قازاق، ئۆزبېك، موڭغۇل قاتارلىق مىللەتلەر خەلقى قەلبىدە بەكمۇ تەسىرلىك ھېكايىلەرنى قالدۇرغان

بىر ئەزىمەت ئىدى. ئۇ گەرچە، بۇ دۇنيادىكى ئۈزۈلمەس ھايات
 ئېقىنىدا، خۇددى چاقماقنىڭ ۋالىدە نۇر چاقنىتىپلا ئۆتكەن،
 سانسىزلىغان يۇلتۇزلار ئارىسىدا قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزدەكلا كۆرۈنۈپ
 يىتكەن بولسىمۇ، ئۇيغۇر خەلقى قەلبىدە مەڭگۈگە ساقلىنىپ
 قالغۇدەك شانۇشۋەرەت قازانغان. ھىدايتۇللا خەلىپەت بۇ
 ئۇستازىدىن تولىمۇ پەخىرلىنەتتى. توختى ئاخۇنمۇ ھىدايتۇللا
 خەلىپەتكە ئامراق ئىدى. ئۇ بارا - بارا ھىدايتۇللا خەلىپەتنى ئۆز
 ئوغللىدەك، ئۆز قېرىندىشىدەك، دىلەش دوستىدەك كۆرىدىغان
 بولۇپ قالغانىدى. چوڭ ئوغلى نىزامىدىن يېنىدا بولمىغاچقا،
 جانىبازلىق ساۋاقلارنى شاگىرتلارغا ئۆگىتىشتە توختى ئاخۇن مۇشۇ
 چوڭ شاگىرتىغا تاياندى. جانىبازلىق ھەرىكەتلىرىدىكى بەزى نازۇك
 تەرەپلەر، ئىسلاھ قىلىشقا تېگىشلىك جايلارنى مۇشۇ شاگىرتى
 بىلەن بىرگە بەھىس قىلىشتى، مۇزاكىرىلەشتى. زېرىككەندە
 ئىككىسى مۇڭداشتى، ھەتتا توختى ئاخۇن ئۆيىنىڭ قاتتىق -
 يېرىك ئىشلىرىنىمۇ ھىدايتۇللاغا قىلدۇراتتى. توختى ئاخۇن ئۇزۇن
 سەپەرلەرگە، زىياپەت، پاراۋەتلەرگە، جانىبازلىق مۇسابىقىلىرىگە
 مۇشۇ شاگىرتى بىلەن باراتتى. ھىدايتۇللا خەلىپەت بەئەينى توختى
 ئاخۇننىڭ سايبىسىدەكلا بولۇپ قالغانىدى. توختى ئاخۇن جان
 ئۈزەر ۋاقتىدىمۇ ھىدايتۇللا خەلىپەت ئۇنىڭ قېشىدا بولۇپ، توختى
 ئاخۇن پەرزەنتلىرىنىڭ ياكى تۇغقانلىرىنىڭ ئېتىكىدە ئەمەس،
 بەلكى ھىدايتۇللا خەلىپەتنىڭ قۇچىقىدا جان تەسلىم قىلغانىدى.
 توختى ئاخۇن ئۆزىنىڭ ئىچكى سىرىنى، جانىبازلىقتىكى ئۆزى ۋايىغا
 يەتكۈزگەن ماھارەتلىرىنىڭ بارچە نازۇك تەرەپلىرىنى ھىدايتۇللاغا
 تولۇق ئېيتقاننىدى. ھىدايتۇللامۇ بۇ دىلەش ئۇستازىنىڭ
 ئۈمىدىنى يەردە قويمىدى. ئۇ نۇرغۇن شاگىرتلارنى يېتىشتۈردى.
 ئۆز ئوغلى ئاتاۋۇللاغا جانىبازلىق ماھارەتلىرىنى تولۇقى بىلەن
 ئۆگەتتى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، كېيىنچە ھىدايتۇللا خەلىپەتنىڭ

ئىزىنى باسقان ئاتاۋۇلا دېگەن كىشىمۇ كۆپلىگەن شاگىرتلارنى يېتىشتۈرۈپتۇ. توختى ئاخۇن جانباز ھەققىدىكى ھېكايىلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى يادىدا ساقلاپ يۈرگەن ھەم مەزكۇر روماننىڭ ئاپتورىغا قىممەتلىك ماتېرىياللارنى تەقدىم قىلغان ئابدۇسالام ئابابەكرى مانا مۇشۇ ئاتاۋۇلانىڭ تىرىشچان شاگىرتلىرىدىن بىرى ئىكەن.....

ھىدايتۇللا خەلپەت ئايەتلەرنىڭ ئەڭ ئۆتكۈرلىرىنى توختىماي ئوقۇۋاتقاندا، ئۇنىڭ يېنىغا ئادەملەر بىردىن - ئىككىدىن كېلىشكە باشلىدى. دەسلەپ توختى ئاخۇننىڭ ئاغىنىلىرىدىن ساتتار، مەمەت، قادىرلار كەلدى. كەينىدىن مايسىخان بىرنەچچە پۇشكالىنى داستىخانغا ئوراپ بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يېتىپ كەلدى. ئارقىدىن قارىھاجى ئوغلى ئىسمائىل بايۋەچچە بىلەن ئۇلارنىڭ خىزمەتچىسى مەردان، نىزامىدىننىڭ ئاغىنىلىرىدىن قوشكېزەك ھەسەن - ھۈسەنلەرمۇ كەلدى. روزى قاسساپنىڭ ئوغلى مامۇت چوڭ ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلىغىلى چىققانىدى. توختى ئاخۇننىڭ قەبرىسى ئالدىدىكى نۇرغۇن ئادەمنى كۆرۈپ ئاتىسىنىڭ تۇپراق بېشىغا بېرىشتىن ئاۋۋال توختى ئاخۇننىڭ بېشىغا بېرىپ دۇئا قىلىشتى زۆرۈر بىلدى - دە، ئۇمۇ بۇ تەرەپكە كەلدى. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا چوڭ بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىشنى ئۇنتۇمىغان سابىق ساقچى باشلىقى لى جۇڭمۇ ھاسىغا تايانغان ھالدا كىشىلەرنىڭ كەينىدە تۇراتتى. ئاخىرىدىراق كەلگەن ئاۋامسىلىم موللا، دۇگامەت ئەپەندى، شاۋۇدۇن ئەپەندى ۋە ھوشۇر ئاخۇن يەلتاپان بىلەن ھېيت ئاخۇن زاسۋىيەز كىشىلەرنى ئارىلاپ - قىستاپ، قەبرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈكۈندى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن يۇرتنىڭ ئۇلۇغ - ئۇششاقلىرى، خۇيزۇ، قازاق، ئۆزبېك قېرىنداشلاردىن توختى ئاخۇننى بىلىدىغانلىرى ياكى يولدا كېتىۋېتىپ كىشىلەرنىڭ تۇپراق بېشىغا

ماڭغانلىقىنى كۆرگەن، سوراپ بىلگەنلەرمۇ توختى ئاخۇتنىڭ قەبرىسى ئالدىدا تۇرغان كىشىلەر توپىغا ئۈزۈكسىز قوشۇلماقتا..... قارهاجى ئۆزىنىڭ يۈرەكىنى ئەزگۈدەك مۇڭلۇق قىراتتىنى باشلىدى.....

كىشىلەر توختى ئاخۇتنىڭ قەبرىسى ئالدىدىن ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ تۇپراق بېشىغا قاراپ بىرلەپ - ئىككىلەپ تاراپ كېتىۋاتقىنىدا، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ بىر ئېگىز بويلۇق يىگىت يېتىپ كەلدى ۋە ئالدىغا ئۇچرىغان بىرەيلەندىن:

— مۇنچىۋالا جىق ئادەم كىمگە دۇئا قىلدى؟ — دەپ

سورىدى.

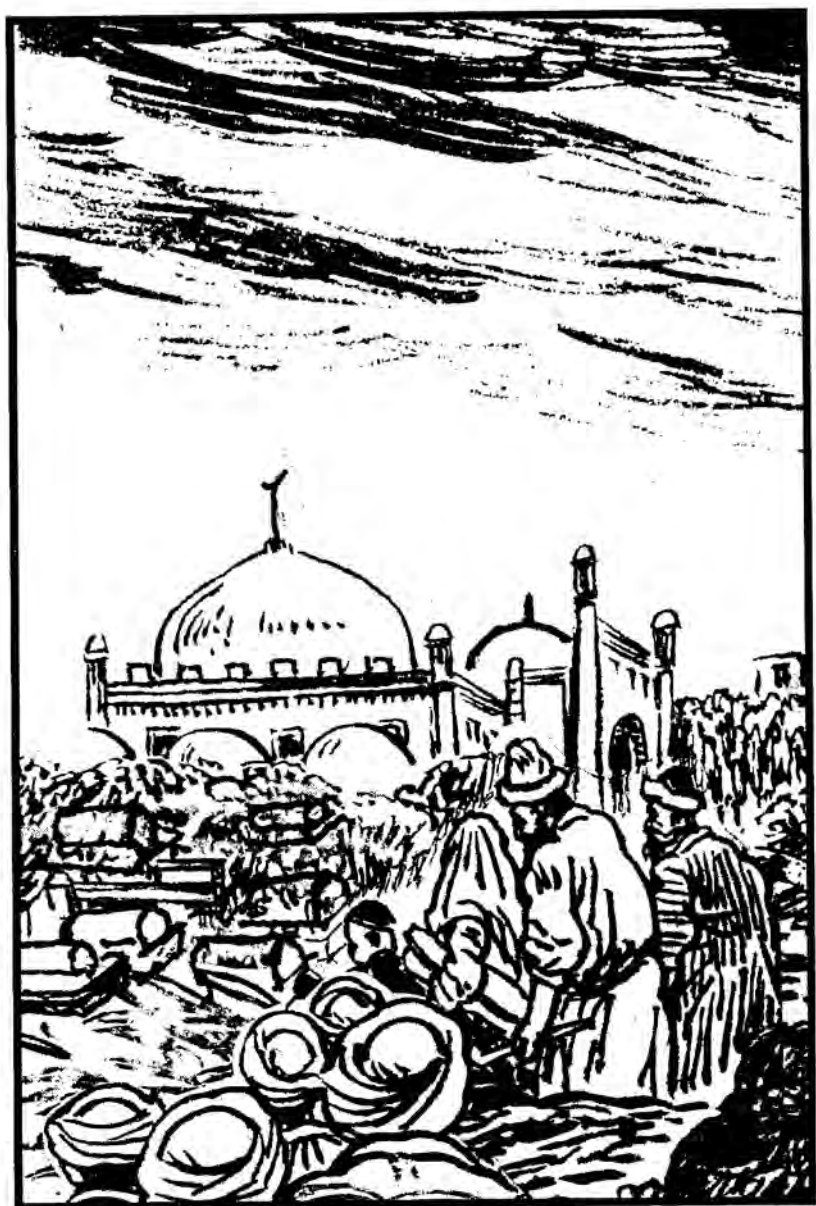
— توختاخۇن ئۆستامنىڭ قەبرىسى ئەمەسمۇ بۇ؟ سىز سىرتتىن كەلگەن ئوخشىماسىز؟ — دېدى ئۇ مويىسىپىت.

— ھەئە، ياق - ياق، مەنمۇ گۈچۈڭلۇق، توختاخۇن دېگەنلىرى ھېلىقى ئۆز ۋاقتىدا گۈلشەن مەكتىپىدە جانىبازلىق ساۋىقى بەرگەن ئادەم شۇمۇ؟ — دېدى ئېگىز بويلۇق يىگىت مويىسىپىتنىڭ سوئالىغا يەنە سوئال تاشلاپ.

— نەق شۇ ئادەم.

ئېگىز بويلۇق يىگىت شۇئان جايىغىلا يۈكۈنۈپ، قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۆزىنىڭ بىلگەن ئايەتلىرىنى ئوقۇغىلى تۇردى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا گۈلشەن مەكتىپىدە ئوقۇپ، تىرىكچىلىك يولى ئىزدەپ ئۈرۈمچى تەرەپكە چىقىپ كەتكەن قۇتزات دېگەن يىگىت ئىدى. ئۇ ئۈرۈمچىدە دارىلمۇئەللىمنى تۈگىتىپ، شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا قالغان، شائىرلىقتىن خەۋىرى بار يىگىت ئىدى. ئۇ قۇربان ھېيتىنى يۇرتىدا ئۆتكۈزۈشكە ئۈلگۈرۈپ كەلگەن، قائىدە بويىچە ھارپا كۈنى تۇپراق بېشىغا چىققانىدى.

قۇتزات دۇئا قىلغان يېرىدە ئولتۇرۇپلا قويۇن دەپتىرىنى

چىقاردى - دە، ئاندىن يوغان قارا قەلىمىنى چىقىرىپ دولقۇنلاپ تۇرغان ھېسسىياتلىرىدىن قۇرلارغا شېئىرىي مىسرالارنى تىزىشقا باشلىدى:

يۇرتۇم گۈچۈك دىدارىڭنى كۆرگۈم كەلدى،
تاش - توپاڭنى كۆزلىرىمگە سۈرگۈم كەلدى.
ئاتا - ئانا، يۇرتداشلارغا سالام بېرىپ،
ئالما باغدا سەيلە قىلىپ يۈرگۈم كەلدى.

گۈچۈك سېنىڭ تارىخلاردا داڭقىڭ قالغان،
ئىككى ياندا مورى، جىمىسار ئورۇن ئالغان.
يەڭگەن چاغدا جانبازلېرىڭ جانبازلارنى،
ھەممە يۇرتلار مۇبارەكلەپ چۇقان سالغان.

ئاشلىق، كۆمۈر، چارۋىلارغا قويىنۇڭ تولغان،
گۈللەندۈرۈپ پەرزەنتلىرىڭ پىدا بولغان.
شۆھرىتىڭنى كۆتۈرگەنتى قەيسەر پالۋان،
توختاخۇندەك ماھىر جانباز باتۇر ئوغلان.

.....

قۇترات دەپتىرىنى قويۇن يانچۇقىغا سالىدى - دە، توختى
ئاخۇننىڭ قەبرىسىگە بىرھازا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ:
— ھەي ئىست! ئاجايىپ بىر يورۇق يۇلتۇز ئۆچتى - دە! —
دېدى ۋە چوڭقۇر بىر ئۆھ تارتىپ قويۇپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ
تۇپراق بېشى تەرەپكە مېڭىپ كەتتى.
يورۇق يۇلتۇز ئۆچتى. يىراق، ئۇنىڭ نۇرى، سىيماسى
كىشىلەر قەلبىدىن مەڭگۈگە ئورۇن ئالدى.....

ھاياتلىق يەنە داۋاملاشماقتا. توختى ئاخۇننىڭ
شاگىرتلىرىنىڭ شاگىرتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ شاگىرتلىرى توختى
ئاخۇن ياندۇرغان جانبازلىق شامىنى ھازىرغىچە ياندۇرۇپ،
نۇرلاندۇرۇپ كەلمەكتە.....
قايناق گۈچۈڭ بازىرى. ھېيت ئاخۇن زاسۇيەز قوشىقىنى
ئۈنلۈك ئوقۇماقتا:

بازىرىدا گۈچۈڭنىڭ،
ھېيتەم دېگەن نامم بار.
ئاتا - بوۋامدىن قالغان،
سۇ بويىدا جايىم بار.

بىزنىڭ گۈچۈڭ بازىرى،
دائىم شۇنداق ئاۋاتتۇر.
ھەممە نەرسە تېپىلار،
يېمەكلىرى ناۋاتتۇر.

.....

2008 - يىلى 28 - سېنتەبىر، ئۈرۈمچى.

图书在版编目(CIP)数据

托合提拳把戏：维吾尔文 / 司马义·铁木尔 著. —
喀什：喀什维吾尔文出版社，2013.2

ISBN 978—7—5373—2575—2

I. ①托… II. ①司… III. ①托合提(1882~1945)
—生平事迹—维吾尔语(中国少数民族语言) IV. ①K825.47

中国版本图书馆CIP数据核字(2013)第032487号

责任编辑：穆罕默德·阿布里孜伯日亚尔

责任校对：故丽巴哈尔·麦麦提依明

托合提拳把戏 (历史小说)

作 者	司马义·铁木尔
出 版	新疆人民出版社 喀什维吾尔文出版社
电 话	0998 — 2653927
地 址	喀什市塔吾古孜路14号
邮 编	844000
发 行	新疆新华书店
印 刷	新疆翼百丰印务有限公司印刷
开 本	880 毫米 × 1230 毫米 1/32
印 张	14.5
版 次	2013 年 3 月第1 版
印 次	2013 年 3 月第1 次印刷
印 数	1 — 3000
定 价	46.00